

GOVERNMENT OF INDIA

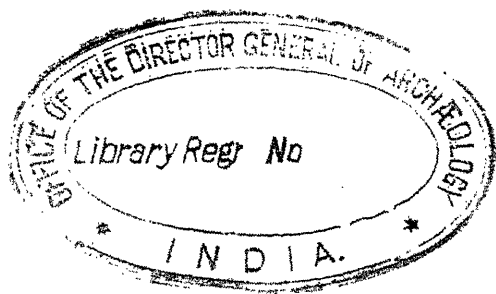
DEPARTMENT OF ARCHAEOLOGY

**CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY**

Acc. No. 27195.

CALL No. Sa 4 V. / Bha. / V. V.

D. G. A. 79.

THE
SIDDHANTA KAUMUDI

OF

BHATTOJI DIKSHITA,

EDITED AND TRANSLATED INTO ENGLISH

BY
SRISA CHANDRA VASU,
AND
VĀMAN DĀS VASU,

Vol. II., Part II.

(VERBS.)

So. 4V
Bha/V.V.

~~2945~~

PUBLISHED BY
THE PANINI OFFICE, BHUVANESHWARI ASHRAM.
ALLAHABAD:

PRINTED AT THE UPPER INDIA PRESS, ALLAHABAD.

1907.

All rights reserved

6 of 10

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, NEW DELHI.

Acc. No. .... 211.95 .....

Date..... 16.7.57 .....

Call No. .... ~~BA 411~~ ..... ~~544~~

107/cha

Bha/V.V

FORE WORD.

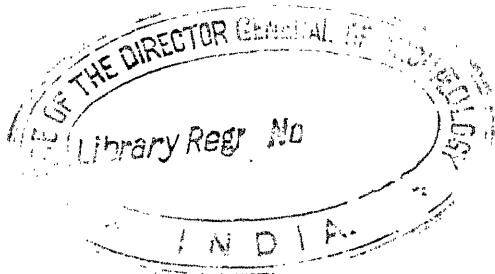

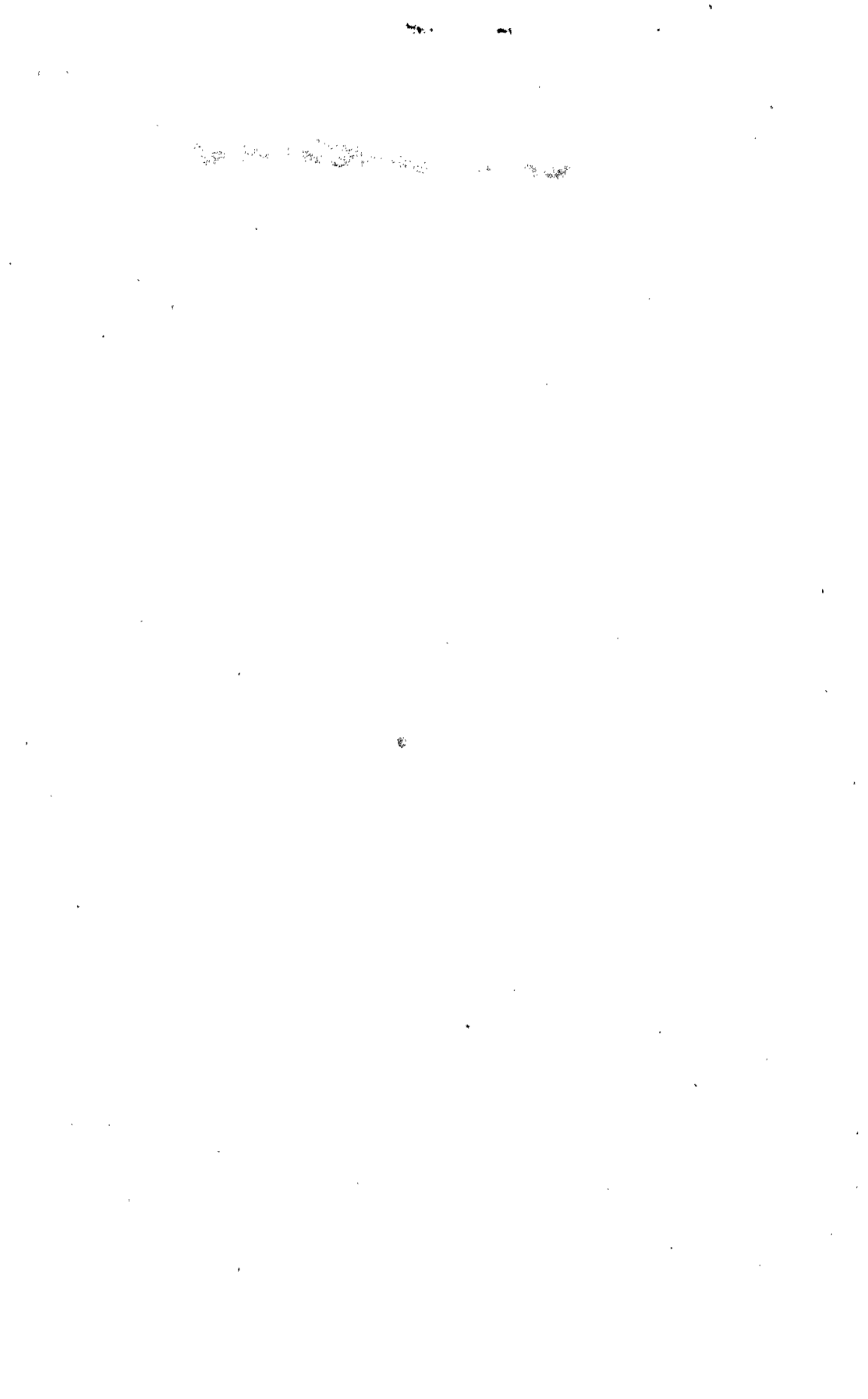
This part contains the Kridanta affixes: or those affixes which are applied directly to roots in order to form substantives. In addition to the affixes given in Panini's Grammar, it contains some 800 sūtras relating to the Uṇādi affixes. This portion is complete in itself and may be studied separately from the rest of the book.

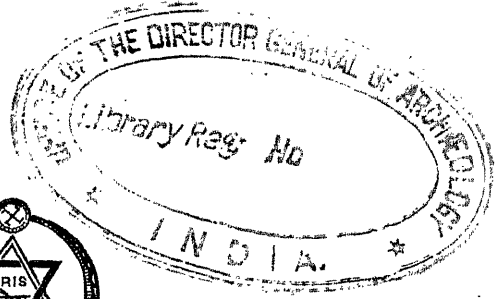
1st January, 1907.

S. C. V.

B. D. V.

THE SIDDHĀNTA KAUMUDĪ

VOLUME II.

PART II.

अथकृदन्तप्रकरणम्

THE KRIDANTA AFFIXES.

CHAPTER I.

२८२९ । धातोः । ३ । १ । ९१ ।

आ वृतीयसमाहारेधिकारोऽयम् । 'तलोपपद'सप्तमीस्थम्' (७८९) । 'कृदतिङ्' (३७४) ।

2829. As far as the end of the Third Book reckoning from the present aphorism, the affixes treated of are to be understood as coming after some verbal root.

This is an Adhikāra Sūtra. All these verbal affixes are broadly divided into two parts कृत् and कृत्य affixes, which will be described later on.

Here we must again repeat the two sūtras that follow it in the Ashtādhyāyī, namely, III. 1. 92. S. 781 ; and III. 1. 93. S. 374,

२८ २९ । क । तलोपपद'सप्तमीस्थम् ॥ ३ । १ । ९२ ॥

2829A. Here a word exhibited in the locative case is called an upapada or a dependant word.

२८ २९ । ख । कृदतिङ् ॥ ३ । १ । ९३ ।

2829B. Any affix except tiñ; is called kṛit.

२८३० । वा सरूपोऽस्त्रियाम् । ३ । १ । ९४ ।

परिभाषेयम् । अस्मिन्धात्वधिकारेऽसकृपोऽपवादप्रत्ययउत्सर्गस्य बाधको वा स्यात्सकृदाधिकारो वर्त विना ।

2830. In this portion of the sūtras, in which there is a reference to verbal roots, an affix which is calculated to debar a general one, not being of the same form, optionally debars it ; but not so in the case of feminine affixes (III. 3. 94, &c.)

Note.—Thus the affixes एवुल् and वृच् (III. 1. 133) are general affixes applicable to all roots in forming nouns of agency; and the sūtra III. 1. 133 which ordains these affixes, is an *utsarga* or a general rule; while the sūtra III. 1. 135 ordaining the affix क् after verbs having a penultimate इक् vowel, and the roots ज्ञा, श्री and कृ is an *apavāda* or a special aphorism. In the latter case, therefore, optionally we may have the affixes एवुल् and वृच् also. Thus विधिप् is a root that has a penultimate इक् belonging to the *pratyāhāra* इक्; and therefore, in forming the noun of agency from it, the affix क् will have to be applied by rule 135 of this chapter already mentioned; thus विधिप् + क् = विधिप् + अ = विधिपः; but this special rule, however, does not debar the operation of the general rule, and we have optionally विधिप् + एवुल् = विधिपकः; and विधिप् + वृच् = विधिष्ठु nom. sing. विधिष्ठा.

२८३१ । कृत्याः । ३ । १ । ९५ ।

अधिकारीज्यं एवुलः प्राक् ।

2831. From this aphorism, as far as the aphorism एवुल् वृचो (III. 1. 133), all the affixes treated, will get the name of *Kṛitya*.

This defines the class of affixes known as *kṛitya*, a subdivision of *kṛit* affixes. These are certain affixes like तव्य, अनीच, &c., which may be treated as declinable verbal terminations. (III. 4. 70). The word formed by them may be called Passive Potential Participles or Future Passive Participles.

२८३२ । कर्तरि कृत् । ३ । ४ । ६७

कृतप्रत्ययः कर्तरि स्यादिति प्राप्ते ।

2832. The affixes called 'Kṛit' are used in the sense of agent.

The words formed by *kṛit* affixes have the sense of agency. When no other special sense has been assigned to them by any rule, then this rule will apply, and fix the force of the affix. This rule will not, therefore, apply to *kṛit* affixes like ख्युन् (III. 2. 5 and 6) to which a special sense has been assigned, but affixes like एवुल् and वृच् &c., (III. 1. 133). Thus कारकः means a 'doer'; कर्त्ता 'an agent'; मन्दनः 'one who causes happiness'; ग्राही 'who seizes'; पचः 'who cooks.'

The following sūtra, however, makes an exception to this general sense of *kṛit* affixes.

२८३३ । तयोरेव कृत्यक्तखलर्थाः । ३ । ४ । ७० ।

एते भावकर्मणोरेव स्युः ।

2833. The affixes called 'kṛitya' and the affix 'kṛta' and those that have the sense of 'khal', have only these last two senses, namely, an action and an object, (*bhāva* and *karma*).

Note.—The word तयो 'of those two' refers to भाव 'an Impersonal act', and कर्म 'object'. The word एव 'only' is used in the sūtra to exclude the word 'agent' from it. Thus कर्तव्यः कटो भवता 'the mat must be made by you'; भोक्तव्यः श्रोदने भवता 'the rice must be eaten by you'. Here the affix तव्य has the force of denoting the object; we may, therefore, call it the Potential Passive Participle affix. So also आशितव्यं भवता 'you must eat'; शयितव्यं भवता 'you must lie down'. Here the sense of the affix तव्य being that of the action itself, which being Impersonal, is in the singular number as it is one only, and neither male nor female, there is, from the nature of the case, a singular affix, and the neuter gender is employed.

Similarly the affix क्त denotes both the object and the action; कृतः कटो भवता 'the mat is made by you'; भुक्त श्रोदने भवता 'the rice is eaten by you'. Here त् is used with the force of denoting the object and may be called the past passive participle.

Similarly त may be used in denoting the mere act; आशितं भवता 'you sat'; शयितं भवता 'you lay down'.

Similarly the affixes having the sense of खल् (III. 3. 126) denote both the object and the Impersonal act. In the following examples the affixes denote the object; ईषत्करः कटो भवता 'this mat is made, by little at a time, by you'; सुकरः 'what is made with ease'; दुकरः 'what is made with difficulty'. In the following examples the affixes denote the act; ईषदाहंभव' भवता and स्वाहंभव' भवता ।

After transitive verbs, the *kritya*, the *leta* and the *khalārtha* affixes only denote the object, but never denote the भाव or 'an Impersonal action'.

२८३४ । तव्यत्तव्यानीयरः । ३ । १ । ९६ ।

धातौरेते प्रत्ययाः स्युः । तकाररेफौ स्वरादी । एधितव्यम् । एधनीय् तव्यम् । भावश्चैतत्सर्गिकमेकवचनं ह्यीबत्वं च । चेतव्यञ्चयनीयो वा धर्मस्त्वया । * वसेस्तव्यत्कर्त्तरि शिञ्च * । वसतीति वास्तव्यः । * कोलिमर उपसंख्यानम् * । पचेलिम साषाः पक्तव्याः । भिदेलिमाः सरलाः भेत्तव्याः । कर्मणि प्रत्ययः । वृत्तिकारस्तु 'कर्मकर्त्तरि चायमिष्यते' इत्याह । तद्गायविस्त्वम् ।

2834. The affixes तव्यत्, तव्य and अनीयर् come after verbal roots.

The phrase 'after verbal roots' is understood in this aphorism by anuvṛitti from sūtra 2829. The final letters त् of तव्यत् and र् of अनीयर् are for the sake of indicating accent, being merely diacritical letters. The letter वृ indicates svarita accent (VI. 1. 185) and the letter र indicates penultimate udātta accent (VI. 1. 217); these being exceptions to the general rule of accent given in III. 1. 3.

Thus एध + तव्यत् = एधितव्यम्, and एध + तव्य = एधितव्यम् 'must be increased; एध + अनीयर् = एधनीयम् 'must be increased'. In these cases the sense being that of the Impersonal action itself or bhāva, there is neuter gender singular number:

When karma or object is denoted by these affixes, we have the example चेतव्यः or चवनीयो धर्मस्त्वया “The dharma must be acquired by thee.” Here the affixes have a Passive designation.

Vart.—The affix तव्यत् when coming after the verb वस् ‘to dwell’ in marking the agent, is treated as if it had an indicatory ण. The force of ण is to cause vṛiddhi. Thus वस् + तव्यत् = वास्तव्यः ‘a dweller’. Here the word is in the masculine gender, as the force of the affix is that of the agent, and not as it generally has that of an act or object (III. 4. 70).

Vart.—The affix केलिन् should be enumerated in addition to those already enumerated in this aphorism. Thus पकेलिना नाभाः ‘kidney beans fit to be cooked’; भिदेलिना वरलाः ‘the woods are apt to be split, i.e., fragile’. This affix is to be employed when it is intended to express an object alone (i.e., in the passive sense) and cannot be employed like those enumerated above, to denote also the action. The author of Kâsikâ says that the affix is used in the Reflexive sense (karma-kartari). But this is opposed to the Bhâshya.

२८३५ । कृत्यचः । ङ । ४ । २९ ।

उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्या च उत्तरस्य कृत्यस्य नस्य णत्वं स्यात् । प्रयाणीयम् । ‘अचः’ क्तिम् । प्रसङ्गः । *निर्विण्णस्योपसंख्यानम्* । अचः परत्वाभावात्परकारेण व्यवधानाच्छामासे वचनम् । परस्यणत्वम् । पूर्वस्व ऋत्वम् । निर्विण्णः ।

2835. The ण् of a Kṛit affix, preceded by a vowel, is changed into ण, when it follows an alterant upasarga.

The following are the specific Kṛit affixes in which ‘this change takes place:—अन (च्), मान (मानच् &c. VII. 2. 82), अनीय, (III. 1. 96) अणि, (III. 3. 111) इनि (णिनि III. 2. 78, &c.) and the substitutes of निष्ठा (VIII. 2. 42).

Thus

अनः प्रयाणश्च, परिमाणश्च प्रमाणश्च परियाणश्च ॥ मानः प्रयायमाणश्च, परियायमाणश्च ॥
अनीय प्रयाणीयश्च, परियाणीयश्च ॥ अणि अमयाणि, अपरियाणि ॥
इनि प्रवायिन्, प्रयायणौ, परियायिन्, परियायिणौ
निष्ठादेशः प्रहीणः, परिहीणः, प्रहीणवान् परिहीणवान् ॥ Long ई by VI. 4. 66.

Why do we say अचः ‘preceded by a vowel?’ Observe प्रसङ्गः, the Nishthâ of सञ्ज ॥ It is thus formed: सञ् + क्त = सञ् + त = सञ् + न् (VII. 2. 45, the root सञ् is read as दुञ् सञ् जो षुङ्गौ in the dhâtûpâtha, having an indicatory जो thus giving scope to the rule). सञ् + न् = सञ् + न् (The न् substitution being considered asiddha, the ञ् of masj is elided by VIII. 2. 29. and then there is gutturalisation by VIII. 2. 30) = सञ्ज ॥

Vart.—The word निर्विण्णः should be enumerated in this place. As निर्विण्णोऽस्ति खलमङ्गेन ॥ निर्विण्णोऽहमल्लवासेन ॥ Here the न् does not come after a vowel but after ण् of विण् and so the rule would not have applied to it. This vârtika

makes the rule applicable to this न also. Thus निर्बिद् + त = निर्बिद् + न (VIII 2. 42. S. 3016) = निर्बिद् + ण = निर्बिदणः ॥ The द is changed also to ण ॥

२८३६ । शेषिभाषा । ८ । ४ । ३० ।

उपलब्धस्यान्निमित्तात्परस्य यन्ताद्विहितोयः कृतस्यस्य नस्य शो वा स्यात् । प्रयापणीयन् प्रयापनीयन् । 'विहितशेषणम्' किम् । यका व्यवधाने यथा स्यात् । प्रयाप्यमाण' पश्य । णत्वे 'दुर् उपसर्गत्व' न' इत्युक्तम् । दुर्यापनम् । दुर्यापनम् ।

2836. The न् of a Kṛit-affix ordained after a causative verb (यन्त), is optionally changed to ण् when it comes after an alterant upasarga.

Thus प्रयापणम् or प्रयापनम्, परिवापणम् or परिवापनम्, प्रयाप्यमाणम् or प्रयाप्यमाणम्, प्रयापणीयम् or प्रयापनीयम्, अप्रयापणः or अप्रयापनः, प्रयापिणौ or प्रयापिनौ ॥

Why have we used the word विहित 'ordained' in explaining the sūtra? Because the change takes place, even where the कृत् affix does not follow directly after the affix णि but where a third affix such as यक् intervenes. As प्रयाप्यमाणम् पश्य ॥ The शोः being in the ablative, under the ordinary rule of interpretation (I. 1. 72), the kṛit-affix should come immediately after णि. For the purposes of causing the change of न to ण, the word दुर् is not considered to be an upasarga. This has already been taught before, (see vārtika under VIII 4; 16. S. 2231). Thus दुर्यापनम् or दुर्यापनम् ॥

२८३७ । हलश्चेजुपधात् । ८ । ४ । ३१ ।

हलादेरिजुपधात्कृन्नस्याचः परस्य शो वा स्यात् । प्रकोपणीयन्-प्रकोपनीयन् । 'हलः' किम् । प्रोहणीयम् । 'इजुपधात्' किम् । प्रवणीयम् ।

2837. A kṛit-affix, coming after a verb, which begins with a consonant and has a penultimate इच् vowel, changes optionally its न् which is preceded by a vowel, into ण्, when it comes after an alterant upasarga.

The phrase कृत्यचः is understood here. Thus प्रकोपणीयन् or प्रकोपनीयन्, परिकोपणम् or परिकोपनम् ॥

Why do we say हलः 'beginning with a consonant'? Observe प्रहणीयन्, and प्रोहणीयन्, where the change is obligatory, under VIII. 4. 29. These are from ईह चेष्टावान् and ऊह विकर्क ॥

Why do we say इजुपधात् 'having a penultimate इच् vowel'? Observe प्रवणीयन् and परिवरणम्; no option.

Note.—The word हलः in the sūtra should be interpreted as हलादेः, and not as ordinarily "after what ends in हल" ॥ For an इजुपधा verb implies that it ends with a consonant, and so the employment of the word हलः in the text would have been useless had it meant हलन्तात् ॥

२८३८ । इजादेः सनुम् । ८ । ४ । ३२ ।

सनुमञ्जेद्ववति तर्हि इजादेर्हलन्ताद्विहितो यः कृत्तस्यस्यैव । प्रेङ्खणीयम् । 'इजादेः' क्तिम् । 'सगिसमर्षणे' । प्रसङ्गनीयम् । उन्ग्रहणसनुस्वारोपलक्षणम् । 'अट कुक्वाड्—'(१९७) इति सूत्रेऽप्येवम् । तेनेह न । प्रेन्वनम् । इह तु स्यादेव । प्रोम्भणम् ।

2838. A kṛit-affix ordained after a verb beginning with an इच् vowel, having the augment नुच् in it, and ending with a consonant, changes its न into ण when preceded by an alterant upasarga.

The word हलः of the last sūtra is understood here. But contrary to the construction put upon it in the last sūtra, here it means हलन्तात्, by the natural rule of construction as given in I. 1. 72. We must interpret it so here, because it is impossible for an इजादि root to commence with a हल् ; while to have done so in the last aphorism would have been redundant.

Thus प्रेङ्खणीयम्, परेखङ्खम् from इखि गत्यर्थः the नुच् is added because it is इदित् ॥ The rule will not apply to प्रेन्वनम् but it will apply to प्रोम्भणम् from उम्भ् पूरणे where न् or the nasal is part of the root. The नुच् here means the anusvāra generally as also in sūtra (VIII. 4. 2). Therefore though the change would have been vaild by the general rule, (VIII 4. 29) this sūtra makes a नियम or restriction. That is, only in the case of इजादि सनुच् verbs the change takes place, not in other सनुम् verbs. Thus प्रसङ्गनम्, परिसङ्गनम् from the root सगि सर्षणे ॥

Note.—This rule does not affect rule VIII. 4. 30, relating to स्यन्त verbs, for those verbs cannot be said to end with a consonant. Moreover, we have used the word विहितः in explaining the sūtra, in order to indicate this fact, that the kṛit-affix must be ordained after a consonant-ending verb. In the case of causative verbs, the kṛit-affix is ordained after a vowel-ending (क्ति) verb, and the vowel is elided after the adding of the affix. So that before the adding of the affix, the verb did not end in a consonant.

२८३९ । वा निंसनिक्षनिन्दाम् । ८ । ४ । ३३ ।

एवं नस्य खो वा स्यात्कृति परे । प्रणिसितव्यम्—प्रनिंसितव्यम् ।

2839. The न of निंस 'to kiss' निष् 'to be angry' and निन्द 'to blame' is changed to ण optionally, when preceded by an upasarga having in it a cause of change.

Thus प्रणिसितव्यम् or प्रनिंसितव्यम्, प्रणिंसणम् or प्रनिंसणम्, प्रणिन्दनम् or प्रनिन्दनम् ॥

Note.—These verbs are written with ण in the Dhātupāṭha, and therefore by rule VIII. 4. 14 ante, the change of न into ण would have been obligatory. The present sūtra makes it optional. The root णिचि means 'to kiss', णिचि रोषणे, and णिदि कुक्वाडात् ॥

२८४० । न भाभूपूकनिगमिप्यायिवेषाम् । ८ । ४ । ३४ ।

शब्दः कृन्तस्य शो न । प्रभानीयम् । प्रभवनीयम् । 'पूञ् सवेह् ग्रहणमित्येते' । पूञ्स्तु प्रपवणीयः
 शो नः । * यद्यन्तभादीनामुपसंख्यानम् * । प्रभापनीयम् । 'कयाजः यस्य वो वा' इत्युक्तं षत्वप्रक-
 रणोपरि तद्विध्यम् । षत्वस्यासिद्धत्वेन शकारव्यवधानान्न षत्वम् प्रख्यानीयम् ।

2840 The न of a kṛit-affix is not changed to ष, though preceded by an upasarga having in it a cause of change, when the affix is added to the following verbs : भा 'to shine', भू 'to be', पू 'to purify', कनि 'to be brilliant', गमि 'to go', त्वयि 'to increase', वेप 'to shake'

This rule is an exception to VIII. 4. 29. Thus:—

भा, प्रभानीयश् परिभाणश् । भू, प्रभवनीयश् परिभवनश् । पू, प्रपवनश्, परिपवनश् ॥

Ishti.—The verb पूञ् is to be taken and not the verb पूञ् ॥ In the case of the latter the change is obligatory, as, प्रपवणीयः शो नः ॥

कनि प्रकननश्, परिकननश् ॥ गमि प्रगमनश्, परिगमनश् ॥

प्यायि प्रप्यायनश्, परिप्यायनश् ॥ वेप् प्रवेपनश्, परिवेपनश् ॥

Vārt.—The above roots, even when in the Causative, do not change the न of their kṛit-affix. As प्रभापनीयश्, परिभापनश् ॥ There is no change in प्रख्यानीयश् also. It is derived from the root खयाञ् with the prefix प्र ॥ The य is replaced by ष by a vārtika in the Mahābhāshya under II. 4. 54 : and the position of this vārtika is taught there also, namely, that it should be read in the subdivision of asiddhas (VIII 2. 1) just at the close of the ष change rules. Therefore ष being considered asiddha, the न is not changed to ष because a य intervenes or rather is still considered to intervene between the र of प्र and न ॥ Had the root been खयाञ् no rule would have prevented the change of न to ष in प्रख्यानीयश् and the form would be प्रख्याणीयश् See II. 4. 54. S. 2436.

When the श् is changed to ष् in नश् the न of नश् is not changed. Thus प्रनष्टः, परिनष्टः ॥ The न्च् ordained by VII. 1. 60, is elided by VI. 4. 24, and ष् changed to ष् by VIII. 2. 36.

Why do we say यान्तस्य ? Observe प्रणश्यति, परिणश्यति ॥ The word षन्त् is taken in order that the prohibition may apply to words like प्रनष्टश्चति, which did end with ष् though the च has been changed by other rules, and is no longer visible. For here the श् of नश् is changed to ष् by VIII. 2. 36, and then this ष् is changed to ष् by VIII. 2. 41 ; and the न्च् is added by VII. 1. 60.

२८४१ । कृत्यल्युटो बहुलम् । ३ । ३ । ११३ ।

आप्तयेज आनीय चूर्णम् । दीयतेऽस्मै दानीयो विप्रः ।

2841. The affixes called 'kṛitya' (III. 1. 95) and the affix 'lyut', are diversely applicable.

By saying 'diversely' we mean that they occur in other places than those where ordained by the rules. Thus *krītya* affixes are ordained to come when an 'act' or an 'object' is to be expressed, but they come also when the *kāraka* is other than the objective. Thus स्नानीयं चूर्णम् 'powder for bathing'; दानीयोद्गाहणः 'a Brāhmaṇa to whom a donation is to be made'. In the first of these examples the 'powder' is the 'instrument' expressible by the 3rd case, and in the second the 'Brāhmaṇa' is the recipient expressible by the fourth case; so that in both cases the affix is applied without any express rule.

Similarly, ल्युट् is ordained to come in denoting instrument, location, and a verbal noun (III. 3. 115 and 117). But it is applied in other senses also. Thus राजभोजनः शालयः 'halls for eating of kings'; राजाच्छादनानि वासांसि 'dresses to be worn by the 'king'.

By using the word 'diversely', even the *krīt* affixes are applied in places other than those expressly ordained. Thus पादाभ्याश्च हितते = पादहारकः । गलेषो व्यते = गलेषोपकः । For accent see VI. 2. 150.

To the root वद् with the upapada नञ् (the negative Particle अ) would have been added the two affixes यत् and वयप् under sūtra III. 1. 106. S 2854. This sūtra ordains यत् only: and that also, when the sense is that of censure. The irregular form अवद्य therefore is for both these purposes.

Thus अवद्यं पापं 'a trifling sin'. Why do we say "when condemnable"? Observe अनुद्यं गुरुनाम 'the name of the teacher is not to be uttered'. The name of the teacher is neither condemnable nor incapable of utterance. But it is not polite for the pupil to utter the name of the teacher. As says the verse of the Smṛiti:—

"Let the person desirous of prosperity not take his own name, or his teacher's name, or the name of a great miser, or of an elder son or wife."

२५४२ । अचोयत् । ३ । १ । ९७ ।

अजन्ताद्वाप्यतोत्स्वात् । चेषन् । जेषन् । अव्यहर्षं शक्येनकर्तुम् । योगविभागोऽप्येवम् । तव्यदादिष्वेव यतोऽपि सुपठत्स्वात् ।

2842. The affix यत् comes after a root that ends in a vowel.

The letter त् of this affix is indicatory showing that the udātta accent falls on the first vowel (VI 1. 213); thus गा + यत् = गेय noun sing, गेयत् 'what is to be sung'; so also पेयत् 'what is to be drunk'; जेषत् 'what is to be conquered'. The आ of गा and पा is changed into ए by VI. 4. 65.

Note.—Why do we say 'that ends in a vowel'? By III. 1. 124, a root ending in a consonant takes वयत् affix instead of यत्; reading these two aphorisms together, the conclusion to be drawn is that the affix यत् comes

after roots which *primarily* end in a vowel, though in the course of development they may end in a consonant by the application of other rules. Thus from *दे* 'to cut', we have the desiderative root *दित्स्*, which ends in a vowel *ऌ*. This *ऌ* is elided before *ârdhadhâtuka* affixes and thus the root becomes *दिस्*, which ends in a consonant; nevertheless we shall have the affix *वत्* and not *ववत्*. Thus *दित्स्वत्* 'what is wished to be cut'; *पित्स्वत्* 'what is wished to be placed'. Similarly *लु* before *ârdhadhâtuka* affixes becomes *लो*, the *ओ* is changed into *ऌव्* before *व* (VI. 1. 79) and the form then is *लव्*. The root *लव्* however takes *वत्* and not *ववत्*; as *लण्यो पण्यम्*, &c.

We could have well spared the word *ऌवः* in this sūtra. For all roots either end in a vowel or a consonant. Now III. 1. 124. specifically ordains *ववत्* after all roots ending in a consonant. Therefore *ववत्* would find its scope only after those roots which end in a vowel.

For similar reasons, moreover there was no necessity of making this a separate sūtra, It could well have been included in the preceding *Ash-tâdhyâyi* sūtra III. 1. 96. That is instead of *तव्यत् तव्यानीवरः* we could have well enunciated it as *तव्यत्तव्यानीवर्यतः* meaning "the affixes *tavyat*, *tavya*, *aniyar* and *yat* come after verbal roots." The scope of *yat* would be restricted to vowel ending roots by the subsequent sūtra III. 1. 124.

२८४३ । इद्यति । इ । ष । ईष ।

यति पर आत ईत्स्वात् । गुणः । देवत् । ग्लेवत् । * तकिशसिचतिवतिजनिभ्यो वद्वाच्यः * त कयत् । शस्यत् । चतवत् । वतवत् । जन्वत् । जनैर्वद्विधिः स्वरार्थः । यवतापि रूपसिद्धेः । न च वृद्धिप्रसङ्गः । 'जनिवच्योश्च' (२५१२) इति निषेधात् । * इनो वा वद्बन्धु वक्तव्यः * । अच्यः । षच्चे वच्यमाथो ववत् । घात्वः ।

2843. The final *ऌ* of a stem is changed into *ई* before the *Krit*-affix *वत्* ॥

Thus *देववत्*, *ग्लेववत्*. The *Guṇa* takes place according to VII. 3. 84.

Vart.—The verbs *तक्* 'to laugh at' *शर* 'to kill' *चत्* 'to ask' *वत्* 'to attempt' and *ज्व* 'to be born', should be enumerated in addition; that is to say, these verbs, though ending in a consonant, take *वत्* and not *ववत्*; as *वचवत्*, *शस्यवत्*, *चतववत्*, *वतववत्*, and *ज्वन्यवत्*. The root *ज्व* would have assumed the form *जन्व* even by the affix *ववत्*; the present *vārtika* ordains *वत्* for the sake of the accent. The *ववत्* would not have caused *vṛiddhi* of the *ऌ* of *ववत्*; for *vṛiddhi* is specifically prohibited with regard to *ज्व* by VII. 3. 35. The accent of *वत्* is regulated by VI. 1. 213, and of *ववत्* by VI. 1. 185.

Vart.—And of the verb *इत्* 'to kill' *वच* is the substitute when it optionally takes the affix *वत्*. Thus we have *वचवत्* or *घात्ववत्*. The latter form is evolved by sūtras VII. 3. 32 and 54. The affix *वत्* comes only after the *ववत्* substitute; after *इत्* the affix *ववत्* comes which changes the *इ* into *च*, and *व* into *त्* and causes *vṛiddhi*.

२८४४ । पीरद् पधात् । ३ । १ । ९८ ।

पवर्गान्ताद्दुपधादात्क्यात् । यवतोऽपवादः । यव्यस् । लभ्यस् । × नासुबन्धकृतमसारूप्यस् × ।
अतो न यवत् । तव्यदादयस्तु ह्युरेव ।

2844. The affix वत् comes after a root, which ends in a labial letter preceded by a short अ.

This debars यवत्; thus यप् + यत् = यव्यं 'to be sworn'; लभ् + यत् = लभ्यस् 'to be acquired'.

Note.—Why do we say 'which ends in a labial'? Because if a root ends in any other consonant, though preceded by a short अ the root will take यवत्; thus पच् + यवत् = पाक्यस् 'what is to be cooked'; वाक्यस् 'speech'.

Why do we say 'when preceded by a short अ'? When preceded by any other vowel, it will take यवत्; thus कुप् + यवत् = कोप्यस् 'to be angry'; so also नोप्यस् 'to be concealed'.

The word अत् is used in the sūtra in the original. The force of त् here is, by I. 1. 70, that short अ having one mâtrâ or prosodial length is to be taken and not long आ. Therefore, after the root आप् 'to obtain', we have यवत् and not वत्; thus आप्यस् 'to be reached' *i.e.* 'attainable'.

In the sūtra III. 1. 94, s: 2830, we have used the word असरूप । But it must be understood that the indicatory letters do not make two affixes asarūpa, whose efficient parts are identical. Therefore वत् and यवत् are sarūpa affixes; and one will debar the other. And so there will be no यवत् added to these roots. But the affixes तव्यत्, &c., are not debarred; and they will certainly come after these roots.

Note.—Why do we say 'not being of the same form'? Because if two affixes have the same form, the present rule will not apply; and in the case of such affixes, the special affix will debar the general affix. Thus the affixes अस् and क् are, when stripped of their indicatory letters, affixes having the same form *i.e.* अ; and therefore the sūtra III. 2. 1. ordaining अस् as a general rule, will be always debarred by sūtra III. 2. 3. ordaining क्, as the latter is a special sūtra applicable only to those roots which end in long आ, or which are simple roots not compounded with any preposition. Thus गो + दा + क् = गोदः 'giver of cows'. So also कन्वलदः 'blanket-giver'. In these cases we cannot have the affix अस्.

It follows from this sūtra as a necessary corollary, that the addition of indicatory letters does not make two or more affixes dissimilar in form (असरूप) when their essential effective element is the same. Thus the affixes क्, अस्, अच्, य &c. are similar.

Why do we say 'but not so in the case of feminine affixes'? Because in the case of feminine affixes, a special affix will debar a general affix, though they may be dissimilar in form. Thus sūtra III. 3. 94. ordaining वित् in forming feminine nouns from roots is a general or *utsarga* rule,

while sūtra III. 3. 102. ordaining अ after roots that have already taken some affix is a special or *aparāḍa* rule, and though अ and त्ति are dissimilar in form, they being feminine affixes, the former will always debar the latter. Thus the compound desiderative roots चिकीर्ष and चिदीर्ष will form feminine nouns in अ and not by चित्. Thus चिकीर्षा and चिदीर्षा and not चिकीर्षति, &c.

२८४५ । आङो यि । १ । १ । ६५ ।

आङः परस्य लभेर्नुस्यादादौ प्रत्यये चित्प्रिते । तुमि कृतेऽनुपपत्त्वाभावात् चवरेष । आङ-
म्भो नोः ।

2845. The augment उच् is added to लम् preceded by आ, before an affix beginning with च ॥

As आङम्भो नोः ॥ The उच् is added before the addition of the affix, and by so doing लम् becomes लम् and thus loses its character of having a penultimate अ, and therefore by III. 1. 124, we shall have चवत् affix, and not चत् affix by III. 1. 98.

Note.—Had the उच् been added *after* the addition of the affix, then चत् would be added by III. 1. 98. Though in both cases the form will be आङलम्भ्य; the difference will be in the accent: चत् would throw the acute on the first syllable (चतोऽनाद्यः); while, as a matter of fact, the word has svarita on the final; thus instead of आङलम्भ्य (VI. 1. 213. and by VI. 2. 139), which चत् gives, we have आङलम्भ्य (तित् svar).

Note.—Why do we say ‘when preceded by आ’? Observe लम्भ्य ॥ How do you explain अग्निष्टेन आङलम्भ्यः? All rules are optionally applied in the Vedas. Or आङलम्भ्य may be explained by saying that the उच् having been added, is again dropped.

२८४६ । उपात्प्रशंसायाम् । १ । १ । ६६ ।

उपलम्भ्यः वाचुः । ‘स्तुतौ’ कित् । उपलब्धुं शक्य उपलम्भ्यः ।

2846. The augment उच् is added to लम् preceded by उप, before च, when the reference is to something praiseworthy.

As उपलम्भ्यः वाचुः ॥ (These words are formed by चवत् and have svarita on the final.) Why do we say ‘when referring to something praiseworthy’? Observe उपलम्भ्यः this is formed with the चत् affix (III. 1. 98), and means “capable of being perceived.”

२८४७ । शकिसहोश्च । ३ । १ । ९९ ।

शक्यच् । सह्यच् ।

2847. The affix च् comes after the roots शक् ‘to be able’, and सह ‘to bear’.

Thus शक्यच् ‘possible’ सह्यच् ‘endurable’.

२८५८ । गदसदचरयसश्चानुपसर्गे । ३ । १ । १०० ।

गदसम् । सदसम् । चर्यम् । * चरेराङ्गिचागुरो * । आचर्यो देशः । गन्तव्य इत्यर्थः । 'अगुरौ' किम् । आचार्यो गुहः । यत्नेर्नियमार्थम् । सोपपत्तौन्मा भूदिति । प्रयास्यम् । निपूर्वात्स्यादेव । तेन 'तत्र न भवेद्विनियम्यम्' इति वार्तिकप्रयोगात् । एतेन 'अभिव्यक्त्यस्य नायुक्तितः' । 'त्वयानियम्या मनु दिव्य-चक्षुषा' इत्यादि व्याख्यातम् । नियमे साधुरिति वा ।

2848. The affix चत् comes after the roots गद् 'to speak', सद 'to be mad', चर 'to go, to eat', and 'यस to restrain', when these roots do not take any preposition.

Thus गदसम् 'what is to be spoken, i.e., prose'; सदसम् 'wine'; चर्यम् 'what is to be followed'; यस्यम् 'what is to be restrained'.

Why do we say 'when not preceded by a preposition'? When compounded with an upasarga, these roots will take यवत्; thus प्रगाढ्यम्, प्रसाद्यम् &c.

The root चत् would have taken the affix चत् by III. 1. 98 also, as it ends in च् and is preceded by च्; its separate enumeration in this sūtra is in order to show, that the compound verb चत् will not take the affix चत्. Therefore with regard to चत्, this is a *niyama* or restrictive rule and not a *vidhi* or original rule. Thus प्रयास्यम्. Exception, however, must be made in the case of the preposition नि । There the affix चत् is added and not यवत्; as we find the form दिनियम्यम् used in a vārtika. For this reason the form अभिव्यक्त्यस्य is not without authority. As in the sentence त्ववरा नियम्या मनुदिव्यचक्षुषा॥

Or these forms can be explained not as *kṛitya* words formed by चत् added to the root चत्; but as *Taddhita* words formed by चत् added to the noun नियम् (IV. 4. 98).

Vart.—The root चर when preceded by the preposition आङ् takes the चत् affix when the sense is not that of a preceptor; thus आचर्यो देशः 'an approachable or communicable country'. But when the sense is that of 'a teacher' the root takes यवत्; thus आचार्यः 'a preceptor'.

२८५९ । अवदप्रययवर्षा गह्वर्ययसितठ्यानिरोधेषु । ३ । १ । १०१ ।

वदेर्नञ्मुपपदे 'वदः सुपि-' (२८५४) इति यत्कवपोः प्राप्तयोर्ददेशे सोऽपि षष्ठीयासेवेत्युभयार्थे निपातनम् । अवदम् पापम् । 'गह्वर्ये' किम् । अनुदम् गुरुनाम् । तद्धि न गह्वर्ये बधनानर्हं च ।

'आत्मनाम् गुरोर्नाम् नामातिङ्कृपणस्य च ।

अयस्कानो न शृङ्गीयाच्छेषेष्टाऽपत्यकलत्रयो ॥'

इति स्मृतेः । पयया गौः । व्यवहर्तव्येत्यर्थः । पापयस्यम् । स्तुत्वर्द्धमित्यर्थः । अनिरोधोऽप्रति बन्धस्तस्मिन्विषये वृद्धो यत् । एतेन वर्षा कथ्या । दृत्याम्या ।

2849. The words अवदम् (VI. 2. 160) चर्यम् and वर्षा are irregularly formed, having the sense of 'condemnable', 'saleable' and 'not restricted' respectively.

Thus, अवदम् पापम् 'a censurable or trifling sin'. Another and regular form is अनुदम्. This is formed by adding the affix क्यप् to the root वद् by III. 1. 106. As अनुदम् गुरुनाम् "the name of an elder should not be uttered."

Here there is no sense of condemnation, but it lays down a precept of good conduct according to the above verse of the smṛiti which declares "a person desirous of prosperity should not utter the names of himself or of his Guru or of a very miserly person, or of the eldest son or of a wife." So also पश्यः कृत्बलः 'saleable blanket'; पश्या गौः 'saleable cow. The other and regular form is पाश्यस्, formed by the addition of एयत् and meaning 'praiseworthy'. So also शतेन वर्या 'courted by hundreds'; सहस्रेण वर्या wooed by thousands, i.e., there is no restriction as to the number of candidates for the purposes of selection of a husband by a maid: in other words वर्या = wooed, courted. Courtied by hundreds, &c. The other and regular form is वृत्या from the root वृ 'to choose'. वर्या means a girl choosing her own husband and is not reserved or shy. The word वर्या in the sūtra is in the feminine gender, and it is in this gender only that the word is so formed. In the masculine gender, the word is regularly formed; thus वार्या ऋटिवजः.

२८५० । वह्यंकरणम् । ३ । १ । १०२ ।

वहन्यनेनेति वहन्यं शकटम् । 'करणम्' क्विप् । वाहन्यम्-बोटव्यम् ।

2850. The word वह्यं is irregularly formed, in the sense of "wherewith something is carried".

The word वहन्यं is derived from the root वह 'to carry' and means 'a vehicle' *i. e.*, that by which a thing is carried; as वह्यं शकटम्. When it does not mean a carriage, the root takes the affix एयत्; thus वाहनः 'an ox'.

२८५१ । अर्यः स्वामिवैश्ययोः । ३ । १ । १०३ ।

'अद् गतौ' अस्नादात् । एयतोऽपवादः । अर्यः स्वामी वैश्ये वा । 'अनयोः' क्विप् । आर्यो ब्राह्मणः प्राह्व्य इत्यर्थः ।

2851. The word अर्यं (and अर्य) is irregularly formed when meaning 'lord' and a 'Vaisya'.

The root अद् 'to go', would have taken एयत् by III. 1. 124; but it takes यत् when the sense of the word formed by it is that of a 'lord or sir', or a man of the 'Vaisya' caste. As अर्यं स्वामी, 'honored sir' अर्यो वैश्यः Arya or Vaisya.

Note.—Though by VI. 1. 213, the affix एयत् makes the udátta accent fall on the first syllable of the word, yet in the case of the word अर्यं, when it means 'lord', the accent falls on the last syllable.

Why do we say 'when it means sir or a Vaisya? Otherwise the root takes the affix एयत् as आर्यो ब्राह्मणः 'the respectable Brāhmana,' i.e., one worthy to be approached or reachable.

२८५२ । उपसर्वा काल्या प्रजने । ३ । १ । १०४ ।

गर्भग्रहणे प्रातःकाला चेदित्यर्थः । उपसर्वा गौः । गर्भाधानार्थं बृषभेयोपगन्तुं योग्यत्वर्थः । 'प्रजने काल्या' इति क्विप् । उपसर्वा काशी । प्राह्व्यत्वर्थः ।

2852. The word उपसर्वा is irregularly formed in the sense of "ripe for cover, or ripe for fruition."

The word **उपसर्वा** is formed by adding **वत्** affix to the root **सृ** 'to move', compounded with the preposition **उप**. The word **काल्वा** means having reached the time. The word **प्रथम** means the first conception. Thus **उपसर्वा गौः** 'the cow fit for cover'; **उपसर्वा बहवा** 'the mare fit for the horse'.

Why do we say 'when meaning' what has reached the time favorable to conception? Otherwise the affix **यवद्** will be used; as **उपसर्वा काशी** 'Kâshî is approachable'.

२८५३ । अजर्यम् संगतम् । ३ । १ । १०५ ।

नञ्पूर्वाञ्जीवितेः कर्तरि यत्संगतं चेट्प्रियेभ्यम् । न जीवतीत्यजर्यम् । तेन संगतमार्येण रामाजर्यं कुरु द्रुतम् इति भट्टिः । 'सुनैरजर्यं जरसोपदिष्टमदेहबन्धात् पुनर्भवन्व' इत्यत्र तु संगतमिति विशेद्यमध्याहार्यम् । 'संगतम्' किन् । अजरिता कव्यलः । भावेतु संगतकर्तृ कोऽपि ययदेव । अजार्यं संगतेन ।

2853.—The word **अजर्यम्** (VI. 2. 160) 'imperishable' is irregularly formed when qualifying the word **सङ्गतम्** 'friendship' expressed or understood.

The word **अजर्यम्** is formed from the root **ञृ** by the addition of **वत्** with the force of the agent and affixing the negative particle **अ**; as **अ + ञृ + वत्** = **अजर्यम्** the force is not that of **bhâva** (III. 4. 70).

Thus **अजर्यं नोऽस्तु सङ्गतम्** 'let our friendship be imperishable'. So also **अजर्यमार्यसङ्गतम्**. So also Bhatti, "तेन सङ्गतमार्येण रामाजर्यं कुरु द्रुतम्"—O Rama! quickly make imperishable friendship with that honored one. "The word **अजर्यं** is an adjective qualifying the word 'friendship' expressed or understood. It does not mean friendship: for two synonyms can not be used in the same sentence: and **अजर्यं सङ्गतं** of Bhatti would have been wrong. **Ner** is **ajaryam** used in the sense of friendship in the sentence **सुनैरजर्यं जरसोपदिष्टम्** for here the word **saṅgata** is understood, and **ajaryam** qualifies it.

Why do we say when qualifying the word **सङ्गतम्**? Observe **अजरिता कव्यलः** 'undecaying blanket' when the force is that of **bhâva**, the affix would be **nyat**, though the agent be **saṅgata**. As **अजार्यं सङ्गतेन** "Imperishable through friendship."

२८५४ । वदः सुपि क्यप् । ३ । १ । १०६ ।

उत्तरसूत्रादिह भाव इत्यपकृष्यते । वदेर्भावे क्यप्स्वाच्चादादुपसर्गे सुप्प्रपदे । ब्रह्मोदस्य ब्रह्मवदम् । ब्रह्म वेदः तस्य वदनचित्पर्यः । कर्मणि प्रत्ययावित्येके । उपसर्गे तु ययदेव । अनुवादात् । अपवादात् ।

2854. After the root **वद्** 'to speak', governing a case-inflected word as its upapada, and not having a preposition annexed to it, there comes the affix **क्यप्** as well as **वत्** to denote condition.

The word **भावे** is to be drawn into this sūtra from the next.

The phrase 'not having a preposition' is to be read into this sūtra by *anuvritti* from III. 1. 100 S. 2843. The force of the word 'also' is to indicate that the affix **वत्** is also employed. The word **सुपि** means 'in construction with an upapada that ends in a case-affix'.

Thus ब्रह्म + बद् + क्वप् = ब्रह्म + बद् + य = ब्रह्मोदयस्; ब्रह्म + बद् + यत् = ब्रह्मबदास् 'told by the Vedas or Brahman'. Similarly सत्योदयस् or सत्यवदयस् 'truth-mouthed'.

Some say these two affixes come with a Passive significance: and not that of bhâva only.

Why do we say 'when it has a case-inflected word as upapada'? Otherwise बद् + क्वत् = वाद्यस् a 'musical instrument'.

Why do we say 'not having a preposition'? Observe प्रवादयस् 'a rumour' formed by the affix क्वत् and not by यत् or क्वप्.

२८५५ । भुवो भावे । ३ । १ । १०१ ।

कवप्यत् । ब्रह्मो भावो ब्रह्मभुवस् । सुपीत्येव । भव्यन् । अमुपसर्ग इत्येव । प्रभव्यन् ।

2855.—After the root भू 'to be', in construction with a case-inflected word as its upapada and when used without a preposition, the affix क्वप् is employed to denote condition (bhâva).

The words सुप्ति and अमुपसर्ग of previous sūtras are understood in this. The *anuvritti* of क्वत् does not cover this aphorism. As ब्रह्मभुव गतः = ब्रह्मत्वं गतः 'gone to or arrived at Brahmahood; देवभुव = देवत्वं गतः 'gone to divinity'.

The word *bhâva* of this sūtra governs the succeeding ones.

Why do we say 'in construction with a case-inflected word'? Otherwise it will take क्वत्; as भू + यत् = भौ + यत् = भव्यन् (VI. 1. 79).

Why do we say 'not taking a preposition'? Observe प्रभव्यस्.

२८५६ । ह्यनस्त च । ३ । १ । १०८ ।

अमुपसर्गं सुभुववदे इत्येवैषि, कवप्यत्सकारान्तादेशः । ब्रह्मो हतं ब्रह्महत्या । स्त्रीत्वं स्त्रीकार् ।

2856. After the root ह्य 'to kill', when in construction with a case-inflected word as its upapada, and when used without a preposition, comes the affix क्वप् in denoting condition, and the letter न is the substitute of its final ह् ॥

The phrases सुप्ति अमुपसर्ग and भावे are understood in this sūtra.

As ब्रह्म + ह्य + क्वप् = ब्रह्म + ह्य + व = ब्रह्महत्य, (VI. 1. 71) ब्रह्महत्या 'Brâhmana murder'. The word is feminine because of usage.

Note.—When not in construction with a noun, the form is घातः 'a blow' (ह्य + घिच् + यञ्). This verb does not take the affix क्वत् in denoting condition, there being no example of such formation.

Why do we say 'when not taking a preposition'? Observe प्रघातो वर्तते 'there is a combat'.

२८५७ । एतिस्तुशास्वदूजुषः क्वप् । ३ । १ । १०९ ।

कवप्यत् ।

2857. After the verbs **इ** 'to go', **स्तु** 'to praise', **शास्** 'to govern', **वृ** 'to choose', **हृ** 'to respect' and **पृच्छ** 'to please', comes the affix **क्यप्**.

The anuvritti of **सुप्**, **अनुपसर्गे** and **भावे** does not extend to this aphorism. The present sūtra ordains generally the affix **क्यप्** after the above verbs.

२८५८ । ह्रस्वस्य पिति कृति तुक् । ६ । १ । ११ ।

इत्यः । स्तुत्यः । 'शास् इदङ्ङ्लोः' (२४८६) । शिष्यः । 'धृ' इति वृजो ग्रहणं न वृङ्गः । वृत्यः । वृङ्क्तु वार्या ऋत्विजः । आहृत्यः । जुष्यः । पुनः क्यदुक्तिः परस्यापि एयतो बाधनार्था । अवश्व स्तुत्यः । 'यंविदुद्दिगुद्दिभ्यो वा' इति काशिका । शस्यच् । शंस्यच् । दुह्यच् । दोह्यच् । गुह्यच् । गोह्यच् । 'प्रथम्यस्य अः' (२००९) । ईडबन्द्बृषंसदुहां एयतः' (३९०२) इमि सूत्रद्वयबलाच्छब्देः सिद्धम् । इतरयोस्तु मूलं सृज्यच् । '*आङ्पूर्वादङ्जेः संज्ञायानुपसंख्यानम्*' 'आङ्ङ्' व्यक्तिप्रबन्धादिषु । बाहुलकात्करणे क्यप् । 'अनिदितास्-' (४१५) इति नलोपः । आण्यच् ।

2858. To a root ending in a short vowel is added the augment **व** (**उच्**) when a Kṛit-affix having an indicatory **र** follows.

Note.—Thus **अग्नि + वि + क्विप् = अग्निचित्** so also **सेनसुत्** ॥ Similarly **प्रकृत्य** and **प्रहृत्य** and **उपस्तुत्य** formed by the affix **ह्यप्** ॥ Why do we say "ending in a short vowel"? Observe **आलूय**, **ग्रामणीः** ॥ Why do we say "having an indicatory **प्**"? Observe **कृत्य**, **हृत्य** ॥ Why do we say "a kṛit-affix"? Observe **पदुतरः**, **पदुत्तमः**, with the Taddhita-affixes **तरप्** and **तमप्** ॥ In the compound **ग्रामणिजुलम्**, though the root is made short, yet there is no augment **तुक्**, in as much as the rule by which the root has been shortened is a Bahiranga rule, and the present rule is an Antaranga one. The maxim is **असिद्धं बहिरङ्गमन्तरङ्गे** ॥ "That which is Bahiranga is regarded as not having taken effect, or as not existing, when that which is Antaranga is to take effect".

Thus **इ + क्यप् = इ + त् + य = इत्यः** 'to be gone'. So also **स्तु + क्यप् = स्तुत्यः** 'to be praised'; **शास् + क्यप् = शिन् + य** (**आ** being changed into **इ** by VI. 4. 34. S. 2486) = **शिष्यः** 'to be instructed, i. e., a pupil'. So also **वृ + क्यप् = वृत्** 'to be chosen. By **वृ** in the sūtra the root **वृञ्** is intended to be taken, and not the root **वृङ्**. The equivalent derivative of the latter is **वार्याः** as **वार्याः** ऋत्विजः । **आहृ + क्यप् = आहृत्यः** 'to be honoured'; **जुष् + क्यप् = जुष्यः** 'to be served.'

Though the anuvritti of **क्यप्** was current from the previous sūtra 2854, its repetition in this aphorism is to indicate that other rules such as III. 1. 125, ordaining **nyat** should not take effect in the above verbs. Thus III. 1. 125. s. 2886. requires **एयत्** after the verb **स्तु**, but the present rule prohibits that. Thus we have **अवश्यस्तुत्यः** 'must be praised.'

According to Kāśikā, the roots **शच्** 'to praise' **दुह्** 'to milk' and **गृह्** 'to cover' optionally take the affix **क्यप्**. As **शस्यच्** or **शन्स्यच्** (VI. 4. 37); **दुह्यच्** or **दोह्यच्**, **गुह्यच्** or **गोह्यच्**. Of the above three forms **s'asya** may be explained by its being used by Pāṇini in the sūtra V. 3. 60. as formed by **nyat** of VI. 1. 214. But the authority for the other two is doubtful.

Vart.—The verb अज्ज (कृच् 21) 'to anoint', preceded by the preposition आङ् takes the affix क्यप् when used as an appellative. As आ + अज्ज + क्यप् = आङ्क्यप् meaning clarified butter. The nasal is elided by VI. 4. 24. S. 415. The affix has the force of instrument as a diversity.

२८५९ । ऋदु पधाच्छाङ्गु पिचृतेः । ३ । १ । ११० ।

'वृत्' । वृत्त्यप् । 'बृध्' । वृध्यप् । क्लृपिवृत्त्यास्तु । कल्प्यप् । चर्त्यप् । 'तपरकरणम्' क्लिप् । 'कृत्' । कीर्त्यप् । अनित्ययन्ताञ्जुरादय इति शिञ्जभावे एवत् । शिञ्जन्तास्तु वदेव ।

2859. After verbs having a penultimate short ऋ, the affix क्यप् is employed, with the exception of the verbs क्लृप् 'to be able', and चृत् 'to hurt'.

Thus वृत् + क्यप् = वृत्त्यप्; so also वृध्यप्. But क्लृप् and चृत् will form क्लृप्यप्, and चर्त्यप्.

Why have we used the letter च् in ऋत्? It is to indicate that short ऋ is meant and not long ऋ (I. 1. 70). Therefore the root कृत् will take यत् and form कीर्त्यप्. It has already been taught that शिच् added to चुरादि roots is not of universal application. Therefore when शिच् is not added we have the affix ण्यत्. But when the root ends in णिच् then the yat is the proper affix.

२८६० । ई च खनः । ३ । १ । १११ ।

चात्क्यप् । आद्गुणः । खेयच् । 'इ च' इति ह्रस्वः सुपठः ।

2860. The affix क्यप् is employed after the root खन् 'to dig,' and long ई is substituted for the final of the root.

By the force of च we draw in क्यप्.

Thus खन् + क्यप् = ख + ई + य = खेयच् 'to be dug' (VI. 1. 87). The long ई is used in the sūtra for the sake of euphony. The same purpose would have been served by using short इ, thus 'इ च खनः'. But the long ई indicates that the rule VI. 4. 43 does not apply here. By that rule the ञ् of खन् would have been lengthened into ञा before the affix क्यप्.

२८६१ । भृजोऽसंज्ञायाम् । ३ । १ । ११२ ।

सृत्याः कर्मकरा भर्तव्या इत्यर्थः । क्रियाशब्दोऽयं न तु संज्ञा । * समञ्ज बहुलच् * । संसृत्याः संभार्याः । असंज्ञायामेव विकल्पार्थमिदं धात्विकम् । 'असंज्ञायाम्' क्लिप् । भार्या नाम स्त्रियाः । अयं कथं भार्या वधुरिति । इह हि 'संज्ञायांसमज्-' (३२७६) इति क्यपा भाव्यच् । संज्ञायाम् दासस्तु पुं सि चरितार्थः । सत्यच् । बिभर्तेर्द्धृ इति दीर्घान्तात्प्रधादेर्वा एवत् । क्यप्सु भरतेरेव । 'X तदनुबन्धक-अहर्षे- X' इति परिभाषया ।

2861. The affix क्यप् is employed after the verb भृज् 'to bear' when not used as a name.

Thus भृ + क्यप् = भृत्त्य Pl. भृत्त्याः 'those who ought to be supported,' i.e., 'servants'. The word is here a verbal noun and not an appellative. Why do we say 'when not used as an appellative'? Observe भृ + यत् = भार्यः 'a Kshatriya'. How do you then explain भार्या meaning 'wife'. For by the

sûtra III. 3. 99. S. 3276 the feminine ought to have been *भृत्वा* with *क्यप्* and not *भार्या* with *न्यात्*; for the exception *असंवायान्* finds its full scope in the masculine? True: the objection is apparently valid. *भार्या* is not from *भृञ्* *भरणे* (Bhuâdi 946) but from either *भृ* of the Juhotyâdi 5, or from *भृ* ending in long *भृ* of the Kryâdi class No. 21. The *भृञ्* of the present sûtra must be confined to the Bhuâdi root, and not to the *भृञ्* of the Juhotyâdi, for the latter has an indicatory *ङ* and is read as *ङ्भृञ्* in the Dhâtupâtha. Because the maxim 'an expression with an indicatory letter does not include one with it' applies.

Vart.—The use of *kyap* is optional when this verb takes the preposition *क्यप्*. Thus *संभृत्याः* or *संभार्याः*: This *vârtika* allows an option only when the word is not an appellative.

२८६२ । मृजेर्विभावा । ३ । १ । ११३ ।

मृजेः क्यप्त्वा स्यात् । पक्षेणयत् । मृज्जः ।

2862. The affix *क्यप्* optionally comes along with *न्यात्* after the root *मृज्* 'to cleanse'.

This is an example of *Prâpta-vibhâshâ*. By III. 1. 110 *ante*, the root *मृज्* having a penultimate *ञ्* would have necessarily taken *kyap*; this sûtra declares an option. As *परिमृज्यः* or *परिभार्यः* 'to be cleansed'. The second form is thus evolved:—

परिमृञ् + *यत्* (III. 1. 124). Now applies the following sûtra by which *j* is changed to *g*.

२८६३ । अजोः कु चिश्यतोः । ७ । ३ । ५२ ।

अस्य अस्य च कुत्वं स्यादिति यदति च प्रत्यये परे । * निष्ठायात्तन्निट इति वक्तव्यम् * । तेनेह न । गण्यम् । 'मृजेर्दृङ्' (२४७३) । भार्यः ।

2863. For the final *ञ्* or *ञ्* of a root, there is substituted a corresponding guttural, before an affix having an indicatory *च* and before *यत्* ।

Thus we have *परिमृञ्* + *यत्* । Then there is *vridhhi* of the *ri* of *mṛig* by VII. 2. 114 : so we get *परिभार्यः* ॥

Note.—The *यथासंख्य* rule does not apply here. The sûtra does not mean that the *च* is gutturalised before a *चिद्* and *ञ* before a *चिद्* affix; but both.

This guttural change takes place in the case of *nyañku*, &c., also by the following.

२८६४ । न्यङ्क्वादीनां च । ७ । ३ । ५३ ।

कुत्वं स्यात् । न्यङ्कुः । 'नावक्येः—' इत्युप्रत्ययः ।

2864. The guttural is substituted in *nyañku* and the rest. Thus *नि* + *अङ्* + *च* = *न्यङ्कुः* 'a kind of black antelope.'

२८६५ । राजसूयसूर्यमृषोदस क्यकुप्यकृष्टपचयाव्यश्याः । ३ । १ । ११४ ।

एते सप्त क्यबन्ता निपात्यन्ते । राज्ञा सोतव्योऽभिषेकद्वारा निष्पादयितव्यः । यद्वा । अतात्मकः सोमो राजा च सूयते क्यव्यतेऽत्रेत्वाधिकरणे क्यग्निपातनाद्दीर्घः । राजसूयः-राजसयस् । अर्धर्षादिः । सत्तवाकाशे सूर्यः । कर्तरि क्यग्निपातनाद्दृत्वस् । यद्वा 'ब्र मेरते' तुदादिः । सुवति कर्मणि लोके मेरवति क्ययो वट् । वृषोपपदाद्देः कर्मणि नित्यं क्यप् । वृषोदस । विशेष्य-निश्चोऽयस् । 'उच्छ्रायसौन्दर्यगुणा वृषोदसाः' । रोचते वचः । गुपेरादेः कुत्वं च संज्ञावाप् । सुवर्ण-रजतनिर्गमं चनं कुप्यस् । गोप्यतन्यत् । कृष्टे स्वयमेव पचयन्ते कृष्टपचयाः कर्मकर्तरि । युडे उ कर्मणि कृष्टपाक्याः । न व्यथतेऽव्यश्याः ।

2865. The words राजसूय, सूय, मृषोदस, कस्य, कृष्ट, पच, and अवच्य are irregularly formed by the addition of the affix क्यप्.

Thus राज्ञा सोतव्यः or राज्ञा इह सूयते, राज् + सू + क्यप् = राजसूयः 'the Râjastya or coronation sacrifice. The soma creeper is also called rājâ. The ceremony in which soma is extracted is also called râjastya. The lengthening is by nipâtana.

Similarly सू or सू + क्यप् = सूर्यः 'the sun', literally that which moves (सरति) in the sky; or that which impels (सुवति) creation to action. When sūrya is derived from sri+kyap; then ri is replaced by short उ which becomes lengthened by VIII. 2. 77. When it is derived from the Tudâdi root सुमेरते, then the augment वट् is added to kyap. वृष + वट् + क्यप् = वृषोदस 'false speech'; this is an exception to III. 1. 106, by which वत् would also have been applied. This rule prevents it. In mrishodya the affix kyap is added to √vad preceded by the upapada mrishâ, the force of the affix being to denote an object, and it is nitya. The word follows the gender, &c., of the substantive which it qualifies, i.e., it is dependant on its substantive (viseshya). Thus उच्छ्रायसौन्दर्यगुणा वृषोदसाः. So also रोचते उचै, वच् + क्यप् = वच, 'an agreeable lover'. So also गुप् + क्यप् = कुप्यस् 'a base metal (other than gold and silver)'; the other form is गोप्यस् । कृष्ट + पच् = कृष्टपचयाः 'that which ripens of itself in cultivated ground,' This is when the force of the affix is that of a reflexive. But when it denotes an object (Passive) only, the form is कृष्टपाक्याः । न व्यथते = अव्यश्याः 'a snake (what does not move by legs)'.

२८६६ । भिद्योद्धयौ नदे । ३ । १ । ११५ ।

निदेवच्छेद्य क्यप् । उच्छेर्घट्त्वं च । भिनत्ति कुल' भिदाः । उच्छतवुदकमुद्धयः । 'नदे' क्त्वि । नेशा । उच्छ्रिता ।

2866. The words भिदा and उद्धय are irregularly formed by the affix क्यप् when meaning a 'river'.

Thus भिद् + क्यप् = भिदाः 'a river that breaks its banks by the rush of its water', the name of the Bhidya river.

उच्छ्रत् + क्यप् = उद्धय 'a river whose waters overflow the banks', name of the Uddhya river; the ऋ is changed into च. Why do we say "when mean-

ing a river"? When not meaning or qualifying the river, the regular forms are used ; thus वेत्ता and उष्कितः।

२८६७ । पुष्यसिध्यौ नक्षत्रे । ३ । १ । ११६ ।

अधिकरेणे खवग्नपात्यते । पुष्यन्त्वस्मिन्नर्थः पुष्यः । सिध्यन्त्यस्मिन्सिध्यः ।

2867. The words पुष्य and सिध्य are irregularly formed by the affix खवप्, when used as names of asterisms.

Thus पुष् + खवप् = पुष्यः 'the Pushya asterism'. It is so called because objects are nourished under the influences of this asterism. सिद् + खवप् = सिध्यः 'the asterism Siddhya' another name of Pushya, so-called because things are accomplished under the influence of this star. The force of the affix is that of 'location'.

Note.—When not the name of asterisms, the forms are पोषणं 'nourishing,' बोधनं 'accomplishing'.

२८६८ । विपूयविनीयजित्या मुञ्जकल्कहलिषु । ३ । १ । ११७ ।

पुङ्गनीञ्जन्त्यः खवप् । विपूयो मुञ्जः । रज्ज्वादिकरणाय शोधयितव्य इत्यर्थः । विनीयः कल्कः । पिष्ट औषधिविशेष इत्यर्थः । पापसिति वा । जित्यो हलिः । बलेन कृष्टव्य इत्यर्थः । कृष्टसनी-
करणार्थं स्युलकाद्युप् । अन्यत्तु विपव्यस् । विनेवस् । जेयस् ।

2868. The words विपूय, विनीय and जित्ये are irregularly formed when they mean, the 'munja grass', the 'sediment' and the 'plough' respectively.

Thus वि + पू + खवप् = विपूयः etymologically 'that which has to be purified to make rope'; वि + नी + खवप् = विनीय 'a sediment or sin'; जि + खवप् = जित्ये 'a plough that which is to be conquered by strength'.

The regular derivatives are, विपव्यस्, विनेवस् and जेयस्.

२८६९ । प्रत्यपिभ्यां ग्रहे । ३ । १ । ११८ ।

* कन्दसीति वक्तव्यम्* । प्रतिशृङ्गस् । अपिशृङ्गस् । लोके तु प्रतिग्राह्यस् । अपिग्राह्यस् ।

2869. The verb ग्रह 'to seize', preceded by the prepositions प्रति and अपि, takes the affix खवप् (in the Vedic literature.)

Vart.—It should be rather stated 'in the Vedic literature'.

Thus सत्तस्य न प्रतिशृङ्गस् तस्मान्नापिशृङ्गस् ॥

Note.—The Kāśikā reads the word chhandasi into the sūtra itself.

In the classical Sanskrit the proper forms are प्रतिग्राह्यस् and अपिग्राह्यस्.

२८७० । पदास्वैरिवाह्यापहयेषु च । ३ । १ । ११९ ।

अवशृङ्गस् । मशृङ्गं पदम् । अस्वैरी परतन्त्रः । शृङ्गकाः युकाः । पञ्जरादिबन्धनेन परतन्त्री-
कृता इत्यर्थः । बाह्यादां ग्राहशृङ्गा सेना । ग्राहवद्भिर्भूतित्यर्थः । श्रीलिङ्गनिर्देशात्पुन्नपुंसकयोर्न ।
पक्षे भवः पश्यः । दिगादित्वाद्यत् । आर्यैर्गृह्यत आर्यैर्गृह्यः । तत्पञ्चाश्रित इत्यर्थः ।

2870. The root ग्रह takes the affix खवप्, when it means a 'word', a 'dependant', 'outside', or a 'partisan'.

Thus प्रवृत्तम् 'the Pragrihya words that donot admit of sandhi', already defined in sūtra I. 1. 11. So also अववृत्तम्. These are technical terms of the Prātisākhya also.

The word अववृत्ति means dependant upon others, not free to provide for himself. Thus वृत्तकाः युक्ताः 'the captive parrots': dependent upon others by being kept in cages, &c.

The word बाह्य means 'situated outside'. Thus ग्रामवृत्ता येन 'an army lying outside the village'. The word बाह्या being in the feminine gender indicates that the derivative word formed from ग्रह must also be feminine in gender to have this sense: and not when the word is masculine or neuter.

The word पक्ष is derived from पक्ष 'a side, a party', and means a partisan, follower or friend. Thus वासुदेवपक्षः 'siding with or being the partisans of Vāsudeva'. So also अर्जुनपक्षः belonging to the party of Arjun'. So also आर्यपक्षः 'the partisan of the Aryās.'

२८७१ । विभाषा कृत्वोः । ३ । १ । १२० ।

क्यप्त्वात् । कृत्यच् । वृच्यच् । पठे ।

2871. After the verbs कृन् 'to do', and वृष् 'to rain' the affix क्यप् is optionally employed.

The root कृ would have taken the affix क्यत् by III. 1. 124, and the verb वृष् would necessarily have taken क्यप् by III. 1. 110; the present sūtra therefore declares an optional rule. Thus: कृ + क्यप् = कृत्यच् 'to be done'; or कृ + क्यत् = कार्यच्. So also वृच्यच् or वच्यच् 'stimulating'. In deriving the alternative forms, the following sūtra applies.

२८७२ । ऋहलोर्यत् । ३ । १ । १२४ ।

ऋचर्षान्तादलन्ताच्च षातोर्यत्स्वात् । कार्यच् । वच्यच् ।

2872. The affix क्यत् comes after a verb that ends in ऋ (long or short), or in a consonant.

The phrase ऋहलोः is in the genitive 'case dual number, the force of the genitive here being that of an ablative. As कृ + क्यत् = कार्यच् 'to be made,' वृ + क्यत् = वच्यच्.

२८७३ । युग्यं च पत्रे । ३ । १ । १२१ ।

पत्रं बाहनम् । युग्यो गौः । अत्र क्यप्कुत्वं च निपात्यते ।

2873. The word युग्यम् is irregularly formed meaning "a vehicle."

The word पत्र means that by which a thing is carried. Thus युग्यो गौः 'the carrier bull or the yoked bull'. युग्यो हस्ती 'the harnessed elephant ready to carry'. युग् + क्यप् = युग्यम्. Here च is changed irregularly into य before the affix क्यप्. When not meaning a carrier or a carriage, it has the form योग्यम्.

२८७५ । अनावस्यदन्यतरस्याम् । ३ । १ । १२२ ।

अनापपदाद्दशेरधिकरणे ष्यत् । वृद्धौ चत्यां पाञ्चिको ह्रस्वश्च निपात्यते । अना सह बसतोऽस्यां चन्द्रार्कवनावास्या-अनावस्या । 'अहलोपर्यत्' (२८७२) । 'चजोः-' (२८६३) इति कुत्वश्च । पाञ्चिकम् । '*पाञ्चो सूत्रेपर्यद्वाच्यः*' । अदुपधलङ्घस्य क्यपोऽपवादः । पाञ्चिकानां सृज्यते पाञ्चि-सर्ग्या रज्जुः । '*समवप्रुर्वान्व*' । समवसर्ग्या ।

2874. Optionally the word अनावस्या is irregularly formed.

The word अना means 'along' or 'together'. अना in composition with the root बस् 'to dwell', takes the affix ष्यत् in the sense of location of time. Optionally the *Vridhhi* is not substituted in such a case. The time or the day on which the sun and the moon dwell together in the same constellation is called अनावास्या or अनावस्या.

The final त in अनावस्यत् is indicatory and is for the sake of showing where the proper accent should fall.

The two forms अनावस्या or अनावास्या are the same word, and a *fortiori* a rule made with regard to one will be made applicable to the other. And to this effect there is a *paribhāshā* which declares एकदेशविकृतस्यानन्यत्वश्च ; 'that which has undergone a change in regard to one of its parts, is by no means in consequence of this change, something else than what it was before the change had taken place'. Therefore sūtra IV. 3. 30, though it in terms, says अनावास्यायावा is made applicable to the form अनावस्या also.

In the *ashtādhyāyī* order the sūtra अहलोपर्यत् (३ । १ । १२४) follows the present sūtra. So the author reads it again here.

2874A. The affix *nyat* comes after a verb that ends in *ri* or in a consonant.

Thus ष्य् + ष्यत् = पाञ्चिकम् । The gutturalisation is by VII. 8. 52, S. 2863.

Vart.—The root सृज् takes the affix ष्यत् when compounded with the word पाञ्चि. Thus पाञ्चिसर्ग्या रज्जुः 'a rope.' This debarbs the *kyap* of 2859.

Vart.—The root सृज् when preceded by both सृच् and अच् takes ष्यत् as समवसर्ग्या.

२८७५ । न क्वादेः । ७ । ३ । ५९ ।

क्वादेशान्तोऽङ्गोः कुत्वं न । गज्यश्च । वार्तिककारस्तु 'चजोः-' (२८६३) इति सूत्रे 'निष्ठायास-निटः' इति प्ररचिस्वा 'न क्वादेः' (२८७५) इत्यादि प्रत्याचक्षयौ । तेन अर्जितार्जिमधुतीनां न कुत्वं निष्ठायां सेट्त्वात् । युञ्जुञ्जुमधुतीनां तु क्वादित्वेऽपि कुत्वं स्यादेव । सूत्रमते तु वदामपि विपरीतं प्राप्तं तथापि 'बधोत्तरं जुनीनां प्राभाषयश्च' ।

2875. A guttural is not substituted for the final ष्च् of a root which begins with a guttural, before an affix having an indicatory च and before ष्यत् ॥

As कुञ्चः, सज्यः and गज्यः with ष्यत्. This is an exception to VII. 3. 52.

The *vārtikakāra* is, however, of opinion that this sūtra is superfluous. For he inserts the word निष्ठायासनिटः in the sūtra चजोः कुञ्चिष्यतोः

(VII. 3. 52) which would then mean: "For the final च or च् of a root, which does not take the intermediate ह in the nishṭhā, there is substituted a guttural before a चित् or चयत् affix." Therefore, there would be no guttural change of the roots √arj, √tarj, &c., because these are चेट् in their nishṭhā or Passive Participle. While on the other hand there will be gutturalisation of the finals of युच्, रजुच्, &c., though these roots have a guttural as an initial, and according to the sūtrakāra there ought not to be any gutturalisation. Therefore, though according to the opinion of Pāṇini the sūtra-author, the forms would have been quite the reverse, yet on the maxim यथोत्तरजुनीनां प्राणावयत् "when there is a difference of opinion among the Three Sages, the opinion of the later in age prevails over that of the older." The opinion Kātyāyana supersedes the rule of Pāṇini here.

२८७६ । अजिब्रज्योश्च । ७ । ३ । ६० ।

न कुत्वच् । सनाजः । परित्राजः ।

2876. A guttural is not substituted for the final or च् of अच् and जच् before an affix having an indicatory च and before चयत् ॥

This is an exception to VII. 3. 52. Thus सनाजः, परित्राजः ।

Note.—There is no example of अच् with the affix चयत्, because by II. 4. 56, चि replaces अच् before all ārdhadhātuka affixes except चच् and जच् ॥ The च of the sūtra implies that the rule applies to other roots also not mentioned, as वाजः, वाज्वच् from वच् ॥

२८७७ । भुजन्युञ्जौ पाययुपतापयोः । ७ । ३ । ६१ ।

एतयोरेतौ निपात्यौ । भुज्यतेऽनेनेति भुजः पायिः । 'इलञ्' (३३००) इति चच् । न्युञ्जन्त्य-स्तिन्निति न्युञ्जः । उपतापो रोगः । 'पाययुपतापयोः' क्विप् । भोगः सभुङ्गः ।

2877. भुज 'an arm', and न्युञ्ज 'a kind of bodily disease', are irregularly formed, without any change of their ज before चच् ॥

The word भुजः = भुज्यतेऽनेने, with चच् (III. 3. 121. S. 3300). The irregularity consists in the absence of Guṇa, as well as of gutturalisation. न्युञ्जि ताः शस्तेऽस्तिन् = न्युञ्जः from the root ञ्ज् आर्जवे (Tudādi 20). The irregularity consists in the non-changing of ज् ॥ When not meaning 'an arm' and 'a disease', we have भोगः, सभुङ्गः ॥

२८७८ । प्रयाजानुयाजौ यज्ञाङ्गे । ७ । ३ । ६२ ।

एतौ निपात्यौ यज्ञाङ्गे । पञ्च प्रयाजाः । त्रयोऽनुयाजाः । 'यज्ञाङ्गे' क्विप् । प्रयागः । अनुयागः ।

2878. प्रयाज and अनुयाज are irregularly formed with चच् when meaning a portion of a sacrificial offering.

The words are derived from ञ्च् with चच् without the guttural substitution; as पञ्च प्रयाजाः, त्रयोऽनुयाजाः, त्वनग्ने प्रयाजानां पञ्चात् त्वं पुषस्तात् ॥ But प्रयागः and अनुयागः when not referring to portions of a sacrifice.

Note.—The प्रयाज and अनुयाज are illustrative only. The guttural change does not take place with other prepositions, &c., also, as उपवाजः, उपांशुवाजः, संयाजः, अनुयाजः, as in the sentences रकादयोपवाजाः, उपांशु याजन्तरा बजति, अष्टो मन्त्री संयाजा भवन्ति, अनुवाजे झरन्नि ॥

२८७९ । वञ्चैर्गतौ । ७ । ३ । ६३ ।

कुत्वं न । बञ्चयस् । 'गतौ' किस् । वञ्चयं काष्ठस् । कुटिलीकृतमित्यर्थः ।

2879. A guttural is not substituted for the palatal of वञ्च् in the sense of 'going'.

As वञ्चयं बञ्चन्ति वणिजः, Why is गतौ used, when we know from the Dhātupāṭha (Bhuadi 204) that वच् means 'to go'? The specification shows that the roots possess many meanings other than those assigned to them in the Dhātupāṭha. Observe बञ्चयं काष्ठं = कुटिलं ॥

२८८० । ओक उचः के । ७ । ३ । ६४ ।

उचैर्गुंशकुत्वे निपात्येते के प्ररे । ओकः यकुन्तवृषली । इगुपथलघयः कः । यजा सिद्धे अन्ते-हात्तार्त्तनिदस् ।

2880. ओक is irregularly formed from the root उच् with the affix क (अ) ॥

The change of च् into क् and the Guṇa are the irregularities. As ओकः 'a bird, a śūdra. The affix क is added under III. 1. 135. The क् is added with the force of चञ् the Kāraka relation being that of Location, &c. The चञ् affix would have given the form regularly, but then the word would have been acutely accented on the first syllable, but it is desired that the acute should be on the last. The words दिवौकराः, जलौकयः &c., are also irregular, formed with the Unādi affix अङ्गुर् the क् being substituted for च् as an Unādi diversity (bahulam).

२८८१ । यय आवश्यके । ७ । ३ । ६५ ।

कुत्वं न । अपश्यपाच्यस् ।

2881. A guttural is not substituted for the palatal, before the affix यय, when it means 'to do as absolute necessity'.

As अपश्य पाच्यस्, अपश्य वाच्यस्, but पाच्यं, वाच्यं and रेच्यं when the sense is not that of necessity. See. III. 3. 170-171 for this sense.

२८८२ । यजयाचरुचंप्रवचर्चश्च । ७ । ३ । ६६ ।

यये कुत्वं न । याच्यस् । याच्यस् । रोच्यस् । प्रवाच्यं ग्रन्थविशेषः । "ऋच्" । अर्च्यस् । ऋदुप-चत्वेऽप्यतएव प्रापकाययत् । "त्यजेच्च" । त्याच्यस् । 'त्यजिप्रत्येच्छ' इति काशिका । तत्र प्रजेर्ग्र-श्चं चिन्त्यं भाष्यानुकृत्वात् । 'प्रवत्प्रकारणे त्यजेच्यसंख्यानस्' इति हि भाष्यस् ।

2882. A guttural is not substituted for the final palatals of यञ्, वाच्, रच्, प्र-वच्, and ऋच् before the affix ययत् ॥

As याच्यस्, वाच्यस्, रोच्यस्, प्रवाच्यस्, and अर्च्यस् ॥ Though ऋच् has a penultimate ऋ and therefore by III. 1. 110 would have taken ययत्, it takes

एवत् by force of this sūtra. एवत् shows that the present sūtra applies to it, though it means 'a word or speech', and the prohibition of VII. 3. 67 does not apply. एवत् is the name of a particular book. Others say that the prohibition applies to एत् only when it is preceded by ए and does not mean word or speech (VII. 3. 67) and not when it is preceded by any other preposition. As अत्रिवाङ्मन् इति पठन्ति ॥ This even in a very restricted sense, namely, on the tenth day of the Daśārātra ceremony. In other places we have अत्रिवाङ्मन् ॥

Vārti.—एवत् should be enumerated in this connection, *i.e.*, before एवत्, the ए remains unaltered, as एवाङ्मन् ॥ According to Kāśikā, the *vārtika* applies to एवत् and एत्. The inclusion of एत्, however, is doubtful, as it is not given in the Mahābhāṣya.

२८८३ । वक्षीऽशब्दसंज्ञायाम् । ७ । ३ । ६७ ।

वाङ्मन् । अङ्गात्वायां तु वाङ्मन् ।

2883. The guttural is not substituted for the final of एत् before एवत् when it does not mean 'a word or speech'.

As वाङ्मन्नाह, अवाङ्मन्नाह but अत्रयुक्तिं वाङ्मन्नाह ॥

२८८४ । प्रयोक्तृनिधोक्तयोः शब्दार्थे । ७ । ३ । ६८ ।

प्रयोक्तृं च यः प्रयोक्तो निधोक्तं च यो निधोक्तो भूत्वः ।

2884. प्रयोक्तृ and निधोक्तृ preserve their palatal in the sense of 'capable to do this'.

As प्रयोक्तृ = प्रयोक्तृं च यः, निधोक्तृ = निधोक्तृं च यः, *i.e.*, a servant; but प्रयोक्तृ and निधोक्तृ in other senses.

२८८५ । शीतयं शब्दे । ७ । ३ । ६९ ।

शीतयन्मन् । * एवत्प्रकारे खविदनिभयोः षेति एवत्प्रश्नः* । लाप्यम् । दनिर्वोक्तृष्वपदिदेशिपि वार्तिकवलात्कथीकार्यः । दाभ्यः ।

2885. शीतयन् preserves its palatal in the sense of 'eatable'.

The word is derived from शृत् with एवत् in the sense of 'able'. As शीतयन् शीतयः 'eatable rice', शीतयन् च यः 'eatable barley-gruel'. शब्द here means anything which is fit for being eaten. When not having this sense we have शीतयः कल्पयः ॥

Vārtik.—The verb लप् and दप् should be enumerated in the chapter of एवत्. Thus लप् + एवत् = लाप्यम्. Though दनि is not read as a root in the Dhātupāṭha, it must be taken as a root by the force of this *vārtika*. Thus दाभ्यः

२८८६ । औरावश्यकौ । ३ । १ । १२५ ।

एवत्पूर्वाद्वातोपर्यत्स्वादेवभावे ष्योत्ये । लाप्यम् । पाप्यम् ।

2886. The affix एवत् comes after a root that ends in the letter उ long or short when the sense is that of necessity.

This debars the affix. यत्. Thus जु+यत्=जौ+य=जायम् (VII. 2. 115 and VI. 1. 79) 'must be cut'; so also पु+यत्=पायम् 'must be purified'.

२८८७ । आसुयुवपिरपिलपित्रपिचमश्च । ३ । १ । १२६ ।

'युञ्' । आसायम् । 'यु निञ्जे' । यायम् । वायम् । रायम् । लायम् । ज्ञायम् । चायम् ।

2887. The affix यत् comes after the verbs आसु 'to distil', यु 'to join', वप् 'to sow', रप् 'to speak distinctly' जप् 'to be ashamed', and चच् 'to drink'.

The verb आसु is a compound verb formed by the preposition आङ् and the root सु. This sūtra debars यत् that would otherwise have come by III. 1. 97 and 98. S. 2842 & 2844.

Thus आसु+यत्=आसायम्, (VII. 2. 115 and VI. 1. 79); so also पायम्, वायम्, रायम्, ज्ञायम् and चायम्.

२८८८ । आनायोऽनित्ये । ३ । १ । १२७ ।

आङ्पूर्वाग्भयतेर्यदावादेश्च निपात्स्वते । दक्षिणाग्निविशेष स्वेदश्च । स हि गार्हपत्यादानीयतेऽनित्यश्च सततप्रवृत्तनात् । आनेयोऽन्यः । षटादिः । वैश्वकुलादेरानीतो दक्षिणाग्निश्च ।

2888. The word आनायः is irregularly formed when meaning 'impermanent'.

This word is thus formed:—आङ्+नी+यत्=आ+ने+य=आनाय, (the ई being changed into आय् by the analogy of VI. 1. 79).

As आनायो दक्षिणाग्निः This is a species of Dakshinâgni fire. As this fire is brought from the Gârhapatya fire and is not permanently kept alive, therefore it is called ânâyya. This however, is not co-extensive with Dakshinâgni. It is that fire which is brought from the Gârhapatya, and has the same source with the Dakshinâgni and Ahavaniyâgni. A Dakshinâgni fire may be taken from different sources, as from the family of a well-to-do Vaiśya, or from a frying place, or from Gârhapatya fire. When it is taken from the last, i.e., from Gârhapatya fire, it is ânâyya Dakshinâgni. Ahavaniya is also taken from Gârhapatya.

It is not every thing, that is not lasting, which is called ânâyya; for a fragile pot will not be called so. It applies only to the consecrated fire. When it has not this sense, the form is आनेय meaning 'what ought to be brought'.

२८८९ । प्रणाद्योऽसंसती । ३ । १ । १२८ ।

संसतिः प्रीतिविषयीभवनं कर्तव्यापारः । तथा भोगेष्वाद्दोऽपिसंसतिः । प्रणाप्यक्षोः । प्रीत्यर्ह इत्यर्थः । प्रणाद्योऽन्तेबासी । विरक्त इत्यर्थः । प्रणेयोऽन्यः ।

2889. The word प्रणाप्यः is irregularly formed when meaning 'disapproved'.

The word असंसति is a negative word meaning 'non-agreement'. It means also 'disrespect'.

Thus प्रणाप्यहोरः 'the thief is to be disliked'.

Why do we say when meaning 'disapproved'. Because otherwise the regular form is प्र+नी 'to lead' यत्=प्रणयः 'tractable'.

The word in the sūtra is असंसृति which we have translated as 'disapproved'. But the word संसृति also means अभिलाष or 'desire'; and असंसृति would therefore, mean 'free from desire or worldly attachment'. Therefore the word असंसृति means also 'free from attachment', as in the following sentence :—

पुत्राय पुत्राय पिता ब्रह्म प्रह्वयात्, प्रणाप्याय अग्नेवाग्निने नाम्यस्मै कस्मैचन 'let the father teach the Secret Doctrine to his eldest son, or to such pupil who is free from worldly attachment, and to no one else'.

२८९०। पाठ्यसंज्ञायनिकायध्यायानहविर्निवाससामिधेनीषु । ३। १। १३९।

पीयतेऽनेन पाठ्यं जानत् । एयद्वात्वादेः पठ्त्वं च । 'आतो युक्-' (२९६९) इति युक् । सम्पङ्क्तीयते होभार्थमग्निं प्रतीति संज्ञायं हविर्धियेयः । एयद्वायादेयः सतो दीर्घञ्च निपात्यते । निधीयतेऽस्मिन्वाभ्यादिकं निकाय्यो निवासः । अधिकरणे एयत् । आयोधात्वादेः कुत्वं च निपात्यते । पीयतेऽनया समिधिति धाव्या ष्टुक् ।

2890. The words पाठ्य, साम्नाय्य, निकाय्य and धाव्या are irregularly formed meaning 'a measure', 'an oblation to fire', 'a dwelling', and 'a sacrificial prayer', respectively.

These words are supposed to be formed thus :—ना (to measure) + एयत् = धाव्यत्, the न being changed into व and another व being added by VII. 3. 33. The regular form is मेयत् 'to be measured' (ना + एयत् = ने + व VI. 4. 65. = मेय). वत् + नी (to lead) + एयत् = साम्नाय्यत् 'the oblation'. It being a crude form applies to a particular kind of oblation. The regular form is सम्नेयत् । नि + चि (to collect) + एयत् = नि + चै + य = नि + चाव + य = निकाय्यः 'a dwelling'. The regular form is निचेय । वा (to put) + एयत् = धाव्या (fem.). The sāmādheni is the name of certain Rik hymns used as supplemental verses in a Litany. The other form is चैय ।

२८९१। कृतौ कुण्डपाठ्यसंज्ञायौ । ३। १। १३०।

कुण्डेन पीयतेऽस्मिन्शेषः कुण्डपायः कृतुः । संपीयतेऽसौ संज्ञायः ।

2891. The words कुण्डपायः and संज्ञायः are irregularly formed meaning a sacrifice.

These words are thus formed : कुण्ड + पा (to drink) + वत् = कुण्ड + पा + व + व (VII. 3. 33) = कुण्डपायः 'the sacrifice in which Soma is drunk with a bowl'. The accent falls on the first syllable by VI. 1. 213. वत् + चि (to collect) + एयत् = संज्ञायः] 'the sacrifice in which Soma is collected'.

If not applied to sacrifices, the forms will be कुण्डपानत् and संचेयः

२८९२। अग्नी परिचाय्योपचाय्यसमूह्याः । ३। १। १३१।

अग्निपादसार्थं स्वसविधेय एते चावयः । अग्नयन्तु पात्वेयत् । उपचेयत् । संज्ञायत् ।

2892. The words परिवाय्यः, उपवाय्यः and वयूढः are irregularly formed when they are names of fire.

These words are thus formed:—परि+चि+वयत्=परि+चै+व=परि+वाय+व=परिवाय्यः: 'sacrificial fire arranged in a circle' (the चै being changed into वाय् by the analogy of VI. 1. 79. This peculiar sandhi before the semivowel च has been illustrated in the previous examples also). So also उपवाय्यः: 'a kind of sacred fire'. वय्+वृत्+वयत्=वत्+वृत्+व=ववूढः: 'a kind of fire'. वयूढं विन्दीत पशुक्षयः: let him kindle the Samūhya fire desirous of a victim'.

Why do we say 'when they are names of fire'? Observe otherwise, परिवेष्य 'to be heaped', उपवेष्य 'to be increased', संवाज्य 'to be carried'.

२८९३ । वित्याग्निदित्ये च । ३ । १ । १३२ ।

वीरतेऽग्निं वित्येऽग्निः । अग्नेयुपनमिदित्या । 'प्रीयति सर्गं ग्राहकालेषु कृत्याश्च' (२८९१) । एवया वन्तव्यम् । नयनीयम् । नय्यम् । इह लोटा याथा वा हृदिति पुनः कृत्यदितिः 'स्यधिकारा-पूर्वम् वागस्यदितिः कृत्यदित्त्वं' इति चाप्यति । तेन 'X कृत्यद्व्युत्पत्त्यर्थम् न-X' इति विह्वर । 'अहं कृत्यद्व्युत्पत्त्यर्थम्' (२८९२) स्तोत्रुर्नयः स्वत्यः इतिदर्भ । रक्षता रक्षित्यर्त्ता । सिद्धा याथा वा हृदिति कृत्यद्व्युत्पत्तेर्विधिः ।

2893. The words वित्य and अग्निदित्य are also irregularly formed.

The word वित्यः comes from the root वि 'to collect', and means fire, *i.e.*, that which is collected. As वित्येऽग्निः: 'the funeral pile fire'. The word अग्निदित्या means, arranging the fire. The affix च has been added to denote condition, together with the augment तुच् (च). These words have *uddīta* accent on the last vowel. The regular form is वेद्य 'to be gathered.'

२८९३ क । प्रीयति सर्गं ग्राहकालेषु कृत्याश्च । ३ । ३ । १६३ ।

2893A. The affixes called 'kritya', and the affix 'Loṭ' come after verbs, in the sense of direction, granting permission, and proper (particular) time.

Thus त्वया वन्तव्यं or नयनीयं or नय्यं "you must go", "you may go", or "it is proper time for you to go".

The re-ordaining of kritya affixes by this sūtra, in order that the kritya may not be debarred by loṭ or Imperative affixes, indicates by implication the existence of the following maxim: "the rule of non-uniform affixes (III. 1. 94.) does not necessarily apply in all cases after sūtra III. 3. 94, treating of primary affixes by which the feminine nouns are formed."

In other words, the rule III. 1. 94 was not sufficient by itself to ordain kritya affixes to be added with the force of "directing," &c.; for the *specific* affixes of लोट् would have debarred the *general* affixes of kritya. Hence the repetition of the word kritya in this sūtra. See sūtra 2817 where this

aphorism is fully explained. Therefore the *kta*, *lyut*, *tumun*, and *khal*, meanings are never denoted by the *kṛitya* affixes; and the *kṛityas* can never come with the force of *kta*, &c. Thus इजित् or इजत् छात्रस्य. Here by the sūtras III. 3. 114 and 115, the *kta* and *lyut* have been added to √इच् with the force of भाव or condition. But the *kṛit* affix चच् though denoting भाव by III. 3. 18, will not be added to √इच् with this peculiar force. Similarly we have इच्छति भोक्तुम् 'He wants to eat', but we cannot have the खोच् affix here, though that also is ordained after a verb denoting इच्छा by III. 3. 157: but the लिच् will come not by force of III. 3. 157, but by III. 3. 159. Similarly by III. 3. 128 the affix जुच् is added to roots ending in long आ; but the affix खल् will not come after such a root, by III. 3. 127.

२८२३ । ख ॥ अर्हे कृत्यतृचश्च । ३ । ३ । १६९ ।

2893B. The *kṛitya* affixes and the affix *trich* are added to a root, when fitness as regards the agent is implied, (as well as the *lin*.)

Thus स्तुत्यः 'praiseworthy'. स्तोता 'the panegerist'. The ordaining of the *kṛitya* and *trich* is for the sake of indicating that they are not to be debarred by the Potential: for the *anuvṛitti* of लिच् is current into this sūtra by force of च in this aphorism. See S. 2818.

२८२४ । भव्यगेयप्रवचनीयोपस्थानीयजन्याप्लाव्यापात्या वा । ३ । ४ । ६८ ।

इति कृत्यान्ताः कर्त्तरि वा निपात्यन्ते । पद्ये तयोरेवेति सकर्मकात्कर्मणि । अकर्मकात् भावे चोयाः । भवतीति भव्यः । भव्यमनेन वा । गायतीति गेयः सामानयच् । गेयं सामानेन वा इत्यादि । 'अकि लिच् च' (२८२३) । चात्कृत्याः । बोद्धुं शक्यो बोद्धव्यः । वहनीयो वाह्यः । लिङ्का बाध वा भूदिति कृत्योक्तिः । सापवादनेनैव सापनसंभवे प्रैपादिभूत्वे 'कृत्याह' इति पुत्यञच् । अर्हे कृत्यतृचोर्ग्रहणं च ।

2894. The words 'bhavya', 'geya' 'pravachaniya', 'upasthāniya', 'janya', 'āplāvya' and 'āpātya' may optionally be used to denote the agent.

These words are formed by *kṛitya* affixes and therefore by rule III. 4. 70, they would generally denote an action in the abstract, and the object, but not the agent. The present sūtra, however, makes them denote optionally the agent also. In the alternative they denote the action-name and the object also. Thus भव्य may mean 'existed', 'existence' or 'one who exists'; गेय means 'a singer', 'a song'; or 'singing'; प्रवचनीय means 'one who explains', 'what ought to be explained', or 'an explanation'; उपस्थानीय means 'who waits upon', 'what ought to be waited upon or served', or 'waiting upon or attendance'; जन्य=जायतेऽद्यै or जन्यमनेन means 'one who gives birth, i.e., a father', 'birth' or 'what is born'; आप्लाव्य=आप्लावतेऽद्यै or आप्लाव्यमनेन 'mean 'who immerses', one 'immersing', or 'what ought to

immersed'; आपात्य = आपतत्यसौ or आपात्यस्येति means 'what falls upon', 'falling upon', or 'what ought to fall upon'. Thus गेयो गायकः साङ्गा 'the boy is the singer of the Sâma'; or गेयानि गायकेन साङ्गानि 'the boy ought to sing the Sâma'; प्रवचनीयो गुरुः स्वाध्यायस्य 'the guru is the expounder of the lesson'; प्रवचनीयो गुरुरा स्वध्यायः 'the lesson ought to be explained by the teacher'; उपस्थानीयो ऽप्येवस्य गुरोः 'the pupil is the servant of the teacher'; उपस्थानीयः शिष्येण गुरुः 'the teacher ought to be served by the pupil'.

२८९४ । क । शक्ति लिङ्च । ३ । ३ । १९२ ।

2894A. And the affix Jin as well as the kṛitya affixes come after a verb, when the sense is that of 'capability.'

By the force of the word च, we draw in the anuvṛitti of kṛitya. Thus बोद्धुं शक्यो बोद्धव्यः or वहनीयो, or वाह्यः "cabable of carrying." That the लिङ् may not debar the kṛityas, so the kṛitya has been read into this sūtra by the anuvṛitti or च ॥

We could have well omitted the words कृत्याङ् in the sūtra III. 3. 163, if we consulted brevity; for the jñāpaka of this sūtra would have been enough, i.e., the च of this sūtra would have done it. The inclusion of the words कृत्य and कृत् also in III. 3. 169 is open to the same remarks.

इति कृत्यस्तकृत्यप्रकरणम् ।

Here ends the Chapter on the Kṛitya.

THE KRIDANTA AFFIXES.

CHAPTER II.

अथ कृदन्तप्रकरणम् ।

२८५ । एवुल्तृचौ । ३ । १ । १३३ ।

आतिरेतौ स्तः । 'कर्तरि कृद' (२८३२) इति कर्त्रर्थे । 'युवोरनाकौ' (१२४९) । कारकः । कर्ता । बोद्धुमर्हो बोधा । कारिका । कर्त्री । 'गाङ्कुटा-' (२४६१) इति क्तिवच् । कुटिता । अङ्घ्रि-
दित्युक्तेर्न क्तिवच् । कोटकः । 'बिज इट्' (२५३६) । विजिता । 'इनस्तोऽन्विरणलोः' (२५७४) ।
आतकः । 'आतो युक्-' (२७६१) । दायकः । 'नोदात्तोपदेश्य-' (२७६३) इति न वृद्धिः । यमकः ।
दयकः । अनिटस्तु नियातकः । 'जनियञ्चोश्च' (२५१२) । जनकः । 'वध हिंसायास्' । वधकः ।
'रधिजभोरधि' (२३०२) । रन्धकः । जम्भकः । 'निठर्षालटि रधेः' (२५१६) । रधिता-रधाः ।
'नस्विजन्धोः' (२५१७) इति युच् । नञ्-क्षा । नष्टा-नथिता । 'रभेरयन्मिदोः' (२५८१) । रन्धकः ।
रन्धा । 'लभेश्च' (२५८२) । लम्भकः । लब्धा । 'तीषसह-' (२३४०) । रथिता-रथटा । उहिता-
षोढा । दरिद्रातेरालोपः । दरिद्रिता । 'एवुलि न' दरिद्रायकः । 'कृत्वल्गुटः-' (२८४१) इत्येक
सूत्रमस्तु । यत्र विहितास्ततोऽन्यत्रापि स्युरित्यर्यात् । एवं च बहुलग्रहणं योगविभागेन कृन्तात्र-
स्वार्थव्यभिचारार्थम् । पादाभ्यां द्विवते पादहारकः । कर्मणि एवुल् । * कुमेः कर्तव्यात्मनेपद-
विषयात्कृद्वृत्त इतिनषेधो वाच्यः* । प्रकृन्ता । 'कर्तरि' इति क्ति । प्रकृन्तित्वच् । 'आत्मनेपद-'
इति क्ति । संकृन्तिता । अनन्यभावाविषयग्रहः । तेन 'अनुपसर्गाद्वा' (२७१६) इति विकल्पाहस्य
न निषेधः । संभिता । तदर्हत्वनेष तद्विषयत्वच् । तेन कृन्तेत्यपीति केषिद् । 'गनेरित्-' (२४०१)
इत्यत्र परस्मैपदग्रहणं तद्विषयत्वात्कर्मणो लक्षयति । संज्ञिगन्धिषिता । एवं 'न वृद्धमस्युर्ध्वः' (२३४८) ।
विधृत्त्वित् । तद्वन्ताएवुल् । अस्तोपस्व स्थानिवत्त्वान्न वृद्धिः । पापपकः । वक्त्रुगन्ताच्च
पापापकः ।

2895. The affixes एवुल् (अक) and वृच् (वृ) are placed after all verbal roots, expressing the agent.

The word 'root' is understood in the above aphorism. Thus कृ+एवुल् = कार+वु (VII. 2. 115) = कार+अक (VII. 1. 1) = कारक; nom. sing. कारकः 'doer.' कृ+वृच् = कर+वृ (VII. 3. 84) = कर्तृ; nom. sing. कर्त्री. So also हारकः and इर्ता.

The च् of वृच् is not indicatory, but distinguishes this affix from वृत्; the simple वृ includes both वृच् and वृत्, as in V. 3. 59, and VI. 4. 154.

The accent is by III. 1. 3.

The trich has the force of 'fitness' also by III. 3. 169. Thus, बोद्धुमर्हो = बोधा ।

Their feminines will be कारिका, and कर्त्री ।

The affix वृच् is क्ति after the roots कृ and कृद &c. by I. 2. 1. Therefore we have कृद+वृच् = कुटिता । But एवुल् is not क्ति because it has an indicatory च् । Thus कृद+एवुल् = कोटकः ।

So also by I. 2. 2. an affix that begins with the augment इद् is ङिद् after the root बिच् । Thus बिच् + वृच् = विजिता ॥

By VII. 3. 32, वृ replaces the व् of वृ before a ङिद् affix. Thus वृ + वृच् = वातकः ॥

By VII. 3. 33, the augment युक् is added to वृच् when it comes after roots ending in long आ ॥ Thus दा + वृच् = दा + व + अक = दावकः ॥

By VII. 3. 34, udātta roots ending in न do not take vridhi before वृच् । Thus अच् + वृच् = अचकः ; so also दचकः ॥ But roots which are anudātta and anit consequently take vridhi. Thus नियच् + वृच् = नियचकः ॥

By VII. 3. 35. there is no vridhi of the roots जच् and वध 'to kill'. Thus जच् + वृच् = जचकः ; so also वधकः । The √वध here is a distinct root and not the substitute of वृच् ॥

By VII. 1. 61. a nasal is inserted in the roots रच् and जच् before वृच् । Thus रचकः and जचकः ॥ But by the subsequent sūtra VII. 1. 62. the nasal is not inserted in रच् before वेद् affixes. Therefore रच् + वृच् = रचिता । It is optionally वेद् by VII. 2. 45. The other form is रच् + वृच् = रच्वा ।

By VII. 1. 60. a nasal is inserted in the roots नच् and नय । Thus नच्चा and नय्या । But नयिता । नच्चा is thus formed. To the root दुवृष्णी दुङ्गी (Tud. 121) is added वृच् ; the nasal is inserted by VII. 1. 60 ; the च is elided by VIII. 2. 29, and then the final ज is gutturalised into ङ ।

By VII. 1. 63. a nasal is inserted in the root रच before वृच् ॥ Thus रचकः । But रचवा with वृच् ।

By VII. 1. 64 लच gets a nasal before vowel-affixes. Thus लचकः but लचवा with वृच् ।

By VII. 2. 48 the augment इद् is optionally added to वृच् after the roots इच्, वृच्, लृच्, वृच्, and रिच् । Thus रचिता or रच्वा, रचिता or रचवा, &c.

By the vārtikas under VI. 4. 112, the आ of दरिद्रा is elided before वृच् । Thus दरिद्रिता । But not so before वृच् । As दरिद्राचकः ।

The sūtra कृत्यव्युदो बहुलम् III. 3. 113 should be divided into two parts (1) कृत्यव्युदोः 'Let the affixes kṛitya and lyut be applied also to places other than those specifically ordained,' (2) बहुलम् "The kṛit affixes have the senses other than those specifically given to them: and are applied to other than those expressly ordained." By thus splitting up III. 3. 113 into two sūtras, we can extend the scope of kṛit affixes. Thus वृच् may be added with the force of 'object' also. As पादान्यां द्विषते = पादाहारकः ॥

Vārt.—Prohibition of इद् should be stated with regard to an Active kṛit affix when it comes after that root कृच् which is the subject of getting ātmanepada affixes. In other words, which is conjugated in the ātmanepada. Thus by I. 3. 42 कृच् preceded by प्र or उप is ātmanepadi. Therefore वृच् will not take इद् । As प्रकृन्ता उपकृन्ता ॥ Why do we say 'the Kṛit-affix should have an active force'? Observe प्रकृन्तव्यम्, उपकृन्तव्यम् ॥ Why do we

say "when it was subject of *Ātmanepada*"? Observe संज्ञिता ॥ Here there is इट् augment; for संकृच् is not *Ātmanepadi* but *Parasmaipadi*.

The word विषय in the *vārtika* means *ananyabhāva* or *solely*. Therefore where the *Ātmanepada* is *optional* as it is by I. 3. 43 when *kram* takes no *upasargas* there this prohibition does not apply: for it is not *solely* *Ātmanepadi*.

Thus कृञ्जिता । But according to another view, the word विषय does not mean 'solely', but "subject to" or 'capable of'. Therefore, wherever, the root कृच् is *liable* to be conjugated in the *Ātmanepada*, there the इट् is prohibited. So we have the alternative form कृन्ता also: for *kram* without *upasargas* can be conjugated in the *Ātmanepada*: though not *solely* in the *Ātmanepada*.

The *sūtra* VII. 2. 58 declares that an *ardhadhātuka* affix beginning with a च् gets the इट् augment after गच् in the *Parasmaipada*. The phrase 'in the *Parasmaipada*' indicates the absence of the affixes *tan* and *āna*. Therefore the इट् is added before the कृत् affix. As संज्ञिगन्निषिता । To the root गच् preceded by चच् we add the desiderative च्च् । Then there is reduplication, and we have संज्ञगच् + च्च् । Then ज becomes जि by VII. 4 79. Then comes the augment इट् and we have संज्ञिगन्निच् and च्च् is changed to च् । Then संज्ञिगन्निच् + वृच् = संज्ञिगन्निच् + इट् + वृच् = संज्ञिगन्निषिता ॥

So also VII. 2. 59 declares that वृच् and the three roots that follow it get the augment इट् before च् । The *krit* also get the augment. Thus विवृत्तिसत्ता ॥

The affix एवुल् is added to the Intensive root also. As पापचकः । There is no *vṛiddhi*, as the elided अ is *sthānivat*. But in *yanluk* Intensive the form is पापाचकः । The Intensive root is पापच्य् । Thus पापच्य् + एवुल् = पापच्य् + एवुल् (the अ is elided by VI. 4. 48). This *loṭpādeśa* is *sthānivat* for the purposes of preventing *vṛiddhi*. See I. 1. 57. So the अ of पच्य् is not *vṛiddhi*. The च् is elided by VI. 4. 49. Thus we have पापचकः ॥

२८९६ । नन्दिग्रहपचादिभ्यो ल्युशिन्यच्चः । ३ । १ । १३४ ।

नन्दादेर्ल्युर्ग्रहादेशिनिः पचादेरच्स्यात् । नन्दयतीति नन्दनः । जनमर्दयतीति जनार्दनः । मधुसूदनः । विशेषेण भीषयतीति विभीषणः । लवणः । नन्दादिगणे निपातनाशकत्वच् । घ्राही । स्थायी । मन्त्री । विशयी । बृध्यभावो निपातनात् । विषयी । इह पत्वमपि । परिभाषी-परिभयी । पाषिको वृद्ध्यभावो निपात्यते । पचादिराकृतिगणः । 'शिवशजरिष्टस्य करे' (३४८९) । 'कर्मणि यटो ठच्' (१८३६) इति सूत्रयोः करोतेर्घटेस्त्राचप्रयोगात् । अच्प्रत्ययेपरे यङ् लुगिन्निधानाच्च । केषांचित्पाठस्त्वनु बन्धासंज्ञनार्थः । केषांचित्प्रपञ्चार्थः । केषांचित्प्राथम्यार्थः । पचतीति पचः । चेलट् । मदट् । चोरट् । देवट् । इत्यादयस्त्रिः । नदी । चोरी । देवी । दीव्यते: 'इगुपध-' (२८९७) इतिकः प्राहः । जारभरा । श्वपचा । अनयोः 'कर्मण्यण्' (२९१३) प्राहः । न्यङ्क्षवादिषु पाठाच्छपाकोऽपि । 'चकोऽचि च' (२६५०) इति लुक् । 'न धातुलोपः-' (२६५६) इति गुणवृद्धिनिषेधः । चेक्रियः । नेन्यः । लोलुवः । पोषुवः । मरीचुजः । '* चरिचलिपतिबदीनां वा द्वित्वमच्याश्चाभ्यासस्येति बक्तव्यम् * । आगमस्य दीर्घत्वसानर्थाद्भ्यासहस्त्वो 'इलादिशेषः' (२९७९) च न । चराचरः ।

चलाचलः । पतापतः । वदावदः । * हन्तेर्यत्वं च * । चत्वमभ्यासस्योत्तरस्य तु 'अभ्यासाच्च' (२४३०) इति कुत्वम् । घनाघनः । * पाठेरिण्युक्चोक्च दीर्घङ्गाभ्यासस्व * । पाटूपटः । पचेचरः । चलः । पतः । वदः । हनः । पाटः । 'रात्रेः कृति-' इति वा युम् । रात्रिंचरो रात्रिचरः ।

2896. After the verbs classed as नन्द 'to be happy', ग्रह 'to take' and पच् 'to cook' there are the affixes ल्यु (अन) षिनि (इच्) and अच् (अ) respectively.

The word *addi* meaning 'and the rest,' is to be joined with every one of the above three words. These three affixes come respectively after the verbs of the above three classes. Thus after the verbs of नन्द class, comes the affix ल्यु; after the verbs of ग्रह class, comes the affix षिनि; after the verbs of पच् class, comes the affix अच्.

The नन्दादि verbs will not be found in one place in the Dhâtupâṭha. The list of the words formed by these affixes have, however, been collected in the Gaṇapâṭha. Thus नन्द् + ल्यु = नन्द् + यु (I. 3. 8) = नन्द् + अन (VI. 1. 1) = नन्दन, nom. sing. नन्दनः 'son' (lit, what gladdens). So also from the following causative roots, nouns are formed, meaning names:—वासि—वासनः or वाशनः; नदि—नदनः; दूषि—दूषणः (or भूषणः); दाधि—साधनः; वर्धि—वर्धनः; शोभि—शोभनः and रोचि—रोचनः

The following derivatives are names:—सहि—सहनः; तपि—तपनः; दमि—दमनः

So also the following words:—जल्पनः, रमणः, दर्पणः, संकन्दनः, संकर्षणः, संहर्षणः, जनार्दनः, यवनः, पवनः, भुजसूदनः, विभीषणः, लवणः (the ण in लवण is irregular), चिञ्चिनाशनः, कुलदमनः and शत्रुदमनः ॥

The ग्रहादि verbs are also nowhere enumerated in a group. The following are, however, those verbs:—ग्रह्—ग्रहिन् nom. ग्राही; उत्सह—उत्साहिन् nom. उत्साही; उह्वस्—उह्वासिन्; उद्गास्—उद्गासिन्; स्या—स्यासिन्; मन्त्र—मन्त्रिन्; संमर्द—संमर्दिन्. So also the verbs रक्ष, अ, वस्, वष् and शा preceded by नि; as, निरक्षन्, निश्चाविन्, निवाशिन्, निवापिन्, निशादिन्. The verbs चाचि, व्याहृ, संव्याह, ब्रज, वद and वस take णिन् when preceded by the negative particle; as, अयाचिन्, अव्याहारिन्, असंव्याहारिन्, अब्राजिन्, अवादिन् and अवाशिन्. So also after verbs ending in a vowel when agents are non-conscious beings: as, अकारिन्, अहारिन्. So also, अविनासिन्, अविशासिन्, विशयिन्, विषयिन् (meaning a place) विशायिन् and विषायिन्, अभिभाविन्, अपराधिन्, उपरोधिन्, परिभविन् and परिभाविन् ।

The following are पचादि words:—पचं, वच, वप, वद, चल, तप, पत, नदट्, मषट्, वस्, गरट्, स्रवट्, तरट्, चीरट्, ग्राहट्, जर, मर, षर, क्षम, सूदट्, देवट्, मोरट्, सेव, मेष, क्लोष, अण, दंश, दश, दम्भ, जारभर, श्वपच, मेघ, कीष, क्षप, मद, रज, दीषट्, चरट् ।

The ट् in नदट् &c., shows that the feminine of these is formed by long ङ् (IV. 1. 15). The पचादि class is an आकृतिगणः. Because we find words not enumerated above also formed by *ach* affix. Thus the word करः 'doer' is an ach-formed word and is used by Pāṇini himself in the sūtra IV. 4. 143. So also the word षटः "dexterous" in the sūtra V. 2. 35. That अच् is a general affix coming after almost all roots, we may infer from II, 4. 74 which

declares that the Intensive character यद् is elided before the affix अच्; thus showing that अच् comes after all Intensive roots: and *a priori* after all simple roots. Some of the यचादि words are read in order to fasten the anubandha ह् to them; others are merely illustrative; while the remaining words debar the application to them of other affixes like अण् &c. Thus पचः is formed by अच् meaning "the cook", and it is merely illustrative. While नदद्, चोरद् and देवद् are read with the anubandha ह् indicating that their feminine is formed with long ई, as नदी, चोरी and देवी॥ In the case of देव् the affix क् was the proper affix because the root has a penultimate ह्। But अच् debar that क् of III. 1. 135. In the cases of जारयरा and श्वपच the affix अण् of III. 2. 1. is debarred by अच्, for these words can be analysed as जारं विभर्त्ति and श्वानं पचति। The word श्वपाकः is also another form of this word as found in the Nyāṅkvādi list.

When the यद् is elided by II. 4. 74 before the affix अच्, then there is no Guṇa or Vṛiddhi of the root because of the prohibition of I. 1. 4. Thus we have, चोक्रियः, नेय्यः, लोलुवः, योयुवः and सरीसृजः ॥

Vart.—The roots चर्, चल्, पठ्, and बह् take reduplication when followed by the affix अच् (III. 1. 134) and the reduplicate (abhyāsa) takes the augment आक् ॥ The final consonants of the Abhyāsa (reduplicate) are not elided in these verbs, in order to give scope to the augment, for if the final consonants be elided by VII. 4. 60, then the addition of the augment becomes unnecessary; as there is no difference between the augment and the âdeśa (shortening of the vowel) taught in VII. 4. 59. Thus चराचरः, चलाचल, चतापतः, वदावदः ॥

The above vārtika is optional, so we have the forms चरः पुनवेः, चलो रयः, बहो मनुजयः &c.

Vart.—The root हर् is reduplicated before the affix अच्, and the augment आक् comes after the Abhyāsa, and च is the substitute of ह् of the Abhyāsa. Thus हर् + अच् = चर् + आक् + हर् + अच् = चनाचनः (The second ह् is changed into च by VII. 3. 55), as in the phrase चनाचनः क्षोभनक्षुर्बणीनाम् ॥

Vart.—The causative root पाटि is reduplicated before the affix अच्, there is elision of णि (sign of the causative), and उक् is the augment of the Abhyāsa, and it is lengthened. Thus पाटि + अच् = पाटूपटः ॥

To the upapada or रात्रि is optionally added the augment च् when it is followed by a krit word (VI 3. 72.) Thus रात्रिश्चरः or रात्रिचरः ॥

२८९७ । इगुपथक्षीमीकिरः कः । १ । ३ । १३९ ।

रभ्यः कः स्यात् । क्षिपः । लिलः । लुपः । कृषः । चः । मीषातीति मियः । किरतीति किरः । वासकपविधिना एतुल्लुचांबपि । सेपकः—सेहा ।

2897. After a verb ending in a consonant but preceded by ह्, उ or अ् (long or short), and after the verbs ज्ञा 'to know', प्री 'to please', and कृ 'to scatter', comes the affix क् (अ).

Thus लिप् + क = लिप non. sing. लिपः So also लिखः 'inscription'; बुधः 'who knows'; कृषः 'lean'; ज्ञा + क = ज्ञः 'who knows' (VI. 4. 64); प्री + क = प्रियः 'what pleases'; कृ + क = क्ति + अ (VII. 1. 100) = किर् + अ (I. 1. 51) = किरः 'who scatters' *i.e.* 'hog'. By the rule of non-uniform affix (III. 1. 94) we have ण्वल and त्रिच also. As ज्ञेयकः or ज्ञेयः ॥

Note.—The words देव 'God', सेव 'service' and शेष 'ram', should be read in the षष्ठादि class of the last sūtra, being formed by the affix अच् and not by क.

२८९८ । आतश्चोपसर्गे । ३ । १ । १३६ ।

कः स्यात् । 'स्याद्व्यधा-' (२८०३) इति यस्यापवादः । सुखुः । प्रघ्नः ।

2898. Also after a verb ending in long आ when there is a preposition along with it, the affix क is placed.

This is an *apavāda* of III. 1. 40, and debars the affix क. Thus प्रस्था + क = प्रस्थ + अ = प्रस्थः (VI. 4. 64). सुखलै + क = सुखल + अ = सुखलः 'very weary' (अ substituted for है by VI. 1. 45.) सुखलै + क = सुखला + अ = सुखलः 'very languid'. So also प्रघ्नः ॥

The final आ is dropped before the affix क by VI. 4. 64. There is elision of long आ when an ārdhadhātuka affix follows beginning with a vowel and having an indicatory क or ऊ.

२८९९ । पाप्राध्ना चेट् दुशः शः । ३ । १ । १३९ ।

पिबतीति पिबः । जिघ्रः । धनः । धयः । धया कन्या । 'घेट् ष्टिष्वात्स्तनंधयी' इति खशीव ङीष्प्राप्तः । 'खशोऽन्यत्र नेष्वते' इति हरदत्तः । परयतीति परयः । 'प्रः संज्ञायाम् न' । 'उयाप्रादिभिः-' (७३५) इति निर्देशात् ॥

2899. The affix श् (अ) is employed after the roots पा 'to drink', प्रा 'to smell', ध्ना 'to blow', चेट् 'to suck', and दृश् 'to see'.

Thus पा + श् = पिब् + अ (VII. 3. 78) = पिब 'nom. sing. पिबः; जिघ्रः । ध्ना + श् = धन् + अ = (VII. 3. 78) = धनः; धे + श् = धयः; so also दृश् + श् = परयः, (VII. 3. 78) = धनः; धे + श् = धयः; so also दृश् + श् = परयः, (VII. 3. 78). As in यदा परयः परयते रक्त्सवर्णाः । धया is the proper feminine of धय, as धया कन्या । The root चेट् having one indicatory ट would have made the feminine धयी with ङीप् as we have in स्तनन्धयी formed by खश् but this ordains धया ॥ According to Haradatta the feminine in ङीप् is formed only when the root takes खश् and no where else.

Some commentators read the word 'upasarga' into this sūtra. According to them the forms like परयः &c., cannot be formed.

The affix श्, of which श् is indicatory, the real affix being अ, causes the root to undergo all those changes, which it undergoes in special tenses; for it is a sāravadhātuka affix there; see sūtra III. 4. 113 and VII. 3. 78.

Prohibition must be stated of the root प्र, when the word to be formed is a name because of the word being so exhibited in II. 1 56. As सि+आ+प्र+क=व्याघ्रः 'tiger' (an animal that goes about smelling). Here there is क and not the affix य.

२९०० । अनुपसर्गास्त्रिम्पविन्दधारिपारिवेद्युदेजिचेतिसातिसाहिभ्यश्च ।
३ । १ । १३८ ।

यः स्वात् । लिम्पः । विन्दः । धारयः । पारयः । वेदयः । उदेजयः । सातिः सुखार्थः सौत्रो हेतुसपयन्तः । सातयः । वासरूपन्यायेन क्विपि सात्परमात्मा । सात्वन्तो भक्ताः । 'बह सर्वथे चुरादिः । हेतुसपयन्तो वा । साहयः । 'अनुसर्गात्' क्विप् । प्रलिपः । '* नौ लिम्पेर्वाच्यः *' । निलिम्पा देवाः । '* गवादिषु विन्देः संवायाच् *' । गोविन्दः । अरविन्दः ।

2900. The affix य is employed after the following verbs when used without a preposition: लिम्प, विन्द and the causatives धारि, पारि, वेदि, उदेजि, चेति, साति and साहि.

Thus लिम्पः 'smearing'; विन्दः 'acquiring'; धारयः 'holding' पारयः 'ferrying'; वेदयः 'knowing'; उदेजयः 'shaking'; चेतयः 'perceiving'; सातयः, and साहयः.

The root साति means "to cause happiness," and is a sūtra root with the causative सि added to it. Thus सातयः "one who causes delight." By the maxim of va sarupa III. 1. 94) we can have क्विप also. As सात् परमात्मा "the supreme self, the giver of happiness." सात्वन्तो भक्ताः "The devotees are, &c." The/बह 'to endure' 'to forbear' is churâdi (No. 267) and so has taken the सि. Or it is the causative of सह of Bhvâ li or Divâdi.

Why do we say 'when used without a preposition'? Observe प्रलिपः; here the affix is क.

Vart.—The verb लिप् with the preposition नि takes the affix य. As निलिम्पा 'the name of certain deities', 'a cow'.

Vart.—The affix य is employed after विन्द when compounded with the words गो, &c., and when the word to be formed is a proper noun. As गोविन्दः 'Krishna' (protector of cows); अरविन्दः 'a lotus' (having petals like spokes).

२९०१ । ददातिदधात्योर्विभाषा । ३ । १ । १३९ ।

यः स्वात् । ददः । दधः । पधे बहुवचनयोः ऋः । अनुपसर्गादित्येव । प्रदः । प्रधः ।

2901. The affix य is optionally employed, after the root दा 'to give,' and धा 'to hold', when used without a preposition.

This debars ऋ. Thus ददः 'giving'; or दायः 'inheritance'; दधः 'holding' or दायः 'having'.

When a preposition is used, the affix य is not employed; as मदः, प्रधः.

२९०२ । ज्वलितिकसन्तेभ्यो णः । ३ । १ । १४० ।

इतिशब्द आदार्यः । ज्वलादिभ्यः कसन्तेभ्यो णः स्याद्वा । पश्चेज् । ज्वालः—ज्वलः । चालः—चलः । अनुपसर्गादित्येव । उज्ज्वलः । ‘ * तनोतेरुपसंख्यानश्च * ’ । इहानुपसर्गादिति विभाषेति ष न संबध्यते । अवतनोतीत्यवतानः ।

2902. After the verbs beginning with ज्वल ‘to shine’ and ending with कस ‘to go’, when used without a preposition, the affix ण is optionally employed.

The word इति in ज्वलिति means “beginning with”. These are about 56 verbs, all belonging to the *Bhvādi* class. See Nos. 842, &c.

This debars the affix अच् which comes in the alternative as ज्वाल or ज्वलः ; चालः or चलः

The affix ण (अ) having an indicatory ष causes the vṛiddhi of the penultimate अ. When the affix ष is not used, then अच् is used, and we have the other form. But compound verbs take अच् ; as मज्जलः ‘luminous’.

Vart.—The verb तन ‘to stretch’ must be included in this list, and it takes the affix ष ; as अवतान. The conditions ‘option’ and ‘without preposition’ do not apply in this case. The verb तच् necessarily takes this affix, though compounded with an upasarga.

२९०३ । श्याद्व्यधास्तुसंस्त्रतीशवसावहृलिहस्त्रिषश्वसश्च । ३ । १ । १४१ ।

श्यैङ्प्रसृतिभ्यो नित्यं षः स्यात् । श्यैङोऽवस्यतेच्चादन्तत्वात्सिद्धे पृथग्गुह्यनुपसर्गे कं वाचि-
नुश्च । अवश्यायः । प्रतिश्यायः । श्यात् । दायः । धायः । व्याधः । ‘स्तु गतौ’ आङ्पूर्वः संपूर्वश्च ।
आस्तावः । संस्तावः । अत्याधः । अवधायः । अवहारः । लेहः । रलेषः । श्वाधः ।

2903. The affix ष is employed after the following verbs also:—श्यै ‘to go’, verbs ending in long आ, व्यध ‘to pierce’, आस्तु ‘to pain,’ संस्तु ‘to flow’, अतीष् ‘to pass on’, अवसा ‘to complete’, अवहृ ‘to take away’, लिह ‘to lick’, स्त्रिष ‘to embrace’, and श्वस ‘to breathe’.

The root श्यै, before affixes, becomes श्या, (VI. 1. 45) and is thus included in the phrase ‘verbs ending in long आ. What is then the use of its separate enumeration? The separate enumeration is for the sake of excluding the application of every other rule which might have prohibited ष. Thus III. 1. 136 enjoins क when a compound verb ends in आ. But that rule does not apply to the verb श्या.

Thus अवश्यायः ‘frost’, प्रतिश्यायः ‘catarrh’, दायः ‘inheritance’, धायः ‘having’, व्याधः ‘pain’, आस्तावः ‘wound’, संस्तावः ‘flow’, अत्याधः ‘transgression’, अवसायः ‘conclusion’, अवहारः ‘taken away’, लेहः ‘licking’, रलेषः ‘embracing’ श्वाधः ‘breath’. See VII. 3. 33.

२९०४ । दुन्योरनुपसर्गे । ३ । १ । १४२ ।

षः स्यात् । दुनोतीति दाबः । नीसाहचर्यात्साजुवन्धकाद्दुनोतेरेव षः । दबस्तेषु पचादपश्च ।
दबः । दबतीति दायः । उपसर्गे तु प्रदवः । प्रथयः ॥

2904. The affix ञ is employed after the verbs ड 'to burn' and नी to 'lead', when used without a preposition.

The root ड is the Svâdi verb ड ड 'to burn' (No. 10), and not the Bhvâdi ड 'to go' (No. 992), because it is read along with नी। The Bhvâdi ड takes the अच् of the पचादि class (III. 1. 134): as दवः ।

Thus ड+ण=दौ+अ (VII. 2. 115)=दावः (VI. 1. 78) 'burning'. So also नी+ण=नी+अ=नायः 'leading'.

Why do we say 'when used without a preposition'? Observe प्रदवः 'burning'; प्रनायः 'friendship'.

२९०५ । विभावा ग्रहः । ३ । १ । १४३ ।

गो वा । पक्षेऽच् । व्यवस्थितविभाषेयम् । तेन जलचरे ग्राहः । 'भवतेद्य' इति कायिका । भवो देवः संघात्स्य । भावाः पदार्थाः । भाष्यसते तु प्राप्तवर्षाच्चुरादिष्यन्तादच् । भावः ।

2905. The affix ञ is optionally employed after the verb ग्रह् 'to seize'.

This debars the affix अच् which comes in the alternative. Thus ग्रह्+अ=ग्रह्+अ (VII. 2. 116)=ग्राहः 'seizing', 'a crocodile'; or ग्रह्+अच्=ग्रहः 'a planet'.

The option allowed by this aphorism is a *vyavasthita-vibhâshâ* or definite option, that is to say, the affix ञ is *always* used when the word to be formed means a water animal, such as a crocodile, shark, &c., and in that sense the word is ग्राह. But not so, when heavenly luminaries are meant; there the word is ग्रह.

According to Kâśikâ vârtika this rule should be extended to the Bhvâdi root भू 'to be' also. Thus:—भावाः 'conditions' 'objects,' and भवः 'existence,' 'deity'. But this vârtika is not found in the Bhâshya. According to him bhâva is wrong. According to Bhâshya the word bhâva is derived from the Churâdi भू (भवि) (No. 300) 'to obtain': *i. e.*, from भवि ॥

२९०६ । गेहो कः । ३ । १ । १४४ ।

गेहे कर्तरि ग्रहेः कः स्वात् । गृह्णाति धान्यादिकमिति गृहच् । तात्स्थयाद्गृहा दाराः ।

2906. The affix क is employed after the verb ग्रह when the agent so expressed denotes 'a house'.

Thus ग्रह्+क (VI. 1. 16)=गृहच् 'a house,' *i. e.*, that which holds paddy, grain, &c. The र is changed into ञ् by the rule of *samprasârana*. The plural form गृहाः means 'wife', as she is especially the person that constitutes the house; while the plural of गृहं meaning 'house' will be गृहाणि.

Note.—The sūtra is apparently redundant. Gṛihu could have been derived from gṛihu 'to take' with the affix क of III. 1. 135.

२९०७ । शिल्पिनि ष्वुन् । ३ । १ । १४५ ।

क्रियाकौशलं शिल्पं तद्वत्कर्तरि ष्वुन्स्यात् । * नृतिखनिरञ्जिभ्य एव * । नर्तकः—नर्तकी । खनकः—खनकी । * अस्मि अस्मिन्ने च रञ्जेर्नलोपो वाच्यः * । रजकः—रजकी । भाष्यमते तु नृतिखनिभ्यानेव ष्वुन् । रञ्जेस्तु 'ककुन्धिलिपसंबन्धयोः' इति ष्वुन् । टाप् । रजिका । पुंयोगे तु रजकी ।

2907. The affix ष्वुन् (अक) comes after a verb, when the agent so expressed denotes an artist.

Dexterity in action is called śilpa.

Vart.—This affix should be confined to the verbs नृत् 'to dance', खद् 'to dig' and रञ्ज 'to dye'.

Thus नृत् + ष्वुन् = नर्त + अक (VII. 1. 1) = नर्तकः dancer.' The letter च is indicatory (I 3. 6) and by IV. 1. 41, it denotes that words formed by pre-fixes having indicatory ष् form their feminine gender by the affix ङिष्. Thus the feminine of नर्तक is नर्तकी; so also खनकः 'miner', fem. खनकी; रजकः 'washerman,' fem. रजकी.

In the case of the root रञ्ज the nasal is elided. According to the opinion of the author of *Mahābhāṣya*, only two verbs are governed by this sūtra namely नृत् and खद्. According to him, the verb रञ्ज takes the affix ष्वुन्. Thus रञ्ज + ष्वुन् = रज् + वु (VI. 4. 37) = रज् + अक (VII. 1. 1.) = रजकः feminine रजिका, 'a washerwoman'; but the *wife* of a washerman will be रजकी ॥

२९०८ । गायकन् । ३ । १ । १४६ ।

गायतेः स्वकन्स्यात् । शिल्पिनि कर्तरि । गायकः ।

2908. The affix यकन्, (यक) comes after the verb गै to 'sing,' when the agent so expressed denotes an artist.

As, गै + यकन् = गायकः (VI. 1. 45) 'a singer', fem. गायिका.

२९०९ । गायुच् च । ३ । १ । १४७ ।

गायनः । टिष्बाद्गायनी ।

2909. The affix गायुच् is also employed after the verb गै 'to sing', when the agent so expressed denotes an artist.

By the word च 'also', the word गा of the last sūtra is drawn into this. Thus गै + गायुच् = गा + अन् (VII. 1. 1) = गायनः fem. गायनी; the च is added by VII. 3. 33.

२९१० । हश्चव्रीहिकालयोः । ३ । १ । १४८ ।

हाको हाडश्च गायुच् स्यात् व्रीहौ काले च कर्तरि । जहात्पुदकमिति हायनो व्रीहिः । जहाति चावाजिति हायनो वर्बश्च । जिहीति प्राप्नोतीति वा ।

2910. After the verb हा, also the affix गायुच् is employed when the agent so expressed denotes 'rice' and 'time'.

The verb हा denotes the verbs हाक 'to abandon' and हाङ् 'to go' both belonging to the Third Conjugation, forming जहाति and जिहीते as 3rd per. sing. Thus हा + रयुट् = हायनः 'a kind of rice' (that which *jahati* 'leaves off' all water) हायनः 'a year' (that which *jihite* 'goes through' all conditions.)

The accents are however different in the two. In one case the udatta is on the middle; in the other, on the last.

२९११ । मुसृत्वः समभिहारे वुन् । ३ । १ । १४९ ।

समभिहारप्रह्वेन सायुकारित्वं लक्षते । प्रचकः । चरकः । लवकः ।

2911. After the verbs मु 'to go', वृ 'to move', स्रु 'to flow' and वृ 'to cut', the affix वुन् is employed, when repetition is meant.

As, मु + वुन् = प्रो + अक (VII. 1. 1) = प्रचकः; so also, चरक, लवकः, and लवकः.

The word *samabhihāra* in the sūtra indicates that the action done by the agent must be well performed. The affix *vun* being thus ordained for the action, when it is well performed, it follows that it will not be employed where the action is repeatedly ill performed. The affix will be employed even when there is no repetition, but the action is well performed even at the first attempt.

२९१२ आशिषि च । ३ । १ । १५० ।

आशीर्षिषयार्थवृत्तेर्धातोर्बुन्स्यात्कर्तरि । जीवताद्-जीवकः । नन्दताद्-नन्दकः । आशीः प्रयोक्तुर्धर्मः । आशासिदुः पित्रादेरियमुक्तिः ।

2912. The affix वुन् is employed after all verbs, when benediction is intended.

As, जीव् + वुन् = जीवकः 'may he live' = जीवताद्; नन्दकः 'may he be happy'.

The word आशीः means a sort of prayer; and it relates to action. The force of this affix is that of 'an agent', with the addition that the action is simply the object of a prayer of some one who wishes that that may be the action of that agent'.

The benediction here is the attribute of the person using the word. The speech is to be uttered by a father or a person like him, giving benediction on his son, &c., by saying "जीवकः" » The feminine is जीवका. See vārtika to VII. 3. 45. S. 464

२९१३ । कर्मण्यथा । ३ । २ । १ ।

कर्मण्युपपदे धातोरेप्रत्ययः स्यात् । उपपदउभासः । कुर्मं करोतीति कुर्मकारः । आदित्थं पश्यतीत्यादावनभिचानान्न । '* श्रीलिकाभिभवयाचरिष्यो च *' । अशोऽपवादाय वार्तिकम् । नांयशीला । नांसकाना । नांसमहा । कल्याणाधारा । '* ईदिविभिम्यं च *' । सुखप्रतीक्षा । बहुयथा । कर्मं तर्हि गङ्गाचरभ्रुचरादयः । कर्मणः येषत्वविद्वहारायं भविष्यन्ति ।

2913. The affix अच् comes after a verbal root when the object is in composition with it, (as an upapada).

This gives rise to that well known kind of compounds called upapada samāsas under II. 3. 65. Thus कुम्भश्च करोति 'he make a pot' = कुम्भकारः ॥ But we cannot form any compound of the phrase आदित्वं पश्यति, &c., because never found in usage.

Vart.—The affix च comes after the verbs शील, काश्, मेष्य and आचर and the noun in composition with it retains its original accent. As मांसशीलः 'addicted to flesh', fem. मांसशीला; मांसकायः 'loving flesh', fem. मांसकाना; मांसभक्षः 'carnivorous', fem. मांसभक्षा; and कल्याणआचारः 'good-conducted', fem. कल्याणआचारा ।

Vart.—The affix च comes after the roots ईक्ष 'to look' and चश् 'to forbear' under similar circumstances. As सुखप्रतीक्षः, fem. सुखप्रतीक्षा 'expecting happiness'; बहुचनः fem. बहुचन्या 'much forbearing'. How do you explain the forms गङ्गाचरः, भूचरः &c., not formed by अच्? These are not upapada samāsas at all: but genitive compounds, where the Genitive has the force of accusative by śesha rule of II. 3. 50. Thus चरः is a noun meaning "holder." Therefore गङ्गाया चरः 'the holder of Ganga' = गङ्गाचरः &c.

२९१४ । ह्वावाभश्च । ३ । २ । २ ।

अवस्थात् । कापवाद् । स्वर्गद्वायः । तन्नुवायः । धान्यभायः ।

2914. The affix अच् comes after the root ह्वेच् 'to call', वेच् 'to weave', माच् 'to measure' when the object is in composition with it.

This debars the affix क (III 2. 3); as स्वर्ग + हे + अच् = स्वर्ग + हा + अच् = स्वर्ग + हाच + अच् (VII. 3. 33) = स्वर्गद्वायः. So also तन्नुवायः, धान्यभायः ।

२९१५ । आतोऽनुपसर्गे कः । ३ । २ । ३ ।

आदन्ताडातोऽनुपसर्गात्कर्त्तव्युपपदे कः स्वान्नाश्च । 'आतो लोपः' । गोदः । पार्श्विर्त्रश्च । 'अनुपसर्गे' क्तिच् । गोसन्दायः । * कश्चित् सर्वस्य संप्रसारणिन्यो हः * । अद्य चिनाति ब्रह्मचर्यः । सर्वस्य ग्रहणादातस्योपसर्गे । आहः । प्रहः ।

2915. The affix क comes after a verbal root that ends in long आ when there is no upasarga preceding it and when the object is in composition with it.

This debars अच्; as गो + दा + क = गो + द + अ = गोदः 'Giver of cows', (the long आ is elided by VI. 4. 64.). So also, कम्बलदः 'who gives a blanket'; पार्श्विर्त्रश्च 'what protects the rear'; अङ्गुलित्रश्च 'what protects the finger' (a thimble)'.

Why do we say 'when there is no upasarga'? Witness गोसन्दायः 'who ceremoniously gives a cow', चङ्गवसन्दाय 'who ceremoniously gives a mare'. Here the compound verb सन्दा takes the affix अच्.

Vart.—The affix क before which the final consonant with the vowel that precedes it is dropped, comes always after those roots whose semi-

vowel is vocalised in conjugation in cases where क would have otherwise come. Prasârani means samprasârana. Thus the root jyâ ends in long आ and would have taken क । But this root becomes vocalised by VI. 1. 16 before the vikarana snâ. Therefore the upapada samâsa will be ब्रह्मण्यः । So also आहः and महः ॥ Had the affix been क, the forms would have been ब्रह्मजिवः, आहुवः and महवः by vocalisation. The affix ङ prevents it.

२९१६ । सुपि स्थः । ३ । २ । ४ ।

सुपीति योगो विभज्यते । सुप्युपपदे आदन्तात्कः स्यात् । द्वाभ्यां पिवतीति द्विपः । सप्तस्थः । विषमस्थः । ततः स्थः । सुपि तिष्ठतेः कः स्यादात्मसामर्थ्याभावे । आखुनासुत्थानमाखुत्यः ।

2916. The affix क comes after the root स्या, when in composition with a word ending in a case-affix, as an upapada.

In the three previous sūtras, the word in composition was always in the accusative case. This sūtra declares that with regard to the verb स्या, the upapada may have any case not necessarily the accusative. As सप्तस्थः = सप्ते तिष्ठति 'who dwells in accessible position'; and विषमस्थः 'having an inaccessible position'; ततः स्थः ॥

This sūtra should be divided into two sūtras (yoga-bibhāga). Thus:— (1) सुपि ॥ The affix क comes after every root ending in long आ, when in composition with a case-inflected word; as द्वाभ्यां पिवति = द्वि + प + क = द्विपः (VI. 4. 64. S. 2372) 'who drinks with two organs,' i.e., the proboscis and the mouth, an 'elephant'. So also चादपः 'a plant' (what drinks through the foot). कच्छपः 'a tortoise' (that always protects its mouth by drawing it in, at the approach of danger). (2) सुपिस्थः ॥ The affix क comes after the root स्या when in composition with a word ending in a case-affix. Since this is a new rule, it applies when the verb denotes 'condition or state'; for when it denotes agent, the affix would have come by III. 4. 67. S. 2334. As आखुनासुत्थानम् = आखुत्यः 'the rising or appearance of rats,' 'a swarm of rats.' See VI. 4, 64. S. 2372 for the elision of आ, and VIII. 4. 61. S. 118.

Note.—Why do we make this two-fold division, when we see the second rule is included in the first as the verb स्या also ends in a long आ? The reason is that the first rule applies where the agent is indicated, while the second rule applies where condition is to be denoted. As आखुनासुत्थानम् = आखुत्यः 'a swarm of rats'; so also ब्रह्मण्यः a 'swarm of locusts'.

२९१७ । प्रद्योऽग्रगामिनि । ८ । ३ । ९२ ।

प्रतिष्ठत इति प्रद्यो गौः । अग्रतो गच्छतीत्यर्थः । 'अग्र-' इति क्तिप् । प्रत्यः ।

2917. The word प्रद्य is irregularly formed when denoting 'a chief' or 'one who goes in front.'

Thus प्रद्यो गौः 'a good cow' प्रद्योऽश्वः meaning a 'best horse'. Why do we say when meaning 'going in front'? Observe प्रस्ये हिमवतः पुरये. On the sacred peak of the Himalaya". प्रस्यो, ब्रीहीणाच् 'a measure.'

२९१८ । अम्बाम्बगोभूमिसव्यापद्वित्रिकुशेकुशड्कुङ्गुमज्जिपुज्जि-
परमेवर्हिर्दि व्यग्निभ्यः स्यः । ८ । ३ । ९१ ।

'स्यः' इति कप्रत्ययान्तस्यानुकरणम् । यद्यर्थे प्रथमा । सभ्यः स्यस्य सस्य षः स्यात् । द्विष्टः । त्रिष्टः । इत कर्ष्वं कर्षणि सुपिति द्वयमप्यनुवर्तते । तत्राकर्षकेषु सुपित्यस्य संवन्धः ।

2918. The स् of स्य is changed to ष after अम्ब, अम्ब गो, भूमि, सव्यं, अप, द्वि, त्रि, कु, शेकु, यङ्कु, अङ्गु, मज्जि, पुज्जि परमे, बर्हिस्, दिवि and अग्नि ॥

Thus अम्बष्टः, अम्बष्टः, गोष्टः, भूमिष्टः, सव्येष्टः, अपष्टः, द्विष्टः, त्रिष्टः, कुष्टः, शेकुष्टः, यङ्कुष्टः, अङ्गुष्टः, मज्जिष्टः, परमेष्टः, बर्हिष्टः, दिविष्टः, अग्निष्टः ॥

The word स्य is formed by the affix क् and is shown in the sūtra in the first case, but with the force of the sixth case and means the word-form स्य, and it is not the genitive case of स्य, for then the rule would apply to गोस्थानस्, भूमिस्थानस् &c.,

No e.—Vart.—The same change takes place in स्या, स्थिर, and स्य ॥ As स्येष्टाः । परमेष्टी । स्येष्टा सारथिः ॥

Both the words कर्षणि and सुपि are understood in the sūtras that follow: viz., the word कर्षणि in sūtras that relate to transitive verbs, and the word सुपि everywhere else.

२९१९ । तुन्दशोकयोः परिमृजापनुदो । ३ । २ । ५ ।

तुन्दशोकयोः कर्षणोरुपपदयोरारभ्यां कः स्यात् । * आलस्यसुखाहरणयोरिति वक्तव्यम् * । तुन्दं परिमार्ष्टीति तुन्दपरिष्टुजोऽलसः । शोकापनुदः । सुखस्याहर्ता । अलसादन्वत्र तुन्दपरिमार्ष्ट एव । यश्च संसारासारत्वोपदेशेन शोकमपनुदति स शोकापनेदः । * कप्रकरणे मूलविभुजादिभ्य उपसंख्यानम् * । मूलानि विभुजति मूलविभुजो रथः । आकृतिगणोऽवस् । मदीन्द्रः । कुम्भः । गिलतीति गिलः ।

2919. The affix क् comes after the verbs परिष्टुज् 'to wash out' and अपनुद् 'to drive away,' when in composition with the words तुन्द 'navel' and शोक 'grief,' as objects, respectively.

As तुन्धं परिष्टुज् आस्ते 'he lay lazy.' So also शोकापनुदः पुत्रो जातः 'a son, destroyer of sorrow is born'.

Vart.—This affix is to be applied only then, when the meaning of the word to be formed is 'lazy' and 'giver of happiness'.

The epithet तुन्दं परिष्टुज् is applied to 'a lazy person'; while तुन्द परिमार्ष्टः means 'who clears his navel'. So शोकापनुदः means 'giver of happiness,' while शोकापनेदः means 'remover of sorrow': he who by teaching the nothingness of the world removes sorrow is so called.

Vart.—The words मूलविभुजः 'a chariot' and the rest should be included in the subdivision of words formed by the affix क्. The words belonging

to this head can only be recognised by their form, there being no list of them to be found anywhere. Thus *सूतविभुषः* 'a chariot', *नखशुभः* 'a bow', *काकगुह* 'sesamums', *कुमुदम्* (की नोदते) 'a lotus':

महीमः 'a mountain'; *कुमः* 'a mountain'; *गिलः* 'a crocodile in the Ganges' (literally 'one who swallows'.)

२९२० । प्रे दाञ्जः । ३ । २ । ६ ।

दाक्याञ्जानातेश्च प्रोपवृष्टात्कर्त्तव्युपपदे कः स्यादगोऽपवादः । सर्वप्रदः । पथिप्रदः । अनुपसर्ग इत्युक्तेः प्रादन्यस्मिन्नुपि न कः । गोसंप्रदायः ।

2920. The affix *क* comes after a root having the form of *दा* 'to give' &c., and *ज्ञा* 'to know', when taking the preposition *प्र*, and in composition with a word in the accusative case.

By III. 2. 3. the affix *क* was applied after verbs that ended in long *आ* and had no *upasarga*. Now begins the case of verbs with *upasarga*. This debars the affix *अण्*; as *सर्वप्रदः* (VI. 4. 64) 'giver of all; liberal', *पथिप्रदः* (VI. 4. 64) 'acquainted with roads'. The long *आ* of *दा* and *ज्ञा* is elided by VI. 4. 64. S. 2372.

Why do we say 'when taking *प्र*'? With any other *upasarga* these verbs will take the general affix *अण्*; as *गोसंप्रदायः* ॥

२९२१ । सनि ख्यः । ३ । २ । ७ ।

गोसंचयः ।

2921. The affix *क* comes after the root *ख्या* 'to tell', when preceded by the preposition *च*, and when the object is in composition with it.

The verb *ख्या* ends in long *आ* and by III. 2. 3 when compounded with an *upasarga*, it would have taken the affix *अण्*. This debars *अण्*; as *गोसंचयः* (VI. 4. 64) 'a cowherd' (*गाःसंचयटे*),

२९२२ । गापीष्टक् । ३ । २ । ८ ।

अनुपवृष्टाभ्यासाभ्यां टक्स्यात्कर्त्तव्युपपदे । सामगः—सामगी । उपसर्गे तु सामसङ्गायः । * पितृतेः सुराशीष्वोरिति बाध्यम् * । सुरापी । शीषुपी । अन्यत्र शीरपा ब्राह्मणी । सुरां पाति रक्षतीति सुराप ।

2922. The affix *टक्* comes after the verbs *गै* 'to sing' and *पा* 'to drink' when used without a preposition, and when the object is in composition with it.

The phrase *anupasarga* is to be read again into this sūtra by *anuvriti* from III. 2. 3, though this *anuvriti* had temporarily lain dormant in III. 2. 6 and 7 as being unnecessary. This debars *क्*; of this affix, *ट्* and *क्* are indicative, the *ट्* showing, among others, that the feminine is formed by the affix *ङीप्* (IV. 1. 14).

As, यक् + गायति = यक् + गा + टक् = यक्गः (VI. 4. 64) 'who sings Sakra-hymns'. चानगः 'singer of Sâma', fem. यकगी and चानगी ।

Vart.—The affix टक् comes after the verb पा when it means to drink and only when it is in composition with the words सुरा and शीघ्र as its object. This is an important modification of the general sūtra. Thus सुराप fem. सुरापी 'wine-bibber'; शीघ्रपः fem. शीघ्रपी 'spirit-drinker'.

Why do we say 'when in composition with sūrâ and sidhu'? Observe: शीरपा ब्राह्मणी 'the milk-drinking Brâhmani'; formed by the affix क and the feminine, therefore, not formed by the affix ई but by आ.

Why do we say 'when पा means to drink'? When पा means 'to protect,' this affix is not used; as सुराप 'who protects wine'.

When these words are compounded with an *upasarga* they do not take टक् but अच्; as शकुसंगायः, चानसंगायः ।

Note.—*Vart.*—There is diversity in the Chhandas as to the employment of these affixes; as या ब्राह्मणी सुरापी or सुराप भवति नैनं देवाःपतिलोकं नगन्ति 'the Gods do not carry that Brâhmani to the regions of her husband who drinks wine'.

२९२३ । हरतेनुद्यननेऽच् । ३ । २ । ९ ।

अंशहरः । 'अनुद्यनने' क्तिम् । भारहरः । * शक्तिशङ्खलाङ्कुशतोमरयष्टिचटपटीधनुःपु-
शहेपसंख्यानम् * । शक्तिगृहः । लाङ्गलगृहः ॥ सूत्रे च धार्यर्थे । सूत्रगृहः । यस्तु सूत्रं केवलमुपादत्ते
न तु धारयति तलाखेव । सूत्रग्राहः ।

2923. The affix अच् comes after the verb हन् when it does not mean 'to raise up', when the object is in composition with it.

This debars अच्. The word उद्यनन means 'to raise a load'. Thus अंशहरति = अंशहरः 'who takes a share, or sharer'; so रिक्त्यहरः 'an heir' (हृ + अच् = हर् + अ = हरः) (VII. 3. 84)

Why do we say 'when it does not mean to raise up'? For then the affix अच् will be employed; as भारहरः 'a burden-bearer,* a porter'.

Vart.—This affix comes after the verb ह् when in composition with the words शक्ति 'spear', लाङ्गल 'plough', अङ्कुश 'goad'; यष्टि 'staff', तोमर 'an iron club', चट 'jar', पटी 'a small jar', धनुब् 'a bow'; as शक्तिगृहः 'a lancer', लाङ्गलगृहः 'a plough-man', अङ्कुशगृहः 'an elephant driver', यष्टिगृहः 'a staff-bearer', तोमर-गृहः 'a club-bearer', चटगृहः, पटीगृहः 'a jar-bearer', धनुगृहः 'a bow-bearer'.

Vart.—This affix comes after the verb गृह when the word सूत्र is in composition with it and the sense is that of 'holding'; as सूत्रगृहः 'a thread-holder'. When it has not this meaning we have सूत्रग्राहः 'a thread-taker'.

२९२४ । वयसि च । ३ । २ । १० ।

उद्यमनाथं सूत्रम् । कवचहरः कुमारः ।

2924. The affix अच् comes after the verb हञ् when the object is in composition with it and when the meaning of the word so formed is descriptive of age.

In this sūtra the verb हञ् has the sense of *udyamana* which was specifically excluded in the last. The word वयस् means the condition of human body as dependent upon time. This rule applies to those words which indicate the attainment of appropriate age for the accomplishment of objects described by the *upapada*, or the reaching of that age in which the thing described by the *upapada*, naturally takes place; as अस्थिहरः श्वः 'the dog that has reached the age when it can chew bones' (lit. when it can raise it up); कवचहरः कुमारः 'the boy old enough to wear (lit. 'to raise up or bear) the shield'; so that the verb here has the sense of 'raising up'.

२९२५ । आङ्ङि ताच्छील्ये । ३ । २ । ११ ।

पुष्पायवाहरति तच्छीलः पुष्पाहरः । 'ताच्छील्ये' क्विप् । भाराहारः ।

2925. The affix अच् comes after the verb हञ् (when the object is in composition with it), the root taking the preposition आङ्, and the sense of the word so formed is inclination or accustomed occupation.

The word ताच्छील्यं means a natural inclination or habitual occupation; as पुष्पाहरः (पुष्प + आहरति = पुष्प + आहर) 'he who has a natural tendency towards fetching flowers or whose habitual occupation is to collect flowers'.

Why do we say 'when denoting inclination'? Otherwise the affix will be अच्; as भारवाहरति = भाराहारः 'who brings load'.

२९२६ । अर्हः । ३ । २ । १२ ।

अर्हतेरक्ष्यात्कर्णयुपपदेऽङ्ङोपवादे । पुजार्हा ब्राह्मणी ।

2926. The affix अच् comes after the verb अर्ह 'to respect', when the object is in composition with it.

This debars अच्. The words so formed are especially of feminine gender. As पुजार्हा ब्राह्मणी 'a Brāhmaṇa lady deserving of respect.'

२९२७ । स्तम्बकर्णयो रमिजपोः । २ । २ । १३ ।

* 'इत्तिस्वकयोरिति वक्तव्यम् * । स्तम्बे रमते स्तम्बेरनो इस्ती । 'वत्पुत्रवे कृति-' (२७२) इति 'इलदन्तात्-' (२६६) इति वा ङेरलुक् । कर्णोत्तपः सूचकः ।

2927. The affix अच् comes after the verb रच् 'to sport' and ञच् 'to whisper' when the case-inflected words स्तम्ब 'a clump

of grass' and कर्ण 'ear' are in composition with them respectively.

The verb रञ् is intransitive and the verb जप् can take an object under very limited circumstances only, namely, when the object denotes *Sabda*; therefore in the case of both these verbs, the object cannot be in composition as an accusative case; consequently the *upapada* here must be a general case-inflected word. Hence there is the *anuvṛitti* of the word जुप् from sūtra III. 2. 4 into this, and the *anuvṛitti* of the word कर्ण is inapplicable here.

Vart.—The words to be formed must have the sense of 'elephant' and a 'tale-bearer'. Thus स्तम्बेरनते = स्तम्बेरनः 'an elephant (lit. who sports in cluster of grass)' कर्णै जपति + कर्णैजपः 'a slanderer (lit. who whispers in the ear)'. The case affix is not elided, either VI. 3. 14. S. 972, or VI. 3. 9. S. 966 prevents the elision of the locative case-ending.

The affix अच् is not employed when the words to be formed do not mean an 'elephant' and a 'traducer'. Thus स्तम्बे रन्ता 'who plays in clusters of grass'. कर्णै जपिता मयक, 'the mosquito that hums near the ear'.

२९२८ । शम्भि घातोः संज्ञायाम् । ३ । २ । १४ ।

शम्भवः । शम्भदः । पुनर्घातुग्रहणं वाचकविषयेऽपि प्रवृत्त्यर्थश्च । कृञो हेत्वादियु दो षा भूत् । शङ्करा नाम परिव्राजिका तच्छीला ।

2928. The affix अच् is employed after all verbal roots, when शच् 'well', is in composition, and the word so formed denotes a name.

As शच् + कृ + अच् = शंकरः lit. 'who does good'. So also शंभवः शंभदः । All these are proper nouns.

Why have we repeated the word *dhātu* in this aphorism, when it was understood by *anuvṛitti* from sūtra III. 1. 91? To this the reply is, that the repetition of the word *dhātu* shows that there is prohibition of the affix ट, that comes after the verb कृ in certain senses (III. 2. 20), when the word शच् is in composition. The affix अच् will be employed after the verb कृ and not the affix ट, when शच् is an *upapada*, even when the sense to be indicated is that of cause, habit, &c. (III. 2. 20). The result is that the feminine of शंकर will be शंकरा, and not शंकरी, which, had the affix been ट, would have been the proper feminine (See IV. 1. 14). शंकरा means 'a female-ascetic,' 'a vulture' and 'one having the habit of doing good'.

२९२९ । अधिकरेणो शेते । ३ । २ । १५ ।

शे शेते लशयः । * पारर्वदिबूपसंख्यानश्च * । पारर्वस्त्रियां शेते पारर्वशयः । धृष्टशयः । उदरेण शेते उदरशयः । * उत्तानादियु कर्तृषु * । उत्तानः शेतेः उत्तानशयः । अन्नमूर्धशयः । अन्नमूर्धो मूर्धा यस्य सोऽन्नमूर्धो । अपोमुलः शेत इत्यर्थः । * निरी हरचन्दसि * निरी शेते

गिरिः । कथं तर्हि 'गिरिस्तुपचचार प्रत्यहं वा लुकेयी' इति । गिरिस्वास्तीति विग्रहे सोना-
दित्वाच्छाः ।

2929. The affix **ञच्** comes after the verb **जी** 'to lie down' when in composition with a case-inflected word indicating location, i.e., in the locative case.

The word **सूपि** (III 2. 4) a noun ending in a case-affix is understood in this aphorism. As **खे येते** = **खजयः** 'who lies in the sky'.

Vart.—The affix **ञच्** comes after the verb **जी** when in composition with the words **पार्श्व** 'ribs', &c., though not necessarily denoting location; as **पार्श्वान्ध्यां येते** = **पार्श्वजयः** 'who reclines on his sides', **उदरजयः** 'who lies on his stomach', **पृष्ठजयः** 'who lies on his back'.

Vart.—So also when the words **उत्तान** &c., are in composition with it denoting agent and in the nominative case. As **उत्तानः येते** = **उत्तानजयः** । **अवसूर्ता येते** = **अवसूर्ताजयः** 'he who sleeps with his face downwards'.

Vart.—In the Chhandas the affix **ञच्** comes after the verb **जी** when in composition with the word **गिरि** in the locative. As **गिरौ येते** = **गिरिजः** 'who lies on the mountain'. How do you explain the use of **गिरि** in the classical literature then, as in the following verse of Kalidāsa (Ku. I. 60 and 37) **गिरिस्तुपचचार प्रत्यहं वा लुकेयी** 'She of the beautiful hair daily worshipped Giriśā'. It is formed by the affix **ञ** (V. 2. 100. S. 1907) **गिरिरस्यास्ति** 'He who has hills', and not by this *vārtikā*.

The letter **ञ** of **ञच्** is indicatory denoting that there is elision of the final vowel with what follows it (I. 1. 64).

२९३० । अरेष्टः । ३ । २ । १६ ।

अधिकारञ्च उपपदे । कुञ्चरः । कुञ्चरी ।

2930. The affix **ट** comes after the verb **चर्** 'to go' when a word in the locative case is in composition with it.

The word *adhikarāṇa* of the last sūtra is understood in this. As **कुञ्चु चरति** = **कुञ्चरः** 'who goes among the Kurus'. **मद्रचरः** 'who goes among the Madras'.

Of the affix **ट** the real affix is **ञ**, the letter **ट** being indicatory, showing that the feminine of these words is formed by the affix **ञीप्**. See. IV. 1. 14), as **कुञ्चरी**, **मद्रचरी** ।

२९३१ । निवृत्तेनादायेषु ञ । ३ । २ । १७ ।

निवृत्तं चरतीति निवृत्तचरः । वेभचरः । आदायेति लब्धन्तश्च । आदायचरः । कथञ्च 'मेव स्त्रियतां चञ्चरीश्' इति चरतिदु चरञ्चिणि पाठान्तम् ।

2931. The affix **ट** is employed after the verb **चर्** 'to go', when the words in composition with it are **निवृत्ता** 'alms', **वेना** 'army' and **आदाय** 'having taken'.

The *anuvṛitti* of the words 'in the locative case' does not extend to this aphorism, and hence the necessity of making a distinct and separate sūtra.

Thus भिखाचरः 'a beggar' (who goes for alms); सेनाचरः 'one who enters into an army'; आदावचरः 'one who goes after having taken'. The word ādāya is formed by *lyap* (the substitute of *ktvā*). How do you explain the word सहचरि the feminine in स्त्रीप् of सहचर which must have been formed by ट *ta* in order to get *nīp*? It is not formed by *ṭa*-affix, but it is a compound of सह+चरट्. The word *charaṭ* is read with *ṭ* in Pachādi list III. 1. 134. S. 2896. The difference between an upapada compound such as *bhikshāchāra*, and a noun compound as सहचर is that the former is a *nitya*, and the latter an optional compound. See II. 2. 19. S. 782.

२९३२ । पुरोऽग्रतोऽग्रेषु सर्तः । ३ । २ । १८ ।

पुरःसरः । अग्रतःसरः । अग्रतन्नेषाम् वा सरतीत्यग्रेसरः । अग्रेऽग्रे षट्पदैस्तत्पि निपात्यते । क्वं कर्हि 'द्वयं तदग्रेसरगर्भितकृत्स्नसारत्' इति । बाहुलकादिति हरदत्तः ।

2832. The affix ट comes after the verb वृ 'to move' when the words in composition with it, are पुरः, अग्रतः and अग्रे, all meaning 'in front of or before'.

The last word is 'agre' with ट and not 'agra'. This anomaly indicates that the word *agresara* may be analysed not only in the locative, but in the accusative and instrumental also. As अग्रत् सरति or अग्रेषु सरति or अग्रे सरति । That the word in the sūtra is 'agre' and not 'agra' is implied by its being put last in the compound, otherwise as it begins and ends in a vowel, it would have stood first (II. 2. 33. S. 904). Moreover, even from 'agra' we could get the form 'agre-sara,' by non-elision of the 7th case-affix: the special mention of 'agre' shows that in analysis it may be in other cases than the locative.

As पुरः सरति = पुरः सरः 'who goes in front, a harbinger'. So also अग्रत् सरः and अग्रतःसरः 'going in front, a leader'. How do you explain अग्रत्सर in द्वयं तदग्रेसर गर्भितकृत्स्नसारत्? It is a diversity according to Haradatta, allowable under III. 3. 113. S. 2841.

२९३३ । पूर्वं कर्तारि । ३ । २ । १९ ।

कर्तृवाचिनि पूर्वशब्द उपपदे सर्वेष्टः स्वात् । पूर्वः सरतीति पूर्वसारः । 'कर्तारि' चिद् । पूर्वं देशं सरतीति पूर्वसारः ।

2933. The affix ट comes after the verb वृ 'to go', when पूर्व is in composition with it, denoting the agent.

Thus पूर्वः सरति = पूर्वसारः 'going in front'.

Why do we say 'denoting the agent'? Otherwise the affix अण् will be employed. As पूर्वदेशं सरति = पूर्वसारः 'going to the east'.

२९३४ । कृञो हेतुताच्छीलानुलोम्येषु । ३ । २ । २० ।

एषु व्योत्प्रेषु करोतेष्टः स्यात् । 'अवः कृकनि-' (१६०) इति सः । यशस्करी विद्या । बाहु-
कारः । घचनकारः ।

2934. The affix ट comes after the verb कृञ् 'to make', when the object is in composition with it denoting 'cause', 'habit' and 'going with the grain' (concession).

The word हेतु of this sūtra means the final or conclusive cause, and is not the grammatical हेतु meaning 'agent'. ताच्छील्य means 'habit,' and literally, the act of being accustomed to that. आनुलोम्य comes from अनुलोम्य meaning 'with the hair', that is to say, regular, in natural order, successive, and hence 'favourable', and 'agreeable', 'complaisance', 'acquiescence', &c. Of हेतु, we have घोक्रकरी कन्या 'the daughter that causes sorrow; यशस्करी विद्या 'honorable science'; the visarga of yaśah is changed to s by VIII. 3. 46. S. 160.; कुलकरं चनं 'the family-making wealth'. Of ताच्छील्य, we have बाहुकारः 'who performs obsequies'; अर्थकरः 'who amasses wealth.' Of आनुलोम्य, we have त्रैषकरः 'who promptly does what he is directed'; घचनकरः 'who regularly does what he is told'.

Why do we say 'when having these senses'? Otherwise the affix will be अच्. As कुम्भकारः 'potter', नगरकारः 'city-maker'.

२९३५ । दिवाविभानिशामभास्कारान्तानन्तादिबहुनान्दीकिंलिपि-
लिखिबलिभक्तिकर्तृचित्रक्षेत्रसंख्याजल्घावाह्वहर्षतद्गुणरुःषु । ३ । २ । २१ ।

एषु कृजष्टः स्यादहेत्वादावपि । दिवाकारः । विभाकारः । निशाकारः । कस्कादित्वात्सः ।
भास्कारः । बहुकारः । बहुशब्दस्य वैपुल्यार्थं संख्यापेक्षया शृयगगुहसच् । लिपिलिखिबलि पर्यायी ।
संख्या । एककारः । द्विकरः । कस्कादित्वाद्दस्कारः । 'नित्यं समासेऽनुत्तरपदस्यस्य' (१५९) इति
षत्वच् । घञुक्कारः । अर्षकारः । * किञ्चिद्बहुषु कृञोऽङ्गिषघानच् * ' इति वार्तिकम् । किंकरा ।
यत्करा । तत्करा । हेत्वाद्दौ टं वाधित्वा परत्वादच् । पु'योगे ङीच् । किंकी ।

2935. The affix ट comes after the verb कृ 'to make' when the following words are in composition with it:—दिवा 'by day', विभा 'light', निशा 'night', प्रभा 'splendour', भाः 'light', कार 'work', अन्त 'end', अनन्त 'endless', आदि 'beginning', बहु 'many', नान्दी 'benediction', किञ्च 'what', लिपि 'writing', लिखि 'writing', बलि 'oblation', भक्ति 'devotion', कर्तृ 'agent', चित्र 'painting', क्षेत्र 'field', words denoting numerals, जल्घा 'thigh', बाहु 'hand', अहर् 'day', वद 'what', तद् 'that', षनुच् 'bow' and अर्षच् 'wound'.

Both the words 'karma' and 'sup' are understood in this aphorism; that is to say, sometimes these upapadas have the accusative case and

sometimes they have other cases, as the construction may require. This affix ट comes when the sense is not that of cause, &c., as it was in the last sūtra.

Thus दिवाकरः 'the sun.' The word दिवा is an indeclinable and means 'in the day time'. There the *upapada*, therefore, is in the locative case. The sun is so called, because it makes creatures active in the day time.

So विवाकरः 'the sun' (light-maker); निवाकरः 'the moon' (the night-maker); प्रवाकरः 'the sun'; भास्करः 'the sun' (the letter व is not changed into *viśarga*, as it belongs to the Kaskâdi list VII. 3. 48. S. 144; कारकरः 'agent'; अन्तकरः 'death' (endmaker); अन्तकरः 'magnifying to any extent'; आदिकरः 'the creator'; बहुकरः 'the busy'; The word 'bahu' here means 'spaciousness', and so it is not saṅkhya: when meaning 'many' it is saṅkhya and would be governed by saṅkhya of this sūtra. वान्दीकरः 'the speaker of benediction'; किंकरः 'a servant'; लिपिकरः 'a scribe'; लिबिकरः 'a scribe'; बलिकरः 'offering sacrifice'; भक्तिकरः 'a devotee'; कर्तृकरः 'an agent'; चित्करः 'a painter'; वैज्जकरः 'a cultivator'; एककरः 'doing only one thing', द्विकरः 'doing two things'; त्रिकरः 'doing three things'; जङ्घाकरः 'a runner, an express'; वाहुकरः 'a hero', 'a manual labourer'; अहस्करः 'the sun' (VIII. 3. 48. S. 144. by which there is s); तत्करः 'doing that'; यत्करः 'doing that'; बधुक्करः 'bow-maker' (by VIII. 3. 45. S. 159 व is changed to ब); अरक्करः 'causing or inflicting wounds'.

Vart.—The affix च्च् comes after the verb कृ when किय्, यद्, तद् and बहु are in composition with it. The speciality of ट affix is that the feminine of words derived from it is formed by long ई; while the feminine of words derived by च्च् is formed by long आ. Thus किंकरा a female servant यत्कारा, वत्कारा; and बहुकरा; these words might be said to belong to the अजादि class (See IV. 1. 31). Even when 'hetu,' &c. (S. 2934) is expressed, there would be च्च् and not ट for that is debarred. The feminine is by डीच्च् as किंकरि 'the wife of a servant'.

२९३६ । कर्मणि घृत्तौ । ३ । २ । २२ ।

कर्मण्यद् उपपदे करोतेष्टः स्वाद्घृत्तौ । कर्मकरो घृतकः । कर्मकारोऽप्यः ।

2936. The affix ट comes after the verb कृ 'to make', when the word कर्म is in composition with it, and the sense of the word so formed is that of 'wages'.

The word घृति means service for hire, wages. The word कर्म does not mean the grammatical object but the word-form कर्म; as कर्मकरः 'a hired labourer' (not a slave); otherwise the affix is अण्; as कर्मकारः 'an artisan'.

२९३७ । न शब्दस्त्रीककलहगाथाद्वैरचातुसूत्रमन्त्रपदेषु । ३ । २ । २३ ।

एषु कृत्तौ न । द्वैत्वादिषु प्राप्ताः प्रतिषिध्यन्ते । शब्दकार इत्यादि ।

2937. The affix **ट** does not come after the verb **कृ** 'to make', when the following words are in composition with it :—**शब्द** 'sound', **श्लोक** 'verse', **कलह** 'quarrel', **गाथा** 'praise', **वैर** 'enmity', **चाटु** 'flattery', **सूत्र** 'thread', **मन्त्र** 'hymns' and **पद्य** 'word'.

This prohibition relates even when the sense is that of cause, habit, &c., of S. 2934. The affix **ट** being prohibited, the general affix **अच्** takes its place. As **शब्दकारः** 'sounding, sonorous'; **श्लोककारः** 'a verse-maker'! **कलहकारः** 'one who foments quarrels'; **गाथाकारः** 'a writer of Gâthâs or prakrittic verses'; **वैरकारः** 'an enemy'; **चाटुकारः** 'a flatterer'; **सूत्रकारः** 'an author of sūtras'; **मन्त्रकारः** 'a composer of Mantras'; **पद्यकारः** 'an author of Padapâtha'.

२९३८ । स्तम्बशकृतीरिन् । ३ । २ । २४ ।

* 'ब्रीहिवत्सवोरिति पञ्चम्यच् *' । स्तम्बकरिर्ब्रीहिः । शकृत्करिर्बृत्सः । 'ब्रीहिवत्सवोः' क्तिच् । स्तम्बकारः । शकृत्कारः ।

2938. The affix **श्च्** comes after the verb **कृ** when the words in composition with it, are **स्तम्ब** 'a sheaf', and **शकृत्** 'ordure'.

Thus **स्तम्ब** + **कृ** + **श्च्** = **स्तम्बकृश्चिः** : nom. sing. **स्तम्बकृश्चिः**; so also **शकृत्कृश्चिः**.

Vart.—This rule is applicable when the sense of the words to be formed, is that of 'rice' and 'a calf' respectively. Therefore **स्तम्बकृश्चिः**, means 'rice', and **शकृत्कृश्चिः** 'a calf'.

When the words have not the senses of 'rice' and 'a calf', the affix **अच्** is employed. As **स्तम्बकारः** 'sheaf-maker', **शकृत्कारः**, 'ordure-maker'.

२९३९ । हृत्तेद्वृत्तिनाथयोः पशौ । ३ । २ । २५ ।

हृत्तिनाथयोश्चपदयोर्हृज् इत्यस्यात् पशौ कर्त्तरि । हृत्तिं हृतीति हृत्तिहरिः । नाथं नाथारण्यं हृतीति नाथहरिः । 'पशौ' क्तिच् । हृत्तिहारः । नाथहारः ।

2939. When the agent indicated is an animal, the affix **श्च्** comes after the verb **हृ** 'to take', the words in composition with it being **हृत्ति** 'a leather-bag' and **नाथ** 'nose-string'.

Thus **हृत्तिहरिः** 'a dog' (a carrier of skin); **नाथहरिः** 'a beast' (that carries the nose-rope.) The word **नाथ** means 'a rope put in the nose of animals.'

When the words formed do not denote an animal, the affix **अच्** is employed; as **हृत्तिहारः** 'a water-carrier (a carrier of a leather-bag for holding water). **नाथहारः** 'a carrier of his master'.

२९४० । फलेग्रहिरात्मन्भरिश्च । ३ । २ । २६ ।

फलानि वृद्धाति फलेग्रहिः । उपपदस्य एदन्तत्वं ग्रहेरिन्द्रिययश्च निपात्यते । आत्मानं विभतीति आत्मन्भरिः । आत्मनो मुनागमः । भृज् इच् । चात्कुक्षिन्भरिः । बान्द्रास्तु आत्मोदरकुक्षिन्भरिति चेतुः । 'उपोत्सनाकात्मन्भृज् इदन्तत्वं यश्चोराः' इति सुरारिः ।

2940. And the words फलेग्रहि and आत्मस्मरि are irregularly formed.

The word फलेग्रहिः is formed by adding the affix हृच् to the verb गृह् and making the upapada end in the vowel हृ. Thus फलानि गृह्णाति=फलेग्रहिः 'the fruit-bearing, i.e., a tree'.

The word आत्मस्मरिः is formed by adding the augment जुच् (न) to the upapada आत्म, and the affix हृच् to the verb वृञ्. Thus आत्मानं विनर्ति=आत्मस्मरिः 'selfish' (one who feeds his own self).

The word 'and' indicates that there are other such irregularly-formed words. As कुचिस्मरिः 'gluttonous, selfish' (caring to feed his own belly). उदरस्मरिः 'gluttonous, selfish'.

Chandra Grammarian says that when the words आत्मन्, उदर and कुचि, are in composition as upapadas, then also the above forms are valid. As we find *Murāri*, author of *Anargha-rāghava* using the form उदरस्मरि in the following verse :—

उद्योत्सना करस्मजुदरं नरयत्नकोराः ।

The word कुचिं नराः in the following, is wrong it ought to be कुचिं नरयः ।

निरिस्तु कनकाचलः	इति न सन्ति चारुन ब्रजाः
किटिस्तु भरणीधरः	कति न सन्ति भुदारकाः ।
नरस्तु मलयानिलः	कति न सन्ति ऋष्मानिलाः
प्रभुस्तु विबुधाश्रयः	कति न सन्ति कुचिस्मराः ।

२९४१ । एजेः खश् । ३ । २ । २८ ।

षयन्तादेजेः खश् स्वात् ।

2941. The affix खश् comes after the verb हृच् 'to tremble' when ending in शि and when the object is in composition with it.

Note.—This affix comes after the causative of हृच्. Of the affix खश् the letters ख् and श् are indicatory, the real affix is अ. The ख् indicates that the augment जुच् is added to the upapada ending in vowel (VI. 3. 67.) The श् indicates that this is a Sārvadhātuka affix (III. 4. 113), and therefore the vikarāṇas like जश् &c. (III. 1. 68.) will be employed here.

२९४२ । अरुद् विषदजस्तस्य मुम् । ६ । ३ । ६७ ।

अरुदो द्विषतोऽजस्तस्य च मुमागमः स्यात्खिदन्त उत्तरप्रदे न त्वव्ययस्य । शिखाच्छवादिः । जनमेजयतीति जनमेजयः । * वातशुनीतिलयर्षेणस्येद्दुदन्तहाविभ्यः खश् उपसंख्यानश्च * । वातसजा घृगाः ।

2942. जुच् is the augment added immediately after the final vowel, of अरुच्, द्विषच्, and of a stem ending in a vowel, unless it is an Indeclinable, when a word formed by a खिच् affix follows.

Note.—Thus अचन्द्रः, द्विचन्द्रः, कालिन्ध्या &c. See III. 2. 35, 39, 83. The च् of अचन् and the द् of द्विचन् are dropped by VIII. 2. 23.

Note.—Why do we say 'of अचन् &c'? Observe बिद्वन्ध्या ॥ Why do we say 'not an Indeclinable'? Observe दोषानन्वयः, दिवानन्वारात्रिः ॥ Why do we use the word अन्त in अचन्त, when merely saying अचः would have sufficed by the rule of tadanta-vidhi? This indicates that the shortening taught in the preceding sūtra does not debar the चुन् augment, nor does चुन् debar the shortening. So that चुन् is added after the shortening has taken place.

Thus जननेजयति = जननेजयः (जन + एजि + ञप् + खञ् = जनञ् + एजे + अ + अ) जननेजयः 'who awes mankind'.

Vart.—The affix खञ् comes after the verbs अच 'to go', चेट् 'to suck', चुट् 'to strike', हा 'to leave' when in composition with the words वाव 'wind', शुनी 'a bitch', तिल 'sesamum' and यर्द्ध 'flatulence'. As वातमजाः दृगाः 'swift antelopes' (going with the wind). For शुनी, the following applies by which the long ई of शुनी is shortened.

२९४३ । खित्यनव्ययस्य । ६ । ३ । ६६ ।

खिदन्ते परे प्रुर्धपदस्य इत्त्वः स्वात् । ततो चुञ् । शुनिञ्चयः । तिलञ्चुदः । यर्धमहा नापाः । यर्धोऽपामयवदत्त्वं जहातीति विगदः । जहातिरन्तर्भावितवययः ।

2943. A short is always substituted for the final of the first member, when the second member is a word formed by an affix having an indicative ख, but not when the first member is an Indeclinable.

Thus शुनी + चे + खञ् = शुनिञ्चयः 'a bitch-sucker'; तिलञ्चुदः 'an oilman'; यर्द्धमहा नापाः 'a kind of bean' (that causes or cures flatulence.) The word जहाति has the causative sense latent in it and means "causes to go away."

Thus कालिन्ध्या, हरिखिन्ध्या ॥ The augment चुञ् does not prevent the shortening, had it done so, the rule would have been unnecessary. But दोषानन्वयः, दिवानन्वारात्रिः, where दोषा and दिवा are Indeclinables there is no shortening. The above words are formed by खञ् (III. 2. 83). The phrase anavyayasya indicates by implication that the word खित् here means खिदन्तः contrary to the maxim enunciated in VI. 3. 17. उत्तरपदाधिकारे षट्थयगुह्ये वदन्वविधिर्नद्वये ॥ For an A Vyaya can never take a खित् affix which is ordained only after dhātus.

२९४४ । नासिकास्तनयोर्धर्माचेतोः । ३ । २ । २९ ।

अत्र धर्तिकञ्- 'स्तने चेटो नासिकायां षनञ्चेति धाच्यञ् *'. स्तनं चयतीति स्तनञ्चयः । चेटश्चिस्थान्स्त्वञ्चयी । नासिकाञ्चयः । नासिकाञ्चयः ।

2944. The affix खञ् comes after the verbs ध्वा 'to blow' and चेट् 'to suck' when नासिका 'nose' and स्तन 'breast' are in composition with them as object.

Vari.—It should be stated that *stana* is compounded with $\sqrt{\text{dhet}}$, while *nāsikā* is compounded with $\sqrt{\text{dhet}}$ and $\sqrt{\text{dhma}}$ both.

The rule of *yathāśankhyā* as given in I. 3. 10 does not, however, apply here. For *स्तन* is compounded with चेट् ; as (स्तन + चे + खञ् = स्तन + खञ् + चे + खञ् = स्तन + ख + धन + ख + ख) = स्तनखञ्चयः ‘an infant’ (sucking the breast)

The feminine of स्तनखञ्चयः is स्तनखञ्चयीः as the verb *चे* has an indicatory ट् .

But *नासिका* is compounded with both *प्सा* and *चे* as नासिका + प्सा + खञ् = नासिक + ख + धन + ख (VI. 3. 66 and 67; VII. 3. 78) = नासिकखनः ‘blowing and breathing through the nose’. So also नासिकखञ्चयः ‘drinking through the nose’.

२९४५ । नाडीमुष्टयोश्च । ३ । २ । ३२ ।

सतवोरुपपदयोः कर्मणोर्णविटोः खञ् स्मात् । ‘यथासंख्यं नेष्यते’ । नाडिखनः—नाडिखञ्चयः । मुष्टिखनः—मुष्टिखञ्चयः । * चटीखारीखरीखूपसंख्याजम् * । चटिखनयः—चटिखञ्च इत्यादि । खारी परिनाशविशेषः । खरी गर्दनी ।

2945. And when the words *नाडो* ‘a tube’ and *मुष्टि* ‘fist’ are objects in composition with the verbs *प्सा* and *चे*, the affix *खञ्* is employed.

Iskthi.—(Here also the irregularly-formed *Dvandva* compound *नाडीमुष्टि* shows that there is non-applicability of the rule of *yathāśankhyā*; for *मुष्टि* being a *षि* ought to have stood first (II. 2. 32).

Thus *नाडिखनः* ‘blowing through the tube’; *मुष्टिखनः* ‘blowing through the fist’; *नाडिखञ्चयः* ‘sucking through the tube’, an infant; *मुष्टिखञ्चयः* ‘an infant’.

Vari.—The words *ghaṭi*, *khāri* (a measure), *khari* (she-ass) should be enumerated.

The word *and* in the aphorism indicates that there are other words also so formed. Thus *चटिखनः*, *चटिखञ्चयः*, *खारिखनः*, *खारिखञ्चयः*, (*वातखनः*, *वातखञ्चयः*, ‘a mountain’), so also *खरिखनः* ।

२९४६ । उदि कूले रुजिवह्वीः । ३ । २ । ३३ ।

उत्पूर्वाभ्यां रुजिवह्वीभ्यां कूले कर्मव्युपपदे खञ् स्मात् । कूलमुद्रुजतीति कूलमुद्रुजः । कूल मुद्रवः ।

2946. The affix *खञ्* comes after the verbs *खञ्* ‘to break into pieces’ and *वह्* ‘to carry’ when preceded by the upasarga *उत्* and the word *कूल* ‘bank’ is in composition with them as the object.

Thus *कूलमुद्रुजति* = *कूलमुद्रुजः* ‘breaking down banks’ (such as a chariot, river, elephant, &c.); *कूलमुद्रवः* ‘tearing up or carrying away the bank’.

२९४७ । वह्वाश्चे लिहः । ३ । २ । ३२ ।

वहः स्कन्धसं लेडीति वह्लिहो गौः । अदादित्वावहपो । लुक् । खयो कित्त्वान्तगुणः । अञ्च-किरो वायुः ।

2947. The affix खञ् comes after the verb लिङ् 'to lick when the word in objective case in composition with it, is the word बह 'the shoulder of an ox' or अन्न 'a cloud'.

As बहलिङ्गो गौः 'the shoulder-licking cow'; अन्नं लिङ्गो वायुः 'the cloud-licking wind'. The root लिङ् belongs to the Adâdi class, so the vikarâna ञप् is elided. The ह् of लिङ् is not gunated as the affix खञ् is लिङ् (I. 2. 4. S. 2234).

२९४७ । परिनाये पचः । ३ । २ । ३ ।

प्रस्थंपचा स्थाली । खारीपचा कटाहः ।

2948. The affix खञ् comes after the verb पच् 'to cook' when the word in objective case in composition with it denotes a measure.

Thus प्रस्थं पचति=प्रस्थंपचा 'a pot having the capacity to cook a *prastha* of food'; so also द्रोणरूपचः, खारिरूपचः 'a kettle.'

२९४८ । नितनखे च । ३ । २ । ३४ ।

नितंपचा ब्राह्मणी । नखंपचा यवागुः । पचिन्न तापवाणी ।

2949. The affix खञ् is employed after the verb पच् when नित 'a small quantity' or नख 'nail' is the word in composition with it in the objective case.

The aphorism has its scope when the words formed do not denote measures, which was the case in the last sūtra. Thus नितरूपचा ब्राह्मणी 'the Brâhmanî who cooks a little, i.e., a niggardly Brâhmanî'; नखरूपचा यवागुः 'the nailscorching barley gruel.' Her ऽपच denotes 'to scorch', 'to heat.'

२९५० । विध्वरुषोस्तुदः । ३ । २ । ३५ ।

विधुस्तुदः । मुनि कृते संयोगान्तस्य लोपः । अरस्तुदः ।

2950. The affix खञ् comes after the verb तुद् 'to strike', when विधु 'the moon' or अरस् 'a wound' is the word in composition with it in the objective case.

As विधुस्तुदः राहुः 'the Râhu that eclipses the moon'; अरस्तुदः 'corrosive, wounding the vital parts'. For the addition of the augment शुच् after the word अरस्, see VI. 3. 67. S. 2942. Thus अरस्+तुदः । Now ष् the final of a conjunct consonant is elided by VIII. 2. 23. S. 54, and the form is अरस्तुदः ।

२९५१ । असूर्यललाटयोद् शितपीः । ३ । २ । ३६ ।

असूर्यमित्वसभसभासः । दृशिता नञः संबन्धात् । सूर्यं न पश्यन्तीत्यसूर्यपरदा राजदाराः । ललाटं वपः सूर्यः ।

2951. The affix खञ् comes after the verb दृश् 'to see' and तप् 'to heat' when असूर्य and ललाट are respectively the words in composition with them in the objective case.

Thus असूर्य + दृश् + खञ् = असूर्यरूपरयः ; as असूर्यरूपरया राजदार 'the king's wives not even seeing the sun' (being shut up in the harem, and so having no opportunity of seeing the sun, far less any other person who is a stranger, that is, they are so well protected that even the sun cannot see them, much less any irreverent gaze).

So also ललाटतपः 'heating the fore-head' (such as the sun).

The word असूर्य is an incomplete or impossible compound, as the negative अ applies to the verb दृश् and not to the word सूर्य. This is in opposition to the rule of *samartha pada vidhi* (II. 1. 2).

२९५२ । उग्रपश्येरंसदपाशिन्धनाश्च । ३ । २ । ३७ ।

एते निपातवन्ते । उग्रमिति क्रियाविशेषसं तस्मिन्नुपपदे दृशेः खञ् । उग्रं पश्यतीत्युग्रं परयः । ह्येतेदं तैत श्वाभ्यति दीप्यतेऽविन्धनत्वादिति इरुग्मदो नेचक्षेति । इह निपातनाद्दृश्यन् । पाशयोः धनायन्तेऽस्मिन्निति पाशिधनोऽध्या । अन्धकारादाहृत इत्यर्थः । तत्र हि सर्पाऽपनोदनस्य पाशस्यः शब्दवन्ते ॥

2952. The words उग्ररूपरय, इरुग्मद and पाशिन्धन are irregularly formed.

Thus उग्ररूपरयति = उग्ररूपरयः 'fierce-looking'. The word ugra is an adverb ; with this as an upapada, khaś is added to driś इत्या चक्षति = इरुग्मदः 'delighting in drinking, an epithet of Agni, a flash of lightning'. The word ira means 'water' that which is excited or illumined by water is so-called. As an anomaly the vikaraṇa śyan is not added. So पाशिन्धनाः पन्धनाः dark roads'; literally "where hands (pāṇayah,) are clapped (dhmāyante), owing to darkness, in order to drive away the snakes, &c."

२९५३ । प्रियवशे वदः खच् । ३ । २ । ३८ ।

प्रियंवदः । वशंवदः । * गनेः सुपि वाच्यः * । असंज्ञार्थनिदम् सितंगनो हस्ती । * विहा-
ससो विद् इति वाच्यम् * । * खच्च द्विवा वाच्यः * विहंगमः-विहंगः । भुजंगमः-भुजंगः ।

2953. The affix खच् comes after the verb वच् 'to speak' when प्रिय or वश is the word in composition with it in the objective case.

Thus प्रियं वदति = प्रियंवदः 'who speaks kindly'; वशंवदः 'who professes submission'.

Of the affix खच्, the letters ख्, and च् are indicatory ; ख् indicates the insertion of the augment डुच् (VI. 3. 67), and च् shows that there is shortening of the vowel in certain cases (VI. 4. 94. S. 2955)

In the case of प्रिय and वश with वच्, the affix खच् would have given the same result as the affix खच्. Making a separate affix in this sūtra is for

the sake of the aphorisms that follow, where this affix will produce different effects than खच्.

Vart.—The affix खच् comes after the verb गच् 'to go' when a word ending in a case-affix is in composition with it. As नितंगरो हस्ती 'the slow-moving elephant'; नितंगवा हस्तिनी 'the slow-moving she-elephant'. The words so formed are not epithets or names.

Vart.—This affix comes, under similar circumstances, when the word in composition with गच् is विहावच्; and the latter is then replaced by the word विद्. As विहाववा गच्छति=विद्गमः 'a bird (that which goes through the sky)'.

Vart.—In the *Vārtikas* above given, the affix खच् may optionally be considered as if it had an indicatory ड. The force of ड is to cause the elision of the final vowel with what follows it. As विद्गमः or विद्गमः 'a bird'. So also बुजंगमः or बुजंगमः 'a serpent' (what goes crookedly).

२९५३ । द्विषत्परयोस्तापेः । ३ । २ । ३९ ।

खच्स्वात् ।

2954. The affix खच् comes after the verb ताप् 'to heat', when द्विषत् or पर is the word in composition with it in the objective case.

Note.—The verb तच् belongs both to the *Bhu* and the *Chur* classes. Both are meant in the sūtra. In the case of the *Bhvādi*, the verb ताप् is the causative ending in णि of तच्; while in the *Churādi*, all verbs take णि.

Note.—Thus द्विषन्तं तापयति=द्विषन्तपः (VI. 4. 94) 'one who destroys his enemies', so also परन्तपः 'one who subdues his enemies, a hero'.

The ताप् becomes तप by the following sūtra, which shortens the vowel.

२९५५ । खचि ह्रस्व । ६ । ४ । ९४ ।

खचपरे यो उपधाया ह्रस्वः स्वात् । द्विषन्तं परं वा तापयतीति द्विषन्तपः । परन्तपः । षट्पदी-ग्रहणशिल्लङ्गविशिष्टपरिभाषानिश्चया । तेनेह न । द्विषतीं तापयतीति द्विषतीतापः ।

2955. The penultimate of the Causative stem is shortened before the affix खच् ॥

Thus द्विषन्तपः, परन्तपः, पुरंदरः ॥ See III 292, and 41.

This affix, however, will not apply when the above upapadas are in the feminine gender. In this case the general affix अच् will be employed; as द्विषतीं तापयति=द्विषतीतापः । The maxim "that a masculine includes the feminine for the purposes of the application of Grammatical rules" is not of universal application, because had it been so, *Kātyāyana* would not have used both the masculine ghaṭa and the fem. ghāṭi in *vārtika* under S. 2945.

२९५६ । वाचि यमो ब्रते । ३ । २ । ४० ।

वाचयन्त उपपदे यमोः आचन्वाद्ब्रते गन्थे ।

2956. The affix खच् comes after the verb च्च् 'to curb' when the word वाक् 'speech' is in composition with it as object, and the sense indicated is that of a vow.

२९५७ । वाचंयसपुरंदरौ च । ६ । ३ । १ । ६९ ।

बाहपुरोत्पन्नत्वं निपात्यते । वाचंयसो मौनव्रती । 'व्रते' क्चि । अशक्त्वादिना वाचं च्च्-
तीति घाग्यातः ।

2957. वाचंयस and पुरन्दर are irregularly formed.

The word व्रत means a vow taken according to the rules of Dharma-
śāstra. Thus वाचंयस आस्ते 'he has taken the vow of rigid silence'.

Why do we say 'vow'? Otherwise the form is घाग्यातः 'restraining
speech' (VI. 3 69) owing to want of power, &c.

Not.—Similarly पुरंदारवति=पुरन्दरः see below, for its formation. The
shortening of वान and दार takes place by VI. 4. 94. S. 2955.

२९५८ । पूः सर्वयोर्दारिसहोः । ३ । २ । ४१ ।

पुरं दारवतीति पुरंदरः । सर्ववहः । सद्भिन्नसंशयार्थं । 'भगे च दारेः' इति काशिका ।
बाहुल्येन लब्धनिदमित्याहुः । भगं दारवतीति भगंदरः ।

2958. The affix खच् comes after the verbs दारि 'to split'
and च्च् 'to bear' when respectively in composition with the
words पुर 'a city' and सर्व 'all', in the objective case.

As पुरं दारवति=पुरन्दरः 'name of Indra (who splits asunder cities)' (VI. 3.
69 and VI. 4. 94); सर्ववहोराजा 'the king who is all-forbearing'. The च्च्
is taken here in order to form words which are not Names. When Names
are to be formed, it takes khach by S. 2963.

Vart.—So also when the word भग is in composition with the verb दारि;
as भगन्दरः 'a fistula in the anus'. This vātika is given in the Kāśikā.
The word can be formed by the rule of 'bahulam' also according to some.

२९५९ । सर्वकूलान्नकरीषेषु क्वचः । ३ । २ । ४२ ।

सर्वक्वचः खलः । कूलकषा नदी । अन्नकषो वायुः । करीषकषा वात्या ।

2959. The affix खच् comes after the verb कच् 'to rub' when
the words सर्व 'all', कूल 'bank', अन्न 'cloud' and करीष 'a dry cow-
dung', are in composition with it in the objective case.

As सर्वक्वचः खलः 'a villain, a rogue'; कूलकषा नदी 'a river'; अन्नकषो वायुः
'a wind'; करीषकषा वात्या 'a strong wind'.

२९६० । मेघर्तिभयेषु कृजः । ३ । २ । ४३ ।

मेघंकरः । ऋतिंकरः । भयंकरः । भयशब्देन तदन्तर्विधिः । असयंकरः ।

2960. The affix खच् comes after the verb कृ 'to make'
when the words मेघ 'cloud', ऋति 'misfortune' and भय 'fear' are
in composition with it in the objective case.

As नेचंकरः 'producing clouds'; अतिकरः 'giving pain'; भयंकरः 'frightful'.

Vart.—The *tadanta vidhi* applies in the case of upapadas like भय, &c. This is an exception to the *vartika* under I. 1. 72. S. 26 by which, in the case of affixes, *tadanta-vidhi* was prohibited. Thus we have भयङ्करः 'who causes security'.

२९६१ । क्षेमप्रियसद्गेषु च । ३ । २ । ४४ ।

एषु कृत्रोऽपस्यात् । चात्सञ् । खेचंकरः—खेचकारः । प्रियंकरः—प्रियकारः । सद्गंकरः—सद्गकारः । खेति वाख्येऽप्यग्रहणं हेत्वादिषु षो षा भ्रुदिति । कथं तर्हि 'अस्पाःरम्भाः खेचकराः' इति कर्मणः शेषत्वविबहायां पचात्सञ् ।

2961. And the affix अञ् as well as सञ् comes after the verb कृ 'to make' when the words खेम 'happiness', प्रिय 'pleasant' and सद्ग 'joy' are in composition in the objective case.

The word 'and' denotes that the affix सञ् is also to be included.

Thus खेचकारः or खेचंकरः 'propitious'; प्रियकारः or प्रियंकरः 'showing kindness'; सद्गकारः or सद्गंकरः 'causing delight'.

The repetition of the affix अञ् when its *anuvritti* could have been read into this sūtra by using the word वा 'optionally', indicates that these words never take the affix ष of sūtra III. 2. 20. S. 2934 though cause, habit, &c., may be denoted; so that the feminine of those words is formed by षा and not by ई ॥ How do you explain अस्पाःरम्भाः सञ्चकार 'small beginnings lead to or cause prosperity'. The form Kshemakara is derived by the अञ् of the Pachâdi class, the object denoting a relation not otherwise specified.

२९६२ । आशिते भुवः करणभवयोः । ३ । २ । ४२ ।

आशित्यब्द उपपदे सवतेः सञ् । आशितो भवत्यनेनाशितंभव औदनः । आशितस्य भवन आशितंभवः ।

2962. The affix सञ् comes after the verb कृ 'to be' when in composition with the case-inflected word आशित 'satisfied by eating' and the sense is that of instrument or condition.

The word 'सुप्ति' of III. 2. 4 is understood here.

Thus आशितंभवः meaning 'food' the quantity of rice sufficient to feed the guests to their satiation: literally by that which one is satiated. आशितो भावति अनेन. Here the word denotes instrument. And आशितंभवः also means 'satiety', which denotes condition, namely, the state of being satiated.

२९६३ । संज्ञायां भृत्तृजिधारिसहित्तिदिमः । ३ । २ । ४६ ।

विश्वं विभर्तीति विश्वंभरा । रथंजं राम । इह रथेन तरतीति व्युत्पत्तिमात्रं न त्ववयवार्था-
भ्रुगमः । पतिंभरा कथ्या । शत्रुंजयो हस्ती । युगंधरः पर्वतः । शत्रुंतपः । शत्रुंसहः । अरिंदमः ।
दमिः शगनायां तेन सकर्मेक इत्युक्तञ् । मतान्तरे तु अन्तर्भावितपर्ययोऽत्र दमिः ।

2963. The affix सञ् comes after the following verbs when the words to be formed denote a name:—viz., कृ 'to bear', दृ 'to

cross over', वृ 'to choose', जि 'to conquer', धरि 'to hold', रधि 'to bear', तपि 'to heat' and दम 'to subdue'.

Both the words कर्मणि and युधि of III. 2. 1 and 4 are understood here and should be applied as the occasion requires. Thus विश्वंभरा 'earth' (that which supports all); रथंतरं 'the Rathantara Sâma.' The etymology is merely रथेन तरति, but the whole word does not show in it the meanings of its different components. The word rathantara, however, is considered to be a *compound*, the result being that it takes the accent of the compound and has the avagraha of the compound. As in रथन्तरसाजभारा वसिष्ठः the avagraha is after रथं. The accent is on the second member by वृद्धस्वरपद-प्रकृतिस्वरः। Had it been an indivisible word there would have been no avagraha, and accent would have been on the first as it is a Neuter noun (see Phit. II. 3). पतिवरा 'a girl' lit. (who is about to choose a husband); शत्रुजयः 'an elephant' lit. (who conquers the enemy); युगंघरः 'a mountain' or 'the pole of a carriage to which the yoke is fixed'; सत्रुंसदाः 'Śatrunsaṅgha' (withstanding an enemy); शत्रुंतपः 'Śatrunṭapa' (destroying an enemy); अरिंदमः 'Arindama' (victorious). The √dam is Transitive when meaning 'to pacify.' This has already been mentioned (see S. 2519 root दम). According to another opinion, the root dam has latent in it the sense of the causative and so becomes Transitive.

Why do we say 'when denoting a name'? Observe सुदुग्धभारः 'he who supports his family'.

२९६४ । गमश्च । ३ । २ । ४९ ।

सुतङ्गमः ।

2964. And the affix च् comes after the verb गम् 'to go' when in composition with a word ending in a case-affix, and when the word to be formed denotes a name.

As सुतङ्गमः 'Sutangama'. Though the verb गम् could well have been included in the last aphorism, the separation serves the purpose of carrying the *anuvritti* of गम् into the subsequent sūtras.

२९६५ । अन्तात्यन्ताच्चदूरपारसर्वाङ्गेषु डः । ३ । २ । ५० ।

अन्तात्यन्तानि निवृत्तम् । स च् गमेर्डः स्यात् । डिस्वसान्दर्शान्स्वपि ऐर्लोपः । अन्तं गच्छ-
तीत्यन्तग इत्यर्थाद् । * सर्वत्रपन्नयोश्चसर्वंश्चदा गम् * सर्वत्रपन्नः । पन्नं पतितं गच्छतीति पन्नगः ।
पन्ननिनि पन्नतेः क्तान्तं क्रियाविशेषणम् । * उरवो लोपश्च * । उरव गच्छतीत्युपगः ।
* सुदुग्धोपिकरणे * । सुदुग्धेन गच्छत्यस्य सुतः । दुर्गः । * अन्वत्रापि दूरपय इति वक्तव्यम् * ।
शान्तः । * डे च विशाखो विशाखो वक्तव्यः * । विगडः ।

2965. The affix ड comes after the verb गम् 'to go' when in composition with the following words as its objects:—अन्त

'end' अत्यन्त 'excessive,' अश्वन् 'road,' दूर 'far,' पार 'across,' सर्व 'all' and अनन्त 'endless'.

The anuvritti of the word संज्ञायश्च does not extend to this. As अन्तगः 'having gone to the end, thoroughly conversant'; अत्यन्तगः 'going too fast'; अश्वगः 'a way-farer'; दूरगः 'going to a distant place'; पारगः 'completely familiar'; सर्वगः 'going everywhere, the Supreme Being'; अनन्तगः 'going to infinity, moving for ever'.

Of the affix ड the letter ड् is indicative, the real affix being अ. The ड indicates that the डि portion of the word to which this is added, must be elided (VI 4. 143); as अन्त + गश् + ड = अन्त + ग् + अ (the डि portion अश् of गश् is elided). Now though the rule VI. 4. 143 says 'when that which has an indicative ड, follows, there is elision of the डि of a अ'; yet in the present case, such elision takes place, although the word गश् here is not one of those called अ (I. 4. 18); because the presence of ड as an indicative letter must not be unmeaning and should find some scope.

Vart—The ड is also employed when the words in composition are सर्वत्र 'everywhere' and पन्न 'creeping'; as सर्वत्रगः 'Supreme Spirit'; पन्नगः 'a snake.' पन्नश्च is an a-verb formed by the affix त् added to the √पद् (IV. 60) and means 'creepingly' or 'downward'.

Vart—So also when the word in composition is उरश्च 'breast', and there is elision of its final. As उरश्च + गश् + ड = उरगः 'moving on breast, a snake'.

Vart—So also with the words सु 'well' and दुर् 'bad' when the resulting words denote location. As सुगः 'that in which one goes easily, easy of access' दुर्गः 'difficult of access, a fort'.

Vart—Others say, that this ड is added when other words besides the above stand as upapadas. Thus ग्रामगः 'going to the village'.

Vart—विहायश्च is replaced by विह when the affix ड (III 2. 48) comes after the verb गश्; as विहगः 'a bird'. Thus we have three forms: विहग, विहङ्ग, विहङ्गल ।

२९६६ । आशिषि हनः । ३ । २ ४९ ।

अत्र वध्याच्छनुहः । 'आशिषि' क्तिप् । अत्रुघातः । '* दातावाहनीऽणन्तस्य च टः संज्ञायश्च *' । दातावाह उपपदे आहूँपूर्वाङ्गन्तेरटकारङ्गान्तादेशो वक्तव्य इत्यर्थः । दातावाटः । '* धारो वा *' चावांषाटः चार्वाषाटः । '* कर्त्तृणि सति च *' । कर्त्तृण्युपपदे संपूर्वाङ्गन्तेरक्तं वेत्यर्थः । कर्त्तृण्यङ्गन्तीति कर्त्तृषाटः । षट्संघाटः । कर्त्तृसंघातः । षट्संघातः ।

2966. The affix ड comes after the verb हृ 'to kill', when the object is in composition with it, and when benediction is intended.

The affix ड is understood in this sūtra. Thus अत्रुश्च वध्यात् = अत्रुहः 'may he kill the enemy'.

Why do we say 'when benediction is intended'? Otherwise we have **घ्नघ्नघातः** 'who kills his enemy'.

Vart.—The affix **ञ्च्** comes after the verb **आहृ** when the word **दार** 'wood' is in composition with it, and its final letter is changed into **ट**, when the word so formed denotes a name. As **दार आहन्ति = दारघातः** (**दार + आहृ + ञ्च्**) 'the wood-pecker'.

Vart.—So also optionally when the word **चार** 'beautiful' is in composition under the circumstances detailed in the last *vārtika*: as **चारघातः** or **चारघातः**.

Vart.—So also, when the verb **हृ** is preceded by the preposition **स्य्**, and is in composition with a word in the objective case, the affix **ञ्च्** is employed; and the final is replaced by **ट**; as **वर्णां संहन्ति = वर्णसंघातः** or **वर्णसंघातः** 'the alphabet'; **पदानि संहन्ति = पदसंघातः** or **पदसंघातः** 'connecting the words that are separated, an annotator'.

२९६७ । अपे क्लेशतमसोः । ३ । २ । ५० ।

अपपूर्वाहन्तेर्ऽः स्यात् । अनाशीरर्थनिदम् । क्लेषापहः पुत्रः । तमोऽपहः सूर्यः ।

2967. The affix **ड** comes after the verb **हृ** 'to kill' when it is compounded with the preposition **स्य्**, and when the object in composition with it, is the word **क्लेश** 'pain' or **तमस्** 'darkness'.

As, **क्लेषापहः पुत्रः** 'the pain-allayer, i.e., the son'; **तमोऽपहः सूर्यः** 'the darkness destroyer, i.e., the sun'.

This aphorism has its scope when the sense is not that of benediction.

२९६८ । कुमारशीर्षयोर्घनिः । ३ । २ । ५१ ।

कुमारघाती । शिरसः शीर्षभायो निपात्वते । शीर्षघाती ।

2968. The affix **घनि** comes after the verb **हृ** 'to kill' when the word in composition with it is **कुमार** 'a child', or **शीर्ष** 'head'.

Thus **कुमार + हृ + घनि = कुमार + घात + हृ** (VII. 3. 54 and VII. 3. 32) = **कुमारघातिन्** Nom. sing. **कुमारघाती** 'child-killer'. So also **शीर्षघातिन्** Nom. sing. **शीर्षघाती** 'head-striking'.

The word **शीर्ष** is an irregular form of the word **शिरस्** ।

२९६९ । लक्षणे जायापत्योष्टक् । ३ । २ । ५२ ।

हन्तेष्टकस्याह्लस्यवति कर्तरि । जायापत्यो ना । पतिष्ठी स्त्री ।

2969. The affix **टक्** comes after the verb **हृ** 'to kill' when it is in composition with the word **जाया** 'wife' or **पति** 'husband' as object, and when the word so formed denotes the agent possessed of that attribute (or when the word so formed denotes a mark).

The word लक्षण of this sūtra gives rise to the doubt whether it means लक्षणे कर्तरि or लक्षणयति कर्तरि. In the former case the meaning will be 'when the agent is itself the mark'; as जायाचनः 'a mole' (a mark on the body indicative of the death of one's wife). In the latter case the meaning will be 'when the agent is possessed of the attribute denoted by the word'; as जायाचनः 'the murderer of his wife'; पतिघ्नी 'the murderer of her husband'.

Of the affix टक् the letters ट् and क् are indicative. The ट् shows that the feminine is formed by ई, and क् causes the elision of the penultimate अ of हृच्. Thus जाया + हृच् + टक् = जाया + हृच् + अ (VI. 4. 98) = जायाचनः (VII. 3. 54).

२९७० । असनुष्यकर्तृके अ । ३ । २ । ५३ ।

जायाचनस्तिलकालकः । पतिघ्नी पाणिरखा । पितृघ्नं घृतम् । 'असनुष्य-' इति क्विप् । आशुघातः शूद्रः । अयं कथं बलभद्रः प्रलम्बघ्नः । शत्रुघ्नः । कृतघ्न इत्यादि । मूलविभुजादित्वात्त्विङ् । चौरघातो नगरघातो हस्तीति तु बाहुलकादयि ।

2970. And the affix टक् comes after the verb हृच् 'to kill' when the object is in composition with it, and when the word to be formed denotes an agent other than a human being.

As जायाचनस्तिलकालकः 'the mole' (literally that which indicates the death of one's wife); पतिघ्नी पाणिरखा 'the line of the palm of the hand' (that which indicates the death of one's husband). These two forms were deducible also from the last aphorism. श्लेषघ्नं मधु 'honey' (literally that which has the property of destroying the phlegm). पितृघ्नं घृतं 'clarified butter' (lit. that which destroys the bile).

Why do we say 'when the agent is not a human being'? Observe आशुघातः शूद्रः 'a Sūdra' (literally one who kills the mice). Here the affix is अश्च्. How do you explain the forms प्रलम्बघ्नः the killer of Pralamba demon, (an epithet of Balabhadra), Śatrughna, or कृतघ्नः? These forms are valid under Mûlavibhujâdi class (III. 2. 5. vârt S. 2919.): and are formed by the affix क् ॥

Why is the affix टक् not employed in the following? चौरघातो or नगरघातो हस्ती 'an elephant' (i e., who kills a thief.) Here the word is formed by the affix अश्च् on the analogy of sūtra III 3. 113 which allows a diversity in case of *kritya* affixes, which diversity is extended in this case to a *krî* affix.

२९७१ । शक्तौ हस्तिकवाटयोः । ३ । २ । ५४ ।

इन्तेष्टस्स्याच्छक्तौ दोत्यायाश्च । मनुष्यकर्तृकार्यनिदश्च । हस्तिघ्नो ना । कवाटघ्नश्चौरः । कवाटेति पादान्तरश्च ।

2971. The affix टक् comes after the verb हृच् 'to kill' when the word in composition with it as its object is हस्ती 'elephant' or कवाट 'gate' and when the sense indicated is that of power.

The sūtra applies where the agent is a human being. As इस्तिनं इत्तुं शक्तः = इस्तिघ्नः मनुष्यः 'a man who is strong enough to kill an elephant'; so also कपाटघ्नः 'a burglar' (who is capable of breaking open the doors).

Why do we say 'where power is indicated'? Observe विशेष इस्तिनं इन्ति = इस्तिघातः 'who kills the elephant by poison'. Here the affix is अच्.

Another reading is कपाटः ॥

२९७२ । पाणिघताडघौ शिल्पिनि । ३ । २ । ५५ ।

इन्तेष्टकिटलोपो घट्त्वं च निपात्यते पाणिताडयोश्चपदयोः । पाणिघः । ताडघः । 'शिल्पिनि' । किञ् । पाणिघातः । ताडघातः ॥ ' * राजघ उपसंख्यानच् * ' । राजानं इन्ति राजघः ।

2972 The words पाणिघ and ताडघ are irregularly formed when denoting an artificer,

These forms are thus evolved. This affix टक् is employed after the verb इत् in composition with पाणि 'hand' and ताड 'a blow' as object; then the टि portion of इत्, i.e., अच् is elided, and इ is changed into च irregularly. Thus पाणि + इत् + टक् = पाणि + इ + अ = पाणिघः 'a drummer' (workman or handicraftsman); ताडघः 'a smith'.

Why 'when denoting an artificer'? Observe पाणिघातः 'boxing'; ताडघातः 'hammering'.

Vart.—The word राजघः should be enumerated in this connection; राजघः 'a regicide'. The affix ख्युच् is taught now in the following:—

२९७३ । आढ्यसुभगस्यूलपलितनगनान्धप्रियेषुच्यव्यर्थेष्वच्यौ कृजः
करणे ख्युन् । ३ । २ । ५६ ।

स्यु च्यव्यर्थेष्वच्यन्तेषु, कर्मरूपपदेषु कृजः ख्युन्स्वात् । आनाढ्यमाढ्यं कुर्वन्त्यनेन आढयं करणम् । 'अच्यौ' किञ् । अढ्योर्कुर्वन्त्यनेन । इह प्रतिषेधसामर्थ्याल्ल्युडपि भेति काशिका । भाष्यमते तु स्युट् स्वादेव । अच्च्वावित्युत्तरार्थश्च ।

2973. When the sense of the word to be formed is that of an instrumental agent, the affix ख्युच् comes after the verb कृ 'to make', when the following words are in composition with it as objects:—आढ्य 'rich', सुभग 'fortunate', स्यूल 'big', पलित 'grey', नग्न 'naked', अन्ध 'blind' and प्रिय 'pleasant', provided that, these words have the sense of the words formed by the affix च्वि, though not actually ending in the affix च्वि. (S. 2117).

The affix च्वि (V. 4. 50.) is added to a noun when it is in composition with the verbs कृ 'to become', कृ 'to make' and अच् 'to be'; its force being that a thing attains to a condition in which it previously was not. The च्वि being an optional affix, its sense is two-fold; namely, words ending in च्वि and words not ending in च्वि. Both may have the force of च्वि. In the present sūtra, however, the words that actually end in च्वि have been ex-

cluded, while words which do not take the affix च्वि, but have the force of च्वि are included in the present sūtra.

Thus आढव् + कृ + ख्युर् = आढव् + कर् + अर् = आढव्करणश् 'that by the instrumentality of which the poor becomes rich, viz., wealth, prosperity, means of enriching'; सुभगंकरणश् 'making happy,; स्थूलंकरणश् 'by which one becomes big'; पलितंकरणश् 'rendering grey'; नग्नंकरणश् 'making naked'; अन्धंकरणश् 'making blind'; प्रियंकरणश् 'showing kindness'.

Why do we say 'when the force is that of the affix च्वि'? Otherwise आढव् तैलेन कुर्वन्ति, i.e., अन्नयन्ति 'they anoint with oil.' Here though something is joined with what it previously was not joined, namely, with oil, yet as the radical word is not prominent here, the sense is not that of च्वि and hence this counter-example.

Why do we say 'when not ending in the affix च्वि'? Observe आढयी कुर्वन्ति अनेन 'they make rich by this'. Here the affix ख्युर् is not employed.

Kāśika.—It might be objected: 'well if ख्युर् is not used, then the affix ख्युट् must be used (III. 3. 117) as there is no difference between ख्युर् and ख्युट्; both having the efficient portion यु; what is then the use of prohibiting च्वि? We reply, 'because there is this prohibition, when the affix ख्युर् is not employed the affix ख्युट् will not also be employed. Thus by implication the affix ख्युट् is also prohibited.. The prohibition of च्वि in this sūtra is for the sake of the aphorisms that follow'.

Bhāṣya.—Pātanjali observes that this prohibition is superfluous, because there is no distinction between ख्युट् and ख्युर्. For the word formed by any one of these affixes have the same form and the same accent. Nor is there any distinction in the feminines of their derivatives. For the word formed by नञ्, स्तञ्, ईक्, अक् and ख्युर् take ई in the feminine as well as the words वचन and तल्लन. Nor is there any distinction in their *samāsas*. For in both the cases it will be *nitya samāsa*. Nor is the prohibition made for the sake of the augment जुच्. For it being an indeclinable, जुच् cannot come after it. The prohibition, therefore, is of no use to this sūtra, but it is inserted here for the sake of the following sūtras.

२९७४ । कर्तरि भुवः खिण्युच्छुकञौ । ३ । २ । ५७ ।

आढवादिषु च्यर्थेष्वच्यन्तेषु भवतेरेतौ स्तः । अगाढव आढयो भवतीति आढव्भविष्णुः । आढव्भावुकः । 'स्पृशोऽमुदके विधम्' (४३२) घृतस्पृक् । कर्मणीति निदृक्षश् । नन्त्रेण स्पृशतीति चन्त्रस्पृक् । 'अद्विवाग्दवृक्त्वरिदुष्पिण्वाच्छुजिक्कुञ्चां च' (३७३) व्याख्यातश् । 'त्वदादिषु द्वयेरनालोचने कडच' (४२९) ' * समानान्ययोश्चेति वाच्यश् * ' । सद्दृक्-सद्दृशः । अन्याद्दृक्-अन्याद्दृशः । ' * क्योऽपि वाच्यः * ' । ताद्दृशः । सद्दृशः । अन्याद्दृशः ।

2974. When the word to be formed denotes an agent, the affixes खिण्युच् and चुक्ञ, come after the verb भू 'to become', when it is in composition with words आढव, &c., provided that

these have the sense of the words formed by the affix क्विच् though not ending in क्विच्.

Thus आढयन्भवित्युः 'becoming rich (who was not rich before)'; आढयन्माद्युक् 'becoming rich'.

Why do we say 'when denoting the agent'? Not so when it denotes the instrument. The affixes will apply when the sense of the upapada is that of क्विच्, otherwise not; as आढयी भविता 'he will be rich'.

These affixes will not apply when the upapada ends in क्विच्; आढयी भविता ।

२९७४ । क । स्पृशोऽनुदके क्विच् । ३ । २ । ५८ ।

2974A. The affix क्विच् comes after the verb स्पृश् 'to touch', when it is in composition with a case-inflected word other than उदक 'water'.

By III. 2. 4, the *anuvritti* of the word सुपि is to be read into this sūtra. It might be objected 'why do we not read the *anuvritti* of the word कर्त्त instead of सुपि, because the verb स्पृश् is a transitive verb, and after such verbs, the *anuvritti* of कर्त्त ought to come from III. 2. 4'? To this we say there is no harm in reading the *anuvritti* of सुपि in this case; because the word कर्त्तरि of the last sūtra is also, in a way understood here, and indicates the collection of all sorts of agents whether objects, instruments, &c., and this can only be when the first member of the compound is a word in general.

Thus घृतं स्पृशति = घृतस्पृश्, nom. sing. घृतस्पृक् 'he who touches clarified butter'. स्पृश् + क्विच् + सु = स्पृश् + वि + o (VI. 1. 68) = स्पृक् + o (VI. 1. 67, and VIII. 2. 62). So also मन्त्रेण स्पृशति = मन्त्रस्पृक् 'who touches with hymns'; जलेन स्पृशति = जलस्पृक् 'who touches with water'. But उदकेन स्पृशति = उदकस्पृक्; here we have the general affix अक्. See S. 432.

२९७४ । ख । ऋत्विग्दधृक्स्त्रिदिग्गुण्णिगञ्चुयुजिक्ञ्चञ्च । ३ । २ । ५९ ।

2974B. The words ऋत्विक् 'a domestic priest', दधृक् 'impudent', लक् 'a garland', दिक् 'a direction' and उष्णिक् 'a quatrain' are irregularly formed by adding the affix क्विच्; and so also after the verbs अञ्जु 'to worship', युजि 'to join' and ऋञ्च 'to approach', the affix क्विच् is employed.

The first five words are irregular forms. Thus अञ्जु + यञ् + क्विच् = ऋत्विक् 'he who performs sacrifice in the season (ऋतै) or to the season (ऋतुञ्च)'. This word, however, is a ऋदि word in which it is fruitless to search for its etymological meaning. धृच् + क्विच् = दधृक्. Here there is reduplication and the final has acute accent. सृच् + क्विच् = लक्. Here there is augment अच्. ङृच् + क्विच् = दिक्. So also उच् + स्निह् + क्विच् = उष्णिक्. All these are in fact crude nouns, their current meaning having little traces of their root meaning.

The affix *क्विवर्* comes after the three roots *युञ्*, *अञ्चु*, and *क्रुञ्च*. Being read along with the five above-mentioned irregularly-formed words, there is some irregularity in the application of *क्विवर्* to these verbs. Thus the affix *क्विवर्* comes after *अञ्चु* only when a word ending with any case-affix precedes it in composition. As *प्र + अञ्चु + क्विवर् = प्राञ्च्* nom. sing. *प्राङ्* (VI. 4. 24; VII. 1. 70, VIII. 2. 23 and 62) 'east'; so also *प्रत्वङ्* 'west'; *उदङ्* 'north'.

The affix *क्विवर्* comes after *युजिच्* and *क्रुञ्च* when these are uncombined. Thus *युञ् + क्विवर् = युञ्*. In nominative singular, *युञ् + यु = युञ्च + च्* (VII. 1. 71) = *युञ्च + ०* (VI. 1. 68) = *युङ्* (VIII. 2. 62) 'who joins'. When the root *युञ्* is in composition with an *upapada*, it takes the affix *क्विवर्* (see III. 2. 61). As *अश्वयुक्* 'yoked with horses'.

So also *क्रुञ्च + क्विवर् = क्रुञ्च्*, nom. sing. *क्रुङ्*, 'a curlew'. The non-elision of the *ञ* (VI. 4. 24) of *क्रुञ्च* is an irregularity, as this word has been taught in connection with other irregular words See S. 373.

२९७४ । ग । त्यादादिषु दृशोऽनालोचने कञ्च । ३ । २ । ६० ।

2974C. And the affix *कञ्* comes after the verb *दृश्* 'to see' when it is in combination with *त्यद्*, &c., and does not signify perception.

See 429.

The force of 'and' is that the *क्विवर्* also comes under similar circumstances. *त्यद्*, &c. are pronouns, for a list of which see I. 1. 27. Thus *त्यादृश्* nom. sing. *त्यादृक्*, 'such-like' when it is formed by *क्विवर्*; and *त्यादृशः* 'such-like' when the affix is *कञ्*. So also *तद् + दृश् + क्विवर् = तादृश्* (VI. 3. 91) nom. sing. *तादृक्* (VI. 1. 68, VIII. 2. 36 and 62, VIII. 4. 56); and *तादृशः* when *कञ्* is the affix. So *वादृक्* or *यादृशः* 'what-like'.

What is the force of the letter *ञ्* of *कञ्*? It is for the sake of accent; the *udatta* is on the first syllable of those words which are formed by an affix having an indicatory *ञ्* or *च्* (VI. 1. 117). But the indicatory *च्* would have given the same accent, there being no difference between *कञ्* and *कच्* in this respect. The indicatory *ञ्* then serves only the purpose of distinguishing the affix *कञ्* from *कच्* in sūtra IV. 1. 15 in which *कञ्* is taken and not *कच्*. Had we not formed this separate affix, then for *कञ्स्वरप्* of that sūtra, we should have read *कच्स्वरप्* so that the feminine of words formed by *कच्* would have also taken long *ई*, so that the feminine of *यावकः* (*याच + कच्* V. 4. 29) would have been *यावकी* instead of *यावका*.

Why do we say 'when not signifying perception'? See *सं परयति = तद् दृशः* 'who sees that'. The words *त्यादृक्*, *तादृश्*, &c., are crude nouns, in which the etymological sense of the root not being visible, the act of seeing can never be denoted by these words.

Vart.—This rule applies also when the words समान and अन्य are in composition with दृश्. 'As सदृक् or सदृगः 'like' (समान + दृश् + क्विप् = स + दृश् VI. 3. 89); so also अन्यादृगः or अन्यादृक् 'of another kind'.

Vart.—The affix क्च comes also after the root दृश्. As तादृक्षः, यादृक्षः, अन्यादृक्षः and कीदृक्षः। तद् + दृश् + क्च = ता + दृश् + क्च (VI. 3. 91.) = तादृक् + च (VIII. 2. 36) = तादृक् + च (VIII. 2. 41) = तादृक् + च (VIII. 3. 59) = तादृक्षः ।

२९७५ । सत्सूद्विषद्बुह्युजविदभिदच्छिदजिनीराजमुपसर्गेऽपि क्विप् ।

३ । २ । ६१ ।

रह्यः क्विप्क्यादुपसर्गे सत्यसति च सुपुपपदे । द्युसत् । उपनिषत् । अरहसूः । प्रसूः । नित्रद्विट् । प्रद्विट् । नित्रभुक् । प्रभुक् । गोभुक् । प्रभुक् । अरवयुक् । प्रयुक् । वेदविद् । निविदित्वादि । * अग्रग्राह्याणां नयतेर्षो वाच्यः * । अग्रशीः । ग्रामशीः ।

2975. The affix क्विप् comes after the following verbs when in composition with a word ending in a case-affix, though it may be an upasarga, viz:—सत् 'to sit', सू 'to bring forth', द्विप् 'to hate', दुर् 'to bear malice', दुह् 'to milk', युञ् 'to join', 'to concentrate the mind', विद् 'to know', 'to become', 'to consider', निद् 'to divide', छिद् 'to cut', जि 'to conquer', नी 'to lead' and राक् 'to shine'.

The phrase 'the word ending with a case-affix' is understood in this sūtra. The *anuvritti* of कर्त्तृ is not to be taken in this sūtra, for the same reasons as in III. 2. 58 S. 2974 A. The upasargas are also words ending in a case-affix, i.e., they are also *subanta* words. Their special mention in this section, indicates by implication (*jñāpaka*) that wherever in the previous sūtras, the word *subanta* (a case-inflected word) is used, it does not include an upasarga (III. 1. 106).

The root सू being read in conjunction with द्विप् shows that अदादि class-verb is meant here, and not बुदादि class. The verb युञ् includes, both जुयिन् 'to join' and युञ् 'to concentrate one's mind'. The verb विद् includes the three verbs having the sense of 'to know', 'to become' and 'to consider', but does not include the verb विद् 'to gain', because that root has an indicative वृ (विद्बृ) while all these verbs have indicative अ.

Thus, सत्, द्युसत् 'the dweller in the sky'; उपनिषत् 'the dweller in the presence of the master';—बुचिषत् 'dwelling in purity'; अन्तरिक्षसत् 'dwelling in the skies', 'epithets of Brahma' (Kāth. 5. 2); उपसत् 'serving'. सू—अरहसूः 'oviparous'; सतसूः 'bringing forth hundred'; प्रसूः 'parent'. द्विप्—नित्रद्विट् 'treacherous'; प्रद्विट् 'hostile'. दुह्—नित्रभुक् 'treacherous'; प्रभुक् 'hostile' (VIII. 2. 37). दुह्—गोभुक् 'cowmilk'; प्रभुक् 'milk' (VIII. 2. 32. and 37). युञ्—अरवयुक् 'carriage'; प्रयुक् 'impulse', विद्—वेदविद् 'knower of Veda';

प्रवित् 'knower'; ब्रह्मवित् 'knower of Brahma' and निवित् 'invocation'. मिद्—
 काष्ठमित् 'wood-cutter'; मवित् 'cutter'. क्विद्—रज्जुक्चिद् 'rope-cutter'; मक्चिद्
 'a cutter'. जि—शत्रुवित् 'enemy-conqueror'; मजित् 'conqueror'. नी—सेनानीः
 'leader of an army'; प्रणीः 'a leader'; ग्रामणीः 'head-borough'; अग्रणीः 'first'.
 (Why is there cerebral ष in these words? Because the word ग्रामणी has a
 cerebral ष in sūtra V. 2. 78 and that indicates that these words will have
 ष, as also by sūtra VIII. 4. 3). राज्—विराट् 'splendour'; सम्राट् 'emperor'
 (the letter ष is added by VIII. 3. 25).

Vart.—The letter ष replaces the न of the root नी 'to lead', when the
 words 'agra' and 'grāma' are in composition with it, as अग्रणीः and ग्रामणीः।

२९७६ । मञ्जो विवः । ३ । २ । ६२ ।

दुष्पुपसर्गे षोपपदे मजेरिर्वः स्यात् । अंशभाक् । प्रभाक् ।

2976. The affix विव comes after the verb मञ् 'to share'
 when in composition with a word ending in a case-affix, whe-
 ther it be an upasarga or not.

The words 'upasarga' and 'supi' are understood in this sūtra. As अंश
 भजते=अंशभाक् । Nom. sing. अंशभाक् 'sharing a portion. So also when in
 composition with a preposition; as प्रभाक् 'division'.

२९७७ । अदोऽनन्ने । ३ । २ । ६८ ।

विट् स्यात् । आममत्ति आमात् । सस्यात् । 'अमन्ने' क्वि । अन्नादः ।

2977. The affix विट् comes after the verb अद् 'to eat,'
 when in composition with a case-inflected word other than
 अन्न 'food'.

Thus आममत्ति=आमात् 'eating raw food'; सस्यात् 'granivorous'.

Why do we say 'when अन्न is in composition?' Because with अन्न as
 an upapada, we have अन्नादः 'eating food', which is formed by the general
 affix अण् (III. 2. 1.)

२९७८ । कृष्ये च । ३ । २ । ६९ ।

अदेर्विट् । पूर्वेषु सिद्धे वचनमणवाधनार्थम् । कृष्यात् । आमनांसमहकः । कथं तर्हि 'कृष्यादो-
 ऽख्यप आसुरः' इति । पक्षनांस शब्द उपपदेऽण् । उपपदस्य कृष्यादेशः पृषोदरादित्वात् ।

2978. The affix विट् comes after the verb अद् 'to eat,' when
 the word कृष्य is in composition with it.

As कृष्यमत्ति=कृष्यात् 'carnivorous'.

Why has it been made a separate sūtra, when this form could have been
 obtained by the last sūtra also? To this the vārtika replies: 'This has
 been made a separate sūtra in order to indicate that the rule of वाचरूप (III.
 1. 94) does not apply here.' Therefore the affix अण् will not apply in the
 alternative. If the affix अण् does not apply, how then we get the form
 कृष्यादः in the verse कृष्यादोऽख्यप आसुरः (Amarakosha I. 1. 62) which is evident-

ly formed by the affix अण्? The affix अण् comes after the root when the word formed means 'the eater of meat which has been cut, dressed and cooked'; thus क्रव्यादः means a man who eats meat cooked and prepared, *i.e.*, a meat-eater, a Rakshasa as opposed to a vegetarian or civilised man, while क्रव्यात् means 'an animal which eats raw flesh'; the word क्रव्यादः in fact may be regarded as an irregular form falling under the पृषोदरादि class of sūtra VI. 3. 109. Thus पक्वमंस + अद् = क्रव्य + अद् the upapada pakvamâmsa is replaced by kravya irregularly under Prishodarâdi.

२९७९ । दुहः कब्घभञ्ज । ३ । २ । ७० ।

कामदुघा ।

The affix कप् comes after the verb ड् 'to milk' when in composition with a word ending in a case-affix and the letter च replaces its final.

As कामदुघा 'a milch cow, giving abundance of milk'.

२९८० । अन्येभ्योऽपिदृश्यन्ते । ३ । २ । ७५ ।

छन्दसीति निवृत्तश्च । ननिन्द्वनिव्वनिप्विन्व् यते प्रत्यया धातोः स्युः ।

2980. These affixes *viz.* ननिन्द्, क्वनिप्, वनिप्, and विच् are seen after other verbs also besides those ending in long आ.

The word छन्दसि is not understood here.

As these affixes all begin with a consonant, the question arises, will they take the augment इद्. This is answered by the next aphorism,

For examples of this sūtra, see 2981 and 2982.

२९८१ । नेड्वशि कृति । ७ । ३ । ८ ।

वशदेः कृत इयन स्यात् । शृ । सुशर्मा । प्रातरित्वा ।

2981. The augment इद् is not added to a kṛit-affix beginning with a sonant consonant (वश् pratyâhâra).

As शु + शृ 'to injure' + ननिन्द् = सुशर्मन्, 1st. sing. सुशर्मा 'who destroys well *i.e.*, destroys sin or ignorance'. प्रातर् + इ 'to go' + क्वनिप् = प्रातर् + इत् + वच् (VI. 1. 71) = प्रातरित्वन्, 1st. sing. प्रातरित्वा 'who goes early'.

२९८२ । विड्वनोरनुनासिकस्यात् । ३ । ४ । ४१ ।

अनुनासिकस्यात्स्यात् । विजायत इति विजाया । ओणु । अद्याया । विच् । सेट् । रेट् । सुगण् ।

2982. A stem ending in a nasal, and followed by the विट् or वच्, always substitutes long आ for its nasal.

Thus अञ्जाः, गोजाः, श्रुतजाः, अद्रिजाः, गोषाः (e. g. गोषा इन्द्रोन्ृषा असि Rv. IX. 2. 10), कूपखाः, शतखाः, सङ्गखाः, दधिक्राः, अग्नेया उन्नेतृषाश्च ॥ The affix विट् (which is totally elided) is added under III, 2. 67. The च of चच् is changed to ष by

VIII. 3. 108. in नीषा ॥ With the affix वृ we have the following:—बिजावा अग्रेजावा (III. 2. 75). The repetition of the word अनुनासिक in this sūtra shows that the limitation of anudâttopadeśa, &c., which applied to the अनुनासिक of sūtra VI. 4. 37. S. 2428 does not apply here.

Now we give examples of the affixes taught in III. 2. 75. S. 2980.

बि + जन् + वनिप् = बि + जा + वृ (VI. 4. 41) = बिजावृ. 1st sing बिजावा 'who brings forth'. अग्रेजावा 'who goes before'. So also from √ओष् Bhuâdi 482 we have ओष् + वृ = ओ + जा + वृ = अजावृ. Nom. S. अजावा । रिप् + बिप् = रीप् (VII. 3. 86) 1st. sing. रेड् 'who injures'; as in रेडसि पर्यं नयेः (Yajur. Ved. VI. 18). Similarly from √रुश् with बिप्, the form is रोट् । So also रुगृप् formed by बिप्

Note.—The word 'also' in S. 2980 has the force of removing all conditions under which these affixes were employed in the previous aphorisms, that is to say, these affixes come even when there is no upapada. As पीवा, भीवा.

The words 'are seen' in this sūtra show that all verbs do not admit of these affixes indiscriminately. It is only when we see a particular form that we can infer the existence of these affixes.

२९८३ । क्विप् । ३ । २ । ७६ ।

अथलपि हृश्यते । 'सत्सूक्ष्मिप-' (२९७५) इति त्वस्यैव प्रपञ्चः । उखास्वत् । पर्यंभवत् । वाहभ्रट् ।

2983. And the affix क्विप् is also seen after all verbs, whether having an upapada or not in the Vedic as well as in the modern Sanskrit.

As उखावाः खंचते = उखास्वत् (VI. 4. 24) 'falling from the pot'; पर्यंभवत् 'falling from the leaves'; वाहाद् भ्रश्यति = वाहाभ्रत्, 1st. sing. वाहाभ्रट् 'falling from a car'. The हा is long by VI. 3. 137. See Rig. Ved. 1. 3. 8.

२९८४ । अन्तः । ८ । ४ । २० ।

पदान्तस्त्वानितेरेण्य षट्त्वं स्यादुपसर्गस्याभिनिसिक्तात्पञ्चैत् । हे प्राक् । 'याच इत्-' (२८८६) इतीत्वम् । नित्राणि श्वास्ति नित्रशीः । * आशासः श्वी उपधाया इत्त्वं वाच्यम् * आशीः । इषोरास्ते । गीः । पुः ।

2984. The ष of अत् is changed into ष, when it is preceded by an upasarga competent to produce the change, provided it occurs at the end of a pada.

As हे प्राक् ! हे पराक् !! ॥ This rule is an exception to VIII. 4. 37. by which the final ष in a pada is not changed into ष ॥ The word अन्तः in the sūtra is to be understood to be equivalent to पदान्तः, and the rule applies when the word is in the vocative case.

The word प्राण् is a क्विप् formed word, and the ण् final is not elided in the Vocative Singular because of the prohibition of VIII. 2. 8; in every other place, when the ण् is padânta, it would be dropped; and therefore the illustration is given with Vocative singular, which alone satisfies the requirements of this sūtra.

By VI. 4. 34. S. 2486, the आ of √शास् is changed to ह before क्विप् । As मित्रशीः = मित्राणि शास्ति । The stem is मित्रशिष् नोम. मित्रशीः ।

Vārtika :—The आ of शास् preceded by the preposition आङ् is changed to ह before क्विप्. As आशीः from आशिष् । Similarly are formed गीः and पुः with the affix क्विप्. The crude forms are गिर् and पुर ।

२९८५ । इत्सन्त्रन्किषु च । ६ । ४ । ९७ ।

एषु ङादेशस्वः स्वात् । तजुञ्जत् । 'अनुनासिकस्य क्विप्' (२६६६) इति दीर्घः । 'नो नो धातोः' (३४९) । प्रतात् । प्रशान् । 'ऊवोः' (२५६९) इत्पृट् । अक्षद्गुः । 'उवरत्वर' (२६५४) इत्पृट् । ज्ञः । ज्ञरी । ज्ञरः । हः । हू । ऊट् । वृद्धिः । जनानवतीति जनौ । जनावीः । जनावः । नूः । नुवौ । नुवः । मुनूः । मुन्वौ । मुन्वः । 'रास्तेपः' । (२६५५) । मूर्च्छानूः । मुरी । मुरः । भूर्वी । भूः ।

2985. The penultimate of ङादि is shortened before the affixes इष्, नन्, अन् and क्विप् ॥

Thus ङदिष्, ङङ्मन् (neuter), ङत्रन्, धानञ्जत् and उपञ्जत् ॥ The first three are Unādi affixes.

As तजुञ्जत् ।

'From the roots तच् and शच् with affix क्विप्, are formed प्रतात् and प्रशान्; thus प्रशच् + क्विप् = प्रशान् + क्विप् = (the lengthening of the penultimate is by VI. 4. 15. S. 2666) प्रशान् (च् changed to ञ् by VIII. 2. 64. S. 341.) So also is प्रतात् ।

From the दिव् 'to play', with affix क्विप्, is formed अक्षद्गुः 'dice-player? The ञ् is changed to ऊ by VI. 4. 19. S. 2561. Thus अक्षदिव् + क्विप् = अक्षदिऊ + क्विप् ।

From the roots उवर् and त्वर् with the affix क्विप्, are formed ज्ञर् and हर्, the ञ् is changed to ऊ by VI. 4. 20. S. 2654. They are declined thus: N S. ज्ञः । d. ज्ञरी । pl. ज्ञरः । Nom. S. हः । d. हरी । pl. हरः । From स्त्रिष् (S. 2654) is obtained नूः with क्विप्) From the root अक् (S. 2654) is derived ऊः with क्विप्. Thus अक् + क्विप् = अ + ऊट् + क्विप् = ऊः । d. उवौ । pl. उवः । With the upapada जन we have जन + अक् + क्विप् = जन + ओ = जनौः with the वृद्धि. It is declined. Nom. S. जनौ । d. जनवौ । pl. जनावः ।

From नक् (S. 2654, with क्विप्) is obtained नूः, declined as Nom. S. नूः । d. नुवौ । pl. नुवः । But मुनूः, d. मुन्वौ, pl. मुन्वः

From मुञ्चर् (S. 2656), by applying VI. 4. 21. S. 2655, is obtained with क्विप् नूः । नूरी । pl. नूरः । From √पूर्वी we get Nom. S. पूः । d. पूरी । pl. पूरः ।

२९८६ । गमः कौ । ६ । ४ । ४० ।

अनुनासिकलोपः स्यात् । अङ्गत् । * गमादीनामिति वक्तव्यम् * परीतत् । संयत् । सुम् ।
* ऊङ् च गमादीनामिति वक्तव्यं लोपश्च * । अग्नेः । अग्नेः ॥

2986. The nasal of गम् is always elided before क्विप् ॥

Thus अङ्गत्, कलिङ्गत्, अश्वगते हरयः ॥ The त् is added by VI. 1. 71.

Vart.—It should be stated of गम् and the rest. The elision takes place here also संयत् परीतत्, सुम् ।

Vart.—The nasal of गम्, &c., is elided before ऊङ् : as, अग्नेः, अग्नेः ॥

२९८९ । स्यः क च । ३ । २ । ९९ ।

चात्क्वप् । संस्यः । संस्याः । 'शनि धातोः—' (२९२८) इत्वचं वाधितुं सूत्रम् ।

2987. The affixes क् and क्विप् come after the verb स्या when it is in composition with a word ending in a case-affix or an upasarga.

Why has this aphorism been made, when by III. 1. 4. स्या would have taken क् and by III. 1. 75. it would have taken क्विप् also? This repetition is for the purpose of prohibiting the prohibition, that is to say, the sūtra III. 2. 14. S. 2928 prohibited the sūtra III. 2. 4. S. 2916 and the present sūtra removes that prohibition. Thus संस्यः and संस्याः. But for this sūtra, this form could not have been evolved; for, with the upapada यम्, the verb स्या would have taken the affix अच् by III. 2. 14.

२९८८ । सुप्याजातौ शिनिस्ताच्छील्ये । ३ । २ । ९८ ।

अजात्यर्थे सुपि धातोर्शिनिः स्यात्ताच्छील्ये द्योत्ये । उष्णभोजी । शीतभोजी । 'अजातौ' क्विप् । ब्राह्मणानामन्त्रयिता । 'ताच्छील्ये' क्विप् । उष्णं भुङ्क्ते कदाचित् । इह वृत्तिकारेणोपसर्गभिन्न एव सुपि शिनिरिति व्याख्याय उत्प्रतिभ्यामाङ्घ्रि सर्वेषुसंख्यानमिति पठितम् । हरदत्तनाथवादिभिश्च तदेवानुसृतम् । एतच्च भाष्यद्विरोधादुपेक्ष्यम् । प्रसिद्धशोधोपसर्गोऽपि शिनिः । 'स वभूवोऽपजीविनाम्' । 'अनुयायिवर्गः' । 'पतत्यधो धाम विहारि' । 'न वञ्चनीयाः प्रभवोऽनुजीविभिः' इत्यादौ । * साधुकारिण्युपसंख्यानम् * । * ब्रह्मणि घटः * । अताच्छील्यार्थं वार्तिकद्वयम् । साधुदायी । ब्रह्मवादी ।

2988. When 'habit' is to be expressed, the affix शिनि comes after a verb, provided that the word with a case-affix in composition with it does not mean a genus.

Thus उष्ण + भुङ् + शिनि = उष्णभोजिन्, 1st. sing. उष्णभोजी 'who eats his meal hot.' So also शीतभोजी, &c.

Why do we say 'when it does not mean a genus'? Witness ब्राह्मणानामन्त्रयिता 'the inviter of Brāhmanas.' We cannot form ब्राह्मणानामन्त्रयी ।

Why do we say 'when habit is to be expressed'? Witness उष्णं भुङ्क्ते कदाचित् 'he sometimes eats hot.' The author of the Kāśikā vṛitti says that

though the anuvṛitti of the word 'sup' was understood in this aphorism, its repetition here declares that the upasargas are not included and he gives the following vārtikā :—

Vart.—The verb आबु in composition with the preposition उद् or प्रति should be enumerated as taking this affix. As उदाहारिन्, fem. उदाहारिणी, 1st. plural उदाहारिण्यः. So also प्रत्याहारिणी, pl. प्रत्याहारिण्यः । Haradatta and Mādhava have followed Kāsika in this respect.

This is however, against the Bhāshya and should be discarded. Moreover this affix comes even with upasargas. As अनुवायिन्, अनुजीविन्, उपजीविन्, &c. As in the verse सद्गुणोपजीविनाम् ; अनुवायिवर्गः । पतास्यथो धाम विचारि । नववचनीयाः प्रभवोऽनुजीविभिः ।

Vart.—So also when the sense is having skill in such and such action'. As चाबुकारी 'excellent worker'; चाबुदायी 'giving liberally.'

Vart.—So also after the verb वद् preceded by ब्रह्म. As ब्रह्मवादिन् in ब्रह्मवादिनो वदन्ति 'the knowers of Brahma say'. These two vārtikas cover cases where there is not the sense of 'habit'

२९८९ । कर्तव्युपमाने । ३ । २ । ७९ ।

चिनिः स्वात् । उपपदार्थः कर्ता प्रत्ययार्थस्य कर्तु उपमानम् । उच्छ्रद् इव क्रोयति उच्छ्रुकोयी । च्वाङ्गुरावी । अताच्छ्रीत्यर्थं जात्यर्थं च सूत्रम् । 'कर्तरि' क्त्वि । अनुपानिव भवति भाषात् । 'उपमाने' क्त्वि । उच्छ्रद्ः क्रोयति ।

2989. The affix चिनि comes after a verb when it is in composition with a word denoting an object of comparison, expressing the agent, the sense of the affix being 'doing something like that', that is to say, when the upapada agent is the standard of comparison of the agent denoted by the word to which the sense of the affix refers.

Thus उच्छ्रद् इव क्रोयति = उच्छ्रद्क्रोयिन् 'who makes a noise like a camel'; च्वाङ्गुराविन् 'who makes a noise like a crow'.

This sūtra applies where 'habit' is not indicated; or where 'genus' is denoted in opposition to the last aphorism.

Why do we say 'when expressing the agent'? Witness as अनुपानिव भवति भाषात् 'he eats *masha* like *apūpa*'. Here अनुपानिव is object and not agent, and hence no composition takes place.

Why do we say 'denoting a standard of comparison'? Otherwise there will be no composition. As उच्छ्रद्ः क्रोयति 'the camel makes noise'.

२९९० । व्रते । ३ । २ । ८० ।

चिनिः स्वात् । स्थण्डिलशादी ।

2990. The affix चिनि comes after a verb, in composition with a word ending in a case-affix, when 'vow' is meant.

The word व्रत means a 'vow' as regulated and ordained by the Scriptures. This condition 'when vow is expressed' applies to the completed word, that is to say, when the complete word made up of the root, the upapada, and the affix, denotes a vow. As स्वपिडलयायिच् 'the vow of sleeping on bare ground (and nowhere else) or a person who has taken this vow' अत्राहुभोजिच् 'who has vowed not to eat during the performance of a Srâddha ceremony'.

Why do we say 'when vow is to be expressed'? Otherwise there is no composition. As स्वपिडले शेते देवदत्तः 'Devadatta sleeps on bare ground'.

This sūtra is also an exception to III. 2. 78 applicable when 'habit' is not meant, or when 'genus' is to be expressed.

२९९१ । अहुलसाभीषये । ३ । २ । ५१ ।

पौनःपुन्ये द्योत्ये सुव्युपपदे चिनिः । वीरपायिष उचीनराः ।

2991. The affix चिनि comes after a verb diversely, when continued repetition of an action is to be expressed.

The word आभीषय means continued repetition, that is to say, zealous practice or assiduous performance of anything, but does not mean habit. As कषायपाचिषो गान्धाराः 'the people of Gândhâra are kashâya-drinkers'. कषाय + पा + चिनि = कषाय + पा + युक् + चिनि (VII. 3. 33.) So also वीरपायिष उचीनराः 'the people of Usinâra are milk-drinkers'. वीवीर-पाचिषो बाह्लीकाः 'the people of Bâhlika are sauvira-drinkers'.

By using the word 'diversely' in the sūtra, this affix is not applied in other places, as in the following :- कुरुनाचखादः 'a grain eater'.

२९९२ । मनः । ३ । २ । ५२ ।

सुपि सम्यतेर्चिनिः स्यात् । दर्शनीयत्वानी ।

2992. The affix चिनि comes after the verb च्च् 'to think', when there is a word with a case-affix, in composition with it.

The word 'supi' is understood in this sūtra. As दर्शनीयत्वानी 'who thinks himself handsome'; सोभनत्वानी 'who thinks himself beautiful'.

Note. — The verb च्च् belonging to the 4th conjugation is taken here and not that belonging to the 8th conjugation: because the auvṛiti of the word 'diversely' is understood here. In the present aphorism, whether we take the Divâdi or Tanâdi च्च् the resulting form would be the same, namely, च्चानिच्. But not so in the next aphorism, where before the affix ख्यु there would be difference of form owing to the vikarâna, i. e., in the 4th conjugation ख्यच् would be added, but not so if the verb belonged to the 8th class.

२९९३ । आत्ममाने खश्च । ३ । २ । ८३ ।

स्वकर्मेके मनते वर्तमानान्मन्यतेः सुपि खश्च स्वात् । चादिशनिः । परिङ्कृतमात्मानं मन्यते परिङ्कृतं मन्यः । परिङ्कृतमानी । 'खित्यनव्ययस्य' (२९४३) । कालिमन्या । 'अनव्ययस्य' किम् । दिवा-मन्या ।

2993. And the affix खश्च comes after the verb मच् 'to think,' when the word in composition with it is a word with a case-affix, and when it is employed to signify thought, whereof the object is self (the sense of the affix being 'thinking himself as such').

The word आत्ममान means 'thinking of one's own self.' By the word 'and' it is meant that the affix खनि may be employed in the same sense. This rule applies where the agent, indicated by the sense of the affix, thinks himself possessed of the qualities of 'handsomeness,' &c., denoted by the upapada. As दर्शनीयंमन्यः or दर्शनीयमानी 'who thinks himself handsome'; परिङ्कृतंमन्यः or परिङ्कृतमानी 'who thinks himself learned'.

२९९३ । क । खित्यनव्ययस्य । ६ । ३ । ६६ ।

The long vowel is shortened before खश्च by VI. 3. 66. S. 2943. Thus कालिमन्या । Why do use in S. 2943 'when not an Indeclinable word'? Observe दिवामन्या ।

२९९४ । इच एकाचोऽम्प्रत्ययवच्च । ६ । ३ । ६८ ।

इजन्तादेकाचोऽम्प्रत्ययवच्च च स्वादान्वत्खित्यन्ते परे । 'अतोऽम्प्रत्ययोः' (२८५) । गामन्यः । 'वाच्ययोः' (३०२) । खियंमन्यः । खीमन्यः । नृ । नरंमन्यः । भुवंमन्यः । श्रियमात्मानं मन्यते श्रिमन्यं कुलम् । भाष्यकारवचनाच्छ्रीयवदस्य इत्वेो युक्तमोदभाववत् ।

2994. A monosyllabic word, ending in any vowel other than अ, when followed by a word formed by a खित affix, receives the augment अच्, which is added in the same way as the affix अच् of the Accusative singular.

The word अच् is to be repeated here thus इच एकाचोऽम्, अच्प्रत्ययवच्च ॥ This गामन्यः, खीमन्यः or खियंमन्यः, श्रियंमन्यः, भुवंमन्यः ॥ By force of the atideśa अच्प्रत्ययवत्, the changes produced by the Accusative ending are caused by this augment also : viz : the substitution of long आ, the substitution of a vowel homogenous with the first, the guṇa, the substitutes इयच् and उवच् । As आ-गां मन्यः (VI. 1. 93. S. 285.) ; पूर्वसवर्णं as खीमन्यः (VI. 1. 107. S. 194.) ; guṇa, as,—नरंमन्यः (VII. 3. 110 S. 275) from नृ । And इयच् and उवच्, as खियंमन्यः, भुवंमन्यः (VI. 4. 80. S. 302.) Why do we say ending in a vowel other than अ (इच्)? Observe स्वन्नमन्यः ॥ Who do we say 'a monosyllable'? Observe सेखाञ्च मन्यः ॥

The affix अच् is elided after a Neuter noun (VII. 1. 23), therefore, will this अच् also be elided when श्री is treated as Neuter? As अग्रिमत्पानं मन्यते ब्राह्मणकुलं = अग्रिमन्यच् or अग्रिमन्यच् ॥ The second form is the valid form according to the great commentator. Here there is shortening of श्री, and the absence of अच् and सुच् augments.

२९९५ । भूते । ३ । २ । ८४ ।

अधिकारोऽयच् । 'वर्तमाने लट्' (२९५०) इति यावत् ।

2995. All the affixes to be treated of hereafter should be understood to come in the sense of past time.

The phrase 'with the sense of past time' is an adhikāra or governing aphorism and exerts its influence up to aphorism III. 2. 123. S. 2151; that is to say, these affixes give a signification of past tense to the verb whose anuvṛitti is also understood throughout the subsequent sūtras; see III. 1. 91.

Thus it will be taught in the next aphorism: 'after the verb यञ्, when the word in composition is in the instrumental case, the affix णिनि is employed. Here to complete the sense we must read into the sūtra, the words 'with the sense of past time'. As अग्निष्टोमेनेष्टवाच् = अग्निष्टोमवाजिच् 'who has sacrificed with an Agnishtōma or a five-day series of offerings'.

Why do we say 'with the sense of past time'? Otherwise these affixes will not be employed. As अग्निष्टोमेन वञ्चति 'he sacrifices with Agnishtōma':

२९९६ । करणे यजः । ३ । २ । ८५ ।

करण उपपदे भूतार्थाद्यजेर्णिनिः स्यात्कर्तरि । सोमेनेष्टवान् सोमवाजी । अग्निष्टोमवाजी ।

2996. The affix णिनि comes after the verb यञ् 'to sacrifice' with the sense of past time, when the word in composition is in the instrument case.

The anuvṛitti of णिनि and not of खञ् is to be read into this sūtra. As अग्निष्टोमवाजिच् 'who has sacrificed with Agnishtōma.' Here Agnishtōma is the instrument for the attainment of the desired fruit. So also सोमवाजिच् ।

२९९७ । कर्मणि हनः । ३ । २ । ८६ ।

चितृष्य घाती । कर्मणीत्येतत् 'सहे च' (३००६) इति यावदधिक्रियते ।

2997. The affix णिनि comes after the verb हन् 'to kill', with the sense of past time, when the word in composition is in the accusative case.

As पितृव्यघातिन् 'who has killed his paternal uncle'; हत् + णिनि = घत् + णिनि (VII. 3. 54.) = घत् + णिनि (VII. 3. 32) = घातिन् (VII. 2. 116.)

This affix is employed only when censure is implied. Therefore it is not employed in चोरं हतवान् 'he has killed the thief'.

The anuvṛitti of the word कर्त्तव्य of this aphorism extends up to sūtra III. 2. 96, S. 3006.

२९९८ । ब्रह्मभ्रूणावृत्रेषु क्विप् । ३ । २ । ८९ ।

एषु कर्त्तव्यपदेषु हन्तेभूते क्विप्स्यात् । ब्रह्महा । भ्रूणाहा । वृत्रहा । 'क्विप्' (२९८३) इत्येव सिद्धे नियमार्थमिदम् । ब्रह्मादिष्वेव हन्तेरेव भूत एव क्विप्वेति चतुर्विधोऽत्र नियम इति काशिका । ब्रह्मादिष्वेव क्विप्वेति द्विविधो नियम इति भाष्यम् ।

2998. The affix क्विप् comes after the verb हत् 'to kill' with the sense of past time, when the following words in the accusative case are in composition: ब्रह्म 'a Brāhmana,' भ्रूण 'at foetus' and वृत्र 'Vritra'.

As ब्रह्महत् 1st. sing. ब्रह्महा 'who has killed a Brāhmana'; भ्रूणाहा 'who has killed a foetus'; वृत्रहा 'who has killed Vritra,' i.e., Indra'.

Since by sūtra 2983, the affix क्विप् was ordained to come after all verbs, and therefore would have come after the verb हत् also, where is the necessity of the present aphorism? This aphorism makes a niyama, i.e., the verb हत् takes the affix क्विप् only when it is composition with the words ब्रह्म, &c. Four-fold restriction is here intended according to the Kāsikā:—

(1) When हत् has, as upapada, the words ब्रह्म, &c., and not any other word; as पुरुषं हतवान् 'he has killed the man'.

(2) When the words ब्रह्म, &c., are upapadas of any other verb than हत्, then this affix is not employed; so that the verb must be हत्; thus ब्रह्माचीतवान् 'he has read the Veda'.

(3) The क्विप् is the only affix to denote past time in the case of हत् preceded by ब्रह्म, &c., and no other affix can be employed in this sense.

(4) This is employed only in the past tense and not in any other tense; as ब्रह्महन् हन्ति or हन्तिष्यति 'he kills or will kill the Brāhmana'. According to the Bhāshya, the niyama is two-fold only namely 2 and 3, i.e. the upapadas must be Brāhmāna, &c., and the affix must be क्विप्.

२९९९ । सुकर्मापापमन्त्रपुण्येषु कृजः । ३ । २ । ९० ।

सुकर्मादिसु च कृजः क्विप्स्यात् । त्रिविधोऽत्र नियम इति काशिका । सुकृत् । कर्त्तकृत् । पापकृत् । मन्त्रकृत् । पुण्यकृत् । क्विप्वेति नियमात्कर्त्तकृतवानित्यत्रापत्र । कृज एवेति नियमान्मन्त्रधीतवान्मन्त्राध्यायः । अत्र न क्विप् । भूत एवेति नियमान्मन्त्रं करोति करिष्यति चेति विवक्षायां न क्विप् । स्वादिष्वेति नियमाभावाद्भवस्तिमन्त्रपुण्यपदे क्विप् । याज्ञकृत् । भाष्यकृत् ।

2999. The affix **क्विवप्** comes after the verb **कृ** 'to make' with the sense of past time, when the following words in the accusative case are in composition :—**सु** 'well', **कर्म** 'action', **पाप** 'sin', **मंत्र** 'hymn' and **पुण्य** 'virtue'.

The phrase 'in the accusative case' is understood in this aphorism, and applies to all the abovementioned words, except **सु** which being an attributive word, of course, cannot take any case-terminations. As **सुकृत** (VI. 1. 71) 'who has done well'; **कर्मकृत** 'who has done all works'; **पापकृत** 'who has committed sins'; **मंत्रकृत** 'who has made a mantra'; **पुण्यकृत** 'who has done virtuous actions'.

This sūtra also ordains a restrictive rule or *niyama*. Three-fold restriction is intended here according to the *Kāśikā*: namely, restrictions with regard to past time, root *kri* and the affix; but not with regard to upapada. 1. The restriction being that the affix must be *क्विवप्*, we have no **अप्** in **कर्मकृतवाद्** ॥ 2. The root must be **कृ**, we have **मन्त्राध्यायः** = **मन्त्रमधीतवाद्** । Here there is no *क्विवप्*. 3. The time must be *past*. Therefore no *क्विवप्* in the Present or Future; as **मन्त्रं करोति** or **करिष्यति** । There being no restriction with regard to the upapadas, this affix is employed when words other than these **सु**, **कर्म**, &c., are upapadas. As, **शास्त्रकृत** 'who has made Scriptures'; **भाष्यकृत** 'who has made a commentary'. The **क्विवप्** is added to the root by VI. 1. 71.

३००० । सोमे सुजः । ३ । २ । ८० ।

सोमसुज । चतुर्विधोऽत्र नियम इति काशिका । एवमुत्तरसूत्रेऽपि ।

3000. The affix **क्विवप्** comes after the verb **सु** 'to press out juice', with the sense of past time, when the word **सोम**, in the accusative case, is in composition.

As, **सोमसुज** 'who has pressed the soma juice, or soma-distiller'; 1st dual **सोमसुजौ**; 1st. plural **सोमसुजः** ।

This sūtra is also for the sake of making a *niyama* of restrictive rule. The four-fold restriction is here intended, *i.e.*, as regards the verb, the tense, the upapada and the affix. This is according to the *Kāśikā*. So also in the next sūtra.

३००१ । अग्निचेः । ३ । २ । ८१ ।

अग्निचित् ।

3001. The affix **क्विवप्** comes after the verb **चि** 'to collect' with the sense of past time, when the word **अग्नि**, in the accusative case, is in composition.

As, अग्निचित् 'one who has kept the sacred fire'; 1st. dual अग्निचितौ; 1st. plural अग्निचितः ।

Here also, as in the last aphorism, four-fold restriction is intended.

३००२ । कर्मण्युपपदे कर्मण्येव कारके चिनोतेः क्विप्स्यात् अग्न्याधारस्थलविशेषस्याख्यायात् । श्येन इव चितः श्येनचित् ।

कर्मण्युपपदे कर्मण्येव कारके चिनोतेः क्विप्स्यात् अग्न्याधारस्थलविशेषस्याख्यायात् । श्येन इव चितः श्येनचित् ।

3002. In expressing an object the affix क्विप् comes after the verb चि 'to collect' with the sense of past time, when it is in composition with a word in the accusative case, provided that the word so formed is the name of the place or altar of fire.

The words चेः and कर्मणि are understood in this sūtra. The Name is expressed by taking the complete word consisting of the verbal root, the upapada and the affix. As श्येनचित् 'a fire altar which has been arranged in the shape of a hawk'; कङ्कचित् 'the fire altar arranged like a heron'.

The word आख्या indicates that these words are rudhi words, their sense depending upon usage rather than etymology. The arrangement of bricks for sacrificial purpose with regard to fire, gets these various names; that is, when the bricks are arranged like a falcon, it is called श्येनचित्, and so on.

३००३ । कर्मणीनिविक्रियः । ३ । २ । ९३ ।

कर्मण्युपपदे विप्रवर्तकीणातेरिभिः स्यात् । * कुत्सितग्रहणं कर्तव्यम् * । सोमविक्रयी । घृतविक्रयी ।

3003 The affix इनि comes after the compound verb विक्रि 'to sell', in the sense of past time, when in composition with a word in the accusative case.

Vācīta.—The repetition of the word कर्मणि in the sūtra, though its anuvṛitti might have been drawn from the last aphorism, indicates that when the object carries with it sense of censure on the agent, then only this affix is employed and not with every and any object. As सोमविक्रयिन् 'the seller of soma plant'; घृतविक्रयिन् 'the seller of liquors'; employing disapproval of the action of those persons who carry on these mean professions. But not so in धान्यविक्रायः 'the seller of paddy'.

३००४ । दृशेः क्विप् । ३ । २ । ९४ ।

कर्मणि भूत इत्येव । पारं दृष्टवान् पारदृशत् ।

3004 The affix क्विप् comes after the verb दृश् 'to see' in the sense of past time, when in composition with a word in the accusative case.

As मेरुदूरवत् 1st sing. मेरुदूरवा 'who has seen the Meru'. पारदूरवा 'who has seen the end or the other side'

Though the affix क्वनिप् was valid by sūtra III. 2. 75 its repetition here shows that no other affix comes in this sense after this verb.

३००५ । राजनि युधिकृजः । ३ । २ । ९५ ।

क्वनिप्स्यात् । युधिरन्तर्भावितपर्ययः । राजानं योधितवान् राजयुध्वा । राजकृत्वा ।

3005. The affix क्वनिप् comes after the verbs युध् 'to fight' and कृ 'to make' with a past signification, when the word राजन् 'king' is in composition, in the accusative case.

How can the verb युध्, which is an intransitive verb, govern an object? It is a transitive verb, inasmuch as it is taken to be a causative verb, with the क्विच् affix latent. As राजयुध्वत्, 1st. sing. राजयुध्वा (VII. 2. 7.) 'who has caused the king to fight'; राजकृत्वत्, 1st. sing. राजकृत्वा (VI. 1. 71.) 'who has made a king'.

३००६ । सहे च । ३ । २ । ९६ ।

कर्माणीति निवृत्तम् । सहयुध्वा । सहकृत्वा ।

3006. The affix क्वनिप् comes after the verbs युध् and कृ, with a past signification, when the word सह 'with,' is in composition.

The anuvṛitti of karmani ceases.

The word सह, being a particle, and not denoting a substance, is incapable of taking any case. As सहयुध्वत् 'who has made to fight with', सहकृत्वत् 'who has done any thing along with another'.

३००७ । सप्तम्यां जनेडेः । ३ । २ । ९७ ।

सरसिजम् । सन्दुरायां जातासन्दुरजः । 'ह्यापोः-' (१००१) इति ह्रस्वः ।

3007. The affix ड comes after the verb जन् 'to be produced', with a past signification, when the word, in composition with it, is in the locative case.

As सरसिजम् । So also उपसरे जातः = उपसरजः । जन् + ड = ज् + ङ (VI. 4. 143) = ङ 'born of the first conception'; सन्दुरजः 'born in the stable'. Here सन्दुरा is shortened to सन्दुर by VI. 3. 63 S. 1001.

३००८ । पञ्चम्यामजातौ । ३ । २ । ९८ ।

जातिशब्दवर्जिते पञ्चम्यन्त उपपत्तौ जनेडेः स्यात् । संस्कारजः । अदृष्टजः ।

3008. The affix ड comes after the verb जन्, with a past signification, when the word in composition with it, is in the ablative case, which does not denote a genus.

As बुद्धिजः 'born through understanding'; संस्कारजः 'born of habit'; दुःखजः 'born through pain'. अदृष्टजः "result of the past karmas (adrishṭa)."

Note.—Why do we say 'when not denoting a genus'? Observe हस्तिनो जातः 'born of elephant'; अश्वजातः 'born of horse'.

३३०९ । उपसर्गे च संज्ञायाम् । ३ । २ । ९९ ।

'प्रजा स्यात्संततौ जने'

3009. The affix ड comes after the verb जन् with a past signification, when an upasarga is in composition and when the sense is simply appellative.

The term here being simply appellative, and not descriptive, cannot be explained by giving the signification of its component elements. As प्रजाः 'people', or 'a son'; as in the sentence प्रजास्यात्संततौ जने (Amarakosha III. 3. 32.)

३०१० । अनं कर्मणि । ३ । २ । १०० ।

अनुपूर्वाजनेः कर्मण्युपपदे डः स्यात् । पुमांसमनुबध्य जाता पुमनुजा ।

3010. The affix ड comes after the verb जन् with a past signification, when the root takes the preposition अनु and is compounded with a word in the accusative case.

As पुमनुजा 'a girl born after the male child, i. e., a girl having an elder brother'; स्त्र्यनुजाः 'a boy born after the female child, i. e., a boy having an elder sister'.

३०११ । अन्येष्वपिदृश्यते । ३ । २ । १०१ ।

अन्येष्वप्युपपदेषु जनेर्हः स्यात् । अजः । द्विजः । ब्राह्मणजः । अपिशब्दः सर्वोपाधिष्वभिचार्यः । तेन चात्यन्तरादपि कारकान्तरेष्वपि क्वचित् । परितः खाता परिखा ।

3011. The affix ड is seen to come after the verb जन् with a past signification, though it be in preposition with other nouns, having cases other than those mentioned in the previous sūtras.

Thus the locative case has been dealt with in sūtra III. 2. 97; but the affix comes when the upapada has any other case than the seventh. As न जायते = अजः 'unborn'; द्विर्जातः = द्विजः 'twice-born'.

Thus, it is said in sūtra III. 2. 98 that the upapada may be in the ablative case when genus is not denoted. We see, however, the affix employed when genus is denoted. As ब्राह्मणजो घर्मः; सत्रियजं युद्धम् ।

It is declared in sūtra III. 2. 98 that when appellative is meant, the affix ड comes after the compound verb जन्. We find, however, the affix employed when the sense is not simply appellative; as अमिजाः or परिजाः 'born or produced all round, i. e., hair'.

It is declared in sūtra III. 2. 100. 'When an object is in composition with the verb अनुज्ज् this affix is employed'. But it may also be employed when no object is in composition. As अनुजः 'born after, i. e., younger brother'.

The force of the word अपि 'though' is to free this rule from all restrictions and conditions. So this affix comes after other verbs and other cases in composition with such verbs. As परितः खाता = परिखा 'a moat' (literally that which has been dug all round); आखा 'a pond'.

The Past Participles.

३०१२ । क्तक्तवतू निष्ठा । १ । १ । २६ ।

एतो निष्ठासंज्ञौ स्तः ।

3012. The affixes kta and ktavatu are called Nishthā.

३०१३ । निष्ठा । ३ । २ । १०२ ।

भूतार्थवृत्तेर्धातोर्निष्ठा स्यात् । तत्र 'तयोरेव-' (२८३३) इति भावकर्माणोः क्तः । 'कर्तरि कृत्' (२८३२) इति कर्तरि क्तवतुः । उकावितौ । स्नातं भवा । स्तुतस्त्वया विष्णुः । विष्णुर्विश्वं कृतवान् ।

3013. The affixes called निष्ठा come after a verbal root, employed with the sense of past time.

By III. 4. 70. S. 2833, the affix kta denotes 'state' and 'object,' i. e., it is Passive Participle; while the ktavatu is Active Participial affix by virtue of III. 4. 67. S. 2832. The उ and क's are इत्, the real affixes are त and वत् । As स्नातं भवा 'bathed by me'. स्तुतस्त्वया विष्णुः "Vishṇu was praised by thee." विष्णुर्विश्वं कृतवान् 'Vishṇu made the universe'. As कृ + क्त = कृतम् 'made'; कृ + क्तवत् = कृतवत्, 1st. sing. कृतवान् 'done'; so also भुक्त् and भुक्तवान् 'eat-n'.

३०१४ । निष्ठायामण्यदर्थे । ६ । ४ । ६० ।

ण्यदर्थो भावकर्माणौ ततोऽन्यत्र निष्ठायाम् द्वियो दीर्घः स्यात् ।

3014. A long is substituted for the इ of षि before the Passive Participle in क्त, when it has not the sense of the future Passive Participle in ण्यत् ।

Note.—The force of ण्यत्, is to denote condition (Impersonal action) and object (passive). When the Past Participle has not the force of ण्यत्, the vowel of षि is lengthened. Thus आशीशः, प्रशीशः, परिशीशः all used in the active sense. The क्त is added to the Intransitive षि to denote the agent (III. 4. 72). Thus प्रशीशमिद् देवदत्तस्य 'this is the spot where Devadatta perished'. Here क्त is used with a Locative force (III. 4. 76). Why do

we say 'not having the force of यवत्?' Observe अक्षितमविनाशेष्टः ॥ Here त is added with the force of condition, and akshitam means 'imperishable'. The vowel not being lengthened the त is not changed to न (VIII. 2. 46).

३०१५ । क्षियो दीर्घात् । ८ । २ । ४६ ।

दीर्घात्क्षियो निष्ठातस्य नः स्यात् । क्षीणवान् । भावकर्तृणोस्तु क्षितः कामो मया । 'श्रुतः किति' (२३८१) । अत्रितः-अत्रितवान् । भूतः-भूतवान् । भुतः । ' * ऊर्णोर्णुवद्वावो वाच्यः * ' । तेन वृत्तत्वात्नैट् । ऊर्णुतः । भुतः । वृतः ।

3015. The त of Nishṭhâ is changed to न, after क्षि, when the root-vowel is lengthened.

Thus क्षीणाः क्लेशाः; क्षीणो जाल्मः; क्षीणस्तपस्वी ॥ The vowel of क्षि is lengthened by VI. 4. 60 and 61.

Why do we say 'when the vowel is lengthened,?' Observe अक्षितमविनाशेष्टः ॥ The word अक्षितं is formed with क्त in the sense of भाव and means 'imperishable'. The Nishṭhâ being added in the sense of यवत्, there is no lengthening of the vowel by VI. 4. 60.

The root क्षि includes the two roots क्षि क्षये and क्षि निवासगत्यौः ॥ As क्षितः कामो मया ॥ See also the commentary of Sâyana on अक्षितो तितः सनेदिचं वाजसिन्धुः सदृक्षिणं ॥ (Rig. I. 5. 9).

३०१५ । क । श्रुतः किति । ७ । २ । ११ । S. 2381.

Karika:—वाच्य ऊर्णोर्णुवद्वावो यद्प्रसिद्धिः प्रयोजनम् । आनञ्च प्रतिषेधार्थमेकाचक्षेडुपयदात् ॥

3015A. The augment इट् is not added to an affix having an indicatory क्, when it comes after the root अि, or after a monosyllabic root ending in उ, ऊ, अ् or ऋ in the Dhâtupâtha.

As अित्वा, अितः, अितवान् ॥ So also with roots ending in उक् vowels: as युत्वा, युतः, युतवान्; लृत्वा, लूनः, लूनवान्; वृत्वा, वृतः, वृतवान्; तीर्त्वा, तीर्णः, तीर्णवान्; ॥ भूतः । भूतवान् । भुतः ॥

Why 'अि and उक् ending roots only'? Observe विदितः ॥ Why having an indicatory क्? Observe अयिट्, अयितुम्, अयितव्यम् ॥ Some read two क's in the sūtra and would apply it to the indicatory न् also, as भूष्णु (III 2. 139).

Karika:—ऊर्णु is treated as if it was नु, when the affix यद् is to be applied, आस् is to be prohibited, or इट् is to be debarred.

The √ûrṇu being thus treated as a monosyllabic root, does not get इट् । Thus ऊर्णुतः । So also नुतः । वृतः ।

३०१६ । रदाभ्यां निष्ठातो नः पूर्वस्य च दः । ८ । २ । ४२ ।

रेफदकाराभ्यां परस्य निष्ठातस्य नः स्यात् । निष्ठापेक्षया पूर्वस्य धातोर्दकारस्य च । श । 'श्रुत इट्' (२३८०) । रपरः । खतव्यः । यीर्णः । बहिरङ्गत्वेन वृद्धेरसिद्धत्वात्नैट् । कृतस्वापत्यं कार्तिः । विभ्रः । क्षिन्नः ।

3016. After र and द, for the त of the participial suffix त and तवत्, there is substituted न, and the same substitution takes place also for the preceding द ॥

After र:—अस्तीर्णस्, विस्तीर्णस्, विधीर्णस्, निगीर्णस्, अवगूर्णस् ॥ Thus from √गृ we get गृ + क्त = शि + क्त (VII. 1. 100. S. 2390) = शिर् + क्त. (I. 1. 51. S. 70) शिर् + न (VIII. 2. 42. = S. 3016) = शीर्ण ।

Note.—Why do we say “after र and द”? Observe कृतः, कृतवान् ॥ The word र here does not denote the common sound र, which would include ऋ also, but the consonant र ॥ But even if र be taken a common sound-name including र and ऋ, yet the र change does not take place in कृत, &c., because between त and the र sound, there intervenes vowel-sound इ, for ऋ is sounded not like pure र, but र + a vowel sound.

Note.—Why do we say “of the Participial suffix”? Observe कर्त्ता, इर्त्ता ॥

Note.—Why do we say “for the त”? Observe चरितस्, इरितस् ॥ Here the त of the Nishṭhâ does not follow immediately after र the augment इट् intervenes.

Note.—Why do we say “of the preceding”? The succeeding द will not be changed. As भिन्नवद्भ्यास्, भिन्नवद्धिः ॥

In the word कार्त्तिः the descendant of कृतः the त of Nishṭhâ is immediately preceded by र, but no change has taken place, because the Vṛiddhi, by which कृ is changed to कार्, is Bahiranga and consequently asiddha, and for the purposes of न change, the र so obtained is invalid. For the Vṛiddhi is ordained because of the ञ् of इञ् added to कृत; and it lies outside of the nishṭhâ त, and so is Bahiranga.

After दः—भिन्नः, भिन्नवान्, छिन्नः, छिन्नवान् from निद् and छिद् ॥

३०१७ । संयोगादेरातो धातेर्यणवतः । ८ । २ । ४३ ।

निष्ठातस्य नः स्यात् द्राणः । स्त्यानः । स्लानः ।

3017. For the त of the Nishṭhâ there is substituted न, after a root ending in ञ् and commencing with a conjunct consonant, if the latter contain a semi-vowel.

Thus from √द्रा कुट्स्थायाच् we have प्रद्राणः, प्रद्राणवान् ॥ स्त्यानः ॥ स्लानः, स्लानवान् from स्लै ॥ These roots द्रा and स्ला end in ञ्, have a conjunct consonant in the beginning, one of which is a semi-vowel र and ल ॥

३०१८ । ल्वादिभ्यः । ८ । २ । ४४ ।

एकविंशतेर्लृजादिभ्यः प्राग्वत् । लृजः । ल्वा । ‘ग्रहिण्या’ (२४१२) । जीनः । ‘*दुग्धोर्दीर्घश्च *’ । ‘दु गतौ’ । दृजः । ‘दुद्दु उपताप’ इत्ययं तु न शुद्धते साधुबन्धकत्वात् । ‘दुदुतया दुदुतया’ इति साधः । गृजः । ‘* प्रजो विनाये *’ । प्रजा यवाः । विनष्टा इत्यर्थः । प्रतमन्वत् । ‘* सिनोतेर्ग्राघकर्त्तृकस्य *’ । सिनो ग्राघः । ‘ग्राघ इति किच् । सिता पायेन सूक्ष्मी । ‘कर्त्तृक-’ इति किच् । सिनो ग्राघो देवदत्तेन ।

3018. The त of Nishṭhâ is changed to न, after the root लृ and the twenty roots that follow it.

These roots belong to Kryâdi class, and commence from लृञ्जेदने (IX. 13) and end with वृ चरणे (IX. 32).

Thus लूनः, लूनवान्, धूनः, धूनवान्, from ज्या जीनः, जीनवान् the vocalisation is by VI. 1. 16. S. 2412.

Note.—After a root ending in ष्ट् or ष्टृ and after a root of Luâdi class, the त of the affix क्तिन् is changed to न्, like as in Nishṭhâ. Thus कीर्षिः, गीर्षिः, शीर्षिः, लूनिः, धूनिः ॥ These are from कृ (IX. 26), गृ (IX. 28), शृ (IX. 18), लृ and पूञ् ॥

Vârt.—The vowel of the roots दुगतौ (Bhu. 991) and गु (Bhu. 997), are lengthened before the Nishṭhâ which is changed to न ॥ As आहूनः, विगूनः ॥ The root हु 'to heat' (3va. 10) has an indicatory दृ and is therefore not taken. Its Nishṭhâ त is not changed to न ॥ As हुतः in सुदुतया दुतया (Mâgha).

Vârt.—The न change takes place after पूञ् 'to destroy' (Bhu. 1015). As पूना यवाः = विनष्टाः ॥ But पूतं घान्यं from पूञ् 'to purify' (IX. 12).

Vârt.—The same change takes place after the root सि बन्धने of Svâdi class No. 2 when used in a Reflexive sense of becoming a morsel fit for swallowing. As सिनो घ्रासः स्वयनेव, i. e., where a morsel by being mixed with curd, condiment, &c., becomes rounded of itself, there this form is used. बध्यमानः पिरुडीक्रियमाशो घ्राशो, यदा दध्यादिञ्चञ्जन धर्मेण तत्रानुकूल्यं प्रतिपद्यते तदाऽवस्व प्रयोगः ॥ But when not used in this sense, we have सिता पाशेन सूकरी 'the she-hog is bound in the noose'. Moreover, the घ्रास must be the object and not the subject of the verb. Therefore not here : सिता घ्राशो देवदत्तेन ॥

३०१९ । ओदितश्च । ८ । २ । ४५ ।

भुजे भुजः । टञ्जिषिव । उञ्छूनः । ओहाक् । प्रहीणः । 'स्वादय ओदितः' इत्युक्तम् । सूनः—सूनवान् । दूनः—दूनवान् । ओदिन्नध्ये डीङ्कः पाठसामर्थ्यान्नेट् । उञ्छीनः ।

3019. The त of Nishṭhâ is changed to न, after a root, which has an indicatory ओ in the Dhâtupâtha.

Thus from √bhuj o (Tud. 124), : भुज् । भुजवान् । √tu o śvi (Bhu. 1059) उञ्छूनः । उञ्छूनवान् । √o hâk (Juha 8) :— प्रहीणः

So also ओलसजी—लग्नः, लग्नवान्, ओविजी—उद्विग्नः, उद्विग्नवान् ॥ ओप्यायी वृद्धौः—आपीनः, आ पीनवान् ॥

The roots सूङ् प्राणिमसवे (Div. 24) &c. are considered as ओदित् See Divâdi root 24. Thus, सूनः, सूनवान्; दूङ्—दूनः, दूनवान्; दीङ्—दीनः, दीनवान्; डीङ्—डीनः, डीनवान्; धीङ्—धीनः, धीनवान्; भीङ्—भीनः, भीनवान्; रीङ्—रीणः, रीणवान्, लीङ्—लीनः, लीनवान्, व्रीङ्—व्रीणः, व्रीणवान् ॥

The root डी which otherwise takes षट् does not do so in the Nishṭhâ as it is included in the ओदित् class. Thus उञ्छीनः ।

३०२० । द्रवमूर्तिस्पर्शयोः इयः । ६ । १ । २४ ।

द्रवस्य मूर्तेः काठिन्ये स्पर्शे चार्थे द्रविकः संसारणं स्वाग्निहायात् ।

3020. There is vocalisation of the semivowel of the root इया (इयै) 'to go' when the nishthâ affixes follow, when the sense is "coagulation" or "cold to touch".

The word द्रवमूर्तिस्पर्शे means 'hardening of a fluid,' by coagulation, &c.

Thus इयै + क्त = यि + क्त । Now applies the following sūtra by which the nishthâ त is changed to न ।

३०२१ । श्योऽस्पर्शे । ८ । २ । ४७ ।

इयैङ्गे निष्ठातस्य नः स्वादस्पर्शेऽर्थे । 'हलः' (२५५८) इति दीर्घः । शीनं घृतम् । 'अस्पर्शे' क्तिम् । शीतं जलम् । 'द्रवमूर्तिस्पर्शयोः' क्तिम् । संशयानो वृश्चिकः शीतात्संकुचित इत्यर्थः ।

3021. The Nishthâ त is changed to न after इयै, but not when the Participle denotes 'cold to the touch.'

Thus यि + त = यि + न = शीनं (the lengthening is by VI. 4. 2. S. 2559) as शीनं घृतं 'frozen butter'.

Why do we say 'not cold to the touch'? Observe शीतं जलम् 'cold water'. Why do we say 'there is vocalisation when meaning 'coagulation' and 'cold to touch'? There is no vocalisation when the sense is not that of 'coagulation' or 'cold', as संशयानो वृश्चिकः 'the rolled up scorpion'. The short इ is lengthened in शीन, &c., by VI. 4. 2. S. 2559.

The word स्पर्श is a guṇa word formed by चञ्, and denotes the particular guṇa or sensation to be sensed through the organ of touch. In this sense it is derived from the root स्पृश संस्पर्शने ॥ It also denotes a disease, derived from स्पृश उपतापे ॥ There is nothing to show, what स्पर्श is meant in the sūtra. Explanation is the only refuge here.

३०२२ । प्रतिश्व । ६ । १ । २५ ।

प्रतिपूर्वस्य इयः संसारणं स्वाग्निहायात् । प्रतिशीनः ।

3022. There is vocalisation of इया preceded by the upasarga प्रति, when the nishthâ affixes follow.

Thus प्रतिशीनः प्रतिशीनवान् ॥ This sūtra applies to cases where the words need not have the meaning of "coagulation" or "cold".

३०२३ । विभाषाभ्यवपूर्वस्य । ६ । १ । २६ ।

इयः संसारणं वा स्यात् । अश्रियानं अशिशीनम् घृतम् । अवशयानोऽवशीनो वृश्चिकः । अवशस्यितविभाषेयम् । तेनेह न । समवशयानः ।

3023. There is optionally the vocalisation of इया followed by the Nishthâ affixes, when the upasargas अशि and अव precede it.

Thus अभिशयीन् or अभिशयान् घृतं, अवशीनो or अवशयानो वृषिचक्रः ॥ This option applies even when the word means "coagulation" and "cold". As (?) अवशीनं or अवशयानं घृतं, नेदः ॥ अवशीतो or अवशयानो वायुः, &c., अवशीतं or अवशयानमुदात्तं ॥

The पूर्व in this sūtra serves the same purpose as in VI. 1. 23. Thus अभिशयीन् or अभिशयानं अवशीनं, अवशयानं ॥ The word पूर्व shows that it is a vyavasthita vibhāshā, hence there is no option allowed when अभि and अव are in the middle, as, समभिशयानं, समवशयानः ॥ Here we cannot have the alternative forms समभिशयीन्, &c.

३०२४ । अञ्चोऽनपादान् । ८ । २ । ४८ ।

अञ्चो निष्ठातस्य नः स्यान्न त्वपादाने ।

3024. The Nishṭhā ष is changed to ष, after अञ्च्, but not when it is in connection with an Ablative case.

Thus समञ्चनौ यजुनेः पादौ = सङ्गतौ ; तस्मात् पशवो ष्वक्नः ॥ The इट् augment is not added in समञ्चनः by the following.

३०२५ । यस्य विशाषा । ८ । २ । १५ ।

यस्य ष्वचिद्विभाषयेड् विहितस्ततो निष्ठाया इषन स्वात् । 'उदितो वा' (३३२८) इति क्त्वायं षेड्त्वादिह नेट् । समञ्चनः । 'अनपादाने' क्त्वा । उदक्तमुदात्तं कूपत् । नत्वस्यासिद्धत्वात् 'वृद्ध-' (२२४) इति षत्वे प्राप्ते । * निष्ठादेशः षत्वस्वरप्रत्ययेड् विधिषु सिद्धो वाच्यः * । वृक्वणः ष्वक्वणवान् ।

3025. The Participial-affixes do not take इट्, after those roots, to which another suffix can optionally be added, with or without this augment च ॥

That is, a root which is *option ally* Set before other affixes, is *invariably* aniṭ before Nishṭhā. Thus by VII. 2. 44, वल् consonant beginning affixes are optionally षेड् after the roots च्, &c. The Nishṭhā after च्, &c., will be *invariably* aniṭ. Thus विधूतः, विधूतवान् ; गूढः, गूढवान् ॥ By VII. 2. 56. S. 3328. the roots having an indicative उ, *optionally* are followed by Set क्त्वा ॥ The Nishṭhā after उदित roots will *invariably* be aniṭ as समञ्चनः (from √añchu 't, honor').

No'.—By the vārtika तनि यदि इन्द्रिणाणामुपसंख्यानम् the roots तत्, पत् and इन्द्रि take optional इट् in the Desiderative (VII. 2. 49). Though पत् is a root which thus *optionally* takes इट् in the Desiderative, yet its Ni-ṭhā is always षेड्, for Pāṇini himself has employed the word पतित in sūtra II. 1. 24, 38. According to Padamanjari this rule of यस्य विशाषा is anitya and not of universal application. Because had this rule been of universal application, then the root कृत which is *optionally* aniṭ by VII. 2. 57, would be *universally* aniṭ by the present sūtra : and there would be no necessity of reading it with a long ई in the Dhātupāṭha, as कृती षेदने (VI. 141) to make its nishṭhā aniṭ under VII. 2. 14.

Why do we say in S. 3024 'when not in construction with an Ablative case'? Observe उदकमुदकं कृपात् = उद्धृतं 'drawn out'.

The word व्यक्तश्च is from the root अकृञ् व्यक्तिसञ्चय कान्तिगतियु, and not from the root अकृञ्; and hence the Nishṭhâ is not changed.

The change of त into न is ordained by a Tripâdi rule (VIII. 2. 48. &c.) and therefore it is considered asiddha (VIII. 2. 1. S.12), and therefore the च् of √vraśch requires to be changed to च before त by VIII. 2. 36. S. 294. This is, however, prevented by the following.

Vart.—The substitute of the Nishṭhâ affixes should be considered as valid or siddha for the purposes of the rules relating to the (1) changing of च to च्, (2) accent (3) affix, and (4) इट् augment. As (1) वृक्चः, वृक्चवान् ॥ The root is औवृञ् (Tudâdi 11) the indicatory औ shows that the nishṭhâ त is changed to न (VIII. 2. 45. S. 3019). This nishṭhâ substitute is considered as valid or siddha, and the final of the root is not changed to च, as it otherwise would have been by VIII. 2. 36. S. 294. for न would have been still considered as त or a कल् letter. The equation is as follows:—चृश्च + त = चृश्च + त (VI 1. 16) = चृश्च + न (VIII. 2. 45) = वृश्च + न (VII. 2. 29) = वृक् + न (VIII. 2. 30) = वृक्चः (VIII. 4. 1) The च् is changed to क् by VIII. 2. 30, by considering न as asiddha and therefore equal to त of a कल् letter. Thus it will be seen that this न is असिद्ध for the purposes of rule VIII. 2. 30, but it is सिद्ध only for the purposes of rule VIII. 2. 36.

३०२६ । परिस्कन्दः प्राच्यभरतेषु । ८ । ३ । १५ ।

पूर्वेषु नूर्ध्वे प्राप्ते तदभावो निपात्यते । परिस्कन्दः । 'प्राच्य-' इति किञ् । परिस्कन्दः-परिस्कन्दः । 'परेश्व' (२३२६) इति विकल्पः । 'स्तम्भे' (२२७२) इति षत्वे प्राप्ते ।

3026. The word परिस्कन्दः is used without the cerebral change in the country of Eastern Bharata.

This is an anomaly. The च required by the VIII. 3. 74. S. 2399 is prohibited. The other form is परिस्कन्दः ॥ The word परिस्कन्द is formed by the affix अच् or it is a Nishṭhâ, the त being elided. The word भरत qualifies the word प्राच्य ॥

Prof. Bohtlingk translates it "परिस्कन्द is seen in the usage of the Eastern People and the Bharata". He bases his construction on the sūtras II. 4. 66, and IV. 2. 113, where प्राच्यभरतेषु means "the Eastern People and Bharata".

Why do we say 'Eastern'? Observe परिष्कन्दः or परिस्कन्दः । The double form is by the option of VIII. 3. 74. S. 2399.

The च् of √स्तन्व required to be changed to च by VIII. 3. 67. S. 2272. The following sūtra prevents that.

३०२७ । प्रतिस्तब्धनिस्तब्धौ च । ८ । ३ । ११४ ।

अत्र पत्वं न स्यात् ।

3027. The words प्रतिस्तब्ध and निस्तब्ध are anomalous.

In these words the च is not changed to च, though so required by VII. 3. 67. S. 2272.

३०२८ । दिवोऽविजिगीषायाम् । ८ । २ । ४९ ।

दिवो निष्ठातस्य नः स्यादविजिगीषायाच् । ह्यूनः । विजिगीषायां तु । ह्यूनच् ।

3028. The Nishṭhâ त is changed to न, after दिव् when the sense is not that of 'play'.

The word विजिगीषा means "desire of conquest or gain", but here it means "gambling".

Thus आदूनः, = औदरिक्तः, परिदूनः = चीणः ॥ Why do we say "when it does not mean to play"? Observe ह्यूनं वर्तते ॥ Here the throwing of dice is with the desire of winning or gaining victory (vijigishâ) over the opponent.

३०२९ । निर्वाणोऽवाते । ८ । २ । ५० ।

अवात इति ष्छेदः । निर्वाणोऽवातो निर्वाणतस्य नत्वं स्याद्वातश्चेत्कर्तो न । निर्वाणोऽग्निर्वाणो निर्वाणो वाते तु निर्वाणो वातः ।

3029. The word निर्वाण is irregularly formed by changing the Nishṭhâ त to न, when the 'wind' is not the agent of the verb.

The word निर्वाण is formed the root वा, with the preposition निच् and the Participial affix त ॥ Thus निर्वाणोऽग्निः, = उपशान्तः, निर्वाणः प्रदीपः, निर्वाणो भिक्षुः = उपरतः ॥

Why do we say when not meaning "the wind"? Observe निर्वाणो वातः, निर्वाणो वातेन ॥

In the sentences निर्वाणः प्रदीपो वातेन, निर्वाणोऽग्निर्वातेन, the न change has taken place, because the location of the verb वा is in the प्रदीप and अग्नि, and not in the वात, which is merely an Instrument. Hence the above vritti uses the words "if the sense of the verb वा has not the word वात as its agent".

३०३० । शुषः कः । ८ । २ । ५१ ।

निष्ठात इत्येष । शुष्कः ।

3030. क is substituted for the Nishṭhâ त after the root शुष् ॥ As शुष्कः, शुष्कवाच् ॥

३०३१ । पचो वः । ८ । २ । ५२ ।

पक्वः ।

3031. च is substituted for the Nishṭhâ त after the root पच् ॥ As पक्वः, पक्ववाच् ॥

३०३२ । क्षायो नः । ८ । २ । ५३ ।

क्षायः ।

3032. न is substituted for the Nishṭhâ त after the root क्षे ॥
Thus क्षायः, क्षायवान् ॥

३०३३ । स्तयः प्रपूर्वस्य । ६ । १ । २३ ।

प्रात्स्तयः संप्रसारणं स्वान्निष्ठायाच् ।

3033. The verb स्तया (स्त्ये and ष्ट्ये) when preceded by प्र changes its semivowel to a vowel, when a Nishṭhâ affix follows.

The phrases "when the nishṭhâ follows", and "there is vocalisation" are understood here. The anuvṛitti of स्त्री does not run here. The roots स्त्ये and ष्ट्ये both assume the form स्तया and are included here. Thus प्र+स्तया+क्त=प्र+स्त्रि+त (VI 1. 108)=प्रस्त्रीतः (VI. 4. 2), and प्रस्त्रीतवान् ॥ The त of nishṭhâ affix would have been changed into च् by VIII. 2. 43 in as much as the root-स्तय has a semivowel and ends in long आ ॥ But by the vocalisation of च्, the condition of यञ्चत् for the application of VIII. 2. 43, no longer existing, the affix त is not changed to न ॥ But त is optionally changed to न by VIII 2. 54 below as प्रस्तीनः and प्रस्तीनवान् ॥

३०३४ । प्रस्त्योऽन्यतरस्याम् । ८ । २ । ५४ ।

निष्ठातस्य नो वा स्यात् । प्रस्तीनः-प्रस्तीतः । 'प्रात्' किञ् । स्त्यानः ।

3034. न is optionally substituted for the Nishṭhâ त, after the root स्त्ये preceded by प्र ॥

Thus प्रस्तीनः or प्रस्तीतः, प्रस्तीनवान् or प्रस्तीतवान् ॥ In the second alternative when न does not come, we first vocalise the root स्त्या into स्त्री, and then add त ॥ Had Samprasârana not taken place first, then the Nishṭhâ त would have been changed to न after स्त्य by VIII 2. 43. But when samprasârana is once made, the root no longer has a semivowel and so there remains no occasion for the application of VIII. 2. 43.

Why do we say "when preceded by प्र?" Observe संस्त्यानः (VIII. 2. 43). संस्त्यानवान् ॥ If it was intended that vocalisation should take place when प्र singly stood before, then the sūtra could well have run thus प्रस्तयः ॥ The use of the word पूर्वस्य implies that the rule applies when प्र stands first, though other upasargas may intervene between it and the root. Thus प्रसंस्तीतः, प्रसंस्तीतवान् ॥ The compound प्रपूर्वस्य should be explained as a Bahuvrīhi=प्रः पूर्वो यस्य प्रापूर्वस्यमुदायस्य च प्रपूर्व (that which consisting of root and upasarga is preceded by प्र is called प्रपूर्व). Therefore the rule is made applicable to प्रसंस्तीतः &c.

३०३५ । अनुपसर्गात्फुल्लक्षीबकृशोज्जाघ्राः । ८ । २ । ५५ ।

अफला । फुल्लः । निघ्रातस्य लत्वं निपात्यते । ऋवत्वेकदेशस्यापीदं निपातनमिष्यते । फुल्ल-
वान् । क्षीबः दि । तु ऋप्रत्ययस्यैव तलोपः । तस्यासिद्धत्वात्प्राप्तस्येटीऽभावश्च निपात्यते । क्षीबः
मत्तः । कृशस्तनुः । उरुजाघो नीरोगः । 'अनुपसर्गात्' किञ् ।

3035 The irregular Participles फुल्ल 'blown,' क्षीब 'drunk, mad' कृश 'lean' and उरुजाघ 'healthy' are formed then only, when no Preposition precedes them.

The word फुल्ल is derived from the root अफला विशरणे the त is changed to ल ॥ The change of अ to उ (VII. 4. 88) and the want of इट् augment (VII 2. 16) are regular. The same change takes place before ऋवत् also, as फुल्लवान् ॥

The affix त is elided after the roots क्षीब, कृश and उरु—साच्, and as the elision is asiddha there would have been इट्, but as an anomaly the augment इट् is prohibited also; this is the irregularity in क्षीबः, कृशः and उरुजाघः ॥

Why do we say when not preceded by a Preposition? Observe (प्रफुल्लाः पुनमत्तः, प्रक्षीबितः, प्रकृशितः, प्रोरुजाघितः ॥ In the case of साच्, prepositions other than उरु are prohibited).

३०३६ । आदितश्च । १ । २ । १६ ।

आकारेता निघ्राया ह्यन स्यात् ।

3036. The Participial-affixes do not get इट् augment after a root which has an indicatory आ ॥

The root अफला has an indicatory आ, and so its nishthâ will not take इट् । Thus फल् + क् । Now applies the following by which the अ of फ् is changed to उ ॥

Note.—As अमिदा—मिन्मः, मिन्मवान्; अमिबदा—मिबयणः, मिबयणवान्, अमिबिदा—मिबमः, मिबमवान् ॥ The च implies that other roots not enumerated are to be also included, as आश्वस्तः, धान्तः ॥

Note.—This and the sūtra following it in the Ashtādhyāyī could have been made into one, as आदितश्च विभाषा भावादिकर्मणोः ॥ The separate making of two sūtras indicates that the rule of यस्य विभाषा (VII. 2. 15), applies with the restrictions and limitations of the rule ordaining 'option', i. e. the prohibition of इट् augment, with regard to the participial-affixes is limited by the same conditions, which apply to the optional employment of इट् before other affixes in the विभाषा rules (यदुपाधेर्विभाषा, तदुपाधेः प्रतिषेधः) ॥ Thus VII. 2. 68 ordains इट् optionally to the affix वसु after the roots गम्, इत्, विद् and विष् ॥ The root विद् there is the Tudâdi root meaning 'to acquire'. The rule यस्य विभाषा will apply to this विद् with this meaning: and not to विद् meaning 'to know' the Past Participles of which are विदितः, विदितवान् ॥

३०३७ । ति च । ७ । ४ । ८९ ।

चरकलोरेत उहस्यात्ताशे किति प्रफुल्लतः । प्रकीर्तितः । प्रकृशितः । प्रोक्तापितः । कथं तर्हि 'लोभद्रुमं सानुगतः प्रफुल्लत्' इति । 'फुल्ल विकसने' पचाद्यच् । कूत्रं तु फुल्लादिनिवृत्त्यर्थम् ।
* 'उत्फुल्लसंफुल्लयोः पसंख्यातम्' *

3037. उ is substituted for the vowel of च् and फल् before an affix beginning with त having an indicative क ॥

Thus कूर्तिः (= चरणं or ब्रह्मणः) प्रफुल्लाः and प्रफुल्लि ॥ The anuvṛitti of च् लोकोरभ्यासस्य does not apply here, though present. See VIII. 2 55.

Thus फल् + त = फुल् + त = फुल्लतः । so also प्रकीर्तितः । प्रकृशितः । प्रोक्तापितः । How do you explain the form प्रफुल्लत् in लोभद्रुमं सानुगतः प्रफुल्लत् । (Raghu II. 29). It is not the Passive Part. of जिफला, but a derivative of √फुल्ल 'to bloom' with the affix च् of the Pachādi. The present sūtra prevents the forms फुल्लत, &c.

Vart —The forms उत्फुल्लः and संफुल्लः should be enumerated. Here त is changed to ल, though the root has taken a Preposition.

In the word परिक्रमः, the word परि is not a Preposition with regard to the verb कृय् ; परिगतः कृयः = परिक्रमः ॥ So that परि is upasarga of the verb गतः understood, hence we have the form कृयः ॥

३०३८ । रुद्विदोन्द्राघ्राहीभ्याऽन्यतरस्याम् । ८ । २ । ५६ ।

भ्यां निडातस्य नो वा । जुन्नः—जुत्तः । 'विद्' विचारणे रौषादिक एव मुह्यते । उन्दिना परेष साहचर्यात् । विन्नः—वित्तः । वेत्तेस्तु विदितः । विद्यतेर्विन्नः । उन्दी ।

3038. The Nishṭhā न may optionally be changed to ञ, after रुद, विद्, उन्द्, ज्ञा, प्रा, ही ॥

Thus जुन्नः or जुत्तः, विन्नः or वित्तः, (सजुन्नः, or सजुत्तः, ज्ञाथः or ज्ञातः, प्राथः or प्रातः, हीथः or हीतः) ॥

With regard to ही, the ञ change was not ordained by any rule, and so it is an aprāpta-vibhāshā. With regards to others, the ञ change would have always taken place by VIII. 2. 42 and 43, this makes it optional.

The root विद् विचारणे of Rudhādi is to be taken here, and not other विद् roots, because it is read along with √undī which belongs to that class.

Thus Nishṭhā of विद्—वेत्ति of Adādi class is विदितः ; (2) of विद्—विद्यते, of Divādi class is विन्नः only ; (3) of विद् of Tudādi is विन्नः ; (4) of विद् of Rudhādi are both वित्तः and विन्नः ॥ The Tudādi विद् has also the form वित्तः in the sense of भोग by VIII. 2. 58.

● The root उन्द् is read in the Dhātupāṭha with an indicative long ई, the force of which is explained in the following sūtra :—

३०३९ । श्वीदितो निष्ठायाम् । ७ । २ । १४ ।

श्वयतेरीदितश्च निष्ठाया इयत् । उन्नः-उत्तः । आणः-त्रातः । प्राणः-प्रातः । ह्रीणः-हीतः ।

3039. The Participial affixes त् and तवत् (kta and ktavatu), do not get the षट् augment after श्वि, and after the 'root which has an indicatory ई ॥

Thus उन्नद् + क्त = उन्नः or उत्तः । The Past Participle of √त्रा (S. 3038) is त्रातः or त्राणः । Of √प्रा (S. 3038) is प्राणः or प्रातः । Of √ह्री, ह्रीणः or हीतः ।

३०४० । न ध्याख्यापसूचिर्द्धनदाम् । ८ । २ । ५९ ।

शभ्यो निष्ठातस्य नत्वं न । ध्यातः । ख्यातः । प्रूर्त्तः । 'राख्योपः' । सूर्त्तः । नत्तः ।

3040. The Nishṭhâ न is not changed to न after ध्या, ख्या, प्रूर्त्त, सूर्त्त and नत्त ॥

Thus ध्यातः, ध्यातवान्, ख्यातः, ख्यातवान्, प्रूर्त्तः, प्रूर्त्तवान्, सूर्त्तः, सूर्त्तवान्, नत्तः, नत्तवान् ॥

This debars the न change prescribed by VIII. 2. 42, 43. S. 3016 and 3017.

The root सूर्त्त is exhibited in the sūtra in its lengthened form ; the root प्रूर्त्त is lengthened by VIII. 2. 78, and the षक् is elided before त् by VI. 4. 21. S. 2655.

३०४१ । वित्तो भोगप्रत्यययोः । ८ । २ । ५८ ।

विन्दतेर्निष्ठातस्य निपातोऽयं भोग्ये प्रतीते चार्थे । वित्तं धनम् । वित्तः पुण्यः । 'अनयोः' क्त्वि । विन्नः । 'विभाषा गनहन-' (३०९९) इति ष्वसौ वेट्त्वादिह नेट् ।

3041. The irregularly formed Participle वित्त denotes 'possession' and 'renowned'.

This is derived from विद्लु लामे of the Tudâdi class, the त् is not changed to न though so required by VIII. 2. 42. S. 3016.

Thus वित्तनस्य बहु = धननस्य बहु 'he has much riches'. Because riches are enjoyed (भुज्यते), so they are called भोग or 'enjoyments' *par excellence*.

In the sense of 'renowned', we have वित्तोऽयं ननुष्यः 'this man is renowned or famous'. Here वित्तः = प्रतीतः ॥ प्रतीयते = प्रत्ययः ॥

Why do we say when having the sense of 'possessions' and 'famous'? Observe विन्नः ॥ The root is aniṭ in the Nishṭhâ because it is optionally वेट् before ष्वसु affix by VII. 2. 68, S. 3099. See S. 3025.

३०४२ । भित्तं शकलम् । ८ । २ । ५९ ।

भिन्ननस्यत् ।

3042. The word भित्त is irregularly formed in the sense of 'a fragment, a portion'.

Thus भिन्नं तिष्ठति, भिन्नं प्रपतति ॥ This is synonymous with यकल ॥ The root-meaning of भिद् is not very manifest in this word, it may be taken as a *rudhi* word. The regular form is भिन्न under VIII. 2. 42. S. 3016.

३०४३ । ऋणसाधनपर्ये । ८ । २ । ६० ।

ऋधातोः क्ते तकारस्य नत्वम् निपात्यते आधनपर्यव्यवहारे । ऋतनपर्यत् ।

3043. The word ऋण is irregularly formed in the sense of 'debt.'

It is derived from ऋ, the ऋ is changed to ऋ ॥ The word अधनपर्य is compounded from अधन ऋणे "he who in a debt transaction holds a lower position, i.e. a debtor." The other form is ऋतं 'truth, right.'

३०४४ । स्फायः स्फाी निष्ठायाम् । ६ । १ । २२ ।

स्फाीतः ।

3044. The स्फाी is the substitute of स्फाय 'to swell,' when the Nishthâ affixes follow.

Thus स्फाीतः, स्फाीतवात् ॥ Why do we say "when the Nishthâ affixes follow"? Observe स्फातिः formed by क्तिन् ॥ In the phrase स्फाती भवति, the word स्फाती is the feminine of the word स्फाति formed by क्तिन् ॥

३०४५ । इयिनिष्ठायाम् । ७ । २ । ४७ ।

निरः कुपो निष्ठायाम् इट् स्यात् । 'यस्य विभाषा' (३०२५) इति निवेधे प्राप्ते पुनर्विधिः । निष्कुचितः ।

3045. The augment इट् is added to the Participial affixes त् and तवत्, after कुप् preceded by निर् ॥

As निष्कुचितवात्, निष्कुचितः ॥ The special mention of इट् in the sūtra is for the sake of making its addition invariable, otherwise it would have been optional, or debarred by VII. 2. 15. S. 3025. In the subsequent Ashtâdhyâyî sūtra, the addition becomes again optional.

३०४६ । वसतिङ्घोरिट् । ७ । २ । ५२ ।

आभ्यां क्त्वानिष्ठयोर्नित्यमिट् स्यात् । उचितः । सुचितः ।

3046. The affix क्त्वा, क्ता and क्तावतु always receive the augment इट् after वस् (वसति) and सुष् ॥

As उचित्वा, उचितः and उचितवात्, सुचित्वा, सुचितः, सुचितवात् ॥

Note.—The वस् of the Adâdi class will get इट् as it is enumerated in the list of वेट् roots. The repetition of इट् shows that the rule is invariable, the 'optionally' of the preceding Ashtâdhyâyî sūtra does not affect it.

३०४७ । अञ्जेः पूजायाम् । ७ । २ । ५३ ।

पूजार्थादञ्जेः क्त्वानिष्ठयोरिट् स्यात् । अञ्जितः । गतौ त्वक्तः ।

3047. The affixes *ktvâ*, *kta* and *ktavatu* take the augment इद् after the root अञ्च्, when meaning 'to honor or do something to show honor.'

As अञ्चित्वा जानु जुहोति, अञ्चिता अस्य गुरुवः (III. 2. 188, VI. 4. 30. II. 3. 67). By VII. 2. 56 अञ्चु would optionally have caused इद् to come before *ktvâ*, and hence by VII. 2. 15. S. 3035 never before the Nishṭhâ. This sūtra ordains invariable addition of this augment. Why do we say when meaning 'to honor'? Observe उदकमुदकं कूपार, 'the water is raised from the well,' where /anchu means 'to go'. See VIII. 2. 48. S. 3024, and VII 2. 15. S. 3025.

३०४८ । लुभो विमोहनं । ७ । २ । ५४ ।

लुभः कत्वानिष्टयोर्नित्यमिद् स्वान्न तु गार्ध्यं । लुभितः । गार्ध्यं तु लुब्धः ।

3048. The affixes *ktvâ*, and *kta*, *ktavatu* take इद् after the root लुभ् (Tud. 22) when meaning 'entangled or confused.'

As लुभित्वा and लोभित्वा, बिलुभिताः क्रियाः, विलुभितः चीमन्तः, बिलुभितानि पदानि ॥ विमोहनं = आकुलीकरणं ॥ By VII. 2. 48 लुभ would have optionally caused इद् to come before *ktvâ*, and then by VII. 2. 15 the Nishṭhâ would never have been चेद् ॥ Hence this sūtra. Why do we say when meaning 'to entangle'? See लुब्धः वृषलः = शीतेन पीडितः, ॥ लुभ् 'to be greedy' (Div. 128) is not governed by this rule, but by VII. 2. 48. As लुब्ध्वा or लोभित्वा and लुभित्वा (1. 2. 26) ॥

३०४९ । क्लिशः कत्वानिष्टयोः । ७ । २ । ५० ।

इद्वा स्यात् । 'क्लिश उपतापे' नित्यं प्राप्ते । 'क्लिशु विवाधने' । अस्य कत्वायां विकल्पे चिद्देऽपि निष्टायां निषेधे प्राप्ते विकल्पः । क्लिशितः-क्लिष्टः ।

3049. The affixes *ktvâ*, *kta*, and *ktavatu*, may optionally take इद् after क्लिश् ॥

As क्लिष्ट्वा or क्लिशित्वा, क्लिष्टः or क्लिशितः, क्लिष्ट्वाद् or क्लिशित्वाद् ॥ क्लिश् (Divâdi 52) उपतापे, being anudatta would always have taken इद् before *ktvâ* and Nishṭhâ. Hence this rule ordains option with regard to *ktvâ*. क्लिश् विवाधने (IX. 50) having an indicatory ऊ would have optionally taken इद् before *ktvâ* by VII. 2. 44, but then the Nishṭhâ affixes by VII. 2. 15 would never have taken the augment.

३०५० । पूङ्गश्च । ७ । २ । ५१ ।

पूङ्गः कत्वानिष्टयोरिद्वा स्यात् ।

3050. The affixes *ktvâ*, *kta* and *ktavatu* optionally get इद् after पू ॥

As पूत्वा or पवित्वा, सोमोतिपूतः, सोमोतिपवितः पूतवाद् or पवितवाद् ॥ This allows option where by VII. 2. 11. there would have been prohibition. See I. 2. 22, given below.

When the affix takes the augment इट्, it is no longer regarded as क्तिट्, by the following sūtra, and so there is guṇa.

३०५१ । पूङ्गुः क्त्वा च । १ । २ । २२ ।

पूङ्गुः क्त्वा निष्ठा च सेट् क्तिन्न स्यात् । पवितः-पूतः । क्त्वाग्रहणमुत्तरार्थम् । 'नोपकाट्-' (३३२४) इत्यत्र हि क्त्वैव संबध्यते ।

3051. The set Nishṭhâ and the set *ktvâ* are not *kit* after the verb *pû* 'to purify.'

Thus पू + इट् + क्त = पो + इत = पवितः । When there is no इट्, we have पूतः ।

By rule VII. 2. 51, S. 3050 after the verb पू the Nishṭhâ affixes and *ktvâ* take the intermediate इ. So that *ktvâ* being *set* (by virtue of S. 3050) would have been non-*kit* by S. 3322; and it might be asked what is the necessity of repeating it in this sūtra: when I. 2. 18. S. 3322 comprised the case. The reason of this repetition is that by mentioning *ktvâ* in this sūtra, it has governing force over the succeeding Asṭādhyâyi sūtras.

Thus in I. 2. 23. S. 3324 the affix *ktvâ* alone is taken and nothing else.

३०५२ । निष्ठा शीङ्खिदिमिदिद्विदिधृषः । १ । २ । १९ ।

शब्दः शेयिनष्ठा क्तिन्न स्यात् । शयितः-शयितवान् । अतुवन्धनिर्देशो यङ्ङुक्निवृत्त्यर्थः । शेरियतः-शेरियतवान् । * आदिकर्त्तयि निष्ठा वक्तव्या * ।

3052. The set Nishṭha affixes are not *kit* after the five verbs *śi* 'to lie down,' *śvid* 'to sweat,' *mid* 'to melt,' *kshvid* 'to be unctuous,' and *dhriṣ* 'to offend.'

Thus शयितः । शयितवान् ।

The root शीङ् is read in the sūtra with its indicatory letter इ, in order to indicate that this rule does not apply to the Nishṭhâ of yan luk. Thus शेरियतः । शेरियतवान् ।

The other four roots श्विद् (जिष्विदा), मिद् (जिमिदा), विद् (त्रिविदा) and धृष् (जिधृषा) have all a long आ as indicatory, as well as the syllable जि. These roots therefore by VII. 2. 16. S. 3036 are *anit*, and consequently beyond the scope of the operation of the present sūtra. As श्विन्नः, श्विन्नवान्.

Though Nishṭhâ क्त is generally a Passive Participial affix denoting a Past Time, it also denotes the beginning of an action by the following vārtika.

Vartika: when the beginning of an action is intended to be expressed, the Nishṭhâ affixes are employed.

When *hta* denotes an *âdikarma*, it loses its Passive force and becomes an Active Participle by the next sūtra. Therefore, when the Nishthâ affixes denote 'a state or condition, bhâva,' or 'beginning of action,' then the above four roots optionally become *set*. (VII. 2. 17) It is in that case that the present sūtra is applicable to them.

३०५३ । आदिकर्मणि क्तः कर्तरि च । ३ । ४ । ११ ।

आदिकर्मणि चः क्तः च कर्तरि स्यात् । चाद्भावकर्मणोः ।

3053. The affix 'hta' also denotes the agent, when it expresses a beginning of an action.

The word आदिकर्मणि means 'the beginning of an action' or when the action signified by the roots, is intended to be expressed merely as having been simply begun. The force of च in the sūtra is to indicate that even when the beginning of an action is intended to be expressed, the क्त may be used to denote the act and the object as well.

Note.—When Bhâva and âdikarma are denoted by the Nishthâ, it optionally takes ह्त् by the following.

३०५४ । विभाषा भावादिकर्मणोः । १ । २ । १२ ।

भाष आदिकर्मणि चादिता निष्ठाया ह्त्वा स्यात् । प्रस्वेदितश्चैत्रः । प्रस्वेदितं तेन । 'त्रि-
स्विदा' इति भ्वादिस्वरूपेणते ऋद्धिः साहचर्यात् । स्विद्यतेस्तु स्विदित इत्येव । 'त्रिभिदा'
'त्रिस्विदा' दिवादी भ्वादी च । प्रवेदितः—प्रवेदितवान् । प्रस्वेदितः—प्रस्वेदितवान् । प्रचर्षितः—
प्रचर्षितवान् । चर्षितं तेन । 'सेट्' क्त्वा । प्रस्विन्नः । प्रस्विन्नं तेनेत्वादि ।

3054. The principal affixes after roots having an indicative अत्, may optionally take the augment ह्त्, when the affixes have an Impersonal sense, or denote the beginning of an action.

Thus the four roots *ñi shvidâ*, *ñi midâ*, *ñi kshvidâ* and *ñi dhṛishâ* become ह्त् when their Participle denotes an Impersonal sense, or the beginning of an action and when the Nishthâ is not क्त् by S. 3052, Thus प्रस्वेदितश्चैत्रः (*âdikarma*). प्रस्वेदितं तेन (*bhâva*). The (*ñi*) *shvid* (*â*) of this sūtra (S. 3052) is the *Bhuâdi* root, as it is read in the company of *√mid* *√kshvid*. &c., which have ऋ indicative. It must, therefore, be that *√svid* which has an indicative ऋ, and that is *Bhvâdi* (No 780). Of the *Divâdi* root स्विद् (No. 79) there is no *guṇa*, as स्विदितः ।

The two roots *ñi midâ* and *ñi kshvidâ* belong both to the *Divâdi* (Nos. 133, 134) and the *Bhvâdi* (No. 779, 780 or 1027). Both are taken here. Thus प्रवेदितः । प्रवेदितवान् । प्रस्वेदितः । प्रस्वेदितवान् ।

The fifth root *dhṛish* (V. 22) offers no peculiarity. Thus प्रचर्षितः प्रचर्षितवान् । So also चर्षितं तेन ।

Why do we say in S. 3052 "the ह्त् nishthâ"? Observe प्रस्विन्नः । प्रस्विन्नं तेन । No *guṇa*.

३०५५ । मृषस्तिक्त्वायाम् । १ । २ । २० ।

सेपिनष्टा किम्न स्यात् । नर्षितः-नर्षितवान् । 'क्षमायास्' क्त्वा । अपहृषितं वाक्यम् । अपि-
हृषित्पर्यः ।

3055. The set Nishṭha is not *kit* after the verb *mriṣh* when meaning 'to forbear.'

Thus नर्षितः 'forborne' नर्षितवान् 'forbore.'

Why do we say 'when meaning to forbear?' When it has not this sense, the set *nishṭhā* will be क्त्वा. As अपहृषितं वाक्यमाह 'he spoke unintelligible language.'

३०५६ । उदुपधाद्भावादिकर्मणोरन्यतरस्याम् । १ । २ । २१ ।

उदुपधात्पर्या भावादिकर्मणोः सेपिनष्टा वा किम्न स्यात् । द्युतितच्-द्योतितच् । मुदितच्-
मोदितच् साधुना । प्रद्युतितः-प्रद्योतितः । प्रमुदितः-प्रमोदितः साधुः । 'उदुपधात्' क्त्वा । विदि-
तच् । 'भावा-' इत्यादि क्त्वा । र्षितं कार्षापणम् । 'सेट्' क्त्वा । ऋष्टच् । 'यन्निष्करणेभ्य
श्चेत्येते' । नेह । युध्यतेर्गुधितम् ।

3056. The set *Nishṭhā* is optionally not *kit*, after the verbs having a penultimate उ, if used impersonally or denoting the beginning of action.

According to some the set *Nishṭhā* suffixes are not *kit* after the verbs having a penultimate उ if those verbs are used impersonally (*bhāva*) or denote the beginning of action (*ādi-kārman*). Thus द्युत् 'to shine' द्युतितन्नेन or द्योतितन्नेन 'it has been lighted.' Similarly प्रद्योतितः or प्रद्युतितः 'he first illumined.' So also मुदितं or मोदितं साधुना । प्रमुदितः or प्रमोदितः साधुः । The word penultimate or *upadhā* has been defined in I. 1. 65.

Why do we say "when उ is penultimate?"

If the verb has any other vowel than उ as penultimate, then the rule does not apply. As लिखितन्नेन 'written by him.' Or विदितम् । Here इ is penultimate ; and, therefore, no option is allowed.

Why do we say "when used impersonally or denoting ādikarma?"

This rule has no application where the *Nishṭhā* does not express either भाव 'condition' or 'Impersonal action'; or आदिकर्म 'beginning of action', but is used as a verbal adjective. As र्षितं कार्षापणं ददाति 'he gives a shining coin (called *kārshāpaṇa*). Here the word र्षित 'shining' is used as adjective.

Why do we say 'सेट्'?

The rule applies to the *Nishṭhā* which takes the intermediate ऋ and not to others; as, प्रमुक्तं ओदनः 'the rice that has been eaten.' Here no option is allowed. So also ऋष्टच् ।

Iṣṭhī :—This optional form of past participle is restricted in its scope. Those verbs which take the *vikarṇa* यप् *i. e.*, the verbs of the *Bhu* class, &c., admit of this option. Thus गुप् 'to wrap up' belongs to the *Divādi* class, and therefore, its participle has one form only, as, गुषितं.

३०५७ । निष्ठायां सेटि । इ । ष । ५२ ।

कोर्त्तव्यः स्यात् । भावितः—भावितवाच् । 'रबीदितः—' (३०३९) इति नेट् । संप्रसारणम् । झुनः । दीप्तः । गुह् । गूहः । बभु । वतः । तयु । ततः । पतेः । सनि वेट्कत्वादिङभावे प्राप्ते 'द्वितीया खित—' (६८६) इति सूत्रे निपातनादिट् । पतितः । 'सेऽसिचि' (२५०६) इति वेट्कत्वात्सिद्धे क्लृप्तत्यादीनामीदृश्वेनाभित्यत्वशापनाद्वा तेन 'भावितमिभराजधिया' इत्यादि । 'यस्य-विभाषा' (३०२५) इत्यत्रैकाच इत्येव । दरिद्रितः ।

3057. The affix षि is elided before the affixes kta, and ktavatu when these take the augment इट् ॥

Thus भावितः । भावितवाच् । So also. कारित्, हारित्, गणित्, लषित् ॥

By sūtra VII, 2. 14. S. 3039 the √śvi does not take इट् in the Nishṭhā. The root is ड् षो रिष in the Dhātupāṭha. Thus रिष+क्त=यु+त (the vocalisation is by VI. 1. 15. S. 2409)=यु+त (VI. 4. 2. S. 2559)=युनः (VIII. 2. 45. S. 3019). Similarly from √dîpî (IV. 42), दीप्तः, √guhû, गूहः ।

From √vanu, वतः, the nasal is elided by VI. 4. 37. S. 2428 √tanu, ततः । The root पत is optionally सेट् in the Desiderative by the vārtika तनियतिदरिद्रादि ष्यः सने वा इड् वाच्यः (See S. 2621). The Nishṭhā would not therefore, have taken इट् (S. 3025); but as Pāṇini himself has used the form पतितः in II. 1. 24. S. 686, we infer that the prohibition of S. 3025 does not apply to पत । Or it may be said that S. 3025 is anitya (not universally valid). For had it been universally valid, the roots कृत, चृत, नृत took optional इट् by VII. 2. 57. S. 2506; and would therefore have formed their Past Participle without इट् by virtue of S. 3025. What was, therefore, the necessity of teaching these roots with a long ई in the Dhātupāṭha (Tudādi 141 & 35; Divādī 9), and making them applicable the rule VII, 2. 14. S. 3039. Thus यस्य विभाषा (S. 3025) is anitya: hence the form भावित, &c., are valid: as in भावितमिभराज धिया । &c. See note under S. 3025.

Moreover, the sūtra यस्य विभाषा (S. 3025) applies only to monosyllabic roots, as the word एकाचः is understood therein from VII. 2. 10. S. 2246. It does not apply to roots having more than one syllable. Thus दरिद्रितः from √daridra.

३०५८ । लुब्धस्वान्त ध्वान्त लग्नम्लिष्टविरिढ्यफारट्वाढानि मन्थमन-
स्तमःसक्तताविस्पष्टस्वरानायासभृशेषु । ७ । २ । १८ ।

लुब्धादीन्यष्टावनिट् कानि निपात्वन्ते समुदायेन मन्थादिषु वाच्येषु । द्रवद्रव्यसंपृक्ताः सक्तवो मन्थः । मन्थनदण्डश्च । लुब्धो मन्थरयेत् । स्वान्तं मनः । ध्वान्तं तमः । लग्नं सक्तम् । निष्ठा-
त्वमपि निपातनात् । म्लिष्टमविस्पष्टम् । विरिढ्यः स्वरः । 'क्लेच्छ' 'रेष्टु' अनयोश्चपथाया
इष्टवमपि निपात्यते । फारटमनायाससाध्यः कषायविशेषः । साधवस्तु नवनीतभावात्प्रागवस्थापन्नं
द्रव्यं फारटमिति वेदमाध्य आह । वाहं भृशम् । अन्यत्र तु लुभितम् । लुब्धो राजेति त्वागमग्राह-
श्वानित्यत्याश् । स्वमित् । ध्वनितम् । लगितम् । क्लेशितम् । विरेभितम् । क्षणितम् । वाहितम् ।

3058. The following eight words are formed without इट् augment, in the senses given against them:—

1. सुब्धः ‘porridge’ or ‘a churning stick’, 2. स्वान्तः ‘the mind’, 3. ध्वान्तः ‘darkness’, 4. लग्नः ‘attached’, 5. क्लिष्टः ‘indistinct or unintelligible’, 6. विरिब्धः ‘a note or tone’, 7. काण्टः ‘a decoction made without an effort or by an easy process’, and 8. बाढः ‘excessive’.

The word ‘mantha’ means ‘fried barley mixed with any liquid substance’. It also means ‘the churning stick.’ 2. Svānta means ‘mind, or manas’; 3. Dhvānta means ‘darkness’ 4. Lagna means ‘attachment.’ The त् of the nishthā is changed to न् as an irregularity. 5. Mlishṭham means ‘indistinct,’ or inarticulate speech. 6. Viribḍha means ‘tone or sound.’ These last two words are derived from √mlechehha and √rebhri: the penultimates have been changed to ह् anomalously. 7. Phāṅṭam is a decoction made by an easy process. But Mādhava in his commentary on the following text of the śatapatha Brahmana: (तद् वै नवनीतं भवति घृतं देवानां काण्टं मनुष्यानाम् ।) says ‘phāṅṭam is the first particles of butter produced by churning.’ 8. Bāḍha means excessive.

When the words have not the above senses we have I. घृभितं ‘disturbed or agitated’. The phrase सुब्धेरा राज is a metaphorical use of the word and shows the anitya nature of āgama rules (as the इट्-āgama) 2. स्वनितः as स्वनितो घृदङ्गः, स्वनितं मनसा ॥ 3. ध्वनितो घृदङ्गः or ध्वनितं मनसा ॥ 4. लग्नितं, 5. क्लेश्वितं, (=अपभाषितं) 6. विरेभितं from रेष्ट ‘to sound’, or विरिभितं from रिभि ॥ 7. काणितं ॥ 8. बाढितं from √बाह् ‘to strike.’

३०५८ । घृविशसी वैयात्ये । १ । २ । ११ ।

एतौ निष्ठायां विनय एवानिदौ स्तः । घृष्टः । विग्रस्तः । अन्यत्र धर्षितः । विशचितः । भावादिकर्मणोस्तु वैयात्ये घृषिर्नास्ति । अतएव नियमार्थमिदं सूत्रमिति वृत्तिः । घृषेरादिषु क्लेश्विनित्यमिति ह्रस्वस्तः । नाधवस्तु भावादिकर्मणोरवैयात्ये विकल्पनाह । घृष्टस्-धर्षितस् । प्रघृष्टः-प्रधर्षितः ।

3059. The Participial affix does not get इट् augment, after the roots घृष् and शष्, ‘bold, impudent and arrogant’.

As घृष्टः विग्रस्तः ॥ The root घृष् is exhibited in the Dhātupāṭha as जिघृषा ‘to be impudent’ (V. 22), and as it has an indicatory आ, its past participle would be अनिट् by VII. 2. 16. S. 3036 शष् is शष् in the Dhātupāṭha (I. 763), and as it has an indicatory उ by VII. 2. 56. read with VII. 2. 15, its Nishthā is also Anitः. The special mention of these roots here, is for the sake of making a niyama rule: namely, अनिट् only then when meaning ‘impudent’, and षेट् in other senses: as धर्षितः, विग्रहितः

“धृप् never forms past participle with the force of भाव (Impersonal action) or आदिकर्म (beginning of action), and therefore VII. 2. 17 cannot apply to it. Therefore it is a niyama rule”—thus says the author of the Kâśikâ. Haradatta says “the use of indicatory आ in धृषा is of doubtful propriety.” But Mâdhava says “that the option is allowed in the Impersonal and Adikarma when it does not mean impudent.” Thus धृष्ट' or धर्षितम् bhâva and and प्रधृष्टः and प्रधर्षितः (âdikarma) Bhattiji quotes Haradatta and Mâdhava, and says that धृप् forms participles in those senses, when option is allowed as, धृष्ट' or धर्षितं, प्रधृष्टः or प्रधर्षितः not meaning 'impudent'.

३०६० । दृढः स्थूलबलयोः । ७ । २ । २० ।

स्थूले बलवति च निपात्यते । 'दृढ दृढि दृढी' । कस्येहभावः । तस्य इत्वच् । इत्य लोपः । इदितो नलोपश्च । दृढितः—दृढितोऽग्न्यः ।

3060. The irregularly formed Past Participle दृढ means 'stout' and 'strong.'

It is derived from दृह् with क् affix. In other senses, the forms are दृहितम् or दृहितम् ॥ There are two roots one दृह् (I. 769) without nasal, and the other दृह् (I. 770) with the nasal. दृढ can be derived from any one of these by eliding ह, and the nasal, and changing त to ढ, and not adding the augment इट् ॥

The difference between स्थूल and बल is that a man may be stout or स्थूल without being strong (बलवान्) and vice versa. The word बल in the sūtra is equal to बलवत् । The irregularity in the formation of दृढ consists in the absence of इट् and the elision of ह् (and of र्, if the root दृह् be taken): and the change of त into ढ ॥ This irregular elision of ह् is for the sake of preventing the application of the rule पूर्वत्रासिद्धम् (VIII. 2. 1). The form could have been obtained in the regular way by the elision of ढ, thus : दृह् + त = दृह् + त (VIII. 2. 31) = दृह् + च = दृह् + ढ = दृ + ढ (VIII. 3. 13) = दृढ ॥ But then when ढ is elided, the rule पूर्वत्रासिद्धम् will apply, and the forms द्रुहिना, द्रुहीयान्, द्रुहयति could not be obtained. For ऋ is changed to र् by VI. 4. 161 only when it is laghu or light, but ढ-lopa being considered asiddha, the ऋ would be heavy as standing before a conjunct consonant. So also the form परिवृढस्याऽगतः could not be obtained : for the णि would not be changed to ञ्य् before ल्यप् when the ऋ is not light or laghu (VI. 4. 56). So also, परिवृढस्यापत्यं = पारिवृढी (the daughter of Paridṛḍha) could not be formed. For ऋ being considered guru or heavy, the affix ञ्यच् would have come in the feminine (IV. 1. 78).

३०६१ । प्रभौ परिवृढः । ७ । २ । २१ ।

'दृढ दृढि दृढी' । निपातत्वं प्राग्वत् । परिवृढितः—परिवृढितोऽग्न्यः ।

3061. The irregularly formed परिवृढ means 'Lord'.

This is formed, like दृढ, from वृह् or वृह् ॥ When not having the sense of 'Lord', we have परिवृद्धितस् and परिवृद्धितस् ॥

The ह is elided first as an anomaly. By so doing we can get the forms like परिवृद्धयेति, परिवृद्धय्यतः ; परिवृद्धीकन्या ॥

३०६२ । कृच्छ्रगहनयोः कषः । १ । २ । २२ ।

कषो निष्ठाया इत्यन स्यादेतयोरर्थयोः । कष्टं दुःखं तत्कारणं च । 'स्यात्कष्टं कृच्छ्रसाभिलसम्' । कष्टो मोहः । कष्टं शास्त्रम् । दुरवगाहनित्वर्थः । कषितमन्यत् ।

3062. The Participial affix does not take the augment इट् after the root कष्, when the participle means 'difficult' and 'impenetrable'.

The word kashṭa means 'sorrow' and 'its cause', See Amara Kośa I. 9. 3. As कष्टो मोहः 'delusion is sorrow' i.e., cause of sorrow, कष्टं शास्त्रम् 'difficult is the scripture' i.e., difficult of penetration. कष्टोऽग्निः, कष्टं व्याकरणं ततोऽपि कष्टतराणि यानानि ॥ "Difficult is Fire-sacrifice i.e., it is difficult to completely master the ritual connected with the worship of fire; and difficult enough is Grammar, but the Sāmans are worst of all". कष्टानि वनानि 'impervious forests.' कष्टाः पर्वताः ॥ When not having these senses, we have कषितं सुवर्णम् ॥

३०६३ । पुषिरविशब्दने । १ । २ । २३ ।

पुषिर्निष्ठायात्मनिट् स्यात् । पुष्टा रञ्जुः । 'अविशब्दने' क्तिच् । पुषितं याक्यम् । शब्दने प्रकटीकृताभिप्रायनित्वर्थः ।

3063. The Participial affix does not take the augment इट्, after the root पुष् in any sense other than that of 'proclaimed.'

As पुष्टा रञ्जुः, पुष्टौ पदौ । Why do we say 'not meaning to proclaim' ? Observe पुषितं वाक्यमाह 'He uttered definite speech' i.e., he expresses his intention by words विशब्दन=प्रतिज्ञानम् 'assertion, affirmation, agreement'. पुषिर् अविशब्दने is Bhvâdi (I. 683), and पुषिर् विशब्दने is Churâdi (X. 187), both of these are referred to in the sūtra. The prohibition of विशब्दन in the sūtra, indicates by jñâpaka that the क्तिच् added to the root in the Churâdi class in the sense of विशब्दन is anitya. So the following construction becomes valid:—as सहीपालवचः श्रुत्वा लुप्तुषुः पुष्पभाषावः "expressed their opinions in words". In fact the Churâdi क्तिच् will intervene between the root and the affix, and so no use prohibiting इट् । Thus पुष् + क्तिच् + क्त = पोषितः (S. 3057).

३०६४ । अर्देः संनिविभ्यः । १ । २ । २४ ।

एतत्पूर्वाद्देर्निष्ठाया इत्यन स्यात् । समर्थः । न्यर्थः । व्यर्थः । अर्दितोऽन्य ।

3064. The Participial affix does not take the इट्, after the root अर्द when it is preceded by सं, नि or वि ॥

As समर्थः 'plagued.' न्यर्थः, व्यर्थः ॥ Why 'of अर्द' ? Observe सनेधितः ॥ Why 'सच्, नि' or 'वि' ? Observe अर्दितः ॥

३०६५ । अभ्यर्थाविद्वर्त्ये । ७ । २ । २५ ।

अभ्यर्थाश्च । नातिदूरतासन्नं वा । अभ्यर्द्धितमन्यत् ।

3065. The Participial affix does not take the इट्, after अर्द्ध preceded by अभि, when the meaning is that of 'near'.

As अभ्यर्था सेना, अभ्यर्था शरत् ॥ Why 'when meaning near'? See अभ्यर्द्धितो वृषलः शीतेन meaning पीडितः ॥ विद्वरं means 'remote,' that which is not remote is अविद्वरं 'non-remote,' the state of being non-remote is आविद्वर्यश्च 'non-remote-ness.' The affix यक् is added irregularly, in spite of the prohibition contained in V. 1. 121.

३०६६ । शिरोऽप्यने वृत्तम् । ७ । २ । २६ ।

एयन्ताद्वृत्तेः कल्पवेडभावे शिलुक्काधीयमानेऽर्थे । वृत्तं छन्दश्छान्नेण संपादितम् । अधीतमिनि यावत् । अन्यत्र तु धर्षिता रज्जुः ।

3066. The word वृत्त is formed from the causative of वृत्, in the sense of 'studied through or read.'

There is absence of इट् and luk-elision of the causative sign. Thus वृत्तं छन्दश्च छान्नेण 'the prosody was finished "by [the pupil.]' वृत्तो गुणो देवदत्तेन 'Devadatta has read or gone through Guna.' (गुणं पाठः पदक्रम-संहिता ह्योऽध्यतविशेषः) ॥ वृत्तं पारायणं देवदत्तेन ॥ When the sense is not that of 'read', we have धर्षितम् as vartitam rajjuh 'the coiled rope' ॥ The root वृत् is intransitive, and becomes Transitive when employed in the Causative. The participle is formed from this Transitive causative verb, otherwise it could not have governed an object as shown above. "The affix क्त is added with a Passive force to वृत्, as we find the author himself using this form in निवृत्तश्च in sūtras IV. 2. 68, and V. 1. 79; on the analogy of निवृत्त the word वृत्तः could also have been formed without this sūtra."

३०६७ । शृतं पाके । ६ । १ । २७ ।

आतिअपयत्पयोः क्ते शृधावो निपात्यते क्षीरहविषोः पाके । शृतं क्षीरं स्वयमेव विविलन्नं पक्वं वेत्यर्थः । क्षीरहविभ्याश्चन्यसु आरणं-अपितं वा ।

3067. Optionally शृत is formed in the sense of 'cooked' by the vocalisation of the semivowel of आ before the nishṭhā affix क्त ॥

The word व्रिक्तवा is understood here. The roots श्रे 'to cook' of the Bhvadi class, and आ 'to cook' of the Adâdi class, and आ 'to cook' of the Bhvâdi sub-class Ghatâdi, are meant here. In all these, शृ replaces आ, whether causative or not. Thus शृतं क्षीरं, शृतं हविः ॥ This is a vyavasthita vivhâshâ; so that आ is invariably changed to शृ when referring to क्षीर and हवि, but not anywhere else. Thus आखा यथासुः, अपिता यथासुः (VII. 3. 36 and VI. 4. 92). This word does not take double causative, though the sense may require it. As, अपितं क्षीरं देवदत्तेन यज्जदत्तेन "Devadatta through Yajna-datta has caused the milk to be cooked". The आ is intransitive. When

the sense is that of Reflexive, or Causative, there the form अृतं is to be used. As अृतं वीरं स्वयमेव, अृतं वीरं खेवदत्तेन ॥

३०६८ । वा दान्तशान्तपूर्णदस्तस्पष्टछन्नज्ञप्ताः । ७ । २ । २७ ।

एते सिचि निष्ठान्ता वा निपात्यन्ते । पञ्चे । दमितः । शमितः । पूरितः । दासितः । स्पा-
शितः । छादितः । जपितः ।

3068. The following irregularly formed Participles, from the causative roots, may optionally take इट्, namely दान्त, शान्त, पूर्ण, दस्त, स्पष्ट, छन्न, जप्त ॥

These words are formed either from the causative base or from the primary roots दस् &c. The other forms are [दमितः, शमितः, पूरितः, दासितः, स्पाशितः, छादितः and जपितः ॥ The words दान्त &c., are formed by the luk-elision of सि (Causative), and not taking the इट् Augment. By VII. 2. 49 जप् optionally is सेट् and therefore, by VII. 2. 15, its Participle would have been *always* अणिट् hence, this sūtra makes an option.

३०६९ । स्वयमत्वरसंयुषाख्यनाम् । ७ । २ । २८ ।

एभ्यो निष्ठाया इड्वा । इषितः-इषटः । आन्तः-आन्तितः । हर्षः-हर्षरितः । अस्यादिस्वे
फलं नन्दम् । संयुष्टः-संयुषितः । आस्वान्तः-आस्वमितः ।

3069. The Participial affix may optionally get इट् aug-
ment, after स्व्, अन्, त्वर, संयुष्, and आस्वन् ॥

As इषटः or इषितः ॥ By VII. 2. 48, the affixes after स्व् are *optionally* सेट्, and therefore by VII. 2. 15, the Nishthâ after this verb 'would have been *always* anit; hence this optional rule. अन्वान्तः or अन्वमितः; हर्षः or हर्षरितः ॥ The इषट् is exhibited in the Dhâtipâtha as नित्वरा (I. 812) i.e., with an indicatory long आ, and hence by VII. 2. 16. would have been anit *always*, this rule makes it *optionally* anit. So also, संयुष्टौ पादौ, or संयुषितौ पादौ, संयुष्टं, or संयुषितं चाक्यमाह, संयुष्टौ or संयुषितौ दन्वौ ॥ युष preceded by स्व् will be *optionally* anit, even when having any sense other than that of 'proclaimed', as this *subsequent* sūtra supersedes VII. 2. 23 so far. So also आस्वान्तः or आस्वमितो देवदत्तः, आस्वान्तश्च or आस्वमितं सप्तः ॥ स्वन् when preceded by आ, though denoting 'mind,' is *optionally* anit, in spite of VII. 2. 18, that rule being superseded so far by this *subsequent* rule.

३०७० । हृषेलोमसु । ७ । २ । २९ ।

हृषेर्निष्ठाया इड्वा स्वाच् लोमसु विषये । हृष्टं-हृषितं लोम । ' * विस्मितप्रतिपातयोश्च * '
हृष्टो-हृषितो मैत्रः । विस्मितः प्रतिहतो देववर्धः । अन्यत्र तु । ' हृष अलीके ' उदित्थान्निष्ठायां
नेट् । ' हृष तुष्टौ ' इट् ।

3070. The Participial affix optionally takes इट्, after हृष when the word लोमश्च or its synonym is in construction with it.

As हृष्टानि लोमानि or हृषितानि लोमानि; हृष्टाः केशाः or हृषिताः केशाः; हृष्टं or हृषितं लोमनिः or केशैः । The word लोम means the hair of the body as well as of the head: as in the sentence लोमनखं स्पृष्ट्वा शौचं कर्तव्यम् ॥ The sense of हृष in connection with लोम will be that of bristling up, horripillation. Why do we say “in connection with लोम ?” Observe हृष्टो (Bhuadi) देवदत्तः ‘the deceived Deva Datta’ and हृषितो (Divâdi) देवदत्तः ‘the delighted Devadatta.

Vart :—The option is allowed also in the senses of ‘astonished’ and ‘beaten back’, as हृष्टो or हृषितो देवदत्तः ‘the astonished D’. हृष्टाः हृषिता दन्ताः ‘the bent or destroyed teeth’.

हृषु अलीके ‘to lie’ (I. 741) is exhibited with an indicatory उ in the Dhâtupâtha, and would have been consequently *always* anit in the Nishthâ (VII. 2. 15), because it was optionally anit before ktvâ (VII. 2. 56) hence this rule. हृष् कुष्ठी ‘to be delighted’ (IV. 119) is also included here, this verb is सेट् ॥ The option appertains to both these verbs.

३०७१ । अपचितश्च । १ । २ । ३७ ।

चायतेर्निपातेऽयं वा । अपचितः—अपचायितः ।

3071. And अपचित has also a second form with the augment ह् ॥

The word अपचित is formed with the preposition अप added to the root चाच् (I. 929) ‘to honor, to fear, to see’ and चाच् changed irregularly to चि before क्त ॥ The other form is अपचायितः, as अपचितो or अपचायितो जनेनगुरुः ‘the teacher is feared by him’. This example is given when the sense is that of ‘fear’; when the word means ‘honor’, then the participle must govern the genitive case, as required by III. 2. 188.

३०७२ । प्यायः पी । ६ । १ । २८ ।

पी वा ह्याग्निष्ठादाच् । च्चक्ष्विथतयिभाषेदच् । तेन स्वाङ्गे मित्यच् । पीनं सुखच् । अन्यत्र प्यानः—पीनः स्वेदः । सोपवर्गस्य न । प्रप्यानः । आङ्पूर्वस्यान्ध्रुषोः स्वादेव । आपीनाऽन्धुः । आपीनस्युषः ।

3072. पी is optionally the substitute of the root प्याच् ‘to increase’ before the Nishthâ affixes.

The root आप्यायी वृद्धौ belongs to the Bhvâdi class. The indicatory औ shows that the affixes त and तवच् are changed into न and नवच् (VIII. 2. 45). Thus पीनं सुखच्, पीनो ब्राह्म, पीनगुरुः ॥ The option here is also a regulated option (vyavasthita-vibhâshâ). The substitution takes place when it refers to a limb (svânga) or a portion of body. As पीनं सुखच् । But when it is not a svânga word, then प्यानः or पीनः स्वेदः ।

Vartika.—The substitution takes place *invariably* when the root is without upasarga, and *never* when it is preceded by an upasarga. Thus प्रप्यानः, आप्यानश्चन्द्रमहाः ॥

Vartika.—The substitution, however, must take place when the preposition **आङ्** precedes the root, and the words **अन्धुः** and **ऊयस्** are in composition: as **आपीनोन्धु** andhu means a “well”. **आपीनमूयः** ॥

३०७३ । ह्लादे निष्ठायाम् । ६ । ४ । ८५ ।

ह्रस्वः स्यात् । प्रहृन्नः ।

3073. The penultimate of the Causative of **हृद्** (ह्रादि) is shortened before the Participle affixes **क्** and **क्वत्** ॥

Thus **प्रहृन्नः**, **प्रहृन्नवान्**, but **प्रह्रादयति** before non-nishṭhā. The rule applies also when **क्त्** follows as **प्रहृत्तिः** ॥ This is done by splitting up the aphorism into two (1) **ह्रादः** (2) **निष्ठायाच्** ॥

३०७४ । द्यतिस्यतिमास्थामिति किति । ७ । ४ । ४० ।

यथामिकारोऽन्तादेशः स्यात्तादौ किति । ईस्वदद्गाक्पोरपवादः । दितः । सितः । मा चाङ् मेङ् । मितः । स्थितः ।

3074. The short **इ** is substituted for the final of **दे** (Div. 40) **वे** (Div. 39) **त्** (Ad. 6, Bhu. 1010) and **स्था**, before an affix beginning with **त्** and having an indicatory **क्** ॥

This debars the long **ई** and **दृ** substitution (S. 3077 and 2462).

As **निर्दितः** and **निर्दितवान्**; **अवसितः** and **अवसितवान्**, **मितः** and **मितवान्**; **स्थितः** and **स्थितवान्**, all with **क्** and **क्वत्** ॥ Why before **त्**? Observe **अवदाय** ॥ Why before a **क्त्** affix? Observe **अवदाता** with **वृच्** ॥

३०७५ । शाच्छोरन्यतरस्याम् । ७ । ४ । ४१ ।

शितः—श्रातः । छितः—छ्रातः । व्यबस्थितविभाषात्वाद्ब्रतविषये श्यतेर्नित्यम् । संशितं ब्रतम् । सन्यस्रसंपादितमित्यर्थः ॥ संशिता ब्राह्मणः । ब्रतविषयकयज्ञवानित्यर्थः ।

3075. Short **इ** is optionally substituted for the final of **श** (**शे**) (Div. 37) and **छा** (**छे**) (Div. 38) before an affix beginning with **त्** and having an indicatory **क्** ॥

As **निशितं** or **निशातम्**, **निशितवान्** or **निशातवान्**, **अवच्छितं**, **अवच्छितवान्** or **अवच्छ्रातं**, **अवच्छ्रातवान्** ॥ The **शा** *always* takes the **इ** when it means a vow as **संशिता ब्राह्मणः** = **संशितब्रतः** “diligent in the performance of his vows, or who has fully completed his vow”. The rule of this sūtra thus becomes a *vyavasthita vibhāsha*.

३०७६ । दधातेर्हिः । ७ । ४ । ४२ ।

तादौ किति । अभिहितम् । निहितम् ।

3076 **इ** is substituted for **श** (**दधाति**) before an affix beginning with **त्** and having an indicatory **क्** ॥

As **अभिहितम्** । **निहितम्** so also, **हितः**, **हितवान्**, **हित** ॥

३०७७ । दा दह्योः । ७ । ४ । ४६ ।

धुसंज्ञकस्य 'दा' इत्यस्य 'दह्' स्यात्तादौ किति । चत्वस्य । दत्तः । 'योः' क्विप् । दातः । तान्ते वायनादेशः । न चैवं विदत्तमित्वादादुपसर्गस्य 'दस्ति' (३०७९) इति दीर्घापत्तिः । तकारादौ तद्विधानत् । दान्ते वा । धान्ते वा । न च दान्तत्वे निष्ठापत्वं धान्तत्वे 'क्षयस्तयोः—' (२२८०) इति धत्वं शङ्क्यद् । संनिपातपत्तिभाषाविरोधात् ।

3077. For दा, when it is a Ghu (I. 1. 20), there is substituted दह् before a क्विप् affix beginning with त् ॥

As दत्तः, दत्तवाच्, दत्ति ॥ Why of दा? Observe धीतः, धीतवाच् from धेट्, and the long ई is by VI. 4. 66. Why when it is Ghu? Observe दाहं बहिः from दाप् 'to cut', and अवदातं सुखं from दैप् 'to cleanse.'

Note.—The substitute is दह् ending in य्, according to an *Ishti*.

Karika:—तान्ते दोषो दीर्घत्वं स्याद्, दान्ते दोषो निष्ठा नत्वञ्च ।

धान्ते दोषो धत्व प्राप्तिश्च, धान्तेऽदोष स्तस्मात् धान्तञ्च ॥

If the substitute be दह् ending in त्, then it would require the lengthening taught in VI. 3. 124. S. 3079 (N. B. The sūtra दस्ति should be interpreted as 'the vowel of the Preposition is lengthened before a substitute of दा which ends in त्' in order to make this objection applicable. That sūtra however is capable of another interpretation). If the substitute be दह् ending in द् then the Nishṭhâ त् would be changed to न् by VIII. 2. 42: as in भिद् + त् = भिन्नः ॥ If the substitute be दह् ending in य्, then by VII. 2. 40 S. 2280, the Nishṭhâ त् would be changed to च् ॥ Hence the substitute is दह्य् ॥

If however, the sūtra VI. 3. 124, is interpreted as "the vowel of a preposition is lengthened before a substitute of दा which begins with त्", then the substitute may be दह् also without any harm. Even if the substitute be दह् or दह्य्, the apprehended च् and य् substitutions will not take place, on the maxim संनिपातलक्षणो विधि रनिमित्तं तद्विधादस्य ॥ See VII. 1. 13. S. 204.

३०७८ । अक्षरपसर्गात्तः । ७ । ४ । ४७ ।

अजन्तादुपसर्गात्परस्य 'दा' इत्यस्य घोरचस्तः स्यात्तादौ किति । चत्वस्य । प्रत्तः । अक्षरत्तः । अक्षरत्तं विदत्तं च प्रदत्तं चादिकर्मणि । सुदत्तसुदत्तं च निदत्तमिति शेष्यते ॥

अक्षरदादायाप्राप्तश्च ।

3078. त् is substituted for the final vowel of the ghu root दा before a क्विप् affix beginning with त्, when a Preposition ending in a vowel precedes it.

Thus प्र + दा + त् = प्र + द् + त् + क् = प्र + त् + त् + क् (दा changed to द् by S. 121.)

The examples under the present sūtra are प्रत्तं, अक्षरत्तं, नीत्तं परीत्तं ॥ For the lengthening see VI. 3. 124. Why do we say ending in a vowel'?

Observe निर्दत्तम् दुर्दत्तम् ॥ Why "after an Upsarga only"? Observe दधि दत्तम्, मधु दत्तम् ॥ Why 'the दा called Ghu'? Observe अवगात्तं सुखं form दैष् ॥

The following are exceptions to VII. 4. 47, अवदत्तं, विदत्तं, प्रदत्तं, सुदत्तं, असुदत्तं and निदत्तं ॥ Or the words अव &c, here are not Upasargas. See I. 4. 57.

Kārikā:—अवदत्तं विदत्तं च प्रदत्तं चादिकर्म्मणि ।

सुदत्तमसुदत्तं च निदत्तमिति शेष्यते ॥

The word आदिकर्म्मणि qualifies pradatta only. The word च shows that regular forms अवत्तं, वित्तं, प्रत्तं, &c also are valid.

Obj. The word उपसर्गात् in the sūtra is in the Ablative case, and by I. 1. 67, the substitutes त् should replace only the *first* letter of दा, how does it replace the *whole* ?

Ans—The word अवः is to be repeated in the sūtra, one अवः being in the Ablative case and qualifying उपसर्गात्, and the other अवः being in the Genitive case showing the sthānin to be आ, as "after an Upasarga ending in a vowel, त् is substituted for the vowel of दा". Or the word अस्य may be read into this sūtra from VII. 4. 32. Or उपसर्गात्तः consists of three त्'s, the substitutes being त्, and being a substitute of more than one letter, it replaces the *whole* of दा (I. 1. 55).

Vart.—After a Preposition ending in a vowel, त् is substituted for the final अ of दा (दे), when इ would have been substituted otherwise for its final by VII. 4. 40. As अवसत्, प्रत्तत् जुहोति and नीत्तं, वीत्तं ॥

३०७९ । दस्ति । ई । इ । १२४ ।

इगन्तोपसर्गस्य दीर्घः स्याद्दादेशो यस्तकारस्तदादावुत्तरपदे । 'खरि च' (१२१) इति चर्त्तव-
साश्रयात्सिद्धम् । नीत्तम् । सूत्तम् । 'पुनास्या-' (२४६२) इतीत्वम् । घेद् । वीत्तम् । गीत्तम् ।
पीत्तम् । 'जनसन-' (२५०४) इत्यात्वम् । जात्तम् । सात्तम् । खात्तम् ।

3079. A Preposition ending in ह् or उ lengthens its final vowel, before the verb दा, when the latter is changed to त् ॥

Thus नीत्तम्, रूत्तम्, वीत्तम्, परीत्तम्, ॥ See VII. 4. 47 S. 3078 for the change of दा to त् ॥ But प्रत्तम्, अवत्तम्, where the prepositions do not end in ह् or उ ॥ Why do we say 'दा is changed to त्'? Observe वित्तीर्थम् नितीर्थम् ॥ Why do we say ति 'a substitute of दा, beginning with a व्'? Observe सुदत्तम्, here दद् is the substitute of दा (VII. 4. 46 S. 3077.)

Obj.—Now the change of द् to त् takes place by S. 121 (as दा+क्त=द+त्+क्त S. 3078=त्+द+त); and S. 121 खरिच (VIII. 4. 55. S. 121) being a Tripādi is asiddha for the purposes of VI. 3. 124 (the present sūtra); and so the त् substitute of द् should be considered as द् and the present sūtra cannot apply.

Ans.—The present sūtra will apply by considering त् substitution of ह् to be siddha or valid: as was done in VI. 1. 113. S. 163 in the case of व् ॥

By VI. 4. 66. S. 2462 the आ of ghu verbs is changed to ई. Thus घेद् (घा) forms its Past Participle घीतम् । By the same rule गा becomes गी as गीतम् ; and पा becomes पी as पीतम् ।

By VI. 4. 42. S. 2504, the roots जन्, सन् and खन् become जा, सा and खा, as जातम्, सातम् and खतम् ॥

३०८० । अद्दे जग्धिर्ल्यपि किति । २ । ४ । ३६ ।

ख्यबिति लुप्तसप्तमीकम् । अदो जग्धिः स्याल्ल्यपि तादौ किति च । इकार उक्त्वारणार्थः । घत्वम् । 'सरो घटि-' (७१) जग्धः । 'आदिकर्मणि क्तः कर्तरि च' (३०५३) । प्रकृतः कटं सः । प्रकृतः कटस्तेन । निष्ठायात्प्रयदर्धे' (३०१४) इति दीर्घः । 'द्वियो दीर्घात्' (३०१५) इति नत्वम् । प्रचीणः सः ।

3080. The word जग्धि is the substitute of अद् 'to eat,' when the affix ल्यप् (VII. 1. 37) or an ârdhadhâtuka कित् affix beginning with त follows.

प्रजग्ध्य 'Having eaten.' (प्र+अद्+ल्यप्=प्र+जग्ध्+य). So also जग्ध 'eaten' (अद्+क्त=जग्ध्+त=जग्+ध्+ध=जग्+ध (elided by S. 71.)

The ह् in जग्धि is merely for the sake of articulation and is not an anubandha, otherwise there would have been the insertion of the nasal त् (नुच्). So also the ह् in वचि &c., is merely for the sake of articulation. But अद्+क्त=अन्नः 'food' is an irregularity.

Note.—The employment of ल्यप् in this sūtra indicates the existence of this Paribhâshâ. 'A bahiranga substitution of ल्यप् supersedes even antranga rules.' Because in case this maxim did not exist, the substitution of जग्ध् for अद् before ल्यप् which is taught in this sūtra, would follow already from the word किति (before that which is distinguished by an indicatory क्) in this rule, i.e., जग्ध् would (by maxim 'that which is bahiranga is regarded as not having taken effect, or as not existing, when that which is antaranga has taken effect') first be substituted for अद् before क्त and ल्यप् afterwards for क्त.

Why do we say 'before affixes beginning with त्'? Observe अदते 'is eaten.'

Why do we say 'before affixes having an indicatory क्'? Observe अत्तव्यम्.

Here we repeat III. 4. 71 S. 3053,

३०८० । क । आदिकर्मणि क्तः कर्तरि च । ३ । ४ । ११ ।

3080. A. The affix 'kta' also denotes the agent, when it expresses a beginning of an action.

Thus प्रकृतः कर्तुं देवदत्तः here the agent is denoted. प्रकृतः कर्तो देवदत्तेन ; here the object is denoted. प्रकृतम् प्रभुक्तं औदनं देवदत्तेन ; here mere action is denoted. Similarly प्रभुक्तं औदनं देवदत्तः (agent); प्रभुक्तं औदनो देवदत्तेन (object); प्रभुक्तं देवदत्तेन (act).

Similarly from √kshi, is derived प्रकीर्णः सः with the force of ādikarma. The short इ is lengthened by VI. 4. 60. S. 3014 and the affix त् is changed to च by VIII. 2. 46. S. 3015. But this lengthening of the short इ of चि is optional under the following sūtra.

३०८१ । वाक्रोशदैन्ययोः । ई । ४ । ई१ ।

द्वियो निष्ठायां दीर्घो वा स्वादाक्रोशे दैन्ये च । क्षीणायुर्भव । क्षितायुर्वा । क्षीणोऽयं तपस्वी । क्षितो वा ।

3081. The long is optionally substituted, for the इ of चि, before the Past Participle क्त, not having the sense of the Future Passive Participle एवत्, when the word means 'imprecation' or 'a miserable plight'.

Thus क्षितायुरेधि or क्षीणायुरेधि 'Be thou short lived.' क्षितकः, क्षितोऽयं तपस्वी, क्षीणोऽयं तपस्वी 'this hermit is miserably lean' ॥ When not meaning the cursing or miserable condition, we have one form only, as क्षीणः ॥

३०८२ । निनदीभ्यां स्नातेः कौशले । ८ । ३ । ८९ ।

आभ्यां स्नातेः सस्य षः स्वात्कौशले गस्ये । निष्णातः शास्त्रेषु । नदां स्नातीति नदीष्णः । 'सुपि-' (२९१६) इति कः

3082. The ष् is substituted for the स् of स्ना, after नि and नदी when the word so formed denotes "dexterous."

Thus निष्णातः शास्त्रेषु 'expert in the scriptures?' निष्णाते रञ्जुवर्त्तने । नदां स्नातीति नदीष्णः 'dexterous in swimming in the river'. This last word is formed by the क्त added to स्ना preceded by the upapada नदी under sūtra III. 2. 4. S. 2916.

Why do say 'when meaning dexterous'? Observe निस्नातः, नदीस्नातः (नदां स्नातः)

३०८३ । सूत्रं प्रतिष्णातम् । ८ । ३ । ९० ।

प्रतेः स्नातेः षत्वश् । प्रतिष्णातं सूत्रम् । शुद्धमित्यर्थः । अन्वयं प्रतिस्नातम् ।

3083. The word प्रतिष्णातः is irregularly formed when meaning a sūtra.

Thus प्रतिष्णातः सूत्रम् i. e., शुद्धम् 'pure'. When it has not this meaning we have प्रतिस्नातं = 'bathed'

३०८४ । कपिष्ठलो गोत्रे । ८ । ३ । ९१ ।

कपिष्ठलो नाम यस्य कपिष्ठलिः पुत्रः । 'गोत्रे' क्विप् । कपीनां स्थलं कपिस्थलम् ।

3084. The word कपिष्ठल is irregularly formed denoting the founder of a gotra of that name.

Thus the son of Kapishtala will be कपिष्ठलिः. The word "gotra" here does not mean the grammatical "gotra," but the popular term 'gotra' denoting 'clans,' as described in the list of pravaras. Why do we say "when denoting the founder of a gotra"? Observe कपिस्थलम् 'the land of the monkeys.'

३०८५ । विकुशमिपरिभ्यः स्थलम् । ८ । ३ । ९६ ।

रभ्यः स्थलस्य सस्य चः स्यात् । विष्ठलम् । कुष्ठलम् । शमिष्ठलम् । परिष्ठलम् ।

3085. The ष् is substituted for the स् in स्थल after वि, कु, शमि and परि ॥

Thus विष्ठलम्, कुष्ठलम्, शमिष्ठलम् and परिष्ठलम् ॥ The word वि, कु and परि are compounded under II. 2. 18.; the word शमी forms a genitive by VI. 3 63. In the aphorism the word शमि is shown with a short इ, indicating thereby that when the इ is not shortened, the cerebral change does not take place; as शमीस्थलम् ।

३०८६ । गत्यर्थाकर्मकशिलषशीङ्स्थासवसजनरुहजीर्यतिभ्यश्च । ३ ।

४ । १२ ।

रभ्यः कर्त्तरि क्तः स्याद्भावकर्मणोरिव । गङ्गां गतः । गङ्गां प्राप्तः । क्लानः सः । लक्ष्मीं स्पर्शस्त्रिष्टो हरिः । शेषमधिशयितः । वैकुण्ठमधिष्ठितः । शिवसुपासितः । हरिदिनसुपोषितः । राममनुजातः । गरुडमारुढः । विश्वमनुजीर्णः । पक्षे प्राप्ता गङ्गा तेनेत्यादि ।

3086. The affix 'kta' is employed in denoting the agent as well as the act and the object, after verbs implying motion, after intransitive roots, and after the verbs 'ślish' (to embrace), 'śi' (to lie down), 'sthâ' (to stand), 'âs' (to sit), 'vas' (to dwell), 'jan' (to produce), 'ruh' (to mount) and 'jri' (to grow old).

The phrase 'the act and object' has been added into the sūtra by virtue of the word च ॥ गङ्गागतः 'gone to the Ganges'; गङ्गाप्राप्तः 'reached the Ganges'; क्लानः सः 'he is fatigued'; लक्ष्मीं स्पर्शस्त्रिष्टो हरिः 'Hari embraced Lakshmi'; शेषमधिशयितः 'Sat on the serpent' वैकुण्ठमधिष्ठितः 'resided in the Vaikunṭha', शिवसुपासितः 'Served Śiva' हरिदिनसुपोषितः 'fasted on the day of Hari'. राममनुजातः 'followed Rāma'. गरुडमारुढः 'rode Garudha'. विश्वमनुजीर्णः 'destroyed the universe'.

In addition to the examples given in the text above, we give the following more from the Kāśikā,

Thus गतो देवदत्तो ग्रामम् 'Devadatta is gone to the village' (agent); देवदत्तेन ग्रामः गतः 'the village was gone to by Devadatta (object); गतं देवदत्तेन 'Devadatta went' (act). The past participle forms from Intransitive verbs, denote the agent and the act only; or in other words, they are used impersonally and in the Active voice, but never in the Passive voice or denoting the object. Thus ग्लानो भवान्, 'you were wearied' (agent), ग्लानं भवता (object); आसितो भवान् 'you sat' (agent), आसितं भवता (object); उपश्लिष्टो गुरुः भवान् 'the guru was embraced by you' (object), उपश्लिष्टम् भवता 'you embraced' (act); उपशयितो गुरुश्च भवान् 'you lay near the guru' (agent), उपशयितो गुरुः भवता (object), उपशयितं भवता (act); उपस्थितो गुरुश्च भवान् (agent), उपस्थितो गुरुः भवता (object), उपस्थितं भवता (act); उपासितो गुरुश्च भवान् (agent), उपासितो गुरुः भवता (object), उपासितं भवता (act); अनुषितो गुरुश्च भवान् (agent), अनुषितं भवता (act); अनुजातो माणवको माणविकाश्च (agent), अनुजातो माणवकेन माणविका (object), अनुजातं माणवकेन (act); आरूढो वृक्षं भवान् (agent), आरूढो वृक्षो भवता (object), आरूढं भवता (act); अनुजीर्णो वृषलीं देवदत्तः (agent), अनुजीर्णो वृषलीं देवदत्तेन (object), अनुजीर्णं देवदत्तेन (act). The verbs श्लिष्टं &c., become transitive with certain prepositions or *upasargas*, hence they have been mentioned here. Otherwise there was no necessity of mentioning them separately; as they, being intransitive verbs, when without prepositions, would be included in the word *akarmaka* of the sūtra.

३०८७ । क्तोऽधिकरणे च ध्रौढ्यगतिप्रत्यवसानार्थेभ्यः । ३ । ४ । १३ ।

सभ्योऽधिकरणे क्तः स्यात् । चादायाप्राप्तश्च । ध्रौढ्यं स्थैर्यश्च ।

मुकुन्दस्यासितमिदं निदं यातं रमापतेः ।

भुक्तनेतदन्तस्वेषुर्गोप्यो दिदृशवः ॥

पक्ष आसिरेकर्मकत्वात्कर्तरि भावे च । आसितो मुकुन्दः । आसितं तेन । गत्यर्थेभ्यः कर्तरि कर्मणि च । रमापतिरिदं यातः । तेनेदं यातश्च । भुजेः कर्मणि । अन्तेनेदं भुक्तश्च । कथश्च 'भुक्ता ब्राह्मणाः' इति । मुक्तमस्ति स्यान्निति मत्वर्थीयोऽच् वर्तमान इत्यधिकृत्य ।

3087. The affix 'kta' which is ordained after roots denoting fixedness (to cling to a place), motion and taking, gives the sense of location as well.

The verbs denoting ध्रौढ्य or 'persisting in a place' are Intransitive verbs. The *pratyavasāna* means 'eating' also; the force of च in the sūtra is that the affix *kta* expresses other relations also. Thus after verbs denoting 'fixedness' or *dhrauvyārtha* it denotes the *agent*, the *act* and the *location*; after verbs denoting 'taking or eating', it has the sense of *object*, *act* and *location*. Thus आसितो देवदत्तः 'Devadatta sat'; आसितं तेन 'sitting by him (act); इदमेषामासितम् 'this was their seat' (location); यातो देवदत्ता ग्रामम् 'Devadatta went to the village' (active); यातो देवदत्तेन ग्रामः '(passive); यानं देवदत्तेन (abstract); इदमेषां यातम् 'this is their place of going'

(location); भुक्त ओदनो देवदत्तेन (passive); भुक्त ओदनं देवदत्तः (active); देवदत्तेन भुक्तम् (abstract); इदमेवां भुक्तम् (location); कथं भुक्ता ब्राह्मणाः । पीता गावः । The अङ् in भुक्ता and पीता has the force of मनुप् (IV. 2. 85) भुक्तनेषामस्ति or पीतनेषामस्ति ।

Thus in the following verse are illustrated the various uses of आस &c.

मुकुन्दस्यासितमिदं निदं यातं रमापतेः ।

भुक्तमेतदनन्तस्येत्युचु गौप्यो दिदृक्षवः ॥

“This is the seat (âsitam) of Mukunda’ this is the path (yâtam) trodden by the Lord of Ramâ ; this is the food (bhuktam) of Ananta,”—thus spoke the Gopîs desirous of seeing.

The √आस being Intransitive, the affix has the force of the agent and condition. As आसितो मुकुन्दः Mukunda sat. आसितो तेन ‘It was sat upon by him.’

After roots denoting ‘to go’, the force of the affix is ‘agent’ and ‘object.’ As रमापतिरिदं यातं and तेनेदं भुक्तम् ।

After verbs of ‘eating’ it denotes the object. As अनन्तेनेदं भुक्तम् । How do you explain the active use in भुक्ता ब्राह्मणाः ? It is not Past Participle, but formed by the affix अच् added with the force of Matup, to the noun bhukta: as भुक्तमस्ति यथास्=भुक्तः ।

The Past Participle has also the force of the Present by the following sūtra, which is read in the sub-section governed by वर्तमाने of III. 2. 123. S. 2151.

३०८८ । जीतः क्तः । ३ । २ । १८७ ।

जिष्विदा । श्विष्यः । जिहन्धी । हृष्टः ।

3088. The verbal roots, marked with an indicatory जि take the affix क्त, in denoting the present time.

The *Nishthā* affix क्त, as a general rule, is a participial affix and denotes past time; and is so ordained by III. 2, 102. The present sūtra thus makes an exception in case of those verbs which are marked with an indicatory जि in the *Dhātupāṭha*; as जिनिदा ‘to be affectionately inclined’; निम्नः (निद्+क्त=निद्+त=निच्+न (VIII. 2. 42) ‘being affectionately inclined’. So (जिष्विदा—श्विष्यः ‘sounding inarticulately’; जिधृषा—धृष्टः ‘bold’. (जिहन्धी—हृष्टः) । The anuvritti of वर्तमाने ‘in the sense of present’, is read into this sūtra from III. 123. S. 2. 2151.

३०८९ । मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्च । ३ । २ । १८८ ।

मतिरिहेच्छा बुद्धेः पृथगुपादानात् । राश्यां मत इष्टः । तैरिच्छयाण ह्यर्थः । बुद्धः । विदितः । प्रकृतः । अचितः । चकारोऽनुक्तसमुच्चयार्थः । शीलितो रक्षितः चान्त आकृष्टो बुष्ट ह्यत्यादि ।

3089. And after roots denoting inclination, understanding, or respect, the affix क्त is employed with the force of the present

The word चति means 'wish' or 'desire' as it is read along with buddhi and so cannot mean buddhi. बुद्धि means 'knowledge'; and पूज् means 'worship', 'honor' or 'respect.' Aś राज्ञा क्तः,—इष्टः,—बुद्धः,—चातः,—पूजितः, &c. 'the king wishes, desires, thinks, knows, honors, respects &c'.

The force of the word च is to include other kinds of verbs, not included in the above sūtra. Thus the following participles have their senses confined not to the past time only: शीलितः 'practised'; रक्षितः 'protected'; क्षान्तः 'forbearing' आक्रुष्टः 'censured'; सुष्टः 'pleased'; रुष्टः 'angry'; रुषितः 'angry'; अभिव्याहृतः 'uttered'; तृष्टः 'happy'; तुष्टः 'satisfied'; कान्तः 'favourite'; संयतः 'restrained'; उद्यतः 'ready' कष्ट 'evil, misery' (with a future signification); and अमृतम् 'immortal'. So also :—सुप्तः 'sleeping'; शयितः 'lying down'; आशितः 'eaten'; लिप्तः 'smeared'; तुष्टः 'satisfied'; all these have a present signification.

३०९० । नपुंसके भावे क्तः । ३ । ३ । ११४ ।

स्त्रीवत्त्वविशिष्टे भावे कालसामान्ये क्तः स्यात् । अल्पितम् । हसितम् ।

3090. The affix 'kta' is added to the root, when action is expressed, the word being in the neuter gender.

These are neuter abstract nouns: thus, हसितम् 'laugh'; अल्पितम् 'speech', शयितम् 'sleeping'. So also गतम्, साहितम् &c.

३०९१ । सुयजोर्द्ध्वनिप् । ३ । २ । १०४ ।

सुनोतेर्यजिश्च ङ्वनिप्स्याङ्ङते । सुत्वा । सुत्वानी । यज्वा । यज्वानी ।

3091. The affix ङ्वनिप् comes after the verbs सु 'to press out or extract juice' and यज् 'to sacrifice', with a past signification.

As सु + ङ्वनिप् = सुत् + वत् (VI. 1. 71) = सुत्वम् 1st. sing. सुत्वा 'who has pressed out or extracted juice'; dual सुत्वानी । यज् + वत्, 1st. sing. यज्वा 'who has sacrificed' d. यज्वानी । The ङ् is added by VI. 1. 71. See Rig. Ved. I. 3. 1.

३०९२ । जीर्यतेरतन् । ३ । २ । १०४ ।

भूत इत्येव । जरन् । जरन्तौ । जरन्तः । वासरूपन्यायेन निष्ठापि । जीर्णौ जीर्णान् ।

3092. The affix अतन् comes after the verb जृ 'to grow old' with the sense of past time.

As वृ + अहृन् = अहृ + अत् (VII. 3. 84) = अहृत्, 1st sing. अहृत्, dl. अहन्तौ, pl. अहन्तः 'grown old' (VII. 1. 70).

By the rule वाचस्प (III. 1. 94), the Nishṭhā affixes also come after this verb. As जीर्णः and जीर्णवाद् । वृ + ञ् = जिर् + त (VII. 1. 100 and I. 1. 51) = जिर् + न (VIII. 2. 42) = जीर्णः (VIII. 2. 77 and VIII. 4. 1) 'grown old'

३०९३ । छन्दसि लिट् । ३ । २ । १०५ ।

3093. In the Chhandas, the affix लिट् comes after a verb with a past signification.

As अहं सूर्यमुभयतो ददर्श 'I saw the sun from both sides'; अहं द्यावापृथिवीं आततान 'I stretched the heaven and the earth'. Here the words ददर्श and आततान have the force of nishṭhā. See Yaj. Ved. VIII. 9.

Why this separate sūtra, when by aphorism III. 4. 61, in the Chhandas the *luṅ*, *luṅ*, and *lit* come in all tenses? That rule is made with regard to two or more verbs when in syntactical relation (धातुसंबन्ध) with each other (III. 4. 1). The present rule is general, and without any such limitations.

३०९४ । लिटः कानच्वा । ३ । २ । १०३ ।

3094. In the Chhandas the affix लिट् is optionally replaced by the affix कानच् ।

As अग्निं चिक्रवान्: 'he consecrated the fire'; सोमं सुपुवाणः 'he pressed the soma juice'. This being an optional affix, sometimes is not employed; as in the examples in the last aphorism.

Why has the word *lit* been repeated in the sūtra, when its anuvṛitti could have been drawn from the last sūtra? The substitute कानच् replaces not only the special लिट् of sūtra III. 2. 105, but the general लिट् which comes after the roots in forming the perfect tense; so that the affix कानच् forms verbal adjectives as well as the perfect tense.

The affix comes after those verbs only which take Atmanepada terminations. See I. 4. 100. ह्रुजान (Rig. Ved. I. 3. 6).

३०९५ । कसुञ्च । ३ । २ । १०१ ।

इह भूतसाभान्धे छन्दसि लिट् । तस्य विधीयमानो कसुकानच्वापि छन्दसाविति त्रिसुनिमतम् । कवयस्तु बहुलं प्रयुञ्जते । 'तं वस्थिवांसं नगदीपकरते' । 'ज्योतिषि सर्वाण्यधिजग्मुवस्ते' इत्यादि ।

3095. In the Chhandas the affix कसु is optionally the substitute of लिट्.

The force of लिट् here is to denote the past in general. According to the opinion of the Three Sages (Pāṇini, Kātyāyana and Patanjali) the

affixes Kânach and Kvasu which come with the force of लिट् are Vaidika also and not found in the classical literature. But the poets use it diversely. As तं तस्थिवांसं नगरोपकण्ठे ॥ श्रेयांसि सर्वाणि अधिजग्मुषस्ते ॥

As जश्चिबस् 1st. sing. जश्चिवान् 'eaten' (Yaj. VIII. 19) ; पपिबस् 1st. sing. पपिवान् 'drunk'.

Sometimes it does not come, as in the example under sūtra III. 2. 105 ; अहं सूर्यमुभयतो ददर्श.

The division of this sūtra from the last, in which it could well have been included, is for the sake of the subsequent sūtras, into which the anuvritti of वच् only runs.

३०९६ । वस्वेकाजाहुसाम् । १ । २ । ६१ ।

कृतद्विर्वचनानामेकाचानामानन्तानां घसेश्च वसोरिट् नान्येषाम् । एकाच् । आरिवान् । आत् ददिवान् । 'एषाम्' कित् । बभूवान् ।

3096. The Participial affix वच् (वस्) gets the augment इट् only then when the reduplicated root before it consists of one syllable, or when it comes after a root ending in long आ, and after चस् ॥

Thus monosyllable :—आरिवान् । So also आदिवान्, आशिवान्, पेचिवान् श्रेकिवान् ॥ In the first two of these, the reduplicate stems आद् and आग् become of one syllable by the coalescence of अ आद् and अ आग् ॥ In पेच् and श्रेक् the reduplicate is elided and the vowel अ changed to इ, and thus the reduplicate has become of one syllable. Of roots ending in आ we have ददिवान्, ययिवान्, तस्थिवान्, of चस्—जश्चिवान् ॥ This वच् would have taken the augment by the general rule of इट् increment, the present sūtra makes a niyama, so that the roots which are not monosyllabic in the reduplicate form are anit : as विभिद्वान्, चिञ्चिद्वान्, बभूवान्, शिशिवान् ॥

३०९७ । भाषायां सद्वसश्च वः । ३ । २ । १०८ ।

सदाशिक्ष्यो भूतसामान्ये भाषायां लिङ्वा स्यात् तस्य चनित्यं क्तुः । 'निषेद्धयीनाशन-
वन्वधीरः' । अष्टद्वेषस्तामभवज्जनस्य' । शुश्रुवान् ।

3097. In the classical Sanskrit, the affix वच् optionally replaces लिट् after the verbs वद्, वच् and श् with a past signification.

This being a substitute only, the original affix लिट् also comes after these verbs. As, उपसेदिवान् कौत्सः पाणिनिस् 'Kautsa served Pāṇini.' In the alternative, the proper affixes of the past tense will be employed. As उपासदत् 'he served' ; उपासीदत् and उपससद्.

So also अनूपिवान् कौत्सा पाणिनिस्. In the alternative we have उपाश्रीषीत्, उपाश्रीषीत् and अनूवास.

So also उपशुभ्रवाद् कौत्सः पाणिनिम्. In the alternative we have उपाशौषित् उपाशुषोत् and उपशुशुव्. So also निषेदुषीत् and अशुशुवः from सद् and वच् ॥

The affix ववसु is employed with the force of लुङ् and लङ् also.

३०९८ । उपेयिवाननाश्वाननूचानश्च । ३ । २ । १०८ ।

एते निष्ठास्यन्ते । उपपूर्वादिषो भाषावामपि भूत नात्रे लिङ्वा तस्य नित्यं कसुः । इट् । उपेयिवान्, 'उपेयुषः स्वामपि नृतिं नय्यान्' । उपेयुषी । उपेत्यबिबक्षितम् । ईयिवान् । सनीविवान् । नञ्पूर्वादशततेः ववसु रिङ्भावश्च । 'धृतञ्प्रधृतेरनाशुषः,' इति भारविः । अनुपूर्वाद्विधेः कर्तरि कानच् । वेदस्यानुवचनं कृतवाननूचानः ।

3098. The forms उपेयिवान्, अनाश्वान्, अनूचान् are irregularly formed.

These forms are thus evolved:—To the verb इ 'to go' with the preposition उप, the affix ववसु is added: as उप+इ+ववसु. The root is reduplicated: as उप+ई+इ+ववसु. The reduplicate is here long ई by VII. 4. 69. This long ई does not coalesce with the short इ by the rules of sandhi; for then the rule by which this ई was introduced would have no scope. Now we add the augment इट् contrary and in opposition to the rule VII. 2. 67, and this is the irregularity. As उप+ई+इ+इट्+ववसु. Then the root इ is replaced by य by sūtra VI. 4. 81. As उप+ई+य्+इट्+ववसु=उपेयिवस्, 1st. sing. उपेयिवान्. The augment इट् is however dropped in those cases (भ) where वस् is changed into उप्; because the insertion of इट् was itself an exceptional case of limited scope:—for while the general rules VII. 2. 75 &c. ordained it, the special rule of VII. 2. 67 prohibited it; and it was by prohibition of this prohibition that इट् was employed before वस्. Therefore in the accusative plural we have उपेयुषः; instrumental sing उपेयुषा &c.

This irregular participle is not limited to the upasarga उप; we find such irregular forms with other upasargas and without them also; thus सनीविवान्, and ईपिवान् as well.

By the anuvṛitti of the word वा read in this aphorism, we have लुङ् &c. in the alternative. As in Aorist उपागात्, Imperfect उपैत्, Perfect उपेयात् ।

The word अनारश्वान् is thus formed:—To the verb अश् 'to enjoy' we add the negative particle अन्; apply the affix ववसु and do not insert the augment इट्; so, we have अन्+अश्+ववसु=अनारश्वन्, 1st. sing. अनारश्वान्. In the alternative we have Aorist नाशीत्, Imperfect नारशान् and Perfect नाश.

The word अनूचानः is thus derived:—The affix कानच् is added in expressing the agent to the verb वच् preceded by अन्. In the alternative we have Aorist अन्ववोचत्, Imperfect अन्ववोचीत्, Perfect अन्ववाच.

३०९९ । विभाषा जगहनविद्विशास् । ७ । २ । ६८ ।

रभ्यो वदो रिड्वा । जग्मिवान्—जगन्वान् जघ्निवान्—जघस्वान् । विविदिवान्—विविद्वान् । विविदिशिवान्—विविदिशवान् । विशिना साहचर्याद्विन्दतेग्रहणत् । 'वेत्तेस्तु विविद्वान् । 'नेडव शिकृति' (३१८९) इतीण्निधेः । '*दृशेश्च*', ददृशिवान्—ददृशवान् ।

3099. The affix वस् (वंस्) optionally takes इट् after गस्, इस्, विद् and विष् ॥

As गस्—जग्मिवान् or जगन्वान् (स् changed to न् by VIII. 2. 64); इन्—जघ्निवान् or जघन्वान् (VII. 2. 54 and 55) विद्—विविदिवान् or विविद्वान्, विष्—विविदिशिवान् or विविशिवान् ॥ The root विद् 'to acquire' belongs to the Tudādi class, as it is read here with the Tudādi षिष् ॥ The root विद् 'to know' (II. 55. IV 62), forms *invariably* विविद्वान् because it is ātmanepadi and cannot take इट् augment before वस् affix. (S. 2981).

Vārt.—The root दृश् should also be enumerated. As ददृशिवान् and ददृशवान् ॥

३१०० । लटः शतुशानवावप्रथमासमानाधिकरणे । ३ । २ । १२४ ।

अप्रथमान्तेन सामानाधिकरण्ये सतीत्यर्थः । श यादि । पचन्तं चैत्र परय ।

3100. The affixes शच् and शानच् are substitutes of लट्, when agreeing with what does not end with the first case-affix.

As पचमानं देवदत्तं परय 'behold Devadatta who is cooking'; पचता कृतश्च or पचमानेन कृतश्च 'done by one who is cooking'. पच् + शानच् = पच् + शच् + शानच् (III. 4. 113. III 1. 68) = पच् + अ + मुक् + आन (VII. 2. 82) = पचमान । So also पच् + शच् + शच् = पच् + अ + अत् = पचत् as पचन्तं चैत्रं परय ॥

Why do we say 'when agreeing with what does not end with first case-affix? Observe देवदत्तः पचति 'Devadatta cooks'.

The affix आन of शानच् &c. takes the augment च by the following.

३१०१ । आने मुक् । ७ । २ । ८२ ।

अङ्गस्वातो मुनागमः स्यादाने परे । पचमानं चैत्रं परय । लडित्यनुवर्तनाये पुनर्जड्ग्रहणमधिक-विधानार्थम् तेन प्रथमादासाधिकरण्येऽपि कृचित् । सन्नासकः । '*माडसाक्रीय इति वाच्यम्*' । 'मा जीवन्वः परावंशाद्भवन्धोऽपि जीवति' । 'माडि लुङ्' (२२५६) इति प्राप्ते । एतद्वचन-सामर्थ्यात्सिद्धम् ।

3101. Before the Participial ending आन, a verbal stem ending in short अ, gets the augment लुङ् ॥

Thus पचमानः । As पचमानं चैत्रं परय 'see Chaitra who is cooking.'

Since the term लट् might have been supplied in III 2. 124 S. 3100 from the last Ashtādhyāyī aphorism, III. 2. 123. S. 2151 its double citation is for the sake of larger application of this rule; that is to say, this rule applies sometimes even when the word is in concord with a nominative

case. As सन् ब्राह्मणः 'who is a Brâhmana' = अस्ति ब्राह्मणः ; so also विदते ब्राह्मणः and विदमानो 'ब्राह्मणः ; लुहत् and लुहोति ; and अधियानः and अधीते ।

Vart.—These affixes are employed after a verb, when the particle सद् is in composition, and censure or curse is implied. As सा पचन् and सा पचमानः 'may he not cook' ; सा जीवन् सः परावहादुः खदग्धोऽपि जीवति 'cursed be he (lit. may he not live) who though smitten by the pain of the contempt of others, still lives'. Some commentators read the anuvṛitti of the word 'option' from sūtra III. 2. 121 into this. That option, however, is a limited option (*vyavasthita-vihâshâ*) and not of universal application. Whenever a particular form is found as differing from the general form, there it should be understood that the option has been allowed, and not everywhere.

By III. 3. 175 S. 2219 (साङ्गि लुङ्) the aorist replaces all tense affixes when सा is used. This *vartika* makes an exception to that and the Present is used.

३१०२ । संबोधने च । ३ । २ । १२ई ।

हे पचन् । हे पचमान ।

3102. The affixes शच् and यानच् are the substitutes of लट् even when agreeing with what ends with a first case-affix, provided that it is in the vocative case.

This aphorism declares when these participles may be employed even in the first case, as हे पचन् or हे पचमान 'O thou who art cooking'.

३१०३ । लक्षणेहेत्वोः क्रियायाः । ३ । २ । १३ई । ।

क्रियायाः परिचायके हेतौ चार्थे वर्तमानाद्वातोर्लटः शच्शानचौ स्तः । यवाना भुञ्जते यवनाः । अर्जयन्वसति । हरिं पश्यन्मुच्यते । हेतुः फलं कारणं च । 'कृत्वचः' (२६३५) । मपीयनासः सोमः ।

3103. The affixes शच् and यानच् are the substitutes of लट् and come after a verb, in expressing an attendant circumstance or characteristic, and the cause of an action.

The word लक्षण means that by which a thing is recognised or known *i.e.* an attribute ; हेतु means both the producer or cause as well as the product and the fruit. Both these words are attributes of the word क्रिया. Of *lakshana* :—as, यवानाः भुञ्जते यवनाः 'the Yavanas take their meals lying down' तिष्ठन्तीऽमुखासति गण्डकाः । Of *hetu* :—as हरिं पश्यन् मुच्यते 'by (reason of) seeing Hari, he gets liberation ; अधीयानो पसति 'for the sake of study he dwells here'. अर्जयन् वसति 'he dwells there in order to acquire wealth.'

Why do we say 'when denoting a characteristic or a cause'? Observe पचति 'he cooks' ; पठति 'he reads'.

Why do we say 'of the action'? Not so when the participle is the characteristic or cause of a substance or a quality. As चः कम्पते सोऽश्वत्थः 'that which is shaking is the Aswattha'; सद्भुत्सुनते तत्सुनयुः 'whatever floats is light'; यन्निनीदति तद्गुरुः 'that which sinks down is heavy'.

Vart.—This participle also defines the agent of an action as, सोऽधीयान आस्ते स देवदत्तः 'he is Devadatta who sits studying'.

Vart.—This participle is also used to state a general truth: as शयाना वर्धते दुर्वा 'the Dûrvâ grass grows in a recumbent position'; आसीनं वर्धते विसं 'a lotus stalk grows in an upright position'. The compound लक्षणहेत्वोः of the sūtra contradicts the rule by which a word of fewer syllables stands, first (II. 2. 14). This shows that the rule II. 2. 14. is not universal.

३१०३ । क । कृत्यञः । ८ । ४ । २९ ।

प्रपीयनाञः होसः ।

3103. A. The dental न of a Krit-affix is changed to ण, when an alterant preposition precedes it.

Thus with प्र we have प्रपीयनाञः सोनः । Sec S. 2835.

३१०४ । ईदाञः । ७ । २ । ८३ ।

आञः परस्वान्त्येत्स्यात् । 'आदेः परस्व' (४३) । आसीनः ।

3104. The long ई is substituted for the आ of आन, after आत् ॥ Thus आसीनो यजते ॥ See I. 1, 54 S. 44 by which the first letter of the second term after आञः which is exhibited in the Ablative is taken here) The आने which is in the 7th case in the last aphorism should be taken in the 6th case in this.

३१०५ । विद्देः शतुर्बहुः । ७ । १ । ३३ ।

वेत्तेः परस्व शतुर्बहुरादेशो वा स्यात् । विद्वत् । विद्वात् । विदुषी ।

3105. The बहु is substituted for the Present Participle affix शतृ after the root विद् 'to know'.

Thus विद्वत् n. s. विद्वात्, विद्वांसौ, विद्वांसः ॥ The words formed with affixes having an indicatory उ ऋ (उगित्) add a न् in their strong cases (VII. 1. 70), and form their feminine with unaccented ई As, विदुषी । The शतृ is an affix having an indicatory ऋ, therefore, its substitute would also be considered as having an indicatory ऋ, the उ of बहु therefore is not absolutely necessary for the purposes of उगित् operations, बहु is so written, in order that in the sūtra वसो संप्रसारणं (VI. 4. 131), both ध्वसु and वसु should be included. Nor can we object that in the above mentioned sūtra, वसु with one indicatory letter being taken, cannot include an affix like ध्वसु having two indicatory letters,—on the maxim एकातुषन्धकयद्दो न शतुवन्धकत्य—for if that were so, there was no necessity of उ in वसु ॥ Some read the anuvṛitti of the word optionally into this: and we have विद्वत्, विद्वन्तौ, विद्वन्तः formed with शतृ (see V. 4. 38).

३१०६ । तौ सत् । ३ । २ । १२७ ।

तौ शतृयानच्ची सत्संब्धी स्तः ।

3106. These two शतृ and यानच् are called सत्.

These participial affixes get collectively this name ; and as such they are not limited by the conditions enumerated above ; so that they replace not only the affixes of the present tense but sometimes of the Future also (III. 3. 14.), as well as other tenses. Thus ब्राह्मणस्य कुर्वन्, करिष्यन्, कुर्वन्तः करिष्यन्तः ।

The word सत् occurs in sūtra III. 3. 14 s. 3107. See below.

३१०७ । लृटः सृष्ट्वा । ३ । ३ । १४ ।

व्यवस्थितविभाषयच् । तेनाप्रथमासामानाधिकरण्ये प्रत्ययोत्तरपदयोः संबोधने लक्षणहेत्वोश्च नित्यम् । करिष्यन्तं करिष्यन्तान् पश्य । करिष्यतेऽपत्यं कारिष्यतः । करिष्यद्भक्तिः । हे करिष्यन् । अर्जयिष्यन्वशति । प्रथमासामानाधिकरण्येऽपि क्वचित् । करिष्यतीति करिष्यन् ।

3107. The affixes called 'Sat' *i. e.* 'sātri' and 'sānach' are optionally the substitutes of 'Lṛiṭ'.

This option is a regulated option ; that is to say, the affixes शतृ and यानच् replace लृट् under the conditions in which they replace सत् thus by III 2. 124, s. 3100 these affixes will replace सृष्ट् when agreeing with what does not end with the first case-affix. In these cases सत् will *invariably* replace सृष्ट्. In other cases it will *optionally* replace लृट्. In these cases they will form what is known as future participles. As करिष्यन्तं देवदत्तं पश्य 'behold Devadatta about to do'; करिष्यन्तान् देवदत्तं पश्य 'behold Devadatta being about to be done'. हे करिष्यन् or हे करिष्यन्तः. Besides simple futurity, it denotes intention or purpose, as अर्जयिष्यन्तः वसति 'he dwells intending to earn his livelihood'; करिष्यन्तः शरान् शरान् 'intending to furnish his bows with arrows'. The descendant of करिष्यत् is कारिष्यतः. So also करिष्यद् भक्तिः ।

When, however, it agrees with the nominative case, it is optionally employed. As करिष्यन्, करिष्यन्तः, करिष्यति or करिष्यते देवदत्तः 'Devadatta will do'.

The form करिष्यन् is thus evolved. As कृ+लृट्=कृ+स्य+लृट् (III. 1. 33) =कर+इट्+स्य+शतृ=करिष्यत् nom. sing करिष्यन् । In other words the participial affixes अत् (अन्त्) and चान्, technically known as शतृ and यानच्, also come after a verb that has taken the personal ending स्य of the Future.

३१०८ । पूङ्ग्यजोः शानन् । ३ । २ । १२८ ।

वर्तमाने । पक्वमासः । यजमानः ।

3108. The affix शानन् comes after the verbs पू 'to purify' and यज् 'to sacrifice'.

As पक्वमानः 'purifier (fire or air)'; यजमानः 'sacrificer'.

३१०९ । ताच्छील्यवयोवचनशक्तिषु चानम् । ३ । २ । १२९ ।

शु द्रोहयेषु कर्तरि चानम् । भोगं भुञ्जानः । कवचं विभ्राणः । यत्रुं निघ्नानः ।

3109. The affix चानम् comes after a verb, in expressing 'habit', 'standard of age' and 'ability.'

The word ताच्छील्य means 'habit' or 'disposition'; वयः means the condition of body such as 'infancy', 'youth' &c; शक्ति means 'capacity to do a thing'. As भोगं भुञ्जानः 'habituated to enjoy'; कवचं विभ्राणः 'wearing an armour (of the age at which armour may be worn)'; यत्रुं निघ्नानः 'able to destroy his foe'. So also, कर्तृह सुपड्यमानाः, भूषयमानाः, कवचं पर्यस्यमानाः, शिखरं च वह्नाना, and पचमानाः ।

३११० । इङ्धार्याः शतकृच्छ्रिणि । ३ । २ । १३० ।

आभ्यां षट् स्यादङ्कृच्छ्रिणि कर्तरि । अ गीयत् । धारयत् । 'अङ्कृच्छ्रिणि' क्तिष् । कृच्छ्रेणाधीते । धारयति ।

3110. The affix षट् comes after the verbs इङ् 'to go' and धारि 'to hold' in denoting that the agent does the action without trouble.

The word अङ्कृच्छ्र means that which is accomplished by the agent with ease and facility. As अधीयत् पारायणम् 'the facile reading of the Purāna'; धारयन्नुपनिषदम् 'easily mastering the Upanishad'. The root धारि is causative of घृ and means here 'to master'.

Why do we say 'when facility is indicated'? Otherwise कृच्छ्रेणाधीते 'he reads with difficulty'; कृच्छ्रेण धारयति 'he remembers with difficulty'.

३१११ । द्विषोऽभिन्ने । ३ । ३ । १३१ ।

द्विषच्छत्रः ।

3111. The affix षट् comes after the verb द्विष् when the agent indicated means an enemy.

The word अभिन्न means 'enemy'. As द्विषन् 'enemy', द्विषन्तौ 'two enemies'. द्विषन्तः 'enemies.'

Why do we say 'when denoting an enemy'? Observe द्वेषिः भार्या पतिम् 'the wife hates her husband'.

३११२ । सुजो यज्ञसंयोगे । ३ । २ । १३२ ।

सर्वे सुहृन्तः सर्वे यज्ञमानः सुमित्रः ।

3112. The affix षट् comes after the verb सु 'to press out juice' when the sense is that of association with a sacrifice.

The word यज्ञसंयोग is an instrumental compound, meaning association or connection (संयोग) with sacrifice. As सु+उ+षट्: (III. 1. 76, III. 4. 113)

= सुवृ + अच् (1. 2. 4.) = सुवृत् (VI. 1, 77), 1st. sing. सुवृत्, 1st. pl. सुवृन्तः 'the sacrificer'; as in सर्वे सुवृन्तः 'all are interested in, or partake of, or share in the sacrifice' सर्वयजमानाः ॥

The word संवेद्य indicates that the principal sacrificer, *i.e.* the यजमान is meant and not every person who is associated in the performance of a sacrifice in a subordinate capacity; such as याजकाः 'the sacrificing priests'.

३११३ । अर्हः प्रशंसायाम् । ३ । २ । १३३ ।

अर्हच् ।

3113. The affix षट् comes after the verb अर्ह in expressing praise.

As अर्हन्निह भवान्विद्याम् 'thou art worthy of this knowledge here'; अर्हन्निह भवान्भूजाय 'thou art worthy of honor in this place'.

३११४ । आ क्वेस्तच्छीलतद्गुर्भतत्साधुकारिषु । ३ । २ । १३४ ।

क्वेषनभिष्वाप्य बह्व्यनायाः प्रयत्यास्तच्छीलतद्गुर्भतत्साधुकारिषु कर्तृषु बोध्याः ।

3114. From this sūtra as far as क्विप् in sūtra III 2. 177 inclusive, the affixes that we shall treat of, are to be understood in the sense of 'agents having such a habit', or 'nature', or 'having skill in such and such action'.

The force of आ in this sūtra is limit inclusive, and includes, क्विप्, also. The term तच्छील means 'the natural inclination towards an action not prompted by a contemplation of its fruit or result'. The term तद्गुर्भ means 'who enters upon action, not from habit, but thinking that it is his duty'. The term तत्साधुकारि means 'who does the action expressed by the verb in an excellent way'. Illustrations of these will be given under the subsequent aphorisms.

३११५ । कृत् । ३ । २ । १३५ ।

कर्ता कटम् ।

3115. The affix कृत् comes after verbs in the sense of 'agents having such a habit &c'.

The कृत् is indicative, and regulates the accent (VI. 1. 197). As कृ + वृत् = कर्त्, 1st. sing. कर्ता. This affix denotes *habit* in the following; as, कर्ता कटाम् 'who is accustomed to make mats.' *Nature*:—as सुवृद्धयितारः आविष्ठायना भवन्ति वधूसूढाम् 'the family of Srāvishtāyana shave the heads of their widows'; अन्नमपहर्तार आहूयका भवन्ति आहूयिते 'the Ahvarakas steal away food as soon as Srāddha is accomplished'; उन्नेतारस्तीक्ष्णलायना भवन्ति पुत्रे जाते 'the Taulvalāyanas become elated on the birth of a son'. *Skill*:—as कर्ता कटम् 'skilful maker of mats'. गन्ताऽऽखेटम् 'skilful hunter'.

Vart.—The simple verbs, without upsargas, take the affix वृत्, when the words so formed are names of sacrificial priests. As हु + वृत् = होवृ, 1st. sing. होता 'the Hotri priest'; so also, पोवृ 'the Potri priest'.

Why do we say 'when not taking the upasargas'? Observe उद्गावृ 'the Udgâtri priest'; प्रतिहवृ the Pratihartri priest'. Here the affix is वृच्. Though the form is the same, there is difference however in the accent; i.e. वृन् places udâta accent on the first syllable (VI. 1. 197), while वृच् places it on the last (VI. 1. 163).

Vart.—The augment षुक् is added when नी takes the affix वृत्; as नी + षुक् + वृत् = नेषट्, 1st. sing. नेषटा 'Neshṭri priest'.

Vart.—When signifying deity, the verb त्विष् takes वृत्; the letter अ is the substitute for the इ of the root; and the affix does not take the intermediate इट् augment; as, त्विष् + वृत् = त्वषट्, 1st. sing. त्वषटा 'Tvasṭri'.

Vart.—The root षद takes वृच्, when the word to be formed means an officer; as षवृ 'an attendant, a door keeper'.

Vart.—In the Veda, the root षद takes वृच्, as षवृ. The form is the same as the last, but there is difference of accent.

३११६। अलंकृञिः राकृञ्प्रजनीत्पचीत्पतीन्मदरुच्यपत्रपवृत्तुवृधुसह-
चर इण्युच् । ३ । २ । १३६ ।

अलंकरिष्णुः । निराकरिष्णुः । प्रजनिष्णुः । उत्पचिष्णुः । उत्पतिष्णुः । उन्मदिष्णुः । रोचिष्णुः । अपत्रपिष्णुः । वर्तिष्णुः । वर्धिष्णुः । सहिष्णुः । चरिष्णुः ।

3116. The affix इण्युच् comes after the following verbs in the sense of the 'agent having such a habit &c. ; viz.— अलंकृ 'to adorn', निराकृ 'to expel', प्रजन् 'to be born', उत्पच् 'to be ripe', उत्पत 'to fly', उन्मद् 'to be mad', रुच् 'to shine अपत्रप् 'to be ashamed', इत् 'to be', इष् 'to grow' सृ 'to bear' and चर् 'to walk'.

As अलंकरिष्णुः 'decorating', निराकरिष्णुः 'repudiating', प्रजनिष्णुः 'procreative', उत्पचिष्णुः 'apt to ripen', उत्पतिष्णुः 'flying', उन्मदिष्णुः 'mad', रोचिष्णु 'bright', अपत्रपिष्णुः 'bashful', वर्तिष्णुः 'revolving', वर्धिष्णुः 'growing', 'सहिष्णुः 'patient', चरिष्णुः 'moveable'.

Vart.—The affix इण्युच् debars by anticipation the affix युच् of III. 2. 151, after the root अलंकृ though it has the sense of decorating.

३११७। शोश्छन्दसि । ३ । २ । १३७ ।

वीरुधः पारयिष्णवः ।

3117. The affix इण्युच् in the sense of 'the agent having such a habit &c', comes in the Chhandas, after a verb that ends in the causative णि.

The Causatives take this affix in the Vedic literature. As हृषदं धारयिष्यावः 'who hold the stones'; वीरुधः पारयिष्यावः ।

३११८ । भुवश्च । ३ । २ । १३८ ।

छन्दसीत्येव । भविष्युः । कथं तर्हि 'जगत्प्रभोरप्रभविष्यु वैष्णवस्' इति । निरंकुशाः कवयः । चकारोऽनुक्तसमुच्चयार्थः । भ्राजिष्युरिति वृत्तिः । एवं चयिष्युः । नैतद्भाष्ये दृष्टम् ।

3118. The affix ह्यणुच् in the sense of 'the agent having such a habit &c', comes in the Chhandas, after the verb भू 'to be' also.

Thus भविष्युः 'becoming'. How do you explain its use in the classical literature, as in the following जगत्प्रभोर प्रभविष्यु वैष्णवस् । "The Poets are above all rules and free."

The *yoga-vibhāga* or the division of this sūtra from the last, with which it could well have been read, is for the sake of the subsequent sūtras.

The word 'also' indicates the existence of other verbs not included in the above two sūtras ; as, भ्राजिष्युना सोहितचन्दनेन । This example is given in the Kāsika. Also चयिष्युः । This is, however, not found in the Bhāṣhya.

३११९ । ग्लाजिस्थश्च स्नुः । ३ । २ । १३९ ।

छन्दसीति निवृत्तश्च । गिदयं ननु कित् । तेन स्थ ईद्वयं न । ग्लास्तुः । गित्वान्न गुणः । जिष्णुः । स्यास्तुः । चाद्रुवः । 'अयुक्तः किति' (२३८१) इत्यत्र गकारप्रश्लेषान्नेट् । भ्रूष्णुः । 'दशैषेच्छन्दस्युपसंख्यानम्' * । वङ्क्ष्यावः पशवः ।

3119. The affix ग्स्नु comes after the following verbs in the sense of 'the agent having such a habit &c.' viz.—ग्ला 'to be weary', जि 'to conquer' and स्या 'to stand', as well as after भू 'to be'.

As, ग्लास्तुः 'languid'; जिष्णुः 'victorious'; स्यास्तुः 'disposed to stand firm, immoveable'; भ्रूष्णुः 'being'.

The anuvritti of the word *Ohhandasi* does not extend to this sūtra. The indicative letter of this affix is really ग and not क, and therefore, there is no substitution of long ई for the आ of स्या, which would otherwise have taken place, had the affix been कित् (VI. 4. 66).

In the sūtra I 1. 5. (क्ङिति च) the letter ग is also included ; for ग coming before क, is changed by the rules of *sandhi* into क and is not therefore visible. This affix therefore does not cause *gun*. As जिष्णुः । स्यास्तुः । By the force of च, the rule applies to √भ्रू also.

So also in sūtra VII. 2. 11. S. 2381 (अयुक्तः किति) the augment इद् does not come after the verb स्तु, or a monosyllabic verb ending in a letter of the partyāhāra उक्, when an affix having an indicative क follows. Here also क includes ग ; and therefore in भ्रूष्णु we have no intermediate augment इद्.

Varā—In the Chhandas this affix comes after the verb दंश् 'to bite'; as दंशणवः पशवः 'the beasts that bite'.

३१२० । त्रसिगृध्रिविक्षिपेः क्तुः । ३ । २ । ११० ।

त्रस्तुः । गृध्रुः । घृष्टुः । विष्टुः ।

3120. The affix क्तु comes after the verbs त्रस् 'to tremble', गृध्र 'to be greedy', घृष्ट 'to be bold' and विष्ट 'to throw' in the sense of 'the agent having such a habit &c'.

As, त्रस्तुः 'trembling'; गृध्रुः 'greedy'; घृष्टुः 'bold'; and विष्टुः 'throwing'.

३१२१ । शमित्यष्टान्धो चिनुष् । ३ । २ । १४१ ।

उकार उच्चारणार्थ इति काशिका । अनुबन्ध इति भाष्यम् । तेन शमित्येता शमिनीशरेत्यत्र 'उमित्तञ्' (१८७) इति ह्रस्वविकल्पः । न चैवं शमी शमितावित्पादो नुप्तसङ्गः । ऋगृहणनपकृष्य ऋलन्तानामिव तद्विधानात् । 'नोदात्तापदेशस्य—' (२७३३) इति वृद्धिनिषेधः । शमी । तमी । दमी । अमी । भमी । धमी । क्लीमी । प्रमादी । उत्सूर्वात्मदेः अलंकृतादिसूत्रेण अनुबुक्तो वासरूपविधिना चिनुष्णि । उन्मादी । 'ताच्छीलिकेषु वासरूपविधिर्नास्ति +' इति तु प्रायिकम् ।

3121. The affix चिनुष् comes after the eight verbs beginning with शच् 'to be calm', in the sense of 'the agent having such a habit &c'.

The word इति in the aphorism indicates beginning. These eight verbs begin with शच् and end with च्द in the list of verbs. Of the affix चिनुष् the real affix is इच्, the other letters are servile; the च् is for the sake of substituting guttural for the final palatals; उ is for the sake of euphony according to Kāśikā, or for the sake of rule VI. 3. 45 according to the Bhāshya; and the letter ष् causes vridhhi (VII. 2. 16): which in the case of roots ending in च् is prohibited by the rule VII. 3. 34 S. 2763, the only verb taking vridhhi being च्द ।

As शमिच् 1st. sing. शमी 'calm'; likewise तमी 'desiring'; दमी 'taming' अमी 'laborious'; धमी 'whirling', 'moving round'; क्लीमी 'frustrating'; रमी 'bearing'; प्रमादी 'mad' and उन्मादी 'mad'. Though by III. 2. 136, S. 3116 the verb उन्मद् takes the affix इच्छुच्, it also takes the affix चिनुष् by the rule of वासरूप (III. 1, 94).

All these verbs belong to the *Divā li* class. After other verbs than these eight, we have other affixes; as असिता.

The उ being an indicatory letter, we have शमितीरा or शमितीराः. Here there is optional shortening by considering the affix as "ugit" under VI. 3. 45, S. 287. Nor is there any occasion to add नुच् augment in शमी, शमितीरे &c. because नुच् is added to ऋल् ending words only: the word ऋल् being drawn into VII. 1. 70 S. 361, from VII. 1. 60 S. 2517, that rule (S. 361) is limited to words ending in a ऋल् letter. The vridhhi is prohibited by S. 2763.

Paribhāshā:—"The rule III. 1. 94. S. 2830 by which an *Apavāda*-affix which is not uniform with an *utsarga* affix should supersede the

As विकारी 'injuring'; विलासी 'sportive, a sensualist'; विकटवी 'vaunting'; and विश्वनी 'confiding'.

३१२४ । अपे च लषः । ३ । २ । १४४ ।

चाद्वी । अपलापी । विलापी ।

3124. The affix चिड् comes after the verb लष 'to wish' when compounded with the preposition अप and वि ।

As अपलापी 'thirsty'; विलापी. The term वि is to be read into this sūtra by the force of the word 'and'.

३१२५ । प्रे लपसृद्मथद्वसः । ३ । २ । १४५ ।

प्रलापी । प्रसारी । प्रहावी । प्रभाषी । प्रवादी । प्रवासी ।

3125. The affix चिड् comes after the verbs लप्, सृ, दु, मथ, वद and वच when compounded with the preposition प्र ।

As प्रलापी 'prattling'; प्रसारी 'extending around'; प्रहावी 'running away, fugitive'; प्रभाषी 'tormenting'; प्रवादी 'reporting'; प्रवासी 'a traveller'.

The root वच् here is the Bhvāli वच् meaning 'to dwell' and is not the Adādi meaning 'to cover', because in the latter the vikarana is elided.

३१२६ । चिन्दहिसक्रिशाद्दिनाशपरिक्षिपपरिरटपरिवादिष्य
व्याभाषसूयोदुञ् । ३ । २ । १४६ ।

पञ्चम्यर्थे प्रथमा । सभ्ये दुष्टत्वात् । चिन्दकः । हिंसक इत्यादि । यदुला सिद्धे दुष्टवचनं चापकं तच्छीलादिषु वाचकपन्थायेन वृत्तादयो निति ।

3126. The affix बुञ् is added to the following verbs in the sense of 'the agent having such a habit &c'.—चिन्द्, हिंस, क्रिश्, खाद्, विनाश्, परिक्षिप्, परिरट्, परिवादि, व्याभाष् and अरुह्य ।

In this sūtra the whole phrase ending with असूच has taken the termination of the first case; which, however, has the force of the ablative here.

As चिन्द् + बुञ् = चिन्दकः (VII. 1. 1) 'blaming'; so also हिंसकः 'injuring'; क्रेशकः 'tormenting or troublesome'; खादकः 'eating'; विनाशकः 'destroying'; परिक्षिपकः 'surrounding'; परिराटकः 'who cries aloud'; परिवादकः 'a plaintiff'; व्याभाषकः 'detracting'; and असूचकः 'detracting'.

The same forms as the above would have been obtained by adding the affix यदुल taught in III. 1. 133, as by adding बुञ्: its separate enunciation indicates the existence of the following paribhāsha:—

The rule of III. 1. 94 by which an *aparādā*-affix which is not uniform with *usarga*-affix should supersede the latter only optionally, has no concern with *aparādā*-affixes added in the sense of 'having such a habit' i.e. with the affixes taught in III. 2. 134—177". Therefore the affixes वृच् &c, are not added in the sense of 'having such a habit &c'.

३१२७ । देविक्रुशोश्चोपसर्गे । ३ । २ । १४७ ।

आदेवकः । आक्रोशकः । 'उपसर्ग' क्रिच् । देवयिता । क्रोष्टा ।

3127. The affix बुञ् comes after the verbs देवि 'to lament' and क्रुच् 'to cry', when an upasarga is in composition with them.

As आदेवकः 'one who sports or laments'; आक्रोशकः 'vociferous, a reviler'; अरिदेवकः 'one who laments'; परिक्रोशकः 'a reviler'.

Why do we say 'when in composition with an *upasarga*'? Observe देवविता and क्रोष्टरि formed by वृच् (III. 2. 135).

३१२८ । चलनशब्दायादिकर्मकाद्युच् । ३ । २ । १४८ ।

चलनार्थोऽव्ययव्ययव्युच् स्यात् । चलनः । चोपनः । कम्पनः । शब्दनः । रवणः । 'अकर्मकात्' किम् । पठिता विद्वाम् ।

The affix वृच् comes, in the sense of 'the agent having such a habit &c'. after intransitive verbs denoting 'motion' or 'sound'.

As चल् + वृच् = चलनः 'moving' (VII. 1. 1); चोपनः 'creeping'; कम्पनः 'shaking'; शब्दनः 'sounding'; रवणः 'roaring'.

Why do we say 'intransitive'? Observe पठिता विद्वाम्.

३१२९ । अनुदात्तेतश्च हलादेः । ३ । २ । १४९ ।

अकर्तृकाद्युच् स्यात् । वर्तनः । वर्धनः । 'अनुदात्तेतः' किम् । अविता । 'हलादेः' किम् । रथिता । 'अकर्मकात्' किम् । पठिता वस्त्रम् ।

3129. The affix वृच् comes in the same sense after such intransitive verbs as are Atmanepādi and begin with a 'consonant' and are Anudātṭet ṛ. e. have a gravely accented vowel as indicatory.

As वर्तनः 'being'; वर्धनः 'growing'.

Why do we say 'Anudātṭet'? Observe अविता.

Why do we say 'beginning with a consonant'? Observe रथिता, which though Atmanepādi, takes वृच्.

Why after 'Intransitive'? This rule will not apply if the root is transitive; as वसिता वस्त्रम् ।

३१३० । जु वङ्कम्प्यदङ्गम्यसृग्धिज्वलशुचलषपतपदः । ३ । २ । १५० ।

'जु' इति सौत्री धातुर्गौरी वीगे च । जवनः । चङ्कमणः । दङ्गमणः । सरणः । पूर्वेषु सिद्धे पद-ग्रहणं 'लषपतपद-' (२१३४) इत्युक्त्वा बाधा सा भूदिति । तेन ताच्छ्रीलिङ्गेषु परस्परं वासरूप-विधिनस्तीति । तेनलङ्कृज्वरुणम् ।

3130. The affix वृच् comes after the following verbs in the sense of 'the agent having such a habit &c', viz.— जु, चङ्कम्प्य, दङ्गम्य, सृ, वृध, ज्वल, शुच, लष, पत and पद.

The verb जु is not to be found in the Dhātupāṭha, but is taught in the aphorisms and is hence called a *sautra dhātu*. It means 'to go', 'to be quick'. As जु + वृच् = जो + ज्वन (VII. 1. 1. and VII. 3. 84) = जवनः (VI. 1. 73, II. 3. 46) 'a courser, a swift horse'. चङ्कम्प्य + वृच् = चङ्कम्प्य + ज्वन (II. 4. 74) = चङ्कमणः 'moving about'; so also दङ्गमणः 'wandering'; सरणः 'flowing'; वर्धनः 'greedy'; ज्वलनः 'burning'; शोचनः 'grieving'; लषणः 'desiring'; पतनः 'falling'; अदनः 'moving'.

The enumeration of the word पद in the above, indicates that this sūtra applies to the transitive verbs; otherwise the sūtra III. 2. 148 would

have been sufficient, as पद् is a चलनार्थे verb. Moreover the affix ukāñ of III. 1. 154, S. 3134 will not now debar this युच् after पद्, otherwise it would have. Others say that the inclusion of पद् in this aphorism indicates the existence of the *pa. ibhāshā* already given under sūtra III. 2. 141 *i.e.* the rule of III. 1. 94 has no concern with affixes added in the sense of 'having such a habit &c'. The affix एच्छुच् which by III. 2. 136 is added to अलङ्कृच्, supersedes, therefore, not merely the addition of वृच् to अलङ्कृच् (III. 2. 135), but also the addition of एदुल् to the same. If a *tachchhikilika apavāda* were to supersede only an *atāchchhikilika utsarga*, it would have been superfluous for Pāṇini to teach in this sūtra the addition of युच् to पद्, because in that case the addition of उक्च् to पद् by III. 2. 154 would not have debarred the addition of युच् to पद् by III. 2. 149. The repetition is for the sake of *jnāpana* therefore, and it indicates the existence of the above-mentioned maxim. The *jnāpana* is not, however, of universal application; for sometimes both affixes are applied concurrently; as गन्ता खेटविकल्पनः ।

३१३१ क्रोधमरुडार्थेभ्यश्च । ३ । २ । १५१ ।

क्रोधनः । रोषणः । मण्डनः । भूषणः ।

3131. And after the verbs having the sense of क्रुच् 'to be angry' and नृच् 'to adorn', the affix उच् is employed.

As क्रोधनः 'wrathful'; रोषणः 'irascible'; मण्डनः 'adorning'; भूषणः 'ornament'. But not so after the verb अलङ्कृच् to which sūtra III. 2. 136 applies.

३१३२ । न यः । ३ । २ । १५२ ।

यकारान्ताद्गुणं स्यात् । कनूयिता । क्ष्मायिता ।

3132. The affix उच् is not employed after those verbs which end in the letter य.

This debar III. 2. 149. As कनूयिता 'making creaking sound'; क्ष्मायिता 'trembling'. In these cases the affix वृच् is employed (III. 2. 135).

३१३३ । सूददीपदीक्षश्च । ३ । २ । १५३ ।

गुणं स्यात् । सूदिता । दीपिता । दीक्षिता । 'भक्तिकल्पि—' (३१४७) इति रेण युचो बाधे सिद्धे दीपेर्यहणं चापयति + ताच्छीलित्थेनु वासकूपविधिर्नास्ति + इति प्रायिकमिति । तेन कथा कथना युयतिः । कथा कल्पना शाला । यदि सूदयुञ्ज कथं मधुसूदनः । नन्द्यादिः ।

3133. The affix युच्, does not come after the verbs सूद् 'to strike', दीप् 'to shine' and दीष् 'to initiate'.

These three verbs are *anvātātet*, and by sūtra III. 2. 149, would have taken युच्. The present sūtra prohibits that. Therefore, they take वृच्. As, सूदितु 1st sing सूदिता 'one who strikes'; दीपितु one who shines'; दीषितु 'one who initiates'.

Now, it might be objected—"We find that sūtra III. 2. 167 specifically enjoins the affix र after दीप्; this *apavāda* rule will therefore, supersede the general rule; where is then the necessity of the present

rule? If you say that the affix **युच्** is also obtained by the rule of non-uniformity (III. 1. 94), we reply that the Paribhāshā given under sūtra 3121 will prevent that." This objection is answered by saying that the above-mentioned Paribhāshā is not of universal application; there are exceptions to it, as **कन्या युवतिः** and **कनना युवतिः** 'a young girl' which are both valid forms derived by adding **र** and **युच्** to the verb **कच्**. So also **कनना** and **कनना शाखा** 'a shaking branch.'

If we prohibit **युच्** after the root **सूद्**, how do we get the forms **सधुसूदन** and **रिपुसूदन**? This objection may be answered in three ways: (1) the present is *anitya* rule, not of universal application, which can be inferred from finding this sūtra separated from the last (*yogavibhāga*), when it was easier to make them one, (2) the words **सधुसूदन** &c. belong to the *नन्द्यादि* class (III. 1. 134) taking the affix **र्यु** or (3) they are formed by III. 3. 113 by the affix **र्युट्**.

३१३४ । लक्षपतपदस्थामूषहलकनगमशुभ्य उक्तञ् । ३ । २ । १५४ ।

लायुकः । पातुक इत्यादि ।

3134. The affix **उक्तञ्** comes after the following verbs, in the sense of 'the agent having such a habit &c':—**लप्**, **पत्**, **पइ**, **स्था**, **भू**, **वृप्**, **हृच्**, **कच्**, **गच्** and **शृ** ।

As **अपलायुकं वृषलजंगतं**, **प्रपातुका सर्षा भवन्ति**, **उषयादुकंसत्वं उपस्थायुका र्णं पशवो भवन्ति** 'प्रभायुकमन्नं भवति, प्रयर्षुकाः पर्जन्याः, आघायुकं कापालितस्य मूलम्, कायुक र्णं स्त्रियो भवन्ति, आगतयुकं धाराशरीरं रत्न आहुः, किंशारुकं तीव्रजनायुः । The **च्** is added after **स्था** in **उपस्थायुक्त** by VII. 3. 33. The **हृच्** is changed into **चाट्** by VII 3. 32 and 54.

३१३५ । जल्पभिन्नकुटलुगटवृडः षाकन् । ३ । २ । १५५ ।

जल्पाकः । भिक्काकः । कुट्टाकः । लुगटाकः । वराकः । वराकी ।

3135. The affix **षाकन्** comes, in the sense of the 'agent having such a habit &c', after the following verbs:—**जल्प्**, **भिक्**, **कुट्ट**, **लुगट** and **वृ** ।

The **च्** is indicative showing that the feminines of the words so formed take the affix **ङीच्** i.e. long ई (IV. 1. 41.) As **जल्पाकः** 'talkative'; **भिक्काकः** 'a beggar'; **कुट्टाकः** 'who or what cuts'; **लुगटाकः** 'a thief or robber'; **वराकः** 'low, miserable'. In the feminine **जल्पाकी**, **वराकी** &c.

३१३६ । प्रजोरिनिः । ३ । २ । १५६ ।

प्रजबी । प्रजविनी । प्रजविनः ।

3136. The affix **इनि** comes in the sense of 'the agent having such a habit etc', after the verb **प्रजु** 'to hasten forward.'

As **प्रजविन्**, sing. **प्रजवी** 'an express, courier', dual **प्रजविनी**, pl. **प्रजविनः** ॥

३१३७ । जिहृक्षिविश्रीएवमाव्यथाभ्यसपरिभूप्रसूभ्यश्च । ३ । २ । १५७ ।

जयी । दरी । षवी । विशयी । अत्ययी । वरी । अव्ययी । अभ्ययी । परिभयी । प्रसवी ।

3137. The affix **जि** comes, in the sense of 'the agent having such a habit &c', after the verbs जि 'to conquer', दृ 'to respect', वि 'to waste, to dwell, to go', विशि 'to shelter', इ 'to go', वस् 'to vomit', अव्यथ 'not to give pain', अभ्यन 'to injure', पस्वि 'to humiliate' and प्रसू 'to beget'.

As जयिन् 1st. sing. जयी 'conquering'; similarly, दरी 'respecting'; सयी 'wasting'; विशयी 'wasting', अत्ययी 'exceeding'; वसी 'vomiting'; अव्यथी 'free from pain'; अभ्यसी 'not injuring'; पस्विनी 'humiliating' and प्रसवी 'procreating'.

३१३८ । स्पृहिसृष्टिपलित्पिनिद्रातन्द्राअद्वाभ्य आलुच् । ३ । २ । १५८
आकास्त्रयश्चरादावदन्ताः । स्पृहयालुः । सृहयालुः । पतयालुः । दयालुः । निद्रालुः । तन्द्रालुः । तद्वा
द्रा । तदेो नान्तत्वं निपात्यते । तन्द्रालुः । * शीङो वाच्यः * । शयालुः ।

3138. The affix **आलुच्** comes in the sense of 'the agent having such a habit &c', after the following words:—स्पृह 'to desire', सृह 'to seize', पत 'to fall', दय 'to give, to go, to protect', निद्रा 'to sleep', तन्द्रा 'to be tired' and अद्वा to venerate'.

The first three verbs belong to the Churādi class and end in short अ and take णिच् without guna or vridhhi.

As, स्पृहयालुः 'disposed to be desirous of'; सृहयालु 'disposed to catch hold of or seize'; पतयालुः 'tending or prone to fall'; दयालुः 'compassionate'; निद्रालुः 'disposed to sleep'. The word निद्रा is formed by adding the preposition नि to the verb द्रा 'to go crookedly'; तन्द्रालुः 'slothful'; तन्द्रा is formed by adding तद् to द्रा, and then irregularly changing the इ into च्. अद्वालुः 'full of faith'. The term अद्वा is formed by adding अत् to the verb दुधाच् 'to hold'. See VI. 4. 55 for adding अत्.

Vart.—The affix **आलुच्** comes also after the root शीङ् 'to lie down'; as शयालुः 'disposed to lie down'.

३१३९ । दाधेदसिधदसदो रुः । ३ । २ । १५९ ।

दारुः । धारुः । सेरुः । शद्गुः । रुद्गुः ।

3139. The affix **रु** comes after the verbs दा 'to give', घेद् 'to suck', सि 'to bind', चद 'to fall' and सद 'to sit'.

As दारुः 'a munificent man'; धारुर्वत्सो मातरच् 'a sucking child of the mother'. The genitive case is here prohibited by II. 3. 69, the रु being taken as equivalent to उ. As सेरुः 'binding'; शद्गुः 'falling'; and रुद्गुः 'resting'.

३१४० । सृषस्यदः क्स्मरच् । ३ । २ । १६० ।

सृमरः । चस्मरः । अद्मरः ।

3140. The affix **क्स्मरच्** in the sense of 'the agent having such a habit &c', comes after the verbs सृ 'to flow', चसि 'to eat', and अद 'to eat'.

As सृमरः 'going, a kind of deer'; चस्मरः 'gluttonous'; अद्मरः 'voracious'.

३१४१ । भङ्गभासनिदो घुरच् । ३ । २ । १६१ ।

भङ्गुरः । भासुरः । नेदुरः ।

3141 The affix घुरच् comes in the sense of 'the agent having such a habit &c.', after the verbs भङ्ज् 'to break', भास् 'to shine', and निद 'to be fat.'

As भङ्ग् + घुरच् = भङ्ग् + चर (VII. 3. 52) = भङ्गुरः 'brittle'; the palatal being changed into guttural because of the indicatory घ. So also नेदुरः पद्भुः 'a fat breast'; भासुरं ज्योतिः 'splendid light'.

After the verb भङ्ज् this affix gives a reflexive signification—that which naturally breaks of itself.

३१४२ । विदिभिदिच्छिदेः कुरच् । ३ । २ । १६२ ।

विदुरः । भिदुरच् । छिदुरच् ।

3142. The affix कुरच् comes, in the sense of 'the agent having such a habit &c.', after the verbs विद् 'to know', भिद् 'to divide' and छिद् 'to pierce'.

As विदुरः पण्डितः 'a knowing Pandit'; भिदुरं काष्ठच् 'a splitting or fragile wood'; छिदुरा रज्जुः 'a cutting or breaking rope'. The affix is employed in a reflexive sense after the verbs विद् and छिद्.

Note.—The affix कुरच् comes after the verb वधच् 'to kill'; and there is vocalisation of the semivowel; as विधुरः ।

३१४३ । इगन्तशजिसृतिरुदः क्वरप् । ३ । २ । १६३ ।

इत्वरः । इत्वरी । नश्वरः । जित्वरः । सूत्वरः ।

3143. The affix क्वरप् comes, in the sense of 'the agent having such a habit &c.', after the verbs इ 'to go', नश् 'to destroy', जि 'to conquer', and सू 'to flow'.

The प् is indicatory employed in order to introduce the augment हुक् between the verb and the affix (VI. 1. 71). Thus इ + क्वरप् = इ + ल + वर = इत्वरः, fem. इत्वरी 'a traveller'; नश्वरः, fem. नश्वरी 'transitory,' जित्वरः, 'victorious', fem. जित्वरी; सूत्वरः fem. सूत्वरी 'going, a river'.

Though the affix begins with a letter of वल् pratyahāra, and ought to have taken the intermediate इट् (VII. 2. 35) yet it is prohibited by VII. 2. 8

३१४४ । गत्वरश्च । ३ । २ । १६४ ।

गनेरनुनासिकलोपोऽपि निपत्यते । गत्वरी ।

3144. And the word गत्वर is irregularly formed.

The word गत्वर is formed by eliding the च् of गच् and adding the affix क्वरप्. As गत्वरः, fem. गत्वरी 'locomotive, transient'.

३१४५ । जागरूकः । ३ । २ । १६५ ।

जागतेरूकः स्यात् । जागरूकः ।

3145. The affix ऊक comes after the verb जाग् 'to be awake' in the sense of 'the agent having such a habit.'

As जागरूकः 'wakeful',

३१४६ । यजजपदशां यङः । ३ । २ । १६६ ।

सभ्यो यङन्तेभ्य ऊङः स्यात् । दशामिति भाविना नलोपेन निर्देशः । यायजूकः । जङ्जपूकः । दन्दशूकः ।

3146. The affix ऊङ् comes in the sense of 'the agent having such a habit &c.' after the verbs यच्, जप् and दंश् when they end in the affix यङ्.

The intensives of these verbs take ऊङ्. As यायजूकः 'a performer of frequent sacrifices'; जङ्जपूकः 'a mutterer of prayers repeatedly'; दन्दशूकः 'a snake (what bites frequently)'. The nasal is inserted by VII. 4. 86. S. 2658. The root दंश् (Bhvâdi) is shown in the sūtra without its nasal, in anticipation of its losing it before the affix by VI. 4. 24. S. 415.

३१४७ । नमिकन्पिस्मजसकनहिंसदीपो रः । ३ । २ । १६७ ।

नञः । कम्पः । स्मेरः । जसिर्नरूपूर्वः क्रियासातत्ये वर्तते । अजस् संततमित्यर्थः । कम्पः । हिंसः । दीपः ।

3147. The affix र comes in the sense of 'the agent having such a habit &c.' after the verbs नम 'to bow', कम्प् 'to shake', स्मि 'to smile', अजस् 'not to cease', कम् 'to desire', हिंस 'to injure', and दीप 'to shine'.

Thus, नञ् काष्ठं 'soft wood'; कम्पा शाखा 'shaking branch'; स्मेरं सुखं 'smiling face'; अजस्त्रं जुहोति 'he sacrifices perpetually'; कम्पा युवती 'a beautiful maiden'; हिंसं रक्षः 'the injuring Rākshas'; दीपं काष्ठं 'brilliant wood.'

The word अजस्त्रं is an adverb, and is derived from the root जस् 'to set free', with the negative particle अ, and the affix र; as अ + जस् + र = अजस्त्रं ।

३१४८ । सनाशंसभिक्ष उः । ३ । २ । १६८ ।

चिकीर्षुः । आशंसुः । भिक्षुः ।

3148. The affix उ comes after roots that have taken the affix सन् and after the verbs आशंसु 'to wish' and भिक्षु 'to beg' in the sense of 'the agent having such a habit &c.'

The term सन् in the aphorism means Desideratives in the affix सन्, and not the verb सन्, because the verb सन् is never seen with this affix.

As, चिकीर्षुः 'desirous of doing'; जिहीर्षुः 'desirous of taking'; आशंसुः 'desirous'; भिक्षुः 'a beggar'.

The verb आशंसु with the upasarga आ is the verb शंसि 'to desire' and not the verb शंसि 'to praise'.

३१४९ । विन्दुरिच्छुः । ३ । २ । १६९ ।

वेत्तेर्मुनिषेःशब्दं च निपात्यते । वेत्ति तच्छीलो विन्दुः । इच्छति इच्छुः ।

3149 The words विन्दु and इच्छु are irregularly formed by the addition of the affix उ, in the sense of 'the agent having such a habit &c.'

To the verb विदि we add the augment वृत् and then the affix उ; as, विद् + वृत् + उ = विन्दुः (I. 1. 47) = वेदनशीलः 'intelligent'; so of इच् 'to wish', the च is replaced by छ, and we have इच्छुः = इच्छाशीलः 'desirous'.

३१५० । क्याच्छन्दसि । ३ । २ । १९० ।

‘देवाञ्जिगति सुन्नयुः’ ।

3150. The affix च comes in the Chhandas, after the roots that have taken the Denominative affix क्य in the sense of ‘the agent having such a habit &c’.

The term क्य includes the three affixes क्यच्, क्यङ् and क्यप् (see sūtras III. 1. 8. 11, 13, &c). As नित्रयुः, संस्वेदयुः, सुन्नयुः (Rig. Ved. I. 3. 4). As देवाञ् जिगति सुन्नयुः ।

In the modern Sanskrit वृत् will be employed. As नित्रीयिता. By sūtra VII. 4. 33, the long ई replaces the final अ, when क्यच् follows; as पुत्र + क्यच् = पुत्री + य = पुत्रीच. Why then in the case of नित्रयुः there is not the substitution of long ई for the अ of नित्र? Because the rule VII. 4. 33 is set aside by VII. 4. 35 which declares that in the Chhandas the long ई is not substituted for the अ ।

३१५१ । आद्रुगमहनजनः किकिनौ लिट् च । ३ । २ । १९१ ।

आद्रुगमहनजनः किकिनौ स्तश्छन्दसि तौ च लिट् च । पपिः सोमस् । ददिर्गाः । वभिर्वैजुस् । जग्मिर्मुवा । ‘जघ्नितृत्रसमिन्त्रियस्’ । जज्ञिः । * भाषायां धाञ्कसृगनिजनिनमिभ्यः * । दधिः । चक्रिः । सस्त्रिः । जग्मिः । जज्ञिः । नेमिः । * सासहिवावहिचाचलिपापतीनामुपसंख्यानस् * । यङन्तेभ्यः सहेत्यादिभ्यः किकिनौ पतेर्नीगभावश्च निपात्यते ।

3151. In the Chhandas, the affixes कि and कित् in the sense of ‘the agent having such a habit &c’ come after the verbs that end in long आ, or short or long ऋ, and after the verbs गस् ‘to go’, हृस् ‘to kill’, and जन् ‘to be produced’, and these affixes operate like लिट् causing reduplication of the root.

The इ after आ is either for the sake of euphony, or for the sake of precision. Had it been त्, then by the rule of तपर (I. 1. 70) short ऋ would only be included and not long ऋ. But the present rule is applicable to long ऋ as well.

Thus पर + कि = पपिः ‘drinking’; as पपिः सोमं ‘drinking the soma-juice’; ददिर्गाः ‘giving cows’ (Rig. Ved. VI. 23. 4). मित्रावरुणौ तपुरिः (Rig. Ved. IV. 39. 2, VI. 68. 7). दृरे अप्याजपुरिः (Rig. Ved. X. 108. 1). गस् + कित् = जग्मिः ‘being in constant motion, wind’; जग्मिर्मुवा (Rig. Ved. II. 23. 11), हृस् + कित् = जघ्निः ‘killing, a weapon offensive’; जघ्निर्दृत्रस् (Rig. Ved. IX. 61. 2); जन् + कित् = जज्ञिः as जज्ञिर्बीजस् (T. S. VII. 20. 1). So also वभिर्वैजुस् ।

The letter क् in these affixes is indicatory. It might be said ‘it is superfluous to make these affixes कित्, because these being treated like लिट् will be कित् by rule I. 2. 5’. True, they would be कित् by the rule I. 2. 5, but then the rule VII. 4. 11. (when लिट् follows, गुणा is the substitute of the verb ऋच्छ and of those that end in the long ऋ) would also have applied to these affixes, and would have caused गुणा. It is to prevent this गुणा of the letter ऋ that we have annexed an indicatory क् to these affixes.

Vart.—The affixes क्ति and क्तिर् are of universal application in the Chhandas, and are not confined to the verbs enumerated in the sūtra, as we see them in सद् &c.; as वेदिः (Yaj. Ved XII. 105); नेनिः (Rig. Ved. II. 5. 3).

Vart.—The affixes क्ति and क्तिर् come after the roots धाञ्, कृञ्, सू, क्ति, ग्नि, and ननि in the classical literature also; as, दधिः, अग्निः, सखिः, अग्निः, जग्निः, नेनिः &c.

Vart.—The affixes क्ति and क्तिर् come after the Intensive (यङन्त) roots of सद्, वद्, चल्, and पठ्. As, सासहिः, वावहिः, चाचलिः, पापतिः (VII. 4. 83).

३१५२ । स्वपितृषोर्नजिङ् । ३ । २ । १९२ ।

स्वप्नक् । तृष्णक् । तृष्णञौ । तृष्णञः । 'धृषेन्न' इति वाच्यमिति काशिकादौ । धृष्णक् ।

3152. The affix नजिङ् comes, in the sense of 'the agents having such a habit &c', after the verbs स्वप् 'to sleep' and तृष् 'to be thirsty'.

As स्वप् + नजिङ् = स्वप्नञ् 1st. sing. स्वप्नक् 'sleeping, drowsy'; तृष्णञ् 1st. sing. तृष्णक् covetous, thirsty'.

Vart.—So also after the verb धृष् 'to insult, be bold'; as, धृष्णञ् 1st. sing. धृष्णक् 'bold, impudent'. (This vārtika is found in Kāśikā).

३१५३ । शृवन्द्योराहः । ३ । २ । १९३ ।

शराहः । बन्दाहः ।

3153. The affix आह comes in the sense of 'the agents having such a habit &c' after the verbs शृ 'to injure' and बन्द 'to praise', 'to salute'.

As शराहः 'noxious, a mischievous animal'; बन्दाहः 'praising, a bard'.

३१५४ । भियः क्रुक्कुनौ । ३ । २ । १९४ ।

भीरुः । भीलुकः । * क्रुक्कुनपि वाच्यः * । भीरुकः ।

3154. The affix क्रु and क्रुकुन come in the sense of 'the agent having such a habit' after the verb भी 'to fear'.

As, भीरुः 'fearful, timid'; भीलुकः 'timorous, a bear, a tiger, a jackal'.

Vart.—The affix क्रुकुन् should also be stated; as भीरुकः ।

३१५५ । स्थेशभासपिसकसो वरच् । ३ । २ । १९५ ।

स्थावरः । ईश्वरः । भास्वरः । वेस्वरः । कस्वरः ।

3155. The affix वरच् comes, in the sense of 'the agents having such a habit &c' after the verbs स्था 'to stand', ईश 'to rule', भास् 'to shine', विस 'to go' and कस् 'to go'.

As स्थावरः 'immoveable'; ईश्वरः 'ruler, God'; भास्वरः 'luminous.' वेस्वरः 'going, destructive'; विकस्वरः 'opening, expanding'.

३१५६ । यश्चयङ् । ३ । २ । १९६ ।

यातेर्यङन्ताद्वरच्स्यात् । 'अतो लोपः' (२३०८) । तस्य 'अचः परस्मिन्-' (५०) इति रयानि-
कद्वावे प्राप्ते पदस्य चरभावयवे द्विर्वचनादौ च कर्तव्ये परनिमित्तोऽजादेशो न स्थानिवद् । तस्य
यलोपं प्रति स्थानिवद्भावनिषेधात् 'लोपो व्योः-' (८९३) इति यलोपः । अस्त्वोपस्य स्थानिवदभाव-
नित्यातो लोपे प्राप्ते 'वरे श्रुप्तं न स्थानिवद्' ॥ यायावरः ।

3156. The affix वरच् in the sense of 'the agent having such a habit &c' comes after the verb वा when it ends with the affix यङ्.

With the affix यङ्, the intensives of verbs are formed ; as वायावरः 'a vagrant, an ascetic'. See sūtra I. 1. 58.

Thus वा+यङ्+वरच् । Now applies VI. 4. 48. S. 2308, requiring the elision of the अ of the य of यङ् । Thus वा+य्+०+वरच् ॥ This elided अ caused by a subsequent rule would have been sthānivat by I. 1. 57 S. 50. But it is not sthānivat for the purposes of the rules relating to the final member of a pada, or for doubling &c. See I. 1. 58. S. 51. Now VI. 1. 66. S. 873 requires the elision of य् before वर । But if the elided अ be sthānivat, then it would intervene, and य् could not be said to be followed by व् and so there would be no elision of य् । But I. 1. 58. S. 51 declares that for the purposes of य् elision the vowel substitute is not sthānivat. Thus वायाय्+०+वरच्=वाया+०+०+वरच् । Now the आ of वा requires to be elided, if the elided अ be sthānivat. But this is prevented by the same rule (I. 1. 58. S. 51) with regard to वर विधिः ।

Note.—To understand this sthānivat question properly, we give the following quotation from the Ashtādhyāyî I. 1. 58. S. 51.

Thus from the intensive verb वायाय we have वायावरः 'a vagrant.' It is formed in this wise वायाय+वर (III. 2. 176)=वायाय्+०+वर (VI. 4. 48). Here the अ of य has been dropped and replaced by lopa, on account of its being followed by the ârdhadhâtuka affix वरच्. The next step is to drop the य् by rule VI. 1. 66, which declares that the letters य् and र् are dropped before affixes beginning with any consonant except य् i.e., beginning with consonants of वल् pratyâhâra. Now if the lopa substitute be considered as sthānivat to अ, then the affix वरच् is not an affix having an initial consonant and the rule, which requires the dropping of य्, would not apply. The sūtra I. 1. 58. however provides for this by not making it sthānivat.

Thus वाया+०+वर. Now there is a rule (VI. 4. 64) which declares that the final long आ of a base is dropped before ârdhadhâtuka affixes having an initial vowel. Here therefore, if the âdeṣa 'lopa,' which replaced the vowel अ, be considered as sthānivat, by I. 1. 57. S. 50 and वर be considered as an affix having a latent initial vowel, then the आ of वाया requires to be dropped. But this sūtra prevents this and we have the form वायावर ; as अस्तु वायावरः प्रवेत पिपदात् ॥

३१५७ । आजभासधुर्विद्युतोर्जिपूजुग्रावस्तुलः क्विप् । ३ । २ । १९९ ।

विभ्राट् । भाः । भावौ । धूः । धुरौ । विद्युत् । ऊर्क् । पूः । पुरौ । दृषिग्रहणस्यापकपञ्ज-
वतेदीर्घः । झः । झवौ । जुयः । ग्रावशब्दस्य धातुना समासः सूत्रे निपात्यते । ततः क्विप् ।
ग्रावस्तुत् ।

3157. The affix क्विप् comes, in the sense of 'the agent having such a habit &c.' after the verbs भाज् 'to shine' भाच 'to shine' भुज् 'to injure', श्वृ 'to shine', ऊर्ज् 'to be strong', पू 'to fill', उ 'to move rapidly' and स्तु 'to praise', when it is preceded by the word ग्रावत् 'a stone'.

Thus, विभाज् 1st. sing. विभाज् 'splendid'; भाज् 1st. sing. भाः 'light'd ; भासौ ॥ ; भुज् + क्विप् = भुज् (VI. 4. 21), 1st. sing. भूः 'who injures'd. भुरौ । विस्फुत् 'lightning'; ऊर्ज् 1st. sing. ऊर्ज् 'strength'; पू 1st. sing. पूः 'what fills; पुरौ; ह्रः 'swift'. In the case of उ, a long vowel is the substitute of उ by applying the next sūtra, where the word दूरयते shows that the rules, of lengthening &c., apply also. Thus S. उः । d. उवौ । pl. उवः । See vārtika under that sūtra. ग्रावस्तुत् (VI. 1. 71) 'a priest (VII. 2. 92). The compounding of the noun grāvan with a root is anomalous and formed by this sūtra. After such compounding क्विप् is added. Though by the universal rule III. 2. 76, the affix क्विप् would have come after these verbs also, the repetition of the affix shows that वाऽसकूपविधि does not apply in tāchchhīlīka affixes.

३१५८ । अन्वयेभ्योऽपि दूरयते । ३ । २ । १७८ ।

क्विप् । छिद् । भिद् । दृशियद्वा विध्यन्तरोपसंग्रहार्थम् । क्वचिद्दीर्घः क्वचिदसंप्रसारणं क्वचिद्द्वे क्वचिद्वस्वः । तथा च वार्तिकम् । * क्विक्वचि प्रच्छयायतस्तुकटमुज्जुनीणां दीर्घोऽसंप्रसारणं च * । क्विक्वचोऽपि विनोदादिसूत्रेण केषांचित्सिद्धे तच्छीलादौ तुना वाधा ना भूदिति वार्तिके ग्रहणम् । वक्तीति वाक् । वृच्छतीति प्राट् । आयतं स्तौति आयतस्तूः कट् । प्रयते कटप्रूः । जुवतः । अयति ह्रिं श्रीः । * दू तिगमिजुहोतीनां द्वे च * । दृशियद्वादादभ्याससंज्ञा । दिस्फुत् । जगत् । * जुहेदिर्दीर्घश्च * । जुहूः । 'हु भवे' । अस्य ह्रस्वश्च । दीर्घिति । दहत् । * आयतेः संप्रसारणं च * । षीः ।

3158. The affix क्विप् is seen after other verbs also, besides those mentioned above, in the sense of 'the agent having such a habit &c'.

As युज्, 1st. sing. युक् 'joining'; छित् 'piercing'; भिद् 'dividing'.

By using the words 'is seen' in the aphorism, it is implied that other rules also apply concurrently with क्विप्. Thus in some cases we find lengthening of the vowel; in some, there is reduplication of the root; in some instances there is *samprasāraṇa* of the semivowel; and in other cases there is shortening. These are taught in the following vārtikas.

Vart.—When क्विप् follows, the long vowel is the substitute of वच् 'to speak', प्रच्छ् 'to ask', आयतस्तु 'to praise long', कटमु 'to move through a mat', उ 'to move rapidly', and श्री 'to serve', and there is no substitution of a vowel for the semivowel (VI. 1. 16). Some of these would have been formed by the Unādi sūtra (II. 57). Their inclusion in the vārtika shows that in the tāchchhīlādi sense, the क्विप् should not be superseded by दृच् ।

As, वाक् 'the voice'; प्रश् + क्विप् = प्रश् + क्विप् (VI. 1. 10) = प्रश् + क्विप् (VIII. 2. 36) प्राश् (VIII. 4. 56) 'who asks'; आगतस्तुः 'who praises long'; कटम्: 'a worm'; द्रुः 'swift'; लीः 'the goddess Lakshmi'.

The word द्रु which was mentioned in the last sūtra is redundant here.

Vart.—There is reduplication of the verbs द्युत् 'to shine', गच्छ 'to go' and द्रु 'to invoke', when क्विप् follows. By force of 'drisyate', the words get the designation of abhyāsa : so the doubling of the eighth adhyāyā applies also. As, विद्युत् 'shining'; जगत् 'going, the world'.

Vart.—There is lengthening also of the vowel of द्रुद्: as द्रुद्: 'a crescent-shaped wooden ladle used for pouring the sacrificial ghee into the fire.'

Vart.—The root हृ 'to fear' is shortened also ; as दहृत् 'fearing.'

Vart.—The verb च्चा 'to think' has samprasāraṇa ; as च्चीः 'thinking'.

३१५९ । भुवः संज्ञान्तरयोः । ३ । २ । १९९ ।

नित्रभूर्नाम कश्चित् । धनिकाधनार्थयोरन्तरे वस्तिवृत्ति विश्वासायं स प्रतिभुः ।

3159. The affix क्विप् comes after the verb भू 'to be' when the word so formed denotes a name or a surety.

As, विभुः 'a person called Vibhū'; प्रतिभुः 'a surety i.e. he who stands intermediate between the debtor and the creditor'. So also नित्रभुः ।

३१६० । विप्रसंभयो इवसंज्ञायाम् । ३ । २ । १९० ।

प्रथमो भुवो द्रुः स्वाग्म द्रु संज्ञायाम् विभुर्व्यापकः । प्रभुः स्वामी । संभुर्जनिता । संज्ञार्यां द्रु विभुर्नाम कश्चित् । * नितद्वादिभ्य उपसंख्यानम् * । नितं द्रवतीति नितद्भुः । यतद्भुः । यच्छुः । अस्तत् भावित एवैवाऽत्रभवति ।

3160. The affix द्रु comes after the verb भू when it is preceded by the upasargas वि, प्र and च्च; provided that the word to be formed does not mean an appellative.

As विभुः 'all pervading'; प्रभुः 'lord'; संभुः 'Creator'.

Why do we say 'when it is not a proper name? Observe विभुः 'a person called Vibhū'.

Vart.—The words नितद्भु &c, also are formed by this affix. As नितद्भु 'the sea'; यंभुः 'causing happiness'. This has the force of latent causative: as यं (युत्) भाववति = यंभुः 'causing happiness'. So also यतद्भुः ।

३१६१ । धः कर्मणि छृन् । ३ । २ । १९१ ।

वेदो धात्रश्च कर्मण्यर्थे दृश्यात् । ' धात्री जनन्याससकीबहुनक्षुपमावृषु' ।

3161 The affix शृत्रन् comes, in denoting the object, after the verb धा 'to feed'.

The indicatory च् denotes that the feminine is formed by लीप् (च) affix. As धात्री 1, "the mother" whom the children suck (*dhayanti*) 2, the Amalaki fruit, which holds (*dadhāti*) all medicinal properties) 3, "the earth" which sustains all); 4 the wet nurse'. See Amarakosa III. 3, 176.

३१६२ । दाम्नीशसयुयुजस्तुतुदसिसिचमिहपतदशनहः करणे । ३ ।

२ । १८२ ।

दाबादेः घृन्त्यात्करणेऽथ । दायक्येन दात्रम् । नेत्रम् ।

3162. The affix *shtran* with the sense of instrument, comes after the verbs दाप् 'to cut', नी 'to lead' शत् 'to hurt', यु 'to join', युज् 'to join', स्त 'to praise', दुष 'to inflict pain', वि 'to bind', सिच् 'to sprinkle', मिह 'to urine', पत् 'to fall', दश 'to bite' and नह 'to bind'.

As दात्र, 1st. sing. neuter दात्रच् 'a sickle' (lit, that with which one cuts); नेत्र 1st sing. नेत्रच् 'eye'.

३१६३ । तितुत्रतथसिसुसरकसेषु च । ७ । २ । ९ ।

दशानां दशानां कृत्प्रत्ययानाम्निव न स्यात् । शकच् । योत्रच् । योक्त्रच् । स्तोत्रच् । तोत्रच् । सेत्रच् । सेक्त्रच् । नेद्वच् । पत्रच् । दंष्ट्रा । नद्धी ।

3163. The इट augment is not taken by the following Kṛit-affixes:— ति, दु, त्र, त, य, सि, सु, सर, क and च ॥

शस्त्रं (VII. 2. 9) 'a weapon'; योत्रं 'the tie that fastens the yoke'; योक्त्रच् 'the tie of yoke'; स्तोत्रं a penegyric; तोत्रं 'a goad', सेत्रं 'a ligament'; सेक्त्रं 'a sprinkling vessel'; नेद्वच् 'the penis'; पत्रच् 'a vehicle'; दंष्ट्रा 'a large tooth'.

The word दंष्ट्रा belongs to the *Ajadi* class and hence forms its feminine in टाप् (ञा) and not in ई (IV. 1. 4).

The root दश् is read in the aphorism without its nasal i.e. as दश्. This indicates by implication that दश् loses its nasal before some affixes such as ऋयुट्; thus we have दशनच् 'tooth'.

And lastly नह् + षट् = नद्धु fem. नद्धी (VIII. 2. 34), and 40), 'a thong'.

Note.—Thus (1) क्लिच्—तन्तिः but तन्तिता तन्तिवुच्, क्लिच् - दीप्तिः but दीप्तिता, दीप्तिवुच् ॥ (2) वुच् (Un I 70)—वक्तुः but; वचिता, वचिवुच् ॥ (3) ष्टुच् (III. 2. 182)—पत्रं but पविता, पतिवुच्, so also Unādi ष्टुच् (Un IV. 158), as तत्रच् from तच् ॥ (4) तच् (Un III. 86)—हस्तः but हसिता, हसिवुच्; so also लीतः, पीतः, धूर्तः from लू, पू, धूर्ति forming सेट् लविता, पविता धूर्तिता ॥ The affix mentioned in the sūtra refers to this Unādi त (Un III. 86), and not to the त (क्त) of Nishṭhâ, for the Nishṭhâ त takes the augment, as हसितच् ॥ (5) क्यच् (Un II. 2)—कुह्यन् but कोषिता, कोषिवुच्, काह्यच् but काशिता, काषिवुच् ॥ (6) क्वि (Un III. 155), as कुषिः but कोषिता, कोषिवुच् ॥ (7) क्लु (Un III. 157)—हक्लुः but वषिता, वषिवुच्; (8) सरच् (Un III. 70)—असरच्.

३१६४ । हलसूकरयोः पुवः । ३ । २ । १८३ ।

प्रक्प्रजोः करणे घृन्त्यात् । तच्छेत्करणां हलसूकरयोरवयवः । हलस्य सूकरस्य वा योत्रच् । मुखमित्यर्थः ।

3164. The affix षट् is employed after the verb प्र with the sense of instrument, when denoting a member of the body of a plough or of a hog.

The verb **प्ल** includes both **प्लङ्** and **प्लञ्**; as **पोत्रञ्** 'a plough-share'; **पोत्रञ्** 'the snout of a hog'.

३१६५ । अति लूधूसूखनसहचर इन्नः । ३ । २ । १८५ ।

अरिन्नञ् । लविन्नञ् । धविन्नञ् । सविन्नञ् । खनिन्नञ् । सदिन्नञ् । चरिन्नञ् ।

3165. The affix **इन्न** comes after the verbs **प्ल** 'to go', **लू** 'to cut', **धू** 'to shake', **सू** 'to bring forth', **खन्** 'to dig', **सह्** 'to bear', and **चर** to go' with the sense of instrument.

Thus, **अरिन्नं** 'a rudder'; **लविन्नं** 'a sickle'; **धविन्नं** 'a fan'; **सविन्नं** 'cause of production'; **खनिन्नं** 'a spade'; **सदिन्नं** 'patience'; **चरिन्नं** 'an instituted observance or a narrative'.

३१६६ । पुवः संज्ञायाम् । ३ । २ । ३८५ ।

पविन्नञ् । येनाद्यमुत्पद्यते यच्चानानिकावेष्टनञ् ।

3166. The affix **इन्न** comes after the verb **प्ल** 'to purify' with the force of the instrument; when the sense of the complete word is simply appellative, and not descriptive.

The verb **प्ल** includes two verbs **प्लङ्** and **प्लञ्** both meaning 'to purify', but belonging to two different conjugations; as **पविन्नं** 'an instrument for cleansing or purifying', such as a sieve or a strainer; and in this sense it means 'two blades of *Kusa* grass used at sacrifices in purifying and sprinkling ghee'. It also means 'the sacred thread, the clarified butter' &c.

३१६७ कर्तरि चर्षिदेवतयोः । ३ । २ । १८६ ।

पुव इन्नः स्यात् ऋषौ कर्णे देवतायां कर्तरि । ऋषिर्वेदमन्त्रः । तदुक्तृष्टिषीति दर्शनात् । प्रयतेऽनेनेति पविन्नञ् । देवतायां तु 'अग्निः पविन्नं स मा पुनातु' ।

3167. The affix **इन्न** comes after the verb **प्ल** 'to purify' in the sense of 'the agent or the instrument' when it is respectively employed in connection with a Vedic mantra or a deity.

That is to say, when applied to a *Rishi* the force is that of an instrument, and when applied to a *Devatā* the force is that of an agent. As, **पवित्तोऽयमुष्टिः** 'this Vedic Rishi or the Mantra of the Veda is sacred' (through whose instrumentality one is sanctified). The word *Rishi* here means 'mantra or sacred Vedic verse': as we find in the sentence **तदुक्तृष्टिषया ॥ अग्निः पविन्नं स मा पुनातु** 'the God Agni is sacred' (one that purifies), 'let him purify me'. So also, **बायुः खरोः सूर्य इन्द्रः पवित्त ते मा पुनन्तु ।**

HERE ENDS THE FIRST PART OF THE KRIT-AFFIXES.

THE UNĀDI SŪTRAS.

The *Unādi* suffixes, though as necessary as the *Kridanta* ones, and as important as the *taddhiti* suffixes added to the nouns of the *gana-pāṭha*, are seldom treated of in ordinary treatises of grammar as an essential subject of grammatical instruction. Pāṇini himself, though diffuse in other respects, stops short when treating of the *Unādis* by saying "Unādayo bahulam, they are too many." Moreover the formation of *Unādi* words are so very arbitrary and complicated on account of the insertion, transposition, substitution and transmutation of letters by the indeterminate laws of prosthesis, epenthesis, metathesis, paragoge, synalepha, synesis, synacresis, synephonesis, &c., that it can hardly be brought under the definite rules of permutation by sandhi, or reduced under the strictest forms of grammar for the adhesion of these suffixes. The primary signification of the root also is utterly lost in the derivative word formed from it.

Dr. Carey, at the end of his Sanskrit Grammar, has a Chapter devoted to the rules for the formation of *unādika* words, and says they were contrived by the ancient grammarian Kātyāyana for the derivation of doubtful words in the same manner as the Sautra roots are supposed for the themes of some derivative words of uncertain origin. Dr. Aufrecht, in the preface to his edition of the *Unādi vritti* says. "The Unādi Sūtras are rules for deriving, from the acknowledged verbal roots of the Sanskrit, a number of appellative nouns, by means of a species of suffixes, which, though nearly allied to the so-called *krits*, are not commonly used for the purposes of derivation." Again, in another place, for distinguishing them from the *krit* suffixes, he says, "We find the *krit* suffixes in whole classes of verbs, employed for the same purpose, and subject to the same grammatical laws. The *Unādi* suffixes, on the contrary, seem in both respects to baffle the efforts of the grammarian who tries to bind them to a definite rule. Lastly, it must be confessed that the derivations given of *Unādi* words are frequently arbitrary and whimsical." It is necessary to notice in this place, in the words of Goldstucker, p. 171, "that there were two classes of scholars in ancient India, who entertained different views of the formation of words,—the one comprising the Nairuktās or etymologists (except Gārgya), and the other consisting of some of the *Vaiyākaranas* or grammarians, and the etymologist Gārgya. The former maintained that all nouns are derived from verbal roots, and the latter that only those nouns are so derived in which the accent and formation are regular, and the sense of which can be traced to the verbal root,

which is held to be their origin." The former prove the possibility of the undertaking, by the *Niruktā* and *Unādi Sūtras*, as Yaska says, नामाख्यात जानीति याकटायाने नैरुक्तसमयम् "that all nouns derive their origin from verbs; so says Sākatāyana, and all the commentators of the Vedās." The latter denied the possibility of deriving the Unādi words from verbal roots. Pātanjali, in his commentary on Pāṇini, says उणादीन्यद्बुत्पन्नानि प्रतियङ्गानि "Unādis are crude forms without origin;" and another grammarian, उणादीनि यथा जातानि तथा स्याथुनि "the Unādi words are perfect as they are;" thus expressing the opinion that it is impossible to assign to them the same grammatical rules to which we are accustomed in other words.

"We have no direct tradition," says Aufrecht, "as to the author of the sūtras. They were composed before the time of Pāṇini, as they are referred to by him in two different passages of his grammar. The fact, however, that both *Yāsku* and the author of the *Kārikā* (व्याकरणयज्ञ इत्य च तोकां) specify Sākatāyana as the grammarian who derived all nouns from verbs, speaks in favour of Nāgoji's conjecture that the authorship is to be attributed to Sākatāyana." Again says he, on page IX, "That in Vimala's Rūpamālā grammar, I find the statement that Vararūchi is their author." उणादि स्तुतीकरणाय चरुचिना पृथगेव सूत्राणि प्रणीतानि तदप्या कृवापाणि श्रीरुचिः This assertion which makes Vararūchi older than Pāṇini, would have a claim to probability. But if Vararūchi be another name for Katyāyana, then Dr. Carey's text of the sūtras has every right to be attributed to him. Goldstucker, however, in his strictures on Aufrecht, would not have him for the elder Kātyāyana, but Vararūchi himself, who as he explains from the above passage on page 171, composed a separate work of his own on the *Unādi Sūtras* in order to illustrate the suffixes. He does not allow the *Unādi Sūtras* to be anterior to Pāṇini, but acknowledges the suffixes to be of higher antiquity, and that Pāṇini lived a considerable time before the author of the *Unādi Sūtras*, who compiled them for supplying the defects in Pāṇini's work. (Dr. Rājendralal Mitra).

अथ उणादयः ।

THE UNADI AFFIXES.

PADA I.

१ । कृयापाजिभिस्वदिसाध्यशूभ्य उण् । १ । १ ॥

कारोतीति कारः शिल्पी कारकश्च । आतो युक्— (२७६१) । वातीति वायुः । पायुर्द्वन्द्वं जयत्यभिभवति रोगाज्जायुरीदधश्च । मिनोति प्रक्षिपति देहे जघ्नाणमिति वायुः पित्तश्च । स्वाहुः साधनोति परकार्यं साधुः । अरतुते आशुः । शीघ्रश्च । 'आशुर्ब्रूहिः पाटलः स्यात्' ।

1. The affix *uṇ* comes after $\sqrt{kṛi}$ 'to do' (VIII, 10), $\sqrt{vā}$ 'to scent', to 'blow' (II. 41), $\sqrt{pā}$ 'to drink', 'to protect' (I. 972, II. 47), $\sqrt{ji}$ 'to conquer' (I. 593), $\sqrt{mi}$ 'to throw' (V. 4) $\sqrt{svad}$ 'to be pleasant to taste' (I. 18), $\sqrt{sādh}$ 'to accomplish' (V. 17) and $\sqrt{asū}$ 'to pervade' (V. 18).

Thus कृ + उण् = कार् + उण् = कारः 'an artificer, artist' lit. the maker. वा + उण् = वा + युक् + उण् (the augment *yuk* is added by VII. 3. 33. S. 2761) = वायुः 'wind,' lit. the blower.' पा + उण् = पायुः 'anus:' 'protector'. In this last sense, we find it in भुवस्तस्य स्वतवां पायुरग्ने (स्वतवाद् + पायुः = स्वतवां पायुः VIII. 3. 11. S. 3633). See also Amarakośa I. 6. 73. So also जि + उण् = जै + उण् = जायुः 'medicine'. अगदो जायुः Amarakośa.

So also मि + उण् = मायुः 'bile, phlegm'. (Amarakośa I. 6. 62). It means 'sound' also. स्वद् + उण् = स्वाहुः 'sweet'. साध् + उण् = साधुः 'saint', lit. 'who helps or accomplishes the work of another'. आशुः 'quick', 'rice'. See Amarakośa II. 9. 15.

By virtue of III. 3. 1, S. 3169, the *uṇādi* affixes are added to roots other than those specifically mentioned in these sūtras : because of *bahulam* ("diversely"). Thus $\sqrt{rah}$ 'to abandon—राहुः 'the demon Rāhu'; lit. 'that which after catching the Moon, again *abandons*, it.' $\sqrt{vas}$ 'to dwell' वासुः 'The Container, the All-pervading',—lit. 'that in which all *dwell*', or 'who dwells every where'. He who is All-pervading (*vāsu*) and divine (*Deva*) is called *Vāsudeva*.

२ । छन्दसीणः । १ । २ ।

'मान आयौ' ।

2. In the Vedas the affix *uṇ* comes after हण् (to go).

Thus हण् + उण् = हे + उ = आय् + उ = आयुः 'man'.

As in त्वाग्ने प्रथमसायुसायवे &c. (Rig. I. 31. 11), मा नस्तोके तनये मान आयौ &c. (Rig. I. 114. 8.) This आयुः is a word ending in उ, and should be dis-

tinguished from the word अयुस् ending in स् which is formed by the affix चस् (See Unâdi II. 118.) In the classical Sanskrit the word आयुस् meaning 'life-period' of man, is Neuter and ends always in स् । See Amarakośa (I. 8. 119.) आयुर्जीवितकालो ना । So also जटायुस् and जटायुः ।

३ । हसनिजनिचरिचटिभ्यो जुष् । १ । ३ ।

दीर्घत इति दाह । 'जुः प्रत्ययः सानुरस्त्रियात्' । जानु । जानुनी । इह 'जनिवध्योश्च' (२५९२) इति न निषेधः । अजुबन्धव्यसामर्थ्यात् । चारु रम्यस् । चाटु प्रियं वाक्यस् । घृगृवादिस्त्रिवाल्कु-प्रत्यये 'चटु' इत्यपि ।

3. The affix *ñun* comes after the roots √*dri* (I. 846) 'to tear', √*shanu* (I. 492) 'to give', √*janu* (I. 862) 'to beget', √*chara* 'to walk' (I. 591) and √*chata* (I. 316) 'to pierce'.

Thus दृ + जुष् = दाहः 'timber' (Amarakośa II. 4. 13): lit. 'that which is torn asunder' सानुः 'summit' (A. K. II. 3. 5.) जानु n. knee. dual जानुनी । Here the prohibition against *vṛiddhi*, as ordained by VII 3. 35, S 2512, does not apply, because the affix जुष् has two letters ञ् end स् both of which are potent enough to produce *vṛiddhi*. If the *vṛiddhi* force of one letter be debarred by VII. 3. 35' the other letter will produce its effect. चारुः, 'pleasant' चाटुः 'flattery' or 'flattering speech'. Another form is चटु derived by affixing क्तु under *Mṛigayvâdi* class.

४ । किञ्जरयोः शिखाः । १ । ४ ।

किं शृणोतीति किञ्चारुः सत्यशुक्लं वाणद्वयं । जरामेति जरायुर्गर्भाशयः । 'गर्भाशयो जरायुः स्यात्' ।

4. The affix *ñun* comes after √*śri* (IX. 18) 'to injure' preceded by *kim*, and √*jin* (II. 36) 'to go' preceded by *jara*.

Thus किञ्शृ + ज् उञ् = किञ्चारुः 'the beard of corn', 'an arrow' (A. K. II. 9. 21 and III. 3. 162.) जरा ह + उञ् = जरायुः 'the uterus'. (A. K. II. 6. 8). The *Medini Kosâ* says "Ki.n śâru. masc. means the ear of corn; an arrow, a heron's feather". It means a desert, a bleak mountain also.

५ । त्रौ रश्च लः । १ । ५ ।

तरन्त्यनेन अर्था इति तालुः ।

5. The affix जुष् comes after the √*tri* (I. 1018) 'to cross over' and च् 'to go' and thereby its र is changed into ल ॥

Thus तृ + जुष् = तालुः the palate, lit 'over which the sounds of letters cross'. The sūtra is त्रः रः चलः । Some read च् into it, thus तृ + च् = तृ, dual त्रौ । Gen. dual त्रोः । Thus च् + जुष् = चार् + उ = चालुः 'potato'; 'pot.' A. K. II. 9. 31.

६ । कृके वचः कश्च । १ । ६ ।

कृकेन गलेन वक्तीति कृकवाकुः । 'कृकवाकुर्मयूरे च सरटे चरणायुधे' इति विश्वः ।

6. The affix ñan comes after the $\sqrt{\text{vach}}$ (III 54) 'to speak' preceded by ञ्च , and the च is changed into क ॥

Thus $\text{कुकुञ्चन् + ञञ्च} = \text{कुकुञ्चन्ञ्चः}$ (a peacock) lit. that which speaks or makes sound 'through the throat'. $\text{Krika} =$ throat. Viśva Kośa says " Krikavāla means a peacock and a lizard (saraṭa) and a cock (charaṇāyudha)."

७ । भृशुशीतृचरित्सरितनिधमिनिमस्त्रिभ्य उः । १ । ७ ।

भरति विसर्ति वा भरः स्वामी हरश्च । द्वियन्तेऽस्त्रिभ्युवाति मरुर्निर्जलदेशः । श्रेते शयुरजगरः । तर्भवश्चः । चरन्ति भक्षयन्ति देवता इमनिति चरः । त्वरः खङ्गादिमुष्टिः । तनुः स्वल्पम् । तन्पते कर्मपाशोऽनया तनुः शरीरम् 'स्त्रियां सूर्तिः कतुस्तनुः' । घनुः शस्त्रविशेषः । 'घनुर्नि च घनुर्विदुः' । 'घनुर्निवाजनि वक्रः' इति स्त्रीद्वयः । सयुः किन्नरः । 'सदुः पानीयकाकिका' इति रभसः । मयङ्-यथाहित्वात्कुत्वां जरत्वेनस्यदः ।

7. The affix उ comes after the $\sqrt{\text{bhri}}$ (I. 946. to support) $\sqrt{\text{mri}}$ (VI. 110. to die) $\sqrt{\text{śi}}$ II. 22 (to sleep), तृ (to cross over), चर (to move), 'to eat' सर (to go with speed), तन (to spread), घन (to produce or yield corn), मि (to scatter,) मस्त्र (to purify).

Thus $\text{भृ + उ} = \text{भरुः}$ 'Master', 'God'. lit. who supports, मरुः 'desert', lit. the waterless place where people die. शयुः 'python' lit. who sleeps: (A. K. I. 8. 5); तरुः 'tree', lit. by which the planters thereof cross the hell. चरुः 'charu,' the food offered to the gods: lit. that which the Devas eat. त्वरुः 'sword,' 'the fist' तनुः 'a little', 'body' (fem). Then it is either तनुः or तनुः . Literally that by which the noose of Karma is drawn out is tanu —as embodiment means further production of new karmas. घनुः 'a bow' The word घनु ending in उ is masculine. Another form is घनुस् ending स् . The masculine form is found in the following verse of Sri Harsha: $\text{घनुर्निवाजनि वक्रः}$ ।

So also from $\text{मि} - \text{सयुः}$ 'kinnara' (see A. K. I. 1. 74). The आ required by VI. 1. 50. S. 2508 does not take place as a diversity. So also $\text{मस्त्र् + उ} = \text{मस्त्रुः}$ 'an aquatic bird', lit. that which immerses itself in water.' Rābhasa says " madgu and Pāṇīya-kākikā are synonyms." The ञ is gutturalised to ग by its belonging to Nyankvādi class. The स becomes द by जशुत्व change.

८ । अशुश्च । १ । ८ ।

'स्यलेयकणाश्वः' । चात्कटिवटिभ्यास् । कटति रसनं कटुः । वटति वदतीति वटुः ।

8. The affix उ comes after the root अण (I. 471 to sound). Thus $\text{अण् + उ} = \text{अणुः}$ (an atom). By force of the word च , this affix comes after कट (to go) and वट (to surround), also कटु as 'bitter' that which cuts the tongue, वटुः speaker, 'the child of a twiceborn.'

९ । धान्ये नित् । १ । ९ ।

धान्ये वाच्येऽत्र उप्रत्ययः स्यात् । स च नित् । निष्वादाद्दु दात्तः । त्रियङ्गवक्ष्येऽणवक्ष्ये । 'ब्रीहिमेवत्त्वयुः पुमात्' । निद्ग्रहणं 'फलिपाटि-' इत्यादिसत्प्रसन्निक्रियाप्य संबध्यते ।

9. The affix उ comes after the root ञ्ण (to sound), and it is considered as having an indicatory न, when the word denotes a kind of barley.

Thus अञ्णुः grain, barley. The indicatory न makes this word have the acute accent on the first syllable, while अञ्णुः formed by the previous sūtra, has the accent on the last syllable.

This consideration of the affix as नित् governs the subsequent sūtras as far as फलिपादि &c. (Up I. 19). Thus म्रियङ्गवश्च नेऽणवश्च ने (Yajur Veda).

The word अञ्णुः (mas.) is a kind of rice. See A. K. II. 9. 20.

१० शृस्वस्निह्रिप्रप्यसिधसिह्निल्लिदिवन्धिमनिभ्यश्च । १ । १० ।

शृणातीति शश् । 'शबरानुपकोपयोः' । स्वरवर्जम् । स्नेहुर्व्याधिः । चन्द्र इत्यन्ये । प्रपु सीसच् । 'पु'सि भून्वसवः प्राणाः' । वसुङ्गदेश्यौ योक्त्रेऽथौ वसु तोये धने मणौ हनुर्वक्त्रैकदेशः । क्लेदुश्चन्द्रः । बन्धुः । मनुः । चात् 'विदि अयवे' । विन्दुः ।

10. The affix उ comes after the root शृ (to hurt), स्त्र (to sound), स्निह (to be easily attached), प्रपु (to be ashamed), अञ्णु 'to throw', वत् ('to live', 'to cover') &c., हृ (to kill), क्लिह (to become wet), बन्धु (to tie), मणु (to sound) 'to know'.

Thus शृ + उ = शंसः (weapon), स्वरः (Thunder-bolt) A. K. I. 1. 50. स्नेहु (disease, moon) प्रपुः (Tin), अञ्णुः (Knife), (अञ्णु is always used as masculine gender plural) (see Amara kosha II. 8. 119). वसु m. lake, fire, yoke, and rays, neut. 'water,' 'wealth,' and 'gem'. हनुः (chin), क्लेदुः (moon) बन्धु (friend), मनुः (The divine sage supposed to be the father of the human race.)

The affix उ comes after the root विद् also because of the word च in the sūtra, as विन्दुः 'a drop'?

Note.—अश्चः 'anger, arrow, thunder bolt.' (Hema Chandra). Trapu, tin or lead : because on seeing fire it trembles (trapate) as if it was ashamed. Trapu-ranga or sisaka (Medinî). अञ्णुः 'life-breaths' lit. they throw about the body human aura. हनुः masculine means 'cheek'. It is feminine also हनुमान् 'Hanumân'—the broad-cheeked one. Sometimes it is long, as हनूमान् । बन्धुः 'friend' lit. one who binds another with the ties of affection'. मनुः the first king : it means Mantra also.

११ । स्यन्देः संप्रसारणं चश्च । १ । ११ ।

'देशे नदविशेषेऽथौ सिन्धुर्ना सरिति सिवास्य' इत्यमरः ।

11. The affix उ comes after the root स्यन्द (to run, to trickle, to flow out) and there is vocalisation and the change of द into च ॥

Thus स्यन्द + उ = सिन्धुः ('Sindh'. Ocean, the Indus,) Amarakosha III. 3. 100. It is masculine when it means the country 'Sindh,' the river 'Indus,' and 'Ocean'. It is feminine when it means 'a lake'.

१२ । उन्देरिच्छादेः । १ । १२ ।

उनस्ति इन्द्रः ।

12. The affix उ comes after the root उन्द् (to make wet), and इ is substituted in the place of उ of the root,

Thus उन्द् + उ = इन्द्रः 'The moon'.

१३ । ईषेः किञ्च । १ । १३ ।

ईषेरुः स्यात्स च किदादेरिकारादेशश्च । ईषते हिनस्ति इषुः शरः । ' इषुर्द्वयोः' ।

13. The affix उ comes after the root ईष् (I. 642) 'to move', (to kill), and it is treated as if it had an indicatory क and ई is replaced by short इ ॥

Thus ईष् + उ = इषुः 'an arrow', lit. the killer. See Amarakosā (II. 8. 87).

१४ । स्कन्देः सलोपश्च । १ । १४ ।

कन्दः ।

14. The affix उ comes after the verb स्कन्द् (I. 1028 to ascend,) and the स is elided thereby.

Thus स्कन्द् + उ = कन्दः ('a boiler', an oven). A. K. II. 9. 30.

१५ । सृजेरसुञ्च । १ । १५ ।

चात्सलोप उमत्वश्च । रञ्जुः ।

15. The affix उ comes after the root सृज् (IV. 69. "to let go"), the स is elided and the augment असुञ्च is added.

Thus सृज् + असुञ्च + उ = रञ्जुः 'rope'. The स of the augment is changed first to ष् by उत्व, and then to ज by जश्त्व । रञ्जुः means 'braid of hair,' 'rope,' 'woman'. (Medinī).

१६ । कृतेराद्यन्तविपर्ययश्च । १ । १६ ।

ककारतकारयोर्विभिनयः । तर्कुः सूत्रवेष्टनश्च ।

16. The affix उ comes after the root कृच् 'to cut off,' and there is the transposition of the letters क and स ॥

Thus कृच् + उ = तर्कु + उ = तर्कुः 'a spindle'.

१७ । नावञ्चेः । १ । १७ ।

न्यङ्ङ्वाहित्वात्कुत्वश्च । नियतमञ्चति न्यङ्ङुर्दृगः ।

17. The affix उ comes after the root ञञ्च् 'to make clear' preceded by the preposition नि ।

Thus नि + ञञ्च् + उ = न्युङ्ङुः (a kind of antelope).

१८ । फलिपाटिनभिभनिजनां गुरुषटिनाकिधतश्च । १ । १८ ।

फलेयुक् फल्युः । पाटेः पङ्क्तिः । पाटयतीति पट्टः । सन्यतेऽनेन नाकुर्वन्पीकश्च । सन्यत इति सधु । जायत इति जधु ।

18. The affix उ and the augment गुक् come after the roots फल् (to bear fruit), पाट replaced by पद् (to go), नस् (to salute, to bow down) replaced by नाक्, मन (to consider, to think); ऊच् (to be born); the final र s of the last two roots are respectively replaced by च् and त् ॥

Thus फल् + गुक् + उ = फल्गुः 'unsubstantial'. पटुः 'clever'. नाकुः 'a white ant hill'. A. K. II. 1. 14. मधु 'sweet,' and मधुः 'a demon'. जतु 'red resin of certain trees'.

१९ । वल्लेगुक्च । १ । १९ ।

'वल्ल संवरणे' ।

19. The augment गुक् comes after the root वल् (I 520. 'to live') before the affix उ.

Thus वल् + उ = वल्गुः 'beautiful'. The root is √vala संवरणे (I 520)

२० । शः कित्सन्वचच । १ । २० ।

शयतेरुः स्यात्स च कित्सन्वचच । शिशुर्वल्लः ।

20. The affix उ is कित् and is treated like च् (desiderative) after the √शो (IV. 39) 'to sharpen', 'to make thin'.

Thus शिशुः 'child', शो + उ = शा + उ (VI. 1. 45. S. 2370) = शाया + उ = शिशया + उ (S. 2317) = शिशुः (VI. 4. 64. S. 2371).

२१ । यो द्वे च । १ । २१ ।

सन्वदिति प्रकृते द्वेग्रहणमिष्वन्निवृत्त्यर्थम् । ययुरश्वोऽश्वनेधीयः ।

21. The affix उ comes after the verb या (II. 40) 'to go away', and it is doubled.

Thus ययुः 'a horse, fit for the Aśvamedha sacrifice', या + उ = याया + उ = ययुः । Had the affix been like the desiderative as in the last, the form would have been शिशुः by सन्वतः S. 2317. Hence the sūtra kâra uses the words 'dve cha' 'There is doubling, but not like Sanvad.

२२ । कुम्भश्च । १ । २२ ।

'बभ्रुर्गुणवन्तरे शिष्यो बभ्रु नकुम्भपिङ्गुसौ' । आदर्शयोऽपि । बभ्रुः कर्ता । बभ्रुर्हन्ता । पयुः पालकः ।

22. The augment कु comes after the root वृ (I. 946. III. 5) 'to support', and the root is doubled.

Thus बभ्रुः 'an epithet of Śiva', 'Brown'. बभ्रुः means the Vaisvânara fire, 2, the Sûlâpâni—the Trident carrier; 3, the Garuḍa-bannered (Vishṇu), 4, broad, 5, mungoose. In these senses it is masculine, when adjective it means 'brown', and then takes the gender of the noun it qualifies.

By force of the word च 'and', the affix कु comes after other roots also. As कृ + कु = चक्रुः 'agent', हन् + कु = जहनुः 'killer', पर + कु = पयुः 'protector',

२३ । पृभिदिव्यधिगृधिधृभिभ्यः । १ । २३ ।

कुः स्यात् । पुरुः । भिनक्ति भिदुर्वज्रम् । 'ग्रहज्या-' (२४१२) इति संप्रसारणम् । विरहिषं विध्यति विधुः । 'विधुः शयाङ्गे कर्पूरे हृषीकेशे च राहसे' । गृधुः कान्तः । धृपुर्दक्षः ।

23. The affix कु comes after the verbs पृ (III. 4.) 'to protect, 'to fill up', भिद् (7. 2) 'to divide', व्यध (4. 72) 'to hurt', धृष (4. 136) 'to desire', धृष (5. 22.) 'to conquer' [and हृष (1. 741, 4. 119) 'to rejoice'.]

Thus पुरुः [पृ+कु=पु+कु (VII. 1. 102 S. 2494)=पुर्+उ]. 'much' heaven; the name of a prince; the pollen of flowers. भिदुः 'Indra's thunder-bolt', lit. that which splits asunder. विधुः from व्यध, the य is vocalised to इ by S. 2412. It means 'the moon, lit. 'he who pains the lonely whose lover is absent'. The Viśvakosha gives its meaning as. 'The moon, 2, the camphor, 3, the Hṛishīkesā, and 4 Rakshasa. गृधुः 'God of love', धृपुः 'expert' हृपुः 'pleasant', 'sun', 'fire', 'Rāhu.'

२४ । कृशोरुच । १ । २४ ।

करोतीति कुरुः । गृणातीति गुरुः ।

24. The affix कु comes after the roots कृ (VIII. 10) 'to do', and गृ (IX. 28) 'to sound' and उ is substituted in the place of श्च and र follows such उ by S. 70.

Thus कुरुः 'a species of amaranth, गुरुः 'a spiritual preceptor'. Kuru is the name of a King: it means 'a priest' and 'boiled rice' also.

२५ । अपदुः सुषु स्यः । १ । २५ ।

'सुषुनादिषु च' (१०२२) इति षत्वच् । अपदु प्रतिकूलम् । दुष्टु । सुष्टु ।

25. The affix कु comes after the verb स्या (I. 975.) 'to stand' when it is preceded by अप, दुर् and सु.

Thus अपदुः 'unfavourable', 'a child' दुष्टुः 'a wicked person.' सुष्टुः 'a good person.' The ष of स्या is changed to ष under VIII. 3. 98. S. 1022: as these words are considered to belong to the Sushâmâdi class.

२६ । रपेरिच्छीपघायाः । १ । २६ ।

अनिष्टं रपतीति रिपुः ।

26. The affix कु comes after the verb रप् (I. 428) 'to speak', and its penultimate अ is changed to इ ।

Thus रिपुः 'enemy' lit. who talks always to the injury of one.

२७ । अर्जिहृशिक्षम्यभिपशिबाधामृजिपशितुग्धुदीर्घहकारश्च । १ । २७ ।

अर्जयति गुणानृजुः । सर्वानविशेषेण पश्यतीति पशुः । कन्तुः । अन्धुः कूपः । 'पांसुर्ना न द्वयो रजः' । तालव्या अपिदन्त्याश्च संबसूकरपांसवः' । बाधत इति बाहुः स्त्रीषु संयोर्भुजः ।

27. Before the affix कृ, ऋज is substituted for अर्ज (I. 242, X. 186) 'to gain', पश is substituted for दृश (I. 1037) 'to see,' the augment इक् is added to कर्म (I. 470. 869) 'to desire,' घुक् to अग्नि (I. 493, 869, X. 180) 'to be afflicted with disease', long ऋ is substituted for the short अ of पशि (10. 179) 'to destroy', and इ for the final ष of वाच (1. 5) 'to oppress.'

Thus ऋजुः 'straight', lit. who acquires or takes up good points or qualities, पशुः 'cattle' lit. who see all without discriminating anything. कन्तु 'cupid', अन्धुः 'a well', पांशुः 'dust' पांशुः 'manure', बाहुः 'arm', lit. that which obstructs.

The word पांशु is spelt as पांशु also. It is masculine. See A. K. II. 8. 98 (पांसुर्ना &c). The three words सस्व, सूकर and पांसु are spelt with the palatal श also instead of the dental स as शस्व, शूकर and पांशु। बाहु is masculine ; while its synonym भुजः is both masculine, and feminine as भुजा।

२८ । प्रथिन्नदिभ्रस्त्रां संग्रसारणं सलोपश्च । १ । २८ ।

लयाणां कुः संसारणं भ्रस्त्रेः सलोपश्च । पृथुः । वृदुः । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वच् । भुजजति तपसा वृथुः ।

• 28. The affix कु is added to the roots प्रथ (I. 802) 'to become known', ब्रह् (I. 804) 'to crush' and भ्रश्ज (VI. 4) 'to try', and there is the vocalisation of र into ऋ and the elision of the स of bhraśj.

Thus पृथुः 'wide', वृदुः 'delicate' वृथुः 'a Rishi'. The ज is changed to ग as the word is considered to belong to the Nyankvādī class, literally it means 'he who parches up by the force of austerity.'

२९ । लङ्घिबंह्योर्नलोपश्च । १ । २९ ।

लघुः । * बाह्यमूललघ्वलसङ्गुलीनां वा लो रत्वसापदाते । रघुर्नृपभेदः । बहुः ।

29. The affix कु comes after the roots लङ्घ (I. 108, 172, X. 220, 254) 'to leap' and बंह (I. 664) 'to increase' and the nasal is elided.

Thus लघुः 'light'; बहुः 'many'.

Vart.—The ल is optionally replaced by र in the following :—bāla, mūla, laghu, alam, and anguli. Thus बाल or वार; मूल or मूर, लघु or रघु, अलच् or अरच् and अङ्गुलि or अङ्गुरि । Rāghu is the name of a King, the ancestor of Sri Rama Chandra.

३० । ऊर्शातेर्नलोपश्च । १ । ३० ।

ऊरु सक्थि ।

30. The affix कु comes after the root ऊर्षु (II. 30) 'to cover', and the षु of the verb is elided thereby.

Thus ऊरुः 'the thigh.'

३१ । महति ह्रस्वश्च । १ । ३१ ।

कच महत् ।

31. The ऋ of कच is shortened when the sense is that of great'.

Thus कचः 'precious'.

३२ । श्लिषेः कञ्च । १ । ३२ ।

श्लिष्यतीति श्लिङ्कुर्भृत्यः । उदातो ज्योतिश्च ।

32. The affix क्च comes after the root श्लिष (I. 734, IV. 77, X. 38) 'to embrace', and the final ष is changed to क्च ॥

Thus श्लिङ्कुः 'a servant', 'a libertine'; 'astronomy'.

३३ । आङ्परयोः खनिशुभ्यां डिञ्च । १ । ३३ ।

आ खलतीत्याशुः । परं शृणातीति परशुः । पृथोदरादित्वाद्कारलोपात्परशुःरणि ।

33. The verb खन् (I. 927) 'to dig up', preceded by आ, and शृ (9. 18) 'to hurt', preceded by पर, take the affix क्च, and thereby the last vowel and the consonant following it are elided.

Thus आशुः 'a mouse', lit. that which digs all round, परशुः 'a weapon in general', lit. that which hurts an enemy. The word assumes the form परशुः also, by the elision of अ of र under the Prishodarādi class.

३४ । हरिमितयोर्दृवः । १ । ३४ ।

'दु गतौ' अस्माद्धरिमितयोरुपपदयोः कुः च च डित् । हरिभिर्द्रूयते हरिद्रुवृषः । मितं द्रवति मितद्रुः समुद्रः ।

34. The verb द्रु, (I. 992, V. 34) 'to run', preceded by हरि or मित, takes the affix क्च under the same circumstances.

Thus हरिद्रुः 'a kind of tree', मितद्रुः 'Ocean'.

३५ । शते च । १ । ३५ ।

शतथा द्रवति शतद्रुः । बाहुलकात्केवलादपि । द्रवत्यूर्ध्वमिति द्रुवृषः शाखा च । तद्वान्द्रुमः ।

35. So also when द्रु (I. 992, V. 34) 'to run' is preceded by शत ॥

Thus शतद्रुः = शतथा द्रवति इति literally that which runs in a hundred different channels.

By force of the word बहुलं, the affix comes, even after the root singly. As द्रुः (द्रु + कु = द्रु + उ = द्रुः a tree) a branch of a tree, lit. that which goes up. That which possesses "dru" or branches, is called द्रुमः 'a tree'. S. 1915.

३६ । खरुशङ्कु पीयु नीलङ्ग लिगु । १ । ३६ ।

पञ्चैते कुप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । खनते रिकञ्चान्तादेशः । खरुः कामः । क्रूरो सुखोऽश्वश्च । 'शङ्कुर्ना कीलशल्ययोः' । 'पिबतेरीचवं युगागञ्च' । पीयुर्वायसः कालः सुवर्णं च । निपुर्वाहलगिगता-

अस्मात्कुत्वने दीर्घश्च । नीलङ्गः कृषिविशेषः शृगालयु । 'नीलाङ्गः' इति पाठान्तरम् । तत्र धातोरपि दीर्घः । 'लगे सङ्गे' अस्मात् इत्यर्थं च । लगतीति लियु चित्तम् । लियुमूर्धः ।

36. The five words खरु, शङ्कु, पीयु, नीलङ्ग, and लियु, are irregularly formed by क्त affix.

खरु is from √खरु 'to dig' (I. 927), शङ्कु from √शकि 'to doubt' (I. 86). In खरु the र् of khan is replaced by र before the affix क्त ॥ Kharu means 'cupid, cruel, stupid and a horse'. It is the name of a Daitya also. It means also white. It is the name of Śiva.

2. शङ्कुः masculine means 'a dart, spear, spike, javelin, dagger'; 'a stake' 'a nail, pin or peg', 'poison', 'a measure of twelve fingers', 'the sine of altitude', 'the trunk of a tree'.

3. पीयुः is from √पा 'to drink': the अ is changed to ई and युक् augment is added before क्त । It means 'a crow', 'time', 'gold', 'the sun', 'awful'.

4. नीलङ्ग is from √लगि 'to go' (I. 154), preceded by नि, the vowel इ is lengthened before क्त । Some derive it from नील + गम् + क्त, the अस् of गम् is elided and the augment युक् is added. Another form is नीलाङ्ग where the root vowel is also lengthened. It means 'an insect', 'a jackal', 'a large black, bee'.

5. लियु from √लगे 'to adhere' (I. 823), the अ is changed to इ. लियु (Neat) the 'heart, लियुः 'a block head' (masc.)

३७ । मृगयवाद्यश्च । १ । ३७ ।

रते कुप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । घृमं यातीति घृगयुर्व्यापः । देवयुर्धर्मिकः । मित्रयुर्लोकयात्रा-
मित्रः । आकृतिगणोऽयम् ।

37. So also the words घृगयुः 'hunter' &c are irregularly formed by the affix क्त ।

Thus घृगयुः 'a hunter', lit. 'one who goes (yāti) after deer'; देवयुः 'pious', मित्रयुः 'an expert in worldly matters', 'friendly'. It is an Akṛitigaṇa.

Note.—Mṛigayu means 'a jackal', 'a hunter', the Supreme Spirit'. Other words not enumerated above also belong to this class. √पील to check : पीलुः 'an elephant', 'a tree', 'the trunk of a tree', 'an atom', 'a fruit.' The Aryâs generally mean by this word 'a tree', the Mlechchhas apply it to elephant (𑂣𑂗𑂢𑂰). So also √पडि 'to go', पारडुः 'yellow &c, with the वृद्धि of the root vowel. √कडि 'to be proud', करडुः 'itching.'

३८ । मन्दिवाशिमथिचतिचङ्क् यङ्किभ्य उरच् । १ । ३८ ।

मन्दुरा वज्रिजात्रा । वायुरा रगलिः । मथुरा । चतुरा । चक्रुरो रथः । अक्रुरः । खड्गैरादित्वा-
त्वाद्ङुरोऽपि ।

38. The affix उरच् comes after the verbs मन्द (I. 13) to praise &c, वायु (4. 54) 'to roar', मथ (I. 901) 'to churn', चते

(I. 918) 'to beg', चक् (I. 93, 820) 'to resist' and अकि (I. 87) 'to count or mark'.

Thus मन्दुरा 'a stable for horses' वायुरा 'night' lit. in which animals, roar, मयुरा 'a town', चतुरः 'cunning', चक्रुरः 'a chariot, a tree', अक्रुरः 'root' 'blood' 'hair of the body', 'drink', 'a sprout'. The word is अक्रूरः also with long ऊ, when it belongs to the Kharjurādi class, and takes the affix ऊर ।

३९ । व्यथेः संप्रसारणं किञ्च । १ । ३९ ।

'विथुरश्चौरश्चोः' ।

39. The affix उरच् comes after the verb व्यथ् (I. 801) 'to be afraid, or vexed', the थ is changed to थ् and the affix is treated as if it had an indicatory क् ।

Thus विथुरः 'a thief' 'a Rākshas', see V. 4. 68. S. 676 Padamanjari.

Note.—Another reading of the sūtra is व्यथेः संप्रसारणं थः किञ्च । By this the थ is changed to थ also. According to this reading we cannot get the form विथुर । But this is a valid form as found in the Vedās:—त्वमेषां विथुरा ज्ञावा । So also अथ विद्वा विथुरेणाचिदस्त्रा । There is however another word विथुर with ध also. It is derived from थुर 'a yoke or axle' compounded with the preposition वि and means 'whose yoke or companion is gone', hence, distressed, love lorn.

४० । सुकुरदुर्रौ । १ । ४० ।

सुकुरो दर्पणः । बाहुलकान्मकुरोऽपि । 'दृ विदारणे' धातोर्द्विर्बन्धनमभ्यासस्य रुजितलोपश्च । 'दुर्दृस्तोयदे भेके वादभाखडाद्रिभेदयोः' । 'दुर्दृरा चरिडकायां स्याद्गानजाले च दुर्दृरश्' इति विश्वः ।

40. The words सुकुर 'a mirror', and दुर्दृर 'frog', are formed by उरच् affix.

Another form of सुकुर is सकुर । This is because of the word bahulam. From √द्रि 'to tear' (IX. 23) is obtained दुर्दृरः by reduplication, and adding रुक् augment to the abhyâsa, and eliding the final consonant, with the vowel that precedes it. Dardurah means 'cloud', 'a frog', 'a musical instrument like flute &c', 'a mountain', and the name of a mountain in the south. The Feminine दुर्दृरा means 'Chandikâ—a name of Dūrgâ'. The Neuter दुर्दृरश् 'a group or assembly of villages'. (Viśva kośa).

Note.—From √सकि 'to adorn' (I. 89), is formed सकुरः by adding उरच् and dropping the nasal. It means 'a mirror', 'the Bakula tree', 'the rod or handle of a potter's wheel'. Dardura is derived by some by the guṇa of द्रि, and the addition of the augment रुक् । Instead of गानजाल other readings are 'दास जाल' and यामजाल ।

४१ । मद्गुरादयश्च । १ । ४१ ।

उरब्धता निप्राप्त्यन्ते । आद्यतेगुक् । मद्गुरो मत्स्यभेदः । 'कष्ट वर्णे' । रगागमः । 'कडुरः श्वेत-
रवसोः' । बध्नातेः खड्गं रादिन्वाहरोऽपि । 'बन्धूरवन्धुरौ स्वातां नञ्सुन्दरयोस्त्रिषु' इति रन्तिहेवः ।
'कोकतेर्बा कुक्' । कुकुरः—कुकुरः ।

41. So also with the words मद्गुर 'a kind of fish' and the rest.

These are words formed by the affix उरच् ।

1. From √मदी is formed मद्गुरः with the augment गुक् । It is the name of a kind of fish. √मदी 'to be glad'. (IV. 99)

2. √कष्ट 'to colour' (I. 405), कडुरः । The augment is रुक् । It means 'white', and 'a demon' Karburam (Neut.) 'water', 'gold'. Karburah (masc.) 'sin', 'an evil spirit'; Karburâ (Fem.) 'name of a plant.'

3. बन्धुरः from √बध्नाति (IX. 37) 'to bind'. As it belongs to the Kharjurâdi class also, बन्धूरः with long ऊ is also valid. It means 'bent', and 'lovely': and is used in all the three genders.

Vart.—The augment कुक् is optionally added to the √कुक् 'to accept' (I. 91) before the affix उरच् । As कुकुरः or कुकुरः 'a dog.'

Similarly √अत 'to move continuously'—आतुरः 'hurt', √वा 'to blow'—वातुरा the augment गुक् is added: 'a trap, a net'.

४२ । असेरुरन् । १ । ४२ ।

अतुरः । मत्तादयश्च । आतुरः ।

42. The verb अच् (IV. 100) 'to throw up' takes the affix उरन् ॥

Thus अतुरः 'a demon', with the अच् of the Prâjñâdi class, आतुरः 'demoniac'. (V. 4, 38)

४३ । मसुरश्च । १ । ४३ ।

पञ्चमे पादे 'मसेरुरन्' इति वक्ष्यते । 'मसूरा मसुरा ब्रीहिप्रभेदे पययवोषिति' । 'मसूरा मसुरा वा ना वेण्याब्रीहिप्रभेदयोः' । 'मसूरी पादरोगे स्यादुपधाने पुनः पुनान्' । 'मसूरमसुरौ च द्वौ' इति विश्वः ।

43. The verb मच् (4. 112) 'to measure' 'to become changed' also takes the उरच् affix.

Thus मसुरा 'kind of small pulse' 'a harlot.' In the Fifth Pâda, there is a sūtra declaring that the verb मच् takes the affix ऊरन् । So we get मसूरा 'a lentil', 'a harlot'. In these senses the words are masculine optionally: namely मसुरः or मसूरः । while मसूरी means 'a kind of disease, small-pox', and मसुरः (masc.) means 'a pillow', also.

४४ । शावशेरासौ । १ । ४४ ।

शु इत्थाश्वर्थे । श्वशुरः । 'पतिपत्न्योः प्रसूः श्वश्रूः श्वशुरस्तु पिता तयोः' इत्यमरः ।

44. The verb अद् (5 18.) to pervade, preceded by यु the abbreviated form of आद्यु takes the affix उरन् when the sense is that of obtaining.

Thus श्वशुरः 'father-in-law.' अद्यु + अश् + उरन् = यु + अश् + उरन् = श्वशुरः 'wife's father, or husband's father'. Fem. श्वशूः । See Amarakośa. (II. 6. 31)

४५ । अदिनह्योष्टिषच् । १ । ४५ ।

अविषः । महिषः ।

45. The affix टिषच् comes after the verbs अज् (I. 631). 'to protect', and मह् (I. 766) 'to worship'.

Thus अविषः 'The Ocean, a king', महिषः 'great'. (Buffalo) 'The demon Mahisha'. As तुरीयं धाम महिषो विवक्ति । So also उत माता महिषमन्ववेन्त् । Fem. महिषी 'Queen'.

४६ । अमेर्दीर्घश्च । १ । ४६ ।

'आमिषं त्वस्त्रियां मांसे तथा स्याद्दीर्घवस्तुनि' ।

46. The affix टिषच् comes after the verb अच् (I. 493, 869) 'to eat.'

Thus आमिषच् 'food', 'flesh-food', 'an object of enjoyment'.

४७ । रुहेर्दृद्धिश्च । १ । ४७ ।

'रुहुशस्वररौहिषाः' । 'रौहिषो घृणभेदे स्याद्दौहिषं च वृषं मतम्' इति संसारावर्तः ॥

47. The affix टिषच् comes after the verb रुह् (I, 912) 'to grow', and there is vriddhi of the vowel of the root.

Thus रौहिषच् 'a kind of deer', a kind of straw'. Thus रुहु, शस्वर and रौहिष are different kinds of deer. रौहिषः (masc.) is a kind of deer, रौहिषच् (neut.) is grass. (Samsârāvarta).

४८ । तवेषिर्द्वा । १ । ४८ ।

'तव' इति सौत्रो धातुः । 'तविषताविषावडवौ स्वर्गे च' । स्त्रियां तविषी-ताविषी नदी देवकन्या भूमिश्च । 'तविषी बलम्' इति वेदभाष्यम् ।

48. The affix टिषच् comes after the verb तव् 'to be powerful' and it is treated as if it had an indicatory ण् ।

The √तव is a Sautra root. The words तविषः and ताविषः mean 'the Ocean' and 'heaven'. The feminine तविषी or ताविषी means 'a river', a divine nymph, daughter of Indra', and 'the earth'. तविषी means 'power' according to the Veda Bhashya ; as in the following Vedic Mantras :—हन्त्रो वृत्रस्य तविषीश्च इन्द्रस्यात्र तविषीभ्यो विरप्शिक्ष् । It means strong, and old in the Vedas. Gold is one of its meanings.

४९ । नञि व्यथेः । १ । ४९ ।

अव्ययिषोऽन्धिस्सूर्ययोः । अव्ययिषी धराराज्योः ।

49. The affix टिषच् comes after the verb व्यथ (I. 801) 'to be agitated', when it is preceded by the negative particle अ
Thus अव्ययिषः 'The Ocean' 'the sun'. The feminine अव्ययिषी 'the earth' 'the midnight'.

५० । किलिबुक्च । १ । ५० ।

किल्बिषश्च ।

50. The augment बुक् is added to टिषच् when the affix comes after the verb किल् (VI. 61.) 'to become white', 'to play'.
Thus किल्बिषश्च 'sin', 'disease', 'a fault'.

५१ इषिमदिमुदिस्त्रिदिस्त्रिदिभिदिसन्दिचन्दिनिमिहिमुहिमुचि-
रुचिरुधिबन्धिशुषिभ्यः किरच् । १ । ५१ ।

इषिरोऽग्निः । मदिरा सुरा । 'सुदिरः कासुकाभ्रयोः' इति विश्वसेदिन्यौ । खिदिरश्चन्द्रः ।
'खिदितोऽसिक्तुठारयोः' । भिदिरं वज्रश्च । सन्दिरं गृहश्च । स्त्रियामपि । 'सन्दिरं सन्दिरापि स्वात्,
इति विश्वः । 'चन्द्रितौ चन्द्रइस्त्रितौ' । तिमिरं तमोऽङ्घ्रिरोमञ्च । सिहिरः सूर्यः । 'सुहिरः काम्य-
सन्धयोः' । सुचिरो दाता । रुचिरश्च । रुधिरश्च । बधिरः । 'शुष शोषणे' शुषिरं छिद्रश्च ।
शुष्कमित्यन्ये ।

51. The affix किरच् comes after the verbs इषु (6. 59,) 'to wish', मदी (4. 99,) 'to delight', बुद् (I. 16,) 'to be glad', खिद् (4. 61,) 'to suffer pain', छिदिर् (7. 3) 'to cut off', सिदिर (7. 2) 'to pierce through' मन्द (I. 13) 'to praise', चन्द (I. 68) 'to be glad or rejoice', तिश्च (4. 68) 'to be wet or damp' सिह (I. 1041) 'to make water', 'to wet', बुह (4. 89) 'to lose consciousness', चुच (6. 136) 'to release', रुच (I. 781) 'to shine beautifully', रुच (VII. 1.) 'to confine' बन्ध (I. 1022,) 'to tie' शुष (4. 74) 'to become dry'.

Thus इषिरः 'fire', मदिरा 'wine, सुदिरः 'a cloud', a libertine' (Viśva and Medini Kośās). खिदिरः 'an ascetic', 'the moon, छिदिरः 'a sword, an axe, भिदिरश्च 'Thunder bolt', सन्दिरश्च 'house'. It is fem. also, सन्दिरा Viśva Kośa चन्दिरश्च 'an elephant', 'the moon', तिमिरश्च 'darkness', eye-disease, 'सिहिरः 'The sun', सुहिरः 'Blockhead', 'god of love', 'a libertine'. सुचिरः 'a generous man' रुचिरश्च 'Bright', रुधिरश्च 'Blood', बधिरः 'Deaf'. From √शुष 'to dry', is formed शुषिरश्च a hole.' according to others it means 'dry'.

Note :—Ishiram 'food' also: Chhidirah 'fire', 'rope or cord,' 'a sword', 'an axe,' Mandiram 'a city', 'a house': mandirah (masc.) 'an ocean. Mihira 'the sun', 'the mind.' Rudhirah (masc.) the planet Mars: (neut.) saffron, and blood.

५२ । अग्निश्चित् । १ । ५२ ।

आग्निरा वह्निरक्षसोः ।

52. The affix क्तिच् comes after the verb अग्न (IX. 51), 'to eat', and it is treated as if it had an indicatory ष ।

Thus आग्निरः 'fire', 'a demon'.

५३ । अजिरशिशिरशियिलस्थिरस्फिरस्यविरखदिराः । १ । ५३ ।

अजेर्विभावाभावः । अजिरमङ्गलम् । शशेरुपधाया इत्त्वम् । 'शिशिरं स्याद्द्रुतोर्भेदेनुषारे शीतलेऽन्यवत्' । 'अय मोचने' उपधाया इत्त्वं रेफलोपः । प्रत्ययरुफस्य लत्वम् । शियिलम् । स्यास्फाद्यो-
द्विलोपः । स्थिरं निश्चलम् । स्फिरं प्रभूतम् । तिष्ठतेर्बुक्त्वं स्वत्वं च । स्थविरः । खदिरः । बाहुल-
काच्छीडो बुक्त्वं स्वत्वं च शिविरम् ।

53. The words अजिर 'court', शिशिर 'dew, cold' शियिल 'loose-
ned', स्थिर 'steady', स्फिर 'abundant', स्थविर 'an old man' and
खदिर 'the moon', 'name of a tree', are formed by क्तिच् affix.

Thus 1. √अज् (I. 248) 'to go'—अजिरच् 'court-yard' The root अज् is not
replaced by वी here (II. 4. 56. S. 2292.) 2. √अग्न (I. 762) 'to go by leaps'—
शिशिरः the penultimate अ is changed to इ । It means the cold season, hoar-
frost, and cold. 3. √अय (X. 280) 'to release', शियिलम् । The penultimate अ
is changed to इ, the र is elided, the र of the affix changed to ल । 4 and 5. The
टि of √sthâ and √sphay is elided. स्थिरच् 'steady' स्फिरच् 'abundant.' 6. √sthâ
takes the augment बुक् and is shortened, to make स्थविरः 'an elder.' 7. खदिरः
'a kind of tree'. By bahulam, we get. 8. शिविरम् from √शीङ् with the aug-
ment बुक् and the shortening of the vowel of the root. It means 'the
camp'—lit. where the army sleeps.

५४ । सलिकलयनिमहिभडिभशिडशशिडपिशिडतुशिडकुकिभूभ्य

इरच् । १ । ५४ ।

सलति गच्छति निम्नमिति सलिलम् । कलिलम् । अनिलः । महिला । पृषोदरादित्वान्महेलापि ।
भड इति सौत्रो धातुः । 'भडिलौ शूरसेवकौ' । भशिडलो दूतः कल्याणं च । शशिडलो मुनिः ।
पिशिड-लो गणकः । तुशिडलो सुखरः । कोकिलः । भविलो भव्यः । बाहुलकात्कुटिलः ।

54. The affix इलच् comes after the verbs सल् (I. 580) 'to
go', कल् (I. 526, X. 61) 'to count' अल् (II. 61, IV. 66) 'to live',
मह (I. 766) 'to worship', भड (sautra) 'to speak', मरड (IX. 50.)
'to make fortunate', शरड् (I. 299) 'to be attacked with disease',
पिशड (I. 293) 'to collect' तुषड् (I. 295,) 'to break,' बुक् (I. 91) 'to
accept' and भू (I. 1.) 'to be.'

Thus सलिलम् 'water' lit. what goes down; 2. कलिलम् 'covered with',
'mixed', 3. अनिलः 'wind', 4. महिला 'a woman,' 'a creeper' महला is another

form valid under the Prishodarâdi class. (VI. 3. 109) 5. भडिलः 'a hero', 'a servant' from the sautra root, भड 6. भण्डिलः 'ambassador', 'lucky', 7. ऋण्डिलः 'a Rishi', 8. पण्डिलः 'an astrologer', 9. तुण्डिलः 'talkative' 10. कौकिलः 'Indian cuckoo', 11. भविलः 'that which happens'.

By virtue of bahulam, √कुट 'to be crooked', कुटिलं ।

५५ । कमेः पश्च । १ । ५५ ।

कपिलः ।

55. The affix इलच् comes after the verb कञ् (I. 4/70,) 'to desire', and the ऋ is changed to ऋ ॥

Thus कपिलः 'Tawny.' 'the name of a sage', 'a dog', 'Vishnu,' 'incense'; fem. 'a brown cow', 'a kind of timber', 'a leech', 'a fire,' 'the sun'.

५६ । गुपादिभ्यः कित् । १ । ५६ ।

गुपिलो राजा । त्रिजिलो निशाकरः । गुहिलं वनम् ।

56. The affix इलच् comes after the verbs गुप (I. 422) 'to protect' &c. and the affix is treated as if it had an indicatory क ।

Thus गुपिलः 'a king', त्रिजिलः 'the moon' गुहिलच् 'forest,' from √gupî to protect, √tija (I. 1020) to sharpen, and √guhî (I. 944) to cover.

५७ । मिथिलादयश्च । १ । ५७ ।

मथ्यन्तेऽत्र रिपवो मिथिला नगरी । पथिलः-पथिकः ।

57. The words मिथिला 'town' and the rest are formed by इलच् affix.

Thus मिथिला 'the name of a city', literally 'where the enemies are crushed, (mathyante).' So also पथिलः 'a traveller'. These are from √mathe (I. 901) 'to agitate', and √pathe (I. 900) 'to go'.

५८ । पतिकठिकुठिगडिगुडिदंशिभ्य एरक् । १ । ५८ ।

पतेरः पक्षी गन्ता च । कटेरः कृच्छ्रजीवी । कुटेरः पर्याशः । बाहुलकान्नुद्ग । गडेरो मेघः । गुडेरो गुडकः । दंशेरो हिंस्रः ।

58. The affix एरक् comes after the verbs पत्लृ (I. 898, IV. 51) 'to fly', कठ (I. 356) 'to suffer pain or trouble', कुठि (I. 365.) 'to be blunted', गड (I. 814) to water' गुड (6. 77) 'to preserve' and दश् (I. 1038) 'to bite.'

Thus पतेरः 'a bird' 'a traveller' कटेरः 'a man leading a painful life' कुटेरः 'water pot.' The nasal is not added as a diversity for the इ of कुठि, required a nasal the root being really कुण्ठ । गडेरः 'cloud', गुडेरः 'globe' दंशेरः = 'cruel', 'ferocious.'

५९ । कुम्बेर्नलोपश्च । १ । ५९ ।

कुम्बेरः ।

59. The affix **रक्** comes after the verb **कुम्ब** (I. 453,) 'to cover' and the nasal of the root is elided thereby.

Thus **कुम्बेरः** 'the God of wealth'.

६० । शदेस्त च । १ । ६० ।

शत्रेरः शत्रुः ।

60. The affix **रक्** comes after the root **शत्रु** (I. 908,) 'to perish', and the **द** is changed to **व**।

Thus **शत्रेरः** 'an enemy'.

६१ । मूलैरादयः । १ । ६१ ।

रामान्ता निपात्यन्ते । मूलैरो जटा । गुधैरो गोमा । गुधैरो लोहघातकः । गुधैरो मूर्खः ।

61. The words **मूलैर** and the rest are formed by **रक्** affix.

Thus **मूलैरः** 'a lock of hair', **गुधैरः** 'a protector' **गुधैरः** 'a block-head ; **गुधैरः** 'a blacksmith'.

These are from $\sqrt{m\ddot{u}la}$ 'to establish or take root' $\sqrt{gudha}$ 'to surround', $\sqrt{guda}$ to protect, $\sqrt{guh\ddot{u}}$ to cover, and $\sqrt{muh\ddot{u}}$ to faint.

६२ । कर्बुरीतच्छपञ्च । १ । ६२ ।

कपोतः पक्षी ।

62 The affix **ओतच्** comes after the verb **कम्ब** (I. 405) 'to fly', the **व** is changed to **प**.

Thus **कपोतः** 'a pigeon'.

Note.—From $\sqrt{kr}$ 'to colour' is derived **कपोतः** 'a pigeon'. It is so called because its throat is variously coloured. The **च्** of **ओतच्** is redundant or rather misleading. The word **कपोतः** has always the acute on the **ओ** of the affix as in the lines : यत् कपोतः पदमग्नौ कृणोति । देवाः कपोत इषितो यदिच्छन् ।

६३ । भातेड्वतुः । १ । ६३ ।

भातीति भवान् ।

63. The affix **ड्वत्** comes after the root **भा** (II. 42) 'to shine', 'to glitter'.

Thus **भवान्** 'your honor', 'your shining excellency'.

६४ । कठिचकिम्ब्यामीरन् । १ । ६४ ।

कठोरः । चकोरः ।

64. The affix **ओरन्** comes after the root, **कठि** (I. 365) 'to suffer pain', and **चक** (I. 93, 820) 'to be satisfied'.

Thus **कठोरः** 'Hard', 'full.' **चकोरः** 'a kind of bird'. As **कठोरताराधिपक्षा-च्छमश्रुविः** (Māgha).

६५ । किशोरादयश्च । १ । ६५ ।

किंपूर्वस्य श्रुषातेष्टलोपः । किमोऽन्त्यलोपः । किशोरोऽश्वशावः । सहोरः शत्रुः ।

65. The किशोर and the rest are formed by झोरच् affix.

Thus किशोरः 'the young of any animal'; सहोरः 'a saint'.

From श्रु 'to injure', preceded by किच्, is derived किशोरः । The टि of the root is elided, and the final of किच् is dropped. It means 'a colt,' 'the sun', 'a youth,' 'a medicinal 'herb', 'sandal.' From √saha (I. 905) सहोरः ॥

६६ । कपिगडिगण्डिकटिपटिभ्यञ्जोलच् । १ । ६६ ।

कपीति निर्देशान्नलोपः । कपोलः । गडोलगण्डोलौ गुडकपर्यायौ । कटोलः कटुः । पटोलः ।

66. The affixञ्जोलच् comes after कप (I. 808) 'to shake', गञ् (I. 814) 'run or flow as liquids' गण्ड (I. 65, 384) 'cheek', कटे (I. 315, 342) 'to cover from rain', पट (I 318), 'to go'.

Thus कपोलः 'cheek' the nasal is elided as it is so shown in the sūtra, गडोलः 'raw sugar', गण्डोलः 'raw sugar', कटोलः 'bitter', पटोलः 'a kind of cloth and vegetable,' 'moon-light.'

Some read कडि (I. 302) instead of कपि, and form कण्डोलः 'a chandâli.' √कल्ल 'to sound,' (I. 527) कल्लोलः 'the noise of the waves.'

६७ । मीनातेरुरन् । १ । ६७ ।

मयूरः ।

67. The affix ऊरच् comes after the verb मी (IX 4.) 'to injure'.

Thus मयूरः 'a peacock'.

६८ । स्यन्देः संप्रसारणं च । १ । ६८ ।

सिन्दूरश्च ।

68. The affix ऊरच् comes after the verb स्यन्द (I. 798) 'to flow out' and the य is changed to ह ॥

Thus सिन्दूरश्च 'a kind of tree'; (neut.) 'red lead'.

६९ । सितनिगमिससिसचयविधाञ्कुशिभ्यस्तुन् । १ । ६९ ।

सिनातीति सेतुः । 'तितुत्र-' (३१६३) इति नेट् । तन्तुः । गन्तुः । मस्तु दधिमण्डश्च । सच्यत् इति सक्तः । अर्थचोदि । 'ज्वर त्वर-' (२६५४) इत्युट् । तत्र किञ्चित्पुनर्वर्तत इति मते तु बाहुलकात् । ओतुर्विडालः । धातु । क्रोष्टा ।

69. The affix तुच् comes after the verbs सि (V. 2. IX. 5) 'to tie', तनि (8, 1.) 'to spread', गसलृ (I. 1031) 'to go' मनी (IV. 112) 'to complete', सच् (I. 176., 1046) 'to sprinkle', अवि (I. 631) 'to protect', धाञ् (III. 10) 'to bear', 'to support', क्रुश् (I. 909) 'to lament'.

Thus सेतुः 'a bridge' 'a dam'. No इट् augment because of the prohibition of (VII. 2. 9). तन्तुः 'a thread' गन्तुः 'going', चस्तुः 'sour cream' चस्तुः 'that which unites.' It is masculine (II. 4. 31) ओतुः 'a cat.' It is thus formed: अच्+तुच्=अ+ऊट्+तुच् (VI 4. 20) Thus sūtra कृत्तित् (I. 1. 6) is understood in that sūtra (VI 4. 20) according to some. So there is no गुणः. Thus ओतुः । धातुः 'an element', क्रोष्टुः 'a jackal.'

७० । पः किञ्च । १ । ७० ।

पिबतीति 'पीतुर्वहनौ दिवाकरे' ।

70. The affix तुच् comes after the verb पा (I. 972) 'to drink, to preserve' and is treated as a कित् whereby the अ is changed to इ. (VI. 4. 66. S. 2462)

Thus पीतुः 'fire'; 'The sun.'

७१ । अर्तेश्च तुः । १ । ७१ ।

अर्तेश्चुः स्यात्स च कित् । 'अर्तुः स्त्रीपुरुषकालयोः' ।

71. The affix तु comes after the verb अश् (I. 983, III. 16, V. 29) 'to go', and it is कित् ॥

Thus अर्तुः 'season' and menstrual period &c. The word has acute on the final: As अर्तुना यज्ञस् य अर्तुर्जनीनास् .

७२ । कसिमनिजनिगाभायाहिभ्यश्च । १ । ७२ ।

रभ्यस्तुः स्यात् । 'कन्तुः कंदर्पचित्तयोः' । मन्तुरपरप्राधः । जन्तुः प्राणी । 'गातुः पुंस्कीकिले पुङ्गे गन्धर्वे गायनेऽपि च' । भातुरादित्यः । 'यातुर्ध्वगकालयोः' । रश्चि स्त्रीभ्यः । हेतुः कारणम् ।

72. The affix तु comes after the verb कश् (I. 470, 869) 'to desire', च्त् (IV. 67, VIII. 9, X. 169) 'to think', जच् (I. 862, III. 24, IV. 41) 'to be born', ग् (I. 998, III. 25) 'to sing' भात् (II. 42) 'to glitter', या (II. 40) 'to become', and हि (V. 11) 'to go.'

Thus कन्तुः 'the heart', 'kāmadevâ, मन्तुः 'offence', जन्तुः 'animal', यातुः 'the male cuckoo,' 'bee' 'a celestial singer', and 'a song.' भातुः 'The sun', यातुः 'time, wind, traveller': when neuter, it means 'a demon.' हेतु 'cause'.

७३ । चायः किः । १ । ७३ ।

'केतुर्गद्दपताकयोः' ।

73. The affix तु comes after the च्चायि 'to honor' (I. 929) and कि is substituted for चाच् ।

Thus केतुः 'comet', 'a banner'. Thus चाच्+तु=कि+तु=केतुः ।

७४ । आप्रोतेह्र स्वश्च । १ । ७४ ।

अहः शरीरम् ।

74. The affix **द्** comes after the $\sqrt{\text{आद्}}$ (V. 14; X. 295) 'to pervade', and the vowel is shortened.

Thus **अद्**: 'body.' 'a sacrificial animal'.

७५ । वसेस्तुन् । १ । ७५ ।

वस्तु ।

75. The affix **उर** comes after $\sqrt{\text{वस}}$ 'to dwell,' (I. 1054.)

As **वस्तु** 'an object.'

७६ । अगारे शिञ्च । १ । ७६ ।

'विरमभूर्वास्तुरक्षियाद्' ।

76. The affix **वुन्** comes after the verb **वस्** (I. 1054.) 'to dwell,' when the sense is that of a house and it is treated as if it had an indicatory **ण्**.

Thus **वास्तु** 'a house.' A. Kosha II. 2. 19.

७७ । कृञः क्तुः । १ । ७७ ।

क्रतुर्वचः ।

77. The affix **क्तु** comes after the verb **कृ** VIII. 10) 'to do.'

Thus **क्रतुः** 'a sacrifice' yajña.

७८ । एधिवह्योश्चतुः । १ । ७८ ।

एधतुः पुरुषः । वहतुरनड्वार् ।

78. The affix **चतु** comes after the verb **एध** (I. 2) 'to prosper,' and **वह** (I. 1053) 'to carry.'

Thus **एधतुः** 'a man,' **वहतुः** 'an ox,' 'a traveller.' The affix has an indicatory **च** and so the word is end-acute. Thus **स्येनं पत्ये वहतुः कृणुष्व** ।

७९ । जीविरातुः । १ । ७९ ।

'जीवातुरक्षियां भक्ते जीविते जीवनीयधे' ।

79. The affix **आतु** comes after $\sqrt{\text{जीव}}$ (I. 594) 'to live.'

Thus **जीवातुः** (masculine), 'food,' 'life,' 'a medicine.' A. K. II. 8. 119.

८० । आतृकन्वृद्धिश्च । १ । ८० ।

जीविरित्येव । 'जीवातृकस्त्विवन्दुभिषगायुजमत्सु कृषीवले' ।

80. The affix **आतृकर** comes after the verb $\sqrt{\text{जीव}}$ (I. 495) 'to live' and there is vridhdi of **ई** ॥

Thus **जैवातृक** 'long-lived,' 'moon,' 'drug,' and 'an agriculturist,' 'a physician.' A. Kosha I. 3. 16. III. 1. 6.

८१ । कृषिवसितनिधनिसर्जिखर्जिभ्य ऊः । १ । ८१ ।

'कर्षूः पुंसि करीषाम्नी कर्षूनद्यां खियां सता' । चन्ः । तन्ः । धन्ः यत् । 'सर्जं सर्जने । खर्जं खर्जिक् । 'खर्जं उदयने' । खर्जूः पाना ।

81. The affix ऊ comes after the verbs कृष (I. 1039, VI. 6) 'to plough', चन (I. 497, 869, VI. 28) 'to drink', वन (VIII. 1, X. 296) 'to spread', धन (III. 23) 'to become rich', सर्ज (I. 243) 'to gain', खर्ज (I. 247) 'to pain', and the words so formed are feminine.

Thus कर्षूः 'fire of dried cow-dung,' 'cultivation,' 'river,' चन्ः 'an army' तन्ः 'body,' धन्ः 'a bow', खर्जूः 'a merchant, 'a lightening' खर्जूः 'cutaneous eruption,' 'scab,' 'a worm.'

Thus in the Rabhasa-kośa we find 'karśûh pumsî karishâgnau karśûr nadyâm &c.' The Medini-kośa says 'karśû is masculine and means fire of dried cow-dung, and it is feminine when meaning 'a river,' 'a canal' sarjû, m. merchant, f. a lightening; heaven, m. Creator, Rudra.

८२ । सृजेर्गुणश्च । १ । ८२ ।

सर्जः शुद्धिहृत् ।

82. The affix ऊ comes after the /सृज (II. 57, X. 304) to clean', and there is guna of the ri into ar.

Thus सर्जः 'purification,' 'a washerman.'

The वृद्धि ordained by VII. 2. 114. S. 2473 is set aside by the guna specifically enjoined by this sūtra.

८२ क । खड्गेर्ङ्ङ्वा । १ । ८२ क ।

खड्ङ्ङुः । खड्ङ्ङुः ।

82. A. The augment ऊत is added to ऊ after the verb खड् (X. 44) 'to break', optionally.

Thus खड्ङ्ङुः or खड्ङ्ङुः 'breaking', 'dividing'.

८३ । बहो धश्च । १ । ८३ ।

'बहूर्जायास्तु पास्त्रीषु' ।

83. The substitute च replace the ह of बह (I. 1053) 'to carry', before the affix ऊ "

Thus बधूः 'a wife', 'a daughter-in-law'. A. Kosha III, 3. 101.

८४ । कण्ठेश्च । १ । ८४ ।

कण्ठुः पाना ।

84. The affix उ comes after the verb कण (I. 934) 'to injure' and the ष is changed to ऊ "

Thus कण्ठुः 'itch' scab'.

८५ । शित्कसिपद्यर्तः । १ । ८५ ।

कासूः शक्तिः । पादुश्चरणभारिणी । आरुः पिङ्गलः ।

85. The affix क comes after the verb कच (I. 139) 'to go', पद् (IV. 60) 'to go' च् (I. 983, III. 16, V. 29) 'to go' and the affix is शित् ॥

Thus कासूः 'a lance', पादुः 'a shoe' आरुः 'yellow.' The word कासू means 'indistinct speech', 'a sort of spear or lance', 'understanding'.

८६ । अणो ङश्च । १ । ८६ ।

आहुर्जलमथद्रव्यम् ।

86. The affix क comes after the verb अण् (I. 471,) 'to sound', and the ण of अण् is changed to ङ.

Thus आहुः 'a raft', 'a float'.

८७ । नञि लम्बेर्नलोपश्च । १ । ८७ ।

'तुम्बयलाह्वरमे सने' इत्यमरः ।

87. The affix क comes after the verb लम्ब (I. 402, 404,) 'to hang down', and the nasal is elided, when the negative न् precedes it.

Thus अलाह्वः 'the bottle gourd' so called because it floats on water and does not sink (lambate) in it. See A. K. II. 4. 153.

८८ । के अ एरङ् चास्य । १ । ८८ ।

कथम् उपपदे शृणातेकः स्यादेरङादेशः । 'कथेरुस्तृणकन्दे स्त्री' । बाहुलकादुपत्यये कथेरः स्त्रीषु पुंसि च ।

88. The affix क comes after the verb शृ (IX. 18) 'to hurt', preceded by क and the च् is changed to एर्.

Thus कथेरः 'a kind of grass'; and a root'. By force of the word 'diversely' (III. 3. 1. S. 3169) the affix उ (short) also comes: as कथेरः । The former is always feminine, the latter is masculine and neuter.

८९ । ओ दुट् च । १ । ८९ ।

तरतेकः स्यात्तस्य दुट् । 'तर्हः स्याद्धारुहस्तकः' ।

89. The affix क comes after the verb तृ (I. 1018) 'to cross over', to which is added the augment डट्. ॥

Thus तर्हः 'a wooden ladle'. See A. K. II. 9. 34

९० । दरिद्रातेर्यलोपश्च । १ । ९० ।

दृक् आद्य यो तयोर्लोपः । दर्हः कुष्ठप्रभेदः ।

90. The affix क comes after the verb दरिद्रा (II. 64) 'to be poor' and the द् and आ of the verb are elided.

Thus दद्रुः 'a kind of leprosy', 'a cutaneous disease'. The word वा of the sūtra is a compound of वृ+आ=वा ॥

Note.—Bhojādeva takes the word as वरिषः beginning with र. He explains it in two ways: (1) रि+आ=री, and the form then is दद्रुः for the sūtra then means, the रि and आ of daridrā are elided. (2). र+वृ+आ=री। In this view the second र r. of daridrā is elided, Thus दद्रुः। With short व, the form is दद्रुः। Thus there are four forms (1) dardrū दद्रुः (2) dadrū दद्रुः (3) dardū दद्रुः (4) दद्रुः dardru by Mṛigayādi class व (un. I. 37).

९१ । नृतिशब्दयोः कूः । १ । ९१ ।

नृत्तर्तकः । शृधूरपानस ।

91. The affix कू comes after the verbs नृत् (IV. 9) 'to dance', and शृच (I. 797, 922, X. 195.) 'to mock at 'to fart'.

Thus नृत्तः 'a dancer', शृधुः 'the anus'.

९२ । ऋतेरम्च । १ । ९२ ।

ऋतिः सौमो धातुः । ततः कूरमागमञ्च । रंद्देववदी सत्यवाक्च ।

92. The affix कू comes after the verb ऋत् (a sautra dhātu) and the augment अस् is added to the verb.

Thus रंद्दः 'a celestial river' and 'true speech.' The √ऋत् is a sautra dhātu.

९३ । अन्दूहम्भूजम्भूकफेलूकर्कन्धूदिधिषूः । १ । ९३ ।

एते कूपत्ययान्ता निपात्यन्ते । अन्दूर्वन्धनस । 'दूभी ग्रन्थे' । निपातनान्मुञ्च । दूम्भूः । अनुस्वारभावोऽपि निपातनादित्येके । दूम्भूः । जनेर्भुक् । जम्भूः । 'जम्भु अदने' इत्यस्येत्येके । बाबुलकाद्दृश्योऽपि । जम्भुः । कफं लाति कफेलूः श्लेष्मातकः । निपातनादेशवच् । कर्कं दधाति कर्कन्धूर्वदी । निपातनान्मुञ्च । दिधिं धैर्यं स्यति स्यजतीति दिधिषूः पुम्भूः । केचित्तु 'अन्दूहम्भूजम्भूकम्भू' इति पठन्ति । 'दूम्भू उतक्लेशे' दूम्भू सर्पजातिः । 'कमेर्भुक्' । कम्भूः परद्रव्यापहारी ।

93. The words अन्दूह, दूम्भू, जम्भू, कफेलू, कर्कन्धू and दिधिषू are formed by कू affix.

Thus अन्दूहः 'a chain, a fetter, 'an ornament worn round the ankles', दूम्भूः 'snake'. जम्भू. 'The rose apple and its fruit', (कम्भू a thief) कफेलू 'a kind of annual plant or herb which dies after becoming ripe', 'phlegmatic'. कर्कन्धू the jujube tree'. दिधिषू. 'The second husband of a woman twice married'.

Note.—From √adi 'to bind' (I. 63) is अन्दूहः । From √सा 'to accept' (II. 49) is derived कफेलूः with the upapada कफ॥ From √डुवाञ् 'to support' (III. 10), with the upapada कर्क is obtained कर्कन्धूः ।

(2) From the √दूभी 'to string together' (VI. 34) is derived दूम्भूः 'a composer, a versifier, a reciter'. It is declined like दूह् ॥ Another form is दूम्भूः without anusvāra.

(3) The word जम्भु is formed by adding the augment भुक् to the root √jan before this affix. Some derive it from √jamu, 'to eat' (I. 499).

By force of 'diversely,' there is short उ also, as कर्कशुः । As in the line सत्य कर्कशोः कलरसो नदीभूय प्रवर्तते ।

(4) कर्क + श + उ = कर्कशुः 'phlegm producing.' The insertion of उ is the irregularity.

(5) कर्क + वा + ऊ = कर्कशुः 'what supports the crab'—*i.e.* badari or jujube. The insertion of the nasal is the anomaly.

(6) दिधि + स + ऊ + दिधिच् = दिधियु, literally, 'who abandons (syati) the firmness (didhi), *i.e.* a widow who remarries.

Some read the sūtra as अन्तु-दुन्तु-कन्तु-कन्तु । In this view दुन्तुः meaning 'a snake,' is derived from √दुन्तु (VI. 29) 'to pain.'

(7) कन्तुः is derived from √कन्तु with the augment कुन् । It means 'one who steals the property of another,' 'a thief'.

९४ । मृग्रीहतिः । १ । ९४ ।

गवत् । गवत्पक्षः ।

94. The affix इति (ut) comes after the roots √गृ (VI. 117) 'to swallow,' and √हृ (VI. 110) 'to die.'

Thus गवत् 'The wing of a bird', गवत् 'wind'. This last word has two other forms also, गवतः and गवतः all meaning wind and breath. The word गवत् belongs to Yavādi class, (VIII. 2. 9) and with गवत् forms गवत्तात् ।

९५ । यो मुट् च । १ । ९५ ।

गिरतेवतिस्तदय च मुट् । गवृत्सुवर्थं वृषविशेषश्च ।

95. The affix इति comes after the root √गृ 'to swallow' with the augment मुट् added to it.

Thus गवृत् 'gold', 'a kind of grass'. The word is feminine.

९६ । हृषैरलच् । १ । ९६ ।

'हृषुःसो वृषकाचिनोः । दाहुलकाचवटतेः । चटुलं योभनश्च ।

96. The affix लच् comes after the verb हृष (I. 741 IV. 119.) 'to rejoice' 'to be satisfied.'

Thus हृषुः 'a deer', 'a lover'. By force of the word 'diversely,' this affix comes after the root √वृष्टे 'to rain' 'to cover' (I. 316) also. Thus चटुलश्च 'beautiful' inconstant'.

९७ । हृष्टृहृष्टियुषिभ्य इतिः । १ । ९७ ।

'हरिश्चक्रुमि वरुं च वृषावाजिविशेषयोः । सरिन्नदी । रोहित् वृषविशेषस्य स्त्री । 'युष' इति वीभो धातुः । नत्स्यस्य (or अत्स्यस्य) रोहित् युषस्य योषिदिति भाष्यम् ।

97. The affix इति (it) comes after the roots √हृ (I. 947, III. 15.) 'to steal', √हृ (I. 982, III. 17.) 'to go', √रहि (I. 912) 'to grow' and √युष (I. 711) 'to please'.

Thus हरित् 'a quarter of the compass, direction'; 2. 'yellowish', 3. 'Turmeric, grass'. 4. 'the horse of the sun', 'a bay horse'. See Viśvakosha for

the verse "harit kakubhi varṇa cha &c." उरित् 'a river' रोहित् 'female of a kind of deer' योषित् 'a woman'. √yush is a sautra root not found in the original Dhātupāṭha. Thus in the Bhâshya we have यशस्य रोहित् "the female of the deer called rishya or white footed antelope is called rohit." Similarly पुरुषस्य योषित् "the female of a man is called yoshit."

९८ । ताडयतीति तडित् । १ । ९८ ।

ताडयतीति तडित् ।

98. The affix डति comes after the verb तड (X. 43, 259) 'to beat', and the causative sign णि is elided.

Thus तडित् 'lightening': literally that which *strikes* (tâdayati).

९९ । शमेदः । १ । ९९ ।

बाहुलकादित्स्वरा एवादेश इद् च न । 'शरदः स्वात्पुंसि गोपत्तौ' । शरदः स्त्रीवः ।

99. The affix द् dha comes after the root √चद् (IV. 92, X. 156,) 'to be appeased.'

Thus शरदः 'a eunuch'. The letter द् is not इद्, nor is it replaced by च् (VII. 1. 2. S. 475), nor the augment इद् comes before it: all this is anomalous because of the "bahulam"—the Unâdi affixes are *diversely* applied.

Note.—The affix द् would not have taken इद् by the prohibition of नेद् वयि कृति (VII. 2. 8. S. 2981); but that sūtra is restricted by the vârtika नेद्भ्रवन्ननादौ "the इद् does not come before the kṛit affixes beginning with va, ra, ma and na" hence the above explanation.

The word शरदः when masculine means "the bull." It also means 'a eunuch,' 'an emasculated person.'

१०० । कमेरठः । १ । १०० ।

कमठः । 'कमठः कच्छपे पुंसि भारुभेदे नपुंसकच्' इति मेदिनी । बाहुलकात्कमठः ।

100. The affix अठ (aṭha) comes after the root √कच् (I. 470) 'to desire'.

Thus कमठः 'a tortoise'. According to the Medinikosha this word when masculine means 'a tortoise'; and when Neuter, 'a water-jar'.

By the force of the word "bahulam" this affix comes after √जृत् 'to grow old' As जरठः 'hard, solid, old, decrepit, pale, cruel.'

१०१ । रामठं द्विश्च । १ । १०१ ।

रामठं द्विश्च ।

101. The affix अठ (aṭha) comes after the root √रच् (I. 906) 'to delight', and there is Vṛiddhi of the vowel of the root.

Thus रामठच्. 'The name of the plant called asafœtida'.

१०२ । शमेः खः । १ । १०२ ।

शङ्खः ।

102. The affix ख (kha) comes after the root √शम (IV. 92,) 'to be appeased.'

Thus शङ्खः 'the conch-shell' 'the bone of the forehead,' 'a hundred billions.'

Note.—The ख is not ह्य nor is it replaced by ईन (VII. 1. 2. S. 475).

१०३ । कषोष्ठः । १ । १०३ ।

कषटः ।

103. The affix ठ (ṭha) comes after the √कष (I. 476, 831,) 'to sound.'

Thus कषटः 'throat,' 'the neck,' 'vicinity,' 'sound,' 'a kind of tree.'

१०४ । कलस्तृपश्च । १ । १०४ ।

तृपतेः कलप्रत्ययः । चासृफतेः । तृपला कता । 'तृफला तु कलत्रिके' ।

104. The affix कल (ala) comes after the √तृप (IV. 86, V. 25, VI. 24,) 'to become satisfied'.

Thus तृपला 'a creeping plant.' By the force of the word च 'and' in the sūtra, this affix comes after the root √तृफ also. Thus तृफला "a creeper." It should be distinguished from the word त्रिफला "the three myrabolans." See Amarakosa II. 9. 111. Compare IV. 1. 21, S 479 where this word तृफला is considered as a Dvigu compound. त्रिपला and त्रिफला are also valid forms.

१०५ । शमेर्वश्च । १ । १५४ ।

शबलः ।

105. The affix कल (ala) comes after the root √शप् (IV. 59) 'to curse' and the प् is changed to ब ॥

Thus शबलः 'a variegated colour'.

Note.—Another reading is शमेर्वश्च ॥

१०६ । वृषादिभ्यश्चित् । १ । १०६ ।

वृषलः । पललम् । बाहुलकाद्गुणः । सरलः । तरलः । 'कमेर्बुक् । कम्बलः । 'सुत खण्डने' सुवलम् । 'सङ्गेष्ट द्विष्ट' । लाङ्गलम् । 'कुटिकणिकौतिभ्यः प्रत्ययस्य सुट्' । कुट्मलः । कुडेरिपि । कुड्मलः । कश्मलम् । बाहुलकाद्गुणः । कौमलम् ।

106. The affix कल (ala) comes after the root √वृष (I. 738) 'to rain' and the rest and it is considered as if it had an indicative ch.

Thus वृषलः 'a horse,' 'a Śūdra.' Similarly from √पल, पललम् "a sweet-meat made of ground sesamum and sugar," "mire," "flesh." पललः m. "a demon." The affix कल being कित् would not have caused guṇa, but owing to the Utnādi diversity it does so in the case of √सृ and √सृ । Thus सरलः 'a kind

of pine tree; 'straight', 'artless'. As in the following verse: चरला बिरलायन्ते
पनायन्ते कलिद्रुमाः । न यमी न च पुन्मागा अस्मिन् संवार कानने । Here every noun has a
double meaning. Similarly तरलः 'trembling,' 'liquid.'

१०९ । कसे बुक् । १ । १०९ ।

107. The affix कल (ala) comes after √कस् (I. 470, 869) 'to
desire' and the augment is बुक् "

Thus कम्बलः " the king of serpents *i. e.*, Śeṣha'; 'a dew-lap,' 'a wall,' 'a
small worm,' 'an upper garment of wool;' when neuter it means 'water.'
It means also 'a blanket of wool.' Similarly from √भुज् 'to break' (Divadi),
we get भुजलच् 'a mace, club,' 'a pestle,' other forms of this word are भुजल
and भुजला ॥

१०८ । लङ्गे वृद्धिश्च । १ । १०८ ।

लाङ्गलच् ।

108. The affix कल (ala) comes after the root √लङ्गि (I. 154)
'to obtain,' 'to go,' and there is vṛiddhi of the root.

Thus लाङ्गलच् 'a plough'.

१०९ । कुटिकशिकौति भयः प्रत्यस्य मुट् । १ । १०९ ।

109. The affix कल comes after the verbs कुट (VI. 73) 'to
curve' कश्च 'to whip' (I. 762, 939, II. 14.) and कु (I. 999, II. 33.)
'to groan, to hum,' and there is augment बुट् added also.

Thus कुट्मलच् 'an opening bud'. The affix is added to √कुड् also, as
कुड्मलच् कर्मलच्. 'Sin', कोमलच् 'delicate.' In this last word the उ of √कु
has taken guṇa by unādi diversity.

Note:—The affix कल comes after other roots also as a unādi diversity.
As from √कुच or √कुच् इलेषणे we get कोचलः or कोचलः 'the name of a
country.' From √चव or √यव संवलं or यवलं 'provisions for a journey,'
'a bank or shore,' 'jealousy.' From √कदि आह्वाने, by the elision of the
न we have कदली । The feminine affix स्त्रीच् is added as it belongs to the
gaurādi class. It means 'the plantain tree,' 'a flag,' 'a king of deer,'
'the Bimba plant.' From √कश्च कान्तौ we have कनलं 'water,' 'copper,'
a lotus,' 'space,' 'a medicament.' The masculine कनलः means 'a kind
of deer.' कनला means 'an excellent woman.' From √कुश्च we get कुशलः
'expert, trained.' From √मदि भूषायाच् we have मरडलच् 'orb,' 'a district,'
a circle of a king's near and distant neighbours consisting of twelve
kings.'

११० । मृजेष्टिलोपश्च । १ । ११० ।

मलच् ।

110. The affix कल (ala) comes after $\sqrt{\text{सुष}}$ (I. 269, II. 57,) 'to clean' and there is elision of the final vowel with the consonant that follows it.

Thus सलस् 'sin', 'excrement', 'impure secretion of the body', 'mean or covetous'.

१११ । सुषेरच्छोपधायान् । १ । १११ ।

सपलस् ।

111. The affix कल (ala) comes after the root $\sqrt{\text{सुष}}$ (I. 430, VI. 125) 'to move slowly' and ष is changed to स before this.

Thus सपलस् 'unsteady'. The masculine सपलः means 'quick-silver', 'fish', 'the châtaka bird', 'a sort of perfume' The feminine सपला means 'Lakshmi', 'lightening' long pepper'.

११२ । शक्तिशम्भोर्नित् । १ । ११२ ।

सकलस् । सपलस् ।

112. The affix कल (ala) comes after the $\sqrt{\text{सक्}}$ (IV. 78, V. 15) 'to be able' and सक् (I. 870,) 'to be appeased' and it is नित् ॥

Thus सकलस् 'a part', 'the scales of a fish'; 'bark' सपलस् 'sin' 'faeces,' 'calamity'.

११३ । ह्यो गुग्गुस्वश्च । १ । ११३ ।

ह्यगलः । प्रजादित्वाच्छागलः ।

113. The affix कल comes after the root $\sqrt{\text{ह्ये}}$ (IV. 38) 'to cut', whereby the vowel of the root is shortened and the augment शुक is added before the affix.

Thus ह्यगलः 'a goat,' 'a blue garment' another form is छागलः as the word belongs to the Prajñâdi class.

११४ । जमान्ताड्ड । १ । ११४ ।

दण्डः । रण्डा । खण्डः । मण्डः । कण्डशिकननहस्तः । अण्डः । बाहुलजात्सत्वाभावः । षण्डः । चंचातः । तालश्यादिरित्यपरे । शण्डः । गण्डः । षण्डः । पण्डः । लोचः । पण्डा बुद्धिः ।

114. The affix ङ comes after a verb ending in a nasal.

Thus दण्डः 'a stick', रण्डा 'a widow' 'a slut', खण्डः 'a fragment or portion', 'candied sugar' 'a flaw in a jewel,' मण्डः 'the castor oil tree', 'ferment', 'scum of boiled rice', षण्डः 'a maimed or circumcised man' 'he whose hands are cut' अण्डः 'an egg,' षण्डः 'a group or multitude' 'a bull', 'an eunuch.' The ष of the root is not changed to ष as required by VI. I. 64 S. 2264, as a unâdi anomaly. Some read it as षण्डः with the palatal ष ॥ गण्डः 'the cheek,' 'a mark', 'a hero,' 'the temples', 'horse's trappings', 'a bubble', 'a kind of disease, षण्डः 'violent, षण्डः 'a eunuch', षण्डा 'wisdom',

Note.—The अच् in this aphorism is a pratyâhâra meaning the letters अ, क, छ, ष and नः. No such pratyâhâra, however, is found in the Ashtâdhyâyi: the pratyâhâras ending in च are only three अच्, बच् and कच्. See Kâshikâ and my Ashtâdyâyi. The above words are derived from √damu 'to tame' (IV. 94) √ramu 'to play' (I. 906), √khanu 'to dig' (I. 927), √mana 'to think' (IV. 37), √vanḍ 'to honor,' (I. 290), √ama 'to go &c' (I. 493), √shaṇu 'to give' (VIII. 2), √gam 'to go' (I. 103) √chana 'to give' (I. 833), √paṇa 'to barter,' to praise.' (I. 466).

११३ । क्वादिभ्यः कित् । १ । ११३ ।

क्वर्गादिभ्यो ङः कित्त्वाच् । कुण्डच् । काण्डच् । गुड् । गुण्डः । 'पुण् प्रगणे' पुण्डो प्रगरः ।

115. The affix ङ is कित् after a verb beginning with a guttural.

Thus कुण्डच्. 'A bowl shaped vessel,' काण्डच् 'a section,' गुडः 'treacle' गुण्डः 'a bee'.

Note.—From √kuṇ 'to sound, to support' comes कुण्डच् meaning "a hole in the ground for fire" 'a kind of measure,' 'a natural basin of water', while कुण्डी means 'a Kamaṇḍalu bowl': कुण्डः also means 'a son born in adultery'.

From √Kamu 'to wish', is formed काण्डच् । It means a stem, a portion of a tree, an arrow, an opportunity, water, vile, private place, a staff.

From √guṇ 'to make inarticulate sound' comes गुण्डः, a globe or ball, treacle or molasses, an elephant's armour, the cotton tree, the milk hedge plant. गुण्डकेयः 'he whose hair is like गुण्ड or milk hedge plant,' i.e., जटाधारी 'matted hair' or Shiva. Or गुण्डका + ईय 'Lord of sleep or sloth.' From पुण् 'to wander', we get पुण्डः 'a bee.'

११६ । स्याच्चित्मृजेरालज्वालजालीयचः । १ । ११६ ।

विद्वेरेरालच् । स्यालम्-स्याली । चतेर्वालच् । चात्वालः । मृजेरालीयच् । जालीयो विडालः ।

116. The affix आलच् comes after the root स्या (I. 975) 'to stand', बालच् after the root चच् (I. 918) 'to beg', and जालीयच् after the root वृज (I. 269, II. 57,) 'to wash off' 'to make pure.'

Thus स्यालच् or स्याली 'a plate', चात्वालः 'a hole in the ground to receive sacrificial fire', 'kuśa grass'. जालीयः 'a cat,' a Śūdrâ 'one who cleanses his body.'

Note.—The root स्यात् would have given स्यालः by the affix लच् alone. Why read the affix आलच् ?

११७ । पतिवपिडम्पातालच् । १ । ११७ ।

पातालच् । वपडालः । प्रधादित्वादिणि 'चापडालोऽपीत्येके ।

117. The affix आलच् comes after the roots पच् (I. 898,) 'to fly', and वपच् (I. 298) 'to become violent'.

Thus पातालच् "the lower world whereinto people fall owing to sin." चण्डालः 'lion', according to some the form is चाण्डालः, the वृद्धि taking place as the word is considered to belong to the Prajnâdi class.

११८। तन्निविशिबिडिमृणिकुलिकपिपलिपञ्चिभ्यः कालन् । १। ११८।

तनालः । विद्यालः । बिडालः । मृणालच् । कुलालः । कपालच् । पलालच् । पञ्जालाः ।

118. The affix कालच् comes after the roots तन (IV. 93) to grow tired', विष् (VI. 130) 'to enter'. विद् (I. 339) 'to curse', 'to cry out against', हृष् (VI. 41) 'to kill', कुल (I. 895) 'to be united', कप् (I, 808) 'to shake', पल् (I. 892,) to go', पच् (I. 187,1045) 'to develop.'

Thus तनालः 'a kind of tree, a kind of sword' विद्यालः 'Big', 'king', 'woman', बिडालः 'a cat' मृणालच् 'the fibrous root of a lotus', कुलालः 'a potter', कपालच् 'the skull', पलालच् 'a straw', पञ्जालाः 'a city'.

Note.—तनालः a tree, a sword, the bark of bamboo, sectarial mark on the forehead. विद्यालः name of Ujjayinî, of a river. विद्यालः noble, a kind of deer, a kind of bird.

११९। पतेरङ्गुपक्षिणि । १। ११९।

पतङ्गः ।

119. The affix अंगच् comes after the root पद् (I. 898) 'to fly', when meaning an *insect*.

Thus पतंगः 'a bird', 'an insect'. It means also a kind of rice, and quick silver, the sun, a bird,

१२०। तरत्यादिग्यञ्च । १। १२०।

तरङ्गः । लवङ्गच् ।

120. So also after the roots तृ (I. 1018) 'to cross over' &c. comes the affix अंगच् ॥

Thus तरंगः 'a wave', लवङ्गः 'clove' from लूञ् 'to cut.'

१२१। विड्यादिभ्यः कित् । १। १२१।

विडङ्गः । वृदङ्गः । कुरङ्गः । बाहुलकाहुलकं च ।

121. The affix अंगच् comes after the root विद् (I. 380) 'to sound' and the rest, and is कित् ॥

Thus विडङ्गः 'clever' वृदङ्गः 'a kind of drum'; from √वृदङ्गेदे ॥ कुरङ्गः 'a deer in general; from कृ 'to scatter'. The ञ् is changed to ञ् anomalously.

Note.—विडङ्गः is the Name of a vegetable and medicinal substance that destroys worms.

१२२। सृष्टृजोवृद्धिश्च । १। १२२।

सारङ्गः । वारङ्गः । सङ्गादिभ्यः ।

122. The affix अङ्गच् comes after the roots वृ (I. 982, III. 17) 'to go', and वृ (V. 8, IX. 38, X. 271) 'to choose', 'to worship', 'to cover', and there is Vriddhi.

Thus वारङ्गः 'an antelope,' वारङ्गः 'the handle of a sword.'

Note:—These words are derived from √वृ गतात्, and √वृषिं वारणे, Sâraṅga m. means the spotted deer, the cuckoo, a large crane, the flamingo, an elephant, a lotus, the châtaka bird.

As a diversity (bahulam), this affix comes after वृ 'to lead.' As नारङ्गः 'the orange tree, the juice of the pepper plant.'

१२३ । गङ्गम्यङ्गीः । १ । १२३ ।

गङ्गा । अङ्गः पुरोडाशः ।

123. The affix गच् comes after the root गच् (I. 1031) 'to go' and अद् (II. 1.) 'to eat.'

Thus गङ्ग 'The river Ganges' अङ्गः "a sacrificial oblation called Purodâsâ."

Note:—By diversity (bahulam), the affix comes after the root अच् 'to go' also. As अङ्गः the country called Aṅga : the body, the means, the subsidiary or supplementary portion &c.

१२४ । छाः पूखडिभ्यः कित् । १ । १२४ ।

छागः । पूगः । खड्गः । बाहुलकात् 'षिट् अनानरे' गन्सत्वाभावाच्च । षिङ्गस्तरलः । 'षिङ्गैरगत्य ससंभ्रममेवमेका' इति साधः

124. The affix गच् comes after the roots छा (I. 498) 'to cut', प्र (I. 1015, IX. 12) 'to make pure' खडि (X. 44) 'to separate' and it is कित् ॥

Thus छागः 'a goat', literally that which is cut for the sake of sacrifice. पूगः 'a betel nut, areca nut, so called as the mouth is purified by chewing it, 'a heap,' खड्गः 'a sword.'

Note:—By the force of the word bahulam 'diversely,' this affix comes after the root षिट् 'to disregard, despise' (I. 326) also and the ष is not changed to स । As षिङ्गः fickle, an inconsistent lover. As in the Sîsupâla Badha V. 34:—षिङ्गै रगत्य ससंभ्रममेव काचिद् ॥

१२५ । शृजः किन्तु च । १ । १२५ ।

शृजो गन्कित्स्वात्तस्य तुच् च । 'शृङ्गाः षिङ्गनालिभूत्वाटाः' ।

125. The affix गच् comes after the root शृ (I. 946, III. 5.) 'to support' with the augment उच् and it is कित् ॥

Thus शृङ्गः a libertine (shidga), a large black bee (ali) : the bark of Laurus cassia (दालचिनीः) the cloud-rover (a kind of bird) (dhûmyâta).

१२६ । शृणातेह्रस्वश्च । १ । १२६ ।

शृङ्गश्च ।

126. The affix श्च with the augment उट् comes after the root शृ (IX. 18) 'to kill' and the vowel is shortened and it is कित्.

Thus शृङ्गः "a horn : the top or summit of a mountain, elevation, lordship, a syringe, a mark or sign, the horn of the moon, a lotus शङ्गीः fem. gold used for ornaments, a kind of fish *i.e.*, sheat-fish, a kind of medicinal root, a kind of poison.

१२७ । गणशकुनौ । १ । १२७ ।

उट् चेत्यनुवर्तते । शार्ङ्गः ।

127. The affix गण comes after the root शृ (IX. 81) to injure with the augment उट् when it means a bird.

Thus शार्ङ्गः a bird.

The vṛiddhi takes place by VII. 2. II5. S. 254. There is another word शार्ङ्ग meaning 'a bow'. It is a Taddhita word derived from शृङ्ग as शृङ्गस्य विकारः = शार्ङ्गः ॥

१२८ । सुदिग्रीर्गर्गौ । १ । १२८ ।

उद्गः । गर्गः ।

128. The affix गक् comes after the √सुह (I. 16), 'to rejoice,' and the affix न after √गृ (I. 984) 'to swallow.

Thus उद्गः 'a kind of bean, a sea bird'; गर्गः the sage Garga.

१२९ । अशङ्ककृसृशृजः । १ । १२९ ।

करण्डः । वरण्डः पक्षी । भरण्डः स्वामी । वरण्डो मुखरोमः ।

129. The अशङ्क् comes after the roots कृ (I. 946), 'to do' शृ (I. 982), 'to go' च (I. 946) 'to support,' वृञ् (IX. 20) 'to choose.'

Thus करण्डः, a hive, a box or basket of bamboo, वरण्डः 'a rogue' or a bird; भरण्डः 'a king,' वरण्डः 'an eruption on the face.'

Note :—Karanda means a small box or basket of bamboo, a bee-hive, a sword, a sort of duck, liver. Varanda means a multitude, a pimple or eruption on the face, a veranda, a heap of grass, the string of a fish hook, a pocket.

By diversely (bahulam) we get from वृ 'to cross or flow,' वरण्डः the string, of a fish hook, old, wood, a raft.

१३० । शृङ्गभस्त्रोऽदिः । १ । १३० ।

शब्द । 'वट्टदयफूलयोः' । भस्त्रजघनश्च ।

130. The affix अदि comes after the roots षृ (IX. 18) 'to injure' and दृ (IX. 23) 'to tear', the and भव (III. 18) 'to shine.'. Thus षरत् 'autumn', दरत् 'heart' 'bank' and भवत् 'sun.'

Note :—Śarad means a year, the season called autumn. Darad means the heart, terror fear a mountain, precipice, a bank or mound. Bhasad means the sun. a fish, a kind of duck, time, a float, the hinder parts, pudendum muliebre, a mouth.

१३१ । दृणातिः पुग्हृस्वश्च । १ । १३१ ।

दृषत् ।

131. The affix अदि comes after the root दृ (IX. 23) 'to tear,' the vowel is shortened and the augment षुक् is added.

Thus दृषत् 'stone'.

Note :—Dṛiṣhad means a rock, large stone, or stone in general, a mill-stone, a flat stone for grinding condiments upon.

१३२ । त्यजितनियजिभ्यो ङित् । १ । १३२ ।

त्यद् । तद् । यद् । सर्वादयः ।

132. The affix अदि comes after the roots त्यज (I. 1035) 'to forsake' तद् (VIII. 1) 'to extend' यजि (I. 1051) 'to worship'.

Thus त्यद् 'he' or 'that,' तद् that, यद् who, which or that.

These are Pronouns belonging to the Sarvâdi class.

१३३ । एतेस्तद् च । १ । १३३ ।

एतद् ।

133. The affix अदि comes after the root इ (II. 36) 'to go.' and the augment तुट् is added, and इ is gunated to ए ।

Thus एतद् this.

१३४ । सर्त्तरतिः । १ । १३४ ।

'सर्त्तुः स्याद्वातमेघयोः । वेदभाष्ये तु 'वाभिः कृयानुम्' इति सन्ने 'सर्त्तुभ्यो मधुमक्षिकाभ्यः' इति व्याख्यातम् ।

134. The affix अदि comes after the root सृ (I. 982) 'to go.' Thus सरत् 'wind', 'cloud', 'a bee.'

In the Veda-bhâshya, commenting on the hymn वाभिः कृयानुम् &c. Sâyana explains the word सरत्स्यः by मधुमक्षिकाभ्यः "the honey bees."

१३५ । लङ्घ्येर्नलोपश्च । १ । १३५ ।

लघट् वायुः ।

135. The affix अदि comes after the root लघ् (I. 172) 'to dry,' and the nasal is elided.

Thus लघट् 'air.'

१३६ । पारयतेरजिः । १ । १३६ ।

पारयसुवर्णश्च ।

136. The affix अजि comes after the causative root पारि (X. 363) 'to accomplish.'

Thus पारय् or पारय् 'gold.'

१३७ । प्रयेः कित्संप्रसारणं च । १ । १३७ ।

प्रयक् । स्वरादिपाठादन्ययत्वश्च ।

137. The affix अजि comes after the verb प्रय (I. 802) to become famous and there is vocalization of the र into ऋ "

Thus प्रयक् 'separately.' Thus word is an Indeclinable, as it has been listed in the Svarâdi class.

१३८ । भियः पुग्द्वस्वश्च । १ । १३८ ।

भियक् ।

138. The affix अजि comes after the verb भि (III. 2) 'to fear' and the ई is shortened and पुक् augment is added.

Thus भियक् a physician.

१३९ । युज्यसिभ्यां ऋदिक् । १ । १३९ ।

'युष्' ऋतो धातुः । युज्मद् । अस्मद् । त्वच् । अहच् ।

139. The affix ऋदिक् comes after the verbs युज् a sautra root and अस् (IV. 100) 'to throw.'

Thus युज्मद् 'you,' अस्मद् 'I' The √yush is a sautra root.

१४० । अर्तिस्तुमुहुसृधुक्षिभुभायावापदियक्षिनीभ्यो सन् । १ । १४० ।

एभ्यश्चतुर्दशभ्यो ऋत् । अर्चश्चरुोगः । स्तोमः संघातः । शोमः । होमः । इर्नेर् गमनश्च । धर्मः । श्चनं कुशलश्च । शोमश्च । प्रज्ञादशणि ऋत् च । भास आदित्यः । यामः । 'वामः शोभनदुष्टयोः' । पद्मश्च । यश्च पूजायाश्च । दक्ष्णो रोमराजः । नेमः ।

140. The affix ऋच् comes after the fourteen roots अ (I. 983) 'to go,' सुज् (II. 34) 'to praise,' हुज् (V. 1.) 'to anoint' to produce, दृ (III. 1.) 'to give or to take,' सृ (I. 982) 'to go,' षृच् (I. 948) 'to maintain,' क्षि (I. 255) 'to waste,' हुष् (II. 27) 'to sound,' भा (II. 42) 'to shine,' षा (II. 40) 'to attain,' वा (II. 41) 'to move, to blow,' वृद्दि (IV. 60) 'to go,' यश्च (X. 153) 'to worship' and नी (I. 950) 'to carry.'

Thus अर्चः 'eye disease,' स्तोमः 'sacrifice' or 'assemblage,' शोमः sacrifice, होमः offering in fire, चर्मः going, धर्मः duty, religion, श्चनश्च happiness, शोमश्च a kind of cloth, a room on the top of a house. Another form is शोमश्च with vridhhi, as belonging to Prajñâdi class. भाश्चः the sun, यामः a period of three hours. वामः beautiful, vile, पद्मश्च a lotus, यश्चः consumption from यश्च 'to honor. नेमः the foundation of a wall.

Note.—Soma means a kind of plant, nectar, the moon, a ray of light, camphor, water, air, wind, name of Kubera, of Shiva, of Yama, of Sugriva, chief; rice gruel, sky. Dharma means holy, usage, nature, disposition resemblance, a sacrifice, non-killing, the upanishad, the law, a bow, Yama, a drinker of Soma.

Kshaumam means linen, silken cloth, wove silk, an airy room on the top of a house, the back of an edifice, a fortified place before the building, linseed, flax.

Bhâma means passion, wrath, anger, the sun, brightness, lustre, splendour, a sisters' husband.

Vâma means wealth, name of Shiva, of cupid, an udder, left, vile &c. vâmi means the female of a jackal, a mare, a she ass, the female elephant.

Padma means lotus, an army arranged in the form of a lotus, treasure, a high number (one thousand billions), an elephant.

Nema means half, a part, a boundary, an enclosure, fence, the foundation of a wall, fraud, deceit, evening, a hole, a ditch, a root, acting, dancing, upper part. Vedic. food.

१४१ । जहृतेः सन्धदालोपश्च । १ । १४१ ।

‘जिह्वः कुटिलमन्दयोः’ ।

141. The affix च् comes after the root हृ (III. 8.) to leave, the आ is elided and it is treated as the desiderative with च् ॥

Thus जिह्व crooked, and slow.

The affix च् is to be treated as the desiderative affix च्, when it is added to the root हृ ॥ The result is that there is reduplication (VI. 1. 9. S: 2395) and the adding of ह् by VII. 4 79. S. 2317 for the च् of the reduplicate. हृ + च् = हृहृ + च् = जहृ + च् = जिहृ + च् = जिहृच् । The neuter जिहृच् is the name of tagara-plant.

१४२ । अवतेष्टिलोपश्च । १ । १४२ ।

मन्प्रत्ययस्वार्थं टिलोपो न प्रवृत्तेः । अन्यथा द्विटिल्येव ब्रूयात् । ‘अवत्स्व-’ (२६५४) इति ऊटौ । तयोर्दीर्घं कृते शुभः । चादिपाठादप्यत्र बभित्युक्त्वसदसस्तन्न । तेषामसत्त्वार्थत्वाद् । वस्तुतस्तु स्वरादिपाठादप्यत्र च् । अवतीति ओच् ।

142. The affix च् comes after the root अव (I. 631) ‘to preserve’ and there is elision of the च् portion of च् ।

Thus ओच् । The sacred syllable (Om), the pranava.

The elision of टि ordained by this sūtra applies to the टि portion of the affix च्, and not of the base √ अव ॥ For were it intended that the टि portion of the base was to be elided, then the easier thing would have been to call the affix च् a द्विट् affix, and the indicatory ह् would have elided the टि of the base.

This अच् + च् = av + m = ù ù + m—The penultimate अ and the final च् are both changed to ऊच् by VI. 4. 20 S. 2354. Then these two ऊ's coalesce into one long ऊः as, ऊ + च् = ओच् by changing ऊ to guṇa ओ ॥

Ujvaladatta says "The word ओच् is an Indeclinable, because it is listed in the चादि class (I. 4. 57. S. -20. and I. 1, 37. S. 147)." But it is a mistake, for चादि words are Indeclinables only then when they do not denote any substance; but ओच् denotes the Supreme Substance. So it is not an Indeclinable under Châdi class. As a matter of fact, it is an Avyaya, because it is read in the Svarâdi class (I. 1. 37. S. 447) The God is called ओच् 'Protector,' because He protects (अवति).

"ओ मरणे स्वीकृतौ रोषे" इति विश्वः ॥

१४३ । अक्षेरा च । १ । १४३ ।

ग्रामः ।

143. The affix च् comes after the root अच् (I. 661) to eat, with the substitution of आ for च् ॥

Thus ग्रामः a collection, a village, literally that which swallows up or is swallowed up, that is, which comprehends all. The word संग्रामः means battle. ग्रामः musical note, शालिग्रामः, शब्दग्रामः, गुणग्रामः where grâma has the meaning of 'collection.'

१४४ । अत्रिसिबिसिशुषिम्यः कित् । १ । १४४ ।

ऊनं नगरम् । स्युनो रश्मिः । सिनः सर्वः । 'स्युनस्यसिमीरयोः' ।

144. The affix च् is कित् after the verbs अत्र (I. 631) 'to preserve', सिब (IV. 2) to sew, सिच् (V. 2, IX. 5,) to bind, and शुष् (IV. 74) to dry.

Thus ऊनम् town, स्युनः light, सिनः all, स्युनच् fire, air sun. In the Veda Bhâshya, the word ऊनः pl. is explained as तयं का यजमानाः under the verse इति त्वे क्रतुच् &c. In the feminine the form is उना, the long ऊ is shortened. Umâ is a name of Pârvasî.

स्युनः means ray. Some say it means thread. सिनः all. It is a Pronoun. It is listed in the Sarvanâma class.

स्युनं splendour, the sun. In the Veda bhâshya it is explained by the word बलं 'strength'.

१४५ । इषियुधीन्धिदमिश्याधूसूभ्यो सक् । १ । १४५ ।

'इधनः कासवचन्तयोः' । ईषीति पाठे दीर्घादिः । युध्नः शरो योद्धा च । इधनः सन्धिः । दस्नो यजमानः । शवानः । धूनः । सूभोऽन्तरिक्षच् । बाहुलकादीर्णं व्रणः ।

145. The affix च् क comes after the roots इष् (IV. 19, VI. 59, IX. 53) to go, to desire to kill, to give. युध् (IV. 64) to fight. इध् (VII. 11.) to light. दध् (IV. 104) throw up. रथैच् (I. 10 12) to go. धूच् (V. 9.) to shake च् (II. 21.) to bring forth.

Thus **इष्टः**: the desire, the spring season. Some read the root as **ईष** with long ई, which means 'to go'. Then the word is **ईष्टः** ॥ **युष्मः**: an arrow, a warrior; **इष्टः**: fuel, especially that which is used for the sacred fire; **दष्टः**: a sacrificer. **श्यामः**: cloud. **धूमः**: smoke; **सूमः**: sky, heaven.

By force of the word **बहुलं**, we get **ईर्षस्** 'wound' also from **ईर** 'to go'. So also **जन्मस्** from **ज** 'to beget'. **दष्टः**: means sacrificer, thief, fire. **श्यामः**: dark-blue, black, **श्यामा** night, a shade, a dark woman, the indigo plant, basil, **श्यामः**: name of a sacred fig tree at Allahabad, a cloud, the thorn-apple, the cuckoo, *n.* Black pepper, sea-salt. *f.* a woman who has borne no children, a cow, turmeric, the Priyangu creeper. .

१४६ । युजिरुचितिजां कुश्च । १ । १४६ ।

युग्मस् । रुक्मस् तिग्मस् ।

146. The affix **सक्** comes after the roots **युज** (VII 7.) to unite; **रुच** (I. 781) to shine; and **तिज** (I. 1020) to sharpen, and the final of the verb is changed into the guttural.

Thus **युग्मस्** a couple, **रुक्मस्** gold red, radiant, **तिग्मस्** sharp (hence) violent.

१४७ । हन्तेर्हि च । १ । १४७ ।

हिमस् ।

147. The affix **सक्** comes after the root **हन्** (II. 2.) to kill, which is replaced by **हि** ॥

Thus **हिमस्** the winter season, frost, the sandal tree.

१४८ । भियः पुग्वा । १ । १४८ ।

भीमः । भीष्मः ।

148. The affix **सक्** comes after the root **भी** (III. 2. X. 278) 'to fear', with the optional augment **पुक्** ॥

Thus **भीमः**: terrible, **भीष्मः**: fearful. These are two well-known names of the Mahabhârata also.

१४९ । घर्मः । १ । १४९ ।

घृषातोर्निगुणस्य निपात्यते ।

149. The word **घर्म** is irregularly formed with the **सक्** affix. To the root **घृ** to sprinkle, to shine (III. 14) is added the affix **सक्** and the vowel **श्च** is gunated to form **घर्मः** ॥

Note.— **घर्मः**: hot, heat, summer, perspiration, boiler, sun shine, juice, milk.

१५० । ग्रीष्मः । १ । १५० ।

ग्रसतेर्निपातोऽयस् ।

150. Grishma is irregularly formed.

To the root *ग्रच्* to eat (I. 661) is added *क्व्* and anomalously we get *शीष्णः* summer season.

१५१ । प्रथेः विष्वन्संप्रसारणं च । १ । १५१ ।

पृथिवी । चवन्निष्पद्येते । पृथ्वी । पृथ्वी पृथिवी' पृथ्वी इति शब्दार्णवः ।

151. The affix *विष्वन्* comes after the verb *प्रथ* (I. 802) 'to become famous', and the *र* is changed to *ष्* ।

Thus *पृथिवी* the earth. Some read the affix *चवन्*; then the form is *पृथ्वी* ॥ Some make the affix *चवन्* and then the form is *पृथ्वी* ॥

In the *Sabdârṇava* we have *पृथिवी पृथ्वी* ॥

Note.—The indicatory *ष्* of the affix denotes that the feminine is formed by *डीष्* ॥ The full text of the *Sâbdârṇava* is:—*पृथिवी पृथ्वी पृथ्वी चरा सर्वसहा रथा* ॥

१५२ । अशुमुचिल्लटिकशिशुटिविशिभ्यः क्वन् । १ । १५२ ।

अश्वः । 'मुष खं इनादी' । 'मुष्वः स्याद्दुसूर्ययोः' । मुष्वाः जलकणिका । खट्वा पक्षिभेदः फलं च । कण्वं पापम् । बाहुलकादिभ्ये कियञनपि । खट्वा । विश्वम् ।

152. The affix *क्वन्* comes after the verbs *अशु* (V. 18) to pervade, *मुष* (I. 803) to extend, *खट* (I. 320) to grow childish, *कण* (X. 175) to close, *खट* (I. 331) to desire, and *विश* (VI. 130) to enter.

Thus *अश्वः* a horse, *मुष्वः* the rainy season, the sun, a drop of water, *खट्वा* a sparrow, *safflower*; *कण्वम्* sin; another diversely made form is *कियवम्* also. *Kaṇva* is the name of a sage also *खट्वा* a couch; *विश्व* the universe.

Note:—*खट्वा* means a house, a fruit, a kind of musical instrument, a sparrow, and game.

कण्व means sin and the sage *Kaṇva*. *कियव* means a drug or seed used to cause fermentation in the manufacture of spirits.

खट्वा literally that which is *desired* by the persons feeling sleepy—*viz.* couch.

१५३ । इयशीभ्यां वन् । १ । १५३ ।

यवो गन्ता । 'ये च यवा भरतः' । असत्वे निपातोऽयम् । 'शैव त्रित्राय वदनाय' ।

153. The affix *वन्* comes after the roots *इय्* (II. 36) to go and *शी* (II. 22) to sleep.

Thus *यवः* going, *शैव* happiness.

इयवः going, moving, speedy, quick. It means also a course, way, or a courser, a fleet horse as *यव वा यवत्* ॥

When not denoting a substantive, it is an Indeclinable.

So also *शैव* as in *शैवं त्रित्राय वदनाय* ।

Note:—According to *Ujĵvaladatta* *शैव* means 'male organ.' The meaning given to it in the *Veda Bhâshya* is that of happiness.

१५४ । सर्वनीघृष्वरिष्वलष्वशिवपट्वप्रह्वेष्व अस्वतन्त्रे । १ । १५४ ।

सर्वनीघृष्वेति निघ. इत्यन्ते । घृतानेन विख्यमिति सर्वस् । निघृष्वीद्धर्षिगुणाभावात्पि । निघृष्वन्तेऽ
नेन निघृष्वः घृषः । रिष्वो हिष्वः । लष्वो नर्त्तकः । लिष्व इत्यन्ते । तत्रोपधाया इत्वञ्चि ।
शेतेऽस्ति च सर्वीति शिषः शंशुः । षीङो ह्रस्वत्वम् । पट्वो रथो भूलोकम् । प्रह्वयन इति प्रह्वः ।
ह्वेज प्राजाप्यकारणात् । जडातेऽस्ति वा । ईष्वेर्वन् । ईष्व आचार्यः । इष्व इत्यन्ते । 'अस्वतन्त्रे'
किञ् । सर्तौ चारकः । बाहुज तादृशतेः । ह्रस्वः ।

154. The words सर्व all, निघृष्व friction, रिष्व anger, लष्व a dancer, शिव fortunate, पट्व a chariot, प्रह्व slanting, bowing humbly and ईष्व teacher are formed by वच् affix, when not denoting the agent.

All these are irregularly formed words not denoting an agent. Thus that by which the universe is pervaded (घृत) is सर्वस् 'All.' With the preposition नि added to the √ghrish 'to rub,' we have निघृष्वः । The ष्व is not gunated. That by which anything is grazed or pounded is निघृष्वः namely a hoof. (It means also wind, an ass or mule, a boar, a road.) रिष्वः injurious, hurtful. लष्वः a dancer. Some read it as लिष्वः । In this case the penultimate ञ् of the root लष् is changed to इ ॥ That in which the universe sleeps is शिवः "Shiva." The long ई of √शीङ् is shortened. पट्वः means chariot, and the Bhuloka (the physical plane). That which is subdued is प्रह्वः stooping, submissive. It is either from the root ह्वेच् the आ and च् of the root being elided; or it is from the root जडाति, with the elision of आ only. To the √ईष् is added the affix वच् and we get ईष्वः 'teacher āchāryá.' Some read it as इष्वः with short इ ॥

The word स्वतन्त्र in the sūtra means agent (सर्त्तौ). Another reading is अस्वतन्त्रे ॥

Why do we say 'when not denoting the agent'? Observe √घृ सर्व, चारकः ।

By the force of bahulam, we have ह्रस्वः from the root ह्रन् ॥

१५५ । श्रेयप्रह्वजिह्वाग्नीवापवासीवाः । १ । १५५ ।

श्रेय इत्यन्तोदात्तार्थस् । वान्त्यनेन यद्दः । ह्रस्वो दुर्गागमश्च । लिहन्त्ववया जिह्वा । लकारस्य ञः गुणाभावश्च । गिरन्त्यनया ग्रीया । ईडागमश्च । आग्नीतीत्याप्वा वायुः । सीवा उदरकृत्तिः । वायुरित्यन्ते ।

155. The words श्रेय happiness, यद्द sacrifice, जिह्वा tongue, ग्रीवा neck आप्वा air, सीवा tapeworm, air, are also valid forms in वच् ॥

The श्रेव of this sūtra differs from the श्रेव of I. 153, in its accent only. The word श्रेव of the present sūtra has acute on the final consonant. It is derived from √शीङ् 'to lie down' 'to sleep.' The यद्द is from √या 'to go', The long वा is shortened, the augment हुक् is added to the root. It means great, powerful, active, restless.

Note:—According to Ujjvaladatta this word is derived from $\sqrt{\text{यज्}}$ 'to worship', the य is changed to ह। यद् means a sacrificer यजमानः according to him. In the Vedic Dictionary the word यद् is read in the list of 'great'-denoting words. In Rigveda I. 36. 1. प्रवो यद् गुरुणां Sâyana explains यद् as सहाम्तं ॥

The word जिह्वा is derived from लिह् to lick. The ल is changed to ज, and ह is not gunated. That by which they lick (lihanti) is called जिह्वा 'tongue'. शीवा is from शृ 'to swallow'. That by which a thing is swallowed is शीवा 'throat or neck'. There is added the augment ईट् to the affix. From आप 'to obtain', we have आप्वा 'air'. शीवा means the intestinal worms, e.g. tape-worm; some say it means wind in bowels.

Note:—नीवा is derived from नी to injure. The sūtra gives us also the form अनीवा (अप्वा + अनीवा = अप्वानीवा) If the word in the text be अनीवा then it is derived from अन 'to be ill': and means affliction, terror, a demon, an enemy. Thus in the Rig Veda VII. 55. 1. the word अनीवाह is explained as अनीवाणां रोगानां नाशकं ॥

१५६ । कृग्ङ्ङुद्भ्यो वः । १ । १५६ ।

कर्तव्यः काम आसुह्य । गर्वः । शर्वः । दर्शः राक्षसः ।

156. The affix ङ् comes after the roots कृ (VI. 116) to scatter, शृ (VI. 117) to swallow, शृ (IX. 18) to injure, दृ (IX. 23) to tear.

Thus कर्तव्यः desire, a rat; गर्वः pride. शर्वः An epithet of Shiva; दर्शः a demon.

१५७ । कनिन्नुवृषितक्षिराजिधन्विद्युप्रतिदिवः । १ । १५७ ।

योतीति युवा । वृषेन्द्रः । तषा । राजा । धन्वा मरुः । धन्व शरासनम् । द्युवा सूर्यः । प्रतिदीप्यन्त्वस्तिप्रतिदिवा दिवसः ।

157. The affix कनिन् comes after the roots वृ (II. 23) to mix; वृष (I. 738) to sprinkle, तष (I. 685) to make small, राज (I. 874) to shine, धन्वि (I. 628) to go, द्यु (II. 31) to go before, प्रतिदिव (IV. 1.) to play.

Thus युवा young man, वृषा the sun, the ear, or Indra. तषा a carpenter, राजा king, moon, धन्वा a desert, waste, धन्व a bow द्युवा the sun' प्रतिदिवा a day.

१५८ । सप्तशूर्भ्यां तुट् च । १ । १५८ ।

सप्त । अष्ट ।

158. The affix कनिच् comes after the roots सप् (I. 427) to connect, and अट् (V. 18) to occupy, and the augment वृट् is added thereby.

Thus सप्त seven, अष्ट eight.

From $\sqrt{\text{सप}}$ सप्तवाये and अट्पूर्वाप्ती are derived these two numerals.

१५९ । नञि जहातेः । १ । १५९ ।

अहः ।

159. The affix नञिच् comes after the root हा (III. 8) to leave, preceded by the negative अ ॥

Thus अहः day. That which separates the darkness from light, or removes, (जहाति) the darkness.

१६० । श्वन् क्षन्पूषन्स्त्रीहन्क्लेदन्रुनेहन्सूर्ध्वान्मज्जन्सूर्यमन्विश्वप्सन्परि-
ज्जन्मातरिश्वन्नचवन्निति । १ । १६० ।

एते अयोदश कनिम्प्रत्ययान्वा निपात्यन्ते । श्वयतीति श्वा । उषा । पूषा । 'सिंह गतौ' ।
हकारस्य दीर्घत्वम् । स्नेहतीति स्त्रीहा कुञ्चिव्याधिः । 'क्लिह आर्द्राभावे' । क्लिद्यति क्लेदा चन्द्रः ।
क्लिह्यतेगुणः । श्लिह्यतीति स्त्रीहा सुहृच्चन्द्रश्च । सुह्रन्त्यस्मिन्नाहते सूर्ध्वी । सुहृषपथाया दीर्घे
घोऽन्तादेशो र्नागमश्च । मज्जत्यस्त्रियषु मज्जा अस्थिसारः । अर्धसूर्ध्वी माह् । अर्धमा । विश्वं पृथाति
विश्वप्साग्निः । परिज्जायते परिज्जा चन्द्रोऽग्निश्च । जनेरपथासोपो मज्जान्तादेशः । मातर्वन्तश्चि
श्वयतीति मातरिश्वा । मातरिकारक्षीपः । 'मह पूजायाश्च' । इत्य ये युवागमश्च । मचवेन्द्रः ।
इत्युणादिवु प्रथमः पादः ।

160. The words श्वन् from श्वि (I. 95) to go, उषन् from उष
(I. 687) to sprinkle, पूषन् from पूष (I. 706) to nourish, स्त्रीहन् from
सिंह to go (I. 673) क्लेदन् from क्लिह (IV. 132) to wet, रुनेद् from रुनेह
(IV. 91.) to be kind, मज्जन् from मज्ज (VI. 122) to purify, अर्धन् from
मा to measure, विश्वप्सन् from पृसा (II. 46) to eat, परिज्जन् from
ज्ज (I. 862) to produce, मातरिश्वन् from श्वि (I. 1059) to grow and
मचवन् from मह (X. 321) to worship, are formed with कनि affix.

These thirteen words are irregularly formed with the affix कनि ।

Thus from द् ओ श्वि 'to go, increase' we have श्वा 'dog.' From उष
लेचने 'to sprinkle' we get उषा 'ox.' So also पूषा from पूष 'to grow old.'
From सिंह to go, we have स्त्रीहा; the ह is lengthened. स्त्रीहा is the disease of
the spleen, the enlargement of spleen. क्लेदा means moon and is from क्लिह
to wet, as the moon causes wet. From रुनेह 'to please' we get रुनेहा 'a
friend' 'moon.' The root vowel ह is gunated here to रु u From सुह we get
सूर्ध्वी 'head'; because one faints or loses consciousness when struck on this
part. The उ of √सुह is lengthened, and ह is replaced by ष and the
augment र्च् is inserted. That which sinks into the bones is मज्जा 'the
marrow of the bone.' अर्धमा comes from √माह् preceded by अर्धः । That
which eats (पृथाति) all, is विश्वप्सा 'fire, the all-devourer.' परिज्जा 'fire
or moon' because it grows all round. It is from √ज्जन्, the penultimate ज्
is elided, and a न् is added at the end before the affix. मातरिश्वा that which
grows (श्वयति) in the mother (मातरि)—mother space. The ह of the root श्वि
is elided. From मह 'to honor' is derived मचवा 'Indra'. The ह is changed to
च and the augment बुक् is added before the affix.

Note:—The affix here is कनि and not कनिर् । So that it is not a नित् affix.

अर्धमा is the name of the sun, and of Pitris.

In his gloss on the Rig Veda verse परिज्जमानं सुखं रथं, Sâyana explains the
word परिज्जमानं by परिगन्ता 'running or walking round', He derives it from
√अग् preceded by परि and the affix ज्च् of the Unâdi I. 159. The अ् is
elided, and the udâta is on the first syllable. Ujjvaladatta reads it as
परिज्वा from √ज्च् a sautra dhātu.

CHAPTER II.

१६१ । कृहभ्यामेणुः । २ । १ ।

करेणुः । हरेणुर्गन्धद्रव्यम् ।

161 The affix एणु comes after the roots कृ (I. 949) to do, हृ (I. 947) to take. 1.

Thus करेणुः an elephant, हरेणुः pease, scent : a respectable woman, a copper coloured deer.

१६२ । हनिक्वृषिनीरमिकाशिभ्यः कथन् । २ । २ ।

हयो विपरणः । कुष्ठः । नीयो नेता । रथः । काष्ठम् ।

162 The affix कथन् comes after the roots हन (II. 2) to kill, कृ (IX. 46) to extract, नी (I. 950) to carry, रथ (I. 906) to play, कान (I. 678) to shine. 2.

Thus हयः a man who is sad or depressed, कुष्ठः leprosy, नीयः leader, रथः a chariot, a limb, काष्ठम् wood, turmeric.

Note :—Kuşṭha means 'leprosy' as well as a scent.

नीय is explained as स्तोत्र 'hymn' in the Veda Bhāṣhya on the mantra नीये नीये सपयानं सुतासः

१६३ । अवे भृजः । २ । ३ ।

अवभृजः ।

163. The affix कथन् comes after the root वृ (III. 5) to support, to nourish, preceded by अव ३.

Thus अवभृजः bathing at the end of a principal sacrifice for purification. It means the end of a sacrifice or yajña.

१६४ । उषिषुषिगार्तिभ्यस्यन् । २ । ४ ।

औष्ठः । कोष्ठम् । गार्था । अर्थः । बाहुलकाच्छोयः ।

164. The affix स्यन् comes after the roots उष (I. 727) to burn, कृ (IX. 46) to extract, शै (I. 935) to sound, and गृ (III. 16) to go. 4.

Thus औष्ठः a lip (lower or upper). कोष्ठः any one of the viscera of the body, such as the heart, lungs &c. the belly, abdomen, a granary, store room : गार्था a religious verse, अर्थः desire. By force of bahulam, we get शोयः from शु 'to go'. It means swelling' intumescence.

१६५ । सर्तेशित् । २ । ५ ।

सार्थः समूहः ।

165. The affix सन् is णित् after the root चृ (I. 982) to go. 5.

Thus सार्थः a collection or multitude in general ; a company of merchants, caravan of traders, troops.

१६६ । जृष्टभ्यामूथन् । २ । ६ ।

जृष्टं मांसम् । 'वरुयो रथगुप्तौ ना' ।

170. The affix चक् comes after the root ने (I. 965) to sound preceded by उक् ॥ 10.

Thus उद्गोवः the second part of the Sāma Veda or the chanting of the Sāma Veda.

१११ । सनीयः । २ । ११ ।

सनीयो वह्निः संग्राहकः ।

171. The affix चक् comes after the root ह् (II. 36) to go, preceded by चक् ॥ 11.

The सनीयः battle, fire.

In the Veda Bhāshya on Rig Veda IX. 95. 4, the word सनीयः is explained उद्गानि ॥ It means where they go for success सनीयेति जयार्थम् अत्र ॥ In the classical literature also, the चक् preceded by चक् and ending in क्तिच् has this meaning of "battle"; as in Amarakoshā II. 8. 106 where सनीतिः means 'battle.'

११२ । तियपृष्ठगूययूथप्रोथाः । २ । १२ ।

तियेर्जलोपः । तियोऽनलः कामश्च । पृष्ठम् । गूयं विष्टा । यूथं समूहः । 'प्रोथमस्त्री सुरङ्गास्त्रे प्रोथः प्रस्थित उच्यते' ।

172. The words तिय fire, love, पृष्ठ the back, गूय excrements, यूथ flock, and प्रोथः the nostrils of a horse, are irregularly formed with the affix चक् ॥ 12.

The word तिय is derived from च्/तिय निशाने (I. 1020). The letter च् is elided before the affix चक् ॥ It means 'fire' and 'desire or love.' From च्/पृष् वेचने (I. 737) is derived पृष्ठः which means 'back' of the body. From च्/उ 'to evacuate' (VI. 106) is obtained गूय the lengthening is anomalous (nipātana). From च्/यू तिग्रणे (II. 23) comes यूथच् and similarly the vowel is lengthened. It means a herd, a collection, a flock. From च्/मुह् गतौ (I. 1006) is derived प्रोथ by the guṇa of the root-vowel irregularly. प्रोथच् (neuter) means the mouth or nose of a horse; प्रोथः (masc.) means 'march or journey.' Quere. May it not be derived directly from च्/प्रोथ पर्याप्तौ (I. 919).

११३ । स्फायितञ्चिवः षशक्लिपिन्नुदिसृपितृपिटृपिवन्द्युन्दिश्व-
तिवृत्यजिनीपदिमदिमुदिखिदिच्छिदिभिदिमन्दिचन्दिदहिदसिदम्भिव-
सिवाशिशीङ्हसिसिधिषुभिभयो रक् । २ । १३ ।

द्वात्रिंशद्वयो रक्स्वात् । वलि यलोपः । स्फारच् । न्याङ्क्वादिवात्कुत्वच् । तक्रच् । वक्रच् । शक्रः । भिप्रच् । छुद्रः । सृप्रच्छन्द्रः । वृमः पुरोडाशः । द्वमो वलवाच् । वन्द्रः पूजकः । उन्दी उन्दी जलचरः । श्वत्रं कुमुदं । 'दृश्री रिपौ ध्वमौ ध्वान्ते यैले चक्रं च दानवे' । अजेयी । वीरः । नीरच् । पद्मो ग्रामः । सद्मो ह्येषो देवभेदश्च । 'सुद्रा प्रत्ययकारिणी' । 'खिद्रो रोगो दरिद्रश्च' । छिद्रच् । भिद्रं वज्रच् । मन्द्रः । चन्द्रः । पचादति चन्दोऽपि । 'दिमांशुश्चन्द्रमाश्चन्द्रः शशी चन्दो हिमदु तिः' । दहोऽग्निः । दम्भः स्वर्वेदाः । 'दम्भः ससुद्रः स्वरूपं च' । वषेः संप्रसारणे ।

173. The affix रक् comes after the following 32 roots, 1. √स्फायी (I. 516) to increase, 2. √दञ्चु (VII. 22), to contract, 3. बञ्चु (X. 136) to deceive, 4. √शक्नु (V. 15) to be able, 5. √क्षिप (IV. 14.) to send, 6. √क्षुदिर् (VII. 6.) to pulverise, 7. √दुसु (I. 1032) to go, 8. √वृष (IV. 86) to be satisfied, 9. √हृष (IV. 87) to rejoice, to be proud, 10. √शदि (I. 11) to salute, to praise, 11. √उन्दी (VII. 20) make wet, 12. √श्विता (I. 778) to be white, 13. √वृत् (I. 795) to remain, 14. √अज (I. 248) to go, to throw, 15. √नी (I. 950) to carry, 16. √पद् (IV. 60) to go, 17. √नदी (IV. 99) to rejoice, 18. √सुद (I. 16) to rejoice, 19. √खिद (IV. 61) to be sorrowful, 20. √क्षिदिर् (VII. 3) to divide, 21. √भिदिर् (VII. 2.) to divide, 22. √शदि (I. 13.) to praise, 23. √चदि (I. 68) to rejoice, 24. √दह (I. 1040) to reduce to ashes, 25. √ददु (I. 104) to throw up, 26. √दञ्चु (V. 23) to defraud, 27. √षव (I. 1054) to dwell, 28. √वायु (IV. 54) to sound, 29. √शीङ् (II. 22) to sleep, 30. √हसे (I. 757) to laugh, 31. √विष (I. 48) to go, 32. √शुष (I. 786) to shine.

Thus 1. स्फाय् + रक् 'enlargement.' स्फाय् + रक् The च is elided by र which is a valâdi affix, by S. 873. 2. From √तच we get तच् + रक् = तक्रच् । The च is changed to क as the word belongs to Nyankvâdi class. It means butter milk. So also 3. वक्रच् crooked. 4. शक्रः Indra, and a tree. 5. क्षिपच् quick. 6. क्षुद्रः small. 7. सृद्रः noon. 8. वृद्रः a sacrificial cake or puroḍâśa. 9. दुद्रः 'powerful.' 10. वन्द्रः worshipper. 11. उद्रः a kind of aquatic animal. 12. श्विन्नच् white leprosy. 13. वृञ्चः an enemy, a sound, darkness, rock, wheel and the demon Vṛitra. 14. From √अज we get चीरः The √aja is replaced by ची by II. 4. 56. S. 2292. 15. From √नी we get नीरच् 'water.' 16. पद्रः a village. 17. नद्रः joy, and the country called Madra. 18. सुद्रा a seal, a coin, a secret sign of recognition. 19. खिद्रः a disease, poor. 20. क्षिद्रच् hole. 21. भिद्रच् a thunder bolt. 22. चन्द्रः deep sound. 23. चन्द्रः moon. Another form is चन्द without र formed by अच affix of Pachâdi class. As we find in the Sâbdârṇava the synonyms of moon are दिनांशुः, चन्द्रः, चन्द्रना, शशी and चन्दः ॥ 24. दहः fire. 25. दहः a divine physician. 26. दहः ocean and small. 27. The root वच् is vocalised to उच् and we have उच् + र ॥ and the च is not changed to ष though it comes after उ, because of the following sūtra, which ordains that when च is followed by र, there is no mûrdhanya change.

३१६८ । न रपरसृपिसृजिसृशिसृहिसवनादीनाम् । ८ । ३ । ११० ।

रेफपरस्य सकारस्य धृप्यादीनां सवनादीनां च मूर्धन्यो न स्वात् । 'पूर्वपदात्' (३६४३) इति पाठः प्रतिषिध्यत इति वृत्तिर्भूयोऽभिप्राया । तेन 'शासिवसि-' (२४१०) इति प्राहसपि न । उक्तो ररिभः । उक्ता गौः । वाओ दिवसः । वाञ्चं मन्दिरम् । शीरोऽजगरः । हस्त्रो मूर्धः । सिभ्रः बाधुः । उञ्चच् । * सुवेरक् * । उञ्चच् । बाहुलकादञ्चु ।

3168. The च substitution does not take place if र follows the च, as well as in वृष, वृज, वृष्य and वृष्ट, and the words listed in in the Savanâdi class.

This debarb the च change otherwise required by VIII. 3. 106. S. 3643; according to the opinion of Kâsikâ-vritti: *i.e.* in the Vaidic literature also there is no च change; much less would there be such a change in the classical literature, and so VIII. 3. 60. S. 2410. also does not apply. Thus रच् + रक् = रचः 'ray.' see Amarakoṣa I. 3. 33. and in the same II. 9. 66 रचन् means 'a cow.' 28. From √वाय we get वायुः 'a day.' वायुश्च 'a temple. 29. From √शीङ् is derived शीरः a python snake, 30 From √हस comes हसः 'a fool.' 31. From √सिच we get सिचः 'a saint.' 32. √शुभ gives शुभश्च white.

By force of the word बहुलं, this affix रक् comes after √शुभ खण्डने (IV. 111) also as शुचश्च meaning a pestle, a tear. It is synonym of लदश्चः a tear.

Note:—In the Daśapâdi 33 roots are given, namely the root चह is inserted between दन्धि and वसि। The example is ऊहः 'ox.' Mâdhava also has the same.

१९४ । चकिरन्धोरुच्योपधायाः । २ । १४ ।

शुक्रमसलद्रव्यम् । च्योऽरुचः ।

174. The affix rak comes after √चक (I. 93) to satisfy, √रु (I. 906.) to play and the penultimate is changed to च. 14.

Thus शुक्रश्च an acid, a sour. रुचः delight, tawny, bright.

Note:—शुक्रः *m.* means sourness, and a kind of cane or sorrel: and चुक्रौ *f.* आङ्ग्लिका ॥ चुक्रश्च *n.* = the sourness or acidity obtained from a tree.

१९५ । वी कसेः । १ । १५ ।

विशुक्लपदः ।

175. The affix क् comes after √कृ (I. 913) 'to do,' preceded by वि, and thereby the क् of the root is changed to च ॥ 15.

Thus:—विशुक्लः The moon.

१९६ । अभिलस्योर्दीर्घश्च । २ । १६ ।

आम्रम् । लाम्रम् ।

176. The affix रक् comes after the verbs √अस (I. 493) 'to speak', √तृ (IV 93) 'to grow tired', and there is lengthening of the vowel of the root 16.

Thus:—आम्रम्, mango, लाम्रम् red, metal,

१९७ । निन्देर्नसोपश्च । २ । १७ ।

निद्रा ।

177. The affix रक् comes after √निन्द (I. 66), 'to blame', and there is elision of the nasal before the affix. 17.

Thus:—निद्रा sleep.

१७८ । अर्द्रेर्दीर्घश्च । २ । १८ ।

आर्द्रश्च ।

178. The affix रक् comes after the verb √अर्द्रे (I. 56) 'to go', and there is lengthening. 18.

Thus आर्द्रश्च a star आर्द्रा f. = the asterism Ardrā.

१७९ । शुचेर्दृश्च । २ । १९ ।

शुद्रः ।

179. The affix रक् comes after √शुच (I. 198) to grieve, and thereby the च is changed to द and the vowel of the root is lengthened. 19.

Thus शुद्रः a Sūdra; literally 'a depressed or grieving person'.

१८० । दुरीखी लोपश्च । २ । २० ।

दुःखेनेयते प्राप्यत इति दूरश्च ।

180. The affix रक् comes after the verb √दृक् (IV. 35) "to go" preceded by दुर and the root is elided. 20.

Thus दूरश्च distance: literally that which is reached with difficulty. It is thus evolved: दुर + दृ + रक् = दुर + रक् = ड + रक् (र is elided by VIII. 3 14. S 173,) = दूरश्च (lengthening by VI. 3. 111 S. 174).

१८१ । कृतेच्छः क्रू च । २ । २१ ।

कृच्छश्च । क्रूरः ।

181. The affix रक् comes after √कृती (VI. 141, VII. 11) to cut, to light, and the final त is changed to च in one case, and in the other क्रू replaces the whole verb also. 21.

Thus कृच्छश्च painful. क्रूरः wicked, cruel.

१८२ । रोदिर्शिल्कु च । २ । २२ ।

रोदयतीति रुद्रः । 'बहुलमन्यत्वापि संवाङ्मन्दयोः' । शिल्कुमित्येव । 'वान्तिपर्शुशुभो घातास्ततः पर्शुशुभोऽपरे' ।

182. The affix रक् comes after √रोदि (II. 58), to shed tears, and there is elision of the causative sign णि. 22.

Thus रुद्रः dreadful. He who causes others to cry out.

Note:—The word रुद्रः is derived from the causative of the √रुदिर् to shed tear. The Upanishads, however, derive it from the simple root रुद्, namely who himself cries out: and not who makes others to cry out.

23. A. बहुलमन्यत्वापि संवाङ्मन्दयोः ।

23. A. Diversely in proper names and in the Vaidic literature, the causative णि is elided after other roots than √rud, and before other affixes than rak also.

Note:—Thus of संवा, we have व्रज्जा derived from the causative root रुदयति = वर्धयितप्रजाः ॥ So also वं (मुखं) भावयति = वरुणुः । &c.

Note:—In the chhandas, we have from √vridhu to increase ; वर्धन्तु त्वा सुष्टया where वर्धन्तु = वर्धयन्ति ॥ So also व हमा जजान from √janī ' to produce ' = जनयामास ॥

Thus पर्णशुषः = पर्णानि शोषयन्ति "hot winds which cause the leaves to dry up", i.e., the winter season. Similarly पर्णशुवः = पर्णानि लोचयन्ति "which cause the leaves to fall down" i.e. The winter season. As in the sentence वान्ति पर्णशुषो वातास् ततः पर्णशुषोऽपरे ॥

१८३ । जीरी च । २ । २३ ।

जीरोऽयुः । ज्यञ्जेत्येके ।

183. The affix रक् comes after the verb √शु (I. 995) to go, and ई replaces the उ of the root. 23.

Thus जीरः an atom: Vedic-quick, swift. According to Viśvakośa it means a sword, cumin seed. So also Medini.

According to some the root is √Jyâ 'to grow old' (IX. 29). Thus ज्य + रक् = जि + रक् (vocalisation by VI. 1. 16. S. 2412) = जीरः (lengthening by VI. 4. 2. S. 2559). This is an opinion apparently finding its support in the Mahâbhâshya where in commenting on I. 1. 4 न धातुलोप आर्धधातुके, the vârtika जीवेरदातुक् is set aside on the strength of the vârtika रक् ज्यः संभसारणश् ॥

१८४ । सुसूधायुधिभ्यः ऋच् । २ । २४ ।

सुरः । सूरः । धीरः । वृध्नः ।

184. The affix ऋच् comes after the verbs √शु (V 1) to press out, सू (II. 21) to bring forth, ष (III. 10) to support, वृधि (IV. 136) to be greedy. 24.

Thus सुरा 'wine, lit. that which is distilled,' sometimes it means the goblet or vessel. The masculine सुरः means 'a god.' सूरः means 'the sun' i.e., सुबति प्रेरयति कर्मणि लोकात् ॥ धीरः m. strong-minded, wise; gentle, धीरश्च n. saffron. वृध्नः a vulture: a greedy person.

१८५ । शुशिविनीनां दीर्घश्च । २ । २५ ।

शुः शीघ्रः । शूरः । शीरश्च । शीरश्च । शीरः सशुद्रः ।

185. The affix ऋच् comes after √शु (I. 995) to go, √क्वि (V. 2), to bind, √चि (V. 5) to gather, √त्ति (V. 4), to throw away, and there is lengthening of the root of the vowel. 25.

Thus:—शूरः a hero, the sum, the lion. शीरं a plough, शीरश्च a rag, शीरः the ocean. √शु is a sautra root: like √शु ॥

Note:—शूरः a hero, warrior, a lion, a boar, the sun, the Śâla tree, name of Yâdava the grand-father of Kṛishna: the Arka plant, the Chitraka tree.

शीरः a plough, the sum, the Arka plant.

शीरं a rag, a bark, a cloth or garment a necklace of pearls consisting of four strings, a stripe stroke; lead, a crest, the dress of a Buddhist priest, a manner of writing with strokes. शीरी f. a cricket: veil.

सीरः the ocean, a limit, boundary, a drink, beverage, a particular part of a mountain.

१८६ । वाविन्धः । २ । २६ ।

वीघ्रं विमलम् ।

186. The affix *kran* comes after √*indhî* 'to shine' when preceded by *vi*.

From √*ञि इन्धी* 'to shine' (VII. 11) we get विघ्रच् thus: वि + इन्ध् + क्त् = वि + इध् + र (the nasal is elided by VI. 4. 24. S. 415) = वीघ्रच् pure, clean, the sky, wind, air, fire.

१८७ । वृधिवपिभ्यां रन् । २ । २७ ।

वघ्नं चर्म । वप्रः प्राकारः ।

187. The affix रच् comes after √*वृधु* (I. 796) 'to increase' and √*डुवच* (I. 1052) to sow seed.

Thus वघ्नच् leather, वप्रः or वघ्नं a field, a rampart, earth work, mud wall, a bank or mound of any kind, the slope or declivity of a hill, a summit or peak, the bank of a river, the foundation of a building, the gate of a fortified town, a ditch, the circumference of a sphere, dust, वप्रः a father, a Prajapati, वघ्नं lead.

१८८ । ऋजून्द्रायवजूविप्रकुब्रचुब्रचुरखुरभद्रोयभेरभेलशुक्रशुक्लगीर-
वन् रान्मालाः । २ । २८ ।

रन्मन्ता ऊनविंशतिः । निपातनाद्गणाभावः । ऋजू नायकः । इदि इन्द्रः । अङ्गेर्नलोपः ॥ अग्रच् । 'वज्रोऽस्त्री हीरके पवौ' । डुवच् उपधाया इत्त्वच् । विप्रः । कुम्बिचुम्ब्योर्नलोपः । कुब्रचर पयच् । चुब्रं सुत्वच् । खुर विलेखने' रेकलोपः । अगुणः । खुरः । 'खुरं क्केदने' रलोपि गुणाभावश्च-
खुरः । भन्देर्नलोपः । भद्रच् । 'उच्च सप्तवाये' चस्य गः । उग्रः । जिभी । भेरी । पसे लः । भेलो जलतरणद्रव्यम् । शुषेन्नस्य कः । शुक्रः । पसे लः । शुक्लः । गुड् वृद्धिः । 'गौरोऽप्यने चिते पीते' 'वन संभक्तौ' । वन्रो विभागी । इयो गुणाभावः । 'हरा मदो च वारिणि' । 'मा माने माला' ।

188. The words ऋजू a leader, इन्द्र foremost, अग्रच् first, वज्र thunder, विप्र Brahmin, कुब्रच्, forest, चुब्रच् face, खुर razor, खुर hoof, भद्रच् wise, उग्र mighty, भेर drum. भेल timid, शुक्रच् pure, शुक्ल white, गौ white and yellowish, वन्रः divider, हरा water, माला garland, are so formed with the affix ra. 28.

These nineteen words are irregularly formed by the affix रच् । There is no guṇa of the root vowel as anomaly. Thus 1. ऋजू: 'a leader.' It is from √*ञ्जु गति स्या नादिषु* (I. 189). 2. From √*इदि परत्तैरव्ये* (I 64) इन्द्रः Indra: the Inner Self; the sun. 3. From √*अगि गतौ* (I. 830.) अग्रच् first, over, surplus, front, a weight = pala. The nasal is elided. 4. From √*वज गतौ* (I. 271) वज्रः m. diamond: the thunder-bolt 5. From √*डुवच* 'to sow seed' (I. 1052) comes विप्रः; the penultimate अ is changed to इ ॥ 6. From √*कुम्बि आच्छादने* (I. 453) comes कुब्रच् forest. The nasal is elided. 7. From √*खुरि*

'to kiss' (I. 456) comes बुद्ध् 'face.' The nasal is elided here also. 9. From $\sqrt{\text{धुर विलेखने}}$ (VI. 52 and 54) comes धुरः 'the razor.' Thus धुर् + र = धुरः. The root र is elided, and there is no guṇa. 10. From $\sqrt{\text{धुर छेदने}}$ (VI. 52) comes similarly धुरः hoof; the र is elided and there is no guṇa. 11. From $\sqrt{\text{भद्रि कल्प्याणे}}$ (I. 12) comes भद्रश्च or भद्रः with the elision of the nasal. It means good, auspicious, happiness; gold, a fragrant grass, iron, a bullock, a species of wagtail, a kind of elephant, an imposter, an epithet of mount Meru. 12. From $\sqrt{\text{उच सन्वाय}}$ (IV. 114) comes उग्रः, the च is changed to ग. It means fierce, formidable, उग्रः Name of a mixed caste; Name of Rudra. 13. From $\sqrt{\text{जिभी भये}}$ (III. 2) comes भेरी. Sometimes the र is changed to ल and we get भेली or भेलः ॥ भेरी a kettledrum. 14. भेलः a boat, a raft, a float, timid, foolish, unsteady, tall, agile. 15. From $\sqrt{\text{शुच शोक्ते}}$ (I. 198) or $\sqrt{\text{दृशुचिर् प्रसीभावे}}$ (IV. 56) comes शुक्लः; the च is changed to क. Similar to the last we have शुक्लः also where र is changed to ल. शुक्लः bright, the planet Venus, Name of the preceptor of asuras, the month of Jyestha, fire, the chitraka plant, the essence of anything, the male and female energy, शुक्लः white, Name of Shiva, a disease of the white part of the eye, fresh butter, sour gruel. 16. From $\sqrt{\text{गौर}}$ (I. 997) by virddhi of the root-vowel, we get गौरः white, shining, pure, the white mustard, the moon, a kind of buffalo, a kind of deer, the planet Jupiter, the name of Chaitanya; yellowish color, गौरी Name of Pārvati, a virgin, the earth, turmeric, the tulsī plant. 17. From $\sqrt{\text{वन संभक्तौ}}$ (I. 491) comes वनः wealthy. 18. From $\sqrt{\text{इण गतौ}}$ (II. 36) comes इरा spirituous liquor, water, the earth, speech, food. 19. From $\sqrt{\text{ना नाने}}$ (II. 53) is derived नाला, the र is changed to ल. नालाः name of a district in west Bengal, name of a tribe, name of Vishnu, नालश्च a field, high ground, a wood near a village, fraud. नाला a garland, wreath chaplet, a row, line, series, a group, a string, necklace; a rosary, a streak.

१८९ । सन्नि कसे लुकन् । २ । २९ ।

'कस गतौ' । सस्यकसन्ति पलायन्ते जना अस्मादिति संकसुको दुर्जनः । अस्मियरश्च ।

189. The लकश्च comes after the root $\sqrt{\text{कस्}}$ (I. 913), to go, when preceded by the preposition सच्. 29.

Thus संकसुकः unsteady, fickle, bad, wicked. Literally he from whom people thoroughly (सस्यक) run away (कसन्ति): whom people religiously avoid.

१९० । पचिनशोणु कन्कनुसौ च । २ । ३० ।

पचेः कः । पाकुकः सूपकारः । नयेर्नुश्च । नञुक् ।

190. The affix लुकश्च comes after the verbs $\sqrt{\text{पच}}$ (I. 1045) to cook, and नञ (IV. 85) to become invisible and the च of पच is changed to क, the augment लुच् is added to नञ. 30.

From √ङुपचच् (I. 1045) to cook and √णयञ्जदशने (IV. 85) are derived पाकुक्: 'cook,' and नञ्चुक: injurious, destructive, small, thin. A nasal is inserted in the last. The ण of the affix causes vṛiddhi in the case of √पच ॥

१९१ । भियः क्रुकन् । २ । ३१ ।

भीरुकः ।

191. The affix *krukan* comes after the root √bhī to fear (III. 2.) 34.

Thus भीरुकः timid, cowardly, a tiger, a jackal, a bear; an owl, a kind of sugarcane *n.* a forest, wood.

१९२ । कुन्शिल्पिसंज्ञयोरपूर्वस्यापि । २ । ३२ ।

रजकः । दधुकुट्टकः । चरकः । 'चप भक्षणे' । चषकः । शुनकः । भषकः ।

192. When the word to be formed denotes an artisan, or is a name then the affix *kvun* is added to a root, even when not preceded by an upapada (as well as when preceded by an upapada). 32.

As regards śilpin or an artisan or artists. From √रञ्ज राने (IV. 58) we get रजकः a washerman. √कुट्ट क्षेदने (X. 23) दधुकुट्टकः 'sugarcane-cutter,' one whose profession is to make sugar-cane into sugar=गौडिकः । Here there is an upapada दधु, the word is equal to दधुन् कुट्टयति ॥ As examples of Sañjñâ or Appellation:—From √चर गतिभक्षणयोः (I. 591) चरकः a spy, & wandering mendicant. From √चप भक्षणे (I. 938) चषकः a vessel used for drinking spirits. From √शुन गतौ (VI. 46) शुनकः a dog, Name of a sage. From √भष भर्त्सने (I. 726) भषकः 'a dog.'

१९३ । रमे रश्च लो वा । २ । ३३ ।

रसको विलासी । लसकः ।

193. When the affix क्वुच् is added to the root रच् the र is optionally changed to ल and the form it assumes is either रसकः OR लसकः 33.

The word रसकः means licentious. लसकः is the name of a sage.

१९४ । जहातेर्द्वे च । २ । ३४ ।

जहकस्त्व्यागी कालश्च ।

194. When this affix kvun is applied to the √ओहाक् (III. 8) the root is doubled. 34.

The word जहकः is derived from √ओहाक् त्यागे (III. 8), and means abandoning, leaving, time, the child, the slough of a snake.

१९५ । धमो धम च । २ । ३५ ।

धमकः कर्मकारः ।

195. When the affix kvun is applied to the √ध्म, the root assumes the form of धम before the affix is added to it. 35.

Thus धनतिशब्दं करोति, अग्निं वासंतुनक्ति, यः सः धनकः कर्मनचारीवा. (The herald ?; the blacksmith.)

From the root √ध्ना शब्दाग्निसंयोगयोः (I. 974) 'to blow' is derived धनकः 'a blacksmith.'

१९६ । हनी वध च । २ । ३६ ।

वधकः ।

196. The root हन् is changed to वध् when this affix kvun is applied to it. 36.

Thus वधकः : 'an executioner', 'a murderer,' a kind of reed.'

By force of 'bahulam. the affix kvun comes after other roots also. As √कुह विस्नापने (X. 353) gives कुहकः 'a juggler, cheat, rogue'. Similarly √कृती कृदने (VI.141) gives कृतकः 'cutter'.

This diverse application of the affix कृदन् is shown in the next sūtra.

१९७ । अहुलमन्यत्रापि । २ । ३७ ।

'कुह विस्नापने' । कुहकः । कृतकच् ।

137. The affix कृदन् comes diversely after other roots also. 37.

Thus कोहयति, विस्नयं कारयतीति कुहकः (the magician, the juggler) कृन्तति छिनत्ति अग्नेन इति कृतकं, भिनत्ति येनसः भिदकः (the axe), छिनत्ति येनतच्छिदकं वज्रोवा (the pearl piercer an instrument for boring diamond, pearl, &c); रोचते अग्नेन तदुच्यते, नातुलुंगकच्वा. (that which makes food savoury, generally applied to a kind of lemon tree. called *citron*, or its fruit, the acid juice of which makes food agreeable.); लङ्गति गच्छतीति लङ्गकः (a paramour); उरुफति उरुच्यतीति उरुफकः योगी सेधो वा (that which gives off, a devotee or a cloud).

१९८ । कृषेर्वा द्विश्वोदीचाम् । २ । ३८ ।

कार्षकः-कृषकः ।

198. When this affix kvun is applied to the root √कृष् (I. 1039), there is vridddhi of the vowel of the root, according to the Northern grammarians. 38.

Thus कृषकः or कार्षकः । It is derived from the root √कृष् विलेखने (I. 1039). The word कार्षकः means a husbandman, cultivator, a ploughman. कृषकः has the additional sense of attractive, drawing. The neuter कृषकं means a plough share.

१९९ । उदकं च । २ । ३९ ।

प्रपञ्चार्षच् ।

199. This affix kvun is applied to √उन्दी (VII. 20), to form the word *udaka*. 39.

From √undī kledane (VII. 20) is derived उदकः by kvun affix: and it means water. The word उदकः could have been derived regularly under the preceding sūtra 38, as it is a name; its separate mention here is a superfluity.

२०० । वृश्चिकृषोः किकन् । २ । ४० ।

वृश्चिकः । कृषिकः ।

200. The affix किकन् is applied to the roots वृश्चि and कृष्. 40.

Thus ; वृश्चति छिनत्ति इति वृश्चिकः विषी जीव विशेषः शूक कीटोवा. A centipede a scorpion ; also an earth worm ; कृषति येन सः कृषिकः the ploughman. These words are from √ओ वृश्च छेदने (VI. 11) and √कृष विलेखने (I. 1039).

२०१ । प्राडि पणिकषः । २ । ४१ ।

प्रापणिकः पण्ययिक्रयी । प्राकषिकः परदारोपजीवी ।

201. The affix किकन् comes after the roots पण and कष., preceded by the prefix प्रा (i e. प्र and आ). 41.

These are derived from √पण व्यवहारे to barter, (I. 466), and √कष (I. 716) to injure. The word प्रापणिकः means a merchant, a trader : and प्राकषिकः a catamite, a man supported by another's wife.

२०२ । मुषेर्दीर्घश्च । २ । ४२ ।

मूषिक आशुः ।

202. When this *kikan* affix is applied to the root मुष् the च of ष is lengthened. 42.

Thus मूषिकः a mouse. It is derived from √मुष् स्तेये (I. 707) to steal.

२०३ । स्यमेः संप्रसारणं च । २ । ४३ ।

चादीर्घः । चीनिको वृक्षभेदः ।

203. When the affix *kikan* is added to √syam there is vocalisation of the root as well. 43.

The force of च 'as well,' is that there is lengthening also. Thus चीनिकः 'a kind of tree.' It also means an ant hill, an ant. The root is स्यञ्चु यवदे (I. 878).

२०४ । क्रिय इकन् । २ । ४४ ।

क्रयिकः क्रीता ।

204. To the root क्री is added the affix इकन् । 44.

Thus क्रयिकः 'the purchaser.' The root is क्रुमीञ् द्रव्यविनिमये (IX. 1).

२०५ । आडि पण्डिपनिपतिखनिभ्यः । २ । ४५ ।

प्रापणिकः । आपणिकः । इन्द्रनीलः किरातश्च । आपतिकः श्येनो देवायतश्च । आखनिको मूषिको वराहश्च ।

205. This affix *ikan* is also applied to the roots पण्, पन्, पव, and खन्, when they are preceded by the preposition आ ॥ 45.

Thus आपणिकः a shopkeeper. It is a superfluity ; for when we get प्रापणिकः by sūtra 41 ante, a fortiori we get आपणिकः । From √पण we get आपणिकः an emerald, sapphire, a kirāta or barbarian. It comes from √पण स्तुतौ (I. 467). From √पवत् गतौ (I. 868) comes आपतिकः a hawk, falcon,

accidental, unforeseen, sent from heaven. From √खनु अखदारणे (I. 927) comes आखनिकः a mouse or rat, a hog : a digger, ditcher, miner, a thief, a spade.

२०६ । श्यास्त्याहृजविभ्य इनच् । २ । ४६ ।

श्येनः । स्त्येनः । हरिणः । अविनाऽध्वरुः ।

206. The affix इनच् is applied to the roots श्ये, स्त्ये, ह, and अघ ॥ 46.

Thus from श्ये गतौ (I. 1012) comes श्येनः the white color, a falcon ; from स्त्ये or श्ये शब्द संचातयोः (I. 959) comes स्त्येनः a thief. Some read this as श्येनः without य ।

From हृज हरणे (I. 947) comes हरिणः a deer, the white colour, a goose, the sun, Vishṇu, Shiva. हरिणी one of the four classes of women : a yellow jasmine, a good golden image, name of a metre, the green color, turmeric, madder. From अघ रक्षणादौ (I. 631) comes अघिनः an officiating priest at a sacrifice : an Adhvaryu.

२०७ । वृजेः क्चिच । २ । ४७ ।

वृजिनच् ।

207. The affix inach is treated as क्चिच when added to the root √वृजि. 47.

From the root वृजि वर्जने (II. 19) we get वृजिनं sin. It means sorrow and 'curve' also.

२०८ । अजेरज च । २ । ४८ ।

धीभाववाधनार्थच् । अजिनच् ।

208. The affix inach is added to the root √aja ; and the root √aja (I. 248) is replaced by aja. 48.

In other words, the root remains unchanged. Otherwise by the general rule II. 4. 56 S. 2292, the root aja would have been replaced by √vi. This prevents that substitution.

Thus अजिनच् । The word means skin. See Amarakośa II. 7. 47.

२०९ । बहुलसन्न्यत्रापि । २ । ४९ ।

कठिनच् । नलिनच् । नलिनच् । कुण्डिनच् । दमतेः । 'यत्परुषि दिनस्' । दिवसेऽपि दिनस् ।

209. The affix inach comes diversely after other roots also. 49.

Thus √कठ कृच्छ्र जीवने (I. 356) gives us कठिनच् hard √बल गहने (I. 891) gives नलिनच् a lotus. √मल धारणे (I. 522) gives नलिनच् dirty. √कुण्डि दाहे (I. 289) gives कुण्डिनच् Name of a city, the capital of the Vidarbhas.

Note :—कठिन hard, stiff; cruel, inexorable, sharp, giving pain *mas.* a thicket. कठिना or sweetmeat made with refined sugar, an earthen vessel for cooking. कठिनी chalk, a water jar. नलिन dirty, foul, unclean, soiled, black, sinful, low, नलिनी a woman during menstruation.

कुण्डिनम् is the name of a city. As नगरम् कुण्डिनं अण्डजो ययौ 'the eggborn went to the city Kundinam' (Śhrī Harsha). Kundina is the name of a saint also : whose descendants are called कौण्डिन्यः ।

49A. द्युतेः ।

49.A. The affix inach is added to the root √दो (IV. 40) also.

From √दो अण्डखण्डने we get दिनम् 'divided or division': as in the Taittiriya यत् परपि दिनं whatever is cut (दिनं = खण्डितं) on a Parush (परुषि = पर्वणि) i.e. on a sacred day, belongs to the Devas. पर्वणि दिनं खण्डितं तद् देवानाम् ॥ The word दिनं means 'a day' also.

२१० । द्रुदक्षिभ्यामिन् । २ । ५० ।

द्रविणम् । दक्षिणः । दक्षिणा ।

210. The affix इन् is applied to the roots, द्रु and दक्षि. 50.

From √dru गतौ (I. 992) and √daksha वृद्धौ (I. 639) we get द्रविणम् and दक्षिणम् and दक्षिणा ।

Thus; द्रवति गच्छति द्रूयते प्राप्यते वा तत् द्रविणं द्रव्यं सुवर्णम् पराक्रमो वा (Property, gold, thing and power); दक्षते वर्धते शीघ्रकारी भवति वा स दक्षिणः सरलो वाचभाषः परतंत्रोऽनुवर्त्तनं 'right, honest, courteous, submissive); स्त्रियां च दक्षिणा दानं प्रतिष्ठा वा. (a gift due to the Brahmanas on occasions of religious observances.)

२११ । अर्तेः किदिच्च । २ । ५१ ।

हरिणं शून्यम् ।

211. The affix inan when added to √ri (III. 16) to go ; is treated as a कित् ; and the ञ् is replaced by short इ, which is followed by र by I. 1. 51. S. 70. 51.

Thus : ञ्छन्ति गच्छन्ति यत्र यस्माद्वा जनास्तत् हरिणम् (a desert or saline soil).

Thus ञ् + इन् = इ + इन् (no guṇa because the affix is treated as कित् ; and ञ् is replaced by इ by the express rule of this sūtra) = इ + र् + इन् (I. 1. 51. S. 70) = हरिणम् a desert, dreary region : a rivulet, a hole.

२१२ । वेपितुस्त्रीह्रस्वश्च । २ । ५२ ।

विपिनम् । वृहिनम् ।

212. When the affix inan is added to √vep (I. 391) to shake, and √tuh (I. 773) to distress, the vowels of the roots are shortened to इ and उ respectively. 52.

Thus वेप् + इन् = विप् + इन् = विपिनम् 'forest.' वृह् + इन् = व्रीह् + इन् = वृह् + इन् = वृहिनम् cold, snow.

२१३ । तलिपुलिभ्यां च । २ । ५३ ।

'तलिनं विरले स्तोके स्वच्छेऽपि तलिनं त्रिपु' । पुलिनम् ।

213. So also the roots तल् and पुल् take the affix inan, and the root vowel remains short. 53.

Thus:—तालयति प्रतिविष्टतीति तलिनश्च (lonely, solitary, handful, and transparent); फोलयति महान् भवतीति पुलिनश्च (sea side, or river side).

These are from $\sqrt{\text{तल}}$ प्रतिष्ठायाश्च (X 58) and $\sqrt{\text{पुल}}$ महत्त्वे (X. 61).

२१४ । गर्वरेत उच्च । २ । ५४ ।

गौरादिस्वाच्छीप् । गुर्विणी गर्भिणी ।

214. To the root गर्व, is applied the affix इनश्च, and the च् of garv is replaced by च्. 54.

Thus गुर्विणी । गर्वति प्राप्नोति गर्वयति चुञ्चति वा सा गुर्विणी गर्भिणी वा ।

The root is गर्व सोचने । गुर्विणी means a pregnant woman. The feminine long ई is added as the word belongs to Gaurâdi class.

२१५ । रोहश्च । २ । ५५ ।

रोहिणः ।

215. This affix इनश्च comes after the root रोह (I. 912) to sprout. 55.

Thus the form is: रोहिणः । रोहति वीजेन जायते च रोहिणः a sandal wood tree; another form is रौहिणः as the word belongs to the Prajñâdi class.

२१६ । महैरिनश्च । २ । ५६ ।

साहिनश्च । साहिनश्च । महिनश्च ।

216. To the root मह is applied both इनश्च and इनश्च । 56.

Thus महति महते पूज्यते वा तन्माहिनश्च (the kingdom) also महिनश्च.

The affix इनश्च is drawn into the sūtra by force of the word च 'also'. The root is मह पूजायाश्च (I. 766). In the Veda Bhâshya the word साहिनः is explained as महनीयः or पूजनियः 'adorable' 'worship worthy'. See Rig Veda छतश्च स्वनिष्ठा साहिनः सश्च (I. 165 3).

२१७ । क्विप्प्रिच्छिन्निस्तुद्रुप्रुज्वां दीर्घोऽसंप्रसारणं च । २ । ५७ ।

वाक् । माट् । श्रीः । स्वल्प्यते घृतादिकमिति स्त्र्युञ्जोपकरणश्च । द्रुर्हिंरणश्च । कटप्रुः कानरूपी कीटश्च । 'ब्रूयाकाशे भरस्वत्यां पिशाच्यां जवने स्त्रियाश्च' ।

217. The affix kvip is added to the roots vach, prachchh, śri, sru, dru, pru, and ju: whereby the vowels of the roots are lengthened, but there is no change of the semi-vowel of the root into the corresponding vowel. 57.

Thus वच् + क्विप् = वाक् । The semi-vowel च् required to be changed into च् by VI. 1. 15. S. 2409, but the above prohibition prevents this. Similarly प्रच् + क्विप् = प्राट् । The vocalisation required by VI. 1. 16. S. 2412 is prevented. The छ is changed to च् by VI. 4. 19. S. 2561. This च् is changed to च् by VIII. 2. 36 S. 294, which is changed to ड (जश्चत्व) and then to ट (चर्त्त्वः): thus we get S. माट्, dual प्राशौ, pl. प्राशः ॥

Similarly शि + क्विप् = श्रीः

Similarly स्त्रु + क्विप् = स्त्रूः 'a sacrificial ladle, literally from which butter &c., flows into the sacrificial fire.

Similarly $\text{द्रु} + \text{क्विप्} = \text{द्रूः}$ 'gold.'

Similarly प्रु gives कटप्रूः a lewd person, an insect. Similarly ब्रूः meaning sky, Saraswatī, a demon and swift.

Note :— वक्त्रि यया सा वाक् (words); पृच्छतीति प्राट् , (as शब्द प्राट्), a disciple; $\text{श्रीयते श्रयति वा सा श्रीः}$ (a design of nature, beauty) या स्रवति यस्या वा सा स्रूः यज्ञसाधन वा (a sacrificial ladle; a cascade).

$\text{द्रुयते प्राप्यते दुःखनयना सा द्रूः हिरण्यं वा}$ (Gold) $\text{कटेन प्रवते गच्छतीति कटप्रूः कासुको जनः कीटो वा}$ (a lewd person; an insect). $\text{जवति शीत्रं गच्छतीति ब्रूः शशोऽश्वो वृषभः आकाशं विदया वा}$ (a rabbit, a horse, a bull, the sky, knowledge). So also the forms of प्रावृट् (the rainy season), द्वारः (the gate keeper), उदरिवत् (whey); श्रूक् ($\text{श्रुचन्ति स्तुवन्ति यया सा}$; hymn).

These words are from the roots वचर्परिभाषणे (II. 54), $\text{प्रच्छ व्रीप्सायाश्}$ (VI. 120) श्रिञ् सेवायाश् (I. 945), स्रु गतौ (I. 987) द्रुङ् गतौ (I. 992) मुङ् गतौ (I. 1006) and ब्रु गतौ (a sautra dhātu).

२१८ । $\text{आप्प्रोतिह्रस्वश्च । २ । ५८ ।}$

$\text{आपः । अपः । अद्भिः । अद्भ्यः ।}$

218. The affix क्विप् comes after the root आप् to pervade (V. 14) and thereby the long vowel आ is shortened into अ ५८.

Thus; $\text{आप्प्रुवन्ति शरीरमित्यापः । आपः}$ (waters). This word is always feminine and plural in declension; thus: $\text{आपः, अपः, अद्भिः, अद्भ्यः, \&c.}$ The word means earth, water. See Amarakośa I. 10. 3.

Thus $\text{आप्} + \text{क्विप्} = \text{अप्}$. It is declined as above; *i.e.* Nom. Pl. आपः , Acc. Pl. अपः Inst. Pl. अद्भिः ; Dat. Abl. Pl. अद्भ्यः ; Gen. Pl. अपां ; Loc. अप्सु ।

२१९ । $\text{परौ व्रजेः षश्च पदान्ते । २ । ५९ ।}$

$\text{व्रजेः क्विच्दीर्घो स्तः पदान्ते तु षञ्च । परिव्राट् । परिव्राजौ ।}$

219. To the root व्रज् , preceded by the prefix परि , is added the affix क्विप् , whereby the short अ of व्रज is lengthened into आ , and ष् replaces ञ when it is final in a pada. 59.

Thus $\text{परितः सर्वतो व्रजति स परिव्राट्}$ (a mendicant). Thus $\text{परिव्रुञ्} + \text{क्विप्} = \text{परिव्राज्}$ but in the Nominative Singular it is considered as if it was परिव्रु ष् . Then, the ष् is changed to ट् by जश्त्व and चर्त्व rules. The root is व्र ज गतौ (I 272).

The dual of परिव्राट् is परिव्राजौ and the plural is परिव्राजः ॥

२२० । $\text{हुवः श्लुवच्च । २ । ६० ।}$

हुहः ।

220. The affix क्विप् is added to the root हु and the vowel is lengthened and the root is doubled as if the affix was श्लु . 60.

Thus :— $\text{हुहोति ददात्यत्ति वा यया सा हुहः}$ (a wooden ladle by which ghee is poured into the sacrificial fire). The root is हु दानादनयोः (III. 1).

२२१ । स्तुवः कः । २ । ६१ ।

स्तुवः ।

221. The affix कः is applied to the root स्तु to flow. 61.

Thus:—स्तवति धृतमस्मात् सः स्तुवः (a sacrificial ladle; meaning the same as स्तुः, Art. II. 57, preceding). Similarly ध्रुवम् (motionless, constant).

२२२ । चिकच । २ । ६२ ।

इकार उच्यतेऽर्थः । क इत्कुत्वस् । स्तुक् । 'स्तुवं च स्तुचश्च संघुड्ढि' ।

222. The affix चिक् is also applied to the root स्तु. 62.

Thus धृतमस्याः स्तवति वा स्तुक् (a sacrificial ladle). The affix is really च्; the इ is for euphony, and क् is indicatory, by which the च् is changed to a guttural. Thus स्तुक्, dual स्तुवौ, pl. स्तुचः । The plural form स्तुचः is found in the following स्तुवं च स्तुचश्च संघुड्ढि ॥

२२३ । तनोतिरनश्चवः । २ । ६३ ।

तनोतिश्चिकप्रत्ययः । अनौ वयवदादेशश्च । त्वक् ।

223. The portion अन् of the root तन् to spread, is replaced by the syllable व va, when the affix चिक् (च्) is added to it. 63.

Thus तन् + चिक् = त्व + च् = त्वच् nom. S. त्वक् skin.

The substitute is the full syllable व va consisting of two letters व् and अ, and not merely व् । Hence Bhattoji uses the word śabda in explaining this sūtra. For the meaning of the word त्वच् see A. K. II. 6. 62.

२२४ । ग्लानुदिभ्यां डौः । २ । ६४ ।

ग्लौः । नौः ।

224. To the roots √glai (I. 952) to be dejected, and √nud (VI. 2) to propel is added the affix dau. 64.

Thus ग्लौ + डौ = ग्लौः moon. नुद् + औ = नौः boat, ship. See A. K. I. 3. 14 and I. 10. 10.

२२५ । चिवरव्ययम् । २ । ६५ ।

डौरित्वेव । ग्लौकरोति । 'कृन्मेजन्तः' (88९) इति सिद्धे नियमार्थमिदम् । उणादिप्रत्ययान्त-
ष्वयन्त एवेति ।

225. The words formed by dau are not indeclinables, except when they take the further affix chvi. 65.

The word डौ is understood in this sūtra. Thus ग्लौ करोति. Here the case-affix is elided, as the word is treated like a chvi formed taddhita, and hence is indeclinable. It means अग्लौः ग्लौः सम्पद्यते तथा करोति, converting that which was not glass (or camphor) into camphor; i.e. encamphoring &c.

The present sūtra is in fact a niyama or restrictive rule, for it restricts the too wide scope of I. 1. 39 S. 449 by which every word formed by the kṛit affix औ, would have been ipso facto an indeclinable. As Uṅādis are kṛit affixes, a word formed by औ would be an indeclinable. But this

sūtra really says that a unādi word formed by an र or ओ, ऐ or औ affix is not an indeclinable, unless it is used with the force of *chvr* affix. See the following sūtras for ऐ and औ affixes.

२२६ । राते डैः । २ । ६६ ।

राः । राचौ । रायः ।

226. To the root $\sqrt{rā}$ (II. 48) to give, is added the affix *dai* (ऐ). 66.

Thus रा+डै=रै । It is declined thus रै+सुप्=रा+सुप् (VII. 2. 85. S. 286)=राः । Dual राचौ । Pl. रायः । रै means fire, sharp; gold, and riches.

२२७ । गमेडोः । २ । ६७ ।

‘गौर्नादित्ये बलीवर्दे किरणक्रतुभेदयोः’ । ‘स्त्री तु स्याद्विधि भारत्यां भूमौ च सुरभावपि’ । ‘नृस्त्रियोः स्वर्गवज्राङ्गुलिमृगशिरमृगलोमसु’ । बाहुलकाद्गुतेरपि डोः । ‘दोः स्त्री स्वर्गान्तरिक्षयोः’

227. To the root $\sqrt{gam}$ (I. 1031) ‘to go’ is added the affix *do* (ओ). 67.

Thus गम्+डो=गो । In declining this word, sūtra VII. 1. 90. S. 284 applies. The nom. S. is गौः । According to Keśava, this word means, when masculine, the sun; a bull, a ray of light, a kind of sacrifice; when feminine it means, a quarter of the compass, the goddess of speech *i.e.* Sarasvatī; the earth, the cow: when both masculine and feminine, it means, heaven, the thunder bolt of Indra, water, ray, a region of the sky, an arrow, and the hair of the body.

By force of bahulam, the affix comes after $\sqrt{dyut}$ (I. 777) to shine. Thus दोः fem. Heaven and firmament.

२२८ । अमेश्च डूः । २ । ६८ ।

भ्रूः । चाद्भ्रु । अग्रगूः ।

228. To the root $\sqrt{bhram}$ (IV. 96) to wander about, is added the affix *ḍū* (ऊ) as well as to the root $\sqrt{gam}$. 68.

Thus भ्रूः ‘brow,’ By force of the word च ‘and’, the affix is applied to गम् also. Thus अग्रगूः a servant, literally one who goes in front.

२२९ । दमे डोसिः । २ । ६९ ।

दोः । दोषौ ।

229. To the root $\sqrt{dam}$ (IV. 94) to tame, is added the affix *dos* (ओस्). 69.

Thus दम्+डोस्=दोस्, dual दोषौ the fore-arm. According to Śriharsha the word is masculine, as दोषं तस्व । It is neuter also, as ककुद् दोषणी used in the Bhāshya. It is feminine also as दोषा ‘arm’: as in Dhananjaya Kosha.

२३० । पयो रिजयादेश्च वः । २ । ७० ।

वणिक् । स्वाद्यण् । ‘नैगमो वाणिको वणिक्’ ।

230. To the root $\sqrt{pan}$ to barter, to praise (I. 466) is added the affix *iji* (इच्), and the initial प is replaced by व ॥ 70.

Thus पण् + इञ् = वण् + इञ् = वणिञ् nom. s. वणिक् a trader. The word takes the affix अण् without changing the sense. As वाणिजः a trader. See Amarakośa II. 9. 78 for the phrase नैगमो वाणिजो वणिक् ।

२३१ । वशेः कित् । २ । ७१ ।

‘उयिगन्तौ घृतेऽपि च’ ।

231. The affix *iji* coming after √*vaś* to desire (II. 70) is treated as कित् and so causes vocalisation. 71.

Thus वश् + इञ् = उयिञ् । The vocalisation takes place by VI. 1. 16. S. 2412. It means fire and ghee (clarified butter).

२३२ । भृञ् उच्च । २ । ७२ ॥

भूरिक्भूमिः ।

232. The affix *iji* is कित् after the root √*bhri* to support (I. 946) and the final of the root is replaced by long ऊ which is followed by र (I. 1. 51. S. 70). 72.

Thus भृ + इञ् = भूर + इञ् = भूरिञ् nom. S. भूरिक् meaning the earth.

२३३ । जसि सहोरुर्नि । २ । ७३ ।

जसुरिर्वज्जम् । सद्दुरिरादित्यः पृथिवी च ।

233. The affix *wriñ* comes after the roots √*jas* to release (IV. 102.) and √*sah* to endure (I. 905). 73.

Thus जसुरिः ‘the thunder-bolt,’ ‘the wearied,’ ‘the hungry.’ सद्दुरिः ‘the sun, and the earth,’ the enduring, the long-suffering.

Note:—The words जसुरि and सद्दुरि are used in the following Riks:—जसुरये स्तये पिप्यतुर्गात् । Here जसुरये (dative) is explained as आन्ताय ॥ In the Rik नीचायमानं जसुरिं न रयेनच, the word जसुरिश्च is explained as ह्युधितं ॥ In उत्तस्य बाजी सद्दुरिर्धृतावा the word सद्दुरि is explained by सद्दन गीलः (Rv. IV. 38 7.)

२३४ । सुयुरुवृञो युच् । २ । ७४ ।

सवनश्चन्द्रमाः । यवनः । रवणः कौकिलः । वरणः ।

234. To the roots √*su* to distil (V. 1) √*yu* to mix (II. 23), √*ru* to sound (II. 24) and √*vriñ* to choose (V. 8) is added the affix *yuch* (ञन) 74.

Thus सवनः moon, यवनः the Yavana, रवणः the cuckoo, and वरणः a kind of tree.

Note:—सवनः extracting the Soma-juice, a sacrifice, a libation, bathing, generation. यवनः a tribe of foreigners: Greek, an Ionian. रवणः sounding, tone. वरणा fem. is the name of a river. वरणः a bitter herb, and the neuter वरणं means a rampart, a bridge.

२३५ । अशे रश च । २ । ७५ ।

अशनेतेयुर्व्यात् रशादेशश्च । रशना काञ्ची । जिह्वावाची तु दन्त्यसकारवात् ।

235. The affix *yuch* is added to the root $\sqrt{as}$ to pervade (V. 18), and thereby $\sqrt{as}$ is replaced by *raś*. 75.

Thus अश् + युच् = रश् + युच् = रश्ना a sort of ornament for wearing round the waist of women. The word रश्ना tongue, has a dental ष। It is derived from $\sqrt{ras}$ to taste of the Churâdi class. (X. 385). It is formed by the affix रुद्यु as it belongs to the Nandâdi class. As a matter of fact, both words रश्ना and रश्ना are indifferently employed to denote a girdle and a tongue. The अश् of this sūtra includes अश् भोजने also (IX. 51). The $\sqrt{ras}$ will take युच् by बहुलनन्यत्रापि (see below II. 78). It includes $\sqrt{ras}$ शब्दे (I. 745) and $\sqrt{ras}$ आस्वादाने (X. 385).

२३६ । उन्देर्न लोपश्च । २ । ७६ ।

ओदनः ।

236. The न of $\sqrt{undî}$ (VII. 20), is elided, when the affix *yuch* is added. 76.

Thus उन्द् + युच् = उद् + युच् = ओदनः food, boiled rice, grain mashed and cooked with milk : a cloud. ओदनी the plant called balâ (sida cardifolia).

२३७ । गमेर्गश्च । २ । ७७ ।

गमेर्युच्स्याद्देशः । गगनम् ।

237. When the affix युच् is added to the root गच् to go (I. 1031) the न is changed to ग. 77.

Thus गच्छन्ति अस्मिन्निति, गगनम् the sky, the firmament. See A. K. I. 2. 1.

२३८ । बहुलंसन्यत्रापि । २ । ७८ ।

युक्स्यात् । स्पन्दनः । रोचना ।

238 The affix युच् is added diversely to various other roots with various other forms. 78.

Thus: द्योततेऽद्यौ इति द्योतनः प्रदीपो वा (light); स्पन्दते गच्छतीति स्पन्दनः रथोवा (a chariot); नयते प्राप्नोति रूपं येन तन्नयनं (eyes); चन्दत्याहादयतीति चन्दनं (sandal-wood) रोचतेऽद्यौ रोचना । The bright sky, a handsome woman, a kind of yellow, pigment usually called गोरोचना । Similarly असनः yellow; the ebony tree) &c.

Note :—These words are from the roots $\sqrt{dyut}$ (I. 777) to shine, $\sqrt{syandû}$ (I. 798) to flow, $\sqrt{ni}$ (I. 950) to lead, $\sqrt{chadi}$ (I. 68) to rejoice, $\sqrt{ruch}$ (I. 781) to shine. स्पन्दनः a war-chariot, air, hearing, a kind of tree called tinisha : water, नयनं eyes : चन्दनः sandal-wood, a kind of monkey; and चन्दनी name of a river : चन्दनं a kind of medicinal plant called Bhadrakâli. रोचना a red lotus flower, yellow pigment, a handsome woman : रोचनः dark Śâlmali, bright, a stomachic, name of one of the five arrows of cupid. From अश्नु to throw, we get असनं throwing, a missile, name of a tree (jivaka). Similarly from $\sqrt{ast}$ to go constantly (I. 38) preceded by राज, we get राजादनः the Piyâla tree.

२३९ । रञ्जः क्युन् । २ । ७९ ।

रजनम् ।

239. The root रञ्ज takes after it the affix क्युन् (ana). 79.

Thus रञ्जति वस्त्राण्यनेन तद्गजनम् कुसुम्भंवा (safflower, saffron; a kind of colour resembling the deep yellow of the saffron) रञ्जनी (night).

Note:—The root रञ्ज to colour (I. 1048); takes lyuṭ also and we get रञ्जनम् । The affix क्युन् being कित् causes the elision of the nasal. Diversely (bhulam) the affix comes after कृप also, as कृपणः ।

२४० । भूषूषूभ्रस्त्रिभ्यश्छन्दसि । २ । ८० ।

भुवनम् । भुवनं आदित्यः । भुवनो वह्निः । निभुवनं सुरतम् । भृञ्जनमभ्ररीषम् ।

240. In the chhandas, the affix क्युन् is added to the roots भू, सू, धू, and भृञ् । 80.

Thus भवतीति भुवनम् (the world, the earth,) सूते सूयते वा सः सुवनम् (God, the sun) धूनीति कम्पयतीति धुवनः अग्निर्वा (fire) निभुवनं (the act of coition,) भृञ्जति परिपक्वं भवति इति भृञ्जनम् a frying pan, (the act of frying).

Note:—भू to be (I. 1), सू to beget (IV. 24), धू to shake (V. 9) भ्रञ्ज to fry (VI. 4) take kyun in the Vaidic literature. By bahulam, the affix is found after these roots in secular literature also. भुवनं a world, the earth, the heaven, a being, mankind, water. See A. K. II. 1. 6. भ्रञ्ज + क्युन् = भृञ्ज + यु (VI. 1. 16. S. 2412) + भृञ्ज + यु (जश्त्व VIII. 4. 53. S. 52) भृञ्ज + यु = भृञ्जनम् a frying pan. See A. K. II. 9. 30.

२४१ । कृषूवृजिसन्दिनिधाजः क्युः । २ । ८१ ।

किरणः । पुरणः समुद्रः । वृजनमन्तरिक्षम् । सन्दनं स्तोत्रम् । निधनम् ।

241. The affix क्यु comes after the roots कृ, पू, वृजि, सन्दि, and नि + धा ॥ 81.

Thus:—किरति विविध पत्यन्धकारणिति किरणः (the rays of sun or moon) पिपत्तिं पालयति पूरयति वा स पुरणः (जलैः is understood) sea; वृक्ते वर्जयतीति वृजनम् (the sky, force). यो येन वा सन्दते स्तोति स्वपिति काणयते वा तन्मदनम् (a hymn, a lover); नितरां दधाति यत्तन्निधनम् (death).

The roots are √kṛi to scatter (VI. 116), √pṛi to protect (III. 4) √vṛijī to avoid (II. 19) √madi to praise &c. (I. 13), √dhā to support (III. 10). निधनं means the destruction, and family, race.

२४२ । धृषेर्धिष्चसंज्ञायाम् । २ । ८२ ।

धिषणो गुरुः । धिषणा धीः ।

242. The affix क्यु comes after the root धृष् (V. 22.) and when this affix is added, the form धृष् is changed to धिष्, and the word so formed denotes a name. 82.

Thus: धृष्णोति प्राग्भूम्यं ददाति सः धिषणः गुरुः a teacher. A. K. I. 3. 24. An epithet of Brishhaspati, the preceptor of the Gods, धिषणा the speech, praise, hymn, (intellect), understanding, earth, a cup, bowl.

२४३ क । हन्ते घूर्णच् । २ । ८३ क ।

घुर्णः

243A. When the affix क्यु is added to the verb हृ, the root changes itself to घुर्णच्.

Thus हन्ति हननेन वा प्रादुर्भवति च घुर्णः a sound—lit. that which manifests on being struck.

२४४ । वर्तमाने पृषद् वृहन् महज् जगच् छतृवत् । २ । ८४ ।

अतिप्रत्ययान्ताः । 'पृषु सेचने' गुणाभावः । पृषन्ति । वृहत् । महान् । गर्जेर्जादेशः । जगत् ।

244. The words पृषद्, वृहत्, महत्, and जगत् are formed by the affix अति, and it is like शतृ affix, and the force the affix is to denote present time like the affix शतृ । 84.

These words are formed by the affix अति । From पृषु सेचने to sprinkle (I. 737) comes पृषन्ति a drop of water. It is neuter and always used in the plural. The singular is पृषत् । There is no guṇa of the root vowel. Similarly वृहत् is from the root वृह to increase (I. 771), महत् is from मह to worship (X. 321) जगत् is from गच् to go (I. 1031); and गच् is replaced by जग ।

Note :—These word are really formed by the affix अति and not शतृ । It is treated like शतृ which is an उगित् affix and consequently VII. 1. 70 S. 331 applies, and we get जुच् in महान् । In the feminine, we have ऊीप् by IV. 1. 6. S. 455 as महती ।

Note :—Had the words पृषत् &c. been शतृ formed, then we could have easily omitted the words वर्तमाने and शतृवच्च from this sūtra. But they are not शतृ formed. Had they been so, then the vikaraṇa शच् would be added to the root मह, and there would be जुच् by VII. 1. 80 S. 455, and an optional form महन्ती would arise. The accent moreover would be governed by VI. 1. 186 S. 3730 in that case. But if the affix be taken as अति then it being an ārdhadhātuka affix, the vikaraṇa शच् is not added, and so the above difficulty does not arise. Hence Bhatteji takes these words as formed by the affix अति and not शतृ, though this अति is treated like शतृ for some purposes.

Note :—The example given above is पृषन्ति plural of पृषत्, in order to indicate that the word is neuter when meaning a drop. When masculine it means a deer. वृहती means an egg-plant, a thorn, the speech, a reservoir, a name of a metre, a wrapper or mantle. By being treated as शतृ there is जुच् (VII. 1. 70. S. 361), as वृहत् = विपुलः । महती means an egg-plant, when neuter, महत् means kingdom. When masculine, it means Mahat the Great principle of Sāṅkhya, the mighty. महती is also the name of the lute of Nārada; as वृहती is the name of the lute of Viśvāvasu, कलावती of Tumburu

and कण्वपी of Sarasvatī. See Māgha I. 10 (अविद्यमानं महतीं सुहुर्बुधुः). जगत् is neuter when meaning the world, the universe: when masculine it means wind, air. It has all the three genders when meaning immoveable. जगती means the earth, the world, a kind of metre, and man kind. The masculine जगत् 'air,' being treated as शतृ formed takes जुच् (VII. 1. 70. S. 361); and is declined as जगच्, dual जगन्ती, pl. जगन्तः। But the जगत् derived under dyuti-gami-juhotinām dvecha (Vārtika under III. 2. 178. S. 3158) not being शतृ like is declined as जगत्, जगती and जगतः।

Thus: पर्वति सिञ्जति हिनस्ति वा। तत् घृषत् (A kind of deer, a drop of any liquid.) वर्हति वर्धतेऽसौ वृहत् (large). Fem, वृहती a portion of the Vedas).

२४५। संश्चत् तृपद् वेहत्। २। ८५।

एते निपात्यन्ते। घृषक्करणं शतृवद्भावनिवृत्त्यर्थम्। संचिनोतेः सुट् इकारलोपः। संश्चत्कुहकः। तृपच्छलम्। विपूर्वाद्दन्तेऽपिलोपः इत ए च। 'वेहद्भर्त्सिपचातिनी'।

245. The words samśchat, tṛpat and vehat are irregularly formed by *ati* affix. 85.

These are Nipātanas. They are enumerated separately from the last mentioned words, in order not to apply śatri-vad-bhāva to them. संश्चत् is derived from चिच् चवने (V. 5) with the preposition सच्। The इ of चि is elided. संश्चत् means magic. From तृप प्रीणने (IV. 86) comes तृपत् 'umbrella.' From हत् to kill (II. 2.) comes वेहत् with the upasarga वि। The अन् of हच् is elided, and the इ of वि is changed to ए। वेहत् a barren cow, one who destroys the womb. See A. K. II, 9, 69.

Note :—The feminine of वेहत् would be वेहती had it been Śatri-like. But it is not so: and उगितश्च (IV. 1. 6) does not apply.

According to Subhuti Chandra संश्चत् is derived from सच्+चिच् to swell. तृपत् means moon also.

२४६। छन्दस्यसानच् शुजुभ्याम्। २। ८६।

शवसानः पन्थाः। जरसानः पुरुषः।

246. After the roots √śu to go, and √jri to grow old, comes the affix *asīnach* in the chhandas. 86.

Thus शवसानः a road, a path, a way. जरसानः an old man or an invalid person.

Note :—But in the two verses प्रमन्महे &c. (Rv. I. 62. 1 & 2.) the word शवसानाय is explained as अतिबलाय very powerful. It means also a cemetery but then it is differently derived.

२४७। ऋञ्जिदृधिमन्दिसहिभ्यः कित्। २। ८७।

ऋञ्जसानो जेयः। दृषसानः पुरुषः। मन्दसानोऽग्निर्जीवश्च। सहसानो यज्ञी सवृरश्च।

247. The affix असानच् is कित् after √riji (I. 190) to fry, √vridhu (I. 796) to increase, √madi (I. 13) to praise, and √saha (I. 905) to endure. 87.

Thus अञ्जसानः a cloud. वृषसानः a man, सन्दसानः fire, a living creature, सहसानः a peacock, a sacrifice.

Note:—The root अञ्जि takes वृष् as it has an indicatory वृ; and this nasal is never elided here. Thus there can be no guṇa of अञ्ज । So also of √सन्द and √सह ॥ Therefore with regard to these three roots, the forms would have been the same, whether the affix were क्ति or not. The difference would be with regard to वृष् only. The above three roots might easily have been read along with युजू of the last sūtra. The word युष् in the next sūtra could also have been omitted. Thus instead of three apporisms, two would have been enough.

As, सन्दस्यसानच् युजू अञ्जि मन्दि सहिभ्यः । and अर्ते शुट् च वृधेः क्ति ॥

In the Mantras अञ्जसानः पुषवारः उक्थैः and अस्मिन् यज्ञे सन्दसाना वृषणवसू the words have been given their etymological meaning in the Bhâshya, and not the meanings as given above.

२४८ । अर्तेर्गुणः शुट् च । २ । ८८ ।

अर्थसानोऽग्निः ।

248. The √श्च to go (I. 983) takes guṇa when the affix asânach is added to it; and the augment सुत्(श्) is inserted. 88.

Thus अश् + असानच् = अश् + श् + असानच् = अर्थसानः the fire; the killer of enemies.

Note:—In the Mantra आसाविषद र्शसानाय, the word अर्थसानाय (dative) is explained in the Bhâshya by शत्रूणां हिंसित्रे to the killer of enemies.

२४९ । सम्पानचस्तुवः । २ । ८९ ।

संस्तवानो वाग्मी ।

249. The affix anach is added to the root √stu to praise (II. 34), when the preposition च्च is in construction with it. 89.

Thus संस्तवानः an orator, a good speaker.

२५० । युधिलुधित्शिश्रुयः क्तिच । २ । ९० ।

युधानः । बुधानः । दृशानो लोकपालकः ।

250. The affix anach is added to √yudh to war (IV. 64.), √budhir to know (I. 924), and √driṣir to see (I. 1037); and it is क्ति । 90.

Thus युधानः an enemy, an opponent. बुधानः a preceptor. दृशानः a guardian of the world. By bahulam it comes after √कृप also. As कृपाणः a sword. In the following shloka there is play on the words कृपाणः 'a miser'; कृपाणः 'a sword,' and कोश 'a treasury' 'a sheath.'

कृपाणेन कथं कारं कृपाणः सह गणयते ।

परेषां दानसमये यः स्वकोशं विशुञ्चति ॥

२५१ । दुर्धैः सनीलुक् छलोपश्च । २ । ९१ ।

जुहुरायश्चन्द्रमाः ।

251. The affix *ânach* is added to the desiderative of the *√hurchha*, when the sign *चच्* of the desiderative is *luk-elided*; and the *ह* of the root is *lopa-elided*. 91.

Thus जुहुराणः the moon.

Note:—The root *√hurchhâ* to be crooked (I. 226) when in the desiderative, takes *आनच्*, but the *चच्* is elided and so also *ह* of the root. In the Yajur Veda mantra युथोध्यस्मञ् जुहुराणम् एनः the word *juhurânam* is explained as कौटिल्यकारिः ‘crooked’. See *Isâ upan ishad* my edition p. 30.

२५२ । शिखते दृश्च । २ । ९२ ।

शिखिदानः पुण्यकर्मा ।

252. To the desiderative of the root *√svitâ* ‘to make white’ (I. 778), is added the affix *ânach*, the affix *चच्* is elided and *त्* of the root is replaced by *द*. 92.

Thus शिखिदानः pious in conduct, virtuous, holy.

Note:—The affix is *कित्* and so there is no *guṇa*. Of course, in the desiderative there is reduplication. See *Amarakosâ* III. 1. 46. *Kshîra-swâmî* derives this word from *शिवदि श्वैत्ये* (I. 10), with the affix *कानच्* with the force of *सिद्*. In other words, he makes it the Perfect Participle of *शिवद्*. He apparently has over looked this *sûtra*. The difficulty with the root *शिवदि* is that the nasal caused by *हदित्* will not be elided: and *कानच्* is a Vaidic affix.

२५३ । तृन् तृचौ शंसिक्षदादिभ्यः संज्ञायां चानिटौ । २ । ९३ ।

शंसिः क्षदादिभ्यश्च जनाचून्तृचौ स्तः । तौ चानिटौ । शंस्ता । स्तोता । शंस्तरौ । शंस्तरः । शदिः कौत्रो धातुः शकलीकरणे भक्षणे च । अनुदात्तेत् । ‘वृक्ष्यै चक्षदानच्’ इति मन्त्रात् । ‘उच्चाणं वा वेहतं वा क्षदन्ते’ इति ब्राह्मणान्च । ‘सत्ता स्यात्सारथी द्वाःस्थे वैश्यायामपि वृद्धजे’ ।

253. The affix *trin* comes after *√sans*, to praise (I. 764) and the affix *trich* after *√kshad* and the rest, when the word so formed is a name; and the affixes do not take the intermediate *ह* ॥ 93.

Thus शंस् + तृच् = शंसृच्, nom. s. शंस्ता; dual शंस्तरौ; pl. शंस्तरः ॥

The root *क्षद्* is a *sautra dhātu*: and means to cut, to eat. It is *Anu-lâttet*. It is found used in the Rig Verse वृक्ष्ये चक्षदानच्; and in the following phrase taken from the *Brâhmanas*:—उच्चाणं वा वेहतं वाक्षदन्ते । Thus *क्षद् + तृच् = क्षच्*; nom. s. सत्ता । It means a charioteer, a gate-keeper, an off spring of a *sûdra* father and a *Vaishya* wife.

Note:—In explaining the *sûtra* VI. 4. 11 S. 277, it has already been said that the words *नष्ट* &c. have been used in that *sûtra* in order to teach by implication a *niyama* or restriction—namely the *unâdi* words formed by *दृच्* or *वृच्* do not get lengthened, except the eight words *svaspi* &c. specifically mentioned in that *sûtra*. The word *शंसृच्* is not among these

eight, hence its declension is शंस्तारौ and not शंस्तारी, and शंस्तरः and शंस्तारः ॥ The word has acute on the first syllable as the affix is नित् । As in the mantra यावग्राम उत शंस्तासु विप्रः ।

The word आदि in षदादि refers to roots like शासु अनुशिष्टौ (II. 66). Thus शास्ता, du. शास्तारौ pl. शास्तारः । शास्ति or विनयति सत्वात् = शास्ता बुद्धः ॥ It is the name of the Buddha. Similarly प्रशास्ता । See VI. 4. 11. S. 277. Its dual and plural are प्रशास्तारौ, प्रशास्तारः । The lengthening in both cases is by the sūtra VI. 4. 11. S. 277.

According to Medinī Kosha षत्त means the son of a śūdra produced on a Vaiśya woman. This is the meaning taken by Bhattoji in the text above. But according to Amarakosā it is the son of a śūdra by a Kshatriya woman.

Similarly from √नी to lead, we get with the preposition उत the noun उन्नेता a kind of Ritvik priest.

२५४ । बहुलमन्यत्रापि । २ । ९४ ।

मन् । मन्ता । हन् । हन्ता । इत्यादि ।

254. Diversely also other words are formed by the addition of हृन् and हृच् to other roots. 94.

Thus मन्ता from मन् and हन्ता from हन् ।

This sūtra is superfluous: for the word आदि of the last aphorism would have made these two affixes applicable to other roots also.

२५५ । नमृनेष्टृ त्वष्टृ होतृ पोतृ भ्रातृ जामातृ मातृ पितृ दुहितृ ।

२ । ९५ ।

न पतन्त्यनेन नमृ पौत्रो दौहित्रश्च । नयतेः पुग्गुणश्च । नेष्टृ । त्विषेरितोऽन्वस् । त्वष्टृ । होतृ । पोतृत्विर्गभेदः । भ्राजतेर्जलोपः । भ्राता । जायां माति जामाता । 'मान पूजायाच्' नलोपः । माता । पातेराकारस्येत्त्वस् । पितृ । दुहेस्त्वृच् इट् गुणाभावश्च । दुहितृ ।

255. The following ten words are irregularly derived, viz., नमृ (a grandson), नेष्टृ (one of the chief officiating priests at a Soma sacrifice), त्वष्टृ (name of a Vedic God), होतृ (a sacrificial priest), पोतृ (one of the sixteen officiating priests at a sacrifice), भ्रातृ (brother), जामातृ (son-in-law), मातृ (mother), पितृ, (father), and दुहितृ (daughter). 95.

These ten words are formed by trin or trich. With the negative particle न added to the root √पत् to fall (I. 898) is formed नमृ । The son's son or daughter's son is so called because through him the ancestors do not fall from heaven into the Naraka called पुत ।

From √नी to lead (I. 950) we get नेष्टृ by गुणा of the root and inserting the augment पुक् । It means the leading priest in a Soma sacrifice.

From √स्विष to shine (I. 1050) is obtained स्वष्टा by changing the ष of the root into ष्च ॥ It means the divine Architect; a carpenter. From √हु to sacrifice (III. 1.) comes होता the Hotṛi priest. From √पु to purify (I. 1015) comes the word पोता the Potṛi priest; a kind of Ritvik. From √bhrāj to shine (I. 194) comes भ्रातृ brother. The ष of the root is elided.

From √मा to measure (II. 53) with the upapada जाया wife, comes जानातृ son-in-law, literally he who measures or causes to be measured the wife. From √मात् to worship (I. 1021) comes माता mother. The ष of the root is elided. From √पा to protect (II. 47) comes पिता, the षा of the root is changed to ष ॥ From the root √दुह to milk (II. 4) comes दुहिता । The affix वृच् takes the intermediate ष as an exception : nor does it cause guṇa.

२५६ । सावसे ष्चन् । २ । ९६ ।

स्वसा ।

256. The affix ष्चन् comes after the verb अचू to throw (IV. 100) preceded by the preposition सु 96.

Thus सु + अच् + ष्चन् = स्वसु, N. S. स्वसा (sister).

Another reading of this sūtra is सुजयसे ष्चन् । There is no difference of meaning; सुजिञ्चवेः or सौञ्चवेः mean the same. The Commentary adopts the first.

२५७ । यते वृद्धिश्च । २ । ९७ ।

याता । 'भार्यास्तु भ्रातृवर्गस्य यातारः स्युः परस्परम्' ।

257. The affix ष्चन् comes after the verb यत् (I. 30) to attempt, endeavour, strive, try, and there is vṛiddhi of ष्च । 97.

Thus याता (a husbands' brothers' wife). The wives of brothers are related to each other as याता sisters-in-law. See Amarakośa (II. 6. 30) for the above verse of the text.

२५८ । नञि च नन्देः । २ । ९८ ।

न नन्दति ननान्दा । इह वृद्धिर्नानुवर्तत इत्येके । 'ननान्दा तु स्वसा पत्युर्ननन्दा नन्दिनी च सा' इति शब्दार्थवः ।

258. The affix ष्चन् comes after the √नन्द (I. 67) to be glad, when it is preceded by the indeclinable न and there is vṛiddhi of the root. 98.

Thus ननान्दा with vṛiddhi of the last sūtra, (husband's sister) literally meaning one who is never satisfied, however one might strive to please her. Others do not read the अनुवृत्ति of vṛiddhi into this sūtra. The form then is ननन्दा । Thus in Sabdārṇava we find 'the husband's sister is nanāndā, also called nanandā, and nandinī.'

२५९ । दिवेऋः । २ । ९९ ।

देवा । देवरः । 'स्वामिनो देवृदेवरी' ।

259. The affix ऋ comes after √दिष् (I V. 1) 'to joke.' 99.

Thus देवा or देवरः (husband's younger brother) Thus Amarakosha says: श्यालाः स्यु भ्रातरः पत्न्याः स्वामिनो देवृदेवरी " The brother of a wife is called śyâlâ, that of a husband, devṛi or devara " (A. K. II. 6. 32).

२६० । नयते ङि च्च । २ । १०० ।

ना । नरी । नरः ।

260. The affix ऋ is added to √nî to lead (I. 950) and it is ङित् । 100.

Thus नी+ऋ=र+ऋ (the ङि portion ई of नी is elided, because the affix has an indicatory ङ)=नृ । It is declined as S. नः, dual. नरी, pl. नरः

२६१ । सव्ये स्थश्छन्दसि । २ । १०१ ।

'अम्बान्ब-' (२९१८) इत्यत्र (*स्यास्थिन्स्युषासुपसंख्या नम्*) । सव्येष्ठा सारथिः । सव्येपुरी । सव्येष्टरः ।

261. In the chhandas, the affix ऋ which is ङित्, comes after the verb स्या to stand (I. 975) when the word *savye* is in composition as an upapada. 101.

Thus सव्ये+स्या+ऋ=सव्ये+स्य्+ऋ (आ elided because the affix is ङित्)=सव्ये+स्यु । Now applies the following vârtika which is to be found under sūtra VIII. 3. 97 S. 2918. (see my Ashtâdhyâyi.)

Vârtika. The ष of sthâ, sthin, and sthri is changed into ष when preceded by amba, âmba, go, bhûmi, savya, apa, dvi, tri, ku, śeku, śaṅku, aṅgu, mañji, puñji, parame, barhis, divi and agni. Therefore सव्ये+स्यु=सव्येष्टु । It means a charioteer and is declined as S. सव्येष्ठा, dual सव्येष्टरी, pl. सव्येष्टरः । The locative sign in सव्ये is not elided because of VI. 3. 14. S. 972.

२६२ । अतिसृष्टु धम्यन्मयप्रयवितृभ्योऽनिः । २ । १०२ ।

अष्टभ्योऽनिप्रत्ययः स्यात् । अरणिर्ग्नोर्दोनिः । सरणिः । परणिः । धमनिः । अननिर्गतिः । अशनिः । अवनिः । तरणिः । बाहुलकाद्रजनिः ।

262. The affix अनि comes after the following eight verbs viz:—ऋ (I. 983) 'to go or move, or obtain' षृ (I. 982) 'to move' वृ (I. 948) 'to support', धृ (I. 974) 'to blow', अर 'to go' (I. 498), अश to eat (IX. 51) अच् 'to protect, defend or move', (I. 631) and तृ 'to cross' (I. 1018). 102.

Thus ऋ+अनि+अरणिः 'a piece of wood of the śâmî tree used for kindling the sacred fire by attrition'.

सरणिः 'a path, way, road or course' similarly the word अरणिः is derived from the root षृ to injure. It means a road, path. But in Veda Bhâshya

on इमानग्नेशरश्मिश्च it is explained by हिंस्रात्रतलोपरुपां (Rv. I. 31. 16) घरणिः 'the earth' घननिः the tube a blow-pipe, the artery or vein, also घननी । अगनिः 'motion or way'; अशनिः 'the thunder bolt' of Indra : literally by which is enjoyed the kingdom by Indra : it means the sun also, अवनिः 'the earth'; तरणिः 'the boat'.

The word रजनिः 'night' turmeric, or red lac; or lotus is diversely formed from the root रज् 'to be delighted' to dye, color, paint &c. The न of the root is also diversely elided. To the root is added the affix अनि. Another form is रजनी । The long ई (डीप्) is added by कृदिकारात् &c.

२६३ । आङि शुषेः सनश्छन्दसि । २ । १०३ ।

आशुशुषणिरग्निर्वातश्च ।

263. In the chhandas the affix अनि comes after the desiderative of the verb शुष् 'to be dried' (IV. 74) preceded by आङ् । 103.

Thus आङ् शुष् + सत् + अनि = आशुशुषणिः (wind, or fire) : being worshipped on account of shining very quickly, or causing sorrow to one's enemies.

२६४ । कृषेरादेश्च चः । २ । १०४ ।

चर्षणिर्जनः ।

264. The affix अनि comes after the verb कृष् 'to plough' (I. 1039) and the initial क is changed to च. 104.

Thus कृष् + अनि = चर्षणिः (a man).

Note :—In the Vaidika Nighaṇṭu, the form चर्षणिः meaning 'a man' is read in the list of सनुष्यनास

But Ujjvala Datta has read the sūtra as कृषेरादेश्च चः and so he has derived the form चर्षणिः meaning 'a harlot'. But this is not correct. Had it been so, the sūtra would have stood as घृषे च्च from the root dhrish.

The Veda Bhâshya also explains the word चर्षणिः in the same way when commenting on the mantra ओमासश्चर्षणीधृतः ॥ (Rv. I. 3 7)

२६५ । अद्मेमुट् च । २ । १०५ ।

अद्गनिरग्निः ।

265. The affix अनि comes after the verb अद् 'to eat or destroy' (II. 1), to which the augment उट् is added, 105.

Thus अद् + उट् + अनि = अद्गनिः 'fire'.

२६६ । वृत्तेश्च । २ । १०६ ।

वर्तनिः । गोवर्धनस्तु चकारान्मुट् वर्त्तनिरित्याह ।

266. The affix अनि comes after the verb वृत् 'to subsist or exist' (I. 795). 106.

Thus वृत् + अनि = वर्त्तनिः 'a way, road.' See Amarakośa (II. 1-15.) But according to Govardhana, the augment उट् is also to be added. Thus वृत् + उट् + अनि = वर्त्तनिः 'a road'.

The feminine form is वर्तनी with the डीप् of कृदिकारात् ।

२६७ । क्षिपेः क्क्षिच । २ । १०७ ।

क्षिपयिरायुधम् ।

267. The affix क्षनि comes after the verb क्षिप् 'to discharge, to let go &c.' (VI. 5) and the affix is treated as क्क्षि. 107.

Thus क्षिप् + क्षनि = क्षिपयिः 'a stroke with a whip' a weapon. In the Veda Bhāṣhya क्षिपयिः is explained by क्षिपयन् throwing, in the mantra चतस्य घाजी क्षिपयिं नुरययति ॥ (Rv. IV. 40. 4).

२६८ । अर्चिं शुचिं हुं सृपिं छादिं छर्दिभ्य इसिः । २ । १०८ ।

अर्चिर्ज्वाला । इदन्तोऽप्ययम् । 'अग्नेर्भाजन्ते अर्चयः' । शोचिर्दीप्तिः । इविः सर्पिः । 'इस्त्वन्-' (२६८५) इति ह्रस्वः । छदिः पटलम् । छर्दिर्वचनव्याधिः । इदन्तोऽपि । 'छर्त्तीसारशूलवान्' ।

268. The affix इसि comes after the verb अर्च् (I. 219) 'to worship' शुच् (I. 198) 'to grieve'; हु (III. 1) 'to offer or present as an oblation to fire'; सृप् (I. 1032) 'to creep or crawl'; छादि (X. 290) 'to cover' and छर्दि (X. 51) 'to vomit'. 108.

Thus अर्च् + इसि = अर्चिस् (a ray light: flame;) The affix इ of the unādi अच इः (IV. 138) also comes after this verb. Thus अर्च् + इ = अर्चिः (ray, flame of fire or of the morning twilight).

अर्चिस् formed with the affix इसि is neuter; but अर्चिः formed with the affix इ is feminine and its plural is अर्चयः as in अग्नेर्भाजन्ते अर्चयः । शुच् + इसि = शोचिस् 'light; lustre, radiance' हु + इसि = इविस् 'clarified butter' for offering. सृप् + इसि = सर्पिस् 'clarified butter.' छादि + इसि = छदिस् 'the roof or thatch of a house'. The word is always feminine. See Liṅganuśāsana. III. 21. See A. K. II. 2. 14. The final इ of छर्दि is elided by VI. 4. 51. S. 2313 and the penultimate vowel of छादि is shortened by VI. 4. 97. S. 2985. छर्दि + इसि = छर्दिस् (vomiting; sickness). The affix इ also comes after this verb. The word छर्दि ending in इ is also a valid form, meaning vomiting. As छर्त्तीसारशूलवान् = छर्दि + अतीसार + शूलवान् ।

२६९ । वृहेर्नलोपश्च । २ । १०९ ।

'वर्हिर्ना कुशशुष्मयोः' ।

269. The वृ of वृद् 'to grow, increase' (X. 228) is elided when the affix इसि comes after it. 109.

Thus वृद् + इसि = वर्हिः *m.* 'fire, the kuśa grass' शुष्मन् means fire. See Amarakośā I. 1. 57.

२७० । द्युतेरिसिन्नादेश्च जः । २ । ११० ।

ज्योतिः ।

270. The affix इन्दि comes after the verb द्युत् 'to shine, be bright or brilliant' (I. 777) and the initial letter, that is इ is changed to ज् । 110.

Thus वसु + इसिन् = ज्युत + इसिन् = ज्योतिस् 'light, lustre', fire, the sun, sight, the star.

२७१ । वसौ रुचेः सज्ञायाम् । २ । १११ ।

वसुरोचिर्यज्ञः ।

271. The affix इसिन् comes after the verb वच् to shine (I. 781) when preceded by वसु and the word so formed is an appellative. 111.

Thus वसुवच् + इसिन् = वसुरोचिस् a sacrifice; religious ceremony. By bahulam, this affix comes after the single un-compounded verb also. As रोचिस् । See Amarakosha I. 3. 34.

२७२ । भुवः कित् । २ । ११२ ।

भुविः वसुद्रः ।

272. The affix इसिन् comes after the verb भू (I. 1.) 'to become' and the affix is treated as if it had an indicatory क् । 112.

Thus भू + इसिन् = भुविस् 'the ocean.'

२७३ । सहो धश्च । २ । ११३ ।

सधिरनडुवान् ।

273. The affix इसिन् comes after the verb सह् (IV. 20) 'to endure, to support,' and the इ is changed to ध. 113.

Thus सह् + इसिन् = सधिस् an ox, a bull.

२७४ । पिबते स्युक् । २ । ११४ ।

'पाथिस्त्र्यसुः वसुद्रयोः' ।

274. The affix इसिन् comes after the verb पा (I. 972) 'to drink' and the augment स्युक् is also added to it. 114.

Thus पा + स्युक् + इसिन् = पाथिस् 'the sea; the eye'.

२७५ । जने रुसिः । २ । ११५ ।

जसुर्जनिनश्च ।

275. The affix उसि comes after the verb जन् (IV. 41) 'to be born.' 115.

Thus जन् + उसि = जसुस् birth; production.

२७६ । मने धश् छन्दसि । २ । ११६ ।

मधुः ।

276. In the chhandas the affix उसि comes after the verb मन् (VIII. 9) 'to think' and the न् is changed to ध. 116.

Thus मन् + उसि = मधुः 'honey' (compare also Un I. 18.).

२९९ । अग्निं पृ वपि यजि तनि धनि तपिभ्यो नित् । २ । ११९ ।

अग्ः । पन्त्रभ्यः । वपुः । यजुः । तनुः । तनुषी । तनूपि । धनुस्त्रियाच् । 'धनुर्वैश्विद्युद्धोऽपि निर्गुणः किं करिष्यति' । खान्तस्योदन्तस्य वा रूपम् । 'तपुः सूर्याग्निप्रभुषु' ।

277. The affix उञि comes after the following verbs, and is treated as if it was नित् and so makes the word first-acute. ऋ (III. 16) 'to go, to move or to obtain'; वृ (III. 4) 'to fill or to satisfy'; वप् (I. 1052) 'to be get' 'to produce'; यज् (I. 1051) 'to sacrifice'; तन् (VIII. 1) 'to stretch'; धन् (III. 23) 'to sound or to bear fruit'; तप् (I. 1034) 'to shine or to blaze.' 117.

Thus ऋ+उञि = अरुच् 'the sun; the boil'; A. K. II. 6. 54. पद् 'a joint or knot'; A. K. II. 4. 162. वपुच् 'body or person'; यजुच् 'a sacrificial prayer or formula', the Yajur Veda. तनुच् 'the body'; it is a neuter noun. Its N. dual and plural are तनुषी and तनूषी. धनुच् 'a bow'; it is never used as a feminine noun. This word either ends in the consonant च् or the vowel उ. Thus in the passage धनुर्वैश्विद्युद्धोऽपि निर्गुणः किं करिष्यति. 'a bow, though made of pure bamboo, but if without the bow string, can do nothing.' The pun is on dhanu and guṇa. If धनु means a rich man, then the verse would mean "A rich man of a pure lineage, can do little if he has no good qualities." In the above verse the word is either *dhanus* ending in च् or *dhanu* ending in उ ॥ तपुः 'Fire; the sun; an enemy.'

२९८ । एते शिञ् च । २ । ११८ ।

आयुः । आयुषी ।

278. The affix उञि comes after the verb इण् (II. 36) to go; 'to invigorate' and the affix is treated as a णित् and causes the vṛiddhi of the root. 118.

Thus इ+उञि = ऐ+उञ् = आयुच् 'life, duration of life'. This word is of the neuter gender. So its N. Dual is आयुषी.

२९७ । चक्षेः शिञ् च । २ । ११७ ।

चक्षुः ।

279. The affix उञि comes after the verb चच् (II. 7) to speak and the affix is treated as if it had an indicatory ण । 119.

Thus चच्+उञि = चक्षुच् 'the eye' The affix being treated as णित् the root चच् is not replaced by ल्यप् by II. 4. 54. S. 2434, though the affix is ārdha-dhātuka.

२८० । मुहेः किञ् च । २ । १२० ।

मुहुरव्ययम् ।

280. The affix उञि comes after the verb मुह् (IV. 89) 'to faint, swoon, lose consciousness, become senseless'; and the affix is treated as if it had an indicatory क । 120.

Thus सुह् + उचि = सुहुम् । It is an अव्यय or indeclinable and means constantly.

२८१ । बहुलमन्यत्रापि । २ । १२१ ।

आचक्षुः । परिचक्षुः ।

281. This affix comes diversely in other places also. 121. Thus आचक्षुन् 'a learned man'; परिचक्षुन् ।

२८२ । कृ शू शू वृञ् चतिभ्यः ष्वरच् । २ । १२२ ।

'कर्षरी व्याघ्ररघसी' । शर्वरी उहङ्कारी । शर्वरी रात्रिः । 'वर्वरः प्राकृतो जनः' । चत्वरच् ।

282. The affix ष्वरच् comes after कृ (VI. 116) 'to scatter' गृ (VI. 117) to swallow, शू (IX. 18) 'to kill, destroy, injure'; वृञ् (V. 8) 'to choose, select' and चत् (I. 918) 'to ask, beg, request'. 122.

Thus कृ + ष्वरच् = कर्वरः 'a tiger; a demon' a Rākshasa, गकर्षरः 'a proud man'; शर्वरी 'night'; वर्वरः 'a barbarian, चत्वरं 'a quadrangular place or courtyard.'

Note:—वर्वरः also means curly hair, a mode of dancing, the class of weapons, वर्वरा a kind of basil. चत्वरं yellow sandalwood, ver million, gum myrrh.

२८३ । नी सदेः । २ । १२३ ।

'निषद्वरस्तु जम्बालः' । निषद्वरी रात्रिः । इत्युणादिषु द्वितीयः पादः ।

283. The affix ष्वरच् comes after the verb सद् (I. 907) 'to sit down' preceded by the preposition नि. 123.

Thus नि + सद् + ष्वरच् = निषद्वरः 'mud or mire.' निषद्वरी 'night'. The स is changed to ष by VIII. 3. 66. S. 2271.

CHAPTER III.

२८४ । छित्त्वर छत्त्वर धीवर पीवर मीवर चीवर नीवर गह्वर कट्वर खंसह्वरः । ३ । १ ।

एकादश ष्वरचप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । 'छित्' 'छद्' अनयोस्तकारोऽन्वादेशः छिदेर्यु-
जाभावात् । छित्त्वरो वृत्तः । 'छत्त्वरो गृहकुञ्जयोः । धीवरः कैवर्तः । पीवरः स्थूलः । पीवरो
द्विजद्वः । चिरोर्दीर्घश्च । चीवर गिगुञ्जमावरणम् । तीवरो जातिविशेषः । नीवरः परिव्राट् ।
गाह्वरेर्ह्रस्वत्वञ्च । गह्वरश्च । कटे दर्पादौ कट्वरं व्यञ्जनम् । यनेर्दकारः । संयद्वरो नृपः । पदेः
संपद्वर इत्येके ।

284. The following eleven words are irregularly derived with the addition of the affix ष्वरच् Chhitvara, chhatvara, dhivara, pivara, mivara chivara nivara, gahvara, katvara, samyadvara 1.

1. छित्त्वरः 'fit for cutting hostile or roguish', from the verb छिद् 'to cut (VII. 3). 2. छत्त्वरः 'a house, a bower', from the verb छद् 'to cover', (I. 851).

The final *द्* of the verbs *हृद्* and *खिद्* is changed to *त्* and there is no gunation of *द्* of *खिद्*. 3. *धीवरः* 'a fisherman' from the verb *धुषाञ्* 'to hold, to support' (III. 10). 4. *पीवरः* 'fat, large, or a tortoise' from the verb *पा* 'to drink' (I. 972) or from the verb *प्यै* 'to grow, increase, swell'. (I. 1013). Some derive it from *पीव* (I. 595). The *व* is elided by VI 1. 66 S. 873. 5. *वीवरः* 'hurtful, injurious or the leader of an army' from the verb *वा* 'to measure' (II. 53). Some derive it from *नी* 'to injure' IV. 29. *Quere*: or *नीव* (I. 596). 6. *चीवरं* 'a tatter, rag,' the dress of a mendicant, particularly of a Buddhist mendicant, from the verb *चि* 'to collect, to gather', (V. 5) the *द्* of which is lengthened before this Unādi affix. *Quere* or from *जीव* (I. 594), *ज* changed to *च*. 7. *वीवरः* 'one of the mixed tribes being the offspring of a Râjputrî by a Kshatriya, it also means the ocean or a hunter; from the root-*वीव्* 'to be large or strong' (I. 597). 8. *नीवरः* 'a trader, a religious mendicant' from the verb *नी* 'to lead' (I. 950), *Quere*. Or from *नीव* (I. 598). 9. *गहरच्* 'a cave' from, the verb *गाद्* 'to dive or plunge into' (I. 680). The long *आ* is shortened before this unādi affix. 10. *कट्वरच्* 'a sauce, condiment or the skim or whey of curds' from the verb *कट्* 'to go or to rain,' (I. 315). 11. *संपदरः* 'a king', from the verb *यच्* 'to go' (I. 1033) preceded by the preposition *सच्*. The *य* of the verb *यच्* is changed to *द*. According to some, *संपदरः* (a king) is derived from the verb *पद्* (to go or move) preceded by the preposition *सच्*.

By *bahulam* we get *उपहरः* from the root *हु* (III. 1) with the preposition *उप*. The *उ* of the root is elided. It means proximity: privacy, a solitary or lonely place.

२८५ । इगिसञ्जिदीडुष्यविभयो नक् । ३ । २ ।

'इनः सूर्ये नृपे पश्यौ' । सिनः काणः । जिनोऽर्हन् । दीनः । उष्यः । जनः ।

285. The affix *नक्* comes after the verbs *इष्*, 'to go' (II. 36) *बिन्* 'to bind' (V. 2) *जि* 'to conquer' (I. 993) *दी*, 'to waste' (IV. 26) *उष* 'to burn' (I. 727) and *अव्* 'to protect or defend' (I. 631). 2.

Thus *इ + नक् = इनः* 'a lord, the sun, a king'; *सिनः* 'one-eyed'; *जिनः* 'the Arhat of the Jainas, or the Buddha' or an old man; *दीनः*, 'a poor man'; *उष्यः* warm; *जनः* 'wanting, deficient'; *sūtra* VI. 6. 20. S. 2654 causes *क* ॥

Note :— *दीनः* *f.* female of a mouse, or shrew.

२८६ । फेनमीनी । ३ । ३ ।

इती निपात्येते । स्फायतेः फेनः । मीनः ।

286. The words *फेनः* the 'foam, froth' and *मीनः*, 'a fish' are anomalous. 3.

These are irregularly derived by the addition of the affix *नक्* to the verbs *स्फाय्*, 'to swell, increase' (I. 516) and *मीञ्*, 'to injure' (IV. 29), *फे* replaces *sphāy*.

२८७ । कृषेर्वर्णो । ३ । ४ ।

कृष्णः ।

287. The affix नक् comes after the verb कृष् 'to plough' (I. 1039) when it means one of the colors. 4.

Thus कृष् + नक् = कृष्णः 'the dark color, Kṛiṣṇa is the name of the son of Satyavati (Vyâsa), name of Keśava (Śhrī Kṛiṣṇa), a crow, name of Arjuna, कृष्णा is the name of Draupadī, a grape, a kind of plant. *n.* black pepper, iron.

२८८ । बन्धेर्ब्रधिवुधी च । ३ । ५ ।

ब्रधनः । बुधनः ।

288. The affix नक् comes after the verb बन्ध् 'to bind' (I. 1022) when the âdeśas बुधि and ब्रधि replace it (the verb). 5.

Thus बन्ध् + नक् = ब्रधनः, 'the sun'; बन्ध् + नक् = बुधनः 'the foot of a tree; an epithet of Śiva'.

२८९ । धापवस्यजयतिभ्यो नः । ३ । ६ ।

'धाना अष्टयवे स्त्रियः' । पर्णो पत्रस् । पर्णः किंशुकः । 'वस्त्रो मूल्ये वेतने च' । अजिर्वी । वेनः । अत्र आदित्यः । बाहुलकाच्छ्रुणोतेः श्रोणः पङ्गः ।

289. The affix न comes after the verb धा 'to hold, to contain', (III. 10); ष् 'to protect or fill', (III. 4); वस् 'to dwell, inhabit, live' (I. 1054); अज् 'to go, to drive', (I. 248); and अत्र, 'to go, walk, wander' (I. 38). 6.

Thus धा + न = धानाः *f.* 'fried barley or rice'; ष् + न = पर्णस् 'a leaf' or पर्णः 'the Palâśa tree' वस् + न = वस्त्रः, 'price' or वस्त्रस् 'hire or wages'. अज् + न = वेनः the root अज् is replaced by the root वी before ârdhadhâtuka affixes (II. 4. 56 S. 2292.) वेनः means a thief or Prajâpati. अत्र + न = अत्रनः 'the sun, wind, a traveller'.

The word श्रोणः 'a lame man' is diversely derived by adding the unâdi affix न to the root श्रु 'to go, move' or hear (I. 987 or 989).

Note:—There is no vocalisation of √वस् and there is guna of √वी—the contrary would have been the case had the affix been नक् (कित्) like the last.

२९० । लक्षेरट् च । ३ । ७ ।

लक्षेत्रुटादिपयन्तान्नः स्थात्तस्याडागसश्च । चान्मुडित्येके । 'लक्षणां लक्षणां नाम्नि चिह्ने च' । लक्षणां लक्षणाच्च रामभ्राता । 'लक्षणा हंसयोषायां सारसस्य च लक्षणा' ।

290. The affix न comes after the √लक्ष to mark (X. 5) when it belongs to the Churâdi class and the root also takes the augments अट् and मुट् । 7.

Thus लक् (which in the Churâdi class becomes लक्षचति) + अट् + न = लक्षणास् 'a name, sign', but when it takes the augment मुट्, then लक् + मुट् + न = लक्षणाः 'the step brother of Râma'. The feminine लक्षणा means a goose; and लक्षणा a female Sârasa bird,

Note:—The neuter nouns लक्षणं and लक्ष्मणं both mean a name, a mark. The same Lakshana and Lakshmana when masculine are the names of a brother of Râma.

२९१ । वनेरिच्छीपधायाः । ३ । ८ ।

वेन्ना नदी ।

291. The affix न comes after the root वच्, 'to honor, to worship' (I. 492) and the penultimate vowel is changed to व्. 8.

Thus वच् + न = विच् + न = वेन्ना, 'a river.' There is guṇa of the short penultimate व् ॥

२९२ । सिषेष्टैर्यु च । ३ । ९ ।

दीर्घोच्चारणसान्दर्भान्न गुणः । स्यून आदितयः । बाहुलकात्कोबलोः । ऊट् । अन्तरङ्गत्वादाय् गुणः । स्योनः ।

292. The affix न comes after the root सिव्, 'to sew, darn stitch together or weave, (IV. 2)', and the टि portion of the root (namely इव्) is changed to यु. 9

Thus सिव् + न = स्यूनः 'the sun'.

The word स्योन is diversely formed without changing the टि portion to यु. Thus सिव् + न = सि + ऊ + न = स्यु + न (by the Paribhâsha असिद्धं बहिरङ्ग सन्तरङ्गे) = स्योनः (VII. 3. 86 S. 2189.)

Note:—See Kaiyyaṭa on VI. 4. 19 S. 2561 and I. 1. 72 S. 26. Had the guṇa taken place first, then the form would have been सिव् + न = सि + ऊ + न = से + ऊ + न = सयु + ऊ + न = सयु + न = स्योनः (the ऊ is guṇated by VI. 3. 84 S. 2168.) But this is not the valid form. Therefore the इ of सि is not guṇated but changed to य for the यण् âdeśa is antaranga as compared with guṇa.

२९३ । कृवृजसिद्रुपन्यनिस्वपिभ्यो नित् । ३ । १० ।

कर्णः । वर्णः । 'जर्णञ्जन्द्रे च वृषे च' । सेना । द्रोणः । पन्नो नीचैर्गतिः । अन्नसोदनः । स्वप्नो निद्रा ।

293. The affix न comes after the following roots and it is नित् whereby the acute falls on the first syllable, viz., कृ to scatter, (VI. 116), वृ 'to choose', (V. 8. IX. 16), जृ 'to decay, to become old', (IV. 22 and IX. 24; X. 272) ङि, 'to bind', (IV. 2), हु 'to go', (I. 992), प्र 'to praise' (I. 467), ऋ 'to breathe' (II. 61), रु 'to sleep' (II. 59). 10.

Thus कृ + न = कर्णः 'ear'; वर्णः 'color'; जर्णः 'the moon or the tree'; सेना 'army'; द्रोणः 'a measure of capacity'; पन्नः 'a snake'; अन्नस् 'food'; स्वप्नः 'dream, sleep.'

Note:—Karna is the name of the first born of Kuntî, Varṇa means caste, color, fame, painting, letters of alphabet.

२९४ । घेत् इच्च । ३ । ११ ।

'घेनः सिन्धुर्नदी घेना' ।

294. The affix न comes after the root घेत् 'to drink' (I. 951) and there is short इ substituted for the final ए of the root. 11.

Thus घे + न = वि + न = घेनः 'the ocean'. The feminine घेना means a river, speech, and in the Vedas, a milk cow also.

Note:—Had the ए been not replaced by इ then this ए would have been changed to आ before the ârdhahâtuka affix न and the form would have been घाना or घानः See VI. 1. 45 S. 2370.

२९५ । तृषिगुषिरसिभ्यः कित् । ३ । १२ ।

तृष्णा । गुष्णः सूर्यो वह्निश्च । रत्नं द्रव्यम् ।

295. The affix न comes after the following roots and it is कित्; तृष् 'to be thirsty'; (IV. 118) गुष् 'to be dry'; (IV. 74) रच् 'to' roar, yell, cry out, scream' (I. 745) 12.

Thus तृष् + न = तृष्णा 'thirsty' गुष्णः 'the sun, fire'; रत्नस्यः 'a thing, object'.

२९६ । सुञी दीर्घश्च । ३ । १३ ।

सूना बधस्थानम् ।

296. The affix न comes after the root सु (V. 1) 'to extract Soma juice, or to perform the Soma sacrifice), and the vowel उ of the root is also lengthened. 13.

Thus सु + न = सूना 'a slaughter house'.

Note:—सूना 'a slaughter house, the sale of meat, hurting, killing, the soft palate, uvula, girdle, zone, mumps, a ray of light, a river, a daughter, a elephant's trunk. सून् born, produced, blown, blossomed, empty, a flower.

२९७ । रमेस्त च । ३ । १४ ।

रमयतीति रत्नम् ।

297. The affix न comes after the root रच् 'to sport (I. 906) and the च is changed to व. 14.

Thus रच् + न = रत्नस्य 'a gem'. The affixis added to the causative of रत्न That which causes joy (रत्नवति) is called रत्नम् ।

२९८ । रास्नासास्नास्त्र्यूणावीणाः । ३ । १५ ।

रास्ना गन्धद्रव्यम् । सास्ना गोगलकम्बलः । स्त्र्यूणा गृहस्तम्भः । वीणा वल्लकी ।

298. The words रास्ना 'the incense or the name of a plant,' सास्ना 'the dew-lap of an ox'; स्त्र्यूणा 'the post or pillar of a house'; and वीणा 'the lute or the lightning' are irregular. 15.

They are derived from the following thus: by adding the affix न to the roots रच् 'to taste', (X. 85), चस् 'to sleep,' (II. 69), स्थार 'to rest, depend on', (I. 975), गी 'to go, move', (II. 39), we get the above words.

२९९ । गादाभ्यानिष्ठाच् । ३ । १६ ।

नेष्ठायायनः । दिष्ठादाता ।

299. The affix इष्ठाच् comes after the roots गै 'to sing' (I. 965) and दा 'to give' (III. 9). 16.

Thus गा + इष्ठाच् = गेष्ठाः 'a singer, an actor'; दिष्ठाः 'a giver, i. e. a generous man'.

३०० । कृत्यशूभ्यां क्स्नः । ३ । १७ ।

कृत्स्नम् । अक्षयानखपङ्कम् ।

300. The affix ksna comes after the roots कृत् 'to surround, encompass' (VII. 10) and अक्ष् 'to pervade' (V. 18). 17.

Thus कृत् + क्स्न = कृत्स्नः 'all, whole, entire, or कृत्स्न' water, the flank or hip'. अक्ष् + क्स्न = अक्षयः 'not broken, entire'.

३०१ । तिञीर्दीर्घश्च । ३ । १८ ।

तीक्ष्णम् ।

301. The affix क्क्ष comes after the root तिञ् 'to sharpen' (I. 1020) and the vowel of the root is lengthened. 18.

Thus तिञ् + क्क्ष = तीक्ष्ण 'sharp.' The vowel of the root is lengthened. The word means pungent, fiery, nitre, pepper, iron, war, poison, death, sea salt, plague.

Note:—This word is declinable in all the three genders, but it has different meanings when used in the masculine and neuter. For the different meanings of this word, any dictionary may be consulted.

३०२ । श्लिषेरच्छोपधायाः । ३ । १९ ।

श्लिषणम् ।

302. The affix क्क्ष comes after the root श्लिष् 'to embrace, to unite,' (I. 734) and the penultimate vowel, i. e. ष is changed to च्छ. 19.

Thus श्लिष् + क्क्ष = श्लिषणः 'beautiful'.

३०३ । यजिमनिशुन्धिदसिजनिभ्यो युच् । ३ । २० ।

यज्युरच्छवर्तुः । 'मन्युर्द्वन्द्वे ऋतौ ऋषिः' । शुन्ध्युरग्निः । दस्युस्तस्करः । जन्युः गरीरी ।

303. The affix युच् comes after the roots यञ् 'to worship' (I. 1051), चञ् 'to think', (IV. 67), घृञ् 'to cleanse, purify' (I. 74) बञ् 'to bite, destroy, over power' (IV. 104), जञ् 'to be born or produced' (I. 862) 20.

Thus यञ् + युच् = यज्युः 'a priest familiar with the Yajur-Veda'; चञ्चुः distress, sacrifice or anger', शुन्ध्युः 'fire'; दस्युः 'robber or thief'; and जञ्जुः 'a creature, fire or the creator, i. e. Brahmâ'.

३०४ । भुजिमृङ्भ्यां युक्त्युक्ती । ३ । २१ ।

भुज्युर्भोजनश्च । वृत्पुः ।

304. The affixes युक् and वृत्पु come respectively after the roots भुज् 'to eat, to rule or protect &c'; (VII. 17) and वृच् 'to die, perish' (VI 110). 21.

Thus भुज् + युक् = भुज्युः 'food, a pot, vessel'; वृ + वृत्पु = वृत्पुः 'death'.

३०५ । सरैरयुः । ३ । २२ ।

सरयुर्नदी । अयुरिति पाठास्तरश्च । सरयुः ।

305. The affix अयुः comes after the root वृ 'to go' (I. 982). 22.

Thus वृ + अयुः = सरयुः the name of the river, on the banks of which stood Ayodhyâ. Some texts read the affix अयुः. In that case it will be सरयुः and not सरयुः ।

३०६ । पानीविधिभ्यः पः । ३ । २३ ।

पाति एवत्वस्तादात्म्यानिति पापश्च । तद्वीयात्पापः । नेपः पुरोहितः । बाहुसकाद्गुणाभावे नीपो वृक्षविशेषः । वेत्पः पानीयश्च ।

306 The affix पः comes after the root पा 'to protect'; (II. 47); नी 'to lead, carry' (I. 950); विप् 'to pervade, spread through' (III. 13). 23.

Thus पा + प = पापश्च 'sin.' This word literally means that from which one should protect or defend himself: that which should be guarded against. He who is immersed in or mixed up with it is called पापः 'a wretch' or sinner.

नी + पः = नेपः 'a priest'. Owing to diversity, when there is no गुण, then it is नीपः 'the Kadumba tree'. विप् + पः = वेत्पः 'water'.

३०७ । च्युवः किञ्च । ३ । २४ ।

च्युपी वक्त्रश्च ।

307. The affix चः comes after the root च्यु 'to move, to speak' (I. 1004) and it is किञ्च and so causes no गुण of the root vowel. 24.

Thus च्यु + चः = च्युवः 'the mouth': literally through which one speaks.

Another reading is च्युपः किञ्च। The root is च्युप् to move slowly (I. 430). The noun is च्युप्ः a languid walker.

३०८ । स्तुवो दीर्घश्च । ३ । २५ ।

स्तूपः सनुद्धायः ।

308. The affix व comes after the root स्तु 'to praise, eulogize, extol', (II. 34) and the short उ of the root is lengthened. 25.

Thus स्तु + व = स्तूपः 'a heap, pile, mound, a Buddhistic monument.'

३०९ । सुशुभ्यां निचच् । ३ । २६ ।

चात्किच् । रूपः । बाहुलकाद्भवत् । शूर्पस् ।

309. The affix च causing lengthening of the preceding च comes after the roots सु 'to extract Soma juice or perform Soma sacrifice, (V. 1), and चृ 'to kill, destroy (IX. 18) and it is निच् (which thereby places the accent on the first syllable VI. 1 197 S. 2686), and (it is कित् also and so there is no *guna*. 26.

We read the anuvritti of कित् here by virtue of च "and."

Thus सु + च = सूचः 'soup, a sauce', the lengthening takes place on account of diversity. शूर्प + च = शूर्पस् 'a winnowing basket,' here the long च in शूर्पस् takes place by virtue of VIII. 2. 77 S. 354.

३१० । कुयुभ्यां च । ३ । २७ ।

कुवन्ति मयदृक्षा अस्मिन्कूपः । युवन्ति वधन्त्यस्मिन्पशुनिधि शूपो यज्ञस्तरुभः ।

310. The affix च comes after the roots कु 'to sound, to moan, groan, cry, hum, (I. 999) and यु 'to join, unite' (II. 23), and the vowel of the root is lengthened. 27.

Thus कु + च = कूपः the well, *literally*, that in which frogs make noise. यु + च = यूपः 'sacrificial post, *literally* that to which animals for sacrifice are fastened'.

३११ । खषपशिल्पशष्पबाष्परूपपर्यतल्पाः । ३ । २८ ।

खर्षते पप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । खनतेर्नकारस्य षत्वश्च । 'खष्यो क्रोधबलात्कारौ' । शी-
लतेर्ह्रस्वः । शिल्पं कौशलश्च । शशु हिंसायाश्च । निपातनात्पत्वश्च । शष्पं बालवृक्षं प्रतिभाजयद्गु ।
बाधतेः षः । 'बाधपो नेत्रजलोदनयोः' । बाष्पं च । रौतेदीर्घः । 'रूपं स्वभावे सौन्दर्ये' । पू । पर्ये
पुहं बालवृक्षं पङ्कपीठं च । 'तल प्रतिष्ठाकरणे' । चुरादिष्विचो लुक् । 'तल्पं शय्याहारेषु ।

311. The seven words *khashpa*, *śilpa*, *śaśhpa*, *bāshpa*, *rūpa*, *parpa*, and *talpa* are irregularly formed by च । 28.

Thus *खष्य* 'anger or violence' from the root खच् 'to dig', (I. 927) the च् of which is changed to ष्. 2. *शिल्पस्* 'an art' from the root शील् 'to meditate, contemplate, (I. 556) the long ई of which is shortened. 3. *शष्पस्* 'young grass or loss of intellect' from the root शच् 'to kill or destroy', (I. 763) the च् is irregularly changed to ष्. 4. *बाष्पस्* 'tears', from the root बाच् 'to harass, oppress, (I. 5) the च् is changed to ष्. 5. *रूपस्* 'form, appearance or beauty' from the root र् 'to cry, to sound, (II. 24) the short उ is changed to long ऊ. 6. *पर्यस्* 'young grass, house, a wheel carriage in which cripples are moved about'; from the root पू 'to fill up or gratify' (III. 4). 7. *तल्पस्* 'a couch, a wife, an upper story' from the root तल् 'to fix, to establish'. (X. 58). This root belongs to the *Churadi* class and so there is the elision of चिच् when this affix is added.

३१२ । स्तनिहृषिपुषिगदिमदिभ्यो शेरित्नुच् । ३ । २९ ।

'अयावन्त-' (३३११) इति शेरयादेशः । स्तनयित्नुः । हर्षयित्नुः । पोषयित्नुः । गदयित्नुर्वा-
बहूकः । नदयित्नुर्नदिरा ।

312. The affix itnuch comes after the causatives of √stana (X. 313) to sound, √hrisha, (IV. 119) to be pleased, √pusha (I. 732) to nourish, √gada (X. 313) to thunder, and √mada (I. 853) to intoxicate. 29.

Thus स्तन् + शि + इत्नुच् = स्तन् + अय + इत्नुच् (the शिच् is changed to अय by VI. 4. 55. S. 2311), = स्तनयित्नुः 'thundering, a cloud, falling-sickness', हर्षयित्नुः 'gladdening; gold, a son'; पोषयित्नुः 'cuckoo or the twice born, the Brahman', गदयित्नुः 'talkative, lustful', नदयित्नुः 'the god of love, a drunken man,' the wine.

३१३ । कृहनिभ्यां क्तनुः । ३ । ३० ।

कृतनुः शिल्पी । हतनुर्व्याधिः शस्त्रं च ।

313. The affix क्तुः ktanu comes after the roots कृ 'to do' (VIII. 10) and हृ 'to kill' (II. 2). 30.

Thus कृ + क्तु = कृतुः 'an artist'. There is no guṇa as the affix is क्तिः हृन् 'a hunter or disease' and a weapon. The न् of the root √han is elided by VI. 4. 37. S. 2428. The same takes place in the following sūtra also.

Note:—By force of च in the above शस्त्रं च, the word hatnu means hantâ killer also. In the Daśapadivritti the affix is read as knu without न्; and the example given is कृष्युः agent: and हतुः check, the न् of √han is elided diversely: and jigatnu is given as illustration from गच् । But all this is erroneous: for we find hatnu and kritnu in the following:—

As सुरूपकृतनृतये (Rv. I. 4. 1), ज्येष्ठराजं नरे कृतुः (kritnu), मानो वधाय हतवे (Rv. I. 25. 2), घृणं न भीस्युपहतुमुग्रम् । But योनः वस्तुत्वं उत वा जिघत्तुः (Rv. II. 31. 9). In his Dhatu vritti Mādhava also calls the affix ktanu and he explains the form उपहतुः । See Dhatuvritti of Madhava under the root हृ ।

Note:—जिघत्तु means enemy in the Vedas.

३१४ । गभेः सन्वचथ । ३ । ३१ ।

जिगतनुः ।

314. The affix क्तुः a comes after the root गच् 'to go' (I. 1031) and there is सन् वद् भाव इ. e. the root is reduplicated &c. like the Desiderative. 31.

Thus गच् + क्तुः = जिगतुः Breath, life.

३१५ । दाभाभ्यां नुः । ३ । ३२ ।

दाजुर्दाता । भाजुः ।

315. The affix उ comes after the root दा 'to give' (III. 9) and भा 'to shine' (II. 42) 32.

Thus दाउः 'a donor, valiant'; भाउः rays, 'the sun'.

३१६ । वधैर्गश्व । ३ । ३३ ।

वमुः ।

316. The affix उ comes after the root वच् 'to speak' (II. 54) and the च् is changed to ग. 33.

Thus वग्गः 'talkative'.

३१७ । घेट् कृच । ३ । ३४ ।

थयति तान्ति विभुः ।

317. The affix उ comes after the root घेद् 'to drink' (I. 951) and the ए of the root is replaced by short इ । 34.

Thus घे+उः=धि+उः=धेनुः a cow, literally she who gives *suck* to her calves. Had the ए not been replaced by इ it would have been changed to उ by VI. 1. 45. S. 2370.

३१८ । सुवः कित् । ३ । ३५ ।

'सुनुः पुत्रेऽनुजे रवी' ।

318. The affix उ comes after the root सू 'to beget' (II. 21) and it is treated as कित्, and so there is no *guna* of the vowel. 35.

Thus सुनुः 'a son, a younger brother, the sun'. Viśvakosā.

३१९ । जहातेद् वैऽन्तलोपश्च । ३ । ३६ ।

जहुः ।

319. The affix उ comes after the root हा to abandon (III. 8) which is reduplicated and the final (vowel) is elided. 36.

Thus हा+उः=हाहा+उः=जहुनुः 'name of an ancient king.' The first ह् is changed to ज् by VII. 4. 62. S. 2245.

३२० । स्थो गुः । ३ । ३७ ।

'स्थागुः क्रीले स्थिरे इरे' ।

320. The affix उ comes after the root स्था 'to stand' (I. 975). 37.

Thus स्थागुः 'a peg, firmness and a name of Śiva'. Viśvakosā.

३२१ । अजिघृशीभ्यो निच । ३ । ३८ ।

अजेर्वा । वेगुः । वगुर्नन्ददेशभेदयोः । 'रिगुर्द्वयोः स्त्रियं भूलिः' ।

321. The affix उ comes after the roots अच् 'to go' (I. 240) च् 'to select', (IX. 38); री 'to go and to howl', (IX. 30) and it gets the designation निच which places the accent on the first syllable. 38

Thus अञ् + जु (By II. 4. 56. S. 2292 अञ् is replaced by वी) = वी + जु = वैशुः 'a flute, a reed,' name of a dynasty of kings'; वैशुः 'a river or a country' वैशुः 'dust or pollen'.

३२२ । विषेः क्तिञ्च । ३ । ३९ ।

विष्णुः ।

322. The affix जु comes after the root बिष् 'to pervade' (III. 13) and it is treated both as क्तिञ्च and क्तिञ्च (the vowel is not gunated and the accent is on the first syllable). 39.

Thus विष्णुः Vishnu.

३२३ । कृदाधारार्चिकलिभ्यः कः । ३ । ४० ।

बाहुलकान्न कस्येत्संज्ञा । 'कर्को धवलघोटकः' । दासो दाता । धाकोऽनड्वानाधारश्च । राका पौर्याभासी । अर्कः । 'कल्कः पापाशये पापे दम्भे विट्किट्टयोरपि' ।

323. The affix क comes after the root कृ 'to do', (VIII. 10), दा 'to give', (III. 9); धा 'to hold and to nourish', (III. 10); रा 'to give', (II. 48); अर्च 'to worship', (I. 219); कल् 'to go', (X. 319). 40.

Because of the force of बहुलं 'diversely', which governs all the upâdi sūtras, the क् of the affix क is not इत्, as it would otherwise have been by I. 3. 8. S. 195. Had it been क्तिञ्च the affix would have been merely अ.

Thus कृ + क = कर्कः 'a white horse, a crab, a mirror, fire, a water-jar'; दाकः 'a generous man, an institutor of sacrifice'; धाकः 'an ox, a reservoir'; राका 'the full moon night, a river, a scab, a girl in whom menstruation has just commenced. अर्कः 'the sun', a leaf, a crystal; copper, कल्कः 'sinful; sin, filth and dirt, arrogance'.

By force of बहुलं, the affix क comes also after the root रञ् 'to play' (I. 906). Thus रङ्कः 'a poor man or miser'.

The र of रञ् is changed to ल by VIII. 2. 18 S. 2350 as belonging to the कपिलकादि class. Thus रञ् + क = लञ् + क = लङ्क. To this we add the feminine affix टाप् and thus get लङ्का 'Ceylon', a harlot, a branch, a kind of grain.

३२४ । सृवृभूशुषिमुषिभ्यः कक् । ३ । ४१ ।

'सृक उत्पलवातथीः' । वृकः श्वापदकाकयोः । भूक छिद्रम् । शुष्कः । सुष्कोऽण्डम् ।

324. The affix कक् comes after the roots सृ 'to go', (III. 17) वृ 'to select' (V. 8.) भू 'to be', (I. 1) शुष् 'to dry up' (IV. 74) and शुष् 'to steal' (I. 707). 41.

Thus सृकः 'Air, an arrow, a lotus'; वृकः a beast of prey, a wolf, a crow, भूकन् a hole, time, शुष्कः 'dry'; सुष्कः 'testicle'.

Note:—In the Veda Bhāshya on सृकं संशय पविमिन्द्रतिग्मश्च the word सृकं is explained as सरणशीलं flowing. Pavi thunderbolt; samśāya fully sharpened, Mushka means a mass, heap, a thief, or tree; scrotum.

३२५ । शुक्रवल्कील्काः । ३ । ४२ ।

शुभ्रन्त्यलोपः । शुक्रः । 'बल्कं वल्कलमस्त्रियाच्' । 'उष दाहे' । अस्य लः । उल्का ।

325. The words शुक्रः 'a parrot, the Śirisha tree; name of a son of Vyāsa; the name of the Minister of Rāvana. वल्कः 'the bark of a tree' उल्का a meteor, are irregularly formed. 42.

These words are formed by adding *ka/k* affix to √शुष् 'to shine' (I. 459) the final letter of this root is elided, √वल् 'to go, approach, hasten', (I. 520) and √उष 'to burn', (I. 727) the ष is changed to ल respectively.

३२६ । ह्यभीक्षापाशल्यतिमर्चिभ्यः कन् । ३ । ४३ ।

'एके जुह्वान्यकेवलाः' । 'मेको मण्डूकनेषयोः' इति विश्वनेदिन्यौ । काकः । पाकः त्रिशुः । अल्कं शकलच् । अत्कः पथिकः शरीरावयवश्च । सर्कः शरीरवायुः ।

326. The affix क्च् comes after the roots ह् 'to go' (II. 36) भी 'to fear' (III. 2) कै 'to sound', (I. 964) पा 'to drink' (I. 972) यल्, 'to go', (I. 896) अल् 'to go walk 'wander', (I 38) चर्च् 'to cleanse, sound, to threaten to hurt', (X. 107). 43.

Thus ह् + क्च् = एकः 'one, chief, alone', भी + क्च् = मेकः 'a frog and according to the authors of Viśva and Medini, also a sheep or rain.' काकः 'a crow, a lame man, bathing by dipping the head only into water, a sectarial mark, a kind of measure, name of a Dvīpa, name of several plants, a multitude of crows, a modus coeundi. पाकः 'very young; grey-ness of hair caused by old age; cooking, boiling &c.' यल्क्च् = शकलच् the scale of a fish, bark, rind, a part, portion fragment.

अत्कः 'a traveller' a limb or member of the body'. सर्कः 'the vital breath life wind.' Some say √march is a sautra dhātu. मर्चयति = मर्त्सयति (Veda Bhāshya.)

By force of बहुल, the affix क्च् comes after the root शो 'to sharpen, whet; make thin, attenuate' (IV. 37). Thus शो + क्च् = शाकः 'name of the sixth Dvīpa, power, strength, the peak, tree &c.' The root शो becomes शा by VI. 1. 45. S. 2370.

३२७ । नौ हः । ३ । ४४ ।

जहातेः कन्स्वान्तौ । निहाका गोधिका ।

327 The affix क्च् comes after the root हा 'to abandon' (III. 8) preceded by the pre-fix नि. 44.

Thus निहा + क्च् = निहाका 'a kind of lizard, the Gangetic alligator.' See Amarakośa I. 10. 22.

३२८ । नौ सदेर्दिञ्च । ३ । ४५ ।

'निष्कोऽस्त्री द्वेष्नि तत्पले' ।

328. The affix क्च् comes after the root सद् 'to split, to go, to be dejected' (I. 907), when it is preceded by the prefix नि and

the affix has the force of ङित्, whereby the last vowel with the consonant after it is to be elided. 45.

Thus त्रि सद् + क् = त्रिसकः 'a golden coin equal to one *karsha* or *suvarṇa* of 16 *māshas*'. The स is changed to ष by VIII. 3. 66. S. 2271. *Nishka* means a *diṅāra*, a thunderbolt, an ornament, gold in general, a piece of gold.

३२८ । स्यमेरीट् च । ३ । ४६ ।

स्यमीको बरुमीकः वृषभेदश्च । इट् इस्व इति केचित् । स्यमिकः ।

329 The affix क्त् comes after the root स्वच् 'to sound' (I. 878) and the augment ईट् is added to the affix. 46.

Thus स्वच् + ईट् + क्त् = स्यमीकः 'an ant-hill, a kind of tree.'

According to some 'the augment इट् is a short इ and not long ई. So the form is स्यमिकः ।

३३० । अजियुधुनीभ्यो दीर्घश्च । ३ । ४७ ।

'वीकः स्वाहातपत्रियोः' । वृका । वृको वायुः । नीको वृषभियेयः ।

330. The affix क्च् comes after the roots अज् 'to go', (I. 248), वृ 'to join, unite' (II. 23) वृ 'to shake, agitate', (V. 9) नी 'to lead' (I. 950) and the short vowel is lengthened: and so there is no *guna*. 47.

Thus अज् + क्च् = वीकः 'wind or a bird', वृका 'a louse'; वृकः 'wind' नीका 'a channel for irrigation' a kind of tree.

Note. — /aja is replaced by /vi by II. 4. 56. S. 2292.

३३१ । ह्रियो रश्च लो वा । ३ । ४८ ।

'ह्रीका ह्रीका अया मता' ।

331. The affix क्च् comes after the root ह्री to blush, be modest (III. 3) and the र is optionally changed to ल्; the vowel of the root is lengthened and so there is no *guna*. 48.

Thus ह्रीका or ह्रीका 'bashfulness' timidity.'

३३२ । शकैरुनीन्तोस्त्युनयः । ३ । ४९ ।

'उन' 'उन्त' 'उन्ति' 'उनि' एते चत्वारः स्युः । शकुनः । शकुन्तः । शकुन्तिः । शकुनिः ।

332. The four affixes उन, उन्त, उन्ति and उनि come after the root शक् to be able (V. 15). 49.

Thus शकुनः 'a bird in general, a vulture' a kind of song, an omen, a prognostic, शकुन्तः 'a kind of bird, a sort of insect'; शकुन्तिः 'a bird'; शकुनिः 'a bird, vulture', an eagle or kite; a cock; name of the villain in *Mahabhārata*.

३३३ । भुवो भिच् । ३ । ५० ।

भवन्तिवर्तमानकालः । बाहुलकादवेद्य । अवन्तिः । वदेर्यदन्तिः । 'किं वदन्ती जनश्रुतिः' ।

333. The affix भिच् comes after the root भू 'to be'; (I. 1). 50.

Thus भू + भिच् = भू + अन्त् (VII. 1. 3 S. 2169) + इच् = भवन्तिः 'the present time.'

By force of बहुलं, this affix comes also after the root अद् 'to protect' (I. 631). Thus अवन्ति: 'name of a city, the modern उज्जयिनी'.

So also after the root वद् 'to speak' (I. 1053). Thus वदन्ति: as in किंवदन्ती: 'a rumour.'

Note:—भवन्ती *f.* is another name of the present tense. See Mahâbhâshya अस्तिर्भवन्तीपरः प्रयोक्तव्यः ॥ The affix comes after कश् also. As कश् + क्तिच् = कुन्तिः। Here the initial अ of अन्त् is elided, and the root changed to कु ॥ The feminine is कुन्ती by ङीच् (IV. 1. 65. S. 520).

३३४ । कन्त्युङिस्तपेच्च । ३ । ५१ ।

काद्भुवः । 'क्षिपर्युर्ध्वन्तः' इत्युज्जयिनदत्तः । 'भुवन्वुः स्वामिचूर्णयोः' ।

334. The affix कन्त्युच् comes after the roots क्षिप् 'to throw' (IV. 14) and भू 'to be' (I. 1). 51.

The √bhû is read into the sūtra by the force of च 'and'.

Thus क्षिप् + कन्त्युच् = क्षिपर्युः 'the spring season' according to Ujjvala-datta, the body; a fragrant smell; भू + कन्त्युच् = भुवन्वुः 'a master; the sun'; the fire, the moon.

३३५ । अद्भुङ् नदेश्च । ३ । ५२ ।

चात्सिधेः । नदनुर्धेघः । क्षिपणुर्वातः ।

335. The affix अद्भुङ् comes after the roots नद् 'to sound' (I. 55) and क्षिप् 'to throw' (IV. 14), 52.

By the force of च 'and', the verb kship is read into this sūtra.

Thus नद् + अद्भुङ् = नदनुः 'a cloud'; क्षिपणुः 'wind'. There is no guṇa as the affix is ङित् (I. 1. 5. S. 2217).

३३६ । कृष्टुदारिभ्य उन्नन् । ३ । ५३ ।

'कषणो घृष्टभेदः स्वात्कषणा च कृपा मता' । कषणः । दासणच् ।

336. The affix उन्नन् comes after the roots कृ 'to scatter', (VI. 116), वृ 'to choose', (V. 8) वृ 'to kill, hurt', (IX. 23). 53.

Thus कृ + उन्नन् = कषणः 'pity, a kind of a tree; कषणा means compassion; कषणः 'the ocean, firmament, the sun, the Varuṇa tree'. दासणच् 'severity, cruelty, horror'. The affix is added to the causative of the root दृः namely to √dâri.

३३७ । त्रौ रश्च लो वा । ३ । ५४ ।

'सवयस्तुतो युवा' ।

337. The affix उन्नन् comes after the root तृ 'to cross over' (I. 1018) and the र् is optionally changed to ल्. 54.

Thus तृ + उन्नन् = सवयः or सतुनः 'a young man'. The feminine is सवयी or सतुनी । The ङीच् is added as it belongs to the Gaurâdi class.

३३८ । लुघिपिशिन्धिभ्यः क्तिन् । ३ । ५५ ।

लुघुनो म्लेच्छभातिः । पिशुनः । निशुनश् ।

338. The affix उन्च् comes after the roots लुघ् 'to be hungry', (IV. 81) पिश् 'to shape, fashion, form', (VI. 143), निश् 'to associate with, to unite', and it is treated as क्तिन् and so there is no guṇa. 55.

Thus लुघ् + उन्च् = लुघुनः 'name of a savage race, the Mlechhas'; पिशुनः 'a slanderer, traitor,' a spy. निशुनश् 'a pair, couple, sexual union.'

Note:—निधि is a sautra root. पिशुनं means also cotton, a crow, saffron, a goblin.

३३९ । फलेर्गुक्च । ३ । ५६ ।

फल्युनः पार्थः । प्रजादाण् । फाल्युनः ।

339. The affix उन्च् comes after the root फल् 'to bear fruit' (I. 563) and the augment गुक् is added to the root. 56.

Thus फल् + गुक् + उन्च् = फाल्युनः 'name of Arjuna'. A name of a river : a kind of tree.

As this word belongs to the प्रजादि class of Gaṇapātha, the affix अण् comes after it. Thus फाल्युनः ।

३४० । अशैर्लशश्च । ३ । ५७ ।

लशुनश् ।

340. The affix उन्च् comes after the root अश् 'to eat' (IX. 51) which is replaced by लश्. 57.

Thus अश् + उन्च् = लश् + उन्च् = लशुनश्. 'garlic.

३४१ । अर्जेर्गिलुक्च । ३ । ५८ ।

अर्जुनः ।

341. The affix उन्च् comes after the causative of अञ् to go, stand (I. 189) and there is the elision of णिच् the sign of the causative. 58.

Thus अञ् + णिच् + उन्च् = अर्ज् + ० + उन्च् = अर्जुनः name of the third Pāṇḍava who was a son of Kunti by Indra.

Note:—The root may be अर्ज् of the Churādi class (X. 186). Arjuna means white, clear, bright, peacock, a cutaneous disease, a tree : the only son of his mother.

३४२ । तृणाख्यायां चित् । ३ । ५९ ।

चित्रवाद्यस्तोदासः । अर्जुनं तृणम् ।

342. When अर्जुन means grass, the affix is treated as चित्, which thereby places the accent on the final syllable. 59.

Thus अर्जुनं च a kind of grass.

Note:—अर्जुनी a procuress, bawd, a cow, a kind of serpent, name of Ushâ wife of Ani ruddha, name of a river: अर्जुनम् silver, gold, slight inflammation of the white of the eye, grass.

३४३ । अर्तेश्च । ३ । ६० ।

अवगाः ।

343. The affix उन्च् comes after the root ऋ 'to go' (III. 16) and it is treated as चित्, throwing the accent on the final (VI. 1. 163. S. 3710). 60.

Thus ऋ + उन्च् = अर्जुनः 'the sun'; tawny, perplexed, embarrassed, dumb, red color, the dawn personified as charioteer of the sun, a kind of leprosy a poisonous creature, a plant, molasses.'

३४४ । अजियमिश्रीङ्भ्यश्च । ३ । ६१ ।

'अयुनं देवमभिरस्' । अयुना । अयुनोऽजगरः ।

344. The affix उन्च् comes after the roots अज् 'to go', (I. 248), यच् 'to check, curb, restrain', (I. 1033) and शी 'to sleep' (II. 22): and the affix is चित् । 61.

Thus अज् + उन्च् = वी (II. 4. 56. S. 2292) + उन्च् = अयुनम् 'a temple'; अयुनो 'the river Yamunâ, Jumna, अयुनः, Python.

Note:—In the mantra विश्वानि देव अयुनानि विद्वाच्, the word अयुना is explained as अज्ञानानि 'thoughts' in the Veda Bhasâhya. In the Nighanṭu, Vayuna is read synonym with अज्ञा and अज्ञस्य ।

३४५ । वृत्तुवदिह्निकमिक्किभिभ्यः सः । ३ । ६२ ।

वर्षच् । 'तर्षः अक्षयसुद्रयोः' । वरसः । वरसं । वरसः । वंसः । 'कंसोऽखी पानभाजनम्' । कंसं वरसम् ।

345. The affix च् comes after the roots वृ 'to select', (IX 16) तृ 'to cross', (I. 1018), वद् 'to speak', (I. 1058), हृच् 'to kill' (II. 2) कश्च् 'to shine', (I. 470), कश्च् 'to injure' (I. 716). 62.

Thus वृ + च् = वर्षच् 'a year'; तर्षः 'flood or the ocean'; वद् + च् = वरसः 'a calf, a boy, son'; one just born, but the neuter वरसच् means 'the breast'; वंसः a swan, goose, duck, flamings, the supreme soul, the individual soul, the vital airs, the sun, Shiva, Vishnu, an unambitious monarch, an ascetic of a particular order, a spiritual preceptor, one free from malice, a mountain, envy, a buffalo. कंसः 'a drinking vessel; also the name of the maternal uncle of Krishna. कश्च् 'a star an asterism.

Note:—In वर्षच् &c. there is no intermediate ह् because of the prohibition of VII. 2. 9. S. 3163. The च् is not changed to ष् as a diversity. But there is वरस change in कश्च् । Though all commentators on Unâdi sūtras have given वर्षच् and तर्षच् as illustrations: yet the forms वर्षच् and तर्षच् are also valid according to the authority of the Mahâbhâshya. In the other alternative, the forms will be वर्षच् and तर्षच् । Or the latter forms may be evolved from वृषि वृषि

' a star name of a mountain, a bear, a kind of plant / north. pl. the pleiades.

३५० । ऋषिर्जाती । ३ । ६७ ।

'ऋषोऽद्विभेदे भरलुके' इति च ।

350. The affix च comes after the root ऋष् 'to go, to kill', (VI. 7) and the word so formed means a species of an animal. 67.

Thus ऋष् + च = ऋषः 'a bear; a name of a mountain'.

Though the word has been formed by the last sūtra also, the present sūtra makes a niyama, namely √rish never takes च except when it denotes a species: while the other three roots take च without any such restriction.

३५१ । उन्दिगुथिकुविभ्यश्च । ३ । ६८ ।

उत्सः प्रस्त्रवणश्च । गुत्सः स्तवकः । कुषो जठरश्च ।

351. The affix च comes after the roots उन्द् 'to wet, moisten', (VII. 10), गुष् 'to be angry (IX. 45), and कुष् 'to extract, (IX. 46), and it is treated as कित् । 68.

Thus उन्द् + च = उत्सः 'a spring, fountain', the द् of the root is elided by VI. 4. 24 S. 415.

गुत्सः 'a bunch of flowers'; a pillar, a pearl necklace, the plumage of a peacock. कुष्ः 'the womb'.

३५२ । गृधिपययोर्दकौ च । ३ । ६९ ।

गृत्सः कामदेवः । पयः ।

352. The affix च comes after the roots गृष् 'to covet', (IV. 136) and पय् 'to purchase, to praise' (I. 466) the ष् and ण of the roots are respectively changed to इ and क् । 69.

Thus गृष् + च = गृद् + च = गृत्सः 'the God of love'; पय् + च = पक + च = पयः 'a fort night, &c'. Q. The ष् ordinarily would have been changed to ष् by चर्त्त rule; and so we get गृत्स? Ans. No. The चर्त्त is asiddha, and so there would have been षष् by VIII. 2. 37 S. 326.

३५३ । अशोः सरः । ३ । ७० ।

अशरश्च ।

353. The affix सर comes after the root अष् 'to pervade' (V. 18). 70.

Thus अष् + सर = अशरश्च a letter. The ष is changed to श, and the latter to क by S. 294 and 295. The word means All-pervading, the supreme Brahman, the Summum Bonum, the letters of an alphabet. Ujvaladatta reads the affix as सरश्च having an indicatory ष्; but it is incorrect. For ष् would place the accent on the first syllable (VI. 1. 197 S. 3686): while

the word has acute on the middle, by the affix accent (III. 1. 3. S. 3708). As in the following Rik mantra अचो अचरे परते इयोन् (Rv. I. 164. 39) and the following Yajush mantra ओषि च यतानि षट्पुष्पाणि । So also the Mahâbhâshya at the end of second Ahnika says अरनीते वा वरोऽचरत् ॥

३५४ । वसेश्च । ३ । ७१ ।

वत्सरः ।

354. The affix चर comes after the root वच् 'to dwell' (I. 1054). 71.

Thus वच् + चर = वत्सरः 'a year'. The च् of वच् is changed to त् because चर is an Ardhadhâtuka affix beginning with च. (VIII. 4. 49. S. 2342).

३५५ । सपूर्वाच्चिचत् । ३ । ७२ ।

संवत्सरः ।

355. The affix चर comes after the root वच् 'to dwell' when it is preceded by any upapada, and the affix is treated as चिच, which places the accent on the last syllable. 72.

Thus वच् + वच् + चर = संवत्सरः 'a year'. So also इदुवत्सरः, परिवत्सरः &c. Some read the sūtra as संपूर्वाय, which is incorrect, for चिच accent is not limited to संवत्सर only. As in mantra इदुवत्सराय परिवत्सराय the accent is on the final.

३५६ । कृधूमदिभ्यः कित् । ३ । ७३ ।

बाहुलकाम्न वत्सम् । 'कृसरः क्यात्तिलीदनम्' । धूसरः । भत्सरः । 'मत्सरा मसिका चेशा अंभ-
राली च सा मता' ।

356. The affix चर comes after the roots कृ 'to do', (VIII. 10), श् 'to shake', (V. 9), नद् 'to be pleased, satisfied', (VI. 99), and it is treated as कित् । 73.

Thus कृ + चर = कृसरः 'a dish made of milk, sessamum and rice'. Here the च is not changed to च्, because of the force of बहुल diversely, which governs all the Upâdi sūtras.

धूसरः 'the grey color'; च here also is not changed to च् because of the force of बहुल, मत्सरः 'envy, jealousy &c'. But मत्सरा means 'a gnat'. But in the Vedas, the etymological meaning of the word मत्सर is taken, namely 'cause of delight', Thus in इन्द्रमित्त्राय मत्सरम्, and तसिन्धवो मत्सरमिन्द्र पानम् (Rv. X. 30. 9)

३५७ । पते रश्च लः । ३ । ७४ ।

पत्सलः पन्थाः ।

357. The affix चर comes after the root पत् to fall, to move', (I. 898) and the र of the affix is replaced by ल. 74.

Thus पत् + चर = पत्सलः 'a road'.

३५८ । लन्यधिभ्यां कसरन् । ३ । ७५ ।

तसरः सत्रवेष्टने । अचरः अत्सिक् ।

358. The affix क्खरन् comes after the roots त् 'to stretch', (VIII 1) and श्च 'to go' (VI. 7). 75.

Thus त् + क्खरन् = त्खरः the shuttle. See Amarakoshá III. 2. 24. The च is elided by VI. 4. 37. S. 2428 श्च + क्खरन् = श्खरः 'a priest, a thorn'.

Note:—Riksharam means shower of rain, and riksharah *m* means a priest. But in the mantra अन्तरा श्चलवः सन्मुपप्या the word anriksharâh is explained as thornless.

३५९ । पीयुक्खिभ्यां कालन्ह्रस्वः संप्रसारणं च । ३ । ७६ ।

पीयुः सौम्रः । पियालो वृक्षभेदः । कुणालो देशभेदः ।

359. The affix कालन् comes after the roots पीय् (a sautra dhātu) and क्खण् 'to sound' (I. 477), and thereby the root piya is shortened to पियु and kvan is vocalised to कुण respectively. 76.

Thus पीय् + कालन् = पियालः 'name of a tree'; here the long ई of पीय has been shortened; क्खण् + कालन् = कुणालः 'the name of a country'.

By the force of बहुल 'diversely' which governs all the Unâdi sūtras the word भगालं (a skull) is formed by the addition of the affix कालन् to the root भङ् (to break).

Thus भङ् + कालन् = भङ्ग (VII. 3. 53. S. 2864) + कालन् = भगालन् (the च in भङ्ग is elided by VI. 4. 37 S. 2428.)

३६० । कठिकुषिभ्यां काकुः । ३ । ७७ ।

कठाकुः पक्षी । कुषाकुः सूर्यश्च ।

360. The affix काकु comes after the root कठ 'to live in distress', (I. 356) and कुष 'to extract'. (IX. 46). 77.

Thus कठ् + काकु = कठाकुः 'a bird'; कुष् + काकु = कुषाकुः 'fire, the sun, a monkey'.

Note:—Ujjvaladatta reads the root कष (I. 716) to injure instead of कुष, and gives the example कषाकुः । This is, however, against Dictionary. The Medini reads the word कुषाकुः । *Quere.* Is there any word as कषाकुः ?

३६१ । सतेर्दुक्च । ३ । ७८ ।

'सुदाकुर्वातवर्तितोः' ।

361. The affix काकु comes after the root च् 'to move' (I. 982) and the augment इक् is added to the root. 78.

Thus च् + इक् + काकु = सुदाकुः 'the wind, the river, a wheel, fire, a deer, the thunderbolt of Indra, the suns disc or orb'.

३६२ । वृतेर्वाद्दिश्व । ३ । ७९ ।

वार्ताकुः । वाहुलकाहुकारस्वाधवच् । वार्ताकच् ।

362. The affix काकु comes after the root वृत् 'to be, to exist' (I. 795) and the च् of the root is *vridhdied*. 79.

Thus वृत् + काकु = वार्ताकुः 'the egg-plant'. By the force of बहुलं 'diversely' which governs all Uṇādi sūtras, the उ of the affix काकु is replaced by अ. Thus वृत् + काकु = वृत् + काक = वार्ताकश् ।

३६३ । पर्दं निट्संप्रसारणसङ्क्षोपश्च । ३ । ८० ।

'सूदासुर्दृष्टिके व्याप्ते चित्रके च सरीसृपे' ।

363. The affix काकु, comes after the root पर्द 'to break wind', (I. 29) and it is treated as निट्, the र is changed to ऋ, and there is elision of the अ of the root. 80.

Thus पर्द + काकु = सूदाकुः 'a scorpion, a tiger, a panther, a serpent or a tree'.

३६४ । स्युवच्चिभ्योऽन्युजागूजक्नु चः । ३ । ८१ ।

अन्युजागूजक्नुजेति ऋषात्स्युः । 'सरयुर्जेयवातयोः' । यवागूः । 'वचक्नुर्विप्रवाग्निभोः' ।

364. The affixes अन्युच्, आगूच् and अक्नुच् come respectively after the roots सृ 'to go', (I. 982), यु 'to unite', (II. 23) वच् 'to speak'. (II. 54). 81.

Thus सृ + अन्युच् = सरयुः 'a cloud; and wind', यु + आगूच् = यवागूः 'rice gruel'; A.K. II. 9. 50. वच् + अक्नुच् = वचक्नुः 'a Brāhman or a good speaker'.

Note:—The word सरयु has been explained in the Veda Bhāshya as श्रीप्रवागी swift going, in commenting on the mantra सरयु रस्य सूररथः ।

३६५ । आनकःशीङ्भियः । ३ । ८२ ।

शयानकोऽजगरः । भयानकः ।

365. The affix आनक comes after the roots शी 'to lie down', (II. 22) and शी 'to fear'. (III. 10) 82.

Thus शी + आनक = शयानकः 'a python', भयानकः 'fearful, a tiger, name of Rahu, the sentiment of terror, one of the nine sentiments in poetry (रस).

३६६ । आणको लुधुशिङ्घिधाञ्भ्यः । ३ । ८३ ।

लवाणकं दात्रश्च । धवाणकोवातः । शिङ्घाणकः रक्षोऽन्ना । घृषोदरादित्वात्पक्षे कलोपः । 'शिङ्घाणं नासिकामले' । 'धाणको दीनारभागः' ।

366. The affix आणक comes after the roots लृ 'to cut', (IX. 13), घृ 'to shake, agitate', (IX. 17), शिञ्घ 'to smell', (I. 174) and धा 'to hold, to nourish'. (III. 10) 83.

Thus लृ + आणक = लवाणकश्च 'a sickle, scythe', धवाणकः 'wind'; शिङ्घाणकः 'mucus discharge from the nostrils', the final क of this word is sometimes elided by the force of VI. 3. 109. S. 1034, thus शिङ्घाणश्च 'the mucus of the nose, rust of iron, a glass vessel,; धाणकः 'a gold coin, part of a dinara'.

Note:—In the Vikramāditya Kosā Śinghāna means शिञ्घाणः केनङ्घिषीरे नकरेतश्च पिच्छले ॥

३६७ । उरुमुकद् विहीनिः । ३ । ८५ ।

उरु दाहे । उरुय लः उपमत्ययश्च । उरुमुकं ज्यसदङ्गात् । दृषातेर्विः । दर्विः । जुहोते-
र्निनिः । होनी ।

367. The words उरुमुकः 'a fire brand, torch', दर्वि 'a ladle, spoon', and होनी 'a sacrificer' are irregular. 84.

These are derived from the respective roots उरु 'to burn (I. 727) with the addition of the affix मुक्, the ष् of the root being replaced by ल्; दृ 'to hurt, kill', (V. 34) with the addition of the affix वि; and जु 'to worship' (III. 1) with the affix निन् । See A. K. II. 9. 34 for darvi.

३६८ । ह्रियः कुक् रश्च लो वा । ३ । ८५ ।

हीकुर्हीकुर्लज्जावात् ।

368. The affix कुक् comes after the root ही 'to shy' be modest or shy', (III. 13); and the र् of the root is optionally changed to ल् । 85.

Thus ही + कुक् = हीकुः or हीकुः 'modest or bashful'. The affix being कित् does not cause guna.

३६९ । ह्रिमृगिणवाभिदभिलूपुधुर्विभ्यस्तन् । ३ । ८६ ।

दृशभ्यस्तन्स्यात् । 'तितुल-' (३१६३) इति भेट् । हस्तः । मर्तः । गर्तः । यतः कर्तुर्ः । वातः । अन्तः । दन्तः । 'लौतः स्वादशुचिह्नयोः' । 'पोतो बालवहितयोः' । बाहुलकालुषेर्दीर्घश्च । हस्तं वापं धूलिर्जटा च ।

369. The affix तन् comes after the ten roots हृ 'to smile, laugh', (I. 757), मृ 'to die', (VI. 110), गृ 'to swallow (VI. 117), गृ 'to go', (II. 36), वा 'to blow', (II. 41), अच् 'to go', (I. 493), दच् 'to tame, conquer', (IV. 94), कृ 'to cut', (IX. 13), धृ 'to cleanse, to purify', (IX. 12) and धृ 'to hurt, injure, kill (I. 604) 86.

The हृत् augment is prohibited by VII. 2. 9 S. 3163. Thus हृत् + तन् = हस्तः 'the hand'; मर्तः 'the earth, 'the mortal, the human being'; गर्तः 'the hole'; यतः 'a deer or antelope'; वातः 'wind'; अन्तः 'the end'; दन्तः 'a tooth'; लौतः 'bears, a mark or sign'; पोतः 'a child, a boat'; धूर्तः 'a rogue'; the व् of धृत् is elided by VI. 1. 66 S. 873 and not by VI. 4. 21. S. 2655; the penultimate त् is lengthened by VIII. 2. 77 S. 354.

By the force of बहुल diversely' which governs all the Unadi sūtras the affix तन् comes after the root तुच् to sound, of which the short त् is lengthened. Thus तुच् + तन् = तुस्तच् 'sin, dust, matted hair'.

३७० । नज्याप हट् च । ३ । ८७ ।

नापितः ।

370. The affix तच् comes after the root आप् 'to obtain', (V. 14), preceded by the prefix न and there is also the augment हट्. 87.

Thus न + आप् + हृ + त् = नापितः 'a barber'. The न is not elided as a diversity. See VI. 3. 73 S. 757.

३७१ । तन्निमृद्धभ्यां क्तिच् । ३ । ८८ ।

तत् । घृतम् ।

371. The affix त् comes after the roots त् 'to spread', (VIII. 1), and घृ 'to die', (VI. 110), and is treated as क्तिच् which causes the nasal of tan to be elided, and prevents guṇa of √mri. 88.

Thus त् + त् = तत् 'any stringed musical instrument; wind'; घृ + त् = घृतम् 'death'.

३७२ । अस्त्रिण्शिक्यः क्तः । ३ । ८९ ।

अक्तम् । जितम् । घृतम् । शितम् ।

372. The affix क्त comes after the roots अञ्च् 'to smear, to make clear', (VII. 21), षृ 'to sprinkle, to shine', (III. 14), and चि 'to bind'. (V. 2). 89.

Thus अञ्च् + क्त = अक्तम् 'a tiger, a kind of fish'. This is according to Ujvaladatta. This appears to be wrong, for he cites Visva kosā अक्तं च वाह्यं च संकुले, but the true reading is च्यक्तं व्याह्रे च संकुले । घृतम् 'clarified butter', शितम् 'silver, white color, bound'; when used as a feminine, it means 'candied sugar'.

By the force of बहुल 'diversely' which governs the Unādi sūtras, the affix क्त comes also after the root ग् 'to go'. Thus ग् + क्त = ग्यक्तम् 'gleaning, truth, water, worship &c'.

३७३ । हुतनिभ्यां दीर्घश्च । ३ । ९० ।

हुतः । तातः ।

373. The affix क्त comes after the roots हु 'to go', (I. 391), and त् 'to spread' (VIII. 1) and the root vowels are respectively lengthened to long ऊ and आ. 90.

Thus हु + क्त = हुतः 'a messenger'. Its feminine is हुती (Gaurādi डीच्). हुति is from √dāh by ktich. त् + क्त = तातः 'father, brother &c'. It is a word of endearing address.

By the force of बहुल 'diversely' which governs the Unādi sūtras, the affix क्त comes also after the root शी 'to sleep', to lie down'. Thus शी + क्त = शीतम् or शीता । शीता means the furrow made by the plough. It is synonym of चीता ।

३७४ । जीमूट् जीदात्तः । ३ । ९१ ।

जीमूतः ।

374. The affix *kta* comes after $\sqrt{ji}$ (I. 593), and thereby the affix takes the augment $\sqrt{u}$ which is udatta : and the $\sqrt{}$ of the root is lengthened. 91.

By force of च 'and', there is lengthening of the vowel $\sqrt{}$ of the root.

Thus जि + $\sqrt{u}$ + क्त = जीवूतः 'a cloud, a mountain, a nourisher, an epithet of Indra'.

Note:—According to some, this sūtra is said to be a non-rishi one, that is, not approved of, or composed by any Rishi. Hence they read the word जीवूत in the Ganapātha in the $\sqrt{u}$ दीदरादि class.

३७५ । लोहृपलितौ । ३ । ९२ ।

लुभातेः क्तः तस्य जुद् धातोरु षः । लोहृप् । पलितम् ।

375. The word लोष्ट 'a clod, a lump of earth' and पलित 'grey hair, mud heat' are anomalous. 92.

They are irregularly derived from the respective roots लू 'to cut', (IX. 13), and पल् 'to go, move' (I. 892) by the addition of the affix क्त. After the root लू, the $\sqrt{}$ of the affix क्त is replaced by जुद् and the vowel of the root is also gunated. Thus लू + क्त = लो + जुद् + त = लोष्टः । Similarly पलितम् ।

Note:—लोष्ट is both masculine and neuter : so the plural is लोष्टानि or लोष्टाः ।

३७६ । हृद्याम्बामितम् । ३ । ९३ ।

हरितश्चेतौ चक्षुषेदौ ।

376. The affix इतम् comes after the roots हृ 'to steal, rob' (I. 917) and ह्ये 'to go, move' (I. 1012). 93.

Thus हृ + इतम् = हृदिह 'green or yellow color'; ह्ये + इतम् = रया + इतम् (VI. 1. 45. S. 2370) = र्वितः 'white color'; brilliant.

३७७ । रुहे रश्च लो वा । ३ । ९४ ।

'रोहितो घृगमत्स्ययोः' । लोहितं रक्तम् ।

377. The affix इतम् comes after the root र्ह् 'to grow'; (I. 912) of which the $\sqrt{}$ is optionally changed to ल. 94.

Thus र्ह् + इतम् = रोहितः 'red color, saffron, a kind of deer, a kind of fish' or लोहितम् 'blood.'

Note:—Rohita means red, a fox, a kind of deer, red horse, name of Hariśchandra's son, a kind of fish; *n.* blood, saffron, a straight rain bow. Lohita copper, Mars, a serpent, a kind of rice.

३७८ । पिशोः किञ्च । ३ । ९५ ।

पिशितं मांसम् ।

378. The affix इतम् comes after the root पिश् 'to shape, to light, to adorn' (VI. 143) and is treated as कित्. 95.

Thus पिश् + इतम् = पिशितम् 'flesh'.

३७९ । श्रु दक्षिस्वृहृिगृहिभ्य आद्यः । ३ । ९६ ।

श्रवाय्यो यज्ञपशुः । दवाय्यो गरुडो वृध्रज्ञ । स्वृहृयाय्योः । वृहृयाय्यो वृहृस्वामी ।

379. The affix आद्य comes after the roots श्रु 'to hear', (I 989), दृष् 'to grow', (I. 639), स्वृहृ 'to desire for', (X. 325), वृहृ 'to take' (I. 681). 96.

Thus श्रु + आद्य = श्रवाय्यः 'an animal fit for sacrifice', दवाय्यः 'a vulture, an epithet of garuḍa'; स्वृहृ दवाय्यः 'desirous of obtaining, or a star' and वृहृयाय्यः 'a house holder'.

Note:—In the Veda Bhâshya on the mantra उद्यतः श्रु वे भवति श्रवाय्यः the word Śravâyya is explained by श्रवणीय 'worthy of hearing.' So also the etymological meaning of दवाय्य is taken in the mantra दवाय्यो यो दन आद्य नित्यः ।

३८० । दिधिषायः । ३ । ९७ ।

दधातेर्द्वित्वनित्यं पुष्य । 'मित्र इव यो दिधिषायः' ।

380. The word दिधिषाय is formed by reduplication of the root धा 'to hold, to nourish', (III. 10) and adding the affix आद्य and the augment पुक् । 97.

Thus धा धा + पुक् + आद्य = दिधिषायः 'a false friend, spirituous liquor'. As in the mantra मित्र इव यो दिधिषायः । The reduplicate आ is changed to इ ।

Note:—Ujjvaladatta reads the sūtra as दिधिषाय्यः, and derives the word from √स्वति with the upapada dadhi : the word meaning clarified butter.

The author of Daśapâdî vritti derives it from √dhish to sound (III. 22), by reduplication and without guṇa, and changing the इ of the reduplicate into अ । The author Prasâda also gives the same derivation. But all these are erroneous. The Vedic reading is दिधिषाय्य and not दिधिषाय्य । *Quere*: may not the word दिधिषाय्य be derived regularly from √धिष् (III. 22) with reduplication, want of gunation and adding आद्य ? In this view, the augment पुक् need not be added.

३८१ । वृज एव्यः । ३ । ९८ ।

वरैष्यः । स्वयः ।

381. The affix एव्य comes after the root वृ 'to choose' (V. 9). 98.

Thus वृ + एव्य = वरैष्यः 'the best, the chief'.

३८२ । स्तव्यः क्सेय्यश्छन्दसि । ३ । ९९ ।

'स्तुनेय्यं पुष्ययर्मज्ञश्' ।

382. In the chhandas, the affix क्सेय्य comes after the root स्तु 'to praise' (II. 34). 99.

Thus स्तुवेयं पुस्वर्षस् (Rv. X. 120 6) स्तुवेयस् = स्तोतव्यस् worthy or deserving of being praised.' पुस्वर्षस् = बहुरूपस् protean in form.' Ujjvaladatta reads the sūtra as स्तुवः केयः and gives the example स्तुवेयः Indra. क् prevents गुण, and उवङ् augment is added. This is against the Veda and the commentary. The word is stusheyya and not stuveyya in the Vedas.

३८३ । राजेरन्यः । ३ । १०० ।

राजन्यो बहिः ।

383. The affix अन्य comes after the root राज् 'to shine' (I. 874) 100.

Thus राज् + अन्य = राज्ञ्यः 'fire'. Rājanya meaning a Kshatriya is formed by यत् under IV. 1. 137 S. 1153. It has svarit on the final.

३८४ । शूरम्योश्च । ३ । १०१ ।

शूरयस् । रमयस् ।

384. The affix अन्य comes after the roots शू 'to injure' (IX. 18) and रच् 'to play'. (I. 906). 101.

Thus शू + अन्य = शूरयस् 'a place of refuge'. रमयस् 'pleasant, delightful'.

३८५ । अर्तेर्निञ्च । ३ । १०२ ।

अरयस् ।

385. The affix अन्य comes after the root ऋ 'to go', (III. 16) and it is treated as निञ्च which places the accent on the first syllable. 102.

Thus ऋ + अन्य = अर्तेरयस् 'forest'.

३८६ । पर्जन्यः । ३ । १०३ ।

'पृषु खेचने' । यस्य जः । 'पर्जन्यः शक्रमेघयोः ।

386. The word पर्जन्य 'cloud, Indra' is irregular. 103.

This is formed by adding the affix अन्य to the root पृष् 'to sprinkle' (I. 737) and changing the ष् to ज्. It means a rain cloud, thundering cloud and Indra; and Vishṇu.

३८७ । वदेरान्यः । ३ । १०४ ।

'वदान्यस्त्यागिवाग्निनोः' ।

387. The affix आन्य comes after the root वद् 'to speak' (I. 1058). 104.

Thus वद् + आन्य = वदान्यः 'a liberal or generous person, a fluent speaker'. The line वदान्यस्त्यागिवाग्निनो is from Ajayakosha.

३८८ । अमिनक्षियजिवधिपतिभ्योऽन्नम् । ३ । १०५ ।

अमन्नं भाजन्म् । नक्षत्रम् । यज्ञः । वधप्रसाद्यथम् । पतत्रं तनूरहम् ।

388. The affix अन्नम् comes after the roots अन् 'to go',

(I. 493) गच्छ् 'to go', (I. 692) यज् 'to worship', (I. 1051) वध् 'to kill' (X. 14 and पर 'to go', (I. 898 . 105.

Thus अञ् + अञ् = अञ्जञ् 'a pot vessel'; नञ्जञ् 'a star'; यज्जञ् 'a Brâhman who maintains the sacred fire'; वध्जञ् 'a deadly weapon'; पतञ्जञ् 'a wing, pinion, a feather, a vehicle'.

Note:—See Amarakosha for पतञ्जञ् च तनूरहञ् (A. K. II. 5. 36). See VI. 3. 75 S. 759 for another derivation of नञ्जञ्॥ According to some yajatra means agnihotra ceremony. But it really means the deity worshipped in any ceremony: and has been so explained in Veda Bhâshya on सन्ते वायुर्वानिन गच्छतां संयज्जत्रैरंगति ॥

३८८ । गङ्गेरादिह्य कः । ३ । १०६ ।

कञ्जञ् । डलघोरिकत्वहमरणात्कञ्जञ् ।

389. The affix अञ्जञ् comes after the root गङ् 'to distil, to run as a liquid', (I. 814) and the ग is changed to क. 106.

Thus गङ् + अञ्जञ् = कञ्जञ्, a kind of vessel, a wife. Since ड् is interchangeable with ल, so we also get the form कलञ्जञ् 'a wife, hip'.

३९० । वृज्जश्चित् । ३ । १०७ ।

वरत्रा चर्मनयी रज्जुः ।

390. The affix अञ्जञ् comes after the root वृ 'to choose' (V. 8) and is treated as चित् which thereby places the accent on the last syllable. 107.

Thus वृ + अञ्जञ् = वरत्रा 'a strap, thong or girth of leather'. See A. K. II. 10. 31 In the following verse the चित् accent is patent:—वरत्रायै दायी वरत्रायः ।

३९१ । बुविद्देः कञ्जः । ३ । १०८ ।

'बुविद्देः कञ्जः' ।

391. The affix कञ्ज comes after the root विद् 'to know' (II. 55) preceded by the preposition बु. 108.

Thus बुविद् + कञ्ज = बुविद्देःकञ्ज 'a relative'.

Note:—Some read the affix as katran, with नित् । But it is erroneous: for we do not find the accent of नित् in बुविद्देःकञ्ज राध्या &c. The affix-accent is here on द् (III. 1. 3. read with VI. 1. 139.); and not on वि ॥

३९२ । कृतेर्नुञ् च । ३ । १०९ ।

कृन्तञ् लाङ्गलम् ।

392. The affix कञ्ज comes after the root कृत् 'to cut' (VI. 14) and there is also the augment उञ्. 109.

Thus कृत् + उञ् + कञ्ज = कृन्तञ्ज 'a plough'.

Note:—The word Kpintatram is explained as that which ought to be cut, namely, a forest, in the mantra घन्व च यद् कृन्तत्रं च । (Rv. X. 86. 20)

३९३ । अमृतं शि यजि पर्वि पचय नितमिन निहृयै र्भयोऽतच् । ३ । ११० ।

दग्धयोऽपस्वयात् । भरतः । भरतो वृत्त्युः । 'दर्शतः रतो वचर्षयोः' । यजतः ऋत्विच् । पर्वतः । पचतोऽङिः । अमृतो रोगः । तमत्स्वप्नापरः । नमतः प्रहः । हृयैतोऽङ्यः ।

393. The affix अतच् comes after the roots वृ 'to maintain', (I. 946), वृ 'to die', (VI. 110), दृश् 'to see', (I. 1037), यञ् 'to worship', (I. 1051), पच् 'to fill', (I. 608), पच 'to cook', (I. 1045), अच् 'to go', (I. 493), तच् 'to desire', (IV. 93), नच् 'to salute, to sound', (I. 1039), and हृच् 'to go, to desire, to be wearied' (I. 547). 110.

Thus वृ + अतच् = भरतः 'name of the younger brother of Râma, as well as of the son of Dushyanta and Sakuntala; an actor &c.;', भरतः 'death'; दर्शतः 'the sun, the moon'; यजतः 'an officiating priest at a sacrifice'; पर्वतः 'a mountain'; पचतः 'fire'; अमृतः 'sickness, disease'; तमतः 'desirous'; नमतः 'bent, bowed, an actor'; हृयैतः 'a horse'.

Note :—In the Daśapādî the sūtra is read as अहृयैह् &c. According to it, the affix comes after √dṛin (VI. 118) âdare, and √śîh (II. 22) to sleep; and he gives the examples as दरतः and षयतः; but not दर्शतः. This however is not correct: for we find दर्शतः in the following mantras: यजन्तमग्निं दर्शतं वृहस्पतय्; and तरशि विष्य दर्शतः (Rv I. 50. 4) and हृयै र्भयो दर्शतो रयः &c.

The word Yajata however has been explained in the Veda-Bhâshya by दृष्टव्य worthy of worship or what should be worshipped, in the mantra हिरवचशर्यं यजतो वृहन्तच् &c.

The word parvata means *m.* a tree, a kind of vegetable, a kind of fish, a Deva, name of a sage, a rock, hill, a mountain.

In the gloss on mantra परिव्र्यं हृयैतं हरिच् (Rv. IX 98. 7) haryata however is explained by "sarvaih sprihanîya" desired or liked by all.

३९४ । पृषिरङ्गिभ्यां कित् । ३ । १११ ।

पृषते वृगी विन्दुश्च । रजतश्च ।

394. The affix अतच् comes after the roots वृष् 'to sprinkle' (I. 737) and रञ्ज 'to color, to please' (I. 1048) and is treated as कित्. 111.

Thus वृष् + अतच् = वृषतः 'a variegated antelope, a drop of water, a spot, mark'; रजतश्च 'silver, gold, a pearl ornament, a mountain'. The nasal is elided because the affix is कित् ।

३९५ । खलतिः । ३ । ११२ ।

खलतिः खलोपः अतच्छ्रमत्ययात्तस्यैत्वं च । खलतिर्निष्केशशिराः ।

395. The word *khalati* is irregular. 112.

It is formed by the affix अतच् added to the root खल 'to stumble, to trip'; (I. 577), when the च् is elided, and there is short ह् added at the end. Thus खल + अतच् = खल + अतच् + ह् = खलतिः 'bald-headed'.

३९६ । शीङ्शपितृगमिवञ्चिजीविप्राशिभ्योऽयः । ३ । ११३ ।

सप्तभ्योऽयः स्यात् । शयथोऽजगरः । शपयः । रवयः क्रीकिलः । गमयः पथिकः पन्याश्च । बञ्चथो धूर्तः । वन्दीति पाठे वन्दते वन्दते वा वन्दयः स्तोता स्तस्यश्च । जीवय आयुष्नात् । प्राणयो बलवात् । बाहुलकाच्छमिदभिभ्यात् । 'शमयस्तु शमः शान्तिर्दान्तिस्तु दमयो दमः' ।

396. The affix अय comes after the seven roots शी 'to lie down', (II. 22), शप 'to curse', (I. 1049), र 'to sound', (II. 28), गम् 'to go', (I. 1031), वञ्च् 'to cheat', (I. 204 and X. 163) जीव 'to live' (I. 594), and म+अय 'to breathe' (II. 61). 113.

Thus शी+अय = शययः 'a python'; शपयः 'a curse'; रवयः 'the cuckoo'; गमयः 'a traveller' a road; वञ्चयः 'a rogue'. But when the reading in the text, *i. e.* in the sūtra is वन्द् (to salute) instead of वञ्च्, then we have वन्दयः 'a praiser, a bard, one who deserves praise'; जीवयः 'life'; प्राणयः 'strong, powerful, breaking.' By VIII. 4. 19 S. 2478 the न is changed to ण ॥

By the force of बहुल (diversely), which governs the Uṇādi sūtras, the affix अय comes after the roots शम् 'to be calm or quiet or tranquil' (IV. 92) and दम् 'to restrain' (IV. 94).

Thus शमयः 'tranquility, calmness'; दमयः 'self-restraint'. See Amarakosā III 2. 3 for the verse शमयस्तु शमः शान्तिर्दान्तिस्तु दमयो दमः ।

३९७ । भृजश्चित् । ३ । ११४ ।

भरथो लोकपालः ।

397. The affix अय comes after the root शृ 'to nourish or maintain, (III. 5) and is treated as चित्. 114.

Thus शृ+अय = भरयः 'a sovereign, fire, a deity presiding over one of the regions of the world'.

३९८ । रुदिविदिभ्यां ङित् । ३ । ११५ ।

रोदिनीति रुदयः शिशुः । वेत्तीति विदयः ।

398. The affix अय comes after the roots रुद् 'to weep' (II. 58) and विद् 'to know' (II. 55) and is treated as ङित्. 315.

Thus रुद्+अय = रुदयः शिशुः 'a weeping, or crying child'. विदयः 'knowing or the science of yoga'.

Note :—Ujvaladatta has read the sūtra as रुदिविदिभ्यां ङित्, *i. e.* the affix अय comes after the roots रु (to cry) and विद् and is treated as ङित्, and so he has evolved the form रु + अय = रुवयः ।

The author of Daśapādi vṛitti has read the sūtra as रुदि विदिभ्यां ङित्. But we have followed the Bhāshya and so have read the sūtra as रुदिविदिभ्यां ङित्. The affix is ङित् for in commenting on the sūtra गाङ् कुटादि &c. (I. 2. 1. S. 2461) Patanjali while enumerating ङित् affixes, mentions अयङ् thus : के पुनश्चङादयः ? अङ् अङ् नतिङ् अयङ् नङ् इति ॥

३९९ । उपसर्गे वसेः । ३ । ११६ ।

आवसथो वृहत् । संवसथो ग्रामः ।

399. The affix **अव** comes after the root **वस** 'to dwell' (I. 1054), when preceded by an upasarga. 116.

Thus **आ + वस + अव** = **आवसथः** 'a dwelling house'; **संवसथः** 'a village'.

Note:—Ujjvaladatta has read the sūtra as **सोपसर्गावसेः** whereas others have read it as **आदि वसेः**. According to this latter view, **āvasatha** is the only form; and not **samvasattha**.

४०० । अत्यविचमितमिनमिरभिलभिनभितपिपतिपनिपशि-
महिभ्योऽसच् । ३ । ११९ ।

त्रयोदशभ्योऽसच् स्यात् । अततीत्यतसो वायुरात्मा च । अवतीत्यवसो राजा भागुल्ल ।
चमत्यस्मिंश्चमसः सोमपानपात्रच् । ताम्यत्यस्मिन्निति तमसोऽम्बुकारः । नमसोऽमुकूलः । 'रभसो
वेगहर्षयोः' । लभसो धनं वाचकश्च । नभति नभयति वा नभस आकाशः । तपसः पक्षी चन्द्रश्च ।
पतसः पक्षी । 'पनसः कण्टकिफलः' । पणसः परयद्रव्यच् । महसं ज्ञानच् ।

400. The affix **असच्** comes after the following thirteen roots :
viz:—**अत्** 'to go' (I. 38), **अच्** 'to protect' (I. 631), **चच्** 'to drink,
to eat' (I. 497), **तच्** 'to desire' (IV. 93), **नच्** 'to salute' (I. 1031),
रच् 'to begin, to embrace, to long for' (I. 1023), **लभ्** 'to obtain'
(I. 1024), **नभ्** 'to injure' (I. 788 and IX. 48), **तप्** 'to suffer pain'
(I. 1034), **पत्** 'to go' (I. 898), **पत्** 'to praise' (I. 467), **पण्** 'to
purchase, to honor, to praise' (I. 466), **मह्** 'to honor, to re-
spect' (X. 321.), 117.

Thus **अत् + असच्** = **अतसः** 'wind, the soul'; lit. that which constantly
moves; **चमसः** 'the cup for drinking Soma-juice', lit. in which they
drink. **अवसः** 'a king, the sun'; lit. he who protects. &c; **तमसः** 'darkness', **नमसः**
(favorable, kindly disposed); **रभसः** 'violence, anger, joy', **लभसः** 'wealth,
a solicitor'; **नभसः** 'the sky, the ocean'; **तपसः** 'the sun, the moon, a bird';
पतसः 'a bird'; **पनसः** 'the jack-fruit', **पणसः** 'an article of sale, a com-
modity'; **महसच्** 'knowledge'.

Note:—**अतसो** *f.* common flax, hemp, linseed. **चमसः** a vessel can, ladle
&c. used at sacrifices for drinking the Soma juice, a cake made of barley.
पनसः the bread-fruit tree, a thorn, a kind of monkey, *f.* a kind of malady.

४०१ । वेजस्तुच् च । ३ । ११८ ।

बाहुलकादात्वाभावः । वेतसः ।

401. The affix **असच्** comes after the root **वेज्** 'to weave, to
sew' (I. 1055), and there is also the augment **वृट्**. 118.

By force of **बहुलं** (diversely) which governs the Unādi sūtras, the **आ** is
wanting. Thus **वे + वृट् + असच्** = **वेतसः** 'the reed'.

Note:—In the Daśapādi vṛitti, the sūtra is read as विद्यस्तु च, i. e. all the above operations take place after the root वी 'to go &c. (II. 39). Thus वी + वृद् + अस्च् = वेतसः ।

४०२ । वह्नियुभ्यां शित् । ३ । ११९ ।

वाहसोऽजगरः । यावसरुणसंपातः ।

402. The affix अस्च् comes after the roots वह् 'to carry' (I. 1053), and वृ 'to join' (II. 23), and is treated as शित्. 119.

Thus वह् + अस्च् = वाहसः 'the python, a water course'; यावसः 'a heap of grass'. There, is vṛiddhi as the affix is शित् ।

४०३ । वयश्च । ३ । १२० ।

वय गती । वायसः काकः ।

403. The affix अस्च् comes after the root वप् 'to go, move' (I. 504), and is treated as शित्. 120.

Thus वप् + अस्च् = वायसः 'a crow'.

४०४ । दिवः कित् । ३ । १२१ ।

दिवसं-दिवसश्च ।

404. The affix अस्च् comes after the root दिव् 'to play' (IV. I.), and is treated as कित्. 121.

Thus दिव् + अस्च् = दिवसश्च or दिवसः 'a day'.

४०५ । कृशूलिकलिगर्दिभ्योऽभश्च् । ३ । १२२ ।

करभः । शरभः । शलभः । कलभः । गर्दिभः ।

405. The affix अस्च् comes after the roots कृ 'to scatter' (VI. 116), शृ 'to injure' (IX. 18), शल् 'to go, to tremble' (I. 896), कश्च् to scratch (I. 526), and गर्द् 'to sound, to roar' (I. 58). 122.

Thus कृ + अस्च् = करभः 'the back of the hand from the wrist to the root of the fingers; the trunk of an elephant, a young camel'; शरभः 'a young elephant'; शलभः 'a grass-hopper, locust, a moth'; कलभः 'a young elephant'; गर्दिभः 'a donkey, the white water lily; smell: an insect.

४०६ । अजितृषिभ्यां कित् । ३ । १२३ ।

शृषभः । वृषभः ।

406. The affix अस्च् comes after the roots शृष् 'to go' (VI. 7) and वृष् 'to sprinkle' (I. 738) and it is treated as कित्. 123.

Thus शृष् + अस्च् = शृषभः 'a bull'; वृषभः 'a bull'.

Note:—Rishava means a bull, the male animal, the best or most excellent, the note शृ, the hollow of the ear, a boar's tail, a crocodile's tail, a dried plant, name of an antidote, an incarnation of Vishṇu, a sacrifice.

४०९ । रुषेर्निष्पृच्छ । ३ । १२१ ।

‘रुष हिंसायाच्’ । अस्मादभक्तिनतिक्रम्यात् । लुपादेशच् । ‘लुपभो वत्तदन्तिनि’ ।

407. The affix **अभच्** comes after the root **रुष्** ‘to be angry’ (I. 724) and is treated as **निट्** (which thereby places the accent on the first syllable) and also as **क्त्**. The root **रुष्** is replaced by **लुष्**: 124.

Thus **रुष् + अभच् = लुष् + अभच् = लुष्भः** ‘an elephant in rut’.

४०८ । रासिदक्षिभ्यां च । ३ । १२५ ।

रासभः । वल्लभः ।

408. The affix **अभच्** comes after the roots **रास्** ‘to cry’ (I. 657), and **वल्ल** ‘to go, to cover, to enclose’ (I. 520). 125.

Thus **रास् + अभच् = रासभः** ‘an ass, a donkey’; **वल्लभः** ‘a cowherd, a cook, beloved, dear, supreme, a lover, a favourite, an overseer, a good horse’.

४०९ । जृविशिभ्यां ऋच् । ३ । १२६ ।

जरन्तो महिषः । वेशन्तः । पलवलाच् ।

409. The affix **ऋच्** comes after the roots **जृ** ‘to grow old’ (IV. 22) and **विश्** ‘to enter’ (VI. 130). 126.

Thus **जृ + ऋच् = जृ + अन्तः** (VII. 1. 3. S. 2169) = **जरन्तः** ‘old, decayed’; **वेशन्तः** ‘a small pond, pool, fire’. A. K. I. 10. 28.

Note:—By the force of **बहुल** (diversely) which governs all Unādi sūtras, the affix **ऋच्** also comes after the root **अर्ह** (I. 776) ‘to deserve, merit, worthy of’, thus **अर्ह + ऋच् = अर्हन्तः** ‘a Buddhist or Jaina priest’.

४१० । रुहिलन्दिजीविशाशिभ्यः षिदाशिषि । ३ । १२७ ।

रोहन्तो वृषभेदः । नन्दन्तः पुत्रः । जीवन्त औषधच् । प्राणन्तो वायुः । पितृवान्डीष् । रोहन्ती ।

410. The affix **ऋच्** comes in the sense of benediction after the roots **रुह्** ‘to grow’ (I. 912), **नन्द्** ‘to be glad’ (I. 67), **जीव्** ‘to live’ (I. 594), **प्र + अर्** ‘to breathe’ (II. 61), and is treated as **षिट्**. 127.

Thus **रुह् + ऋच् = रोहन्तः** ‘a tree’; **नन्दन्तः** ‘a son’; **जीवन्तः** ‘a drug, life’; **प्राणन्तः** ‘wind’. Since the affix is treated as **षिट्**, the feminines of the above words are formed by adding **डीष्**. Thus **रोहन्तः + डीष् = रोहन्ती** ।

४११ । तृभूवहिवशिभासिशाधिगहिलगिहजिनन्दिभ्यश्च । ३ । १२८ ।

दशभ्यो ऋच्छ्यात् । स च षिट् । तरन्तः ससुत्रः । तरन्ती नौका । भवन्तः कालः । बहन्तो वायुः । वसन्त ऋतुः । भासन्तः सूर्यः । साधन्तो भिक्षुः । गडेर्यटादित्वाग्निस्त्वं हस्वः । ‘अद्यानन्त-’ (२३११) इति शेरयः । गण्डयन्तो जलदः । नण्डयन्तो भूषणच् । जयन्तः शक्रपुत्रः । नन्दयन्तो नन्दकः ।

411. The affix **ऋच्** comes after the following ten roots and is treated as **षिट्**:—1. **तृ** ‘to cross over’ (I. 1018). 2. **भू** ‘to be’

(I. 1). 3. वृ 'to carry' (I. 1053). 4. वृ 'to live' (I. 1054). 5. वाच 'to shine' (I. 655). 6. वाच 'to complete' (V. 17). 7. गृ 'to distil, to run as a liquid' (I. 814). 8. मृ 'to decorate' (I. 344). 9. जि 'to conquer' (I. 593) and 10 नृ 'to be pleased' (I. 67). 128.

Thus वृ + कृ = तरन्तः 'the ocean'. Since the affix is treated as वित्, the feminine of the word तरन्तः will be formed by adding डीष् to it; thus, तरन्ती 'a boat'. सवन्तः 'the present time'; वहन्तः 'the wind'; वसन्तः 'the spring'; भासन्तः 'the sun'; सायन्तः 'the mendicant'. The roots गृ, मृ, जि and नृ belong to the घटादि subdivision of the भ्वादि class and they get the designation of वित्; hence by VI. 4. 92. S 2568, they retain their penultimate short vowel before the causative णि. By VI 4. 55 S 2311, ञ्च् is substituted for the इ of णि before अन्त. So मृण्डयन्तः 'cloud'; मृण्डयन्तः 'ornament'; जयन्तः 'the son of Indra, नन्दयन्तः a son.

४१२ । हन्तेर्मुट् हि च । ३ । १२९ ।

हेतन्तः ।

412. The affix कृ comes after the root हृ 'to kill' (II. 2), and there is the augment वृ. The root हृ is replaced by हि 129. Thus हृ + वृट् + कृ = हि + वृट् + अन्त = हेतन्तः 'winter season'.

४१३ । भन्देर्नलोपश्च । ३ । १३० ।

भदन्तः प्रब्रजितः ।

413 The affix कृ comes after the root भन्दृ 'to tell a good news, to be glad' (I 12) and च् of the root is elided. 130.

Thus भन्दृ + कृ = भदन्तः 'an ascetic'.

४१४ । ऋच्छेररः । ३ । १३१ ।

ऋच्छरा वेश्या । बाहुलकाज्जर्जरभर्करादयः ।

414. The affix अर comes after the root ऋच्छृ 'to go' (VI. 15). 131.

Thus ऋच्छृ + अर = ऋच्छरा 'a harlot.'

By the force of बहुल (diversely) which governs the Uṇādi sūtras, the words चर्चरी a kind of song, the recitation of scholars', जर्जरं (the banner of Indar, and moss) and भर्करः (a kind of drum, the Kali age, a cane staff) are respectively derived from the roots चर्च् 'to read, to discuss', जर्च् (to say, to speak) and भर्च् (to speak') by adding the affix अर.

Note.—Svāmi Dayānanda Sarasvati derives such words as कदर, कदर, सन्दर, कन्दर, श्रीकर, कीटर, शवर, ससर, बर्जर, बर्जर, कर्पर, पिञ्जर, अन्वर, आहन्वर, कर्कर, लखर, तोखर &c, in short all words endings in अर, by the force of the बहुल (diversely) which governs the Uṇādi sūtras. According to him, कदली is the feminine formed by adding डीष् to the word कदर, the र् being replaced by ल by VIII. 2. 18. S. 2350 as belonging to the कपिलकादि class.

४१५ । अतिं कभिभ्रमिचमिदेविवासिभ्यश्चित् । ३ । १३२ ।

षड्भ्योऽरश्चिन्त्यात् । अरं कपाडच् । कनरः कायुकः । भ्रनरः । चनरः । देवरः । वासरः ।

415. The affix अर comes after the six roots अच् 'to go' (III. 16), कच् 'to love, to be enamoured of' (I. 470), भ्रच् 'to travel' (IV. 96), चच् 'to eat, to drink' (I. 497), and causatives of दिच् 'to play' (IV. 1), and वच् 'to live' (I. 1054), and it is treated as चित् (*i. e.* the accent is placed on the final syllable). 132.

Thus अच् + अर = अरं a covering, 'a door'; कनरः 'lustful, desirous'; भ्रनरः 'a bee, a lover'; चनरः 'a kind of an antelope'; देवरः 'brother-in-law, *i. e.* husband's younger brother'; वासरः 'a day of the week'.

Note:—Some have read in the sūtra वासिभ्यः instead of वासिभ्यः. Accordingly they derive the word वासरः (a cuckoo) from the root वाश् 'to roar, to sound' (IV, 54) with the addition of the affix अर.

४१६ । कुवः क्ररन् । ३ । १३३ ।

कुररः पक्षिभेदः ।

416. The affix क्ररन् comes after the root कु 'to make noise' (II. 33). 133.

Thus कु + क्ररन् = कुररः an osprey, 'a kind a bird'.

४१७ । अङ्गिमदिमन्दिभ्य आरन् । ३ । १३४ ।

अङ्गारः । मदारी वराहः । 'मन्दारः पारिजातकः' ।

417. The affix आरन् comes after the roots अङ् 'to go' (I. 155), मद् 'to be pleased' (I. 853), मन्द 'to praise' (I. 13). 134.

Thus अङ् + आरन् = अङ्गारः 'charcoal', the planet Mars; मदारः 'a hog, an elephant in rut' 'a thorn-apple or dhatura, a lover, libertine; मन्दारः 'the coral tree, an elephant', the celestial tree, the Arka plant, the dhatura plant, heaven; a cheat or rogue. After the root म्/मदा, there comes the affix अरन् also, as मदारः ।

४१८ । गडः कड च । ३ । १३५ ।

कडारः ।

418. The affix आरन् comes after the root गड् 'to distil, to run as a fluid' (I. 814, 65 (a)), and it is changed to कड. 135.

Thus गड् + आरन् = कडारः 'the tawny color, a servant'.

४१९ । शृङ्गारशृङ्गारी । ३ । १३६ ।

शृङ्गारः । शृङ्गारो रसः । 'शृङ्गारः कनकालुका' ।

419. The words शृङ्गारः 'sexual passion' and शृङ्गारः (a golden vase or pitcher) are irregular. They are derived from the respective roots शृङ् 'to injure' (IX. 18) and शृ 'to nourish or maintain' (III. 5), by adding the affix आरन् and the augments

तुच् and युक्. There is shortening of the vowel of the root तृ also. 136.

Thus तृ + तुच् + युक् + आरन् = तृंगारः the erotic sentiment, love, passion, coition, marks made with red lead on the body of an elephant. तृंगारः a golden vase or pitcher, a vase used at the coronation of a king.

४२० । कञ्जिमृजिभ्यां चित् । ३ । १३७ ।

कञ्जिः सौत्रः । कञ्जारो मयूरः । भाजारः ।

420. The affix आरन् comes after the roots कञ् (a sautra root) and घृञ् 'to purify' (II. 57), and is treated as चित् and so the acute is on the final. 137.

The root कञ् is a sautra one.

Thus कञ् + आरन् = कञ्जारः 'a peacock, the sun, an elephant, the belly, an epithet of Brahmā, a hermit. भाजारः 'a cat'.

४२१ । कमेः किदुच्छोपधायाः । ३ । १३८ ।

चिदित्यनुवृत्तेःतोदात्तः । कुमारः ।

421. The affix आरन् comes after the root कश् 'to love' (I. 470), and is treated as कित् and the penultimate vowel of the root is replaced by ष. 138.

Thus कश् + आरन् = कुमारः 'a son'. The anuvṛitti of चित् comes from the previous sūtra and so the accent falls on the last syllable.

Note:—कुमारः means a son, boy, a youth, a prince, an heir apparent, name of Kārtikeya, of Agni, a parrot, groom, Varunādri.

४२२ । तुषारादयश्च । ३ । १३९ ।

तुषारः । कासारः । सहार आग्रभेदः ।

422. The words tusāra and the rest are irregularly formed by the addition of the affix आरन्. 139.

Thus 1. तुषारः 'snow,' from the root तुष् 'to please' (IV. 75.) 2. कासारः 'a pond,' from कास् 'to make a sound indicating any disease' (I. 654). 3. सहारः 'the mango tree,' from the root सह 'to suffer' (I. 905).

४२३ । दीङो नुट् च । ३ । १४० ।

दीनारः सुवर्णभरणम् ।

423. The affix आरन् comes after the root दी 'to perish, die' (IV. 26), as well as the augment नुट्. 140.

Thus दी + नुट् + आरन् = दीनारः 'a golden coin'.

४२४ । सर्तेरपः षुक्च । ३ । १४१ ।

सर्षपः ।

424. The affix षपः comes after the root षृ 'to move' (III. 17) as well as the augment षुक्. 141.

Thus वृ + वृक् + ऋपः = वृषपः 'mustard seed'.

४२५ । उषिक्नुटिदलिकखिखजिभ्यां कपन् । ३ । १४२ ।

'उषपो वह्नि सूर्ययोः' । कुटपो मानभायदहम् । दलपः प्रहरणम् । कषपं याकपत्रम् । खजपं घृतम् ।

425. The affix कपन् comes after the roots उष् 'to burn' (I. 727), कुट् 'to be crooked' (VI. 73), दल् 'to burst open, split, clean, crack' (I. 581), कष् 'to bind' (I. 181), खज् 'to churn, agitate' (I. 250). 142.

Thus उष् + कपन् = उषपः 'fire, the sun'; कुटपः 'a measure of grain'; दलपः 'a weapon'; कषपं 'a vessel for vegetables'; खजपं 'clarified butter'.

४२६ । क्लणेः संप्रसारणं ऋ । ३ । १४३ ।

कुणपन् ।

426. The affix ऋप (kapan) comes after the root क्लवण् 'to sound, jingle, tinkle' (I. 477), and the semi-vowel ऋ is vocalised to उ ॥ 143.

Thus क्लवण् + ऋप = कुणपन् 'a dead body'.

४२७ । कपश्चाक्रवर्मणस्य । ३ । १४४ ।

स्वरे सेदः ।

427. According to Châkravarmaṇa, the affix कप should be used instead of kapan, which thereby places the accent on the first syllable of the affix itself. 144.

Thus क्लवण् + कप = कुणपन् । The accent is on the first ऋ of the affix.

४२८ । विटपपिष्टपविशिपोलपाः । ३ । १४५ ।

षाट्परीजनी कपन्प्रत्ययान्ताः । 'विट् शब्दे' । 'विटपः' । विशितेरादेः पः । प्रत्ययस्य तुट् । षटबस् । पिष्टपं भुवनम् । विशितेः प्रत्ययादेरित्बस् । विशिपं सन्दिपस् । 'वरतेः संप्रसारणम्' । 'उलपं क्षीमलं लुणपं' ।

428. The words विटपः 'a branch of a tree', पिष्टपः 'a division of the universe', विशिपं 'a temple', and उलपः 'a creeping plant' are irregularly formed. These are formed by adding the affix कपन् to the roots विट् 'to sound' (I. 338), विश् 'to enter' (VI. 130), and वल् 'to go, hasten' (I. 520). 145.

Thus विट् + कपन् = विटपः a branch, a bush, a thicket. विश् + कपन्. The ष of the root विश् is changed to प and there is the augment तुट् and the श् is also changed to ष, hence विश् + कपन् = पिश् + तुट् + कपन् = पिष्टपः a universe, a world. c. f. विष्टपम् । In forming विशिपं, the augment इत् comes before the affix कपन्. Thus विश् + इत् + कपन् = विशिपं a temple, an abode, a palace.

The word उलपं is formed by the root वल् undergoing *Samprasârana*. Thus वल् + कपन् = उलपम् a creeping plant, soft grass, a shrub.

Note:—The word विष्टप is so derived from √विश्, according to Ujjvala-atta. But others read the sūtra differently, instead of विष्टप they read

विष्टप। This seems more appropriate as बिष्टप is a well known word; as यत्र वृध्नस्य विष्टपं। A. K. II. 1. 6.

४२९। वृत्तेस्तिकन् । ३ । १४६ ।
वर्तिका ।

429. The affix विकृ comes after the root वृत्, 'to be, to exist, subsist' (I. 795). 146.

Thus वृत् + विकृ = वर्तिका 'a quail; a paint-brush'.

४३०। कृतिभिदिलतिभ्यः क्ति । ३ । १४७ ।

कृत्तिका । भित्तिका भित्तिः । सत्तिका गोधा ।

430. The affix विकृ comes after the roots कृत् 'to cut' (VI. 141), भिद् 'to penetrate' (VII. 2), सत् (a sautra root) and is treated as क्ति. 147.

Thus कृत् + विकृ = कृत्तिका 'the third of the 27 lunar mansions or asterisms, consisting of 6 stars, the Pleiades'; भित्तिका 'a wall, partition, a small house lizard' सत्तिका 'a kind of lizard'.

४३१। इष्टयशिभ्यां तकन् । ३ । १४८ ।

इष्टका । अष्टका ।

431. The affix तकृ comes after the roots इष् 'to desire for' (VI. 59), and अष् 'to pervade' (V. 18). 148.

Thus इष् + तकृ = इष्टका 'a brick'. अष्टका 'a collection of three days beginning with the 7th day after the full moon; the 8th day of three months on which the manes are to be propitiated'.

Note :—Sûtra VII. 3. 44. S. 463 might have caused the insertion of an इ, but it is not so because Pânini himself reads it as इष्टका in VI. 3. 65. S. 1009. Others say that VII. 3. 44. S. 463 is anitya because had इ been nitya, where was the necessity of reading a separate affix tikan.

४३२। इणस्तशन्तशसुनौ । ३ । १४९ ।

रेतयो ब्रह्मणः । स एव रतयाः ।

432. The affixes तयृ and तयसृ come after the root इण् 'to go' (II. 37). 149.

Thus इण् + तयृ = रतयः 'a Brâhman'. Similarly रतयसृ nom. s. रतया formed by taśasun, the अ is lengthened to आ in या by VI. 4. 14. S. 425. The dual is रतयवौ, pl. रतयसः। This word means a dappled horse also. The adjective रतय means of a variegated color.

४३३। वीपतिभ्यां तनन् । ३ । १५० ।

'वी गत्यादौ' । वेतनम् । पत्तनम् ।

433. The affix तनृ comes after the roots वी 'to go, to pervade' (II. 39), and पत् 'to fall' (I. 898). 150.

Thus वी + तनृ = वेतनम् 'pay, hire, wages'; पत्तनम् 'a town, city, a musical instrument'. See A. K. II. 2. 1.

४३४ । दृढलिभ्यां भः । ३ । १५१ ।

दर्भः । 'दरुभः स्याद्दृढविचक्रयोः' ।

434. The affix भ comes after the roots दृढ (IX. 23) 'to respect, tear-honor, worship' and दल् 'to burst open' (I. 581). 151.

Thus दृ + भ = दर्भः 'kuśa grass used at sacrificial ceremonies'; दल्भः a wheel, the name of a sage.

४३५ । अर्तिगृभ्यां भन् । ३ । १५२ ।

अर्भः । गर्भः ।

435. The affix भन् comes after the roots अर् 'to go' (I. 983) and गृ 'to sound' (IX. 28). 152.

Thus अर् + भन् = अर्भः a child; from it we get अर्भकः also with the affix कर्त्. गर्भः 'the womb, the belly, conception &c.

४३६ । इणः कित् । ३ । १५३ ।

इभः ।

436. The affix भन् comes after the root इण् 'to go' (II. 36) and is treated as कित्. 153.

Thus इण् + भन् = इभः 'an elephant.' See Amarakosā II. 8. 35.

४३७ । असिसङ्घिभ्यां कियन् । ३ । १५४ ।

अस्यि । सक्यि ।

437. The affix कियन् comes after the roots अस् 'to throw' (IV. 100) and सङ्घ् 'to stick to, to adhere' (I. 1036). 154.

Thus अस् + कियन् = अस्यि 'a bone' सक्यि 'the thigh'.

४३८ । प्लुषिकुषिशुषिभ्यः क्त्वि । ३ । १५५ ।

मुषिर्वत्तिः । कुषिः । शुषिर्वातः ।

438. The affix क्त्वि comes after the roots सुष् 'to burn', (I 736), कुष् 'to draw out' (IX. 46) and शुष् 'to become dry' (IV. 74). 155.

Thus सुष् + क्त्वि = मुषिः 'fire' the burning of a house, oil; कुषिः the belly, the womb, a cavern, the sheath. शुषिः 'wind' light, lustre.

४३९ । अशेर्नित् । ३ । १५६ ।

अशि ।

439. The affix ळि comes after the root अश 'to pervade' (V. 18) and it is treated as नित्. 156.

Thus अश् + ळि = अशि 'the eye'.

४४० । इषेः क्तुः । ३ । १५७ ।

इषुः ।

440. The affix क्त्वं comes after the root हृच् 'to desire for' (VI. 59). 157.

Thus हृच् + क्त्वं = हृक्त्वं 'sugarcane'. See Amarakosā II. 4. 163.

४४१ । अखितृस्तृतन्निभय ईः । ३ । १५८ ।

'अखीर्वारी रजस्वला' । तृतीः । स्तरीधूमः । तन्त्रीर्वीणादेर्गुणः ।

441. The affix ई comes after the roots अच् 'to protect' (I. 631), तृ 'to cross over' (I. 1018), स्तृ 'to cover' (IX. 14) and तन्त्र् 'to rule' (X. 139). 158.

Thus अच् + ई = अखीः 'a woman who has menstruated'. तृतीः 'a boat'; स्तरीः 'smoke'; तन्त्री the string of a flute &c.

४४२ । यापोः क्तिद् द्वे च । ३ । १५९ ।

ययीरश्वः । 'यपीः स्यात्स्त्रीसूर्ययोः' ।

442. The affix ई comes after the roots या 'to go, obtain' (II. 40) and चा 'to drink' (I. 972), and is treated as क्तिद् and there is reduplication of the roots 159.

Thus या + ई = यया + ई = ययी 'a horse', the guṇa is prevented by the affix being regarded as क्तिद्.

So also यपीः 'the sun and the moon'.

४४३ । लक्ष्मिर्मुट् च । ३ । १६० ।

लक्ष्मीः । इत्युणादियु तृतीयः पादः ।

443. The affix ई comes after the root लक् 'to mark' (X. 5), and there is the augment मुट् and the sign णि is elided. 160.

Thus लक् + मुट् + ई = लक्ष्मीः 'the goddess of prosperity.'

CHAPTER IV.

४४४ । वातप्रमीः । ४ । १ ।

वातशब्द उपपदे भाषातौरीप्रत्ययः । च च क्तिद् । वातप्रमीः । अयं स्त्रीबुधयोः ।

444. The affix ई comes after the root मा 'to measure, to limit' (II. 53) preceded by the word वात (wind) and is treated as क्तिद्. 1.

Thus वात + प्र + मा + ई = वातप्रमीः (an antelope, literally that which is as fleet as the wind). This word is both of the masculine and feminine gender.

Note:— Since the affix is क्तिद्, the long मा of √मा is elided by VI. 4. 140 S. 204. See A. K. II. 5. 7.

According to Amara all animals having two, or four or six feet and all reptile are of both genders. Subhāṭi, Chandra &c. have also taken वातप्रती as of both genders.

४४५ । ऋतन्वयञ्जिवन्वयङ्गुयर्पिन्मद्यत्यङ्गिकुमुकृशिभ्यः कलिज्यतुजलि-

जिष्ठुजिष्ठजिसन्वयनिथिनुत्यसासानुक् । ४ । २ ।

द्वादशभ्यः ऋतात्स्वः । अर्तैः कलिज्यत् । 'बद्धमुष्टिः करो रलिः सोऽरलिः प्रसृताङ्गुलिः' । वनोतेर्यत् । तन्वयत्पूर्वा रात्रिश्च । अञ्जेरलिश्च । अञ्जलिः । घनेरिष्टुश्च वनिष्टुः स्वविरामश्च । अञ्जेरिष्टुश्च । अञ्जिष्टो भातुः । अर्पबतेरिश्च । अर्पिसोऽग्रनांसश्च । मदेः स्वत् । मत्स्यः । अतैरिचिद् । अतिथिः । अङ्गेरलिः । अङ्गलिः । कौतेरसः । कवसः । अच इत्येके । कवचश्च । कौतेरासः । चघासो दुराक्षभा । कृशेरोमुक् । कृशातुः ।

445. The twelve affixes कलिच्, यत्, अलिच्, इष्टुच्, इष्टच्, इवच्, इयच्, इयिच्, उलि, अच (or अच according to some), आच and आनुक् come respectively after the twelve roots अ 'to go' (I. 983), तद्, 'to spread' (VIII. 1), अङ्क 'to decorate, to go' (VII. 21), वच् 'to beg' (VIII. 8), अच् 'to go' (VII. 21), अर्पिन् causative of √ri to go', मद् 'to be pleased' (IV. 99), अत् 'to go' (I. 38), अङ्ग 'to go' (I 155), कु 'to sound' (II. 33), यु 'to join' (II. 23), and कृष् 'to become lean or thin' (IV. 117). 2.

1. Thus अ + कलिच् = रलिः 'the closed fist', the elbow, the distance from the elbow to the end of the closed fist, a cubit. अरलिः a cubit of the middle length, from the elbow to the tip of the little finger; an ell. It is formed from ratni with the negative particle. The vowel अ is changed to र by sandhi (VI. 1. 77. S. 47) before the अ of अलिच् ॥ So we get ratni. In Daśapāṭi the affix is atnich without क and so it causes guṇa, and then the regular form is aratni. 2. तद् + यत् = तन्वयत् 'wind, night', a cloud, a thunderbolt. 3. अञ्ज् + अलिच् = अञ्जलिः 'the joined palms'. 4. वच् + इष्टुच् = वनिष्टुः 'part of the entrails of an animal offered in sacrifice; the rectum'. 5. अञ्ज् + इष्टुच् = अञ्जिष्टुः 'the sun'; according to some, the affix इष्टुच् comes after the root अञ्ज्, so they evolve the form अञ्जिष्टवत्युः 'the sun'. 6. अर्पिन् + इवच् = अर्पिंसः 'the heart, flesh in the heart'. 7. मद् + स्वच् = मत्स्यः 'a fish'; name of a country'. 8. अत् + इयिच् = अतिथिः 'a guest', lit. a traveller; name of a son of Kuśa and Munudavati and grand son of Rāma. अङ्ग + उलि = अङ्गलिः 'a finger'. 10. कु + अच or अच = कवसः or कवचः 'an armour, a prickly; shrub'. 11. यु + आच = चघासः a kind of Khadira. 12. कृष् + आनुक् = कृशातुः 'fire'.

Note :—The word tarīyatu has been explained by गर्जितं thundered, in the mantra आविहृष्योनि तन्वयत्तुर्न वृष्टिश्च; and by मेघ or cloud in the mantra वृष्टिर्न तन्वयत्तुः; and by अचनि or thunder-bolt in the mantra दिवश्चित्रं न तन्वयत्तुः । For वनिष्टु see the mantr, वनिष्टो हृदयादधि । The word अर्पिंस is derived from

the causative of अङ्; the पुक् is added by VII. 3. 36 S. 2570: and the causative sign ह् is elided by VI. 4. 51. S. 2313.

४४६ । अः करन् । ४ । ३ ।

उत्तरसूत्रे किङ्ग्रहादिह काकरस्य नेचबन् । शर्करा ।

446. The affix karan (kara) comes after the root ष् 'to injure' (IX. 18). 3.

In the next sūtra, the affix is treated as कित् therefore we conclude that it is not so in the present one, so the क् of the affix is not indicative and is not elided, and the guṇa operation is not prevented.

Thus ष् + करन् = शर्करा sugar: candied sugar, a pebble, gravel, small stone, a fragment, any hard particle.

४४७ । पुषः कित् । ४ । ४ ।

पुष्करम् ।

447. The affix करन् comes after the root पुष् to nourish (I. 732) and is treated as कित्. 4.

Thus पुष् + करन् = पुष्करम् 'a pond' a blue lotus, the tip of an elephant's tongue, the skin of a drum, the blade of a sword, the sheath of a sword, an arrow, air, sky, atmosphere, a cage, water, intoxication, the art of dancing, war, battle, union, a place of pilgrimage in Ajmere, the bowl of a spoon, a part, portion; a kind of serpent, a kind of drum, the sun, an epithet of Krishna, of Shiva &c.

४४८ । कलश्च । ४ । ५ ।

पुष्कलम् ।

448. The affix कल् also comes after the root पुष् 'to nourish' (I. 732). 5.

Thus पुष् + कल् = पुष्कलम् 'much, copious', full, complete, rich, magnificent, splendid; excellent, best, eminent, near, loud, resonant, a kind of drum: an epithet of Shiva, of mount Meru; a particular measure of capacity, alms to the extent of four morsels of food.

४४९ । गमेरिनिः । ४ । ६ ।

गमिष्यतीति गमी ।

449. The affix इनि comes after the root गम् 'to go' (I. 1031). 6.

Thus गम् + इनि = गमिन् n. s. गमी. one who intends to go. The force of the affix is that of futurity. See III. 3. 3. S. 3171. The गम्यादि of that sūtra refers to this गमी ॥

४५० । आङि शित् । ४ । ७ ।

आगामी ।

450. The affix **इनि** comes after the root **गच्** (to go) when preceded by the preposition **आङ्** and is treated as **णित्** (where by the penultimate vowel of the root is lengthened). 7.

Thus **आङ् + गच् + इनि = आगानित्**; n. s. **आगानी** 'coming, future' = **आग-निश्चयति** ।

४५१ । **मुवश्च** । ४ । ८ ।

भावी ।

451. The affix **इनि** comes after the root **भू** 'to be' (I. 1.) and is treated as **णित्**. 8.

Thus **भू + इनि = भावित्**, n. s. **भावी** 'future' = **भविश्चयति** ॥

४५२ । **मे स्यः** । ४ । ९ ।

प्रस्थायी ।

452. The affix **इनि** comes after the root **स्था** (I. 975) 'to stand' preceded by the preposition **प्र**. 9.

Since the affix is treated as **णित्** and as the root-stem ends in **आ**, the augment **युक्** (**य्**) is ordained by VII. 3. 33. S. 2761.

Thus **प्र + स्था + इनि = प्रस्था + युक् + इनि = प्रस्थायित्** 'departing, going' = **गन्तुकामः** ।

४५३ । **परमे कित्** । ४ । १० ।

परमेष्ठी ।

453. The affix **इनि** comes after the root **स्था** to stand (I. 975) preceded by the word **परमे** and is treated as **कित्** 10.

Thus **परमे + स्था + इनि = परमेष्टित्** n. s. **परमेष्ठी**. An epithet of Siva &c.

Note:—The affix being regarded as **कित्**, causes the elision of the **आ** of the root **स्था** by VI. 4. 64. S. 2372. By VI. 3. 9. S. 966, the locative ending of **परमे** is not elided, as it is a name. See A. K. I. 1. 16.

४५४ । **मन्थः** । ४ । ११ ।

मन्थतेरिनिः कित्स्यात् । कित्स्वान्नकारलोपः । मन्थाः । मन्थानी । मन्थानः ।

454. The affix **इनि** comes after the root **मन्थ्** 'to churn' (I. 43) and is treated as **कित्** which thereby causes the elision of **य्** of the root. 11.

Thus **मन्थ् + इनि = मय् + इनि = मयित्** 'a churning stick'. Its Nom. forms are **मन्थाः**, **मन्थानी**, **मन्थानः** by VII. 1. 86 and 87. S. 366 and 367.

४५५ । **पतस्थ च** । ४ । १२ ।

पन्थाः । पन्थानी ।

455. The affix **ini** comes after **पत्** to go (I. 898), and the final of **पत्** is replaced by **य**. 12.

Thus पद् + इनि = पद् + इनि = पयिद् । n. s. पय्याः, पय्यानी &c. See VII. 1. 86 and 87 S. 366 and 367.

Note :—The word पय is another word having the same meaning. It is formed by पय् affix of Paçhâdi as we find in Subhûti Chandra वाटः पयश्च मार्गश्च ।

From अद्भुत् with इनि of Matup-sense, we get अद्भुत्सिद् Indra lit. lord of heaven or thunderbolt. The nom. S. is अद्भुत्सः (the long आ is by VII. 1. 85 S. 365, and इ is changed to ष by VII. 1. 86. S. 366) dual अद्भुत्साम्, pl. अद्भुत्सवः । This is according to Ujjvaladatta. अद्भुत्सः meaning heaven and thunderbolt, is derived by adding the affix इ to the root सि to dwell (VII. 114) preceded by अद्भु thus अद्भवो देवाः सवन्ति अस्मिन् that in which the Devas (ṛibhus) dwell or decay, namely heaven or thunderbolt.

But the Daśapâdî derives the word ṛibhukṣhin from the root अद् to go, with the affix भुक्षिन्क् । The sūtra given there is अर्तेः भुक्षिन्क् । This sūtra is quoted in the Veda Bhāṣya on अद्भुत्सवनिर्द्भनाद्भुत्सवत्तये । (Rig Veda I. 112. 4). The difference in these two etymologies consists in this. The first (formed with इनि affix) is final acute : for the इ of इद् gets accent of the affix (III. 1. 8. S. 3708). In the other case, the accent is anomalous

४५६ । खजराकः ४ । १३ ।

खजाकः पक्षी ।

456. The affix आक comes after the root खञ् 'to churn, agitate' (I. 250). 13.

Thus खञ् + आकः = खजाकः 'a bird, a churning stick'.

Note :—Swāmi Dayānanda Sarasvatī says that the word नन्दाकः (a current, stream) from the root नन्द् (to move slowly) can be evolved under the present sūtra by the force of बहुत् (diversely) which governs the Uṇādi sūtras.

४५७ । बलाकादयश्च । ४ । १४ ।

बलाका । गलाका । पलाका ।

457. The words balākā &c are irregular. 14.

The words बलाका 'a crane, a mistress,' गलाका 'a pencil or small stick used in painting the eyes with collyrium' and पलाका 'a banner,' are irregularly formed by adding the affix आक to the respective roots बल् 'to breathe, to live' (I. 893), गल् 'to shake, stir, agitate' (I. 896) and पद् 'to go' (I. 898).

Note :—Swāmi Dayānanda Sarasvatī, under the present sūtra places also the following words :—बलाका (a female elephant) from the root बल् (to know); पलाका (a hurricane) from the root पु (to cleanse); पटाका (a bird) from the root पट् to go or move).

४५८ । पिनाकादयश्च । ४ । १५ ।

पातैरिषत् शुभ्र । स्त्रीषु'वीः पिनाकः स्याच्छुभ्रंकरश्चनोः । 'तत्र आघाते' । तडाकः ।

458. The words pināka &c. are also irregular. 15.

The words पिनाकः (the trident or the bow of Siva) and तडाकः (a pond) are irregularly formed by adding the affix आक to the respective roots पा 'to protect' (II. 47) the आ of which is replaced by ह and which receives the augment शुभ्र also ; and तड् 'to beat' (X. 43).

See Amarakosā III. 3. 14, for the verse शुभ्रयङ्करश्चनोः ।

Note:—Under the present sūtra, Svāmi Dayānanda Saraswati places the following words also:—तडाकः (a pond) from the root तड् (to beat); लडाकः (prosperity good fortune) from the root लद् (to be glad) 'श्यामाकः (a kind of grain or corn) from the root श्ये (to go, move), नभाकश्च (the cloudy sky) from the root नभ (to shine) with the negative particle न. पिषयाकः (oil cake) from the root पिष् (to grind), the ष of which is changed to र् and there is the augment of च. घातकः or घातकी (egg-plant) from the root हृत् (to exist), the ह्र of which is vriddhied. शुवाकः (the betel-nut tree) from the root शु (to sound indistinctly), the गुणation being prevented by the क in the affix.

४५९ । कषिकृषिभ्यामीकन् । ४ । १६ ।

कषीका पक्षिजातिः । 'दृषिका नेत्रयोर्लक्ष' ।

459. The affix ईकन् comes after the roots कष् to injure (I. 716), and दृष् 'to commit a mistake' (IV. 76). 16.

Thus कष + ईकन् = कषीका 'a kind of a bird'; VI. 4. 90 S. 2604. In the case of the root दृष्, the affix is added to the causative base. Thus दृष् + णि + ईकन् = दृष् + णि + ईकन् (VI. 4. 90. S. 2604) = दृषिका (the णि is elided by VI. 4. 51. S. 2313). It means the mucus discharge of the eyes. See A. K. II. 6. 67.

४६० । अनीकृषिभ्यां किकृष । ४ । १७ ।

अनीकृष् । दृषीकृष् ।

460. The affix ईकृष् comes after the roots अर् to breathe (II. 61) and हृष् 'to be glad' (IV. 119) and is treated as कित्. 17.

Thus अर् + ईकृष् = अनीकृष् 'an army'; दृषीकृष् 'an organ of sense'.

४६१ । कङ्कणः कङ्कणाश्च । ४ । १८ ।

कणश्च अस्माद्यङ्गुणतादीकण्यतोः कङ्कणादेशश्च । 'षण्टिकायां कङ्कणीका सैव प्रतिवरापि च' ।

461. The affix ईकृष् comes after the root कण् 'to sound' (I. 476) when it is conjugated in the षङ् शुभ्रयङ् intensive, which is replaced by कङ्कण. 18.

Thus कण् + यक् लुक् + ईकन् = कण् कण् + यक् लुक् + ईकन् (VI. 1. 9. S. 2395) = यकण् + ईकन् (VII. 4. 62. S. 2245) = य + लुक् + कण् + ईकन् (VII. 4. 85. S. 2643) = यक् कण् + ईकन् = कङ्कण् + ईकन् = कङ्कणीका a small bell or tinkling ornament.

४६२ । शृण्वृजां द्वे रुक् चाभयासस्य । ४ । १९ ।

शर्शरीको द्विः । पर्यरीको दिवाकरः । वर्वरीकः कुटिलशेषः ।

462. The affix ईकन् comes after the roots शृ 'to injure' (IX. 18), षृ 'to maintain' (IX 19), and वृ 'to choose' (V. 8). The reduplication of the roots takes place; and the augment यक् is added to the reduplicate 19.

Thus शृ + ईकन् = शृशृ + ईकन् = शृशृ + ईकन् (VII. 41. 66. S. 2244 and I. 1. 51. S. 70) = य + यक् + शृ + ईकन् (VII. 4. 60. S. 2179) = शर्शरीकः 'a rogue; a mischievous man,' पर्यरीकः 'the sun'; वर्वरीकः 'curly hair'.

४६३ । फर्फरीकादयश्च । ४ । २० ।

'स्फुर स्फुरणे' । अस्नादीकस्थानोः फर्फरादेशः । फर्फरीकं किवलयच् । दर्दरीकं वादिसच् । फर्फरीकं शरीरच् । तिल्लिडीको वृषभेद्यः । चरेदुर्श्च । चञ्चरीको ज्ञनरः । नर्नरीको हीनजनः । फर्फरीका गलन्तिका । पुषतेः पुषट्ठीकं वादिसच् । पुषट्ठीको व्याघ्रोऽग्निर्दिग्गजश्च ।

463. The words फर्फरीक &c. are irregularly formed by the addition of the affix ईकन्. 20.

Thus we add the affix ईकन् to the root स्फुर 'to throb, palpitate' (VI. 95), which is replaced by फर्फर. स्फुर् + ईकन् = फर्फर् + ईकन् = फर्फरीकश् 'a young shoot or branch'.

Note :—In the above mentioned manner, Ujjvaladatta evolves the form फर्फरीकश्.

But Tattva Bodhini says that, in fact, it is derived by the operation of the previous sūtra, i. e. the reduplication and the substitution of स् for ष of the root, elision of स् and the augment यक् take place and thus फर्फरीक is formed. Because in the the gaṇa sūtra चरेदुर्श्च च, which is included in this class, we read the anuvritti of द्वे यक् &c. so that anuvritti should be read into this sūtra also.

Similarly दर्दरीकश् 'a musical instrument' from the root दृ 'to hurt, to kill' (IX 23); and फर्फरीकश् the body; from the root फृ 'to grow old' (IX. 24), are formed by the addition from the affix ईकन्. The word तिल्लिडीकः (the Tamarind tree) is formed from the root तिच् 'to make wet (IV. 16). by adding the augment लुक् to the reduplicate and changing य to ड and affixing ईकन्.

Gaṇa sūtra. The augment लुच् is added to the reduplication of चर ॥

The word चञ्चरीकश् (a beetle) is formed from the root चर् 'to walk' (I. 591); to the reduplicate of which is added the augment लुच् when the affix ईकन् follows. The द्वे of the preceding sūtra is understood here also. Instead of adding the augment यक् to the reduplicate, लुच् is added in the case of √चर ॥

The words कर्मरीकः 'a poor man, a pauper, a wicked man,' and कर्करीकः ~~a water jar with hole in the bottom~~ from which the water drops upon the object of worship are derived from the reduplication of the roots च् 'to die' (VI. 110) and कृ 'to do' (VIII. 10) respectively and adding the augment बक् and the affix ईकन्.

The word पुण्डरीकश्च (a lotus, a musical instrument) is formed from पुण् to be pious (VI. 43), the letter ड is added to ण and then the augment बट् and the affix ईकन् come after it.

Thus पुण् + ईकन् = पुण् + ड + बट् + ईकन् = पुण्डरीकश्च a tiger, fire, one of the eight elephants that guard and preside over the eight cardinal points *i. e.* the elephant of the S. E. direction. The other meanings of this word are, a lotus flower, a white parasol, a kind of serpent, a species of rice, a kind of leprosy: a kind of mango tree, a pitcher: a mark on the forehead, a medicine, drug.

Note:—कर्मरीकः the palm of the hand with the fingers extended, n. a young shoot or branch, softness, f. का a shoe. दर्दरीकः a frog, a cloud, a kind of musical instrument. कः a musical instrument in general. कर्मरीकः the body. a region, country, a picture. तिस्रिडीकः a kind of bull. But तिस्रिडीकः means the tamarind tree, a sour sauce, चङ्गरीकः a large black bee.

४६४ । ईषेः कित्स्वश्च । ४ । २१ ।

इषीका यलाका ।

464. The affix ईकन् comes after the root ईष् 'to go' (I. 642), is treated as कित् and the long ई of the root is shortened. 21.

Thus ईष् + ईकन् = इषीका reed, rush, stalk of grass, an arrow, a sort of sugar-cane, probe, a painter's brush'. The कित् prevents गुणः. The very fact that the short इ is ordained to replace the long ई of the root, would have prevented गुणः. The making of the affix a कित् is unnecessary here; though it is necessary for the subsequent sūtras.

४६५ । ऋजेश्च । ४ । २२ ।

ऋजीक उपहतः ।

465. The affix ईकन् comes after the root ऋज् 'to go' (I. 189), and is treated as कित्. 22.

Thus ऋज् + ईकन् = ऋजीकः 'polluted, smoke', name of Indra, name of a mountain.

४६६ । सृतेर्नश्च । ४ । २३ ।

सृषीका लाला ।

466. The augment उच् and the affix ईकन् come after the root सृ 'to go' (I. 982), and the affix is treated as कित्. 23.

Thus सृ + उच् + ईकन् = सृषीका 'saliva'. See Amarakosā II. 6. 67.

४६९ । मृडः कीकच्कङ्कणौ । ४ । २४ ।

सृडीको घृगः । सृडङ्कणः मिश्रः ।

467. The affixes कीकच् and कङ्कण come after the root सृड् 'to be gracious &c. (VI. 38) and are treated as कित्. 24.

Thus सृड् + कीकच् = सृडीकः 'name of Siva, a fish, deer'; सृड् + कङ्कण = सृडङ्कणः 'a child'. Ujjvaladatta reads the affix as कीकच्. But it is wrong. The word सृडीक is end-acute owing to चित् accent. As in the verse सृडीके अस्य सुप्रती स्यात् the accent is चित् ॥

४६८ । अलीकाद्यश्च । ४ । २५ ।

कीकजन्ता निपात्यन्ते । 'अल भूषणादौ' । अलीकं निचया । यिपूर्वाद्बलीकं विमिश्रं खेवञ्च । 'बलीकं पटलमान्ते' इत्यादि ।

468. The words अलीकच् (false) &c. are irregularly formed with the affix कीकच्. 25.

Thus अल् 'to adorn (I. 548) + ईकच् = अलीकच्; the word अलीकच् (unpleasantness) is formed from the root अल् preceded by the preposition चि and adding the affix ईकच्.

The word बलीकच् 'the edge of a thatched roof' is similarly formed from the root बल् 'to go' (I. 520). So also other forms.

Note:—The word बल्नीकच् (An ant-hill) is formed from the root बल् with the additions of the augment लुट् and the affix ईकच्.

The word वाहीकः (the cow, the horse) is formed from the root वह् (to carry), the vowel of which is *vrīdhīed* before the affix ईकच्.

The word सुप्रतीकः (an epithet of Kāmadeva, of Siva, of the elephant of the north-east quarter) is formed from the root हण् (to go) preceded by सुप्र, and the root हण् takes the augment लुट्. Thus सुप्र + हण् + ईकच् = सुप्र + लुट् + ह् + ईकच् = सुप्रतीकः ॥

The word शमीकः (the name of a Rishi) is formed from the root शच् (to restrain) by adding the affix ईकच्.

४६९ । कृत्तुभ्यामीषन् । ४ । २६ ।

करीबोऽस्त्री शुष्कगोमये । तरीषस्तरिता ।

469. The affix ईषन् comes after the roots कृ 'to scatter' (VI. 116) and वृ 'to cross over' (I. 1018). 26.

Thus कृ + ईषन् = करीबः 'dry cow-dung'. So also तरीषः 'a boat'.

४७० । शृषुभ्यां किरुच । ४ । २७ ।

शिरिषः । पुरीषस् ।

470. The affix ईषन् comes after the roots शृ 'to injure' (IX. 18) and पृ 'to nourish' (IX. 19) and is treated as कित्. 27.

Thus शृ + ईषन् = शिरिषः (a kind of a tree); the श् of the root शृ is changed to श्र् by VII. 1. 100. S. 2390 read with I. 1. 51. S. 70. So also पुरीषस् 'faeces'.

The अच् is changed to उच् by VII 1. 102 S. 2494, read with I. 1. 51. S. 70. See Amarakosá II 6. 68.

४९१ । अर्जंर्जंज च । ४ । २८ ।

‘अजीषं पिष्टपचनम् ।’

471. The affix ईर्च् is कृच् when it comes after the root अर्ज् ‘to procure’ (I. 242) which is replaced by अच्. 28.

Thus अर्ज् + ईर्च् = अच् + ईर्च् = अजीपच् ‘a frying pan’.

Note:—It also means the residue of Soma. See gloss on the Mantras अजीषिणं वृषणसद्यत त्रिवे; असत्यो पातु नचवान् अजीषो &c. See Amarakosá for the verse अजीषं पिष्टपचनं (A. K. II. 9. 32).

४९२ । अम्बरीषः । ४ । २९ ।

अयं निपात्यते । अत्रि शब्दे । ‘अम्बरीषः पुमान्भ्राष्ट्रश्च । अम्बरस्तु ‘ह्रीवेऽम्बरीषं भ्राष्ट्रो ना’ ।

472. The word अम्बरीषः is irregularly formed. 29.

It is from the root अच् ‘to sound’ (I. 403) by adding the affix ईर्च्.

The author of the comment on the Unâdi sūtras says when used in the masculine the word अम्बरीष, means ‘a frying pan’.

The author of the Amarakosá says that the word अम्बरीष when used in the neuter gender means a frying pan. See Amarakosá II. 9. 30.

Note:—The masculine form अम्बरीषः is given by the author of the Unâdi sūtras only; but in Sanskrit lexicons, the word is exhibited in the neuter gender. It means also regret, remorse, war, battle, one of the bells, a young animal, colt, the sun, the hog plum plant, name of Vishṇu, name of Śiva, name of a king of the solar race who was celebrated as a worshipper of Vishṇu.

४९३ । कृशृपृकटिपटिशौटिभ्य ईर्च् । ४ । ३० ।

कटीरो वंशाङ्कुरः । शरीरच् । परीरं फलच् । कटीरः कन्दरीरोजवत्प्रदेशश्च । पटीरश्चन्दनः कण्टकः कामश्च । ‘शौटीरस्त्यानिवीरयोः’ । ब्रह्मणादित्वात्पञ्च । शौटीर्यच् ।

473 The affix ईर्च् comes after the roots कृ to scatter (VI. 116), शृ ‘to injure’ (IX. 18), पू ‘to fill’ (IX. 19), कट् to rain, to cover (I. 315), and to go (I. 342); पट् ‘to speak’ (X. 212), and शौट् ‘to be proud or haughty’, (I. 310). 30.

Thus कृ + ईर्च् = कटीरः ‘the shoot of a bamboo’; शरीरच् ‘the body’; परीरच् ‘a fruit’; कटीरः ‘a cave, the hip’; पटीरः ‘sandal wood, the God of love, that is the cupid’; शौटीरः ‘an ascetic, a hero’. As in the Guṇa patha, the word शौटीर is enumerated in the ब्रह्मणादि class, it takes the affix पञ्च् also by V. 1. 124 S. 1788. Thus शौटीर्यच् (pride, arrogance. &c).

By the force of बहुल (diversely) which governs the Unâdi sūtras, the words हिरडीरः (a man) from the root हिङ् ‘a wander’ (I. 287) किरनीरः (the variegated color, the orange tree) from the root कृच् (to walk, to step), जम्बीरः (the citron tree) from the root जच् (to eat), हृषीरः (a quiver) from

the root $\sqrt{\text{पूर}} (to\ fill\ up)$ and other words ending in $\sqrt{\text{ईर}} \& g$ कुम्भीरः (an alligator), कुटीरः (a hut) &c. are evolved under the present rule.

४७४ । वशेः क्तिम् । ४ । ३१ ।

उशीरश्च ।

474. The affix $\sqrt{\text{ईरन्}}$ comes after the root $\sqrt{\text{वश्}}$ to shine (II. 70) and is treated as क्तिम्. 31.

Thus $\sqrt{\text{वश्}} + \sqrt{\text{ईरन्}} = \text{उशीरश्}$ 'the fragrant root of the plant *Andropogon muricatus*'; the root $\sqrt{\text{वश्}}$ undergoes Samprasāraṇa, since the affix is regarded as क्तिम्. See Amarakosā II. 4. 164.

४७५ । कश्मेरुट् च । ४ । ३२ ।

कश्मीरो देवः ।

475. The augment $\sqrt{\text{यद्}}$ and the affix $\sqrt{\text{ईरन्}}$ come after the root $\sqrt{\text{कश्}}$ a sautra root and the affix is treated as क्तिम्. 32.

Thus $\sqrt{\text{कश्}} + \sqrt{\text{यद्}} + \sqrt{\text{ईरन्}} = \text{कश्मीरः}$ 'Kashmir'.

Another form is कश्मीरः under the Prishodarādi class.

४७६ । कृज उच्य । ४ । ३३ ।

कुरीरं नैयुनश्च ।

476. The affix $\sqrt{\text{ईरन्}}$ comes after the root $\sqrt{\text{कृ}}$ 'to do' (VIII. 10), the $\sqrt{\text{ञ्}}$ of which is replaced by $\sqrt{\text{उ}}$ (I. 1. 51. S. 70). 33.

Thus $\sqrt{\text{कृ}} + \sqrt{\text{ईरन्}} = \sqrt{\text{कुर}} + \sqrt{\text{ईरन्}} = \text{कुरीरश्}$ 'copulation'.

Swāmi Dayānanda Saraswatī derives कुलीरः (a crab), by the present sūtra, by saying that the $\sqrt{\text{र}}$ is changed to $\sqrt{\text{ख}}$ by कपिलकादि rule.

४७७ । घसेः क्तिञ्च । ४ । ३४ ।

शीरश्च ।

477. The affix $\sqrt{\text{ईरन्}}$ comes after the root $\sqrt{\text{घस्}}$ 'to eat' (I. 747) and is treated as क्तिम्. 34.

Thus $\sqrt{\text{घस्}} + \sqrt{\text{ईरन्}} = \sqrt{\text{घ्स्}}$ (the root-vowel of $\sqrt{\text{घस्}}$ is elided by VI. 4. 98 S. 2363) + $\sqrt{\text{ईरन्}} = \text{शीरश्}$ 'milk'.

४७८ । गभीरगम्भीरी । ४ । ३५ ।

गवेर्भः । पद्ये कुञ्च ।

478. The words *gabhira* and *gambhira* are irregular. 35.

The affix $\sqrt{\text{ईरन्}}$ comes after the root $\sqrt{\text{गम्}}$ 'to go' (I. 1031), the $\sqrt{\text{ञ्}}$ of which is changed to $\sqrt{\text{भ}}$. Optionally the root receives the augment $\sqrt{\text{यद्}}$.

Thus $\sqrt{\text{गम्}} + \sqrt{\text{ईरन्}} = \text{गभीरश्}$ 'deep'; or, $\sqrt{\text{गम्}} + \sqrt{\text{यद्}} + \sqrt{\text{ईरन्}} = \text{गंभ} + \sqrt{\text{ईरन्}} = \text{गम्भीरश्}$.

४७९ । विषा विहा । ४ । ३६ ।

स्वतेर्जहातेश्च विपूर्वाभ्यानाप्रत्ययः । विषा बुद्धिः । विहा स्वर्गः । जगभ्ये इने ।

479. The words *viśā* and *viśā* are irregular. 36.

The affix **आ** comes after the roots **बो** 'to bring to an end' (IV. 39), and **हा** to abandon (III. 8) when preceded by the preposition **वि** and thus these words are formed.

Thus **वि + बो + आ = विषा** (intellect); **विहा + आ = विहा** (heaven).

These two words are Avyayas (or Indeclinables).

४८० । पच एलिनच् । ४ । ३७ ।

'पचेलिनो वद्विरभ्योः' ।

480. The affix **एलिनच्** comes after the root **पच्** 'to cook' (I. 1045). 37.

Thus **पच् + एलिनच् = पचेलिनः** 'fire or the sun'. The force of the affix is to denote the agent. A similar affix is found among the *kṛtyas* (**केलिनर**), but with Passive force. See *vārtika* under III. 1. 96. S. 2834.

४८१ । शीङो धुकलक्वलञ्चालनः । ४ । ३८ ।

चत्वारः प्रत्ययाः स्युः । शिशु चञ्च । शीलं स्वभावः । शैवलः शैवालश्च । बाहुलकाद्वयं यो ऽपि । 'शैवालं शैवलो न स्त्री शैपालो जलनीलिका' ।

481. The four affixes **धुक**, **लक्**, **चलञ्** and **चालञ्** come after the root **शी** 'to sleep' (II. 22). 38.

Thus **शी + धुक = शीधु** 'an alcoholic liquor'; lit. which sends one to sleep'; **शी + लक् = शीलक्** 'conduct'; lit. the innate tendency; the latent tendency, the germs of which sleep in the nature. **शी + चलञ् = शैवलः** 'the green moss-like substance growing on the surface of water; a kind of plant'; **शी + चालञ् = शैवालश्च** (the same as **शैवलः**).

By the force of **बाहुल** (diversely) which governs the Unādi sūtras, the **व** of **शैवल** is optionally changed to **प**. Thus **शैवालः** or **शैपालः** as in the *Sabdārṇava* "शैवालं शैवलो न स्त्री शैपालो जलनीलिका" ।

४८२ । मृकृशिश्यामूकोकशी । ४ । ३९ ।

मृकृको घृगः । काणूकः काकः ।

482. The affixes **ऊकृ** and **ऊकण्** come respectively after the roots **मृ** 'to die' (VI. 110) and **कण्** 'to sound' (I. 476). 39.

Thus **मृ + ऊक = मृकृकः** 'a quadruped, a peacock,' **कण् + ऊकण् = काणूकः** a crow.

४८३ । बल्लेरूकः । ४ । ४० ।

बल्लूकः पक्षी उत्पलमूलं च ।

483. The affix **ऊक** comes after the root **बल्** 'to go, hasten' (I. 520). 40.

Thus **बल् + ऊक = बल्लूकः** 'a kind of bird; the root of lotus'.

४८४ । उलूकादयश्च । ४ । ४१ ।

बलेः संप्रसारणस्य । 'उलूकादिन्द्रपेचकौ' । वावहूको वक्ता । भल्लूकः । 'शनेर्बु' कच । शम्भूको जलशुक्तिः ।

484. The words उलूकः &c. are irregularly formed by adding the affix ऊक. 41.

Thus उलूकः Indra, the owl, is formed by adding the affix ऊक to the root वल् (I. 520) which undergoes Samprasāraṇa. It is the name of a country and its king who was an ally of the Kurus.

वावहूकः (a speaker) is derived by adding the affix ऊक to the root वद् (to speak) after its having undergone reduplication in वद्बुलुगन्त Intensive base.

Thus वद् + ऊक = वद्बु वद् + ऊक = वावहूकः an orator. See Amarakośā III. 1. 95.

भल्लूकः (a bear) from भल्ल 'to wound' (I. 525) plus ऊक.

Ganasūtra. The augment बुक् is added to √शच् before the affix ऊक.

Thus शम्भूकः (a shell) from शच् 'to control' (IV. 92) and adding the augment बुक् and the affix ऊक. It means a bivalve shell, a conch shell, a snail, the edge of the frontal protuberance of an elephant, name of a Sūdra who performed penance.

Note:—By the force of बहुल (diversely) which governs the Unādi sūtras, such words as जम्बूक, कम्धूक, एलूक, &c. are derived under the present rule. जम्बूकः a jackal, a low man, the rose apple tree, an epithet of Varuṇa. कम्धूकः name of a tree, एलूक a kind of perfume, a medicinal substance or plant.

४८५ । शलिसरिहभ्यासूकण् । ४ । ४२ ।

शालूकं कन्दविशेषः । नयहूकः ।

485. The affix ऊकण् comes after the roots शल्, to go' (I. 896) and नयह् 'to decorate' (I. 314). 42.

Thus शल् + ऊकण् = शालूकच् 'the root of the water-lily; nutmeg'. See A. K. I. 10 38.

नयह् + ऊकण् = नयहूकः 'a frog' lit. who adorns the rainy season.

४८६ । नियो निः । ४ । ३४ ।

नेनिः ।

486. The affix नि comes after the root नी to carry (I. 950). 43.

Thus नी + नि = नेनिः the circumference, ring or felly of a wheel; lit. what leads the wheel. It also means an edge, rim, a windlass, thunderbolt, the earth, the tree तिनिश ।

By the force of बहुल (diversely) which governs the Unādi sūtras, नानि a sister from the root चा (to go) is also derived under the present rule. Another form is जानिः according to Ajayakośā.

४८७ । अर्तेरुच । ४ । ४४ ।

ऊर्तिः ।

487. The affix नि comes after the root ऋ 'to go' (I. 983), and the ऋ is replaced by ऊ 44.

Thus ऋ + नि = ऊर् + नि = ऊर्तिः 'a wave, bellow'.

Instead of ऊच with long ऊ the short उ might have been used as उच and then this उ would have been lengthened by VIII. 2. 77 S. 354. The word ūrmi means also current, flow, light, speed, velocity, a fold or plait in a garment, a row, line, a human infirmity, distress, the course of a horse, missing, regretting, association &c.

४८८ । भुवः क्ति । ४ । ४५ ।

भूमिः ।

488. The affix नि comes after the root भू (to be) and is treated as क्ति. 45.

Thus भू + नि = भूमिः 'the earth' lit, on which creatures come into being.

४८९ । अश्रोते रश्च । ४ । ४६ ।

रश्मिः किरणो रज्जुश्च ।

489. The affix नि comes after the root अश् 'to pervade' (V 18) which is replaced by रश्. 46.

Thus अश् + नि = रश् + नि = रश्मिः 'the ray of light' a string, cord, rope, a bridle, rein, a goad, whip, an eye lash, a measuring cord, a finger.

४९० । दल्मिः । ४ । ४७ ।

'दल विश्वरणे' । दल्मिरिन्द्रायुधम् ।

490. The word *dalmi* is also formed by मि. 47.

The affix नि comes after the root दल् to split (I. 581).

Thus दल् + नि = दल्मिः. Indra's thunderbolt.'

४९१ । वीज्याज्वरिभ्यो निः । ४ । ४८ ।

बाहुलकाणत्वम् । 'वेणिः स्यात्केशविन्यासः प्रवेणी च स्त्रियामुभे' । ज्यानिः । जूर्तिः ।

491. The affix नि comes after the roots वी 'to go to shine, to be beautiful' (II. 39), ज्या 'to become old' (IX. 29) and ज्वर् 'to be hot with fever or passion' (I. 813), 48.

By the force of बहुल (diversely) which governs all Unādi sūtras, the न् of the affix is changed to ण after the root वी । Thus वी + नि = वेणिः 'braided hair'. See Amarakosā II. 6. 98'; ज्यानिः 'old age'; जूर्तिः 'speed, anger a disease of the female'. The व् of ज्वर् is changed into ऊ by VI. 4. 20. S. 2654.

Note :—Under the present rule, by the force of बहुल (diversely) which governs all Unādi sūtras, Swāmi Dayānanda Sarasvati evolves such words

as **धीणिः** 'the earth' from the root **धि** 'to dwell' and **क्रयिः** 'buying, purchasing' from the root **क्री** 'to purchase'.

Note:—By the rule **कृदिकारात्** &c. the feminine of these words is formed by **नीप्**. Thus **वेणी** braided hair, hair twisted into a single unornamented braid and allowed to fall on the back, said to be worn by women whose husbands are absent from them; continuous flow, current, stream, the confluence of two or more rivers, the confluence of the Ganges, the Yamuna and the Saraswati. See *Amarakosā* II. 4. 69; **व्यानिः** old age, decay, quitting, abandoning, a river, stream, oppression, deprivation, loss. **वृषिः** swift, speedy, quick, running, praising, speed, an epithet of Aditya or sun, the body, the Brahm, anger, a fiery weapon.

४८२ । **सृष्टिभिभ्यां कित् । ४ । ४८ ।**

सृष्टिः कृष्णः । 'सृष्टिः' कृष्णमेवयो ।

492. The affix **नि** comes after the roots **सृ** 'to move' (I. 982) and **स्पृ** 'to sprinkle' to moisten' (I. 738) and is treated as **कित्** 49.

Thus **सृ+नि=सृष्टिः** 'a goad, a hook to drive an elephant'; **सृष्टिः** 'a name of Yādava, an ancestor of Krishna; a cloud; a ram'.

Note:—**सृष्टिः** is masculine also when meaning a goad : as used in *Māgha* आरक्ष स्रनसबलस्य सृष्टिं शिवाग्रश्च । According to *Amarakosā* it is feminine II. 8. 41. **सृष्टिः** means heretical, heterodox, raining, *m.* a cloud, a ram, a ray of light, name of an ancestor of Krishna, name of Krishna, of Indra, of Agni, air, wind, a heretic.

४८३ । **अग्नेर्नसोपश्च । ४ । ५० ।**

अग्निः ।

493. The affix **नि** comes after the root **अङ्** 'to go' (I. 155) whereby the nasal **ङ्** is elided. 50.

Thus **अङ्+नि=अग्निः** *m.* 'fire', name of various plants.

४८४ । **वह्निश्च युद्धलाहात्वरिभ्यो नित् । ४ । ५१ ।**

वह्निः । **श्रेणिः** । **श्रोणिः** । **शोनिः** । **द्रोणिः** । **रत्नानिः** । **हानिः** । **वृषिः** । **बाहुलकात्पत्नानिः** ।

494. The affix **नित्** comes after the roots **वह्** 'to carry' (I. 1053) **क्षि** 'to help' (I. 945), **श्रु** 'to hear' (I. 989), **यु** 'to join, to unite' (II. 23), **द्रु** 'to go' (I. 992), **श्लै** 'to be weary' (I. 952), **वृ** 'to kill' (III. 8), and **त्वर** 'to hurry, to move with speed' (I. 812). 51.

Thus **वह्+नि=वह्निः** 'fire'; **श्रेनिः** 'a line, a rod'; **श्रोणिः** 'the hip the loins'; **शोनिः** 'womb. द्रोणिः' 'an oval vessel of wood used for holding, or pouring out water'; **रत्नानिः** 'decay'; **हानिः** (loss); **वृषिः** speed; the mind; a Sloka.

By the force of बहुल (diversely) which governs the Unādi sūtras, the words क्लानिः fading from the root क्ले (to fade), and यिनिः name of a warrior belonging to the side of the Yadavas from the root यी to lie down are evolved under the persent sūtra.

४९५ । घृणिपृश्निपार्ष्णिभूर्णिभूर्णि । ४ । ५२ ।

एते पञ्च निपात्यन्ते । घृणिः । किरणः । स्पृशतेः सलोपः । पृश्निरूपशरीरः । पृषेर्द्धृष्टि । पार्ष्णिः पादतलम् । चरेत्पधाया ऊत्वम् । भूर्णिः कपर्दकयतम् । विभर्ते कृत्वम् । भूर्णिर्भरणी ।

495. The words ghr̥ṇi, p̥r̥ṣ̥ṇi, p̥ār̥ṣ̥ṇi, cl̥ūr̥ṇi and bh̥ūr̥ṇi are irregular. 52.

The following five words viz.—घृणिः (sun shine), घृश्रुणिः, a dwarf, पार्ष्णिः 'the heel', भूर्णिः 'a sum of a hundred cowries'; भूर्णिः 'the earth, a desert' are irregularly formed by adding the affix निच् to the respective roots घृ to sprinkle (I. 985), स्पृश्, to touch (VI. 128) by eliding its च्; पृष् to sprinkle (I. 737) by v̥ridhhi of its श्; चर्; 'to go' (I. 591) by substituting ऊ for its penultimate vowel; and च् 'to nourish, maintain' (III. 5) the श् of which is replaced by ऊ.

Notes:—In Rv. I. 66. 1 the word भूर्णिः is explained as भर्ताः supporter, nourisher.

Note:—Swāmi Dayānanda Saraswati places the word घूर्णि (rolling, revolving) from the root घृ (to sprinkle) in this list.

४९६ । वृद्धभ्यां विन् । ४ । ५३ ।

वर्षिर्वहनरः । वरिः ।

496. The affix विच् comes after the root वृ 'to select' (V. 8), and वृ 'to worship, regard' (VI. 118). 53.

Thus वृ + विच् = वर्षिः 'voracious, devourer.'; वरिः 'a ladle, spoon': fem. वरिणी with ङीप् of कृदिकारात् &c.

४९७ । जृश्रुस्तजाश्रुभ्यः क्विन् । ४ । ५४ ।

जीर्विः पशुः । शीर्विर्हिस्रः । स्तीर्विरप्पशुः । जाश्रुक्विन्पः ।

497. The affix क्विच् (क्वि) comes after the roots जृ 'to grow old' (IX. 24), श्रु 'to injure' (IX. 18) श्रु 'to cover' (IX. 14), and जाश्रु to awake from sleep (II. 63). 54.

Thus जृ + क्विच् = जीर्विः 'an axe, the body, a cart'; शीर्विः 'destructive, a savage'; स्तीर्विः 'an officiating priest at a sacrifice'; जाश्रुक्विः a king'.

The affix being क्विच् the long श्रु is changed to श्रुर् by VII. I. 100. S. 2390. The वि is not elided VI. 1. 67. S. 375 notwithstanding.

४९८ । दिवो द्वे दीर्घश्चाभ्यासस्य । ४ । ५५ ।

'दीर्घविः स्वर्णसोदयोः' ।

498. The affix *kvīn* (*vi*) comes after the root *दिव्* 'to sport, play' (IV. 1). The root is reduplicated and the short vowel of the reduplicate is lengthened. 55.

Thus *दिव् + क्विन् = दिव् दिव् + वि = दीदिविः* 'the heaven; salvation'.

Note:—*दीदिवि* shining, risen (as a star); *दीदिविः* boiled rice, heaven, an epithet of Agni, Brihaspati, final emancipation. In Rv. I. 1. 8 *दीदिविश्* is explained by *दीतकं* manifestor.

५९८ । कृविघृष्ट्विह्विस्थविकिकीदिवि । ४ । ५६ ।

कृविस्तन्नुवायद्रथवत् । घृष्टिर्वराहः । ह्यस्थोर्ह वत्त्वं च । ह्विर्दीप्तिः । स्थविस्तन्नुवायः । दीथयतेः किकीपूर्वात् । किकीदिविश्चापः । बाहुलकाद् स्वदीर्घयोर्विनिमयः । 'चापेण किकिदी-विना' ।

499. The words *krivi*, *ghrīshvi*, *chhavi*, *sthavi*, and *kikīdivi* are irregular. 56.

The words *कृविः* (an instrument of weaving), *घृष्टिः* (a boar), *ह्विः* (light), *स्थवि* (a weaver), *किकी दिविः* (the bird known as *chātaka* or blue jay) are irregularly formed with the affix *क्विन्* from the respective roots *कृ* 'to do', (VIII. 10), *घृष्* 'to sprinkle', (I. 740) *ह्वी* 'to cut', (IV. 38), *स्था* 'to stand' (I. 957), the vowel *आ* of the last two roots is shortened to *अ*; and *दिव्* 'to play', (IV. 1) preceded by the word *किकी*. By the force of *बहुल* (diversely) which governs all *Uṇādi* sūtras, in *किकीदिवी*, the short *ह*'s are some times changed to long ones and *vice versa*.

As in the line चापेण किकिदीविना ।

५०० । पातेडन्तिः । ४ । ५७ ।

पतिः ।

500. The affix *इति* comes after the root *पा* 'to protect' (II. 47) whereby the final vowel of the root is elided: as the affix has an indicative *ह*. 57.

Thus *पा + इति = पतिः* 'master, lord, husband'.

५०१ । शक्नेत्तिन् । ४ । ५८ ।

शक्नुव् ।

501. The affix *इति* comes after the root *शक्* 'to be able' (V. 15). 58.

Thus *शक् + इति = शक्नुव्* ordure, excrement, especially of animals. See A. K. II. 6. 67.

५०२ । अमेरतिः । ४ । ५९ ।

अमतिः कालः ।

502. The affix *अति* comes after the root *अम्* 'to go' (I. 493). 59.

Thus अच् + अति = अनति: 'time, the moon'.

५०३ । वह्निवस्यतिभ्यश्चित् । ४ । ६० ।

वहति: पवनः । 'वसतिर्बृहत्याग्निन्योः' । अरति: क्रोधः ।

503. The affix अति comes after the roots वह् 'to carry' (I 1053), वच् 'to dwell', (I. 1054) अच् 'to go' (III. 16), and is treated as चित्. 60.

Thus वह् + अति = वहति: 'wind'; वसति: 'a house, night'; अरति: 'anger'.

५०४ । अञ्जे: कौ वा । ४ । ६१ ।

अङ्कतिरङ्कतिर्वातः ।

504. The affix अति comes after the root अञ्च् 'to go' (I. 203) the च् of which is optionally changed to क्. 61.

Thus अञ्च् + अति = अञ्जति: or अङ्कति: 'wind, fire'.

५०५ । हन्तेरंह च । ४ । ६२ ।

हन्तेरति: स्याद्दहादेशश्च धातोः । इति दुरितजनया अंहतिर्दानम् । 'प्रादेशनं निर्वपण-
नचवर्जनमंहतिः' ।

505. The affix अति comes after the root हच् 'to kill' (II. 2) which is replaced by अंह्. 62.

Thus हच् + अति = अंह् + अति = f. अंहति: alms, charities, a gift: lit. by which misfortunes are warded off. See Amarakosa II. 7. 30 for the line प्रादेशनं &c. प्रादेशनं, निर्वपणं, अपवर्जनं are synonyms of अंहति: a gift.

५०६ । रमेनित् । ४ । ६३ ।

रमति: कालकाचयोः ।

506. The affix अति comes after the root रच् 'to play, to rejoice at' (I. 906) and is treated as नित् which thereby places the accent on the first syllable. 63

Thus रच् + अति = रमति: the God of love; time.

५०७ । सूक्तः क्रिः । ४ । ६४ ।

सूरिः ।

507. The affix क्रिः comes after the root सूच् 'to beget' (IV. 24). 64.

Thus सूच् + क्रिः = सूरिः 'a God, the sun, a learned or wise man, a sage: a priest, a worshipper, a title of respect given to Jaina teachers: name of Kṛiṣṇa.

In the Daśapādi the sūtra reads thus: सुञ्जेरिच् दीर्घश्च । There the च् of रिच् is not an anubandha or indicatory letter, but is part of the affix. In this view, the resultant word is सूरिच्, declined as:—Nom. S. सूरि, du. सूरिणी, pl. सूरिणः ।

The च् in रिच् is not indicatory, but is part of the affix for two reasons. In the next sūtra the affix क्रिच् is taught, where the च् is indicatory.

Had the ण of क्त्वि been indicatory, it would have been briefer to say युञ्जः क्त्वि, and omit it from the next sūtra. Secondly क्त्वि has not the accent of क्त्वि; it is finally acute. See Rv. I. 22. 20 तद्विष्णोः परमं पदं सदा परयन्ति सुरयः &c.

The commentator on Dasapādi has taken क्त्वि as indicatory, and gives the example as क्त्विः । But it is wrong: as the accent is not on the first.

५०८ । अदिशदिभूषुभिभ्यः क्त्विन् । ४ । ६५ ।

अदिः । अदिः अर्कर । क्त्वि प्रकृत् । युञ्जिभ्यः ।

508. The affix क्त्वि comes after the roots अद् 'to eat' (II. 1), अद् 'to perish' (I. 908), भू 'to be' and युञ् 'to shine' (I. 459) 65.

Thus अद् + क्त्वि = अदिः 'a mountain'; अदिः 'candied sugar; an elephant; lightning'; क्त्वि 'plenty, abundance'; क्त्विः 'an epithet of Brahman'.

Note.—क्त्विः *m.* an epithet of Vishṇu, of Brahmā, of Śiva, of Indra, *n.* gold.

५०९ । वङ्कत्रयादयश्च । ४ । ६६ ।

क्त्विमन्ता निपात्यन्ते । वङ्कक्रिर्वाद्यभेदो वङ्कत्रयादयश्च । वमिः क्षेत्रम् । 'अहिरक्षप्रिह चरणः' । तदिः सौत्रो धातुः । तन्निर्देशः । बाहुलकाद्गणः । भेरिः ।

509. The words vaṅkri &c. are irregularly formed with the affix क्त्वि. 66.

Thus वङ्क 'to be crooked' (I. 88) + क्त्वि = वङ्कः 'a kind of musical instrument; the timber of a roof; a rib of an animal.' वप् 'to sow' (I. 1052) + क्त्वि = वमिः 'a field'.

In the above two instances the ण् of the roots वङ्क and वप् has not undergone Samprasāraṇa. अद् to speak (X. 255) + क्त्वि = अदिः 'a foot'; अद् 'to go' (I. 109) + क्त्वि = अदिः (a foot).

तद् (it is a सौत्रधातु *i. e.* not enumerated in Dhātu pāṭha but found in the sūtras only) + क्त्वि = तन्निद्रः (sleep). fem. तन्त्री with ङीष् of कृदिकारण &c. भी (to fear) + क्त्वि = भेरिः (a drum). Here guna has taken place by the force of बाहुल (diversely), though the affix is क्त्वि.

५१० । राशदिभ्यां त्रिप् । ४ । ६७ ।

रात्रिः । रात्रिः कुञ्जरः ।

510. The affix त्रिप् comes after the roots रा 'to give' (II. 48) and अद् 'to perish' (I. 908). 67.

Thus रा + त्रिप् = रात्रिः 'night'; अद् + त्रिप् = रात्रिः 'an elephant, a cloud name of Vishṇu. In the Veda Bhāṣhya on रात्रिमय उपना केतुमर्ययः the word is explained as the name of a Royal sage.

५११ । अदेस्त्रिनिश्च । ४ । ६८ ।

रात्रिप् । अत्रि । अत्रिषी । अत्रिषः । अत्रिः । अत्रि । अत्रयः ।

511. The affixes लिति and त्रिप् come after the root खद् (to eat). 68.

Thus खद् + त्रिनि = खद्विन् (a devourer). Its Nominative forms are खद्वी, खद्विषौ, खद्विषः ॥ खद् + त्रिप् = खद्वि (Name of a celebrated sage). Its Nominative forms are खद्विः, खद्वी, खद्वयः.

Note:—Ujjvaladatta reads the sūtra as खदेखिन्, and so according to him, the affix is त्रिन्, the न is indicatory. He gives the example as खद्विः । But this is not right. For the form खद्विः could have been evolved by the affix त्रिप् of the preceding sūtra, where was the necessity of teaching a new affix त्रिन्, for the accent of खद्विः whether formed by *trip* or *trin* is the same, for a पित् is unaccented (III. 1. 4. S. 3709), and so the root retains its accent in the case of त्रिप् ॥

Govardhana also reads the sūtra as Ujjvaladatta, but explains it differently, saying that the न् of *trin* is not indicatory but part of the affix. He gives the example as S. खद्वी dual खद्विषौ pl. खद्विषः । But then the difficulty would be as to accent. The word खद्विन् has acute on the final, as in जदीन्या खद्विन् पविं and खद्वे हविनि खद्विषन् (Rv. X. 118. 1).

We have the authority of Kaiyata for reading the sūtra as खदेव् त्रिपिन् । See Kaiyata's gloss on न जुनताङ्गस्य (I. 1. 63. S. 263).

५१२ । पतेरत्रिन् । ४ । ६९ ।

पतत्रिः पक्षी ।

512. The affix अत्रिन् comes after the root पत् 'to go' (I. 898). 69.

Thus पत् + अत्रिन् = पतत्रिः 'a bird'.

Note:—There is another word पतत्रिन् ending in न् । It is derived from पतत्र 'a wing', with the taddhita affix इनि with the force of matup. It is declined as पतत्री, पतत्रिषौ, पतत्रिषः &c.

५१३ । मृकण्डिभ्यानीचिः । ४ । १० ।

नरीचिः । कषीचिः पक्ष्मयो विनादय ।

513. The affix ईचि comes after the roots वृ 'to die' (VI. 110) and कष 'to sound' (I. 476). 70

Thus वृ + ईचि = नरीचिः 'the name of a Prajāpati, a ray of light, mirage, a miser; कषीचिः 'a sound, a tree, a creeper in flower' fem, a cart.

५१४ । श्वयतेषिन् । ४ । ११ ।

श्वयीचिर्षीचिः ।

514. The affix ईचि comes after the root श्वि 'to increase, to swell' (I. 1059) and is treated as चिन् which thereby places the accent on the last syllable. 71.

Thus श्वि + ईचि = श्वयीचिः 'sickness; disease'.

५१५ । वेञी ङिञ्च । ४ । ७२ ।

वीचिस्तरङ्गः । नञ्प्रत्ययेऽवीचिर्नरकभेदः ।

515. The affix ईचि comes after the root वे 'to weave, to cover' (I. 1055) and is treated as ङिञ्च whereby the final vowel of the root is elided. 72.

Thus वे + ईचि = वीचिः (wave, billow, pleasure, leisure). The word वीचि with नञ् compound forms अवीचिः (name of a particular hell) lit. where there is no vibration, nor pleasure.

५१६ । ऋहनिभ्यामूषन् । ४ । ७३ ।

अरुचः सूर्यः । हन्धी राक्षसः ।

516. The affix ऊवन् comes after the root ऋ 'to go' (III. 16) and हन् 'to kill' (II. 2). 73.

Thus ऋ + ऊवन् = अरुचः 'the sun'; हन्धीः 'a Rākshasa, a Demon'.

५१७ । पुरः कुषन् । ४ । ७४ ।

पुर अग्रगमने । पुरुषः 'अन्येवानपि-' (३५३८) इति दीर्घः । पुरुषः ।

517. The affix कुषन् comes after the root पुर 'to become a head' (VI. 56). 74.

Thus पुर + कुषन् = पुरुषः a person; no guṇa as the affix is क्तिन् । By the sūtra VI. 3. 137. S. 3539, the lengthening of the vowel of the root also takes place. So पुरुषः a male being, man, men, mankind, an officer, the height or measure of a man, the Supreme Being, the pupil of the eye, the soul, the Punnāga tree, the first, third, fifth, seventh, ninth and eleventh signs of the zodiac, the seven divine principles of universe.

५१८ । पृनङ्गिकलिभ्य उषन् । ४ । ७५ ।

पदपृष । नहुषः । कलुषन् ।

518. The affix उषन् comes after the roots पृ to protect, to fill (IX. 19) नद् 'to bind' (IV. 57), कल 'to count, to sound' (I 526). 75.

Thus पृ + उषन् = पदपृष hard, abuse, gross, spotted, variegated, नहुषः (name of a king of the lunar race). कलुषन् 'sin, foul, angry, cruel, dark, idle, a buffalo, filth.

Note:—The accent of नहुष is anomalous. It is first acute. See gloss on Mantra देवा अकृषवन् नहुषस्व विश्वम् ।

५१९ । पीयेरूषन् । ४ । ७६ ।

पीच इति पीत्रे षातुः । पीयूषन् । बाहुसकाद्गुणे 'पीयूषोऽभिनवः पयः' ।

519. The affix ऊवन् comes after the root पीच (which is a sautra dhātu). 76.

Thus पीच + ऊवन् = पीयूषन् nectar, ambrosia. See A. K. I. 1. 51.

By the force of बहुल (diversely) which governs all Unâdi sūtras, the vowel of the root is some times gunated and so we get the form पेषुषः (nectar; the milk of a cow that has calved within seven days). See A. K. II. 9. 54. for the line पेषुषोऽभिनवं पयः।

Swami Dayānanda places the word अङ्कुषः (a hook, a goad) under this sūtra, deriving it from the root अङ्क् (to count, to mark).

५२० । मस्जोर्नुच्च । ४ । ९९ ।

मङ्कुषा ।

520. The affix ऊषच् comes after the root मञ्च् 'to bathe, to sink, to purify' (VI. 122), and there is the augment उच्. 77.

Thus मञ्च् + ऊषच् = मञ्च् (the च् being elided by the vārtika क्लिप्तं चोतीति मङ्कुषश्च under VIII. 2. 29) + उच् + ऊषच् = मङ्कुषा (a box; Maddar).

Note:—The च् of मञ्च् becomes ष by चत्वं rule, then the ष is changed to ज by जश्च rule, thus the base is majj, which with उच् &c. gives mañjjū-shā with two ज's. Or one ज is elided by VIII. 4. 65 S. 71.

५२१ । गङ्गेश्च । ४ । ९८ ।

गण्डूषः—गण्डूषा ।

521. The affix ऊषच् comes after the root गङ्च् 'to cheek, (I. 384), and there is the augment उच्. 78.

Thus गङ्च् + ऊषच् = गण्डूषः or गण्डूषा a mouthful, handful of water.

५२२ । अर्तेरत्तः । ४ । ९७ ।

अरवः अरुः । अरकः । अरवः ।

522. The affix अर comes after the root अच् 'to go' (III. 16). 79.

Thus अच् + अर = अरवः 'an enemy'.

Its Nominative forms are अरवः, अरकः, अरवः.

Note:—The affix is aru ending with उ and not arus ending with ष । Sāyana however has taken this affix as arus. In explaining अरवः in Rv. I. 18. 3, he says so. अरवः is not however genitive of ararus, but of अरतिञ्च् formed with अच्च् and the negative अच् ।

It is from the root अच् to give with the Vaidic Perfect Participial affix अच्च् । This अरवः being a Tatpurusha, has acute on the first by VI. 2. 2. S. 8736, because the first member retains its accent. While had this word been formed by the affix अरच् (if there be such an affix), it could never have acute on the first syllable. In fact Sāyana has himself explained the अरवये (dative) in this way, in his gloss on mantra उपद्वेषोऽरवये दन्ति । Moreover there is a word अरव ending in व as in the mantras अरिदाशिरवः पूर नर्त्यश्च and अपारवनेदेववचनो जहि &c. See also Rv. I. 147. 4.

५२३ । कुटः क्लिप्च । ४ । ८० ।

कुटवर्षकपुषच् । क्लिप्तमयोऽनं क्लिप्त्यच् ।

523. The affix अर comes after the root कुट् 'to curve, to bend' (VI. 73), and is treated as क्ति. 80.

Thus कुट् + अरः = कुटारः a tent, a cock.

Why the author says that the affix अर after कुट् should be treated as क्ति is difficult to understand. Because by I. 2. 1. S. 2461, all affixes coming after the root कुट् are treated as क्ति and thus do not cause the guṇa substitution of the उ of कुट्.

५२४ । शकादिभ्योऽटम् । ४ । ८१ ।

यकटोऽस्त्रियाच् । कर्किर्गत्वर्थः । कङ्कटः संनाहः । देवटः गिरुपी । करट इत्यादि ।

524. The affix अट् comes after the roots यक् (to go) &c. 81.

Thus यक् + अट् = यकटः a 'carriage'; कक् (to go) + अट् = ककटः 'military accoutrements', दिक् 'to play' (IV. 1) + अट् = देवटः 'an artist'; कृ 'to scatter' (VI. 116), + अट् = करटः 'an elephant's cheek'. Or from बुकृष् to do (VIII. 10).

Note:—Under the present sūtra, Svāmi Dayānanda Saraswati places many such words as कपटः, पर्कटः, कर्पटः, पर्यटः, कङ्कटश्च, चर्पटः, मयटः &c.

Note:—Some derive यकटः from √śak to be able (V. 15) देवटः is from √devṛi devanē (I. 529). करटः means also safflower, a crow, an athiest, a degraded Brāhmana, a man of a low profession, a musical instrument, the first Śrāddha ceremony performed in honor of a dead person, करटा a cow difficult to be milked.

५२५ । कृकृदिकृदिकृदिभ्योऽम्बच् । ४ । ८२ ।

करम्बं व्याजिम्बच् । 'कदिकडी' वीली । कदम्बो वृक्षभेदः । कदम्बोऽय्युत्पातः । कदम्बो वादित्रम् ।

525. The affix अम्बच् comes after the roots कृ to do (VIII. 10) कृ and कृच् (these two are sautra dhātus, not being enumerated in Dhātupāṭha) and कृच् to rain, to cover (I. 315) 82.

Thus कृ + अम्बच् = करम्बच् 'mixed, variegated,' कदम्बः 'a kind of tree'; कदम्बः 'the stem or stalk of a pot-herb; the end or point'; कदम्बः 'a kind of musical instrument'.

५२६ । कदेशित्पक्षिणि । ४ । ८३ ।

कादम्बः कशाहंसः ।

526. The affix अम्बच् comes after the root कृच् (a Sautra dhātu) and is treated as क्ति when meaning a kind of bird. 83.

Thus कृच् + अम्बच् = कादम्बः 'kind of goose'. The affix being treated as क्ति causes vṛiddhi of the end-vowel of the root by VII. 2. 115 S. 254.

५२७ । कलिकट्योरमः । ४ । ८४ ।

कलमः । कर्दमः ।

527. The affix अन् comes after the roots कल् 'to count' (I. 526) and कर्द् 'to rumble as the bowels, to caw as a crow' (I. 60). 84.

Thus कल् + अन् = कलन् : 'a pen, a reed for writing with; rice which is sown in May-June and ripens in December-January', a thief, a rogue.

कर्द्मन् : 'mud, mire'.

५२८ । कुण्णिपुल्योः किन्दच् । ४ । ८५ ।

'कुण्ण यद्धोपकरणायोः' । कुण्णिन्दः यद्धः । पुलिन्दो जातिविशेषः ।

528. The affix किन्दच् comes after the roots कुण् 'to support, to converse or speak with (VI. 45), and पुल् 'to grow, to become tall' (I. 894). 85.

Thus कुण् + किन्दच् = कुण्णिन्दः 'noise'; पुलिन्दः 'name of a tribe; a savage, a barbarian'.

५२९ । कुपेर्वा वश्च । ४ । ८६ ।

कुपिन्दकुचिन्दौ तन्तुवाये ।

529. The affix किन्दच् comes after the root कृप् 'to be angry' (IV. 122) of which the प् is optionally changed to व. 86.

Thus कृप् + किन्दच् = कुपिन्दः or कुचिन्दः (a weaver).

Note:—By the force of बहुल (diversely) which governs all Unadi sūtras, the word अलिन्द (a terrace before a house-door, a place like the square at the door) is derived from the root अल् (to decorate) with the addition of the affix किन्दच्

५३० । नौ यल्लेर्घथिन् । ४ । ८७ ।

निषङ्गयिरालिङ्गकः ।

530. The affix थिन् (*athi*) comes after the root यञ्च् 'to embrace, to fasten' (I. 1036) preceded by the preposition नि. 87.

Thus नि + यञ्च् + थिन् = निषञ्च् (the य is changed to ष् by VIII. 3. 65 S. 2270) + थिन् = निषङ्ग् (the last consonant ञ् being changed to ङ् by VII. 3. 52 S. 2863 because the affix has an indicative *gh.*) + थिन् = निषङ्गथिः 'an embrace', a bow man, a charioteer, a car, grass, the shoulder.

५३१ । उद्यर्तेश्चित् । ४ । ८८ ।

उदरथिः समुद्रः ।

531. The affix थिन् (*athi*) comes after the root उद् 'to go' (III. 16) preceded by the preposition उद् and is treated as चित्. 88.

Thus उद् + उद् + थिन् = उदरथिः 'the ocean'.

५३२ । सर्तेर्णिच्च । ४ । ८९ ।

सारथिः ।

532. The affix चथि (athī) comes after the root घृ 'to move to go' (III. 17) and is treated as थि. 89.

Thus घृ + चथि = चारथि: 'the charioteer'.

५३३ । खर्जिपिड्वादिभ्य ऊरोलचौ । ४ । ९० ।

खर्जरः । कर्पूरः । बल्लूरं शुष्कमांसम् । पिड्मूलं कुशवर्तिः । 'लङ्गेवृद्धिश्च' (गणसू.) लाङ्गलम् । कुसलः । तनेर्दुर्ग्वृद्धिश्च (गणसू.) । ताम्बूलम् । शृणानेर्दुर्ग्वृद्धिश्च (गणसू.) । शार्दूलः शुक्रयोः कुक्च। (गणसू.) दुकूलम् । कुकूलम् ।

533. The affixes ऊर and ऊलच् come respectively after the roots खर्ज् &c. (to pain, to be uneasy), and पिड्न् (to kill) &c. 90.

Thus खर्ज् (I. 247) + ऊर = खर्जरः 'date palm'; कृप् 'to be able' (I. 799) + ऊर = कर्पूरः 'camphor'; बल् 'to cover' (I. 521) + ऊर = बल्लूरः 'dried flesh', पिड्न् (X. 31) + ऊलच् = पिड्मूलम् (the leaf of the Kuśā grass), लङ् 'to go, to go lame' (I. 154) + ऊलच् = लाङ्गलम् (the tail of an animal), G. S. The vowel of √laṅg takes vṛiddhi. कुस् 'to embrace' (IV. 109) + ऊलच् = कुसूलः 'a granary'; वृष् 'to be fatigued' (IV. 93) + ऊलच्, G. S. The augment डक् is added to the root which is also vṛiddhied. Thus ताम्बूलम् 'the areca nut, the *pān* leaf' घृ 'to hurt, to kill' (IX. 18) + ऊलच्, G. S. The augment डक् is added to the root which also gets vṛiddhi, thus forming शार्दूलः 'a tiger, a wolf'; a demon, a bird, an eminent person; ड् 'to go' (I. 991), + ऊलच् and कु 'to sound' (I. 999) + ऊलच् G. S. Both √du and √ku receive the augment कुक्. Thus दुकूलम् woven silk, a silk garment', and कुकूलम् chaff, a fire made of chaff, a hole, an armour'.

५३४ । कुवश्चट् दीर्घश्च । ४ । ९१ ।

कूची चित्रलेखनिका ।

534. The affix चट् comes after the root कु 'to sound' (I. 999), the vowel of which is also elongated. 91.

Thus कु + चट् = कूचः (the female breast). As the affix has an indicative ट्, therefore its feminine form is made by adding डीप्, thus कूची (a small brush of hair, a pencil).

५३५ । समीपः । ४ । ९२ ।

समीपः समुद्रः । समीची हरिणी ।

535. The affix चट् comes after the root इप् 'to go' (II. 36), preceded by the preposition सच्, and the vowel of the root is elongated. 92.

Thus सच् + इप् + चट् = समीपः 'the ocean'. Its feminine is formed by adding डीप्, thus समीची 'a doe'.

५३६ । सिवेष्टे रू च । ४ । ९३ ।

सूचो दर्भाङ्कुरः । सूची ।

536. The affix चट् comes after the root सिच् 'to sew, to write' (IV. 2) the टि portion of which is replaced by ऊ. 93.

Thus सिच् + चट् = सूचः 'a pointed shoot or blade of Kuśa grass'. The feminine is with डीप् as सूची a needle.

५३७ । शमेर्बन् । ४ । ९४ ।

शम्बो सुसलस् ।

537. The affix बच् comes after the root शच् 'to control' (IV 92) 94.

Thus शच् + बच् = शम्बः 'the iron head of a pestle'.

५३८ । उलब्बादयश्च । ४ । ९५ ।

वन्नन्ता निपात्यन्ते । 'उच्च सप्तवाये' । चस्य लट्त्वं गुणाभावश्च । उलब्बो गर्भाशयः । शुल्ब ताभ्रश्च । निम्बः । बिम्बश्च ।

538. The words उलब्ब &c., are irregularly formed with affix बच्. 95.

Thus उच् 'to collect together' (IV. 114) + बच् = उलब्बस् 'the womb', the च् of the root is changed to ल् and there is also absence of guṇa.

शुच् 'to grieve' (I-198) + बच् = शुल्बस् 'copper, a rope', there being also as in the previous instance the change of च् into ल् and absence of guṇa. नी (to lead) + बच् = निम्बः (the Nimba tree), and वी 'to pervade, to conceive, to be born' (II. 39) + बच् = बिम्बस् 'the disc of the sun or moon'. In these two instances the roots नी and वी receive the augment तुच् and their long vowel ई is also shortened to इ before the affix बच्. The word बिम्ब is formed from the root वी, since there is no difference between the letters व and ब (बवयोर्भेदात्).

५३९ । स्यः स्तोऽम्बजबकौ । ४ । ९६ ।

तिष्ठतेऽम्बजबक एतौ स्तस्तादेशश्च । 'स्तम्बो गुच्छस्तृणादिनः' । स्तबकः पुष्पगुच्छः ।

539. The affixes अम्बच् and अम्बक come after the root स्था 'to stand' (I. 975), whereby स्थ is changed to स्त. 96.

Thus स्था + अम्बच् = स्तम्बः 'a clump of grass &c'; स्तबकः 'a bunch of flowers.

५४० । शाशपिभ्यां ददनौ । ४ । ९७ ।

'शादो जम्बालशष्पयोः' । शब्दः ।

540. The affixes द and दच् come respectively after the roots शो 'to sharpen, to make thin' (IV. 37) and शच् 'to curse' (IV. 59). 97.

Thus शो + द = शादः 'mud, young grass'. शच् + दच् = शब्दः 'noise'. It is different from the शब्द meaning a word.

५४१ । अरदादयश्च । ४ । ९८ ।

अवतीत्यब्दः । 'कौतेर्जुच्' (गखदू) । कुन्दः ।

541. The words अरद &c. are irregularly formed, with the affix दच्. 98.

Thus **रक्ष्** (to defend, protect) + **दृ** = **रक्षदः** (a year). Gana sūtra. The augment *num* comes after **रक्ष्** (II. 33). Thus **श्रु** 'to sound' + **दृ** = **श्रुदः** 'a jasmine flower', the verb receiving the augment **नुच्**.

Note:—Swāmi Dayānanda derives the words **वृन्दच्**, **कन्दः** and **गुन्दः** by the force of the present sūtra.

५४२ । वलिसलितनिभ्यः कयन् । ४ । ९९ ।

बलयच् । मलयः । तनयः ।

542. The affix **कयच्** comes after the roots **वल्** to go, (I. 520), **जल्** 'to hold', (I. 522) and **तृ** 'to spread' (VIII. 1) 99.

Thus **वल्** + **कयच्** = **बलयच्** 'a bracelet'; **मलयः** 'name of a mountain range in the south of India, abounding in sandal trees', **तनयः** 'the son'.

५४३ । वृहोः पुन्दुको च । ४ । १०० ।

वृषय आश्रयः । हृदयच् ।

543. The affix **कयच्** comes after the roots **वृ** 'to choose' (V. 8) and **हृ** 'to steal or rob' (I. 947) which respectively receive the augments **पुक्** and **डक्**. 100.

Thus **वृ** + **पुक्** + **कयच्** = **वृषयः** 'refuge, shelter'; **हृ** + **डक्** + **कयच्** = **हृदयच्** 'the heart' lit. that which is attracted or stolen away by sense objects.

५४४ । निपीभ्यां रुः । ४ । १०१ ।

मेरुः । पेरुः सूर्यः । बाहुलकात्पिबतेरपि । 'संवत्सरवपुः पारुः पेरुर्वासीर्दिनप्रणीः' ।

544. The affix **रु** comes after the roots **पि** 'to throw, to scatter' (V, 4), **पी** 'to drink' (IV. 33). 101.

Thus **पि** + **रु** = **मेरुः** 'the Meru, or the Polar mountain'; **पी** + **रु** = **पेरु** 'the sun'.

By the force of **बहुल** (diversely) which governs the Unadi sūtrās, the affix **रु** comes after the root **पा** (to drink) also. This **पारु** 'the sun'. As in Haṭṭa Chandra we find **संवत्सर वपुः पारुः** &c.

५४५ । जत्र्वादयश्च । ४ । १०२ ।

जत्रु । जत्रुणी । अत्रु । अत्रुणी ।

545. The words **जत्रु** &c. are irregularly formed with the affix **रु**. 102.

Thus **जत्र्** 'to beget' (IV. 41) + **रु** = **जत्रु** 'the collar bone', the **त्र्** of the root is changed to **त्रु**. Its Nom. dual is **अत्रुणी**.

अत्र् 'to pervade' (V. 18) + **रु** = **अत्रु** 'tears'; dual **अत्रुणी** ।

Note:—Similarly **पियु** (a pot-herb, a kind of tree) from the root **पी** (to lie down) with the augment **पुक्** and the affix **रु**; the long **ई** of the root being shortened.

Under the present rule, Swāmi Dayānanda places such words as **पितत्रु** and **कत्रु** &c.

५४६ । रुशातिभ्यां क्रुन् । ४ । १०३ ।

रुशुर्गभेदः । शातयतीति शत्रुः । प्रज्ञादौ पाठाद्भवत्वच् ।

546. The affix क्रुन् comes after the roots र् to cry, howl (II. 24), and श् 'to sharpen' (I. 908) in the causative. 103.

Thus र् + क्रुन् = रुशुः 'an antelope'.

शादि (causative) + क्रुन् = शत्रुः 'an enemy'. The word is शत्रु and not शात्रु the shortening takes place as the word is considered to belong to the प्रज्ञादि class.

५४७ । जनिदाच्युसृष्टमदिषमिनिभिभृभ्य इत्वन्त्वन्त्रगिक्कन् शकस्य-
दडटाटचः । ४ । १०४ ।

जनित्वौ मातापितरौ । दात्वो दाता । च्यौत्रो गन्तापडजः क्षीणपुपयश्च । सृष्टिस्कुशश्चन्द्रः
सूर्यो वायुश्च । वृथ आर्द्रकं मूलकं च । नत्स्य । षयटः । डित्वाट्टिलोपः । नमतीति नटः शैलूषः ।
विभर्ति भरटः कुलालो घृतकश्च ।

547. The following nine affixes इत्वच्, त्वच्, ञच्, क्निच्, शक्, स्य, ड, डट and अटच् come respectively after the nine roots जन् 'to be born, to beget', (IV. 41), दा 'to give' (III. 9), च्यु 'to drop down' (I. 1004), सृ 'to move', (III 17), वृ 'to choose', (V. 8) नच् 'to be pleased' (IV. 99), षच् 'to be confused' (I. 882), नश् 'to salute' (I. 1030) घृ 'to support, to maintain' (III. 5) 104.

Thus जन् + इत्वच् = जनित्वौ 'the father and mother'; दा + त्वच् = दात्वः 'a giver, a generous man'; च्यु + ञच् = च्यौत्रः 'a goer, oviparous, void of virtue' the vṛiddhi is caused by the affix ञच् being regarded as णित्.

सृ + क्निच् = सृष्टिः 'the goad to drive the elephant, the moon, the sun, the air', the affix क्निच् being regarded as कित् prevents guṇa operations taking place and places the accent on the first syllable, as it has an indicatory न; whereas the accent of सृष्टिं formed under Unādi IV. 49 (सृ वृषिभ्यां कित्) has the accent on the last syllable. वृ + शक् = वृशः 'ginger, a root a rat; नच् + स्य = नत्स्यः (a fish), the accent being on the last syllable, whereas the word नत्स्य formed under Unādi sūtra IV. 2 has the accent on the first syllable. षच् + ड = षयटः 'a eunuch'. As a diversity, the ष of the root षच् is not changed to च though so required by VI. 1. 64 S. 2264. The ड is not इत् । Compare षयटः of शनेर्दः Un. I. 99. नच् + डट = नटः (an actor), the च of the root is elided by the affix being regarded as डित्.

घृ + अटच् = भरटः 'a potter, a servant'.

५४८ । अन्नयेभ्योऽपि दृश्यन्ते । ४ । १०५ ।

पेत्वमदृतच् । घृशच् ।

548. These affixes come after other roots also. 105.

Thus पा (to drink) + इत्वच् = पेत्वच् 'nectar'. घृ 'to nourish' + शक् = घृश 'much'.

Note:—S âmī Dayānanda places also the following words under this sūtra.—*viz*:—कच्छः । सरटः । ध्यात्वच् । दौलः । लूनः

५४९ । कुसेरुम्भोमेदेताः । ४ । १०६ ।

कुशुम्भश् । कुसुम्भश् । कुसीदश् । कुसितो जनपदः ।

549. The affixes ऊम्भ, उम्भ, ईद and इत come after the root कुच् 'to embrace', (IV. 109). 106.

Thus कुच् + उम्भ = कुसुम्भश् 'safflower'; कुच् + उम्भ = कुशुम्भश् 'a flower'; कुच् + ईद = कुसीदश् 'usury'; कुच् + इत = कुसितः 'an inhabited country.

५५० । सानसिर्वर्णसिपर्णसितण्डुलाङ्कुशचषालेल्बलपल्बलधिष्णय-

शलयाः । ४ । १०७ ।

सनोतेरसिप्रत्यय उपधावृद्धिः । सानसिर्हिरण्यश् । वृजो उक्च । वर्णसिर्जलश् । पू । पर्णसिर्जलपृहश् । 'तड् आघाते' । तण्डुलाः । अकि लक्षण उगच् । अङ्कुशः । चषालश् । 'चषालो रूपकटकः' । इल्बलो दैत्यभेदः । पल्बलश् । जिधृषा णयः । अकारस्येकारः । धिष्णयश् । शल्यैः । 'शल्यं वा पुंसि शकुर्ना' ।

550. The words Sānasi, varṇasi, paṇasi, taṇḍula, aṅkuśa, oḥaṣhāla, ilvala, palvala, dhishṇya and śalya are irregular. 107.

These words are irregularly formed thus 1. सानसिः (gold), from the root सच् 'to give, (VIII. 2) with the affix असि the penultimate vowel of the root gets vridhi. 2. वर्णसिः (water), from the root वृच् 'to choose' (V. 8) with the additions of the augment उक् and the affix असि । In the Daśāpādi, पर्णसि is read instead. It means Lokapāla and is to be found in the Mantra पर्णसिं भूरिवायसं. 3. पर्णसिः 'a house standing in the midst of water, a summer-house', from the root पूच् 'to fill' (III. 4) with the affix असि and the augment उक् 4. तण्डुलैः (rice) from the root तड् 'to beat' (X. 43) with the augment उक् and the affix लच्. It is end-acute, as the affix is चित् । See mantra त्रेधा तण्डुलात् विभजेत् । 5. अङ्कुशैः 'the goad to drive an elephant' from the root अङ्क 'to mark' (I. 87) and the affix उगच्. It is also end-acute, because the affix is चित् । As in the Mantra दीर्घेहि अङ्कुशं यथा (Rv. X. 134. 6). 6. चषालः 'a wooden ring on the top of a sacrificial post', from the root चष् 'to eat' (I. 958) and the affix आल । Ujjvaladatta gives the affix as आलच् । But we do not find the चित् accent in the following चषालये अश्वयुषाय प्रतद्यति or चषालवन्तः स्वरवः पृथिव्याश् । 7. इल्बलः (a demon; one of the five stars in the head of Orion) from the root इल् 'to go, to sleep' (VI. 65) and the affix लच्. The irregularity consists in there being no guṇa of the root vowel. 8. पल्बलश् 'a small pool or tank lit. in which they drink from the root पा 'to drink' (I. 972), the long vowel of which is shortened before the augment लुक् and the affix लच्. 9. धिष्णयश् (a house, a seat, fire &c.) from the root धृष् to conquer (V. 22) and the affix णय. The ष् of the root is changed to ह् without being followed by रः 10. शल्यश् 'a spear,

javelin, dart' from the root शल 'to shake, to go' (I. 896), and the affix च. It is masculine also : and means a porcupine, hedge hog, the thorny shrub, extraction of splinters, a fence, boundary, the Bilva and Madana trees, a kind of fish ; name of a king of Madra.

५५१ । सूशक्यबिभ्यः क्तः । ४ । १०८ ।

सूलम् । शकृः प्रियंवदे । अरुल्लो रसः । बाहुलकादनेः । अरुल्लः ।

551. The affix क्त comes after the roots सू 'to bind' (I. 1016), शक् 'to be able' (V. 15), अरुल्ल 'to sound' (I. 403). 108.

Thus सू + क्त = सूलम् 'the root of a plant'. So also शकृः speaking kindly sweet speaking. See Amarakosā III. 1. 36. It means also affable, agreeable : lit. he who *can* or *knows* how to speak, an able man. Another form is शक्नः । From अरुल्ल to sound, we get अरुल्लः acid taste.

By force of Bahulam (diversity) the affix comes after आनि to be ill (X. 180). As अरुल्लः acid. The long आ is shortened as a diversity.

५५२ । माहाससिभ्यो यः । ४ । १०९ ।

माया । छाया । सस्यम् । बाहुलकात्सुनोतेः । 'सद्यं दक्षिणवानयोः' ।

552. The affix य comes after the roots मा 'to measure' (II. 53), ह्ये 'to cut' (IV. 38), and शस. 'to sleep' (II. 69). 109.

Thus मा + य = माया 'magic, illusion' ; छाया 'shade', सस्यम् 'crop'.

By the force of बहुल (diversely) which governs the Unādi sūtras, the affix य comes after the root सु (to perform a sacrifice). Thus सु + य = सद्यं 'the usual position of the sacred thread when it hangs down over the left shoulder'. It means also left, left hand, southern, contrary, right.

Note :—By the present rule, Swāmi Dayānand derives the word अन्य (another) from the root अन् (to breathe) with the affix य.

५५३ । जनेयक् । ४ । ११० ।

'वे विभाषा' (२३१९) । जन्यं युद्धम् । जाया भार्या ।

553. The affix यक् comes after the root जन् 'to be born, to beget' (III. 24). 110.

Thus जन् + यक् = जन्यम् 'a battle' a market, a fair ; जन्या the friend of a mother, the relation of a bride, जन्यः a father.

By VI. 4. 43. S. 2319, the ञ् of जन् is optionally replaced by long आ. Then the form will be जा + यक् = जाया (wife).

५५४ । अघ्न्यादयश्च । ४ । १११ ।

यगन्ता निपात्यन्ते । इन्तेर्यगहाग्न उपधातोपश्च । अघ्न्या माहेयी । अघ्न्यः प्रजापतिः । 'कनी दीही' । कन्वा । वस्योरेक्यम् । वन्ध्या ।

554. The words *aghnya* &c. are irregularly formed with the affix यक्. 111.

Thus हृ 'to kill' (II. 2)+यक् । By VI 4. 98 S. 2363, the root vowel of हृ is elided; by VII. 3. 54 S. 358, the हृ is changed to च्. Then as the root receives the augment अट्, the letter अ precedes the root. So हृ+यक्=अचन् and by adding the augment अट् it becomes अचन्ः the creator, but when feminine अचन्या 'a cow'.

According to some, अचन्ः is not formed with the augment अट् but by the negative particle नञ्.

Similarly कन्या (a girl) and वन्या are formed with the affix यक् added to the roots कन् 'to shine' (I. 488) and वन्च् 'to bind' (I. 1022) as च and व are considered to be identical, the former is वन्या also. It means barren.

Note.—The word सन्ध्या (morning and evening prayer) is formed from the root धा (to hold) preceded by the preposition सन् and followed by the affix यक्. According to Ujjvaladatta, कुड्यन् is formed from कुड् to sound, with the affix यन् and the augment डुक । The word is first acute as it is formed by वत् (VI. 1. 213. S. 3701). According to others, it is formed by यक् and so is end-acute. See also VI. 2. 8 S. 3742 where कुड्य is said to be formed by the affix डयक् ।

५५५ । स्नात्तदिपद्यतिपूशकिभ्यो वनिप् । ४ । ११२ ।

स्नात्ता रसिकः । सदा शिवः । पद्दा पन्थः । 'अर्वा तु रङ्गगर्भयोः' । पर्व ग्रन्थिः प्रस्तावह । यक्वा इस्ती । डीत्रौ । यक्वर्यङ्गलिः ।

555. The affix वनिप् comes after the roots स्ना 'to bathe', (II. 43), सद् 'to be pleased', (IV. 99), पद् 'to go', (IV. 60) अद् 'to go' (III. 16) प् 'to protect, to fill' (III. 4) and यक् 'to be able' (V. 15). 112.

Thus स्ना+वनिप्=स्नावन् [nom. S. स्नात्ता 'a tendon, muscle, tasteful' सद्वन् 'an epithet of Siva; fond of enjoyment', पद्वन् 'a road, way'; अर्वन् 'a horse; running and unworthy, censurable', पर्वन् 'a knot, joint, a book, section'; यक्वन् 'an elephant'; the feminine of this word is formed by adding the augment र and the affix डीप्, thus यक्वरी 'a finger'.

See IV. 1. 7. S. 456 for the augment र ॥ The word is used in this sense in the Mantra आरोहतं दयतं यक्वरीर्भन. It also means a kind of metre, a river, a girdle.

५५६ । शीङ्क्रुशिरुहिजिक्षिसृधृभ्यः क्वनिप् । ४ । ११३ ।

शीवाजगरः । क्रुत्वा सृगालः । बद्धा वृषः । जित्वा जेत । वित्वा वायुः । सृत्वा प्रजापतिः । घृत्वा विष्णुः ।

556. The affix क्वनिप् comes after the roots शी 'to sleep', (II. 22) क्रुच् 'to cry, to lament', (I. 909), बृह् 'to grow' (I. 912) जि 'to conquer, (I. 993) वि 'to dwell', (VI. 114), वृ 'to go', (III. 17), षृ 'to support. (I. 948). 113.

Thus श्री+क्वनिप्=श्रीवर् 'a large snake, python' कुशवर् 'a jackal'; रक्षर् 'a plant', जित्वर् 'a conqueror' चित्वर् 'wind', सृत्वर् 'the creator'; धृत्वर् 'an epithet of Vishṇu',

५५७ । धाप्योः संप्रसारणं च । ४ । ११४ ।

धीवा कर्नकरः । पीवा स्थूलः ।

557. The affix क्वनिप् comes after the roots ध्वै 'to contemplate' (I. 957) and ध्वै 'to grow' (I. 1013) which also undergo Samprasâraṇa. 114.

Thus ध्वै+क्वनिप्=धीवर् 'clever, an artist'; पीवर् 'stout'. The lengthening is by VI. 4. 2. S. 2559.

५५८ । अर्धे च । ४ । ११५ ।

अध्वा ।

558. The क्वनिप् comes after the root अर्ध् 'to eat' (II. 1) of which the final ह् is changed to ध्. 115.

Thus अर्ध्+क्वनिप्=अध्वर् 'a road'.

५५९ । प्र ईरशदोस्तुट् च । ४ । ११६ ।

प्रेतर्वा प्रशत्वा च सागरः । प्रेत्वरी प्रशत्वरी च नदी ।

559. The affix क्वनिप् comes after the root ईर् 'to go' (II. 8) and शद् 'to perish' (I. 908), preceded by the preposition प्र, to which is added the augment तुट्. 116.

Thus प्र+ईर्+तुट्+क्वनिप्=प्रेत्वर् 'the ocean'; प्र+शद्+तुट्+क्वनिप्=प्रशत्वर् 'the ocean'.

The feminines of these words are formed by adding the affix डीप् (IV. 1. 7. S. 456.) Thus प्रेत्वरी and प्रशत्वरी 'a river'.

५६० । सर्वधातुभ्य इन् । ४ । ११७ ।

पचिरग्निः । तुडिः । तुपिडिः । बलिः । बटिः । देवयजिः । काशत इति काशिः । यतिः । बलिः । मल्ली । केलिः । 'नसी परिणामे' । मसिः । बाहुलकाद्गणः । कोटिः । हेलिः । बोधिः । मन्दिः । कलिः ।

560. The affix इन् comes after all roots. 117.

Thus पच् to cook (I. 1045) + इन् = पचिः (fire); तुडिः (face) from the root तुड् 'to break' (I. 374); तुडि (mouth, face) from तुड् 'to injure, to press out' (I. 295); बलिः 'a fold or wrinkle on the skin' from the root बल् 'to go, approach'; (I. 520); बटिः 'circular' from the root बट् 'to surround' (X. 311); यजिः 'a sacrificer' from यज् 'to sacrifice' (I. 1015) Similarly we have देवयजिः 'a priest or sacrificer to the Gods. काशिः 'the city named KĀśi or Benares', from the root काश् 'to shine' (I. 678); यतिः (an ascetic) from यत् 'to go' (I. 30); मलिः 'a kind of jasmine' from मल् 'to hold, possess'; (I. 523); कलिः 'play' from कल् 'to sport' (I. 570); मसिः 'ink' from मस् 'to change form, to weigh' (IV. 112); कोटिः (a crore, i. e. ten millions) from

कुट् 'to curve, to bend (VI. 73). Though I. 2. 1. S. 2461 would prevent the guṇa of कुट्, yet it takes place by the बहुल rule which governs the Unādi sūtras. हेलिः 'the sun, amorous sport', from हिल् 'to sport amorously' (VI. 69); बोधिः 'perfect wisdom or enlightenment' from the root बुष् 'to know' (I. 911); नन्दिः (joy) from नन्द् 'to be glad' (I. 67); कलिः 'strife, quarrel' from कल् 'to sound' (I. 526).

Note:—Some hold that the words सर्वधातुभ्यः is an interpolation, because redundant. The real sūtra is इत् ॥

५६१ । हृपिषिरुहिवृतिविद्विद्धिदिकीर्तिभ्यश्च । ४ । ११८ ।

'हरिर्विष्णावहाविन्द्रे भेके सिंहे ह्ये रवौ । चन्द्रे काले शबङ्गे च यमे वाते च कीर्तितः'
वेषिर्वज्रम् । रोहिर्ब्रती । वर्तिः । वेदिः । अदिश्छेत्ता । कीर्तिः ।

561. The affix इत् comes after the roots ह 'to steal' (I. 947), पिष् 'to grind' (VII. 15), रुह् 'to grow' (I. 912), रत् 'to choose' (I. 795), विद् 'to exist (IV. 62), विद् 'to cut', (VII. 3), कृत् 'to name, 'to glorify' (X. 111). 118.

Thus ह + इत् = ह्रिः 'a name of Vishnu, a day, the God Indra, the frog, the lion, the horse, the sun, the moon, a parrot, an ape, the God Yama and wind'; वेषिः 'lightening'; रोहिः 'a religious man; a tree; a seed'; वर्तिः 'anything wrapped round, a pad, an ointment'; वेदिः 'a learned man; an altar; a name of the Goddess Saraswati'; अदिः 'a cutter'; कीर्तिः 'glory'.

५६२ । इगुपधात्कित् । ४ । ११९ ।

कृषिः । अषिः । शुषिः । लिपिः । बाहुलकाद्भवे लिविः । 'हल निष्कष' । हलि । हली कूर्चिका ।

562. The affix इत् treated as कित् comes after those roots which have for their penultimate an इक् vowel. 119.

Thus कृष् 'to plough' (I. 1039) + इत् = कृषिः 'a farmer'; अषिः 'a sage' from अष् 'to approach' (VI. 7); शुषिः 'pure' from शुष् 'to grieve' (I. 198); लिपिः (writing) from लिप् 'to stain' (VI. 139); by the force of बहुल (diversely), it is sometimes written as लिविः also; हलिः (a painter's brush) from हल् 'to drive out, to measure' (I. 560); the feminine of this is हलि.

Note:—Some read the sūtra as इगुपधात् किः and make the affix कि an apavāda of इत् । But it is not correct. For कि would make these words final-acute by affix accent. But we find that अषिः, शुषिः have acute on the first, as in the Mantras अग्निः पूर्वभिः अषिभिः (Rv. I. 1. 2) and शुचिर्विश्व शुचिः कविः &c.

Note:—The words कृषिः &c. are also formed by the Vart इकृष्यादिभ्यः given under III. 3. 108 S. 3285, but there is difference in accent. Then they have acute on the final: as in the Mantra अश्वैर्ना दीव्यः कृषिनिश् कृषस्व (Rv. X. 34. 13) where कृषिन् has acute on the final.

Note:—शुषिः means summer, fire, pleasure, pure &c.

५६३ । भ्रमेः संप्रसारणं च । ४ । १२० ।

भ्रमिर्वातः । बाहुलकाद्भ्रमिः ।

563. The affix इन् comes after the root भ्रम् 'to wander' (IV. 96), which also undergoes Samprasāraṇa. 120.

Thus भ्रम् + इन् = भ्रमिः 'whirl wind'. By the force of बाहुल (diversely) which governs the Unādi sūtras, there is also the form भ्रमिः (whirl wind). In the gloss on the mantra भ्रमिं विदधाया वसवो पुषन्ति, the word bhṛimi is explained by सरणशीलं दष्टिं जनम् ।

५६४ । क्रमितमिशतिस्तम्भामत इच्च । ४ । १२१ ।

क्रिमिः । संप्रसारणानुवृत्तेः कृमिरपि । तिमिर्बटस्यनेदः । 'शितिर्नेचकयुक्तयोः' । स्तिम्भिः ससुद्रः ।

564. The affix इन् comes after the roots क्रम् 'to walk, to step' (I. 502) तम् 'to be suffocated, to be fatigued' (IV. 93), शत् and स्तम्भ् (these two are सौत्र roots) and is treated as क्ति. The अ of these roots is replaced by इ. 121.

Thus क्रम् + इन् = क्रिमिः, sometimes the र् of the root undergoes Samprasāraṇa and then we get कृमिः (an intestinal worm); तिमिः 'the ocean, a whale fish'; शितिः 'black; white'; स्तिम्भिः 'the ocean'.

५६५ । मनेरुच्च । ४ । १२२ ।

मुनिः ।

565. The affix इन् comes after the root मन् 'to think' (IV. 67) of which the अ is replaced by उच्. The affix is treated as क्ति. 122.

Thus मन् + इन् = मुनिः 'a sage', lit. who knows, or who thinks; a thinker,

५६६ । वर्णवलिश्चाहिरण्ये । ४ । १२३ ।

वर्णः सौत्रः । अस्य बलिरादेशः । 'करोपहारयोः पुंसि बलिः प्राणयङ्गके स्त्रियाश्' । हिरण्ये तु वर्णः सुवर्णश्च ।

566. The affix इन् comes after the root वर्ण् which is replaced by बल् when not meaning हिरण्य (*i. e.* gold.) 123.

The affix इन् is treated as क्ति. The root वर्ण् is a sautra one *i. e.* not found in Dhātuptāha but only in the sūtras. Taus वर्ण् + इन् = बल् + इन् = बलिः 'a tax, an offering usually religious, when in the masculine gender, but when in the feminine gender, it means a fold, wrinkle'.

The root वर्ण् is not replaced by बल् when it means हिरण्य (gold). Thus वर्ण् + इन् = वर्णः 'gold'.

५६७ । वसिवपियजिराजिब्रजिसदिहनिवाशिवादिवारिभ्य इञ् ।

४ । १२४ ।

'वासिब्रहेदनबस्तुनि' । वापिः-वापी । वाजिर्यष्टा । राजिः-राजी । ब्राजिर्बातालिः । सादिः सारयिः । निघातिलोह्यातिनि । वाशिरग्निः । वादिर्विद्वान् । वारिर्गजबन्धनी । जले तु क्लीबम् । बाहु लकात् 'वारिः पथिकसंहती' ।

567. The affix इञ् comes after the roots वस् 'to dwell' (I. 1054) वप् 'to sow' (I. 1052), यञ् 'to sacrifice' (I. 1051), राज् 'to shine' (I. 874), ब्रञ् 'to go' (I. 272), सद् 'to decay' (I. 907), हन् 'to kill' (II. 2), वाञ् 'to roar' (IV. 54), and causative of वद् 'to say' (I. 1058), and वारि causative of वृ 'to choose' (V. 8) 124.

Thus वस् + इञ् = वासि a small hatchet.

Note:—This word vâsi is found in the following text of the Vaiseshika:—वास्यादीनाम् इव करणानां कर्तृव्यापार्यत्वनियन्तात् । So also in the Mahâbhâshya: वास्यर्थनिति अत्रस्योः इति उलोपः प्राप्नोति । वापिः (a well); याजिः (a sacrificer); राजिः or राजी (a streak, line); ब्राजिः (a gust or gale of wind); चादिः (charioteer); the root इन् takes the preposition नि, thus निहन् + इञ्, (here by VII. 3. 54. S 358, the ह् of इन् is changed to च्) निघन् + इञ् = निघातिः 'a hammer, an iron club'. The ण् of इन् is replaced by त् by VII. 3. 32. S. 2574.

वापिः (fire); वादिः (a learned man); वारिः (a place for fastening an elephant; but the word वारि when of the neuter gender means water). By the force of बहुल (diversely) वारि also means a caravan.

Note:—See vartikas under III. 3. 108. S. 3285 for some of these forms.

५६८ । नहो भश्च । ४ । १२५ ।

'नाभिः स्यात्कश्चिदे पुंसि' । प्रायश्चित्ते तु स्त्रियं । पुंस्यपीति केचित् ।

568. The affix इञ् comes after the root नह् 'to tie, to bind', (IV. 57) of which ह् is changed to भ्. 125.

Thus नह् + इञ् = नाभिः 'a Kshatriya when the word is used in the masculine gender, but in the feminine it means the navel'. Some use it as masculine when meaning even navel. See Linganusâsana नाभिरक्षत्रिये।

५६९ । कृषेवृद्धिश्चन्दसि । ४ । १२६ ।

कार्षिः ।

569. In the Ohhandas the ष् of the root कृष् to plough (I. 1039) undergoes vṛiddhi before the affix इञ्. 126.

Thus कृष् + इञ् = कार्षिः 'fire, ploughing'. In the secular literature, the form is कृषिः ।

५७० । अः शकुनौ । ४ । १२७ ।

शारिः । शारिका ।

570. The affix इञ् comes after the root शृ to injure, to kill (IX. 18) the ष् of which undergoes vṛiddhi, when the word means a vulture. 127.

Thus शृ (IX. 18) + इञ् = शारिः 'the bird called Sârikâ'.

The र् of शारि is changed to ल् by considering it to belong to कपिल कादि class, and so is evolved the word शालिः 'rice, the civet cat'.

५७१ । कृञ् उदीचांकारुषु । ४ । १२८ ।

कारिः शिल्पी ।

571. The affix इञ् comes, after causing vṛiddhi of the root कृ 'to do' (VIII. 10) when the sense is that of an artist. 128.

Thus कृ + इञ् = कारिः 'an artist'.

५७२ । जनिञ् चसिभ्यामिण् । ४ । १२९ ।

जनिर्जननञ् । चासिर्भक्षयमग्निश्च ।

572. The affix इण् comes after the roots जन् 'to produce' (IV. 41) and चस् 'to eat' (I. 747). 129.

Thus जन् + इण् = जनिः 'birth, a woman, a mother' the vṛiddhi is prevented by VII. 3. 35 S. 2512. It is feminine gender. चस् + इण् = चासिः fire, and food.

५७३ । अज्यतिभ्यां च । ४ । १३० ।

आजिः संग्रामः । आतिः पक्षी ।

573. The affix इण् comes after the roots अज् 'to go' (I. 248) and अत् 'to go constantly' (I. 38). 130.

Thus अज् + इण् = आजिः 'battle'; आतिः 'a kind of bird.'

Note:—By the force of बहुल (diversely) which governs all Unādi affixes, the root अज् is not replaced by ची, as required by II. 4. 56.

Thus Unādi sūtra is in fact a vārtika. See III. 3. 108 S. 3285.

५७४ । पादे च । ४ । १३१ ।

पदाजिः । पदातिः ।

574. The affix इण् comes also after the roots अज् and अत् when preceded by the word पाद. 131.

Thus पाद + अज् + इण् = पदाजिः (a foot soldier); पदातिः ॥ By VI. 3. 52 S. 990, पद is substituted for पाद.

५७५ । अशिपणाययोरुडायलुकी च । ४ । १३२ ।

अशेरुट् । राशिः पुञ्जः । पणायतेरायलुक् । पाणिः करः ।

575. The affix इण् comes after the roots अश् 'to pervade' (V. 18) and पणाय 'to bargain, to praise' (I. 466). The अ of अश् is replaced by रुट् and the आय of पणाय is elided before the affix इण्. 132.

Thus अश् + इण् = रश् + इण् = राशिः 'a heap'; पणाय + इण् = पाणिः (a hand). The root पण always takes आय by III. 1. 28 S. 2303. This आय is ordained to be elided by the present sūtra.

५७६ । वार्तेर्दच्च । ४ । १३३ ।

विः पक्षी । स्त्रियां वीत्यपि ।

576. The affix इण् comes after the root वा 'to blow' (II. 41), and is treated as डित् (i. e. the last vowel of the root is elided). 133.

Thus वा + इण् = विः 'a bird'. The feminine is वी.

५९९ । मे हरतेः कूपे । ४ । १३४ ।

प्रहिः कूपः ।

577. The affix इण् comes after the root ह् 'to steal' (I. 947) preceded by the preposition प्र; (when the word so formed means a well, and is treated as डित्. 134.

Thus प्र + ह् + इण् = प्रहिः 'a well'. See Amarakośā I. 10. 26.

५९८ । नी व्यो यलोपः पूर्वस्य च दीर्घः । ४ । १३५ ।

व्येज इण्स्यादालोपश्च नेदीर्घः । नीविः । नीवी वस्त्रग्रन्थौ मूलधने च ।

578. The affix इण् comes after the root व्ये (to cover) preceded by the preposition नि. The ष् of the root व्ये is elided and the short ह् of the prefix नि is elongated. 135.

Thus नि + व्ये + इण् = नि + व्या + ह् (VI. 1. 45 S. 2370) = नि + वा + ह् = नीविः 'a cloth worn round a woman's waist. See Amarakośā II. 3. 211.

५९९ । समाने ख्यः स चीदात्तः । ४ । १३६ ।

समानशब्द उपपदे ख्या इत्यस्मादिण्स्यात् । स च डित्त्वं वलोपश्च समानस्य तूदात्तः स इत्यादेशश्च । समानं ख्यायते जनैः इति ख्या ।

579. The affix इण् comes after the root ख्या 'to relate, to tell' (II. 51) preceded by समान and is treated as डित्; and समान is replaced by स which has the udātta accent. 136.

Thus समान + ख्या + इण् = स + ख् = इण् + सखि 'a friend' Nom. S. सखा

Note:—Ujvaladatta explains the sūtra by saying 'the affix इण् which has udātta accent comes after khyâ'. This is wrong. The anuvṛitti of इण् is current here, not of इज् । The स of the sūtra is not the pronoun स (तद्); but an adeśā or substitute of samāna. Moreover सखि has acute on the first in the Vedas.

५८० । आङि त्रिहनिभ्यां ह्रस्वश्च । ४ । १३७ ।

इण्स्यात्स च डित् आङो ह्रस्वश्च । 'त्रियः पाल्यश्रिकोटयः' । 'सर्पे वृत्रासुरेऽप्यहिः' ।

580. The affix इण् comes after the roots त्रि 'to serve' (I. 945) and हन् 'to kill' (II. 2) preceded by आङ्, and is treated as डित्. The आ of आङ्. is also shortened. 137.

Thus आङ् + त्रि + इण् = अत्रिः 'a corner, angle of a room, house &c'. It is feminine. See Amarakośā II. 8. 93 for the phrase त्रियः पाल्यश्रिकोटयः—pālī, aśṛī and koṭī are feminine meaning a corner, and the sharp side or edge of a weapon. अहिः 'a snake; the demon Vṛitra'.

Note.—The word अञ्चि occurs in the sūtra V. 4. 120. S. 860.

५८१ । अच इः । ४ । १३८ ।

रविः । पविः । तरिः । कविः । अरिः । अलिः ।

581. The इ comes after the roots ending in vowels. 138.

Thus र् 'to sound' (II. 24) + इ = रविः 'the sun'; पू to purify (IX. 12) + इ = पविः 'the thunderbolt of Indra'; तरिः 'a boat' a box for clothes, from तृ 'to cross over' (I. 1018), कविः 'a wise man, a poet', from कु to sound, (II. 33); अरिः 'an enemy' from अच् 'to go' (III. 16); अलिः (a black bee) from अच् (to go), the र् being changed to ल् by considering it to belong to the Kapilakādi class.

५८२ । खनिकषयज्यसिवसिवनिसनिध्वनिग्रन्थिचलिभ्यश्च । ४ । १३९ ।

खनिः । कषिर्हिंस्रः । अजिः । असिः । वसिर्वस्त्रम् । वनिरग्निः । सनिर्भक्तिर्दानं च । ध्वनिः । ग्रन्थिः । चलिः पशुः ।

582. The affix इ comes after the roots खच् 'to dig' (I. 927), कष् 'to injure' (I. 716), अज् 'to go' (I. 248), अच् 'to throw' (IV, 100), वच् 'to cover' (II. 13), 'वच् 'to honor, (I. 491 and VIII. 8), सच् to love, to worship (I. 492) and VIII. 2), ध्वच् 'to sound' I 881 and X. 343), ग्रन्च् 'to tie' (X. 282), and चल् 'to move' (I. 885). 139.

Thus खच् + इ = खनिः 'a mine'; कषिः 'injurious, harmful'; अजिः 'motion'; असिः 'a sword'; वसिः 'a cloth'; वनिः 'fire'; सनिः 'worship, gift'; ध्वनिः 'sound'; ग्रन्थिः 'a joint'; चलिः 'an animal' or चरिः ॥ Another form of खनि is खानिः । वनिः means begging also.

५८३ । वृतेषुन्दसि । ४ । १४० ।

वर्तिः ।

583. The affix इ comes after the root वृत् ' (to exist) ', in the Chhandas. 140.

Thus वृत् + इ = वर्ति 'anything wrapped round', an ointment, eye-slime, any cosmetic, the wick of a lamp, the fringe, a surgical instrument, a streak, a swelling.

५८४ । भुजेः किञ्च । ४ । १४१ ।

भुजिः ।

584. The affix इ comes after the root भुज् to protect, to eat (VII. 17) and is treated as कित्. 141.

Thus भुज् + इ = भुजिः fire; in the Vedas, it signifies the two Aświnas.

५८५ । कृगृशृपृकुटिभिदिद्धिदिभ्यश्च । ४ । १४२ ।

इः कित्स्यात् । किरिर्वराहः । 'गिरिर्गोत्राक्षिरोगयोः' । गिरिणा काणः गिरिकाणः । शिरिः श्लथो इत्या च । पुरिर्नगरं राजा नदी च । कुटिः शाला शरीरं च । भिदिर्वज्रम् । द्धिदिः परशुः ।

585. The affix इ comes after the roots कृ 'to scatter' (VI. 116), गृ 'to swallow' (VI. 117), शृ 'to injure' (IX. 18), पू 'to fill' IX. 19), कुट् 'to curve' (VI. 73), भिद् 'to divide' (VII. 2), छिद् 'to penetrate' (VII. 3) and is treated as क्तिच्. 142.

Thus कृ+इ=किरिः a boar, a hog; गिरिः 'a hill, a huge rock, a disease of the eyes, an honorific title given to Sanyasins'; शिरिः 'a locust, a killer, a sword'; पुरिः 'a city, a king, a river'; कुटिः 'a house, a body, a bird'; भिदिः 'the thunderbolt'; छिदिः 'an axe'.

५८६ । कुडिकम्प्योर्नलोपश्च । ४ । १४३ ।

'कुडि दाहे' । कुडिर्देहः । कपिः ।

586. The affix इ comes after the roots कुङ् 'to burn' (I. 289) and कम्प् 'to shake, agitate' (I. 400) of which the र is elided. The affix is treated as क्तिच्. 143.

Thus कुङ्+इ=कुडिः 'the body'; कपिः 'a monkey'.

५८७ । सर्वधातुभ्यो मनिच् । ४ । १४४ ।

क्रियत इति कर्म । चर्म । भस्म । जन्म । गर्भ । स्थान बलम् । 'इस्मन्-' (२९८५) इति इस्वः । छद्म । सुत्रामा ।

587. The affix मनिच् comes after all roots. 144.

Thus कृ 'to do' (VIII. 10)+मनिच्=कर्म्मन् act, 'work'; चर्मन् (skin) from चर् 'to go' (I. 591), भस्मन् 'ashes' from भस् 'to censure to blame, to shine' (III. 18); जन्मन् (birth) from जन् 'to beget' (III. 24); गर्म्मन् 'happy, prosperous' from शृ 'to injure' (IX. 18); स्थानन् 'strength, fixity' from स्था 'to stand' (I. 975); छद्मन् 'a disguise' from the Churâdi छद् 'to cover' (X. 388) the penultimate आ of छद् is shortened by VI. 4. 97 S. 2985; सुत्रामन् 'a name of Indra' from त्रै 'to protect' (I. 1014) preceded by the preposition सु lit. he who delivers excellently.

५८८ । बृहेर्नोऽच । ४ । १४५ ।

नकारस्याकारः । 'ब्रह्म तत्त्वं तपो वेदो ब्रह्मा विप्रः प्रजापतिः' ।

588. The affix मनिच् comes after the root वृङ् 'to grow, increase' (I. 772), the nasal being replaced by अच्. 145.

Thus वृङ्+मनिच्=ब्रह्मन् the Nom. Sing. is ब्रह्मा 'one who knows Brahma, a Brâhmana, the creator'. The neuter means Brahman the Supreme. It means austerity and the Vedas also

५८९ । अशिशक्तिभ्यां छन्दसि । ४ । १४६ ।

अश्मा । शक्ना ।

589. The affix मनिच् comes after the roots अश् 'to pervade' (V. 18) and शक् 'to be able' (V. 15) in the Chhandas. 146.

Thus अश्+मनिच्=अश्मन्, 'eating or pervading, a stone, a cloud'; शक्मन् 'a name of Indra'.

५९० । हृष्टृष्टृस्तृशृभ्य इमनिच् । ४ । १४९ ।

हरिमा कालः । भरिमा कुटुम्बश्च । धरिमा रूपश्च । सरिमा वायुः । स्तरिमा तल्पश्च । धरिमा प्रसवः ।

590. The affix इमनिच् comes after the roots हृ 'to steal' (I. 947), शृ 'to nourish' (III. 5) षृ 'to hold' (I. 948), शृ to move (III. 17), स्तृ to cover (V. 6), शृ 'to injure' (IX. 18). 147.

Thus हृ + इमनिच् = हरिन् नोम. s. हरिमा 'time or death'; भरिन् 'relation' धरिन् 'a form, figure'; सरिन् 'wind'; स्तरिन् 'a bed, couch'; धरिन् 'bearing' 'bringing forth'.

Note:—In the Daśapādī the affix is read as ईमन् with long ई and निच् । According to it the anuvṛitti of cchandās runs in this sūtra: so that these are Vaidic words. This view appears to be right. The Daśapādī sūtra is स्तृष्टृभ्यामीमन्, and forms are सरीमन्, स्तरीमन् &c; as found in the following mantras वातस्य सर्गे अभवत् सरीमणिः; स्तीर्षं बर्हिः सुष्टृ रीमा जुषाणा &c. The words सर्वत्र also, in the sūtra after the next, indicates that these intermediate sūtras are Vaidic.

५९१ । जनिमृङ्भ्यामिमनिच् । ४ । १४८ ।

जनिमा जन्म । मरिमा मृत्युः ।

591. The affix इमनिच् comes after the roots जन् (to beget) and मृ (to die). 148.

Thus जन् (III. 24) + इमनिच् = जनिम् 'birth, offspring'; मृ (VI. 10) + इमनिच् = मरिम् 'death'.

५९२ । वेजः सर्वत्र । ४ । १४९ ।

हृन्दसि भाषायां चेत्यर्थः । वेमा तन्तुवायदण्डः । अर्धर्षादिः । सामनी वेमनी इति वृत्तिः ।

592. The affix इमनिच् comes every where after the root वे 'to weave' (I. 55) i. e. both in the Vaidic and secular literature. 149.

Thus वे + इमनिच् = वेमन् (a loom); this word belongs to the अर्धर्षादि class (II. 4. 31 S. 816). It is read in the Gaṇapāṭha both in the पानादय class (V. 2. 100) and संकलादय class (IV. 2. 75). See सामनी वेमनी in the Kāśikā vṛitti.

According to Vṛittikāra, this word is of the feminine gender and not masculine or neuter as required by II. 4. 31 S. 816.

Thus he says the word form वेमनी is as valid as सामनी a rope for trying cattle. For the formation of the word सामनी, see Unādi IV. 152.

५९३ । नामन्सीमन्व्योमन्रोमन्लोमन्पाप्मन्ध्यामन् । ४ । १५० ।

सप्तमी निपात्यन्ते । ज्ञायतेऽनेनेति नाम । सिनोतेर्दीर्घः । सीमा । सीमानो । सीमानः । पहे ङाप् । सीने । सीमाः । व्येजोऽन्व्यस्योत्वं गुणः । व्योम । रौतेः रोम । लोम । पापना पापश्च । ध्याम परिमाणं तेजश्च ।

593. The seven words nâman, siman, vyoman, roman, loman, pâpman, and dhyâman, are irregularly formed with the affix ननिच् 150.

Thus 1. नामच् 'a name', from the root न्ना to repeat, 'to remember', (I. 976), the irregularity consists in the elision of the च् of the root. 2. सीमच् (a boundary) from सि 'to bind' (IX. 5), the इ of which is elongated before the affix ननिच्. Its Nom. forms are सीमा, सीमानौ, सीमानः. The word सीमच् forms its feminine with डाच् (IV. 1. 13 S. 461). Thus its Nom. forms are सीमा, सीमे, सीमाः । 3. व्योमच् (the sky) from व्ये 'to cover' (I. 1056), the final of which is replaced by उ which undergoes गुणः. 4. रोमच् 'the hair on the body of men and animals', from the र् 'to cry'. (II. 24). 5. लोमच् 'the hair on the body of men and animals', from लृ 'to cut' (IX. 30). 6. पापमच् (sin) from पा 'to drink', (I. 972) with the augment पुच्. 7. ध्यामच् measure, lustre, splendour from ध्यै 'to think, to contemplate' (I. 957).

By the force of बहुल (diversely) which governs the Uṇādi sūtras, the following words are also irregularly formed under the present rule:— चक्षमच् 'consumption', from चक्ष् 'to worship' (X. 153) सोमच् 'the moon', from सु to send, (I. 987), घामच् 'a house, the body &c'. from घा 'to hold, to maintain' (III. 10).

५९४ । मिथुने ननिः । ४ । १५१ ।

उपसर्गक्रियासंबन्धो मिथुनच् । स्वरार्थनिदच् । सुशर्मा ।

594. The affix ननि comes after roots which are coupled with a Preposition. 151.

The relation of an upasarga with a verb is called मिथुन or coupling. Such compound roots take the affix ननि instead of ननिच् । The difference is in the accent. The word formed by ननिच् will have acute on the first syllable, as the affix is निच् (VI. 1. 197 S. 3686). While a word formed by ननि will have the affix-accent, for all affixes are first acute, if not otherwise provided for (III. 1. 3. S. 3708): i. e. the accent will fall on the last syllable. Thus from √शृ to injure (IX. 18) we have with ननिच् (Uṇ IV. 144), शर्त्तच्; but with ननि we get शर्त्तच् । In compounding these words with the preposition सु, they retain their accent by VI. 2. 139 S. 3873. Thus सुशर्त्तच् or सुशर्त्तच्, one under Uṇ IV. 144 and the last under the present sūtra.

५९५ । सातिभ्यां ननिन्मनिशौ । ४ । १५२ ।

स्यतीति वास । वासनी । आत्मा ।

595. The affixes ननिच् and ननिच् come respectively after the roots सो 'to put an and to, destroy' (IV. 39) and अच् 'to go' (I. 38). 152,

Thus सो + मनिन् = सोमन् 'appeasing. the Sâmaveda itself', so called because it is very difficult to study. This word is of the neuter gender, its Nom. forms being सोम, सोमनी, सोमानि. Similarly अत् + मनिन् = आत्मन् 'the soul'. This word is of the masculine gender.

Note :—These two affixes have indicatory न and ण, which show that by both the accent is placed on the first syllable (VI. I. 197 S. 3686) and by the latter (ण), वृद्धि is substituted for the end vowel of a stem (VII. 2. 115 S. 254).

५९६ । हनिमशिभ्यां सिकन् । ४ । १५३ ।

'इंसिका इंसयोषिति' । मसिका ।

596 The affix सिकन् comes after the roots हृ 'to kill' (II. 2) and मश् 'to buzz, hum' (I. 760). 153.

Thus हृ + सिकन् = इंसिका 'a female goose *i. e.* a gander; मसिका 'a fly'.

५९७ । कौररन् । ४ । १५४ ।

कवरः ।

597. The affix अरन् comes after the root कु 'to sound' (II. 33). 154:

Thus कु + अरन् = कवरः 'mixed, intermingled'; a reader or lecturer. Since there is no difference between व and ब, the feminine of कवर is कवरी formed with डीच् (IV. 1. 42. S. 500), meaning a fellet or braid of hair. In other places the feminine form of the word is कवरा (a female reader or lecturer.)

५९८ । गिर उडच् । ४ । १५५ ।

गरुडः ।

598. The affix उडच् comes after the root गृ 'to swallow' (VI. 117). 155.

Thus गृ + उडच् = गरुडः 'a kind of bird'.

Note :—Some do not read the sūtra as given in the text, but analyse the word गरुड, as गरुता डवते namely one who flies with wings (garut) and say that the affix ड comes after the root डी to fly (I. 1017) when preceded by the word गरुत्, enumerated in the Guṇapāṭha under चवादि class. The affix having an indicatory ड causes the elision of the final vowel of डी; and the व of गरुत् is elided by taking it to belong to the Prishodaradi class. Thus गरुत् + डी + ड = गरुडः ।

५९९ । इन्देः कनिर्नलोपश्च । ४ । १५६ ।

इदच् ।

599. The affix कनि comes after the root इन्द 'to be supremely powerful' (I. 64) of which the nasal is elided. 156.

Thus इन्द + कनि = इदच् 'this'.

Note:—Ujvaladatta has read this sūtra as इन्देः कश्चित् with न। But we do not find the नित् accent in idam in the Vedas. Thus in इदंस् त्यत् पौत्रस् इन्द्रपौत्रस् (Rv. VI. 44. 16), इदंस् ते सोम्यस् मधु (Rv. VIII. 54. 8) the accent is on the second, and not on इ, which would have been the case if the affix were नित् (VI. 1. 197. S. 3686). But in Daśapādî, the sūtra is read as इणो दसक्, i. e. the affix दसक् comes after the root इष् 'to go'.

६०० । कायतेडिभिः । ४ । १५७ ।

किष् ।

600. The affix डिभि "comes after the root कै 'to sound' (I. 964). 157.

Thus कै + डिष् = किष् 'what, &c'. The affix having an indicatory ड causes the elision of रे of the root कै.

Note:—The final इ in डिभि is merely for the sake of euphony. In fact, Daśapādî gives the affix as डिष् and not डिभि ।

६०१ । सर्वधातुभ्यः ष्ट् । ४ । १५८ ।

वक्ष् । अक्ष् । शक्ष् । 'इस्मन्-' (२८८५) इति ह्रस्वत्वम् । छादनाच्छत्रम् ।

601. The affix ष्ट् comes after all roots. 158.

Thus वष् 'to dwell' (I. 1054) + ष्ट् = वक्ष् 'a cloth'; अष् 'to throw' (IV. 100) + ष्ट् = अक्ष् 'a weapon'; शष् 'to injure' (I. 763) + ष्ट् = शक्ष् 'a weapon'; छादि 'to cover' (X. 290) + ष्ट् = छाच्छत्रम् 'an umbrella', the long आ of the root is shortened by VI. 4. 97. S. 2985.

The words like पत्रम् 'a leaf' from पत् 'to fall' (I. 898) पात्रम् 'a vessel' from पा 'to drink' (I. 927), दंष्ट्रा 'a tooth' from दंश् 'to bite' (I. 1038) &c. are formed by this rule.

६०२ । अस्त्रिगमिनिहनिविश्यशां वृद्धिश्च । ४ । १५९ ।

आष्ट्रः । गान्त्रं शक्रट् । नान्त्रं स्तोत्रम् । हान्त्रं सरणम् । वैष्ट्रं पिष्टपम् । आष्ट्रमाकाशम् ।

602. The affix ष्ट्र् comes after the roots अस्त्र् 'to cook' (VI. 4), गष् 'to go' (I. 1031), नष् 'to bow down, to sound' (I. 1030), इष् 'to kill' (II. 2), विष् 'to enter' (VI. 130), and अष् 'to pervade' (V. 18.) and it causes the vṛiddhi of the vowel of the root. 159.

Thus अष् + ष्ट्र् = आष्ट्रः 'light, ether', by VIII. 2. 23 S. 54, the स् of अष् is elided, and by VIII. 2. 36 S. 294, the ष् is replaced by ष, and the त of the affix is then changed to ट ॥ गान्त्रम् 'a car'; नान्त्रम् 'a stotra'; हान्त्रं 'death'; वैष्ट्रम् 'the Heaven'; आष्ट्रम् 'the sky'.

६०३ । दिवेष्टुञ्च । ४ । १६० ।

दौत्रं ज्योतिः ।

603. The affix **द्** comes after the root **दिव्** 'to shine' (IV. 1) which is replaced by **सुत्**. 160.

The letter **च** in the sūtra indicates that the root substitute undergoes vṛiddhi by force of the last sūtra.

Thus **दिव् + द्** = **सुत् + द्** = **सौत्रस्** 'light'.

६०४ । उषिखनिभ्यां कित् । ४ । १६१ ।

उषद् । खानं खनित्रं जलाधारश्च ।

604. The affix **द्** comes after the roots **उष्** 'to burn' (I. 727) and **खच्** 'to dig' (I. 927) and is treated as **कित्**. 161.

Thus **उष् + द्** = **उषद्** 'a camel'; **खानस्** 'a spade, an oblong pond'.

६०५ । सिविमुचयोष्टे रूच् । ४ । १६२ ।

सूत्रस् । सूत्रस् ।

605. The affix **द्** comes after the roots **सिक्** 'to sew' (IV. 2) and **सुच्** 'to save' (VI. 136), the **टि** portions of which are replaced by **ऊ**. The affix is treated as **कित्**. 162.

Thus **सिक् + द्** = **सू + द्** = **सूत्रस्** 'a thread'; **सूत्रस्** (urine).

Note:—These two words could have been formed from the roots **सूत्र** and **सूत्र** of the Churâdi class also (X. 360 and 361) by the affix **अच्** (III. 3. 56 S. 3231), but the difference would be in the accent.

६०६ । अनिचिमिदिशसिभ्यः कत्रः । ४ । १६३ ।

आन्त्रस् । चित्रस् । मित्रस् । शस्त्रस् ।

606. The affix **क्त्र** comes after the roots **अस्** 'to go' (I. 493) **चि** 'to collect, gather' (V. 5), **मिद्** 'to love' (I. 779), and **शस्** 'to injure' (I. 763). 163.

Thus **अस् + क्त्र** = **आन्त्रस्** 'an entrail, intestine'; **चित्रस्** 'a picture, मित्रस् 'a friend' **शस्त्रस्** 'a weapon'.

Note:—The lengthening in ântram is by VI. 4. 15. S. 2666. All these words are end acute by affix accent (III. 1. 3. S. 3708) as in **सुत्र** **आन्त्राणि** वेचे । चित्रं देवानाम् । मित्रं नयनम् । शस्त्रस्य शस्त्रमसि ।

६०७ । पुवो ह्रस्वश्च । ४ । १६४ ।

पुत्रः ।

607. The affix **त्रा** comes after the root **पू** 'to purify' (IX. 12)' of which the long **ऊ** is shortened. 164.

Thus **पू + त्रा** = **पुत्रः** 'a son'.

Note:—Some derive the word **पुत्र** as **पु'नामा नरकस्तस्मात् त्रायते** i. e. one who saves from the hell called **पुत्र**. In this sense the word will be formed thus :—**पुत् + त्रा + क** = **पुत्रः** (III. 2. 3 S. 2915).

६०८ । स्त्यायतेईट् । ४ । १६५ ।

की ।

608. The affix draṭ comes after the root स्त्वै 'to sound, to collect, crowd' (I. 959). 165.

Thus $\text{स्त्वै} + \text{ड्रट्} = \text{स्त्री}$ 'a woman'. The affix having an indicatory ड causes the elision of the दि (*i. e.* रे) portion of the root स्त्वै . Then the य् of the root is elided by VI. 1. 66 S. 73. Thus the stem formed is स्त्र . The feminine is formed by adding ङीप् by IV 1. 5. S. 470.

६०८ । गुधृवीपचिवचियमिसदिक्षदिभ्यस्त्रः । ४ । १६६ ।

'गोत्रस्यान्नामवशयोः' । गोत्रा पृथिवी । धर्मं गृह्णस् । वेत्रस् । पक्त्रस् । वक्त्रस् । यन्त्रस् । सत्रस् । षत्रस् ।

609. The affix tra comes after the root यु to speak indistinctly (I. 997); धृ 'to hold' (I. 948); वी to go, to beget (II. 39); पच् to cook (I. 1045); वच् to speak; (II. 54); यच् 'to abstain' (I. 1033); सद् 'to go, to break' (I. 907) and षद् (it is *sautra* root) 166.

Thus $\text{यु} + \text{त्र} = \text{गोत्रः}$ 'a family', its feminine is गोत्रा 'the earth'; घर्त्रस् 'the house'; वेत्रस् 'the cane'; पक्त्रस् 'the sacred fire maintained by a house holder'; वक्त्रस् 'the face'; यन्त्रस् 'an instrument'; सत्रस् 'a sacrificial session'; षत्रस् the Kshatriya caste.

६१० । हुयासाश्रुभस्त्रिभ्यस्त्रन् । ४ । १६७ ।

होत्रस् । यात्रा । नात्रा । श्रोत्रस् । भस्त्रा ।

610. The affix tran comes after the roots हु to sacrifice, to worship' (III. 1); वा 'to go' (II. 40); ना to measure (II. 53) श्रु to hear (I. 986); and भस् to censure, to shine' (III. 18). 167.

Thus $\text{हु} + \text{त्रन्} = \text{होत्रस्}$ 'a sacrifice or worship'; यात्रा 'going'; नात्रा 'a measure'; श्रोत्रस् 'hearing, the ear'; भस्त्रा 'a pair of bellows, 'a leathern vessel for holding water'.

६११ । गमेरा च । ४ । १६८ ।

गात्रस् ।

611. The affix त्रस् comes after the root गच् 'to go' (I. 1031) of which स् is replaced by आ । 168.

Thus $\text{गच्} + \text{त्रस्} = \text{गात्रस्}$ 'the body'.

६१२ । दादिभ्यश्छन्दसि । ४ । १६९ ।

दात्रस् । पात्रस् ।

612. In the Chhandas the affix त्रस् comes after the roots दा 'to cut' (II. 50), and the rest. 169.

Thus $\text{दा} + \text{त्रस्} = \text{दात्रस्}$ 'an instrument of cutting, a sickle', पात्रस् 'a vessel' from the root पा 'to drink' (I. 972); क्षेत्रस् 'a field' from the root क्षि 'to dwell' (VI. 114).

६१३ । भूवादिगृभ्यो णित्रम् । ४ । १९० ।

भावित्रस् । वादित्रस् । गारित्रसोदनस् ।

613. The affix णित्रस् comes after the roots भू 'to be' (I. 1), वद् 'to speak, to inform' (I. 1058) and गृ 'to swallow' (VI. 117). 170.

Thus भू + णित्रस् = भावित्रस् 'the three worlds i. e. heaven, earth and lower regions. The indicatory ण of the affix causes the vṛiddhi. वादित्रस् 'a musical instrument' गारित्रस् 'water'.

६१४ । चरेवृत्ते । ४ । १९१ ।

चारित्रस् ।

614. The affix णित्रस् comes after the root चर to walk (I. 591) when the derivative word means 'conduct'. 171.

(Thus चर + णित्रस् = चारित्र 'conduct, behavior'.

Note:—The word चारित्र has been also formed by इत्र affix, as already taught before. From this word, we can get चारित्र्य by अण् of Prajñādi class. But the difference is in accent.

६१५ । अशित्रादिभ्य इत्रोत्रौ । ४ । १९२ ।

अशित्रस् । वहितस् । धरित्री मही । त्रैहृ स्वभादिभ्य उत्रः । त्रौत्रं प्रहरणस् । वृज् । वस्त्रं प्रावरणस् ।

615. The affix *itra* and *utra* come respectively after the roots अश् 'to pervade' (V. 18) and √traī 'to protect' (I. 1014) and like these. 172.

Thus अश् + इत्र = अशित्रस् 'a thief, an oblation of rice'; वहितस् 'a raft, boat'; धरित्री 'the earth'. त्रै + उत्र = त्रौत्रस् 'a goad, a kind of disease'; वस्त्रस् 'a cloak, mantle' from √vṛiñ (I. 8).

६१६ । अमेद् विषति चित् । ४ । १९३ ।

अमित्रः शत्रुः ।

616. The affix इत्र, treated as चित्, comes after the root अच् to go (I. 493) when the derivative word means 'an enemy'. 173.

Thus अच् + इत्र = अमित्रः 'an enemy'. Q. Is it not अ + मित्र a non-friend. अ + मित्र = अमितस् which is Neuter.

६१७ । आः समिग्निकषिभ्याम् । ४ । १९४ ।

संपूर्वादिषो निपूर्वात्कषेष्वा आ स्यात् । स्वरदित्वाद्यव्ययत्वस् । समया । निकषा ।

617. The affix आ comes after the roots इण् 'to go' (II. ३६) preceded by the preposition च्, and क्च् 'to extract' (I. 716) preceded by the preposition णि. 174.

The derivative words are avyayas, (indeclinables) since they are enumerated in the list of words beginning with स्वर &c. (I. 1. 37. S. 447).

Thus सद् + हल् + आ = सनया 'duly, seasonably'; निकषा 'near', hard, close by &c.

By the force of बहुल 'diversely' which governs all Unâdi sūtras, दीपा (at night) is formed from the root दुब् 'to be bad or corrupted'. (IV. 76) with the affix आ; दिवा 'at day,' is from the root दिव् to shine (IV. 1) with the affix आ, there is no guṇa of the root by the बहुल (diversely); स्ववा 'the oblation of food offered to the pitris or manes of deceased ancestors,' from the root स्वद् 'to be sweet' (I. 18) the द् being changed to च by the force of बहुल 'diversely'.

६१८ । चित्तेः कणः कश्च । ४ । १७५ ।

बाहुलकाद्युणः । 'चिक्कणं नसृणं त्तिग्धश्' ।

618. The affix कण comes after the root चित् 'to think' (I. 39), of which the final is replaced by क. 175.

Thus चित् + कण = चिक्कणश् 'greasy'. There is want of guṇa as a diversity. See Amarakosha II. 9. 46 for the line चिक्कणं नसृणं त्तिग्धश् &c.

६१९ । सूचेः स्मन् । ४ । १७६ ।

सूक्ष्मश् ।

619. The affix स्मन् comes after the root सूच् 'to pierce' (X. 327). 176.

Thus सूचि + स्मन् = सूक्ष्मश् fine, subtle. The णि is elided. The च is changed to क, and the स to य ।

६२० । पातेर्दुस्सुन् । ४ । १७७ ।

पुमाश् ।

620. The affix दुस्सुन् comes after the root पा 'to protect' (II 47). 177.

Thus पा + दुस्सुन् = पुश् the आ of पा is elided by the affix being द्वित्; च् is changed to anusvāra. By VII. 1. 89 S. 436, अच् is substituted for the final of पुश् in the strong cases. So its Nom. forms are पुमाश्, पुमांसौ, पमांसः; the च् being added in the strong cases after अ by VII. 1. 70 S. 361. This word is, however, differently derived in the Mahābhāṣya; while others read the sūtra as पुजो दुस्सुन् ।

६२१ । रुचिभुजिभ्यां किच्यन् । ४ । १७८ ।

रुचिच्यमिच्छश् । भुजिच्यो दासः ।

621. The affix किच्यश् comes after the roots रुच् 'to please' (I. 781), and रुच् 'to protect', enjoy (VII. 17), 178.

Thus रुच् + किच्यश् = रुचिच्यश् 'agreeable, pleasing'; भुजिच्यः 'a servant'.

६२२ । वसेस्तिः । ४ । १७९ ।

'वस्तिर्नाभिरधो द्वयोः' । 'वस्तिः स्युर्दशासूत्रे' । बाहुलकाच्छासः । शास्तिः राजदण्डः । विन्ध्याख्यमगमस्यतीत्यगस्तिः । शकन्धवादिः ।

622. The affix *ति* comes after the root *वच्* 'to dwell, to cover' (I. 1054, II, 13), 179.

Thus *वच् + ति = वस्ति*: 'the abdomen', the portion of the abdomen below the navel. The plural *वस्तयः* means the thread at the end of a piece of woven cloth: the fringe of a garment, the skirt, the edge or hem of a garment.

By the force of *बहुल* 'diversely' which governs the Unādi sūtras, the root *शास्* 'to rule' (II. 66) takes also the affix *ति* after it. Thus *शास्ति*: punishment by the king.

So also *अगस्ति*: 'the name of a sage'; this word belongs to the *शकन्धवादि* class of the Gaṇapāṭha. It is formed from the root *अस्* to throw (IV. 100): with the upapada *अग* a mountain. It literally means he who humiliates (*अस्वति*) the mountain (*अगं*). Agasti humiliated or threw down the Vindhya hills.

ईर३ । सावसेः । ४ । १८० ।

स्वस्ति । स्वरदिपाठादव्ययत्वच् ।

623. The affix *ति* comes after the root *अच्* to be (II. 56) preceded by the preposition *सु*. 180.

Thus *सु + अच् + ति = स्वस्ति* a term of blessing. This word is an indeclinable, as it is enumerated in the class of *स्वर* &c. I. 1. 37. S. 447.

ईर४ । वौ तसेः । ४ । १८१ ।

वितस्तिः ।

624. The affix *ति* comes after the root *तच्* 'to fade away' (IV. 103) preceded by the preposition *वि*. 181.

Thus *वि + तच् + ति = वितस्ति*: 'a measure of length equal to 12 *angulas* being the distance between the extended thumb and the little finger'. Similarly *विशस्ति*: from the root *शच्* (to rule).

ईर५ । पदिप्रथिभयां नित् । ४ । १८२ ।

पत्तिः । प्रतिथिः । * तितुत्रेव्वग्रहादीनास्- * इतीट् ।

625. The affix *ति* comes after the roots *पच्* 'to go' (IV. 60) and *प्रच्* 'to be famous' (I. 802). and is treated as *नित्*. 182.

Thus *पच् + ति = पत्ति*: 'a footman'; *प्रच् + ति = प्रथिति*: 'celebrity, fame'. The root *प्रच्* has received the augment *इट्* by the *Vārtika* *तिञ्चु* &c. given in the Siddhānta Kāumudi under III. 3. 103 S. 3280, but in Kāśikā under VII. 2. 9.

ईर६ । कुणातेह स्वश्च । ४ । १८३ ।

द्वृतिः ।

626. The affix *ति* comes after the root *हृ* to tear (IX. 23) of which the long *च्* is shortened. 183.

Thus *हृ + ति = द्वृति*: 'a leathern bag for holding water, a fish'.

६२७ । कृत्कृपिभ्यः कीटन् । ४ । १८४ ।

किरीटं शिरोवेष्टनम् । तिरीटं सुवर्णम् । 'कृपीटं कुञ्चिवारिणोः' ।

627. The affix कीटन् comes after the roots कृ 'to scatter' (VI. 116) त् to cross over (I. 1018), कृप् 'to be weak' (I. 799). 184.

Thus कृ+कीटन्=किरीटम् 'a diadem, a crown', तिरीटम् 'gold'; कृपीटम् 'the belly, water, forest'.

Note:—In the Daśapādi, the sūtra is read as कृत् कृपिकपिभ्यः । Accordingly, a fourth example is given there as कम्प् (to shake)+कीटन्=कम्पीटः ।

६२८ । रुचिचक्रुचिकुटिभ्यः कितच् । ४ । १८५ ।

रुचितमिष्टम् । उचितम् । कुचितं परिमितम् । कुटितं कुटिलम् ।

628. The affix कितच् comes after the roots रुच् 'to please' (I. 781), वच् 'to speak' (II. 54), कुच् 'to utter a shrill cry as a bird' (I. 199, 200), कुट् 'to be crooked' (VI. 73). 185.

Thus रुच्+कितच्=रुचितम् 'pleasing, agreeable'; वच्+कितच्=उचितम् 'proper', the व of the root undergoing samprasāraṇa before the affix having an indicatory क by VI. 1. 15 S. 2409. कुचितम् 'small, little'; कुटितम् crooked.

६२९ । कुटिकुपिभ्यां कमलन् । ४ । १८६ ।

कुङ्मलम् । कुण्मलम् ।

629. The affix कमलन् comes after the roots कुट् 'to be crooked' (VI. 73) and कुप् 'to pull out, extract' (IX. 46). 186.

Thus कुट्+कमलन्=कुङ्मलः 'an opening bud'; in the neuter, a hell. कुण्मलम् 'cutting, a leaf'.

६३० । कुपेर्लशच् । ४ । १८७ ।

कुल्मलं पापम् ।

630. The affix कमलन् comes after the root कुप्, the प् of which is changed to ल्. 187.

Thus कुप्+कमलन्=कुल्मलम् 'sin'.

६३१ । सर्वधातुभ्योऽसुन् । ४ । १८८ ।

चेतः । सरः । पयः । सदः ।

631. The affix असुन् comes after all roots. 188.

Thus चित् to perceive (I. 39) + असुन्=चेतस् 'consciousness'; सरस् a pond from चृ 'to move' (III. 16) it forms its feminine with डीप् thus सरसी 'a large lake', पयस् 'water, milk' from पी 'to drink' (IV. 33), सदस् 'an assembly, from सद 'to injure, to cut' (I. 907). Other words are also thus formed by this affix as वर्चस् (light) from वर्च् 'to shine' (I. 175), रोदस् 'weeping' from रुद् 'to weep' (II. 58), वयसू 'age' from वी 'to go, to grow &c', (II. 39), ज्ञानस्

food, boiled rice' from अन् 'to breathe' (II. 61), तमस् darkness, from तस् 'to fade' (IV. 93), सहस् 'courage' from सह् 'to endure' (I. 905), तपस् 'austerity' from तप् 'to burn' (I. 1034), महस् 'great' from मह् 'to worship' (X. 321), नभस् 'heaven' from नभ् 'to injure' (I. 788), रजस् 'dust, powder, diet' from रज् 'to color' (I. 1048), the nasal of रज् is elided, because the affix is क्त्विच् after this root, as is taught in the subsequent sūtra IV. 216.

The words नभं, तपं, सहं, तमं and रजं ending in अ are also valid forms. They are derived by the affix अच् (Pachâdi), except रज which is formed by क् (चञर्थे कविधानस्).

६३२ । रपेरत एच्च । ४ । १८९ ।

रेपोऽवस्यस् ।

632. The affix असुन् comes after the root र्प् to speak distinctly, to praise (I. 428) of which अ is replaced by र् । 189.

Thus र्प् + असुन् = रेपस् 'low, vile &c'. See mantra अरेपसत्त्वा where the word is so explained in the gloss.

६३३ । अशेर्देवने युट् च । ४ । १९० ।

देवने स्तुतौ । यशः ।

633. The affix असुन् comes after the root अश् 'to pervade' (IV. 18) when the derivative word means praise, and there is also the युट् augment. 190.

Thus अश् + युट् + असुन् = यशस् 'praise'. The word देवन् means praise.

६३४ । उठ्जेर्बले बलोपश्च । ४ । १९१ ।

ओजः ।

634. The affix असुन् comes after the root उठ्ज् to make straight (VI. 20) when the derivative word means strength. There is the elision of ब् of the root also. 191.

Thus उठ्ज् + असुन् = ओजस् strength, power, light, aura.

६३५ । श्वेः संप्रसारणं च । ४ । १९२ ।

श्वः । श्वसी । बलपर्यायोऽयस् ।

635. The affix असुन् comes after the root श्वि to go, to swell, the व् of which undergoes Samprasârana (i. e. व् is changed to ष्). 192.

Thus श्वि + असुन् = श्वस् 'strength'. This word is of the neuter gender. Its Nom. forms are श्वः, श्वसी, श्वसि.

६३६ । अयतेः स्वाङ्गे शिरः किञ्च । ४ । १९३ ।

अयतेः शिर आदेशोऽसुन्किञ्च । शिरः । शिरसी ।

636. The affix असुन् treated as क्त्विच् comes after the root शि 'to serve' (I. 945) which is replaced by शिरः when the derivative word means a part of the body. 193.

Thus श्रि + असुन् = शिरस् 'the head'. Its Nom. forms are शिरः, शिरसी, शिरसि ॥ The word शिर ending in श्रि is also a valid form, as विषहं दद्यात् गया शिरे (Vāyu Purāṇa).

६३७ । अर्तेरुच्च । ४ । १९४ ।

उरः ।

637. The affix असुन् (treated as किर) comes after the root ऋ 'to go' (III. 16) which is replaced by उ । 194.

Thus ऋ + असुन् = उरस् 'the breast, excellent'.

६३८ । व्याधौ शुट् च । ४ । १९५ ।

अर्थो गुद्व्याधिः ॥

638. The affix असुन् comes after the root ऋ 'to go' and also the augment शुट् when the derivative word means a disease. 105.

Thus ऋ + शुट् + असुन् = अर्थः 'piles'.

६३९ । उद्के वुट् च । ४ । १९६ ।

अर्तेरसुन्व्याप्तस्य च वुट् । अर्थः । अर्थसी ।

639. The affix असुन् comes after the root ऋ 'to go', and also the augment उद् when the derivative word means water. 196.

Thus ऋ + उद् + असुन् = अर्थात् 'water, stream, flood'. Its Nom. forms are अर्थः, अर्थसी, &c.

६४० । इण आगति । ४ । १९७ ।

एनः ।

640. The affix असुन् comes after the root इण् 'to go' (II. 36), and also the augment उद् when the derivative word means 'sin'. 197.

Thus इण् + उद् + असुन् = एनः 'sin'.

६४१ । रिचेर्धने चिच्च । ४ । १९८ ।

चात्प्रत्ययस्य वुट् । चित्वात्कुत्वस् । रेकणः सुवर्णस् ।

641. The affix असुन् treated as चित् comes after the root रिच् 'to purge' (VII. 4) and also the augment वुट्, when the derivative word indicates wealth. 198.

The affix being treated as चित्, the च् of the root is changed to क् (VII. 3. 52 S. 2863).

Thus रिच् + वुट् + असुन् = रिक् + वुट् + असुन् = रेकणः 'wealth, gold'. (The च् being changed to क् by VIII. 4. 2. S. 197).

Note:—In Dasapādī vṛitti, the augment वुट् is not read into the sūtra, and the example given is रेकः, रेकसौ &c. Ujjvaladatta reads the sūtra as

'richer dhane chit kichcha' and he gives the example रिञ्जस् । But they are both wrong. We find the form रेक्णस् in the Vedas, as in नित्यं रेक्णोः नत्प्राः, परिष दं ह्यरणस्य रेक्णः (Rv. VII. 4. 7).

६४२ । चायतेरन्ने ह्रस्वश्च । ४ । १९९ ।

चनो भक्तस् ।

642. The affix अञ्ज् comes after the root चाच् 'to worship, to discern' (I. 929), the long अ of which is shortened to short अ, and there is also the augment जुट् when the derived word has some reference to food. 199.

Thus चाच् + जुट् + अञ्ज् = चच् + जुट् + अञ्ज् = चनस्. Food, delight. The च् of the root is elided by VI. 1. 66. S. 873.

Note :—The word is चन and not चण as wrongly given by the author of Daśapādi vṛitti. In the Vedas we find चनो दधिष्व पचतः and जुते दधिष्व नञ्चनः with the dental न ।

६४३ । वृड्शीड्भ्यां रूपस्वाङ्गयोः पुट् च । ४ । २०० ।

वर्षो रूपस् । शेषो गुड्वस् ।

643. The affix अञ्ज् comes after the roots वृ 'to choose' (IX. 38), and शी 'to sleep' (II. 22.) and also the augment पुट्, when the derived words mean 'form' and 'a part of the body' respectively. 200.

Thus वृ + पुट् + अञ्ज् = वर्षस् 'form'; शी + पुट् + अञ्ज् = शेषस् 'the penis, a testicle, a tail'.

Note :—See the mantra चनस्छिरनदेवाअभिवर्षसाभूत् । The word शेषः ending in अ is also a valid form, as in the verse यस्यामुशन्तः प्रहराम शेषस् ।

६४४ । स्रुिभ्यां तुट् च । ४ । २०१ ।

स्रोतः । रेतः ।

644. The affix अञ्ज् comes after the roots स्रु 'to go, to flow' (I. 987) and री 'to trickle' (IV. 30), and also the augment तुट्. 201.

Thus स्रु + तुट् + अञ्ज् = स्रोतस् 'current'; the senses. रेतस् a flow, current, the semen, the quick silver.

६४५ । पातेर्जसे जुट् च । ४ । २०२ ।

पाजः । पाजसी ।

645. The affix अञ्ज् comes after the root पा 'to protect' (II. 47), and also the augment जुट्, when the derived word means 'strength'. 202.

Thus पा + जुट् + अञ्ज् = पाजस् (strength). Its Nom. forms are पाजस्, पाजसी &c. Ujjvaladatta reads the augment as जुट् but it is incorrect. In the mantra पृथुपाजा अमर्त्यः (Rv. III. 27. 28) the letter is ज and not य ।

६४६ । उदके युट् च । ४ । २०३ ।

पायः ।

646. The affix असुन् comes after the root पा to protect, and the augment युट् when the derived word means 'water.' 203.

Thus पा + युट् + असुन् = पायस् 'water'. A. K. I. 10. 4.

६४७ । अन्ने च । ४ । २०४ ।

पाथो भक्तस् ।

647. The affix असुन् and the augment युट् come after the root पा to protect when the derived word means food. 204.

Thus पा + युट् + असुन् = पायस् 'food'.

६४८ । अदेनुन्धौ च । ४ । २०५ ।

अदेर्भक्ते बाहयेऽसुन्नुनागसो धादेशश्च । अन्धोऽन्नस् ।

648. The affix असुन् and the augment लुच् come after the root अद् 'to eat' (II. 1), the इ of which is changed to ष्; when the derived word means 'food'. 205.

Thus अद् + लुच् + असुन् = अन्धस् 'food'. A. K. II. 9. 48.

६४९ । स्कन्देश्च स्वाङ्गे । ४ । २०६ ।

स्कन्धः—स्कन्धसी ।

649. The affix असुन् comes after the root स्कन्द् 'to go, to be dry' (I. 1028), the इ of which is changed to ष्, when the derived word refers to 'a part of the body.' 206.

Thus स्कन्द् + असुन् = स्कन्धस् 'the shoulder'. Its Nom. forms are स्कन्धस्, स्कन्धसी.

६५० । आपः कर्माख्यायाम् । ४ । २०७ ।

कर्माख्यायां ह्रस्वो जुट् च वा । आपः । अपः । बाहुलकात् । आपः । आपसी ।

650. The affix असुन् and optionally the augment जुट् come after the root आप् 'to pervade' (V. 14) the long आ of which is shortened to short अ, when the derived word refers to 'work' or 'form'. 207.

Thus आप् + जुट् + असुन् = अपस् or without the augment लुच्, अपस् 'work, sacrificial act or rite, form, shape'.

By the force of बहुल (diversely) which governs all Unādi sūtras, the long आ is neither shortened nor the augment लुच् added to, the root आप्, before the affix असुन्. Thus आपस् is formed. It is of the Neuter gender and means water, sin, a religious ceremony. Its Nom. forms are आपः, आपसी &c.

६५१ । रूपे जुट् च । ४ । २०८ ।

अन्नो रूपस् ।

651. The affix अञ्ज् and the augment उट् come after the root आप् (to pervade), the long आ of which is shortened to अ when the derived word means 'shape' or 'form'. 208.

Thus आप् + उट् + अञ्ज् = अञ्जस् (shape, beauty). The प् of the root is changed to ब by VIII. 4. 53. S. 52.

६५२ । उदके नुम्भौ च । ४ । २०८ ।

अञ्ज् ।

652. The affix अञ्ज् and the augment जुच् come after the root आप् the प् of which is replaced by ञ, and the long आ is shortened to अ, when the derived word means 'water'. 209.

Thus आप् + जुच् + अञ्ज् = अञ्जस् 'water'.

६५३ । नहेर्दिवि भश्च । ४ । २१० ।

नञ् ।

653. The affix अञ्ज् comes after the root बह् 'to bind (IV. 57), the ह् of which is replaced by ञ, when the derived word means 'the sky'. 210.

Thus बह् + अञ्ज् = नञ्स् 'the sky'.

६५४ । इण आगोऽपराधे च । ४ । २११ ।

'आगः पापापराधयोः' ।

654. The affix अञ्ज् comes after the root इण् 'to go' (II. 36) which is replaced by आग, when the derived word means fault, a wrong act. 211.

Thus इण् + अञ्ज् = आग + अञ्ज् = आगस् 'fault, offence, sin'.

६५५ । अमेहुक्च । ४ । २१२ ।

अह् ।

655. The affix अञ्ज् comes after the root अच् 'to go' (I. 493), and also the augment डक्. 212.

Thus अच् + डक् + अञ्ज् = अहस् a sin, trouble, anxiety, care &c.

६५६ । रमेश्च । ४ । २१३ ।

रह् ।

656. The affix अञ्ज् and the augment डक् come also after the root रच् 'to play' (I. 906). 213.

Thus रच् + डक् + अञ्ज् = रहस् enjoyment, speed, eagerness, violence.

६५७ । देशेऽह च । ४ । २१४ ।

रचन्तेऽस्मिन् रहः ।

657. The affix अञ्ज् comes after the root रच् (to play) the च of which is changed to ह् when the derived word means a place. 214.

Thus रच् + अञ्ज् = रहस् 'a deserted, lonely or hiding place; a secret, mystery; solitude &c'.

६५८ । अञ्च्यञ्जियुञ्जिभ्यः कुश्च । ४ । २१५ ।

यस्योऽनुत्कवर्गज्ञान्तादेशः । 'अङ्कश्चिह्नरीरयोः' । अङ्कः पक्षी । योगः समाधिः । अर्गस्तेजः ।

658. The affix अञ्च comes after the roots अञ्च् 'to go, to worship' (I. 203), अञ्ज् 'to anoint, to make clear' (VII. 21), युञ्च् 'to unite' (VII. 7), धृञ् 'to break' (I. 191) the last letters of each of these is replaced by क्. 215.

Thus अञ्च् + अञ्चुर् = अङ्कस् 'a sign'. Its Nom. forms are अङ्कः, अङ्कसी, अङ्कांसि. So also अङ्गस् 'a bird' its Nom. forms, being अङ्गः, अङ्गसी, अङ्गांसि । योगस् 'yoga or contemplation and meditation; अर्गस् 'light'. The word योगस् is declined as योगस्, d. योगसी, pl. योगांसि ।

Note:—In हरः स्मरहरो अर्गः the word bharga ends in अ formed by चञ् । Similarly we get from /ucha (IV. 114), ओकस् dwelling, temple.

६५९ । भूरञ्जिभ्यां कित् । ४ । २१६ ।

भुवः । रजः ।

659. The affix अञ्चुर् treated as कित् comes after the roots भू 'to be' (I. 1) and रञ्च् 'to color' (I. 1048). 216.

Thus भू + अञ्चुर् = भू + उच् (VI. 4. 77. S. 271) + अञ्चुर् = भुवस् 'the atmosphere, the ether'. It is an Indeclinable. So also रजस् 'dust &c.'

६६० । वसेर्गित् । ४ । २१७ ।

वासो वस्त्रस् ।

660. The affix अञ्चुर् comes after the root वच् 'to dwell' (I. 1054) is treated as गित्. 217.

Thus वच् + अञ्चुर् = वासस् 'a cloth'. The vridhhi is caused by the affix being treated as गित्.

६६१ । चन्देरादेश्च छः । ४ । २१८ ।

छन्दः ।

661. The affix अञ्चुर् comes after the root चन्द् 'to gladden, to shine' (I. 68) the initial च of which is changed to छ. 218.

Thus चन्द् + अञ्चुर् = छन्दस् (the Veda; a metre).

६६२ । पचिवचिभ्यां सुट् च । ४ । २१९ ।

'पक्षसी तु स्मृतौ पक्षौ' । वक्षो हृदयस् ।

662. The affix अञ्चुर् with the augment सुट् comes after the roots पच् 'to cook' (I. 1045) and वच् 'to speak' (II. 54). 219.

Thus पच् + सुट् + अञ्चुर् = पक्षस् 'a wing, a half month'. Its Nom. forms are पक्षः d. पक्षसी pl. पक्षांसि. In the Śrutis (i. e. Vedas), the word पक्षस् is of the neuter gender and ends in the consonant स् as in शालायै पक्षसी and पूर्वोत्तरे द्वे पक्षसी । But in the Smritis, the word is of the masculine gender, ending in a vowel. Thus its Nom. forms are पक्षः, पक्षौ &c. So also is the word वक्षस् formed meaning the chest.

६६३ । वहिहाधाज्म्यश्लन्दसि । ४ । २२० ।

यथा अन्नङ्वात् । हासाञ्जम्हः । भासाः पर्वत इति प्राञ्चः । वस्तुतस्तु षिदित्यनुवर्तते न तु सुट् । तेन बहेवपचाट्टिः । इतरयोः 'आतो युक्-' (२७६१) इति युक् । 'योशा घृष्ण नृवाहसा' । 'ओता इवं गृणतः स्तीमवाहाः' । विश्वो विहायाः । 'वाजम्भरो विहायाः' । 'देवो नयः पृथिवी विश्वधायाः' । 'अधारयत्पृथिवी विश्वधायसत्' । 'घर्षसं भूरिधायसत्' इत्यादि ।

663. In the chhandas the affix अङ्गुत् comes after the roots वृ 'to carry' (I 1053) वा 'to abandon (III. 8)' and धा to hold (III. 10). 220.

According to Ujjvaladatta, and others the augment सुट् comes after the roots, by the force of the last sūtra. Thus the examples given by the ancient commentators Prasâdakâra &c. are वृ + सुट् + अङ्गुत् = ववृत् 'an ox'; हासत् 'the moon'; धासत् 'a mountain'.

But these forms are not correct; for no such words are to be found in the Vedas and this is a Vaidic sūtra. On the contrary, the forms found there are shown below. The anuvritti of षिट् is only current in this sūtra and not that of सुट् ।

Thus वृ + अङ्गुत् = वावृत् 'Agni, a hymn'. In fact, the affix is treated as षिट्, thus causing vridhhi of the penultimate vowel of the root. As in the Rig Veda, योशा घृष्ण नृ वाहसा and ओता इवं गृणत स्तीमवाहाः ।

After the other two remaining roots (i. e. हा and धा), the affix अङ्गुत् being treated as षिट् causes the augment युक् to be added by VII. 3. 33. S. 2761. Thus हा + युक् = हायत् (abandoning) and धा + युक् = धायत् supporting. As in the Rig Veda, विश्वो विहायाः (Rv. I. 128. 6) where विहायाः means महात् great. So also वाजम्भरो विहायाः । Similarly देवो नय पृथिवीश् विश्वधायाः (Rv. I. 73. 3) "Like a God who (Agni) is the supporter of the whole universe." &c. where विश्वधायाः means सर्वस्य जगतो धर्ता । So also अधारयत् पृथिवी-विश्वधाय सत् । च र्षसंभूरिधायसत् &c.

६६४ । ह्य आसिः । ४ । २२१ ।

अयाः वहिः । स्वरादिपाठादव्ययत्वम् ।

664. The affix आसि comes after the root ह्य 'to go' (II. 36), 221.

Thus ह्य + आसि = अवाः 'fire'. It is an avyaya or Indeclinable since it has been enumerated in the list of words beginning with ववृत् &c. See I. 1. 37. S. 447.

६६५ । मिथुनेऽसिः पूर्ववच्च सर्वम् । ४ । २२२ ।

उपसर्गविशिष्टो घातुर्निश्चयं तत्रासुनोपवादोऽसिः स्वरार्थः ।

665. The affix असि comes after all roots instead of अङ्गुत् when they are in combination with an upasarga (or preposition) and every thing else is like as if asun was added. 222.

The difference between अस्मि and असुन् is in accent only: otherwise the forms are the same. A root joined with an upasarga is called mithunam.

Thus अस्मिन् formed by असुन् Un IV. 190, but अस्मिन् under the present sūtra. Similarly अस्मिन् । अस्मिन् &c.

६६६ । नञि हन् एह च । ४ । २२३ ।

अनेहाः । अनेहसौ ।

666. The affix अस्मि comes after the root हन् 'to kill' (II. 3) preceded by the negative particle नञ्, and the root हन् is replaced by एह. 223.

Thus हन् + अस्मि = अस् + एह + अस्मि = अनेहस् (without a rival, incomparable, not killed or destroyed or obstructed). Its Nom. sing. is अनेहाः by VII. 1. 94. S. 276. Its Nom. Dual is अनेहसौ.

६६७ । विधाञो वेध च । ४ । २२४ ।

विधातीति वेधाः ।

667. The affix अस्मि comes after the root विधाञ् (धा 'to hold' (III. 10) preceded by वि) and the root विधा is replaced by वेध. 224.

Thus विधा + अस्मि = वेध + अस्मि = वेधस् 'the creator, Name of Brahman'. Its Nom. sing. is वेधाः ।

६६८ । नुवो धुद् च । ४ । २२५ ।

नोधाः ।

668. The affix अस्मि comes after the root नू 'to praise' (II. 26), and there is also the augment धुद्. 225.

Thus नू + धुद् + अस्मि = नोधस् the panegyrist. In the Mantra सद्यो नवद् वीर्याय नोधाः the word nodhâh is explained in the Nirukta by नोधा अस्मि भवति the Rishi is called *nodhas* or he who praises.

६६९ । गतिकारकोपपदयोः पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं च । ४ । २२६ ।

अस्मिः स्यात् । सुतपाः । जातवेदाः । 'गतिकारकोपपदात्कृत्' (३८७३) इत्युत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वे सति शेषस्यानुदात्तत्व प्राप्ते तदपवादार्थमिदम् ।

669. The affix अस्मि comes after compound words which have for their first member either a *gati* word, or when the upapada is a *kâraka*; and the first member retains its original accent. 226.

This sūtra regulates accent.

Thus सु + तप् 'to burn' (I. 1034) + अस्मि = सुतपस् । Similarly जातवेदस् from अस्मिन् (II. 55 and VI. 138).

By VI. 2. 139. S. 3873 compound words whose first member is a *gati* preposition or a *Kâraka* noun, retain the accent of their *second* member, and the first member becomes *anudâtta*. This sūtra makes an exception

to it and declares that such compounds, when अस्मि formed, retain the accent of their *first* member, and the second member becomes anudâtta.

६७० । चन्द्रेणो ङित् । ४ । २२७ ।

चन्द्रोपपदान्नाङ्गोऽसिः स्यात्स च ङित् । चन्द्रमाः ।

670. The affix अस्मिः treated as ङित् comes after the root चा 'to measure' (III. 6 and IV. 34) preceded by the word चन्द्र as upapada. 227.

Thus चन्द्र + चा + अस्मि = चन्द्रस् + अस्मि = चन्द्रमस् 'the moon, a month, camphor'. Its N. S. is चन्द्रमाः d. चन्द्रमसैः pl. चन्द्रमसः ; Haradatta explains it by चन्द्रं रजतं अमृतं च तदिव नीयते अस्मै ।

६७१ । वयसि धाञ् । ४ । २२८ ।

वयोधास्तवणः ।

671. The affix अस्मि treated as ङित् comes after the root वा 'to hold' (III. 10) preceded by the word वयस् as upapada. 228.

Thus वयस् + वा + अस्मि = वयोवस् (a young man) ; its Nom. sing. is वयोधाः

६७२ । पयसि च । ४ । २२९ ।

पयोधाः समुद्रो मेघश्च ।

672. The affix अस्मि treated as ङित् comes after the root वा (to hold) preceded by the word पयस् as upapada. 229.

Thus पयस् + वा + अस्मि = पयोवस् (the ocean, a rain cloud), its Nom. sing. is पयोधाः ।

६७३ । पुरसि च । ४ । २३० ।

पुरोधाः ।

673. The affix अस्मि treated as ङित् comes after the root वा (to hold) preceded by the word पुरस् as upapada. 230.

Thus पुरस् + वा + अस्मि = पुरोवस् (a family priest, particularly that of a king). Its Nom. sing. is पुरोधाः ।

६७४ । पुरुरवाः । ४ । २३१ ।

पुरश्चन्द्रस्य दीर्घा रौतेरसिञ्च निपात्यते ।

674. The word पुरुरवस् (the Nom. sing. of which is पुरुरवाः) is irregularly formed with the affix अस्मि. 231.

The short उ of पुर is elongated before the root र 'to sound' (II. 24) to which the affix अस्मि is added. Thus पुर + र + अस्मि = पुरुरवस् 'the son of Budha and Ilâ and founder of the lunar race of kings.

६७५ । चक्षेर्बहुलं शिञ्च । ४ । २३२ ।

चक्षुषाः ।

675. The affix अस्मि which is diversely treated as ङित् comes after the root चक्ष 'to observe' (II. 7). 232.

Thus नृ + वच् + अस्मि = नृवचस् 'a God, lit. seeing or guiding men'.

By the affix being treated as वित्, it gets the designation of *vadhâtuka* (III. 4. 113 S. 2166), hence वच् is not changed to वया, as is the case when the affix is not treated as वित्. Thus प्र + वच् + अस्मि = प्रवचस् (a name of Prajâpati). Its N. S. is प्रवयाः।

६९६ । उषः कित् । ४ । २३३ ।

उषः ।

676. The affix अस्मि comes 'after the root उष् 'to burn' (I. 727) and is treated as कित्. 233.

Thus उष् + अस्मि = उषस् 'the dawn'.

Note:—In the Dasâpâdi, the sūtra is read as वचः कित्. *i. e.* the affix अस्मि treated as कित् comes after the root वच् (to dwell). Thus वच् + अस्मि = उषस्। Before व beginning affixes it is declined like अपस्; as वसुवद्विः। See Vârtika उषसश्चेत्यन्ते under VII. 4. 48.

६९९ । दमेरुनसिः । ४ । २३४ ।

'सप्तर्षिर्दंशुनाः'।

677. The affix उनसि comes after [the root] दम् 'to control, to restrain' (IV. 94). 234.

Thus दम् + उनसि = दमुनस् 'fire. See A. K. I. 1. 59 for the verse सप्तर्षिर्दंशुनाः &c. Sometimes there is lengthening of the उ, as in जुष्टो दमुनाः (Rv. V. 4. 18) where *damûnâh* is explained by दानमना दान्तमनावा charitably disposed, generous, or controlled of mind. दमुनसो अपसो ये जुष्टस्ता (Rv. V. 42. 12).

The Dasâpâdi gives the sūtra as दमेरु नसिः with long ऊ। According to it, the word with short उ is a diversity.

६९८ । अङ्गतेरसिरुडागमश्च । ४ । २३५ ।

अङ्गिराः ।

678. The affix अस्मि comes after the root अङ् (to go) and also the augments व and वट्. 235.

Thus अङ् (I. 155) + व + वट् + अस्मि = अङ्गिरस् (the name of a celebrated sage who composed some of the *vaidika* hymns).

६९९ । सतेरप्पूर्वादसिः । ४ । २३६ ।

अप्सरः । प्रायेणाद्यं भूम्नि । अप्सरसः ।

679. The affix अस्मि comes after the root वृ 'to move' (III. 17) preceded by the word अप्. 236.

Thus अप् + वृ + अस्मि = अप्सरस् (a celestial damsel), its Nom. sing. is अप्सरा.

The word is said to be generally plural, as अप्सरसः। The singular is अप्सरा ending in long आ।

६८० । विदिभुजिभ्यां विश्वे । ४ । २३७ ।

विश्ववेदाः । विश्वभोजाः ।

680. The affix अवि comes after the roots विद् 'to know' (II. 55) and भुज् 'to feed, preserve' (VII. 17), when preceded by the word विश्व. 237.

Thus विश्व + विद् + अवि = विश्व वेदस् 'Fire', its Nom. sing. is विश्व वेदाः lit. he who knows all (विश्वं वेत्ति). So also विश्व भोजस् 'Indra'. lit. he who preserves all विश्वं पुङ्क्ते । The forms विश्ववेदाः and विश्वे भोजाः given by Ujvaladatta, with the locative case—sign unelided, by virtue of VI. 3. 14. S. 972, does not appear to be correct. The locative of विश्व is with स्मिन् । In the following there is no locative sign :—पुष्टलीको भवतु विश्ववेदाः and प्रयाभगः प्रष्टुडे विश्वभोजाः ।

६८१ । वशेः कनसिः । ४ । २३८ ।

संसारणश्च । उद्यनाः ।

681. The affix कनसि comes after the root वश् (to desire). 238.

Thus वश् (II. 70) + कनसि = उद्यनस् (Name of Śukra).

Its Nom. sing. is उद्यनाः ।

इत्युक्तादिषु चतुर्थः पादः ।

CHAPTER V.

६८२ । अदि भुवो हुतच् । ५ । १ ।

अद्भुतश्च ।

682. The affix हुतच् comes after the root भू (to be) preceded by अद (an Indeclinable, meaning sudden). 1.

Thus अदभू + हुतच् = अद्भू + हुतच् = अद्भुतश्च (curious). The affix having an indicatory इ causes the elision of the vowel of the root भू.

६८३ । गुधेरूनः । ५ । २ ।

गोधूनः ।

683. The affix ऊन comes after the root गुष् 'to wrap up, envelope' (IV. 13). 2.

Thus गुष् + ऊन = गोधूनः 'wheat, the orange'.

६८४ । मसेरूरन् । ५ । ३ ।

मसूरः । प्रथमे पादे असेरुच् 'मसेरु' इत्यत्र व्याख्यातः ।

684. The affix रूरन् comes after the root मस् 'to weigh, measure' (IV. 112). 3.

Thus $\text{मस} + \text{ऊरन्} = \text{मसूरः}$ 'a kind of pulse; a pillow'. By Un&di I. 43, it was taught that the affix ऊरन् comes after the root मस् giving the form मसूरः with short उ . Thus we have two forms.

६८५ । स्यः किरुच । ५ । ४ ।

स्युरो मसुर्यः ।

685. The affix ऊरन् comes after the root स्या to stand (I. 975) and is treated as किरु. 4.

Thus $\text{स्या} + \text{ऊरन्} = \text{स्यूरः}$ 'a man'. As the affix is किरु, it causes the elision of the long आ of the root. In the Mantra $\text{स्यूरस्य रायो दृढतो य ईये}$ (Rv. IV. 21. 4) the word sthūra is explained by sthūla 'fat', 'big', steady.

६८६ । पातेरतिः । ५ । ५ ।

पातिः स्वामी । संपातिः परिवाराजः ।

686. The affix अति comes after the root पा 'to protect' (II. 47). 5.

Thus $\text{पा} + \text{अति} = \text{पातिः}$ 'master, lord, husband', संपातिः , (the lord of birds).

६८७ । वातेनित् । ५ । ६ ।

'वातिरादित्यसोमयोः' ।

687 The affix अति comes after the root वा to move, to blow and is treated as नित्. 6.

Thus $\text{वा} + \text{अति} = \text{वातिः}$ 'the sun, the moon'. See Rabhasa Kosha for the line वातिरादित्यसोमयोः ।

६८८ । अरतिश्च । ५ । ७ ।

अरतिरद्वेगः ।

688. The affix अति comes after the root अ (to go) and is treated as नित्. 7.

Thus $\text{अ} + \text{अति} = \text{अरतिः}$ 'dissatisfied, languid'.

६८९ । तृहेः क्रो हलोपश्च । ५ । ८ ।

तृणश्च ।

689. The affix कन् comes after the root वृह् 'to injure, hurt, kill' (VI. 58) of which the ह् is elided. 8.

Thus $\text{वृह्} + \text{कन्} = \text{वृणश्}$ 'grass'. No guṇa as the affix is किरु ।

६९० । वृञ्जुटितनिताडिभ्य उलउतएडश्च । ५ । ९ ।

व्रियन्ते लुटयन्ते तन्यन्ते ताडयन्त इति वा तण्डुलाः ।

690. The affix उलउत् comes after the roots वृ 'to choose' (V. 8) लुट 'to roll' (I. 336), वह् 'to spread' (VIII. 1), and ताडि 'to beat' (X. 43), which are replaced by तण्ड. 9.

Thus वृ or खुट or त्व or ताड् + उलच् = तवृ + उलच् = तवृल्लोः 'rice' lit. that which is picked, or rolled, or stretched or thrashed.

Note.—Although by Unādi IV. 107 (सानचि परसि &c), the word तवृल्लोः was irregularly formed, yet the difference between the word formed under that sūtra and the one formed under the present sūtra consists in the position of the accent. The affix उलच् of the present sūtra, being चित् places the accent on the last syllable (VI. 1 '163 S. 3710), whereas the accent was placed on the middle syllable of तवृल्लोः formed under IV. 107 by force of प्रत्ययस्वर. (III. 1. 3. S. 3708).

६९१ । दसेष्टनौ न आ च । ५ । १० ।

'दासः सेवकगृह्योः' ।

691. The affixes ढ and ट् come after the root दस् (to serve), of which the व् is changed to आ. 10.

Thus दस् + ट or ट् = दासः or दासः 'a slave, a servant'. The व् of the second affix shows that the accent should be placed on the first syllable. The affix having an indicatory ढ shows that the word takes the affix ङीप् in forming its feminine. Thus दास + ङीप् = दासी.

६९२ । दशेश्व । ५ । ११ ।

दाशो धीवरः ।

692. The affixes and operations applicable to दस् by the last sūtra, also apply to दश् (to bite). 11.

Thus दश् + ट or ट् = दाशः or दाशः 'a fisherman'.

६९३ । उदि चेडसि । ५ । १२ ।

स्वरादिपाठादव्ययत्वच् । उच्चैः ।

693. The affix डैचि comes after the root चि 'to collect, to pick up' (V. 5) preceded by the preposition उत्. 12.

Thus उत् चि + डैचि = उत्च् 'the affix having an indicatory ड causes the elision of the टि portion of the root' + डैचि = उच्चैच् 'loudly, high, above'. It is an Indeclinable, being enumerated in the list of words beginning with स्वर (I. 1. 37. S. 437).

६९४ । नौ दीर्घश्च । ५ । १३ ।

नीचैः॥

694. The affix डैचि comes after the root चि (to collect) preceded by नि of which the short च् is elongated. 13.

Thus निचि + डैचि = नीचैच् 'low, below'. This word is also an Indeclinable.

६९५ । सौ रमेः क्तो दमे पूर्वपदस्य च दीर्घः । ५ । १४ ।

रमेः उपपूर्वाद्दमे वाच्ये क्तः स्यात् । किरवाद्दशुनाच्चिकलोपः । कूरत् उपशान्तो दयालुश्च ।

695. The affix क comes after the root र्त् to play (I. 906) preceded by वृ. when the word so formed refers to punishment. The short उ of वृ is elongated. 14.

The affix having an indicatory क causes the elision of the nasal (च) of the root. Thus वृ र्त् + क = वृत्तः 'kindly disposed, calm'.

६९६ । पूजो यगणुकह्रस्वश्च । ५ । १५ ।

यत्प्रत्ययः । पुण्यश्च ।

696. The affix च् comes after the root प्र to purify, to cleanse (IX. 12) and also the augment वृच्. The long vowel of the root becomes shortened. 15.

Thus प्र + वृच् + च् = पुण्यश्च 'virtuous deed, holy, sacred, pure &c'.

६९७ । स्त्रंसैः शि कुट् किञ्च । ५ । १६ ।

स्त्रंसैः शिरादेशो यत्प्रत्ययः किञ्चस्य कुटागमश्च । शिञ्चश्च

697. The affix च् treated as क्चि comes after the root लञ् 'to fall or drop down, to slip off or down' (I. 790), and also the augment कुट्. The root is replaced by शि. 16.

Thus लञ् + कुट् + च् = शि + क् + च् = शिञ्चश्च 'a loop or swing made of rope; a burden or load carried in a sling'.

The affix being treated as क्चि prevents guṇa taking place.

६९८ । अर्तैः क्युरुञ्च । ५ । १७ ।

उरयो मेघः ।

698. The affix च् comes after the root ग् 'to go' (III. 16), and च replaces the ग् of the root. 17.

Thus ग् + च् = उरणः a sheep or ram. The च which replaces ग् is followed by र by I. 1. 51 S. 70. The च् becomes चन by VII. 1. 1. S. 1247.

६९९ । हिंसेरीरन्नीरचौ । ५ । १८ ।

हिंसीरो व्याघ्रदुष्टयोः ।

699. The affixes ईरच् and ईरच् come after the root हिच् 'to kill, to injure' (VII. 19). 18.

Thus हिच् + ईरच् or ईरच् = हिंसीरः or हिंसीरः 'a tiger, a wicked man'.

Note:—The two affixes indicate different positions of the accent.

७०० । उदि दृशातेरजलौ पूर्वपदान्त्यलोपश्च । ५ । १९ ।

उदरश्च ।

700. The affixes अच् and अल् come after the root ह् to tear (IX. 23) preceded by the preposition उद, of which the last letter (i. e. द) is elided. 19.

Thus उद ह् + अच् or अल् = उदरश्च or उदरश्च 'the stomach'.

Note:—The two affixes indicate different positions of accent. See VI. 1. 193 S. 3676 and VI. 1. 163 S. 3710.

१०१ । डित्खनेमुट् स चोदात्तः । ५ । २० ।

अजल् च डित्स्याद्वातोमुट् स चोदात्तः । सुखच् ।

701. The affixes अच् and अल् treated as डित् come after the root खच् to dig (I. 927), and also the augment उट् which is उदात्त. 20.

Thus खच् + उट् + अच् or अल् = उट् + ख + अ = उट् खच् (the mouth). The affixes being treated as डित् cause the elision of the टि portion of the root; the augment being उट् is placed in front of the root.

Quere.—What is the necessity of two affixes here, any of them would have been enough.

१०२ । अमेः सन् । ५ । २१ ।

अंसः ।

702. The affix सच् comes after the root अच् 'to go' (I. 493). 21.

Thus अच् + सच् = अंसः 'the shoulder'.

१०३ । मुहेः खो मूर्खः । ५ । २२ ।

सूर्खः ।

703. The affix ख comes after the root मुह् to be confused (IV. 89) which is replaced by मूर्. 22.

Thus मुह् + ख = मूर्खः 'an ignorant man'.

१०४ । नहेर्हलीपश्च । ५ । २३ ।

नखः ।

704. The affix ख comes after the root नह् to bind (IV. 57) of which the ह् is elided. 23.

Thus नह् + ख = नखः 'a nail'.

१०५ । शीङो ह्रस्वश्च । ५ । २४ ।

शिखा ।

705. The affix ख comes after the root शी to sleep (II. 22) of which the long ई is shortened. 24.

Thus शी + ख = शिखा 'the peak of a mountain; the wick of a candle', the crest.

Note.—No guṇa takes place as the shortening of the root vowel has been specifically ordained.

१०६ । माड ऊखो मय् च । ५ । २५ ।

मयूखः ।

706. The affix ऊख comes after the root मा to measure (III. 6) which is replaced by मय्. 25.

Thus मा + ऊख = मयूखः 'a ray of light; beauty; flame'.

७०७ । कलिगलिभ्यां फगस्योच्च । ५ । २६ ।

कुल्फः शरीरावयवो रोगश्च । गुल्फः पादग्रन्थिः ।

707. The affix फक् comes after the roots कल् 'to count, to sound', (I. 526), and गल् 'to eat' (I. 579) and the vowel अ of the roots is replaced by उ. 26.

Thus कल् + फक् = कुल्फः 'a disease'; गुल्फः 'the ankle'.

७०८ । स्पृशेः श्वणशुनौ पृ च । ५ । २७ ।

श्वणशुनौ प्रत्ययौ 'पृ' इत्यादेशः । 'पार्श्वोऽङ्गी कक्षयोरेवः' । पशुं राशुषश्च ।

708. The affixes श्वण् and शुच् come after the root स्पृश् 'to touch' (VI. 128), which is replaced by पृ. 27.

Thus स्पृश् + श्वण् = पृ + श्वण् = पार्श्वः 'the part of the body below the armpit'. स्पृश् + शुच् = पृ + शुच् = पशुः 'an axe', a weapon'.

७०९ । रश्मि अयतेर्दुर्न । ५ । २८ ।

रश्मिर्दो मुखवाची । मुखमाश्रयते इति रश्मिश्च ।

709. The affix दुर् comes after the root अि 'to serve' (I. 945) preceded by रश्च् (face). 28.

Thus रश्च् + अि + दुर् = रश्च् + दुर् = रश्मिः 'moustache and beard'; *literally*, that which serves the face'. The affix having an indicatory ङ causes the elision of the टि portion of the root.

७१० । अश्र्वादयश्च । ५ । २९ ।

अश्र्च नयनजलम् ।

710. The words अश्र्च (tears) &c. are irregularly formed. 29.

Note:—According to some, this word is formed by adding the affix चच् to the root अश्च् (to pervade).

According to others, this word is formed by adding the affix दुर् to the root अि preceded by the negative particle नच्.

But the opinion of Ujvaladatta as to the formation of this word from the root अश्च् with the augment षट् and the affix दुर् is incorrect. Since the affix has an indicatory ङ it will cause the elision of the whole root अश्च् in whose stead will be left a zero only.

७११ । जनेष्टन्लीपश्च । ५ । ३० ।

जटा ।

711. The affix टच् comes after the root जच् 'to beget' (IV. 41), the च् of which is elided. 30.

Thus जच् + टच् = जटा 'matted hair'.

७१२ । अकृतस्य जङ्घश्च । ५ । ३१ ।

सस्य जनेः जङ्घादेशः स्यादकृच् । जङ्घा ।

712. The affix अच् comes after the root जच् (to beget) which is replaced by जङ्घ्. 31.

Thus जङ् + अच् = जङ्गु + अच् = जङ्गु. The feminine of this will be जङ्गाः leg from the ankle to the knee by IV. 1. 4. S. 454.

७१३ । हन्तेः शरीरावयवे द्वे च । ५ । ३२ ।

जघनच् । 'पश्चान्नितम्बः स्त्रीकटयाः स्त्रीषु तु जघनं पुरः' ।

713. The affix अच् comes after the reduplication of root हृ to kill (II. 2), when the derived word refers to a part of the body. 32

Thus हृ + हृ + अच् = जघनच् 'the hip and the loins'.

Note:—The ह is changed to च by VII. 3. 55. S. 2430. See Amarakosha II. 6. 74 for the verse पश्चात् नितम्बः स्त्री कटयाः स्त्रीषु तु जघनं पुरः

७१४ । क्लिशेरन् लो लोपश्च । ५ । ३३ ।

लकारस्य लोपः । केशः ।

714. The affix अच् comes after the root क्लिष् to torment, to distress, to be afflicted, to suffer (IX. 50) the ल of which is elided. 33.

Thus क्लिष् + अच् = केशः 'hair'.

७१५ । फलेरितजादेश्च पः । ५ । ३४ ।

पलितच् ।

715. The affix इतच् comes after the root फल् 'to succeed' (I. 563) of which the initial letter (फ) is replaced by प. 34.

Thus फल् + इतच् = पलितच् 'grey hair'.

७१६ । कृजादिभ्यः संज्ञायां वुन् । ५ । ३५ ।

करकः—करका । कटकः । नरकस्—नरकः । 'नरको नारकोऽपि च' इति द्विरूपकोशः । सरकं गगनम् । कोरकः कोरकं च ।

716. The affix वुन् comes after the roots कृ 'to do' (I. 949) &c. when the words so formed refer to the names of some objects. 35.

Thus कृ + वुन् = कर + अक् (VII. 1. 1. S. 1247, which ordains the substitution of अक् for the affix वुन्) = करकः 'the water pot of an ascetic'. Its feminine करका formed with टाप् means hail-stone.

So also कटकः 'a bracelet of gold' from कट् 'to rain' (I. 315); ; नरकः or नरकस् 'hell' from नृ 'to carry' (I. 847), in the Dvirūpakosha, there is also the word नारकः

सरकस् 'the sky' from सृ 'to move' (III. 17); कोरकः or कोरकस् 'a bud, an unblown flower' from कृर् 'to sound' (VI. 51).

७१७ । चीकयतेराद्यन्तविपर्ययश्च । ५ । ३६ ।

कीचको वंशभेदः ।

717. The affix **बुन्** comes after the root **चीक्** to suffer (X. 284) the first and second consonants of which change places. 36.

Thus **चीक् + बुन् = कीचकः** (a bamboo).

७१८ । पचिमचयोरिचोपधायाः । ५ । ३९ ।

पेचकः । मेचकः ।

718. The affix **बुर्** comes after roots **पच्** 'to cook' (I. 1045) and **मच** 'to be wicked, to cheat' (I. 184), to the penultimate letters of which is added **व्हत्**. 37.

Thus **पच् + बुर् = पइच् + अक् = पेचकः** 'an owl'; **मेचकः** 'a peacock, the moon'.

७१९ । जनैररष्ठ च । ५ । ३८ ।

जठरच् ।

719. The affix **अर** comes after the root **जन्** 'to beget' (I. 862), the **व्ह** of which is replaced by **ठ**. 38.

Thus **जन् + अर = जठरच्** 'the womb'.

७२० । वचिमनिभ्यां चिचच् । ५ । ३९ ।

घठरो नूर्हः । 'घठरो बुनिशोपडयोः' । विदादित्वान्माठरः । गर्गादित्वान्माठर्यः ।

720. The affix **अर** treated as **चिच्** comes after the roots **वच्** 'to speak' (II. 54) and **मच्** 'to know' (IV. 67), the last letters of which are replaced by **ठ**. 39.

Thus **वच् + अर = घठरः** 'an ignorant or a cunning man'; a cook, **जठरः** a sage, intoxicated, drunk'. The form **जाठर** is also correct as that is read in the **Gaṇapāṭha** in the **विदादय** class (IV. 1. 10+).

The form **जाठर्य** is also correct as it belongs to the **गर्गादय** class of the **Gaṇapāṭha**.

७२१ । ऊर्जिद्रुगातेरलचौ पूर्वपदान्तलोपश्च । ५ । ४० ।

'ऊर्जरः शूररक्षसोः' ।

721. The affixes **अल्** and **अच्** come after the root **√द्रि** 'to tear' (IX. 23) preceded by **ऊर्ज्** the last letter of which is elided. 40.

The two affixes mark the difference in accent.

Thus **ऊर्ज् ह + अल् or अच् = ऊर्जरः** 'a brave man, or a Rākshasa'.

७२२ । कृदरादयश्च । ५ । ४१ ।

कृदरः कुसूलः । घृदरं विलसत् । सूदरः सर्पः ।

722. The words **कृदरः** (granary) &c. are irregularly formed with the affixes **अल्** and **अच्** from the root **हृ** (to tear) with the Indeclinables **kṛī**, **mṛī** and **sri**. 41.

Thus कृ+इ+अल् or अच्=कृदरः 'granary'; वृ+इ+अल् or अच्=वृदरश्च 'sporting'; सर्+इ+अल् or अच्=सृदरः 'a snake'.

७२३ । हन्तेयुर्नाद्यन्तयोर्धत्वतत्वे । ५ । ४२ ।

घातनो मारकः ।

723. The affix युष् comes after the root हृ (to kill), the first letter of which (*i. e.* ह) is changed to च and the second (*i. e.* ष्) to त्. 42.

Thus हृ+युष्=घत+अर् (VII. 1. 1. S. 1247)=घातनः 'a killer'.

७२४ । क्रमिगमिष्मिभ्यस्तुन्वृद्धिश्च । ५ । ४३ ।

क्रान्तुः पक्षी । गान्तुः पथिकः । चान्तुर्ब्रह्मकः ।

724. The affix तुन् comes after the roots ष् to step (I. 502), गच्छ (to go), क्ष्व 'to forgive' to endure, to suffer' (I. 469), and causes vṛiddhi. 43.

Thus क्रम्+तुन्=क्रान्तुः (a bird); गान्तुः 'a traveller'; चान्तुः 'a mosquito'.

७२५ । हर्षतेः कन्थन्निहरच् । ५ । ४४ ।

कन्थन्प्रत्ययः । हिरपयश्च ।

725. The affix कन्थन् comes after the root हर्ष् to go, to be tired (I. 547) which is replaced by हिरच्. 44.

Thus हर्ष्+कन्थन्=हिरच्+कन्थन्=हिरपयश्च (gold).

७२६ । कृञः कार्षः । ५ । ४५ ।

कार्षः । विल्वादित्वात्कार्षसं वस्त्रश्च ।

726. The affix कार्ष comes after the root कृ 'to do' (VIII. 10) 45.

Thus कृ+कार्ष=कार्षः 'cotton'. The word कार्षसश्च (cloth) is formed by adding the affix अच् to कार्ष by IV. 3. 136. S. 1516.

७२७ । जनेस्तु रश्च । ५ । ४६ ।

जतुर्हस्ती योनिश्च ।

727. The affix तु comes after the root जन् (to beget), the ष् of which is changed to र्. 46.

Thus जन्+तु=जतुः 'an elephant; the female organ of generation'. The word तु in the sūtra is exhibited without any case affix.

७२८ । ऊर्णोलेईः । ५ । ४७ ।

ऊर्णा ।

728. The affix ई comes after the root ऊर्ण 'to cover' (II. 30). 47.

Thus ऊर्ण+ई=ऊर्ण (the ई causes the elision of the ष् of the root). It forms its feminine by the affix टाप्.

Thus ऊर्ण+टाप्=ऊर्णा 'wool, a circle of hair between the eye brows.'

७२९ । धातेर्यन्तुट् च । ५ । ४८ ।

धान्यस् ।

729. The affix यन् and the augment उट् come after the root धा to hold (III. 10). 48.

Thus धा + उट् + यन् = धान्यस् 'wheat, barley, paddy'.

७३० । जीर्यतेः क्रिन्श्च वः । ५ । ४९ ।

'जिद्रिः स्यात्कलपविषोः' । बाहुलकात् 'इलि च' (३५४) इति दीर्घो न ।

730. The affix क्रिन् comes after the root जृ to grow old (IX. 24), and च् replaces the र् of the root. 49.

Thus जृ + क्रिन् = जिर् (VII. 1. 100. S. 2 390) + क्रिन् = जिच् + रिच् = जिद्रिच् 'Time, bird'.

By the force of बाहुल which governs the Unâdi sūtras, the penultimate इ of जिर् is not elongated, as is required by VIII. 2. 77 S. 354.

७३१ । सव्यतेर्यलोपो सञ्चापतुट् चालः । ५ । ५० ।

सव्यतेरालप्रत्ययः स्यात्सस्यापतुडागणो धातेर्यलोपो सञ्कारश्चान्त्यस्य । सञ्चापतालो विषये ।

731. The affix चाल and the augment आपतुट् comes after the root सञ् 'to bind' (I. 541), of which च् is elided and the final letter (*i. e.* ष) is replaced by च. 50.

Thus सञ् + आपतुट् + चाल = सन + आपत + चाल = सञ्चापतालः 'an object of sense'.

७३२ । ऋजेः कीकन् । ५ । ५१ ।

ऋजीक इन्द्रो धूमश्च ।

732. The affix कीकन् comes after the root ऋज् 'to go' (I. 189). 51.

Thus ऋज् + कीकन् = ऋजीकः 'Indra; smoke'.

७३३ । ततोतेर्डउः सन्वच्च । ५ । ५२ ।

'तितउः पुंसि ह्लादि च' ।

733. The affix दाच् which is treated like the Desiderative affix सच् comes after the root तच् 'to spread' (VIII. 1). 52.

Thus तच् + डउः = ततच् डउ = तित (the च् being elided by the affix having an indicative ड) + डउ = तितउः 'a sieve, a parasol'. The अ of the reduplicate is changed to इ by Sanvadbhāva (VII. 4. 79 S. 2317). This is one of those rare words in which two vowels in juxtaposition do not coalesce. The word is both masculine and neuter.

७३४ । अर्भकपृथुकपाका वयसि । ५ । ५३ ।

'ऋयु' वृद्धौ । अतो वृत् । भकारश्चान्तादेशः । प्रथेः कुकनसंसारणं च । पिबतेः कच् ।

734. The words अर्भकः (a boy, child, the young of an animal), पृथुकः (a child) and पाकः (a child, young one) when referring to 'age,' are irregularly formed. 53.

Thus अघ् 'to increase' (IV. 135) + दुष् = अघ् + अक् = अर्भकः 'the घ् is replaced by ञ्).

प्रघ् 'to increase, rise' (I. 802) + कुक् = प्रघ् (the र् undergoing samprasârana before the affix having an indicatory क) + कुक् = प्रघुकः. पा 'to drink' (I. 972) + क् = पाकः a suckling child, or a grown up child.

७३५ । अवद्यावमाधसावरेफाः कुत्सिते । ५ । ५४ ।

वदेर्नञि यत् । अवद्यश् । अवतेरनः । वस्य पक्षे धः । अवधनः । अवधनः । अर्तवञ् । अर्वा । रिफतेस्तीदादिकाद्रेफः ।

735. The words अवद्यश् (censurable), अवध (sinful, wicked), अवधनः (low, mean), अर्ध्वञ् (mean) and रेफः (low, vile) are irregularly formed when they refer to 'censurable conduct'. 54.

Thus, with the negative particle नञ्, to the root वद् 'to speak' (I. 1058) is added the affix यत्, अवद् + यत् = अवद्यश्.

अव् 'to protect' (I. 631) + अच् = अवधनः । The व् of the root अव् is replaced by घ्, then we get the form अवधन. अच् 'to go' (III. 16) + वञ् = अर्ध्वञ्; Nom. S. अर्धा ।

रिक् 'to boast, to sound' (VI. 23) + अत् = रेफः low, vile, contemptible. The root √रिक् belongs to the Tuddâdi class.

७३६ । लीरीडोर्ह्रस्वः पुट् च तरौ श्लेषणकुत्सनयोः । ५ । ५५ ।

तरौ प्रत्ययौ क्रमात्स्ती घातोर्ह्रस्वः प्रत्ययस्य पुट् । लिप्तं मिलष्टश् । रिप् कुत्सितश् ।

736. The affixes त् and र् come respectively after the roots ली (IV. 31) 'to stick, to melt' and री to injure, to howl' (IV. 30), the long vowel (i. e. ई) of which is shortened, and they receive the augment पुट्, when they refer to 'clinging to, adhering to,' and 'censurable conduct' respectively. 55.

Thus ली + त् = लि + पुट् + त् = लिप्तश् 'besmeared, adhered, joined' री + र् = रि + पुट् + र् = रिप्तश् 'sin, impurity'.

७३७ । क्लिशेरीचोपधायाः कन्लोपश्च लो नारश्च । ५ । ५६ ।

क्लियोः कन्स्यादुपधाया ईत्वं लस्य लोपो नामागमश्च । कीनाशो यनः । कित्त्वफलं विन्त्यश् ।

737. The affix क् comes after the root क्लिश् 'to be afflicted, to suffer' (IX. 50), the penultimate of which is replaced by long ई and ल् is elided, and the augment नश् is added. 56.

Thus क्लिश् + क् = की + नश् + ञ् + क् = कीनाशः (a name of Yama). It is not clear why an affix having an indicatory क् has been taught in this sūtra, for the gunation would have been prevented by the penultimate of the root being ordered to get the ई long.

७३८ । अञ्जोतेराशुकर्मणि वरट् च । ५ । ५७ ।

चकारादुपधाया ईत्त्वम् । ईरवरः ।

738. The affix **वरट्** comes after the root **अच्** 'to pervade' (V. 18) when the word formed from it refers to 'having the power of granting success soon'. 57.

By the force of **च** in the sūtra, the penultimate letter is replaced by **ई** (as in the last sūtra).

Thus **अच् + वरट् = ईश्वरः** 'God'. The feminine will be **ईश्वरी** with **ङीप्** as the affix is **टिच्**. The accent is in the middle (III. 1. 3. S. 3708) for all affixes are ādyudātta as a general rule. The word **ईश्वरी** may be the feminine of **ईशवच्** also. The latter is formed by adding **निप्** to **ईश** and **न** is changed to **र** by IV. 1. 7. S. 456. The accent here is on the first syllable: for **vanip** and **ñip** are accent less. But if **ईश्वरी** be formed by adding **ङीप्** (**पु'योग-लक्षण**) then the accent is on the final. Thus **ईश्वरी** or **ईश्वरी** or **ईश्वरी**. The word **ईश्वरः** formed by the affix **वरच्** added to the root **ईश** under III. 2. 175. S. 3155 makes its feminine **ईश्वरा** with **टाप्**. (58 a)

५८ । क । हन्ते रन् घश्च ।

हन् द्विसागल्योरस्माद्रन् प्रत्ययः स्यात् चञ्चान्ता ईशः । हन्त्यते गन्त्यतेऽतिथिभिरिति घरः गृहच् ।

58 (a). The affix **रन्** is added to the root **हच्** to go (II. 2) and the letter **च** is substituted for the final.

Thus **हच् + रन् = घरः** house lit. that which is visited by guests. It is a Daśapādi sūtra.

१३९ । चतेरुरन् । ५ । ५८ ।

चत्वारः ।

739. The affix **उरन्** comes after the root **चत्** to beg (I. 918) 58.

Thus **चत् + उरन् = चतुर्** (four) its Nom. pl. is **चत्वारः** (VII. 1. 98. S. 331).

Note:—The **अ** and **न्** in the affix **उरन्** are for the sake of accent, for the purpose of this sūtra could have been served by simply saying the affix **उर्** &c. instead of **उरन्**.

१४० । प्राततेररन् । ५ । ५९ ।

प्रातः ।

740. The affix **अरन्** comes after the root **अच्** 'to go' (I. 38) preceded by the preposition **प्र**. 59.

Thus **प्र + अच् + अरन् = प्रातर्** 'morning'. It is an Indeclinable, being enumerated in the list of words beginning with **स्वर्** &c. (I. 1. 57. S. 447).

Note:—The **अच्** portion of the affix **अरन्** is used for accent, as in the last sūtra.

१४१ । अमेस्तुट् च । ५ । ६० ।

अन्तर्भयच् ।

741. The affix **अरच्** comes after the root **अच्** 'to go' (I. 493) and there is also the augment **बुट्**.

Thus **अच् + बुट् + अरच् = अन्तर्** (in the middle).

१४२ । दहेर्गो लोपो दश्च नः । ५ । ६१ ।

नप्रत्ययो धातोरन्त्यस्य लोपो दकारस्य नकारः । नगः ।

742. The affix न comes after the root दह् 'to burn' (I. 1040), the final letter (ह्) of which is elided, and द is changed to न. 61.

Thus दह् + न = नगः 'a mountain, the sun &c'.

१४३ । सिचिः संज्ञायां हनु मौ कश्च । ५ । ६२ ।

सिञ्चतेः कप्रत्ययो हकारादेशो जुस्च स्यात् । सिंहः ।

743. The affix क comes after the root सिञ् 'to sprinkle' (VI. 140) when the word derived from it denotes the 'name of a thing'. The च of the root is replaced by ह and there is also the जुच् augment. 62.

Thus सिञ् + जुच् + क = सिंहः 'a lion'.

१४४ । व्याङ्घ्रि प्रातेश्च जातौ । ५ । ६३ ।

कप्रत्ययः स्यात् । व्याघ्रः ।

744. The affix क comes after the root प्रा 'to smell' (I. 973) when preceded by वि and आङ् and when the word formed refers to a jāti (*i. e.* a class of animals.) 63.

Thus वि + आङ् + प्रा + क = व्याघ्रः 'a tiger'. The affix having an indicative क causes the elision of the final vowel of the root.

१४५ । हन्तेरच्छुरच् । ५ । ६४ ।

चोरच् ।

745. The affix अच् comes after the root हश् (to kill) which is replaced by चुर्. 64.

Thus हश् + अच् = चुर् + अच् = चोरच् 'fearful, dangerous'.

१४६ । क्षमेरुपधालोपश्च । ५ । ६५ ।

षादच् । क्षमा ।

746. The affix अच् comes after the root षच् 'to endure, to suffer' (I. 469) of which the penultimate vowel is elided. 65.

Thus षच् + अच् = षम् + अच् = क्षम. It forms its feminine with the affix टाप्. So we have क्षमा kṣhmâ (the earth).

१४७ । तरतेङ्घ्रिः । ५ । ६६ ।

त्रयः । त्रीन् ।

747. The affix ङ्घ्रि comes after the root तृ 'to cross over' (I. 1018). 66.

Thus तृ + ङ्घ्रि = त्रि (VII. 1. 100. S. 2390; VII. 1. 101 S. 2571) + ङ्घ्रि = त्रिः three. The affix having an indicative ङ causes the elision of the टि portion of the root. Its Nom. pl. is त्रयः; Accusative pl. is त्रीन् &c.

७४८ । ग्रहेरनिः । ५ । ६९ ।

ग्रहणिः । डीप् । ग्रहणी व्याधिभेदः ।

748. The affix अनि comes after the root ग्रह् to accept (IX. 61.) 67.

Thus ग्रह् + अनि = ग्रहणिः an imaginary organ supposed to lie between the stomach and the intestines. It forms ङीप् with the affix डीप्. Thus ग्रहणी 'diarrhoea, dysentery'.

७४९ । प्रथेरसच् । ५ । ६८ ।

प्रथमः ।

749. The affix असच् comes after the root प्रथ् to be famous to prosper. 68.

Thus प्रथ् + असच् = प्रथमः 'the first'. Its plural is प्रथने or प्रथमाः (I. 1. 33. S. 226).

७५० । चरेश्च । ५ । ६९ ।

चरनः ।

750. The affix अश्च comes after the root चर् 'to go' (I. 591). 69.

Thus चर् + अश्च = चरनः 'last, ultimate, final'. Plural चरने or चरनाः ।

Quere.—Why two separate sūtras: could not this be included in the last.

७५१ । सङ्गैरलच् । ५ । ६० ।

सङ्गलच् ।

751. The affix अलच् comes after the root सङ्ग् to go, move' (I. 157). 70.

Thus सङ्ग् + अलच् = सङ्गलच् good fortune, prosperous.

The Unādi affixes are three hundred and twenty-five in number, according to Jñānendra Swamī whose commentary we have followed in translating and explaining these sūtras.

इत्युणादिसु पञ्चमः पादः ।

३१६९ । उणादयो बहुलं । ३ । ३ । १ ।

यते वर्तमाने संज्ञायां च बहुलं स्युः । केचिद्विहिता अप्युहाः ।

'संज्ञासु घातुरुपाणि प्रत्ययास्ततः परैः ।

कार्या द्विदादन्वन्धनेतच्छास्त्रमुणादिसु' ॥

3169. The affixes 'Un' and the rest, with the force of the present, and with a sense simply appellative, are attached diversely.

The phrase 'with the force of the present' (implying neither past nor future time) and 'with a sense simply appellative' (and not descriptive) must be read into this sūtra by anuvṛitti from sūtras III. 2. 123 & 185.

By using the word 'diversely' it is indicated that these affixes are, of course, applied after roots about which they are ordained, but they come also after roots about which they are not ordained. Sometimes we must infer their application by seeing actual words. Some affixes, though there be no express injunction regarding them, are to be inferred to belong to this class. The maxim in regard to the *Unādi* affixes is that when, in appellatives, we find the forms of verbal roots and affixes coming after them, then we may know, from the result as presented in the word, what are the indicatory letters which the affix must be possessed of in order to produce the result.

These *Unādi* affixes come after a limited number of roots, and not after every root, as the affixes taught in Pāṇini whose application is general; hence the word बहुल has been employed. Moreover there has been no exhaustive enumeration of the several roots after which these affixes come: only some of them have been collected in works treating of *Unādi* affixes. Thus though the affix लब् is ordained after हृष, it comes also after शक as शकुला. In fact there is a long discussion and it was a moot point at the time of Pāṇini whether these words said to be formed by *Unādi* affixes were really derivative, or primitive ones. Moreover all the operations of these affixes have not been shown, that is their effects are not without remainder (शेष). They are valid and good if found in sacred Scriptures or secular literature. The authors of *Niruktas* and grammarians of the school of Sākatāyaṇa, consider all nouns and substantives (नाम) as derivative words from simple roots (धातुज). Therefore where the derivation of a word is not apparent, one should infer the existence of proper base (प्रकृति) and affix (प्रत्यय) to form such a word.

The following slokas will be of some use to the student for ascertaining the *Unādi* affixes:

बाहुलकं प्रकृतेस्तदुद्दिष्टः प्रायसमुच्चयनादपि तेषाम् ।
 कार्यशेषविधेस्तदुक्तं नैगमकदिभवं हि सुसाधु ॥ १ ॥
 नाम च धातुजमाह निबले व्याकरणे शकटस्य च लोकम् ।
 यन्न पदार्थविशेषसमुत्पत्तं प्रत्ययतः प्रकृतेस्तदुद्दिष्टम् ॥ २ ॥
 ३११० । भूतेऽपि दृश्यन्ते । ३ । ३ । २ ।

3170. The 'Unādi' affixes are seen also attached with the force of the past time.

By the last sūtra, it was taught that the *Unādi* affixes come with the force of the present time. The present aphorism teaches that they come, with the force of the past also, not as a general rule, but in special cases. The force of the words 'are seen' being that no general rule can be laid

down about it, but on *finding* that certain words have a past significance we conclude that the affix in that particular case has the force of the past time.

Thus वृत् + मनिच् = वर्त्मन् 'a way, road' (that which has been established as a rule); चर् + मनिच् = चर्मन् 'skin' (that which is lived in); so also भस्मन् 'ashes' (that which has been reduced to ashes).

३१७१ । भविष्यति गम्यादयः । ३ । ३ । ३ ।

3171. The words 'gamin &c. have the sense of the future time.

For the word गमि see Unādi IV. 6. It is formed with इनि affix.

The force of the future time is in the affix, and is so ordained, and not in the original word which takes the affix. Thus we see that the *Unādi* affixes, in a way, do come with the force of not only present, but past and future also, though in the latter two cases its scope is very limited. As गमि ग्रामच् 'intending to go to the village'; आगामी 'that which has to come'. So also प्रस्थायी 'departing'; प्रतिरोधी 'an opponent, (who is going to obstruct). प्रतिबोधी 'going to be awakened'. So also प्रतियोधी 'an adversary'; प्रतियोगी 'an enemy'; प्रतिवायी; आयायी; भावी, &c.

The Future, for the purposes of this rule, must be *anadyatana* future i. e. the affix should come in the sense of what will happen but not in the course of the current day. In other words, the force must be of the first future लृट्, and not of the second future लृट्. As श्वो गमि ग्रामच् 'he intends to go to the village tomorrow'.

३१७२ । दाशगोघ्नौ संप्रदाने । ३ । ४ । ७३ ।

स्त्री संप्रदाने कारके निपात्येते । दाशन्ति तस्मै दाशः । गां हन्ति तस्मै गोघ्नोऽतिथिः ।

3172. The words 'dâśa' and 'goghna' are irregularly formed, and the affix in these denotes the idea of the Dative or Recipient.

The word दाश comes from the root दाशृ 'to give' by adding the affix अच् under III. 1. 34. S. 2896. This being a कृदन्त word would have otherwise denoted the agent by III. 4. 67 S. 2832. The present sūtra makes it denote the recipient or have the force of the dative case. Thus दाश means 'to whom something is given i. e. a servant'. Similarly goghna does not mean 'the killer of cow', but 'he on whose coming, the cow is driven in order to give him, that is to say, a guest'. It is this irregularly-formed word goghna which is made applicable to the priests, guests, sons-in-law &c. and not the regularly-formed word goghna which means 'a killer of cow' or 'Chandāla.' Thus दाशः = दाशन्ति तस्मै; गोघ्नः = तस्मै दातुं गां हन्ति ॥

३१७३ । भीमाद्योऽपादाने । ३ । ४ । १४ ।

भीमः । भीष्मः । प्रस्कन्दनः । प्ररक्षः । सूर्खः । खलतिः ।

3173. The words 'bhīma' &c. are irregularly formed and denote ablation.

These words are formed by the *Unādi* affixes. Thus भी + मक् = भीमः (Un. I. 145, 148); भी + युक् + मक् = भीष्मः (Un. I. 148) &c. By the next sūtra, *Unādi* words do not denote ordinarily the recipient and the ablation.

The present sūtra makes them do so in the case of भीमादि words. The following is a list of Bhimādi words:— भीमः, भीष्मः, भयानकः (Un. III. 82), वरुः, चरुः, (Un. I. 7), झृतिः (Un. IV. 45), रजः (Un. IV. 217), संक्रन्दनः, (lyut) सूर्खः (Un. V. 22) समुद्रः, सुखः, or सुवः (Un. II. 61), युक् (Un. II. 62) खलतिः (Un. III. 112.)

३१७४ । ताभ्यामन्यत्रोणादयः । ३ । ४ । १५ ।

संप्रदानापादानपरामर्शार्थं ताभ्यामिति । ततोऽसौ भवति तन्तुः । वृत्तं तदिति वर्त्म । चरितं तदिति चर्म ।

3174. The words formed by 'Unādi' affixes denote other ideas than these two, *i. e.* recipient and ablation.

The *Unādi* affixes being a subdivision of *krit* affixes, would have, by III. 4. 67, S. 2832 denoted the agent. By the present sūtra they are made to denote the object, the instrument and the location also. The word ताभ्यां has been used in the sūtra in order to include the word *sampradāna* also. For, had the sūtra been अन्यत्रोणादयः, only the *Apādāna kāraka* would have been excluded, as being the nearest; but not so the *Sampradāna kāraka*. Thus कृषितोऽसौ = कृषिः (Un. IV. 120) 'agriculture *i. e.* what is ploughed' (object); तन्यत इति = तन्तुः (Un. I. 69) 'a thread *i. e.* what is drawn out'; वृत्तमिति वर्त्म (Un. IV. 145) 'a way *i. e.* what is established'; चरितं = चर्म (Un. IV. 145) 'skin' (in which they live).

THE KRIT-AFFIXES.—(Continued.)

CHAPTER IV.

३१७५ । तुमुन्नुवुलौ क्रियायां क्रियार्थायाम् । ३ । ३ । १० ।

क्रियार्थायां क्रियायासुपददे भविष्यत्यर्थे धातोरेतौ स्तः । मान्तत्वादव्ययत्वम् । कृष्णं द्रष्टुं याति । कृष्णं दर्शको याति । अत्र वासरूपेण वृजादयो न । पुनरुत्तु लुक्तेः ।

3175. The affixes 'tumun' and 'nṅvul' are placed after a verbal root, with the force of the future, when the word in construction therewith is another verb, denoting an action performed for the sake of the (future) action.

The word ending in तुप् is an Indeclinable as it ends in च् ।

As भोक्तुश् व्रजति 'he goes to eat'; भोजको व्रजति 'he goes to eat.' Here the upapada or the verb in construction is व्रजति; it denotes an action performed for the sake of the future action (क्रियार्थ), namely, eating.

Why do we say 'denoting an action'? The upapada must be an action and not a substantive; as भित्तिरस्ये इति अस्य जटाः 'matted hair is for the purpose that he should beg.' Here the affixes are not employed.

Why do we say 'performed for the sake of another action'? Observe धावतस्ते पतिष्यति दण्डः 'running, the stick will fall.'

Obj.—Now, it might be asked why एवुल् is taught a second time, when it was already taught generally by III. 1. 133; S. 2895 and that being a common rule, would have applied to this subject also? If you reply that the future affix लृट् would have prevented its application, in conditional sentences like the above, we say that the rule of 'non-uniform affixes applying simultaneously' given in III. 1. 94 S. 2830 will step in and will conduce the application of एवुल् in spite of लृट्.

Ans.—The repetition of the affix एवुल् (ordained to come after a verbal root, when the word in construction therewith is another verb denoting an action performed for the sake of the future action,) is for the sake of prohibiting the application of the affixes like वृच् &c. in denoting the above sense; that is to say, the rule of वाचरूप (III. 1. 94 S. 2830) does not apply here and we cannot optionally employ any other affix, with this gerundial sense. Thus we cannot say कर्तुं व्रजति 'he goes to do'; but we must say कर्तुंश् instead.

These affixes form the gerund of the infinitive of purpose.

३१९६ । समानकर्तृकेषु तुमुन् । ३ । ३ । १५८ ।

अक्रियार्थोपपदार्थमेतत् । इच्छार्थेणैककर्तृकेषूपपदेषु धातोस्तुमुन्स्वात् । इच्छति भोक्तुश् । वष्टि वाञ्छति वा ।

3176. The affix 'tumun' comes after a verb, when another verb meaning 'to wish' is in construction, provided that the agent of both the verbs is the same.

Thus इच्छति, वष्टि or वाञ्छति भोक्तुश् 'he desires to eat'; कामयते भोक्तुश् 'he wishes to eat'; पिनाकपाणिं पतिश् आप्तुश् इच्छति 'desires to obtain for her husband the Pināka-handed God Siva'.

But why do we say 'when the agent of the Infinitive and the verb are the same'? We can not say देवदत्तं भोक्तुश् इच्छति यज्ञदत्तः 'Yajñadatta wishes Devadatta to eat'; for here the agents of भुञ् and इच् are not the same. We must say, भुञ्जानश् instead of भोक्तुश् ।

Why do not we use it here:—इच्छत् करोति 'wishing, he does'? Because the Infinitive is never found in such constructions. In other words, the Infinitive in तुश् is employed when both the verbs have the same agent.

३१७९ । शक्यधृषज्ञारलाघटरभलभक्रमतहाहार्स्त्यर्थेषु तुमुन् । ३। ४। ६५ ।

एषूपपदेष्वातोस्तुमुन्स्यात् । शक्नोति भोक्तुम् । एवं धृषणोतीत्यादौ । अर्थग्रहणमस्ति नैव संबध्यते । अनन्तरत्वात् । अस्ति भवति विद्यते वा भोक्तुम् ।

3177. The affix 'tumun' is added to every verb, when another verb 'śak' (to be able), 'dhr̥ish' (to make bold), 'jñā' (to know), 'glai' (to be wearied), 'ghat' (to strive), 'rabh' (to begin), 'labh' (to get), 'kram' (to set about) 'sah' (to bear), 'arh' (to be pleased or to condescend), and a verb having the same meaning as 'as' (to be), is in construction.

Note :— The use of the Infinitive in तुमुन् formed by this rule, differs from that given in III. 3. 10. S. 3175. In that sūtra the Infinitive had the force of 'purpose' and here there is no such force. Moreover in this case there is an *upapada* in construction, though that *upapada* is a verb; in III. 3. 10, there was no such *upapada*.

Thus शक्नोति भोक्तुम् 'In am able to eat'. Similarly जानाति—ग्लायति—घटते—आरभते—लभते—प्रक्रमते—सहते—अर्हति—अस्ति—भवति— or विद्यते भोक्तुम् 'he knows', he is wearied, he strives, he begins, he gets, he proceeds, he bears, he condescends or he is to eat'.

The word अर्थ in the sūtra applies to the root अश् only as it is nearest to it. As अस्ति or भवति or विद्यते भोक्तुम् ।

३१८० । पर्याप्तिवचनेष्वलमर्थेषु । ३। ४। ६६ ।

पर्याप्तिः शूर्यता । तद्वाचिषु सामर्थ्यवचनेषूपपदेषु तुमुन्स्यात् । पर्याप्तौ भोक्तुं प्रवीणः कुशलः पटुरित्यादि । 'पर्याप्तिवचनेषु' किम् । अलं भुक्त्वा । 'अलमर्थेषु' किम् । पर्याप्तं भुङ्क्ते । प्रभूततेह गन्धते न तु भोक्तुः सामर्थ्यम् ।

3178. The affix 'tumun' comes after a verb having in composition with it 'alam' and its synonyms, when these words express 'to be capable of something'.

The word पर्याप्ति means 'capability, ability, fulness'. Thus लिखितनपि अलाटे प्रोज्झितुश्च कः समर्थः (Hitopadesa) 'who is able to avoid that which is stamped on his forehead'. लोकार् अलं दग्धुश्च हि तत्तपः (Kumâra II. 56) 'his penance is able to burn the worlds'. अस्ति मे विभवः सर्वं परिचातुं (Vikramorvasi 2) 'I have power to know every thing.' भोक्तुम् प्रवीणः कुशलः पटुर्वा 'skillful in eating'.

Another interpretation of the sūtra is "the affix *tumun* is added to a verb, when it has in composition with it, the word पर्याप्ति or अलम् or a synonym of *alam* having the sense of *pariâpta*." Thus पर्याप्तौ भोक्तुम्, अलं भोक्तुम्, भोक्तुम् पारयति ।

Why do we say 'pariâpti vachana—synonyms of pariâpti or capable'? Observe अलं भुक्त्वा ।

Why do we say "alum or its synonyms"? Observe पर्याप्तं भुङ्क्ते he eats fully? Here muchness is indicated, and not the capacity of the eater.

३१७९ । कालसमयवेलासु तुमुन् । ३ । ३ । १६७ ।

पर्यायोपादानसर्थोपलक्षणार्थम् । कालार्थेषूपपदेषु तुमुन्स्यात् । कालः समयो वेलानेहा वा भोक्तुम् । मेषादिग्रहणसिद्धानुवर्तते तेनेह न । 'भूतानि कालः पचतीति वार्ता' ।

3179. The affix 'tumun' comes after a root, when the words 'kāla', 'samaya', and 'velâ' (all meaning time) are in composition.

Thus कालो भोक्तुम् 'time to eat'. समयः खलु स्नानभोजने सेवितुम् 'it is time to bathe and take food'; वेला भोक्तुम् 'time to eat'. In short, Infinitive in तुमुन् may be used with words meaning 'time'; as अवसरोऽयमात्मानं प्रकाशयितुम् this is, indeed, the time to show myself.

Why do not we use the Infinitive here कालः पचति भूतानि 'time devours all creatures'? The sense of 'direction &c'. is understood in the sūtra from S. 2817 so when 'direction &c' is not meant, the Infinitive will not be used.

३१८० । भाववचनाश्च । ३ । ३ । ११ ।

भाव इत्यधिकृत्य बधयन्नाया घञादयः क्रियार्थायां क्रियायां भविष्यति स्युः । यागाय याति

3180. And the affixes that are ordained to come after a root with the force of denoting the mere action of the verb, such as घञ् &c. (III. 1. 13.) have also the force of the future, when the word in construction therewith, is another verb denoting an action performed for the sake of the future action.

As यागाय व्रजति 'he goes to sacrifice'; भूतये व्रजति 'he goes for the sake of success'; पुष्टये व्रजति ।

३१८१ । अगकर्मणि च । ३ । ३ । १२ ।

कर्मण्युपपदे क्रियार्थायां क्रियायां चापस्यात् । एतुलोऽपवादः । काण्डलायो व्रजति । परत्वाद्यं कादीन्वाधते । कम्बलदायो व्रजति ।

3181. The affix 'an' comes after a root with the force of the future, when the word in construction with it is in the accusative case, and when the action is performed for the sake of another action.

The word 'future' is understood here. The force of च is merely that of a connective particle. By III. 2. 1. S. 2913 the affix अण् comes after a root when the word in composition is in the accusative case. That is a general injunction; and the rule of चाऽसरूप not applying, the affix एतुल् would have debarred it as already said; hence this repetition. This rule being an apavāda rule (an exception or a special rule with regard to those verbs which have the accusative case in composition) will thus, within its own jurisdiction, prevent the application of एतुल् of III. 3. 10 S. 3157; and

by the rule of परत्व I. 4. 2, S.175 it will debar the affixes like क् &c. Therefore this अण् comes after even those verbs also which were especially exempted from its operation by III. 2. 3, S. 2915 &c. Thus by rule III. 2. 3 the अण् of III. 2. 1 could not have come after simple verbs ending in long आ, such as दा 'to give' &c. But the present अण् with a gerundial force will come even after such verbs. As गोदायो व्रजति he goes to give cows, and not गोदः। So also कन्बलदायो व्रजति 'he goes to give blanket'; अरवदायो व्रजति। दा + अण् = दायः (VII, 3. 33).

So also काखलायो व्रजति 'he goes to cut wood.' In this case अण् would have been applied even by III 2. L.S. 2913.

३१८२ । पदरुजविशस्पृशो घञ् । ३ । ३ । १६ ।

भविष्यतीति निवृत्तस् । पदस्तेऽसौ पादः । रुजतीति रोगः । विशतीति वेद्यः । स्पृशतीति स्पर्शः ।

3182. The affix 'ghañ' comes after the roots 'pad' (to pace), 'ruj' (to pain), 'viś' (to enter), and 'spris' (to touch).

The anuvṛtīti of 'future' does not extend to this sūtra. The affixes hereinafter taught come in all the tenses.

As पद + घञ् = पादः, 'foot'; रुज् + घञ् = रोगः 'disease'; so वेद्यः 'entrance.'

The verb स्पृश् takes घञ् when the sense is that of 'distress'; as स्पर्शः 'disease' or 'warmth.' The word स्पर्श meaning 'touch' is formed by adding the affix अच्, under rule III. 1. 134; as स्पर्शा देवदत्तः। There is difference in accent between these two words.

३१८३ । सृ स्थिरे । ३ । ३ । १७ ।

'सृ' इति लुप्तविभक्तिकं सतेः स्थिरे कर्तरि घञ्स्यात् । सरति कालान्तरमिति सारः । * व्याधिमत्स्यबलेषु चेति वाच्यम् * । असितारो व्याधिः । अन्तर्भावितपर्ययोऽत्र सरतिः । अधिरादिक्रमतिशयेन सारयतीत्यर्थः । विसारो सत्स्यः । 'सारो बले दृढांशे च' ।

3183. The affix 'ghañ' comes after the verb 'sri' (to move) when the agent is permanently fixed.

The word स्थिर means an object remaining steady throughout any period of time. That which thus remaining permanent moves through any interval of time, will apply to the agent of the verb. Thus, सृ + घञ् = सारः 'an essence'; as चन्दनसारः 'the essence of sandal', खदिरसारः 'the essence of catechu.'

Why do we say 'permanently fixed'? Observe सत्ता 'moves', सारकः 'that which flows.'

Vart :—The word, so formed also applies to disease, fish and strength. As असितारः 'dysentery'. The sense of causative is latent here in the root √sri. That which causes the excessive flow of blood &c. is called असितारः। विसारः 'a fish'; सारः 'strength.' See Amarakosā.

३१८४ । भावे । ३ । ३ । १८ ।

सिद्धावस्थापन्ने धात्वर्थे वाच्ये धातोर्यञ्स्यात् । पाकः । पाकौ ।

3184. The affix 'ghañ' comes after a root when mere action is denoted.

Thus, पच् + चञ् = पाकः 'cooking' (VII. 2. 116 and VII. 3. 52); त्यागः 'abandoning'; रागः 'colouring' (VI. 4. 27). An action expresses a general state; so that all roots denote 'condition' when their meaning is to be expressed. And as the meaning of the root can be expressed by the root itself, therefore, the affixes चञ् &c. come after all verbal roots, when the sense of the root is denoted *as having attained to the completed state*. It is not necessary that the words so formed should be always of the masculine gender, singular number. They may take any other gender or number. As पक्तिः, पचन्च्, पाकौ, पाकाः । These affixes form, in short, verbal nouns, or abstract nouns being names of action.

३१८५ । स्फुरतिस्फुलत्योर्घञि । ६ । १ । ४७ ।

अनयोरेव आत्वं स्याद्धञि । स्फारः । स्फालः । 'उपसर्गस्य घञि-' (१०४४) इति दीर्घः । परीहारः । 'इकः काये' (१०४५) । काये उत्तरपदे इगन्तस्यैव प्रादेर्दीर्घः । नीकाशः । अनुकाशः । 'इकः' कित् । प्रकाशः । 'निदात्तोपदेश-' (२७६३) इति न वृद्धिः । शनः । आचमादेस्तु । आचामः । कामः । वामः । विश्राम इति त्वपाणिनीयम् ।

3185. In the roots स्फुर् and स्फुल् 'to move', there is the substitution of the आ for the diphthong when the affix चञ् follows.

Thus विस्फारः instead of विस्फोरः, and विस्फालः instead of विस्फोलः ॥ By VIII. 3. 76, the च is optionally changed to ष after वि, as विष्फारः, and विष्फालः ॥

By VI. 3. 122 S. 1044 the vowel of a preposition is optionally lengthened before this affix. As परीहारः or परिहारः

By VI. 3. 132 S. 1045, the simple vowels इ, उ, ऋ and लृ of a preposition are lengthened before the word काश and of no other vowel. As, नीकाशः, अनुकाशः । Why do we say 'इक् vowels only'? Observe प्रकाशः; no lengthening of the अ of प्र ॥

There is no वृद्धि of the penultimate of roots ending in च्, because of the prohibition of VII. 3. 34. S. 2763. As शच् + चञ् = शनः । But there is वृद्धि of the penultimate vowels of आचच्, कच् and वच् by the vārtika under S. 2763. As आचमः । कामः । वामः ।

The वृद्धि in विश्रामः is against the rules of Paṇini: for अच् is an udātta root and is governed by VII. 3. 34 S. 2763.

३१८६ । स्यदौ जवे । ६ । ४ । २८ ।

स्यन्देर्घञि मलोपो बृह्यभावश्च निपात्यते । स्यदो वेगः । अन्यत्र स्यन्दः ।

3186. The word स्यद is formed by चञ् in the sense of 'speed'.

The nasal of **स्वन्द** is elided, and there is absence of **vṛiddhi**. As **स्वदो** **वेगः** । In other places, we have **स्वन्दः**

३१८७ । **अवोदैधौद्मप्रअथहिमअथाः । ६ । ४ । २९ ।**

अवोदोऽवहोदनस् । एध इन्धनस् । ओद्म उन्दनस् । अन्धेर्नलोपो वृद्धयभावश्च ।

3187. **अवोद**, **एध**, **ओद्म**, **प्रअथ**, and **हिमअथ** are irregularly formed by the elision of **न** ॥

Thus **उन्द**—**अव** + **उन्द** + **चञ्** = **अवोदः**; **इन्ध** + **चञ्** = **एधः**, the **guṇa** is irregular, for I. 1. 4 applied here, and prevented **guṇa**. **उन्द** + **चञ्** = **ओद्म** (**Uṇadi चञ्**). **प्र** + **अथ** + **चञ्** = **प्रअथः** (The want of **vṛiddhi** is the irregularity). So also **हिमअथः** ॥

३१८८ । **अकर्तरि च कारके संज्ञायाम् । ३ । ३ । १९ ।**

कर्तुं भिन्ने कारके चञ्स्यात् ।

3188. And the affix '**ghañ**' comes after a root, when the sense is that of an appellative, the word being related to the verb from which its name is deduced, as a **kāraka**, but not as an agent **kāraka**.

Thus **रञ्ज** + **चञ्** । Now applies the following **sūtra**.

३१८९ । **घञि च भावकरणीयोः । ६ । ४ । २७ ।**

रञ्जेर्नलोपः स्यात् । रागः । 'अनयोः' किञ् । रञ्ज्यत्यस्मिन् रङ्गः । प्रास्यत इति प्रासः । 'संज्ञायाम्' इति प्राधिक्यम् । को भवता लाभो लब्धः । इव उत्तरं 'भावे' 'अकर्तरि कारके' इति 'कृत्यल्युटो बहुलत्वं' (२८४९) इति यावद्द्वयमप्यनुवर्तते ।

3189. The penultimate nasal of **रञ्ज्** is elided before **चञ्**, when the word formed with it expresses a state or an instrument.

Thus **रागः** 'passion, color, or the coloring stuff'. Thus **आञ्चयेर्** **रागः**, **विचित्र** **रागः** denote **भाव**, while **रञ्ज्यतेऽनेनिति** **रागः** denotes instrument. The **चञ्** is added by III. 3. 121; and **ञ** changed to **क्** by VII. 3. 52. But **रङ्गः** = **रञ्जन्ति तस्मिन्** 'a theatre.

Similarly **प्रासः** (*i. e.* **प्रास्यन्ति तस्**) 'a dart, lit. that which men throw'; **प्रसेवः** (*i. e.* **प्रसीव्यन्ति तस्**) 'a sack, lit. that which men stitch together'; **आहारः** (*i. e.* **आहरन्ति अस्माद्भक्षस्**) 'food, lit. that from which men take out the juice to nourish themselves. As **नधुराहारः**, **तद्यगिलाहारः** ।

Note :—Why do we say in S. 3188 'not related as an agent'? Observe **शेषः** 'a sheep, lit. that which looks helplessly. Here the word **शेष** is related to the verb **शेषति** as agent, and the affix is consequently not **चञ्**.

Note :—Why do we say 'when denoting an appellative'? Observe **कर्तव्यः कटः** 'the mat must be made'.

The force of **च** in the **sūtra** is to indicate that **चञ्** may be applied irregularly in cases where appellative is not meant: as **को भवता दायो दत्तः** 'what gift was given by you'; **को भवता लाभो लब्धः** 'what gain was gained by you'.

Both the phrases, 'when denoting mere condition (भाव)' and 'a kâraka which is not an agent' are understood in the succeeding aphorisms. See. II. 2. 6 S. 756 about नञ् Compound.

३१९० । परिमाणाख्यायां सर्वेभ्यः । ३ । ३ । २० ।

घञ् । अजपोर्बाधनार्थनिदग् । एकस्तण्डुलनिचायः । द्वौ शूर्पनिष्पावौ । द्वौ कारौ । * दार-
जारौ कर्तैरि णिलुक्च * । दारयन्तीति दाराः । जारयन्तीति जाराः ।

3190. The affix 'ghañ' comes after all roots, when the word so formed is the name of a measure.

Thus नि + चि + घञ् = निचै + अ (VII. 2. 115) = निचायः (VI. 1. 78) 'a heap'; as एकस्तण्डुलनिचायः; द्वौ शूर्पनिष्पावौ । कृ 'to scatter' + घञ् = कारः । द्वौ कारौ; त्रयः काराः ।

By using the word 'all' in the sūtra, it is indicated that the affix अप् (III. 3. 57) is also superseded when this sense is to be indicated. Otherwise the affix अच् would only be prohibited by the *Paribhāṣha*:—" *Apavādas* that precede the rules which teach operations that have to be superseded by the *apavāda*-operations, supersede only those rules that stand nearest to them, not the subsequent rules". Thus अच् being taught in III. 3. 56 would be superseded, but not so अप् taught in the subsequent aphorism III. 3. 57.

Vart:—The affix घञ् comes after the causative verbs दारि and जारि, and there is *lwk* elision of the causative affix णिच्; when the word so formed is related to the verb as agent. Thus दारयन्ति भ्रातृन् = दाराः 'a wife' (lit. 'who divides brothers' a wife breaking up the brotherly love); जारयन्ति = जाराः 'a paramour'.

३१९१ । इडश्च । ३ । ३ । २१ ।

घञ् । अघोऽपवादः । उपेत्यास्मादधीयते उपाध्यायः । * अपादाने त्रियासुपसंख्यानं तदन्ताच्च वा डीष् * उपाध्याया-उपाध्यायी । * शू वायुवर्णनिवृत्तेषु * । 'शू' इत्यविभक्तिको निर्देशः । शारो वायुः । जरणे घञ् । शारो वर्णः । चित्रीकरणमिह धात्वर्थः । निव्रियते आव्रियते-उभेनेति निवृत्तमावरणम् । बाहुलकात्करणे क्तः । 'गौरिवाकृतनीशारः प्रायेण शिशिरे कृशः' । अकृत-प्रावरण इत्यर्थः ।

3191. The affix 'ghañ' comes after the root 'in' (to study).

This debars अच् (III. 3. 56). As अघि + इ + घञ् = अघि + रे + अ = अघ्यायः 'a lesson or lecture'; उपाध्यायः (उपेत्यास्मादधीते) 'a teacher'.

Vart.—When the word to be formed is related to the verb इड् as an ablative, the word is feminine also and optionally takes the affix डीष्. As उपेत्याधीयतेऽस्या = उपाध्याया or उपाध्यायी 'a female teacher'. One who herself teaches, and not the wife of a teacher.

Vart.—The affix घञ् comes after the root शू when the word so formed means 'wind', 'color', or 'cover'. As शारः 'wind', 'green colour' &c. गौरिवाकृतनीशारः प्रायेण शिशिरे कृशः "generally lean in autumn, like a cow without the shade over it."

The word घृ is shown in the vârtika without any case-affix. In गारः meaning wind', the affix has the force of instrument. In गारः 'green colour', the sense of the root is to give diverse colours or to paint'. The word निवृत्त means by which any thing is covered. It is formed by क्त affix added with the force of instrument, as a diversity, to the root वृञ् वरणे । In नीगार the ई is lengthened by S. 1044. The words अकृतनीगारः mean अकृतप्रावरणः 'where no cover is made'.

३१९२ । उपसर्गे रुवः । ३ । ३ । २२ ।

घञ् । संरावः । 'उपसर्गे' क्त्वि । रुवः ।

3192. The affix 'ghañ' comes after the verb 'rû' (to roar), when it has an upasarga in composition with it.

This debars अण् (III. 3. 57). As संराव 'clamour', उपरावः &c.

Why do we say 'compounded with an upasarga'? Observe रुवः 'sound'.

३१९३ । अभिनिसः स्तनः शब्दसंज्ञायाम् । ८ । ३ । ८६ ।

अस्मात्स्तनः सस्थ सूर्धन्य । अभिनिष्ठानो वर्णः । 'शब्दसंज्ञायाम्' क्त्वि । अभिनिसः स्तनति घृदङ्गः ।

3193. The ष् of स्तन् is optionally changed to ष after the double preposition अभि निष् when the word so formed is the name of a particular letter (*i. e.* visarga).

As अभिनिष्ठानो वर्णः, अभिनिष्ठानो विसर्जनीयः or अभिनिस्तानो वर्णः or विसर्जनीयः ॥ The compound preposition अभि-निष् causes this change, and not any one of them separately. Thus Apastamba:—द्वयस्वरं चतुरस्वरं वा नामपूर्वनाख्यातोत्तरं दीर्घभिनिष्ठान्तं, षोडशदादान्तरन्तस्थश्च "a name (nâme) should be such that it should consist of two syllables or four-syllables, that its first portion should be a noun (nama-pûrva), and its second portion a verb (âkhyâta), that it should end in a long vowel (dîrgha) or a visarga (abhinishtâna), that the first letter of such a noun should be a ghosha or sonant letter (ghosha-vad-âdi), and a semivowel (antastha) should be in the body of it." Thus the names द्रविषोदा, वरिवोदा fulfill these conditions and are good names.

Why do we say 'when it is the name of a particular letter.'? Observe अभिनिसः स्तनति घृदङ्गः ॥ The anuvṛitti of सन्नासे ceases from this place.

३१९४ । समि युद्द्रुवः । ३ । ३ । २३ ।

संयुयते मिश्रीक्रियते गुडादिभिरिति संयावः पिष्टविकारोऽणुपविशेषः । संद्रावः । संदावः ।

3194. The affix 'ghañ' comes after the roots 'yu' (to join), 'dru' (to run) and 'du' (to burn), when in composition with the preposition 'sam'.

As संतावः that which is mixed with sugar &c. a sort of sweet cake. संद्रावः, संदावः । But प्रयवः where the preposition is not sam.

३१९५ । अग्नीभुवोऽनुपसर्गे । ३ । ३ । २४ ।

आयः । नायः । भावः । 'अनुपसर्गे' किम् । मन्त्रयः । प्रणयः । प्रभवः । कथस् 'प्रभावो राज्ञः' इति । प्रकृष्टो भाव इति प्रादिसमासः । कथस् 'राज्ञो नय' इति । बाहुलकात् ।

3195. The affix 'ghañ' comes after the roots 'sri' (to go to) n'ī' (to lead) and 'bhū' (to be), when not in composition with an upasarga.

This debarb the affix अच् (III. 3. 56 S. 3231). As आयः 'shelter', नायः 'a means', भावः 'a condition'.

But with *upasargas*, we have मन्त्रयः 'respect', प्रणयः 'love'; प्रभवः 'source'.

How do we explain the form प्रभाव in प्रभावो राज्ञः 'the splendour of the king'? Here the word प्रभाव is not made from the compound root प्रभू + चञ्, but by compounding प्र with भाव by the rules of Prādi samāsa, meaning 'excellent condition'.

How do you explain the form नय in नयो राज्ञः? Here the root नी has taken the affix अच् diversely by III. 3. 113, S. 2841.

३१९६ । वी क्षुश्रुवः । ३ । ३ । २५ ।

विश्रावः । विश्रावः । 'वी' किम् । श्रवः । श्रवः ।

3196. The affix 'ghañ' comes after the roots 'kshu' (to sneeze), and 'śru' (to move and hear) when the preposition 'vi' is in composition.

This debarb the affix अच् (III. 3. 57 S. 3232); as विश्रावः 'cough'; विश्रावः 'flowing forth', 'celebrated'. But when without the preposition विः we have श्रवः and श्रवः ।

३१९७ । अवोदोर्नियः । ३ । ३ । २६ ।

अवनायोऽधो नयनस् । उन्नायः ऊर्ध्वनयनस् । कथस् 'उन्नयः उत्प्रेक्षा' इति । बाहुलकात् ।

3197. The affix 'ghañ' comes after the verb 'nī' (to lead) when the prepositions 'ava' and 'ut are in composition,

As अवनायः 'throwing down'; उन्नायः 'elevation'.

How do you explain उन्नयः in उन्नयः पदार्थानास्? Here the affix is 'ach, by the diversity of III. 3. 113, S. 2841.

३१९८ । प्रे द्रस्तुश्रुवः । ३ । ३ । २७ ।

प्रद्रावः । प्रस्तावः । प्रस्त्रावः । 'प्रे' इति किम् । द्रवः । स्तवः । स्त्रवः ।

3198. The affix 'ghañ' comes after the roots 'dru', 'stu' and 'sru', when the word in composition is 'pra'.

As प्रद्रावः, प्रस्तावः, प्रस्त्रावः । But not so in द्रवः, स्तवः where there is no pra.

३१९९ । निरभ्योः पूल्वोः । ३ । ३ । २८ ।

निष्पूयते शूर्पादिभिरिति निष्पावो धान्यविशेषः । अभिलावः । 'निरभ्योः' क्विप् । पवः । सवः ।

3199. The affix 'ghañ' comes after the roots 'pû' (to purify) and 'lu' (to cut) when 'nir' and 'abhi' are respectively in composition.

The root पू refers to both पूड् and पूञ्. The I. 3. 10, S. 128 must be applied here, and thus निर् comes before पू, and अभि before लू । As निष्पावः a kind of grain, lit. purified by 'winnowing'; अभिलावः 'moving'. But पवः and सवः, without these prepositions.

३२०० । उन्नयोर्ग्रः । ३ । ३ । २९ ।

उद्गारः । निगारः । 'उन्नयोः' क्विप् । गरः ।

3200. The affix 'ghañ' comes after the root 'grî' when the upasargas 'ut' and 'ni' are in composition.

The verb गृ here refers to both the verbs गृ 'to make sound', and गृ 'to swallow'. As उद्गारः समुद्रस्य 'the roaring of the sea'; निगारो देवदत्तस्य 'the swallowing of Devadatta'. But when without these prepositions, we have गरः ।

३२०१ । कृ धान्ये । ३ । ३ । ३० ।

'कृ' इत्यस्माद्धान्यविषयकादुन्नयोर्घञ्स्यात् । उत्कारो निकारो धान्यविशेष इत्यर्थः । 'धान्ये' क्विप् । भिद्योत्कारः । पुष्पनिकारः ।

3201. The affix 'ghañ' comes after the verb 'kri', when the prepositions 'ut' and 'ni' are in composition and when the sense of the verb relates to grain.

The verb कृ here means 'to scatter', and not 'to injure', because no words formed by this affix are found in Sanskrit in that sense.

As उत्कारो धान्यस्य 'the winnowing of corn'; निकारो धान्यस्य 'the winnowing of corn'. But when not referring to grain, we have भिद्योत्कारः 'a heap of alms', पुष्पनिकारः 'the essence or heap of flowers'.

३२०२ । यज्ञे समि स्तुवः । ३ । ३ । ३१ ।

समेत्य स्तुवन्ति यस्मिन्देशे छन्दोगाः स देशः संस्तावः । 'यज्ञे' क्विप् । संस्तवः परिचयः ।

3202. The affix 'ghañ' comes after the root 'stu' when it is preceded by the upasarga 'sam' and the word refers to sacrificial subjects.

As संस्तावश्छन्दोगानाम् 'the Sanstâva of the Chhandogas; संस्तावः (= समेत्य स्तुवन्ति यस्मिन् देशे छन्दोगाः स देशः) means 'the place which the Brâhmanas repeating hymns and prayers, occupy at a sacrifice'.

But when not referring to sacrifice we have संस्तवश्छान्दोग्योः 'the mutual praising of the two pupils', i. e. becoming acquainted with each other.

३२०३ । प्रे खीऽयज्ञे । ३ । ३ । ३२ ।

'अयज्ञे' इति छेदः यज्ञे इतिप्रकृतत्वात् । प्रस्तारः । 'अयज्ञे' क्त्वि । बर्हिषः प्रस्तरो मुष्टिविर्षेयः ।

3203. The affix 'ghañ' comes after the root 'stri' (to cover), when preceded by the preposition 'pra'; provided that the word so formed does not refer to sacrifice'.

The division of the sandhi is *strah+ayajñe*; and not *strah+yajñe* because there is no necessity of repeating *yajñe* in this *sūtra*, as it could have been drawn by *anuvṛitti* from the last.

As, *यंखप्रस्तारः* 'a bed of conch'; *नखिप्रस्तारः* 'strewing of gems'. Why do we say when not meaning sacrifice? Observe *बर्हिषः प्रस्तरः* 'a handful of straw'.

३२०४ । प्रथने वावशब्दे । ३ । ३ । ३३ ।

विपूर्वात्स्तृणातेर्धञ्स्यादशब्दविषये प्रथने । षट्स्य विस्तारः । 'प्रथने' क्त्वि । तुषविस्तरः । 'अशब्दे' क्त्वि । ग्रन्थविस्तरः ।

3204. The affix 'ghañ' comes after the root 'stri' (to cover), where the preposition 'vi' is in composition with it, when the sense is that of extension, and such spreading does not refer to words.

The word *प्रथनं* means 'extent, circuit, range'. As *षट्स्य विस्तारः* 'the extension of the garment'.

Why do we say 'when meaning extent'? Observe, *तुषविस्तरः* 'a collection of grass'. Why do we say 'not referring to words'? Observe *विस्तरो वचसास्* 'prolixity of words': or *ग्रथविस्तरः* ।

३२०५ । छन्दोनाम्नि च । ३ । ३ । ३४ ।

'सः' इत्यनुवर्तते । विष्टारपङ्क्तिशब्दः । विस्तीर्यन्तऽस्मिन्नन्तराणीत्यधिकरणे षञ् । ततः कर्मधारयः ।

3205. The affix 'ghañ' comes after 'stri' with the upasarga 'vi', when the word so formed is the name of a metre.

The word *छन्द* here means prosodial metre such as *Gâyatri* &c; and not the Vedas; otherwise the word *नाम* would not have been used. Thus *वि+स्तृ+षञ्=वि+ष्टृ+षञ्* (VIII. 3. 94) = *विष्टारः* 'the name of a metre called *Viśtâra-Pañkti*'.

The whole word *विष्टारपङ्क्ति* is the name of a metre, and is not a word *ending* with the affix *ghañ*; only a member of this word, *i. e.* the first part ends with *ghañ*. The seventh case-affix in the word *छन्दोनाम्नि* has the force of location *i. e.* when the word so formed occurs in a portion of a name of a meter; it is not the *full*, name, but it is *in* the name *i. e.* forms a portion of the name. It is a *Karmadhâraya* compound.

३२०६ । छन्दोनाम्नि च । ८ । ३ । ९४ ।

विपूर्वात्स्तृणातेर्धञ्स्तस्य षट्त्वं स्याच्छन्दोनाम्नि । इति षट्त्वच् ।

3206. Also when it is the name of a metre, the irregular form विष्टार is used.

By sūtra III. 3. 34 the word विष्टार is formed denoting a sort of metre called विष्टारपङ्क्तिः ॥

Why do we say when denoting 'the name of a Chhandas'? Observe षट्स्य विस्तारः ॥

In fact this sūtra makes unnecessary the sūtra III. 3. 34. To avoid this difficulty, some say that the sūtra III. 3. 34 is not confined to the preposition वि, so that we can form प्रस्तारपङ्क्तिः । संसारपङ्क्तिः ॥

३२०७ । उदि ग्रहः । ३ । ३ । ३५ ।

उद्ग्राहः ।

3207. The affix 'ghañ' comes after the verb 'grah' (to seize), when the preposition 'ut' is in composition.

This debarb the affix अप्. As उद्ग्राहः 'lifting up'.

३२०८ । समि मुष्टौ । ३ । ३ । ३६ ।

मल्लस्य संग्राहः । 'मुष्टौ' क्त्स् । द्रव्यस्य संग्रहः ।

3208. The affix 'ghañ' comes after the root 'grah' when in composition with the preposition 'sam', when the sense of the root refers to fist

The word मुष्टि means 'boxing, fist'; as, अहो मल्लस्य संग्राहः 'O! the clenching of the fist of the athlete'; अहो मुष्टिकस्य संग्राहः 'O! the seizing of the boxer', meaning grasping firmly.

Why do we say, 'referring to fist'? Observe संग्रहो धान्यस्य 'a collection of grain'.

३२०९ । परिण्योर्नीक्षीर्द्यूताभ्रषयोः । ३ । ३ । ३७ ।

परिपूर्वान्नयतेर्निपूर्वादिणश्च षट्स्यात्क्रनेण द्यूतेऽभ्रेषे च विषये । परिणयेन शारान् हन्ति । ससन्तान्नयनेनेत्यर्थः । एषोऽत्र न्यायः । उचितमित्यर्थः । 'द्यूताभ्रेषयोः' क्त्स् । परिणयो विवाहः । न्ययो नाशः ।

3209. The affix 'ghañ' comes after the roots 'ni' (to lead), and 'i' (to go), when the prepositions 'pari' and 'ni' are respectively in composition with them, and when the words so formed respectively mean 'a game' and 'propriety or arrangement or law'.

Here again we take help of I. 3. 10 in interpreting this sūtra. The verbs परि + नी and नि + इ, take षञ् when respectively meaning 'gambling' and 'fitness'. As परिणयेन शारान् हन्ति 'he kills (or takes) many pieces by moving a chessman.' Here परिणय = ससन्तान्नयन means 'the moving of chess-pieces from every side, and so winning the game.' So also नि + इ + षञ् = नि + ऐ + अ = नि + आय = न्यायः 'justice', 'propriety', 'logic'.

But when not having these senses, we have परिणयः 'marriage', and न्ययः 'decay'; as न्ययङ्गतः पापः 'the sin has been destroyed'. The word अञ्चिब means पादार्यानामनपचारी यथाप्राप्तकरणम् ।

३२१० । परावनुपात्यय इक्षः । ३ । ३ । ३८ ।

क्रमप्राप्तस्यानतिपातोऽनुपात्ययः । तव पर्यायः । 'अनुपात्यये' क्तिच् । कालस्य पर्यायः । अतिपात इत्यर्थः ।

3210. The affix 'ghañ' comes after the root 'i' (to go) in composition with the word 'pari', when the sense is that of following in regular succession.

As पर्यायः 'turn, succession'; तव पर्यायः 'thy turn'; मम पर्यायः 'my turn.'

Why do we say 'when meaning turn'? Observe कालस्य पर्यायः 'the lapse of time'. The word अनुपात्ययः = क्रमप्राप्तस्यानतिपातः 'not breaking the series or order'.

३२११ । व्युपयोः श्लेतेः पर्याये । ३ । ३ । ३९ ।

तव विश्रायः । तव राज्ञोपश्रायः । 'पर्याये' क्तिच् । विश्रायः संशयः । उपश्रायः समीपशयनम् ।

3211. The affix 'ghañ' comes after the root 'śi' (to lie down) when the prepositions 'vi' and 'upa' are in composition with it, and when the sense of the word so formed is that of 'regular succession'.

As, तव विश्रायः 'thy turn of sleeping' (i. e. the rest enjoyed in rotation by the sentinels on watch); मम विश्रायः 'my turn of rest'; तव राज्ञोपश्रायः = तव राजानमु पश्रायितुरुपश्रायः 'thy turn of sleeping the king'.

Why do we say 'regular succession'? Observe उपश्रायः 'lying by the side of or ambush'; विश्रायः 'doubt'.

३२१२ । हस्तादाने चिरस्तेये । ३ । ३ । ४० ।

हस्तादान इत्यनेन प्रत्यासक्तिरादेयस्य लक्ष्यते । पुष्पप्रचायः । 'हस्तादाने' क्तिच् । वृक्षाग्रस्थानां फलानां यद्यथा ग्रचयं करोति । 'अस्तेये' क्तिच् । पुष्पग्रचयश्चौर्येण ।

3212. The affix 'ghañ' comes after the root 'chi' (to collect), when the sense expressed is that of taking by hand, provided it does not refer to stealing.

By saying 'taking by hand' the close proximity of the person taking, to the thing accepted or taken, is indicated. As पुष्पप्रचायः 'gathering flowers by hand'; फलप्रचायः 'gathering fruits by hand'.

Why do we say 'taking by hand'? Observe वृक्षाग्रस्थानां फलानां यद्यथा ग्रचयं करोति 'he gathers with the stick the fruits hanging on the top of the tree'.

Why do we say 'when not meaning to steal'? Observe पुष्पग्रचयश्चौर्येण 'the gathering of flowers by theft'.

Prohibition must be stated in the case of the word उच्चयः 'gathering'; as पुष्पोच्चयः 'gathering of flowers by hand'.

३२१३ । निवासचितिशरीरोपसमाधानैऽवादेश्च कः । ३ । ३ । ४१ ।

एषु चिनेतेर्वजादेश्च ककारः । उपसमाधानं राशीकरणं तच्च धात्वर्थः । अन्ये प्रत्ययार्थस्य कारकस्थोपाधिभूताः । निवासे । काशीनिकायः । चितौ । आकायमग्निं चिन्वीत । शरीरे । चीयते-
ऽस्मिन्ननस्थयादिक्रमिति कायः । सनूहे । गोमयनिकायः । 'एषु' क्विप् । चयः । 'चः कः' इति वक्तव्ये
आदेरित्युक्तैर्बहुव्यादेरेव यथा स्यादिति । गोमयानां निकेचायः । पुनः पुना राशीकरणमित्त्वर्थः ।

3213. The affix 'ghañ', comes after the root 'chi' (to gather), and 'k' is the substitute of the initial 'ch'; in these senses *viz.*—'a dwelling', 'a fire on the funeral pile', 'the body' and 'collection.'

That in which people dwell (निवसति) is called निवासः or 'dwelling'. That which is gathered together (चीयते) is called चिति or 'funeral pile'. शरीरं means the body of all living beings; and उपसमाधानः means making a heap: it refers to the meaning of the root: while the others refer to the meaning of the affix and of the Kāraka. Thus निकायः 'a dwelling'; as in काशीनिकायः 'Kâsi-dwelling'; आकायमग्निं चिन्वीत 'let him arrange the âkâya fire i. e. the funeral fire'; कायः 'body', as अनित्यः कायः 'a perishable body'. The meaning of the root चि is not very manifest in it. Literally it would mean "that in which are collected together blood, bones &c.—an organism". महान् गोमयनिकायः 'a heap of cow-dung'.

Why do we say 'when having these senses'? Observe चयः 'gathering'. Why is not this rule applied in महान् काष्ठनिचयः 'a large heap of wood'? Here multiplicity is expressed and not collection or aggregation.

Instead of saying "चः कः", the sūtra uses आदेश्, indicating that in the yañluk, where there are two च's, the first only should be changed to क and not the second. As गोमयानां निकेचायः 'the frequent heaping of cow-dung'.

३२१४ । संघे चानौत्तरार्थ्ये । ३ । ३ । ४२ ।

चेर्वादेश्च कः । भिक्षुनिकायः । प्राणिनां सनूहः संघः । 'अनौत्तरार्थ्ये' क्विप् । सूकरनिचयः । संघे क्विप् । ज्ञानकर्मसमुच्चयः ।

3214. The affix 'ghañ' comes after the root 'chi' (to gather) and 'k' is the substitute of the initial 'ch', in the sense of a multitude or assembly, (of living beings possessing some common characteristics), but not merely a confused crowd of men.

The word संघ means a collection or assembly of living beings. It is of two sorts:—either by collection of persons possessing common qualifications, or a mere confused crowd of men. The collection denoting a confused crowd is here excepted and by *paryudāsa* negation the other is taken. This भिक्षुनिकायः 'the assembly of Bhikshus; ब्राह्मणनिकायः 'the assembly of Brâhmanas'; वैवाकरणनिकायः 'the assembly of Grammarians'.

But सूकरनिचयः 'a herd of hogs'; because it is a mere collection. So also कृताकृतसमुच्चयः 'the collection of what is done and not done'; प्रमाणसमुच्चयः 'the collection of proofs'. So also ज्ञानकर्म समुच्चयः "the harmonious development and treading the path of wisdom and work both simultaneously". Here there is no संघ in either of the two senses, it not being a collection of living animals, the affix *ghan* is not employed.

३२१५ । कर्मव्यतिहारे णच्छियाम् ३ । ३ । ४३ ।

स्त्रीलिङ्गे भावे णच् ।

3215. The affix *nach*' comes after a root in denoting reciprocity of action, and the word so formed is in the feminine gender.

The word कर्म means 'action' and is not the technical 'Karma' meaning the accusative case. व्यतिहार means reciprocity or interchange of action. The word so evolved is feminine in form and denotes mere 'action' (भाव) also. The anubandha च in णच् is qualitative and is added to distinguish this affix from other affixes: thus in V. 4. 14. S. 3216 this particular affix is meant.

Thus वि + अच् + क्रुच् + णच् + अच् + डीप् = व्यावक्रोशी (V. 4. 14, and VII. 3. 6) 'mutual abuse'. So also व्यावहासी, व्यावलेखी. The affix णच् forms only an imaginary stem; for this stem must take the अच् by V. 4 14 which even does not form the complete word until the affix डीप् of the feminine is added

Why do we say 'in the feminine'? Observe व्यतिपाको वर्त्तते ।

३२१६ । णचः स्त्रियामञ् । ५ । ४ । १४ ।

3216. The affix *añ* (ञ) comes without changing the sense, after a word ending in the affix *nach* (+/—ञ), when the word is feminine.

By III. 3. 43 the affix अच् is ordained after feminine words denoting reciprocity of action. The affix अच् comes after such a word without changing the sense, when the thing denoted is feminine. Thus व्यावक्रोशी, व्यावहासी वर्त्तते ॥

३२१७ । न कर्मव्यतिहारे । ७ । ३ । ६ ।

अत्र रेज्ज स्यात् । व्यावक्रोशी । व्यावहासी ।

3217. The prohibition and the augment, ordained by VII. 3. 3, S. 1098 do not apply to a word which expresses the reciprocity of an action.

As व्यावक्रोशी, व्यावलेखी, व्याववर्त्ती, व्यावहासी ॥ See III. 3. 43 and V. 4. 14.

३२१८ । अभिविधौ भाव इनुष् । ३ । ३ । ४४ ।

3218. The affix 'inun' comes after a root in denoting condition, when co-extensiveness is meant.

The word अभिविधि means co-extensiveness, that is to say, the complete comprehension or relation between the action and the quality. Thus सारविणस् 'a general or tumultuous uproar'; सं+कूट्+इत्+अण (V. 4. 15 and VI. 4. 164) = सांकूटिनस् 'a general confusion'; so संभ्राविणस् 'a general flow or stream'.

Why do we say 'when meaning co-extensiveness'? Observe संकोटः, संरावः, संद्रावः ।

३२१९ । अण्णिनुणः । ५ । ४ । १५ ।

'इनण्यनपत्ये' (१२४५) । सारविणं वर्तते ।

3219. The affix an (+—अ) comes without changing the sense, after a stem ending in the affix inun (इनुण्)

By III. 3. 44, the affix इनुण् is added to a root to express a condition resulting from a universal co-operation of the action denoted by the root. But a word formed by इनुण् is after all an imaginary word, it requires the further addition of this affix अण् to make it a complete word. In fact all svârtha affixes generally complete the not fully developed word. Thus सारविणस् वर्तते, सांकूटिनस् ॥ The टि portion is not elided because of VI. 4. 164. S. 1245.

३२२० । आक्रोशेऽवन्योर्यहः । ३ । ३ । ४५ ।

'अव' 'नि' सतयोर्यहैर्वन्त्यात् शाये । अवग्राहस्ते भूयात् । अभिभव इत्यर्थः । निग्राहस्ते भूयात् । बाध इत्यर्थः । 'आक्रोशे' क्त्वि । अवग्रहः पदस्य । निग्रहश्चोरस्य ।

3220. The affix 'ghañ', comes after the verb 'grah' (to seize), in composition with 'ava', and 'ni'; when malediction is meant.

Though इनुण् is immediately near, we take the anuvṛitti of चञ् (III. 3. 16), because we see that its anuvṛitti is possible.

The word आक्रोश means 'cursing'. As अवग्राहो हन्त ते वृषलभूयात् 'cursed be thou, O! sinner'. So also निग्राहस्ते भूयात् ।

Why 'when meaning cursing'? Observe अवग्राहः पदस्य; निग्रहश्चोरस्य ।

३२२१ । प्रे लिप्सायाम् । ३ । ३ । ४६ ।

पात्रमग्राहेण चरति भिक्षुः ।

3231. The affix 'ghañ' comes after the root 'grah' when the word 'pra' is in composition, and the sense denoted is the desire of acquisition.

As पात्रमग्राहेण चरति भिक्षुः पिण्डार्थी 'the Bhikshu walks for the sake of alms, carrying a vessel in hand'; स्तुवमग्राहेण चरति द्विजे दक्षिणार्थी 'carrying

a sacrificial ladle, the Brāhmaṇa walks about for his fœ'. The word लिप्वा means the wish to have something.

Why do we say 'when meaning desire of gain'? Observe प्रग्रहे देवदत्तस्य ।

३२२२ । परौ यज्ञे । ३ । ३ । ४७ ।

उत्तरः परियाहः । स्फयेन वेदेः स्वीकरणम् ।

3222. The affix 'ghañ', comes after the root 'grah', in composition with 'pari' when it relates to sacrificial subjects.

As उत्तरः प रियाहः 'the northern fencing of the sacrificial altar', अग्रपरियाहः 'the southern fencing of the sacrificial altar'.

Why do we say 'when relating to sacrifices'? Observe परियाहः देवदत्तस्य 'the fencing of Devadatta'.

३२२३ । नौ वृ धान्ये । ३ । ३ । ४८ ।

'वृ' इति लुप्तपञ्चमीक् । नीवाराः । 'धान्ये' क्त्वि । निवरा क्त्वा । क्तिन्विषयेऽपि बाहुल-
कादप् । प्रवरा सेतिवत् ।

3223. The affix 'ghañ', comes after the verb 'vri', preceded by 'ni'; when the sense is that of grain.

The वृ here means both वृङ् and वृञ् and is in the Ablative case, the case affix being elided. This debars the affix अप्. As नीवाराः 'rice growing wild or without cultivation'.

Why do we say 'meaning grain'? Observe निवरा क्त्वा 'a virgin girl'. The proper affix is ktin, but अप् is added diversely as प्रवरा (See III. 3. 58. S. 3234).

३२२४ । उदि अयतियौतिपूद्रवः । ३ । ३ । ४९ ।

उच्छ्रायः । उदावः । उत्पावः । उद्गावः । कथं 'पतनान्ताः ससुच्छ्रायाः' इति । बाहुलकात् ।

3224. The affix 'ghañ' comes after the verbs 'śri', 'yu', 'pû' and 'dru', when the preposition 'ut' is in composition.

This debars the affix ach (III. 3. 56). Thus उच्छ्रायः 'rising of a planet'; उदावः 'mixing', उत्पावः 'purifying ghee'; and उद्गावः 'flight'.

How do you explain the form ससुच्छ्रायः in पतनान्ताः ससुच्छ्रायाः? The word विभाषा 'optionally' in the next sūtra, exerts a retrospective effect on this sūtra, and the form is an optional one. This is a most unusual thing and is called सिंहावलोकनन्यायः 'the maxim of the lion's backward glance'. It is used when one casts a retrospective glance at what he has left behind, while at the same time he is proceeding, just as the lion, while going onward in search of prey, now and then bends his neck backwards to see if anything be within its reach.

३२२५ । विभाषाडि रुसु वोः । ३ । ३ । ५० ।

आरावः-आरवः । आसावः-आसवः ।

3225. The affix 'ghañ' is optionally employed after the verbs 'ru' (to roar) and 'plu' (to float), when the preposition 'ân' is in composition.

As आरावः or आरवः 'noise'; आस्नावः or आस्रवः 'bathing'.

३२२६ । अवे ग्रहो वर्षप्रतिबन्धे । ३ । ३ । ५१ ।

विभाषेति वर्तते । अवग्रहः—अवग्रहः । 'वर्षप्रतिबन्धे' किञ् । अवग्रहः पदस्य ।

3226. The affix 'ghañ' is optionally employed after the root 'grah', when the word 'ava' is in composition, the sense being withholding of rain.

The word 'optionally' is understood here. The word वर्षप्रतिबन्ध means the absence of rain, from some cause or another, when the season has arrived; as अवग्रहः or अवग्रहो देवस्य 'the draught of rain'.

Why do we say 'when meaning 'obstruction of rain'? Observe अवग्रहः पदस्य ।

३२२७ । प्रे वणिजाम् । ३ । ३ । ५२ ।

प्रे ग्रहेर्बन्धा वणिजां संबन्धी चेत्यत्ययार्थः । तुलासूत्रमिति यावत् । तुलाप्रयाहेण चरति । तुलाप्रयाहेण ।

3227. The affix 'ghañ' is optionally employed after the verb 'grah' in composition with 'pra', when the word so formed relates to commerce.

Both the words *grah* and *vibhāshā* are understood here. By 'relation to commence' is meant here the string of the balance; and not commerce in general. That string by which a balance is held is called तुलाप्रयाहः or तुलाप्रयाहेण, as तुलाप्रयाहेण चरति or तुलाप्रयाहेण चरति; and this may be said of any person whether he be a trader or not.

Why do we say 'when belonging to commerce'? Observe प्रग्रहो देवदत्तस्य 'the whip of Devadatta'.

३२२८ । रश्मी च । ३ । ३ । ५३ ।

प्रग्रहः—प्रयाहः ।

3228. The affix 'ghañ' comes optionally after the verb 'grah' in composition with 'pra', when the word so formed means 'a rein'.

The word रश्मि means here the bridle by means of which horses &c. joined to the carriage, are held under control; as प्रग्रहः or प्रयाहः 'a rein'.

३२२९ । वृणोतेराच्छादने । ३ । ३ । ५४ ।

विभाषा प्र इत्येव । प्रवारः—प्रवरः ।

3229. The affix 'ghañ' comes optionally after the verb 'vri' (to choose), when 'pra' is in composition, and the word so formed means 'a sort of covering'.

As प्रावारः or प्रवरः 'a cloak, a veil'.

Why do we say 'when it means a covering'? Observe प्रवर गौ ।

३२३० । परौ भुवोऽवज्ञाने । ३ । ३ । ५५ ।

परिभावः—परिभवः । 'अवज्ञाने' क्त्वि । सर्वतो भवनं परिभवः ।

3230 The affix 'ghañ' is optionally employed after the verb 'bhu', the word 'pari' being in construction, when the sense of the word so formed is 'disregard'.

The word अवज्ञान means 'contempt', 'neglect', 'disregard' &c. As परिभावः or परिभवः 'insult, humiliation'.

Why do we say 'when meaning disregard'? The word परिभवः may be then construed to mean सर्वतोभवनं = परिभवः 'surrounding'.

३२३१ । एरच् । ३ । ३ । ५६ ।

चयः । जयः । * भयादीनामुपसंख्यानं नपुंसके क्तादिनिवृत्त्यर्थम् * । भयम् । वर्षम् ।

3231. The affix 'ach' comes after a root ending in 'i' or 'î' (when mere action is denoted, or when the sense is that of an appellative, the word being related to the verb from which its name is deduced, but not as an agent).

The words within brackets are to be supplied from sūtras 18 and 19 : and these words are to be supplied in every subsequent sūtra as far as sūtra III. 3. 113. This debars चञ्. The च् in एरच् is qualitative, in sūtras like VI. 2. 144.

Thus, चयः 'collection'; अयः 'going'; जयः 'victory'; चवः 'wasting'.

Vart.—In this connection the words चय &c. should also be enumerated. As भी + अच् = भयम् 'fear'; वर्षच् 'rain'. These being neuter words, otherwise would have taken the affix क्त &c. but for this Vārtika.

३२३२ । ऋदोरप् । ३ । ३ । ५७ ।

अवर्णान्ताद्भवर्णान्तादप् । करः । गरः । शरः । यवः । लवः । स्तवः । पवः ।

3232. After a root ending in long 'ri', short 'u', or long 'û', there is the affix 'ap'.

This debars चञ्. The प् is indicative for the sake of accent (III. 1. 3); as कृ + अप् = करः 'scattering'; गृ—गरः 'beverage, poison'; शृ—शरः 'arrow'; उ—यवः 'barley'; लू—लवः 'reaping'; पू—पवः 'winnowing corn'.

The ङ् in ऋद् is merely for the sake of euphony : it is not ङ् changed into ङ्; for then by the rule 'that which follows ङ् is also called तपर' short ङ only would have been taken and not long ङ् (I. 1. 70).

३२३३ । वृक्षासनयोर्विष्टरः । ८ । ३ । ९३ ।

अनयोर्विष्टरस्य छः पठ्यं निपात्यते । विष्टरो वृक्ष आसनं च । 'वृक्ष-' इति क्त्वि । आषयस्य विस्तरः ।

3233. The word विष्टर is irregularly formed in the sense of "tree" and "seat."

This word is formed by adding the affix अप् 'to the root स्तृ preceded by the preposition वि ॥ Thus विष्टरो वृक्षः ॥ विष्टरमासनम् ॥

Why do we say when meaning a 'tree' or a 'seat'? Observe औलपिवाक्यस्य विस्तरः ॥ See sūtra III. 3. 57. S. 3232 by which अप् is added here instead of घञ् ॥

३२३४ । ग्रहवृष्टनिश्चिगमश्च । ३ । ३ । ५८ ।

अपस्यात् । घञ्चोरपवादः । ग्रहः । वरः । दरः । निश्चयः । गमः । * वशिरणयो रूप-संख्यानम् * । वशः । रणः । * घञर्थे कविधानम् * । प्रस्थः । विघ्नः । * द्वित्वप्रकरणे के कृजादी-नामिति वक्तव्यम् * । चक्रम् । चिह्निदम् । चकनसः ।

3234. The affix 'ap' comes after the verbs 'grah', 'vri', 'dri', 'niśchi' and 'gam'.

This debarbs घञ्; and in the case of निश्चि the affix अप् is debarred. As ग्रहः 'a planet'; वरः 'a boon'; दरः 'tearing, a cave'; निश्चयः 'cartainty'; गमः 'march'.

The verb निश्चि would have taken अप्, but takes अच् which causes difference of accent.

Vart.—The roots वश् and रण् should also be included in this; as वशः 'obedient'; रणः 'battle'.

Vart.—When the sense is that of घञ्, the affix क is directed to be employed; after the following verbs:—स्या, स्ना, पा, ऽधच्, हन् and युष् । As प्रस्थः 'a table-land' (on which they *move*); प्रसनः 'a vessel for bathing' (in which they *bathe*); प्रपाः 'a place where water is distributed to travellers' (that out of which they *drink*); आविषः (VI. 1. 16) 'an awl, a drill' (that by which they *pierce*); विघ्नः 'an obstacle' (in which they are *obstructed*); आयुधः 'battle' (where they *fight*).

Vart:—The roots क् &c. are reduplicated before the affix क । This vārtika comes under VI. 1. 12, relating to reduplications. Thus चक्रम्, चिह्निदम् and चकनसः

३२३५ । उपसर्गेऽद् । ३ । ३ । ५९ ।

अपस्यात् ।

3235. The affix 'ap' comes after the verb 'ad'(to eat) when an upasarga is in composition.

Thus प्र+अद्+अप् । Now applies the following sūtra by which अद् is replaced by घस ।

३२३६ । घञपोश्च । २ । ४ । ३८ ।

अदेर्घस्लू स्याद्भ्रज्यपि च । प्रघसः । विघसः । 'उपसर्गे' किम् । घासः ।

3236. And when the affix घञ् and अप् follow, घस्लू is the substitute of अद्.

As विषसः (II. 4. 38) 'half-chewed morsel'; प्रघसः 'voracious'.

Why do we say 'when compounded with an upasarga'? Observe घसः 'grass' अद् + घञ् = घस् + अ (II. 4. 38) = घसः ।

३२३७ । नौ ण च । ३ । ३ । ६० ।

नौ उपपदे अर्देर्णः स्यादाच । न्यादः । निघसः ।

3237. And the affix 'na' as well as 'ap' comes after the verb 'ad, (to eat), when the upasarga 'ni' is in composition.

As नि + अद् + ण = नि + आद् + अ = न्यादः (VII. 2. 116) 'feeding'; नि + अद् + अप् = नि + घस् + अ (II. 4. 38) = निघसः 'eating, food'.

३२३८ । व्यधजपोरनुपसर्गे । ३ । ३ । ६१ ।

अपस्याच् । व्यधः । जपः । उपसर्गे तु । आख्यायः । उपजायः ।

3238. The affix 'ap' comes after the verbs 'vyadh' and 'jap', when no upasarga is in composition with them.

This debars घञ्. As व्यधः 'wound'; जपः 'muttering'.

Why do we say 'when upasarga-less'? Observe आख्यायः उपजायः ।

३२३९ । स्वनहसोर्वा । ३ । ३ । ६२ ।

अप् । पञ्चे घञ् । स्वनः-स्वानः । हसः-हासः । अनुपसर्गे इत्येव । प्रस्वानः । प्रहासः ।

3239. The affix 'ap' comes optionally after the verbs 'svan' and 'has' when no upasarga is in composition with them.

Thus स्वनः or स्वानः 'sound'; हसः or हासः 'laughter'. But with upasargas, we have only one from; प्रस्वानः 'a loud noise'; प्रहासः 'a loud laughter'.

३२४० । यमः समुपनिविष्टु च । ३ । ३ । ६३ ।

यधनुपसर्गे च यनेरब्वा । संयमः-संयानः । उपयमः-उपयानः । नियमः-नियानः । विचमः-विचयानः । यमः-यानः ।

3240. And the affix 'ap' comes optionally after the verb 'yam' when the upasarga: 'sam', 'upa', 'ni' and 'vi', are in composition; or even when it is upasarga-less.

This debars घञ्. As संयमः or संयानः 'restraint'; उपयमः or उपयानः 'marriage'; नियमः or नियानः 'restrictive rule'; विचमः or विचयानः 'check, distress'; यमः or यानः ।

३२४१ । नौ गदनदपठस्वनः । ३ । ३ । ६४ ।

अब्वा स्यात् । निगदः-निगादः । निनदः-निनादः । निपठः-निपाठः । निस्वनः-निस्वानः ।

3241. The affix 'ap' comes optionally after the verbs 'gad' (to speak), 'nad' (to sound), 'path' (to read), 'svan' (to sound), when the upasarga 'ni' is in composition with them.

This debars घञ्. Thus निगदः or निगादः 'recitation'; निनदः or निनादः 'noise'; निपठः or निपाठः 'reading'; निस्वन or निस्वानः 'a noise'.

३२४२ । क्वणो वीणायां च । ३ । ३ । ६५ ।

नावनुपसर्गे च वीणाविषयाच्च क्वणतेरन्वा स्यात् । वीणाग्रहणं प्रादुर्भूत् । निक्वणः-
निक्ववाणः । क्वणः-क्वाणः । वीणायां तु । प्रक्वणः-प्रक्ववाणः ।

3242. The affix 'ap' comes optionally after the verb 'kvan' (to jingle), when 'ni' is in composition with it, as well as when it is without any upasarga, or when 'flute' is meant.

This debars the affix चञ्. Thus निक्वणः or निक्ववाणः 'a musical tone'. क्वणः or क्वाणः 'sound'. When it refers to 'flute', it must have some upasarga, not necessarily नि; as क्वयाणप्रक्ववाणा वीणा.

But not so here, अतिक्वाणो वर्तते, where the upasarga being अति and the word not referring to 'a flute,' no option is allowed. When flute is not meant, the upasarga must be नि or no upasarga at all, for the optional application of the affix अच्. To sum up, क्वण् takes अच् optionally under three conditions:—1st when preceded by नि, or 2ndly when having no upasarga, or 3rdly when it refers to 'flute', and then it must have some upasarga.

३२४३ । नित्यं पाणः परिमाणे । ३ । ३ । ६६ ।

अप्स्वात् । मूलकपाणः । शाकपाणः । व्यवहारार्थं मूलकादीनां परिमितो मुष्टिर्बध्यते सोऽस्य
विषयः । 'परिमाणे' क्विप् । पाणः ।

3243. The affix 'ap' comes invariably after the verb 'pan' (to barter), when the sense is that of measure.

The word नित्यं 'invariably' is used in the aphorism in order to stop the anuvṛitti of the word optionally. Thus मूलकपाणः 'a handful of radishes'; शाकपाणः 'a handful of vegetable'. A small bundle of radishes &c, tied together for the purposes of sale is so-called. These words secondarily have come to mean 'a measure equal to a handful', irrespective of any thing.

When not meaning measure, we have पाणः 'trade'.

३२४४ । मदोऽनुपसर्गे । ३ । ३ । ६७ ।

घनमदः । उपसर्गे तु । उन्मादः ।

3244. The affix 'ap' comes after the verb 'mad', when not in composition with an upasarga.

This debars चञ्. As विद्वान्मदः 'pride of knowledge'; घनमदः 'pride of wealth'; कुलमदः 'pride of family'. When compounded with upasargas, we have उन्मादः 'mad', प्रमादः 'error or carelessness'.

३२४५ । प्रमदसंसदौ हर्षे । ३ । ३ । ६८ ।

'हर्षे' क्विप् । प्रमादः । संमादः ।

3245. The words 'pramada' and 'sammada' are irregularly formed, meaning 'joy'.

As कल्याणं प्रसदः 'the joy of girls'; कोकिलानां संसदः 'the rejoicing of cuckoos'.

Why do we say 'when meaning delight'? Observe प्रसादः 'carelessness'; संसादः 'frenzy'.

३२४६ । समुदोरजः पशुषु । ३ । ३ । ६९ ।

संपूर्वोऽजिः समुदाय उत्पूर्वञ्च प्रेरणे तस्मात्पशुविषयकादप्य्यात् । 'अचञपोः' इत्युक्तेर्विभावो न । समजः पशूनां संघः । उदजः पशूनां प्रेरणात् । 'पशुषु' किञ् । समाजो ब्राह्मणानाम् । उदाजः षत्रियाणाम् ।

3246. The affix 'ap' comes after the verb 'aj' (to go), when the prepositions 'sam' and 'ut' are in composition, and the word so formed refers to beasts.

This debars चञ्. The root अज 'means to go, to throw'. When preceded by सञ्, it means 'a collection'; and preceded by उञ् it means 'driving'. As समजः पशूनां 'a herd of cattle'; उदजः पशूनां 'driving forth of cattle'. The अज is not changed to ची, because II. 4. 56 S. 2292 ordaining this substitution excepts the affixes चञ् and अप् ॥

Why do we say 'when applying to cattle? Observe समाजो ब्राह्मणानां, उदाजः षत्रियाणां ।

३२४७ । अक्षेषु ग्लहः । ३ । ३ । १० ।

अक्षशब्देन देवनं लक्ष्यते तत्र वत्पणरूपेण ग्राह्यं तत्र 'ग्लहः' इति निपात्यते । अक्षस्य ग्लहः । 'व्यात्युक्षीमभिसरणग्लहामदीव्यन्' । 'अक्षेषु' किञ् । पादस्य ग्रहः ।

3247. The word 'glaha' is irregularly formed, when the sense of the root refers to gambling.

This word is derived from the root ग्रह्. The verb ग्रह takes the affix अप् and thus forms ग्रह; and then irregularly र is changed into ल; as अक्षस्य ग्लहः 'cast of the dice'; the bet to be delivered on the fall of the dice.

Why do we say 'when referring to gambling'? Observe ग्रहः पादस्य ।

Others say, this word is derived regularly from the root ग्लह् 'to gamble', by adding the affix अप्, and thus debarring चञ्. They suppose, therefore, the existence of the root ग्लह् to explain the form ग्लहः । The counter-example which they would give is ग्लहः 'receiving', formed by adding the affix चञ् ।

Thus व्यात्युक्षीमभिसरणग्लहामदीव्यन् (Māgh VIII. 32).

३२४८ । प्रजनने सर्तेः । ३ । ३ । ११ ।

प्रजनं प्रथमगर्भग्रहणम् । गवाशुपसरः । कथञ् 'अवसरः' 'प्रसरः' इति । अधिकरणे पुं'चि, संज्ञानाम्- (३२८६) इति चः ।

3248. The affix 'ap' comes after the verb 'sri' (to flow), in the sense of impregnating (the covering of cows &c).

This debars चञ्. The word प्रजनं means 'the first covering of a cow by a bull'. As गवाशुपसरः 'impregnation of cows'; पशूनाशुपसरः 'impregnation of cattle.'

How do you explain avasara and prasara? They are formed by ghañ with the force of location denoting a name. under III. 3. 118. S. 3296.

३२४९ । हूः संप्रसारणं च न्यभ्युपविषु । ३ । ३ । १२ ।

निहवः । अभिहवः । उपहवः । विहवः । 'एषु' क्त् । प्रहायः ।

3249. The affix 'ap' comes after the verb 'hve' to call, when the prepositions 'ni', 'abhi', 'upa' and 'vi' are in composition with it, and its semivowel is changed into the corresponding vowel.

This debars घञ्. As नि+ह्वे+अप्=नि+हु+अ (VI. 1. 108)=नि+हो+अ (VII. 3. 84)=निहवः (VI. 1. 78) 'invocation'; अभिहवः 'invocation'; उपहवः 'invitation'; विहवः 'calling'. But प्रहायः 'a summons'.

३२५० । आह्वि युद्धे । ३ । ३ । १३ ।

आह्वयन्तेऽस्मिन्नित्याहवः । 'युद्धे' क्त् । आहावः ।

3250. The affix 'ap' comes after the verb 'hve' when the word in composition is the upasarga 'âñ', and the semi-vowel of the root is changed into its corresponding vowel, when the word so formed means battle.

As आहवः 'battle' (where they *challenge* each other). But otherwise आहावः 'calling'.

३२५१ । निपानमाहावः । ३ । ३ । १४ ।

आह्वपूर्वस्य ह्यतेः संप्रसारणसम्बृद्धिश्चोदकाधारश्चेद्वाच्यः । 'आहावस्तु निपानं स्याद्वपकूपजलाशये' ।

3251. The word 'âhâva' is irregularly formed when meaning 'a trough'.

The word आहावः is irregularly formed from ह्वे by the prefix आ, then samprasârana, and the vridhhi of the vowel. Thus आ+ह्वे+अप्=आहु+अ=आहो+अ=आहावः 'a trough near a well for watering cattle'. Otherwise आहायः 'calling'. Even in the word आहावः the sense of calling is understood. It is that place near a well, containing water, where cattle are called or invited to drink water.

Thus आहावस्तु निपानं स्याद्वपकूपजलाशये (Amarakosâ I. 10. 26).

३२५२ । भावेऽनुपसर्गस्य । ३ । ३ । १५ ।

अनुपसर्गस्य ह्यतेः संप्रसारणसत्त्वं स्याद्भावे । हवः ।

3252. The affix 'ap' comes after the verb 'hve' and there is the change of the semi-vowel to its corresponding vowel, when the root is upasarga-less, and mere action is denoted.

As हवः 'calling'; हवे हवे सुहवं घूरन्निद्रम् ।

Why do we say 'when no upasarga is in composition with it? Observe आह्वयः । Though the anuvṛitti of the word चाव was understood in this aphorism from sūtra 3184, its repetition here shows that the anuvṛitti of sūtra 3188, which was running, must not be taken; so that this word applies to agent-kāraka also.

३२५३ । हनश्च वधः । ३ । ३ । १६ ।

अनुपसर्गादन्तेर्भावि अस्स्यात् । वधादेशश्चान्तोदात्तः । 'वधेन दस्सुच्' । चाहुञ् । घातः ।

3253. The affix 'ap' comes after the root 'han' when upasarga-less, in the sense of mere action, and 'vadha' is the substitute of 'han' before this affix.

This वध has udātta accent on its final. The affix अप् which is anudātta generally (III. 1. 4) thus becomes udātta.

As वधश्चोदात्तात् 'the killing of thieves; वधोदस्सुनाम 'the killing of robbers'.

When action is not denoted, the affix च्च् applies; as च्च्घातः 'a blow.

So also when an upasarga is in composition with it; as प्रघातः, घातः ।

The word च in the aphorism does not connect हन्, with the substitute वध, there being no co-ordination, it refers to the affixes under discussion. Thus we have the affix च्च् also; as घातः 'killing'.

३२५४ । सूतौ घन । ३ । ३ । ११ ।

सूतिः काठिन्यं तस्मिन्नभिधेये हन्तेरप्स्यात् । घनश्चादेशः । अभ्रघनः । कथस् 'सैन्धवघनमानय' इति । घर्मघ्नदेन घर्मी लक्ष्यते ।

3254. The affix 'ap' comes after the verb 'han', when the word so formed means solidity, and 'ghan' is the substitute of han.

The word सूति means 'hardness', 'solidity'. Thus अभ्रघनः 'a mass of cloud'; दधिघनः 'solid curd'. How do we say घनं दधि or सैन्धवघनमानय. Here the quality is taken for the thing qualified.

३२५५ । अन्तर्घनो देशे । ३ । ३ । १८ ।

वाहीक्यामविशेषस्य संज्ञेयच् । 'अन्तर्घनः' इति पाठान्तरच् ।

3255. The verb 'han' preceded by the word 'antar' takes the affix 'ap' and 'ghan' is the substitute of the word 'han', when the word so formed means 'a country'.

As अन्तर् + हन् + अप् = अन्तर् + च्च् + अ = अन्तर्घनः 'name of a country of Bāhika'; (a porch or court, an open space before the house between the entrance door and the house). Some write the word with a ष as अन्तर्घणः, that is also valid.

Why do we say 'when meaning a country'? Observe अन्तर्घातो 'striking in the middle'.

३२५६ । अगारैकदेशे प्रघणः प्रघाणश्च । ३ । ३ । ७९ ।

द्वारदेशे द्वौ प्रकोष्ठावलिनदौ आभ्यन्तरो बाह्यश्च । तत्र बाह्ये प्रकोष्ठे निपातनमिदम् । प्रविश-
द्विर्जनैः पादैः प्रकर्षेण हन्यते इति प्रघणः—प्रघाणः । कर्मण्यप् । पक्षे वृद्धिः ।

3256. The words 'praghana' and 'praghāṇa' are irregularly formed, meaning 'a portion of a dwelling house'.

Thus प्रघणः or प्रघाणः 'a porch before the door of a house, a portico'. The ap has the force of object'. There is vṛiddhi in one alternative. On both sides of an entrance to a house there are open spaces. The outer-yard is called praghāṇa or praghana. Because persons entering *strike* that ground with their feet to throw off dust and dirt—so it is well stricken ground indeed.

This is formed from ह् with म, irregularly.

Why do we say when meaning a portion of a house? Observe प्रघातः ।

३२५७ । उद्घनोऽत्याधानम् । ३ । ३ । ८० ।

अत्याधानमुपरिस्थापनम् । यस्मिन्काष्ठेऽन्यानि काष्ठानि स्थापयित्वा तद्वन्ते तदुद्धनः ।
अधिकरणेऽप् ।

3257. The word 'udghana' is irregularly formed in the sense of 'bench'.

This is formed from उद् + ह् irregularly. Thus उद्घनः 'a carpenter's bench' (the wood on which placing other planks &c. the carpenter planes, carves &c.) The ap has the force of location.

When not having this sense, we have उद्घातः 'uneven'.

३२५८ । अपघनोऽङ्गम् । ३ । ३ । ८१ ।

अङ्गं शरीरावयवः । स चेह न सर्वः किं तु पाणिः पादश्चेत्याहुः । करणेऽप् । अपघातोऽन्यः ।

3258. The word 'apaghana' is irregularly formed meaning 'a member of the body'.

This is formed irregularly from अप + ह्. Thus अपघनः 'a limb or member of the body'. The word अङ्गम् means a portion of the body, such as hand or foot, and not the whole body. The ap has the force of Instrument here. Otherwise we have अपघातः ।

३२५९ । करणेऽयोविद्रुषु । ३ । ३ । ८२ ।

युष् हन्तेः करणेऽपस्वाङ्गनादेशश्च । अयो हन्यतेऽनेनेत्ययोघनः । विघनः । द्रुघनः । 'द्रुघणः'
इत्येके । 'पूर्वपदात्संज्ञायाम्-' (८५७) इति णत्वम् । संज्ञेया कुटारस्व । द्रुवृषः ।

3259. The affix 'ap' comes after the verb 'han' when the words, 'ayas', 'vi' or 'dru' are in composition with it, when the word so formed is related to the verb as an instrument, and 'ghan' is the substitute of 'han'.

As अयोघनः 'a forge-hammer' (whereby the iron is destroyed); विघनः 'a mallet'; द्रुघनः 'an axe' lit. the tree (dru)-cutter. Some write द्रुघणः, the न being changed into ण either by rule VIII, 4, 3, S. 857 or by

including this word in the class of आरोहणादि (IV. 2. 80). 'Dru' means 'tree'.

३२६० । स्तम्बे क च । ३ । ३ । ८३ ।

स्तम्ब उपपदे हन्तेः करणे कः स्वादप्च । पक्षे घनादेशश्च । स्तम्बघ्नः—स्तम्बघनः । करण इत्येव । स्तम्बघातः ।

3260. The affix 'ka' also comes after the verb 'han', when 'stamba' (a clump) is the word in composition, and the relation of the word so formed to the verb is that of an instrument.

The word च in the sūtra draws in अप् from the last aphorism and in that case च् replaces ह्. Thus स्तम्बघ्न or स्तम्बघनः 'a small hoe for weeding clumps of grass'. In the feminine gender, the forms are स्तम्बघ्ना as well as स्तम्बघना । When क is added we have स्तम्बघ्नः । Thus ह् + क = ह् + अ (VI. 4. 98) = घ्न (VII. 3. 54). When अप् is added, ह् is totally replaced by च् । When instrument is not meant, we have स्तम्बघातः ।

३२६१ । परौ घः । ३ । ३ । ८४ ।

परौ हन्तेरप्स्वात्करणे चशब्दज्ञादेशः । परिहन्त्यतेऽनेनेति परिघः ।

3261. The affix 'ap' comes after the verb 'han' when the upasarga 'pari' is in composition, and the relation between the word so formed, and the verb, is that of an instrument, and 'gha' replaces 'han'.

Thus परिघः 'an iron beam used for locking or shutting the gate, an iron club'. By the next sūtra, we get another form of this word.

३२६२ । परेश्च घाङ्कयोः । ८ । २ । २२ ।

परे रेफस्य लो वा स्याद्घञ्भेऽङ्कशब्दे च । पलिघः—परिघः । पर्यङ्कः—पल्यङ्कः ॥ इह 'तरपसपी घः' (२००३) इति कृत्रिनस्य न ग्रहणां व्याख्यानान् ।

2262. The र् of परि is changed to ल् before gha and anka.

As परिघः or पलिघः, पर्यङ्कः or पल्यङ्कः ॥ The word च here means the word-form च, and not the technical च of तरप् and तसप् ॥ See I. 1. 22. S. 2003.

३२६३ । उपघ्न आश्रये । ३ । ३ । ८५ ।

उपसुर्वाङ्गान्तेरप्स्वादुपधालोपश्च । आ श्रयशब्देन सामीप्यं लक्ष्यते । पर्वतेनोपहन्यते सामीप्येन गम्यत इति पर्वतोपघ्नः ।

3263. The word 'upaghna' is irregularly formed meaning 'an inclined place for leaning or support'.

It is formed by adding अप् (III. 3. 76) to the verb ह् preceded by the upasarga उप, then eliding the penultimate अ of ह्; this is the irregularity. Then by sandhi rules ह् is changed into घ्नः । This form would have been given by the affix क also, without any irregularity.

The word आश्रय refers to proximity, contiguity. Thus पर्वतोपचनः 'the declivity of the mountain'; so also ग्रामीपचनः 'bordering the village'.

Why do we say 'when meaning 'support'? Observe पर्वतोपघातः ।

३२६४ । संघोद्घौ गणप्रशंसयोः । ३ । ३ । ८६ ।

संघेन संघः । भावेऽपु । उद्घेन्यते उद्घेष्टो ज्ञायत इत्युद्घः । कर्त्तर्यपु । गत्यर्थानां बुद्धयर्थ-
त्वाद्घन्तिघनि ।

3264. The words 'sangha' and 'udgha' are irregularly formed in the sense of 'a collection', and 'a praise' respectively.

These words are thus formed, सच् + इन् + अप् = सं + इन् + अप् = सं + घ् + अप् = संघः । Thus संघः पशूनास् 'a herd of cattle'; so also उद्घो मनुष्यः 'an excellent man' 'who knows' well. The word 'respectively' is inserted from I. 3. 10. When not used in these senses, we have संघातः 'union'. In sangha, the ap has the force of 'condition', and in udgha of 'object', as all roots meaning 'to go', denote also 'to understand', so 'han' here means 'to know', in udgha.

३२६५ । निघो निमित्तम् । ३ । ३ । ८७ ।

समन्तान्मितं निमित्तम् । निर्विशेषं हन्यन्ते ज्ञायन्ते इति निघाः वृक्षाः । समारोहपरिणादात्
इत्यर्थः ।

3265. The word 'nigha' is irregularly formed in the sense of 'as high as broad.'

The word निमित्त means 'measured all round' i. e. 'as high as broad' literally that which is known (hanyante=jñāyante) fully. As निघा वृक्षाः 'trees as high as broad'. निघा शालयः square or cubic or circular halls. Otherwise, when not meaning 'as high as broad', we have निघातः 'a blow'. The word निमित्तं = समन्तान्मितं, समारोहपरिणादात् । It may be derived from न्ना or from नि । In the first case it will mean 'measured' and in the other, 'erected, built'. Professor Bothlingk refers to *Apastamba Dharma*. I. 20. 30 for the meaning of this word.

३२६६ । ङितः क्तिः । ३ । १ । ८८ ।

अयं भाव एव स्वभावात् । 'क्त्रेर्भङ्गित्यप्' । नित्यग्रहणात्क्त्रेर्भङ्गित्यप् । अत एव क्त्रयस्तेन
न चिग्रहः । डुपचप् । पाकेन निवृत्तं पक्वित्रमश् । डुवप् । उक्त्रिमश् ।

3266. The affix 'ktri' comes after the verb which has an indicative 'du', when denoting mere action &c.

The phrases 'when the sense is that of mere action', and 'when the sense is that of an appellative, the word being related to the verb from which its name is deduced, but not as agent', are of course understood in this, as in all the previous aphorisms. Then by IV. 4. 20, S. 1570 (of the affix क्त्रि, चप् is always the augment) we must add च, for we can not use the affix क्त्रि alone; but we must always use क्त्रिमप् । Thus डुपचप् 'to cook'—

पक्त्रिमस् 'what is ripe'; डुवप्—उप्त्रिमस् 'sown' (VI. 1. 15); डुकृञ्—कृत्रिमस् 'artificial'.

३२६७ । द्वितोऽथुच् । ३ । ३ । ८९ ।

अयमपि स्वभावाद्भाव एव । दुवेष्ट । वेपयुः । श्वययुः ।

3267. After that verb which has an indicatory 'tu', the affix athuch, comes with the force of denoting mere action &c.

As दुवेष्ट—वेपयुः 'a trembling'; दुञ्जोश्चि—श्वययुः 'swelling'; दुञ्जु—श्वययुः 'sneezing'; दुहु—दवयुः 'burning'.

३२६८ । यजयाचयतविच्छप्रच्छरक्षो नङ् । ३ । ३ । ९० ।

यज्ञः । याचजा । यत्नः । विरनः । प्रश्नः । 'प्रश्ने चाचन्न-' (२७७७) इति ज्ञापकान्ति संप्र-
सारणम् । क्तिर्त्वं तु विरन इत्यत्र गुणनिषेधाय । रक्षणः ।

3268. After the verbs 'yaj' (to worship), 'yâch' (to ask for), 'yat' (to strive), 'vichch' (to shine), 'prachch' (to ask) and 'raksh' (to preserve), comes the affix 'nan' with the force of denoting mere action &c.

The conditions of S. 3184 and 3188 are understood here also. The ङ् of नङ् is for the sake of prohibiting guṇa or vṛiddhi (I. 1. 5 S. 2217); as यज्ञः 'sacrifice'; याचजा 'solicitation'; यत्नः 'effort'; विरनः (VI. 4. 19 S. 2561) 'lustre'; no guṇa, because of ङ् । प्रश्नः 'a question'; रक्षणः protection.

The root प्रच्छ, by VI. 1. 16, S. 2412 ought to have changed its र into ऋ the क्तिर्त् affix नङ्. Its not doing so must be taken to be an irregularity before countenanced by Pāṇini, as we know from the fact that Pāṇini himself uses the form प्रश्नः in III. 2. 117. S. 2777.

३२६९ । स्वपो नन् । ३ । ३ । ९१ ।

स्वप्नः ।

3269. The affix 'nan' comes, under similar circumstances, after the verb 'svap' (to sleep).

The final च् is indicatory and regulates the accent (VI. 1. 197 S. 3686); as स्वप्नः 'a dream'.

३२७० । उपसर्गे धोः किः । ३ । १ । ९२ ।

प्रधिः । अन्तर्धिः । उपाधीयतेऽनेनेत्युपाधिः ।

3270. The affix 'ki' comes under similar conditions, after a 'ghu' verb (I. 1. 20 S. 2373), when an upasarga is in composition with it.

The क् is indicatory, by force of which the final आ is elided (VI. 4. 64 S. 2372). Thus प्र+दा+कि=प्रधिः 'a present'; प्रधिः 'the periphery of a wheel'; उपाधिः 'fraud'; अन्तर्धिः 'vanishing'.

३२७१ । कर्मण्यधिकरणो च । ३ । ३ । ९३ ।

कर्मण्युपपदे धोः किः स्यादधिकरणोऽर्थः । जलानि धीयन्तेऽस्मिन्निति जलधिः ।

3271. The affix 'ki' comes after a 'ghu' verb, when a word in the accusative case is in composition with it, and when the relation of the word so formed to its verb, is that of 'location'.

As जलधिः 'the ocean (in which water is held)'; शरधिः 'a quiver (that in which arrows are put)'.

The word 'location' in the aphorism indicates that the words so formed should have no other significance. The word च in the aphorism draws in the affix क्तिन् from the last sūtra.

३२७२ । स्त्रियां क्तिन् । ३ । ३ । ७४ ।

खोलिङ्गेभावादौ क्तिन्स्याद्घञोऽपवादः । अजपौ तु परत्वाद्वाधेते । कृतिः । चितिः । स्तुतिः । स्फायी-स्फाति 'स्फीतिकामः' इति तु प्रमादिकश्च । क्तान्ताद्वावर्त्ये णिचि 'अच इः' इति वा । समाधेयम् । * श्रुयजीपिस्तुभ्यः करणे * श्रूयतेऽनया श्रुतिः । यजेरिषेच्च इष्टिः । स्तुतिः । * श्रुत्वादिभ्यः क्तिन्निष्ठावद्वाच्यः * । तेन नत्वस् । कीर्षिः । गीर्षिः । लूनिः । धूनिः । युनिः । ह्लादः- (३०७३) इति योगविभागात्किन्नि ह्रस्वः । प्रहन्निः । 'ति च' (३०३७) घूर्तिः । कुत्तिः । * चायतेः क्तिन्नि चिभावो वाच्यः * । अपचितिः । * संपदादिभ्यः क्विप् * । संपत् । विपत् । "क्तिन्नपीष्यते" । संपत्तिः । विपत्तिः ।

3272. To express an action &c. by a word in the feminine gender, the affix 'kṭin' is added to the root.

The conditions of rules 3184 and 3188 are understood here also. This supersedes चञ्, अच् and अप् affixes, being taught subsequent to them. Thus कृतिः 'action', चितिः 'a gathering'; मतिः 'understanding'; स्तुतिः 'praise'; स्फातिः 'swelling'. The form स्फाति is erroneous, for स्फत् is changed to स्फी only in the Nishthâ (S. 3044). Or it is derived from the root स्फोति formed from the Past Part. स्फोत with णिच् and adding इ । Thus स्फोति + इ (अचः इः) = स्फोतिः (VI. 1. 22. S. 3044). The णिच् is added to p. p. स्फोत to make it a root by the gana—sūtra given under the Churâdi क्त् (No. 368).

Note.—The affix *kṭin* should be declared to come after the verbs आप् 'to get' &c. Thus आप्तिः 'getting'; राप्तिः 'accomplishment'; दीप्तिः 'shining'; स्रस्तिः 'a slip'; ध्वस्तिः 'destruction'; लब्धिः 'gain'.

Vart.—So also after the verbs श्रु 'to hear', यज् 'to worship' इष 'to wish' and स्तु 'to praise', when instrument is meant; as श्रुतिः 'ear' (that by which we hear); so इष्टिः, 'a sacrifice' or 'a wish' from yaj and ish: स्तुतिः 'a praise'.

Note.—The affix नि comes after the verbs 'ग्लै to be exhausted', ग्लै 'to fade', 'ज्या to grow old' and हा 'to leave'; as ग्लानिः 'exhaustion'; ग्लानिः 'fading', ज्यानिः 'old age'; हानिः 'loss'.

Vart.—The affix क्तिन् coming after verbs ending in long ऋ and the verbs लृ &c. is like a Nishthâ. Thus कीर्षिः 'scattering'; This form is thus evolved: कृ + क्तिन् = कि + ति (VII. 1. 100 S. 2390) = किर् + ति (I. 1. 51 S. 70) = कीर् + ति (VIII. 2. 77 S. 354). At this stage, ऋ is changed into ऋ by the

affix being treated as a Nishṭhâ (VIII. 2. 42 S.3018), and this च is changed into ष by the ordinary rules of sandhi; so also नीर्षिः 'praise'; जीर्षिः 'old age'; शीर्षि 'drying' लूनिः (VIII. 2. 44) 'cutting'; यूनिः 'joining'; घूनिः 'agitation'; धूनिः 'destruction' The अ of hlâd is shortened to ञ by the analogy of Nishṭhâ (VI. 4. 95 S 3073) by dividing it into two). As मद्गन्निः ॥ Similarly वूर्तिः । कुवृति । The अ of चर् and फल् is changed to उ by S. 3037.

Vart.—Before क्तिन् affix चाय् is always changed to चि, as अपचितिः 'Loss, destruction, showing reverence'. The affix क्तिन् is added to चाय् by considering it as belonging to the class of आप् &c. See above *Vart.* Otherwise it would take the affix ञ by III. 3. 103.

Vart.—The affix क्विप् comes after the verbs संपत् &c, as संपत् 'prosperity'; विपत् 'a calamity'; प्रतिपत् 'access'. The affix क्तिन् is also employed after these verbs:—as संपत्तिः, विपत्तिः । The verbs लू &c. are 21 verbs of kry&di class.

३२७३ । स्यागापापचो भावे । ३ । ३ । ९५ ।

क्तिन्स्याद्ङोऽपवादः । प्रस्थितिः । उपस्थितिः । संगीतिः । संपीतिः । पक्तिः । कयश्च 'अवस्था' 'संस्था' इति । 'व्यवस्थायाश्च' इति द्वापकात् ।

3273. After the roots 'sthâ' (to stand), 'gâ' (to sing) pâ, (to drink) and 'pach' (to cook), the affix 'ktin' is employed, when a word in the feminine gender denoting a 'mere action' is to be expressed.

This debars the affix अङ् (III. 3. 106 S. 3283) which generally supersedes क्तिन् in cases of compound verbs ending in long आ. Thus प्रस्थितिः 'a journey' (VII. 4. 40 S. 3074.); उद्गीतिः 'a singing aloud'; नै + क्ति = गा + ति (VI. 1. 45 S. 2370) = गी + ति (VI. 4. 66 S. 2462); संगीतिः 'a concert', संपीतिः 'a cistern'; संपीतिः 'drinking together'; पक्तिः 'cooking'.

The repetition of the word भाव in this aphorism, in spite of its anuvṛitti being understood from S. 3184 is to exclude every other significance.

How do we get forms like अवस्था and संस्था? Pāṇini himself, in his sūtras, has used forms like व्यवस्था &c. See I. 1. 34. S. 218 This is enough justification for us to derive forms like अवस्था, संस्था &c. by applying the affix अङ् under S. 3283 in spite of the present sūtra, which requires us to apply क्तिन् only.

३२७४ । जल्पित्जुतिसातिहेतिकीर्तयश्च । ३ । ३ । ९७ ।

अवन्तेः 'ज्वरत्वर-' (२६५४) इत्यृट् । जतिः । स्वरार्थं वचनम् । उदात्त इति हि वर्तते । जूतिः । जूतिः । अनयोर्दोर्वत्वं च निपात्यते । स्यन्तेः सातिः । 'दातिस्यतिनास्था-' (३०७४) इतीत्वे माह इत्वाभावो निपात्यते । सनोतेर्वा 'जनसन-' (२५०४) इत्यात्वे कृते स्वरार्थं निपातनम् । हन्तेर्हि नोतेर्वा हेतिः । कीर्तिः ।

3274. And these words viz. 'ûti' (preserving, sport), 'yûti' (joining), 'jûti' (velocity), 'sâti', (destruction), 'heti'

(a weapon) and 'kīrti' (fame) are anomalous forms, acutely accented.

The anuvṛitti of the word संज्ञे does not exist in this; but the word उदात्त of the last Ashtādhyāyī sūtra S. 3420 is understood here. The word कृति is thus formed:—अव 'to protect' + क्तिन् = ऊ + तिः (VI. 4. 20. S. 2654) = कृतिः । This form is regular and could be evolved from III. 3. 94 also; but not so the accent. The irregularity in कृतिः and कृतिः consists in the lengthening of उ into ऊ; in कृतिः the आ of the root कै which becomes कृ by VI. 1. 45 S. 2370 is not changed into कृ, as rule VII. 4. 40 S. 3074 required, and this is the irregularity. This form may also be derived from the root कृत् with perfect propriety, except as to the accent, which would be regulated by the present sūtra: thus कृत् + क्तिन् = कृ + क्तिन् (VI. 4. 42 S. 2504) = कृति. The form कृति may be derived either from कृत् or कृति.

इन्द्रवाजेपुनोऽव सुहृत्प्रधनेषु च । वृग्रुग्रामिं कृतिभिः ॥ (Rig. I. 7. 4) 'O Indra mayst thou mighty, defend us in battles and in fights of a thousand duels with thy mighty protections'. So also कृतिः ।

३२७५ । व्रजयजोर्भावे क्यप् । ३ । ३ । ३८ ।

वृज्या । वृज्या ।

३275. The affix 'kyap' comes after the roots 'vraj' (to go) and 'yaj' (to worship) acutely accented, in forming a word in the feminine denoting action.

This supersedes कृत्. Thus वृज्या 'wandering about'; वृज्या (VI. 1. 15 S. 2409) 'worshipping'. The प् of क्यप् is indicatory, and though it serves no purpose in this sūtra, it is, however, necessary in the next, for it is by force of क्यप् having प्, that we add अत् by VI. 1. 71 S. 2858, in the words formed in the next aphorism

१२७६ । संज्ञायां समजन्निषदनिपतमनविदुष्शीङ्भृजिषाः । ३ । ३ । ९९ ।

समजादिभ्यः स्त्रियां भावावौ क्यपस्यात्स षोदात्तः संज्ञायाम् । * अजेः क्यपि वीभावो नेति वाच्यम् * । समजन्त्यस्यामिति समज्या सभा । निषीदन्त्यस्यामिति निषदा । आपणः । निपतन्त्यस्यामिति निपत्या पिच्छिला भूमिः । मन्यतेऽनयेति मन्या गलपार्श्वशिरा । विदन्त्यनया विद्या । सुत्याभिषवः । शय्या । भृत्वा । ईयतेऽनया इत्या शिबिका ।

3276. The affix 'kyap' comes after the following verbs in forming a word in the feminine denoting 'an appellative' and is acutely accented *vis*:—sam-aj', 'nishad' 'ni-pat', 'man', 'vid', 'suñ', 'śiñ', 'bhriñ' and 'in'.

Thus समज्या 'an assembly' *Vart*:—The अज्, is not changed to जी before the affix kyap inspite of II. 4. 56. S. 2292 निषदा 'a small bed or couch'; निपत्या 'slippery ground'; मन्या 'the nape or the back of the neck', by which one *understands* when a man is an anger'; विद्या 'knowledge'; सुत्या (VI. 1. 71) 'extraction of soma juice, parturition'; शय्या 'bed'; भृत्वा 'wages' service; इत्या 'a litter' palanquin'.

३२७७ । कृजः श च । ३ । ३ । १०० ।

‘कृजः’ इति योगविभागः । कृजः क्यप्स्यात् । कृत्या । ‘श च’ । चात्किञ्च । क्रिया । कृतिः ।

3277. And after the root ‘kri’ comes the affix ‘śa’ in forming a feminine, as well as the affix ‘kyap’.

By the force of the word च we draw the affix क्यप् into this sūtra, and by the process called योगविभाग we can split up this aphorism into two :—

(1) कृजः ‘after the root कृ there is the affix kyap’. As कृत्या ।

(2) श च ‘and the affix श as well as ktin. Thus क्रिया, and कृतिः । When the affix श is added, the root assumes the form क्रिञ्च by III. 1. 67 S. 2756.

३२७८ । इच्छा । ३ । ३ । १०१ ।

इषेर्भावे षो षगभावश्च निपात्यते । इच्छा । ‘*परिचर्यापरिचर्यासृगयाटाटयानामुपसंख्यानम्*’ । षो षक्च निपात्यते । परिचर्या पूजा । परिचर्या परिसरणम् । अत्र गुणोऽपि । सृग अन्वेषणे चुरादावदन्तः । अतो लोपाभावोऽपि । शे यकि णिलोपः । सृगया । अटतेः शे यकि टयश्चदस्य द्वित्वं पूर्वभागे यकारनिवृत्तिर्दीर्घश्च । अटाटया । ‘*जागर्तैरकारो वा*’ । पवे शः । जागरा-जागर्या ।

3278. The form ‘ichchhâ’ (desire) is irregular.

The word is thus formed : इप् + श = इच्छ + अ = इच्छा. The यक् ordained by III 1. 67 S. 2756 is not added, this is the irregularity.

Vart.—The following words are also irregularly formed :—परिचर्या ‘perambulation’; the guṇa is also an anomaly; परिचर्या attendance, service; सृगया ‘hunting’ from the churâdi root mriga (No. 137) ‘to search’: it ends in अ. This अ is not elided, the णि is elided before श and यक् । अटाटया ‘the habit of roaming about as a religious mendicant’. The affixes श and यक् are irregularly added, and the syllable अ is reduplicated, but no च in the first portion, while the vowel is lengthened.

Vart.—From the root जागृ we have either जागरा or जागर्या ‘waking’. The first is formed by the affix अ, the latter by श which brings in यक् (III. 1. 67 S. 2756).

३२७९ । अ प्रत्ययात् । ३ । ३ । १०२ ।

प्रत्ययान्तेभ्यो धातुभ्यः स्त्रियासकारप्रत्ययः स्यात् । चिकीर्षा । पुत्रकाभ्या ।

3279. After the verbs that end in an affix, there is the affix ‘a’, the word being feminine.

The verbs that end in an affix are derivative roots, such as Desideratives, Causatives, Intensives and Denominatives. Though taking affixes, they are called धातु (III. 1. 32 S. 2304), after these verbs the affix अ is used in forming the feminine noun.

Thus कृ + सन् = चीकिर्ष ‘to wish to do’; this is a Derivative root; after this root चिकीर्ष, we add अ. Thus चिकीर्ष + अ (VI. 4. 43 S. 2308) = चिकीर्षा. Then we add टाप् by IV. 1. 4. S. 454 and get चिकीर्षा ‘the desire to do’; so also जिहीर्षा ‘the desire to take’; पुत्रीया ‘the desire to be like a son’; पुत्रकाभ्या

'desire of a son'; लोलूया 'much cutting'; कखूया 'itch'. The sūtra is also found as अः प्रत्ययात् ।

३२८० । गुरोश्च हलः । ३ । ३ । १०३ ।

गुरुनतो हलन्तात्त्रियामकारः स्यात् । ईहा । ऊहा । 'गुरोः' कित् । भक्तिः । 'हलः' कित् । नीतिः । '* निध्यायां सेट इति वक्तव्यम् *' । नेह । आसिः । 'तितुज्-' (३१६३) इति नेट् । दीप्तिः । '* तितुज्नेष्वग्रहादीनामिति वाच्यम् *' नियुहीतिः । निपठितिः ।

3280. The affix 'a' comes after that verb which has a prosodially heavy vowel and ends in a consonant, when the word to be formed is feminine.

This debars कित् । Thus कुण्डा 'an adulteress'; दुण्डा 'a tigress'; ईहा 'effort'; ऊहा 'supplying an ellipsis'.

Why do we say 'which has a prosodially heavy vowel'? Observe भक्तिः 'devotion'. Why do we say 'which ends in a consonant'? Observe नीतिः 'polity'.

Vart.—The affix ktin comes after roots which take an indicatory इ in the Niṣṭhā. Not here as आसिः । The ktin does not take इट् by VII. 2. 9. S. 3163. So we get दीप्तिः ।

Vart.—The affix ति, तु and त्रि take इट् augment after ग्रह् and words of similar formation:— as विग्रहीतिः, उपस्निहितिः, निकुचितिः । निपठितिः ॥

३२८१ । विद्धिदादिभ्योऽङ् । ३ । ३ । १०४ ।

पिद्धयो भिदादिभ्यश्च त्रियामङ् । जृष् । 'अट्टशोऽङि गुणः' (२४०६) । जरा । त्रपुष् । त्रपा । भिदा । विदारण एवायम् । भित्तिरन्या । छिदा । वृजा । क्रपेः संप्रसारणं च । कृपा ।

3281. The affix 'an' comes after those verbs that have an indicatory 'sh', and after 'bhid' &c, when the word to be formed is feminine.

Thus जृष् has an indicatory ष्, the real root being जृ । From it we have जरा 'old age' (VII. 4. 16 S. 2406 causes guṇa); त्रपुष्—त्रपा 'bashfulness'.

So also from verbs of the *Bhidādi* class we have भिदा 'breaking'; in the alternative we have भित्तिः । So also छिदा 'cutting'; छित्तिः 'cutting', आरा 'a knife, an iron instrument'; आर्तिः 'distress'; धारा a stream'; धृतिः । The list of *Bhidādi* verbs will not be found given in one place in the *Dhatrupātha*. They have been collected from different *Ganas*, and are the following:—

भिदा, छिदा, विदा, क्षिपा, गुहा (गिर्योषधयोः), अट्टा, सेधा, गोधा, आरा, हारा, कारा, क्षिवा, भारा, धारा, लेखा, रेखा, वृडा, पीडा, वपा, वसा वृजा, सृजा, कृपा । (क्रपेःसंप्रसारणं च) and there is vocalisation of the र of krap. As क्रप् + अङ् + आ = कृपा ।

३२८२ । चिन्तिपूजिकधिकुम्बिचर्चश्च । ३ । ३ । १०५ ।

अङ् स्यात् । चुचोऽपवादः । चिन्ता । पूजा । कथा । कुम्बा । चर्चा ।

3282. The affix 'añ' as well as the affix 'yuch' comes after the following verbs, forming feminine words:—'chint' (to think), 'pūj' (to worship) 'kath' (to narrate), 'kumb' (to cover) and 'charch' (to learn).

The force of च is to include the affix युच् into this sūtra (see III. 3. 107 S. 3284). All these verbs belong to the *Churādi* or 10th class, and would have exclusively taken युच् by III. 3. 107 S. 3284.

Thus चिन्ता 'thought'; पूजा 'worship'; कथा 'narration'; कुम्भा 'a covering', 'a thick petticoat'; चर्चा 'recitation'.

When the affix is युच्, the forms are चिन्तना &c. (VII. 1. 1. S. 1247).

३२८३ । आतश्चोपसर्गे । ३ । ३ । १०६ ।

अङ् स्यात् । क्तिनोऽपवादः । प्रदा । उपदा । * अदन्तरोपसर्गवृत्तिः । अद्वा । अन्तर्धा । 'उपसर्गे षोः ङ्कः' (३२९०) इत्यनेन किः । अन्तर्धिः ।

3283. The affix 'añ' comes after those verbs which end in long ā' when an upasarga is in composition, and when the word to be formed is feminine.

This supersedes क्तिन्. Thus प्रदा, प्रधा, उपदा, उपधा &c.

Vart.—For the purposes of this rule the particles अत् and अन्तर् should be treated like upasargas. Thus अद्वा 'faith' अन्तर्धा (I. 4. 59). So also कि is added by S. 3270. As अन्तर्धिः ।

३२८४ । ग्यासन्नन्थो युच् । ३ । ३ । १०९ ।

अकारस्यापवादः । कारणा । हारणा । आसना । अस्थना । * चट्टिवन्दिबिदिभ्यश्चेति वाच्यम् * । घटना । वन्दना । वेदना । * इवेरनिष्कार्यस्य * । अन्वेषणा । * परीक्षा * । पर्य-
वणा । परीष्टिः ।

3284. After verbs ending in 'ni', and after 'ās' (to sit) and 'śranth' (to loose), there is the affix 'yuch' when the word to be formed is feminine

This excludes the affix अ (III. 1. 102 S. 3279). Thus कृ + यिच् = कारि; कारि + युच् = कारणा (the इ is elided by VI. 4. 51) 'the causing to do'; हारणा 'the causing to take'; आसना 'the sitting'; अस्थना 'the loosening'.

The root अस्थ taken here belongs to the *Kryādi* class, meaning 'to loosen' and is not the अस्थ of *Churādi* class, for the latter would be included, as a matter of course by belonging to the *Churādi* class, which class of verbs take the affix यिच् ।

Vart.—The verb चट्ट 'to move', वन्द 'to praise', and बिद 'to feel', should also be enumerated, as taking युच्. Thus घटना 'sbaking', वन्दना 'praising', वेदना 'knowledge, feeling, pain'. The verb चट्ट here belongs to the *Tudādi* class, and means 'to move' and not the चट्ट of the *Churādi* class, for that is already included by being यिजन्तः ।

Vart.—The affix *nvul* comes after *इष्* when it does not mean 'to desire'. Thus *अध्येषणा* 'solicitation'; *अन्वेषणा* 'the searching after'.

Vart.—So also optionally when *इष्* takes the upasarga *परि*; as, *पर्येषणा* or *परीष्टिः* 'investigation by reasoning'.

३२५ । रोगाख्यायां ण्वुल्वहुलम् । ३ । ३ । १०८ ।

प्रच्छर्दिका । प्रवाहिका । विचर्चिका । क्वचिन्न । शिरोऽर्त्तिः । * घातवर्षानिर्देशे ण्वुल्वक्तव्यः * । आसिका । शायिका । * इच्छित्तपौ धातुनिर्देशे * । पचिः-पठतिः । * वणत्कार * । निर्देश इत्येव । अकारः । ककारः । * रादिकः * । रेफः । * सत्वर्षादिभ्यः * । बहुलवचनादकारलोपः । सत्वर्षीयः । * इणजादिभ्यः * आशिः । आतिः । * इण्व-प्रादिभ्यः * । वापिः । वाशिः । स्वरै भेदः । * इकृष्यादिभ्यः * । कृषिः । * गिरिः * ।

3285. The affix '*nvul*' comes diversely after a verb, when the word to be formed is a feminine noun, being the name of 'a disease.'

This debars *क्त्स्* and all the rest. By using the word *आख्या* in the sūtra it is meant that the word so formed by this affix should be the appellation of the disease. The word 'diversely' shows the usual licence in the application all the rules of grammar. Thus *प्रच्छर्दिका* (VII. 1. 1 S. 1247) 'vomiting'; *प्रवाहिका* 'diarrhoea'; *विचर्चिका* 'itch', 'scab'. Sometimes this affix does not apply; as *शिरोऽर्त्तिः* 'head-ache'.

Vart.—The affix *nvul* is employed also in simply pointing out the meaning of the roots; thus, *आशिका* 'to enjoy', *शायिका* to 'lie down' &c.

Vart.—The affixes *इक्* and *चित्* are also employed in merely pointing out the roots; as *सिद्धिः*, *द्विद्धिः*, *पचतिः*, *पठतिः* &c. The constant use of these affixes is to be found in these very sūtras. In the aphorisms the roots are exhibited in various ways; thus in S 3224 we have the root *श्रि* and *श्रु* exhibited as *अश्रतिः* and *श्रैतिः*. These latter forms indicate nothing more than the simple roots. So also, see VIII. 4. 17 S. 2285; VI. 4. 49. S. 2631

Vart.—The affix *कार* is employed in merely pointing out letters; as *ककारः* means 'the letter क'; so also *अकारः* 'the letter अ'; *इकारः* 'the letter इ'.

Vart.—The affix *इरु* is employed in pointing out the letter र; as *रेफः*

Vart.—The affix *इ* comes after the word *सत्वर्ष* in merely pointing it out, and there is elision of the final *अ* diversely; as *सत्वर्षीयः* ।

Vart.—The affix *इण्* comes after the verbs *अञ्* &c; as *आशिः*, *आतिः*, *आदिः* ।

Vart.—The affix *इञ्* comes after *वप्* &c. As *वापिः*, *वाशिः* । The difference is in accent. See S. 3686.

Vart.—The affix *इक्* comes after the verbs *कृष्* &c; as; *कृषिः*, *किरिः*, &c.

३२६ । संज्ञायाम् । ३ । ३ । १०९ ।

अत्र धातो एतुल् । उद्दालकपुष्पभञ्जिका ।

3286. The affix 'nṽul' comes after a verbal root, when the word to be formed is an appellative.

As उद्दालकपुष्पभञ्जिका 'a sort of game played by the people in the eastern district in which uddālaka flowers are broken or crushed'. वरणपुष्पप्रवाहिका 'a sort of game'; आभ्रपखादिका; आचोषखादिका; शालभञ्जिका; तालभञ्जिका ।

३२८७ । विभाषाख्यानपरिप्रश्नयोरिञ्च । ३ । ३ । ११० ।

परिप्रश्न आख्याने च गभ्य इड्स्यात् । वाचपुञ् । विभाषोक्तैर्यथाप्राप्तमन्येऽपि । कां त्वं कारिं-कारिकां-क्रियां-कृत्यां-कृतिं वाकार्षीः । सर्वां कारिं-कारिकां-क्रियां-कृत्यां-कृतिं-वाकार्षस् । एवं गणिं-गणिकां-गणनाम् । पाचिं-पाचिकां-पचं-पक्तिम् ।

3287. And the affix 'iñ' comes optionally after a root, when a question and answer is expressed, (as well as 'nṽul' and other affixes ordained by other rules).

The word परिप्रश्न means 'question' and आ ख्यान means 'answer' in the sūtra. In making the compound of these words, the logical sequence is not observed. The compound आख्यानपरिप्रश्न may, however, be justified on the ground that in a Compound a word consisting of smaller number syllables should stand first (II. 2. 34 S. 905,) and hence *ākhyāna* is put first.

The force of च is to draw the anuvṛitti of the word एवुञ् from the last sūtra into this. By the word 'optionally', it is meant that those affixes which would otherwise present themselves from the subsequent rules, should also be applied; thus: Q.—कां त्वं कारिन्कार्षीः 'What work did you do?' A.—सर्वां कारिन्कार्षस् 'I did all work'. Optionally we may have instead of कारिन् the following also. Q.—कां कारिकां, कृत्यां, कृतिं, क्रियां, अकार्षीः A.—सर्वां कारिकां or कृत्यां or कृतिं or क्रियां अकार्षस् । Similarly, Q.—कां गणिं (गणनां, गणिकां &c.) अजीगणः A.—सर्वांगणिं &c. अजीगणस्. So also कां याजिञ् or याजिकाञ्; कां याचिञ् or याचिकाञ् &c.

Why do we say 'in question and answer? Observe कृतिः and इतिः ।

३२८८ । पर्यायार्हशीतपत्तिषु एवुञ् । ३ । ३ । १११ ।

पर्यायः परिपाटीक्रमः । अर्हणमर्हः योग्यता । पर्यायादिषु शीतयेषु एवुञ्वा स्यात् । भवत आसिका । शायिका । अग्रगणिका । भवानिष्टुभक्षिकामर्हति । श्रुणे । इष्टुभक्षिकां मे धारयति । उत्पत्तौ । इष्टुभक्षिका उदपादि ।

3288. The affix 'nṽuch' comes optionally after a root in the sense of succession, merit, debt or production.

The word पर्याय means turn or order of succession; अर्ह means worthy of respect; श्रुण means debt owed to another; and उत्पत्ति means birth or production. This rule supersedes क्तिञ् and other affixes. Thus: (1) भवतः शायिका 'your turn of sleeping'; भवतोऽग्रगणिका 'your turn of eating first'. (2) अर्हति भवानिष्टुभक्षिकाञ् 'you deserve to have a meal of sugar and molasses'. (3) इष्टुभक्षिकां मे धारयति 'thou owest me a meal of sugar and molasses'; ओदनभोजिकां 'a meal of rice'; पयः पायिकां 'a drink of milk'. (4) इष्टुभक्षिका से उदपादि ।

The word 'optionally' is understood in this sūtra also; as विकीर्णोत्पद्यते।

The forms given by एवुल and एवुच् are the same, the difference is only in the accent. (VI. 1. 193, S. 3676 and VI. 1. 163 S. 3710).

३२८९ । आक्रोशे नञ्यनिः । ३ । ३ । ११२ ।

विभाषेति निवृत्तम् । नञ्युपपदेशनिः स्यादाक्रोशे । अजीवनिस्ते शठ भूयात् । अप्रयाणिः । 'कृत्यल्युटो बहुलम्' (२८४१) । भावेऽकर्तरि च कारके संबायाभिति च निवृत्तम् । राजा भुज्यन्ते राजभोजनाः शालयः । 'नपुंसके भावे कः' (३०८०) ।

3289. The affix 'ani' comes after a verb when the particle 'nañ' is in composition with it, and the sense implied is that of cursing.

The anuvṛitti of the word 'optionally' does not extend to this aphorism. The word आक्रोशे means to curse. This supersedes the affixes क्तिच् &c. Thus अकरणिस्ते वृषल भूयात् 'may failure be to thee, O sinner'! तस्याकरणिरिवास्तु 'may he be disappointed'. So also अजीवनिस्ते शठ भूयात् । अप्रयाणिः ।

Why do we say 'when meaning to curse'? Observe अकृतिस्त्वस्य कटस्य 'the non-making of his mat'.

Why do we say 'when नञ् is in composition'? Observe वृतिस्ते वृषल भूयात् 'may death be to thee, O sinner'!

३२९० । क । कृत्येल्युटो बहुलम् ॥ ११३ ॥

वृत्तिः ॥ कृत्यसंज्ञकाः प्रत्यया ल्युट् च बहुलमर्थेषु भवन्ति ॥

3289A. The affixes called 'kṛitya' (III. 1. 95) and the affix 'lyuṭ', are diversely applicable and have other senses than those taught before.

The anuvṛitti of the phrases 'when denoting action' and 'when the relation of the word formed to its parent verb is not that of an agent', which began with sūtras III. 3. 18 and 19, does not extend to this sūtra or further. By saying 'diversely' we mean that they occur in other places than those where ordained by the rules. Thus the *kṛitya* affixes are ordained to come when 'act' or 'object' is to be expressed, but they come also when the *kāraṇa* is other than the objective. Thus स्नानीयं चूर्णम् 'powder for bathing'; दानीयो ब्राह्मणः 'a Brāhmaṇa to whom a donation is to be made'. In the first of these examples the 'powder' is the 'instrument' expressible by the 3rd case, and in the second the 'Brāhmaṇa' is the recipient expressible by the fourth case; so that in both cases the affix is applied without any express rule.

Similarly, ल्युट् is ordained to come in denoting instrument, location, and a verbal noun (III. 3. 115 and 117). But it is applied in other senses also. Thus राजभोजनाः शालयः 'halls for the eating of kings'; राजाच्छादनाणि वासंसि 'dresses to be worn by the 'king'.

By using the word 'diversely', even the *krit* affixes are applied in places other than those expressly ordained. Thus पादाभ्यास् द्विवत् = पादहारकः । गले चोच्यते = गलेचोपकः । For accent see VI. 2. 150.

३२८९ । ख । नपुंसके भावे क्तः ॥ ११४ ॥

वृत्तिः ॥ नपुंसकलिङ्गे भावे घातोः क्तः प्रत्ययो भवति ॥

3289B. The affix 'kta' is added to the root, when action is expressed, the word being in the neuter gender.

These are neuter abstract nouns : thus, हसितस् 'laugh'; जल्पितस् 'speech'; शयितस् 'sleeping'. So also गतं, चहितं &c.

३२९० । ल्युट् च । ३ । ३ । ११५ ।

हसितस् । हसनस् । योगविभाग उत्तरार्थः ।

3290. The affix 'lyut' is added to the root, when the name of an action is expressed, in the neuter gender.

Thus हसनं छात्रस्य 'the laughter of the student'; शीघ्रं 'beauty'; जल्पनं 'speech'; शयनं 'sleep'; आसनं 'seat'. So also हसितं ॥

The separation of this sūtra from the last, in which it might well have been included, is for the sake of the subsequent aphorism, in which the anuvṛitti of *lyut* only runs, and not that of क्त ।

३२९१ । कर्मणि च येन संस्पर्शात्कृतुः शरीरसुखस् । ३ । ३ । ११६ ।

येन स्पृश्यमानस्य कर्तुः शरीरसुखमुत्पद्यते तस्मिन्कर्तव्युपपदे ल्युट् स्यात् । पूर्वेषु सिद्धे नित्यसमाप्तार्थे वचनम् । पयः पानं सुखम् । 'कर्तरि' इति क्त्विम् । गुरोः स्नापनं सुखम् । नेह गुरुः कर्ता किं तु कर्म ।

3291. The affix 'lyut' is added to a root, when the name of an action is expressed in the neuter gender; provided that the verb has in construction with it, such a word in the accusative case, as indicates the thing, from the contact with which, there arises a pleasant sensation corporally to the agent.

This sūtra is thus translated by Bohtlingk :—"The affix ल्युट् comes in connection with an object, when through the contact with that, the agent of the action feels a lively pleasure". Though the affix *lyut* would have presented itself by the last aphorism, under the circumstances mentioned in this sūtra, the framing of this sūtra, is really for the purpose of teaching, that the compound so formed is a नित्य or invariable compound i. e. a compound which cannot be analysed into its component members:—for every उपपद compound is a नित्य compound, (II. 2. 19). Thus पयः पानंसुखं 'the pleasure of drinking milk'; अन्नभोजनं सुखं 'the pleasure of eating rice'.

Why do we say 'when the word in construction is in the accusative case'? Observe दृष्टिकाया उत्थानं सुखं 'rising from a bed of dawn is pleasant'.

Here there is no compounding as the upapada हल्लिका is in the ablative case.

Why do we say 'from the contact'? Observe अग्निकुंडस्योपासनं सुखं 'it is pleasure to sit near by a fire-hearth'. Here there being no contact between 'fire' and 'body', there is no compounding.

Why do we say 'to the agent'? Observe गुरोः स्नापनं सुखं 'to the teacher it is pleasure, when he is made to bathe'. Here the word गुरुः is not the agent, but the object of the verb स्नापयति ।

Why do we say 'corporally'? Observe पुत्रस्य परिष्वजनं सुखम् 'embracing of the son is a pleasure'. Here the pleasure is a mere mental satisfaction and not a physical one.

Why do we say 'a pleasant sensation'? Observe कंटकानां सर्दनं दुःखम् 'it is painful to rub thorns'. In all the above counter-examples there is no compounding; see II. 2. 19 S. 782 and the connected sūtras.

३२९२ । वा यौ । २ । ४ । ५१ ।

अजेर्नी वा स्यादौ । प्रवयणम् । प्राजनम् ।

3292. वी is optionally the substitute of अञ् when the affix वु (III. 3. 15 S. 3290.) follows.

This declares an option in the case of the affix वुट्, the word वु in the sūtra refers to this affix; as, प्रवयणः or प्राजनो दण्डः 'driving stick or whip'.

३२९३ । करणाधिकरणयोश्च । ३ । ३ । १११ ।

वुट् स्यात् । इधमप्रवृञ्चनः कुटारः । गोदोहनी स्याली । खलः प्राक्करणाधिकरणयोरित्यधिकारः

3293. The affix 'lyut' comes after a root, when the relation of the word to be formed to the verb is that of an instrument or location.

Thus इधमप्रवृञ्चनः 'an axe' (lit. an instrument for cutting wood); पलाशशतनः 'palāsa-cutter'; गोदोहनी 'a milk-pail' (a vessel into which milk is milked); so laso सक्तुधानी । In other words, this affix expresses also the idea of the instrumental case (a tool), and of the locative case (a repository). The anuvṛitti of the words instrument and location extends up to S. 3304 inclusive.

३२९४ । अन्तरदेशे । ८ । ४ । २४ ।

अन्तः शब्दाद्दन्तेर्नस्य षः स्यात् । अन्तर्हणनम् । देशे तु अन्तर्हणनो देशः । अटपूर्वस्येदमेव । अन्तर्हणन्ति । 'तपरः' क्त्वि । अन्तरघानि ।

3294. The न preceded by short अ of the root हृ is changed into ष, when the root follows the upasarga अन्तर, and the word does not mean a country.

(Thus अन्तर्हणयते and अन्तर्हणनं ॥

Why do we say "when not meaning a country अदेशे?" Observe अन्तर्यनो देशः ॥

The phrase अतुपूर्वस्य "preceded by short अ" of sūtra VIII. 4. 22 S. 359 is to be read into this sūtra also. Observe, अन्तर्नन्ति ॥

Why do we say "short अ?" See अन्तर्यानि ॥ The word antar is an upasarga for the purposes of ऋ change, by the vārtika under I. 4. 65 ; S. 766 therefore, it would have caused the ऋ change by VIII. 4. 22. The present sūtra is made, to show that the change takes place only then, when it does not mean a country.

३२९५ । अयनं च । ८ । ४ । २५ ।

अयनस्य षोऽन्तः शब्दात्परस्य । अन्तरयणम् । अदेश इत्येव । अन्तरयनो देशः ।

3295. The न of अयन is changed to ऋ, when preceded by the word अन्तर्, and the word does not denote a country.

Thus अन्तरयणं शोभनम् ॥ Why do we say "not denoting a country"? Observe अन्तरयनो देशः ॥ This ऋ change would have taken place by VIII. 4. 29, this special sūtra is for अदेश purposes. The word अयन is formed by क्युट् added to अय् or इय् ॥

३२९६ । पुंसि संज्ञायां चः प्रायेण । ३ । ३ । ११८ ।

3296. The affix 'gha' generally comes in the sense of an instrument or location, after a root, when the word to be formed is a name and is in the masculine gender.

The force of the word प्रायेण 'generally' is to show that this rule is not a universal rule. Thus दन्तच्छदः 'the lip'. छादि 'to cover' + च (VI. 4. 96 S. 3297. See below) = छदः lit. 'that by which the teeth are covered'; so also उरच्छदः 'a breast plate'; चटः । These denote instruments.

So also in denoting 'location'. Thus आ + कृ + च = आकरः 'a mine', so named because men work (*akurvanti*) in it, आलयः 'house' that in which men settle down.

Why do we say 'in the masculine gender'? Observe प्रसाधनम् 'a comb'; (lit. that by which men decorate). Here the affix is *lyut*.

Why do we say 'when the complete word so formed is merely an appellative? Observe महरणो दण्डः 'the beating stick'.

The indicatory च् is merely qualifying for the application of sūtra VI. 4. 96, S. 3297 by which after the causative छादि, when च is added, the long आ is shortened.

३२९७ । छादेर्घेऽद्वयुपसर्गस्य । ६ । ४ । ९६ ।

द्विमधुत्युपसर्गहीनस्य छादेर्ह्रस्वः स्याद्वे परे । दन्ताश्छादान्तेऽनेन दन्तच्छदः । आकुर्वन्त्य-स्तिन्नाकरः ।

3297. The penultimate of the Churādi ऋ is shortened

before the affix च (III. 3. 118), when not preceded by two prepositions (or more).

As उररुद्धदः, प्रच्छदः, दन्तच्छदः ॥ But समुपच्छादः with two prepositions. The same when preceded by more than two prepositions, as समुपातिच्छादः ॥ The elision of षि of छादि &c., by VI. 4. 51 S. 2313 should not be considered as asiddha (VI. 4. 22 S. 2183) or sthânavat (I. 1. 57 S. 50), otherwise there would be no *penultimate* to be shortened.

३२९८ । गोचरसंचरवह्व्रजव्यजापणनिगमाश्च । ३ । ३ । ११९८ ।

चान्ता निपात्यन्ते । 'हलश्च' (३३००) इति बह्व्यन्ताण्यस्य चञोऽपवादः । गावश्चरन्त्यस्मिन्निति योचरो देशः । संचरन्तेऽनेन संचरो मार्गः । वहन्त्यनेन वहः स्कन्धः । वृजः । व्यजस्तास्रवृन्तश्च । निपातनाद्दीभावो न । आपणः पयस्यस्थानश्च । निगच्छन्त्यनेन निगमश्छन्दः । चात्कषः । निकषः ।

3298. And the words 'gochara', 'samūchara', 'vaha' 'vraja', 'vyaja', 'āpana' and 'nigama' are anomalous.

These words are irregularly formed by the affix च with the same force as in the last aphorism. This is an *apavāda* or exception to rule III. 3. 121, S. 3300 by which after roots ending in consonants, the affix चञ् is added. Thus गोचरः 'pasturage', (lit. that in which the cows graze); संचरः 'a passage', (lit. through which they move); वहः 'a vehicle' (lit. by which men are carried); वृजः 'a cow-pen, (by which they go); व्यजः 'a fan' (by which they move the air); the anomaly in this consists in not replacing the अञ् of व्यञ् (बि + अञ्) by the substitute वी as required by sūtra II. 4. 56 S. 2292; आपण 'a market' (lit. that in which men come and traffic); निगमः 'the Veda', 'a market' (that into which they enter)

The force of the word च in this aphorism is to include other words also, which have not been already mentioned. Thus कषः, निकषः 'a touch-stone' (lit. that on which they rub).

३२९९ । अवे तूखीर्यञ् । ३ । ३ । १२० ।

अवतारः कूपादेः । अवस्तारो जवनिका ।

3299. The affix 'ghanī' comes after the roots 'tri' (to cross) and 'stri' (to spread), when the upasarga 'ava' is in composition with them, and when the word so formed is an appellative related to the verb either as an instrument or as a location.

This supersedes च. The ञ् is indicative and causes the vṛiddhi of च् (VII 2. 115 S. 254) and is also for the sake of regulating the accent (VI. 1. 195, 197 S. 3678, 3686). The indicative च् is useful in the subsequent aphorism where it changes the palatals into gutturals. Thus अवतारः "the descent" into the well &c. अवस्तारः 'a screen round a tent'.

How do we apply अवतार also in phrases like अवतारो नदाः 'the descent of rivers', for here the word *avatāra* is not an appellative? This use is

also allowed, because the anuvṛitti of the word प्राय is understood here also; so that these words *avatāra* &c. may be employed in senses other than appellative.

३३०० । हलश्च । ३ । ३ । १२१ ।

हलन्ताद्घञ्स्यात् । घापवादः । रमन्ते योगिनोऽस्मिन्निति रामः । अपमृच्यतेऽनेन क्याच्यादि-
रित्वपात्तार्गः । विमार्गः समूहनी ।

3300. And after a verb ending in a consonant, comes the affix 'ghañ', (when the word to be formed is masculine, and related to the verb as an instrument or a location, and thereby the palatal is changed into a guttural).

The whole of the phrase within brackets is to be read into this sūtra from III. 3. 118 S. 3296. This excludes च. Thus लेखः 'a writing' (that in which something is inscribed); वेदः 'the Veda' (that by which all is known); वेषः 'dress' (that which is *entered into*); वन्धः 'obstruction'; मार्गः 'a way' (that on which they seek); अपामार्गः 'a plant' (that by which disease or the like is cleared away); रामः 'Rāma' (i. e. in which the devout delight); विमार्गः

३३०१ । अध्यायन्यायोद्यावसंहाराश्च । ३ । ३ । १२२ ।

अधीयतेऽस्मिन्नध्यायः । नियन्त्युदा वन्ति संहरन्त्यनेनेति विग्रहः । * अवहाराधारावादा-
नामुपसंख्यानम् * ।

3301. And the words 'adhyāya', 'nyāya', 'udyāva', and 'samhāra', are anomalous.

These words are formed by adding the affix चञ् to the exclusion of च which would have come by III. 3. 118 S. 3296. All these words are derived from roots which end in vowels. Thus अधि + द् + चञ् = अध्यायः 'a chapter or book' (lit. that in which they read); नी—त्यायः 'logic, justice', (lit. नियन्ति अनेन that by which men are *led*); उत्-यु—उदावः 'mixture' (lit. उद्द्युवन्ति अनेन that in which they *blend*); सद्-ह—संहारः 'destruction' (lit. संहरन्ति अनेन by which they are destroyed). *Wart*:—avahāra, ādhāra and āvāya should be enumerated. आ-धृ—आधारः 'support' (lit. in which anything is held); आ-वि—आवायः = आवयन्ति अस्मिन् । So also अवहारः ।

३३०२ । उदङ्कोऽनुदके । ३ । ३ । १२३ ।

उत्पूर्वाद्घञ्तेर्घञ्स्यात् न ह्रदके । घृतमुदच्यते उद्ध्यतेऽस्मिन्निति घृतोदङ्कश्चर्ममयं भाषणम् ।
'अनुदके' किम् । उदकोदञ्चनः ।

3302. The word 'udañka' is anomalous, when the sense of the root refers to subjects other than 'water'.

The word is thus formed: उत् + अञ्च + चञ् = उदङ्कः 'a vessel'.

Would not the affix चञ् have come by sūtra III. 3. 121, S 3300 why then this aphorism? This is made a separate aphorism in order to prohibit the application of the affix, where the word to be formed means 'water'.

Thus तैलोदकः 'a leathern vessel for oil'. So also चृतोदकः ।

Why do we say 'when not referring to 'water?' Observe उदकोदचनः 'a bucket for drawing water' (उ + अञ्च + रुद्) ।

३३०३ । जालमानायः । ३ । ३ । १२४ ।

आनीयन्ते मत्स्यादयोऽनेनेत्यानायः । 'जालच्' इति क्त्वि । आनयः ।

3303. The word 'ânâya' is irregularly formed when meaning 'a net'.

The word is thus formed in the sense of instrument. अ + नी + चञ् = आनायः 'a net (by which they are caught); as आनायो मत्स्यानां 'a net for fish'; आनायो वृगाणाञ्च 'a net for wild deer &c'. Why do we say 'not?' Observe आनयः ॥

३३०४ । खनो घ च । १ । ३ । १२५ ।

चाद्यञ् । आखनः-अखानः । चित्करणमन्यतोऽप्ययमिति ज्ञापनार्थम् । तेन भगः पदमित्यादि । 'खनेर्ङङरेकेऽवका वाच्यः' । आखः-आखरः-आखनिकः-आखनिकवकः । एते खनिजवचनाः ।

3304. The affix 'gha' as well as 'ghañ' comes after the verb 'khan' (to dig), (when the word to be formed is an appellative related to the verb as instrument or location).

The affix चञ् has been read into the sūtra by force of the word च ।

Thus आखानः or अखानः 'a spade, a hoe.' The indicatory घ serves no purpose in the case of khan, for the rule of gutturalisation (VII. 3. 52. S. 2863) has no applicability here. Therefore, since some scope must be given to 'च्' we infer that it applies to roots other than खच् also. As भगः । पदम् । (neut.)

Vart.—The affix ङ also comes in this sense after the verb खच्. Thus आखच् + ङ = आखः 'a spade'. The indicatory ङ shows that the final portion called ङि should be elided.

Vart.—The affix डर also comes in the same sense : as आखरः a spade.

Vart.—So also the affix इक; as आखनिकः 'a spade'.

Vart.—So too the affix इकवक as आखनिकवकः 'a spade'.

३३०५ । ईषद्दुःसुषु कृच्छ्राकृच्छ्रार्थेषु खल् । ३ । ३ । १२६ ।

करणाधिकरणयोरिति निवृत्तम् । एषु दुःखसुखार्थेषूपपदेषु खल्स्यात् । 'तयोरेव-' (२८३३) इति भावे कर्मणि च । कृच्छ्रे । दुष्करः कटा भवता । अकृच्छ्रे । ईषत्करः । सुकरः । '* निमिनीलियां खलचौरास्त्व' नेति वाच्यम् * । ईषन्निमयः । दुष्प्रमयः । सुविलयः । निमयः । मयः । लयः ।

3305. In the sense of 'hard and difficult' or 'light and easy', the affix 'khal' is added to a verb, when 'ishad', and 'dur' and 'su' are combined with it as upapadas.

The anuvṛitti of the phrase 'when related as instrument or location' ceases with this aphorism. The word कृच्छ्र means heavy, and दुर् has the force of conveying that sense. The word अकृच्छ्र means 'light, easy'; and the words ईषद् and सु convey that sense. The affix comes with the force

of bhâva. and karma (S. 2833). Thus ईषत्करो भवता कटः 'a mat is made easily by you'; so also दुष्करः 'made with difficulty'; सुकरः 'made with ease'. Similarly ईषद्भोजः eating pleasantly'; दुर्भोजः and सुभोजः ।

Why do we say 'after ईषत् &c. ? See कृच्छ्रेण कार्यः कटः 'the mat which is made with difficulty'.

Why do we say 'when meaning 'hard or light'? Observe ईषत्कार्यं 'a small work'.

Of the affix खल्, the letter ख and ल् are indicatory ; ख causing the insertion of a nasal (technically called सुच् augment, VI. 3. 67 S. 2942); and ल् regulates the accent (VI. 1. 193S. 3676). The augment सुच् will be added in the subsequent sūtra, the ख thus has no work in this sūtra.

Vart:—The आ substitution does not take place when the affix अच् (III. 3. 56, III. 1. 134) and खल् III. 3. 126) come after नि, मि नी and लीः as, ईषन्निमयः, निमयो वर्त्तते । ईषत्प्रमयः, प्रमयो वर्त्तते । ईषद् विलय, विलयो वर्त्तते ॥

३३०६ । उपसर्गात्खल्चजोः । ७ । १ । ६७ ।

उपसर्गादेव लभेत्तुं स्यात् । ईषत्प्रलम्भः । दुष्प्रलम्भः । सुप्रलम्भः । उपाप्रलम्भः ॥ 'उपसर्गात्' क्विप् । ईषत्लम्भः । लाभः ।

3306. The augment उच् is added to लम् preceded by a Preposition, before the affixes खल् (III. 3 126) and चञ् ॥

Thus ईषत्प्रलम्भः, सुप्रलम्भः, दुष्प्रलम्भः, प्रलम्भः, विप्रलम्भः ॥ This is a Niyama rule, and restricts the scope of VII. 1. 64 S. 2582. Before the vowel affixes खल् and चञ्, the root लम् gets the augment उच् only then when it is preceded by a Preposition, and not other wise, as ईषत्लम्भः, लाभो वर्त्तते ॥

३३०७ । न सुदुर्भ्यां केवलाम्भ्याम् । ७ । १ । ६८ ।

उपसर्गान्तररहिताभ्यां सु दुर्भ्यां लभेत्तुं स्यात्खल्चजोः । सुलभम् । दुर्लभम् । केवलाम्भ्याम् क्विप् । सुप्रलम्भः । अतिदुर्लम्भः । कथं तर्हि अतिसुलभमतिदुर्लभमिति । यदा स्वती कर्मप्रवचनीयी तदा भविष्यति ।

3307. The augment उच् is not added to लम् before खल् and चञ् when सु or दुः alone (without another Preposition along with them) precedes the root.

Thus सुलभम्, दुर्लभम्, सुलाभः, दुर्लाभः ॥ But सुप्रलम्भः, दुष्प्रलम्भः ॥ The word केवल is used in the sūtra because सुदुर्भ्यां is in the Instrumental case and not in the Ablative. Had it been in the Ablative, there would have been no necessity of using the word केवलं, for the rule would not have applied, when a preposition intervened between these and the root. In अतिसुलभम्, the word अति is not an Upasarga but a Karmapravachaniya ; when अति is used as an Upasarga, we have अतिसुलम्भः ॥ If the words सुदुर्भ्याम् be construed as Ablative, then also the use of केवल is for a purpose similar to that as above.

३३०८ । कर्तृकर्मणोश्च भूकृजोः । ३ । ३ । १२९ ।

कर्तृकर्मणोरीपदादिषु चोपपदेषु भूकृजोः खलस्यात् । 'यथासंख्यं नेष्यते' । कर्तृकर्मणी च चातोरव्यवधानेन प्रयोज्ये ईषदादयस्तु ततः प्राक् । '* कर्तृकर्मणोश्चुठ्यर्थयोरिति वाच्यम् *' खिल्वानुसुम् । अनाहयेन दुःखेन भूयते दुराहयम्भवत् । ईषदाहयम्भवत् । स्वाहयम्भवत् । ईषदाहयङ्करः । दुराहयङ्करः । स्वाहयङ्करः । 'चव्यर्थयोः' क्विप् आहयेन सुभूयते ।

3308. The affix 'khal' comes after the verbs 'bhū' and 'kri', when the upapadas in composition with them are 'agent' or 'object' preceded by the words 'ishad' &c. in combination with them, meaning 'hard or light'.

Ishṭi :—The rule of respective allocation does not apply. The agent or the object stand immediately near the root, the words ईषत् &c. are placed before them.

Thus ईषदाह्य भवं 'being enriched easily'; दुराहयं भवत् 'to be enriched with difficulty'; स्वाहयं करो देवदत्तो भवता 'Devadutta can be made rich by you easily'.

Vart.—It should be stated that the agent and object in composition should be, as if they ended in the affix च्वि (V. 4. 50 S. 2117). Compare III. 2. 56 and III. 2. 57. S. 2973, 2974. Therefore we do not have it here : स्वाहयेन भूयते or आहयेन सुभूयते ॥

३३०९ । आतो युच् । ३ । ३ । १२८ ।

खलोऽपवादः । ईषत्पानः सोमो भवता । दुःखपानः । '* भाषायां शासिषुषिदृषिषुषिषुषिभ्योः युञ्ज्याच्यः *' । दुःशासनः । दुर्योधन इत्यादि ।

3309. The affix 'yuch' comes after roots ending in long 'ā', (when 'ishad', 'dur' and 'su' are combined as upapadas, in the sense of easily or with difficulty).

The word ईषद् &c. are to be read into this sūtra, not so the words कर्तृकर्मणोः &c. This supersedes the affix खल. Thus ईषत्पानः सोमो भवता 'the soma juice can be lightly drunk by you'; दुःखपानः 'difficult to be drunk'; सुपानः 'easy to be drunk' ईषद्दाने गौर्भवता 'the cow can be given with ease by you'; दुर्दानः, सुदानः &c.

Vart.—In the classical Sanskrit, the affix 'yuch' comes after the verbs शास्, युष्, दृष्, पृष्, and घृष्; as दुःशासनः 'Duhśāsana' दुर्योधनः 'Duryodhana'; दुर्दर्शनः, दुर्दर्षणः, दुर्दर्षणः ।

३३१० । घात्पदान्तात् । ८ । ४ । ३५ ।

नस्य णी न । निष्पानम् । सर्पिष्पानम् । 'पात्' क्विप् । निर्वायः । 'पदाप्तात्' क्विप् । युञ्जाति । पदेऽन्तः पदान्तोऽयमिति सप्तमीसमासोऽयम् । तेनेह न । सुसर्पिष्केण ।

3310. After a च् final in a Pada, the च् is not changed to ष् ॥

Thus निष्पानम्, दुष्पानम्; 'the visarga is changed to ष् here by VIII. 3. 41. S. 155 and VIII. 4. 29 S. 2635 is debarred. सर्पिष्पानम् (is a genitive com-

pound contra II. 2. 14 S. 708). So also यजुष्पानच् (II. 1. 32 S. 694). The ष is in these two by VIII. 3. 45 S. 159, and VIII. 4. 10 S. 1054 debarred.

Why do we say “षात् after a ष् ?” Observe निरुपयः ॥

Why do we say पदान्तात् ‘final in a Pada’? Observe कुष्पाति, पुष्पाति ॥ The word पदान्त is equivalent to पदे अन्तः or a Locative Tatpurusha ; and does not mean final of a Pada. Therefore the rule does not apply here. सुसर्पिष्केण (ins. sg.) सुयजुष्केण ॥ Here the क् is added by V. 4. 154. S. 891 शोभनं सर्पिर्द्वय = सुसर्पिष्क (a Bahuvrihi). The ष is by VIII. 3. 39. S. 153 Before the affix क्, the word सुसर्पिष् is a Pada (I. 4. 17 S. 230), and thus ष् (ष्) is final of a Pada : but it is final of a preceding member followed by another Pada. The rule, in fact, applies to compounds, the ष् being final in the first term.

३३११ । आवश्यकामरण्ययोर्निनिः । ३ । ३ । १९० ।

अवरयंकारी । शतंदायी ।

3311. The affix ‘nini’ is added to the root in denoting agent, showing that there is some necessity or indebtedness or obligation on the part of the agent in connection with the action denoted by the verb.

Thus अवरयं कारी ‘must be done’. The compounding here takes place by II. 1. 72. S. 754 So also शतं दायी ‘ought to be given a hundred’.

३३१२ । कृत्याश्च । ३ । ३ । १९१ ।

आवरयकामरण्योरित्येव । अवरयं हरिः सेव्यः । शतं देयम् ।

3312. The affixes called ‘kṛitya’ also come after a root when the sense to be indicated is that of ‘necessity or obligation’.

Thus अवरयं हरिः सेव्यः ‘Hari must be served necessarily’. भवता खलु अवरयं कटः कर्त्तव्यः, करणीयः, कार्यः or कृत्यः ‘you ought to make the mat’; भवता शतं दातव्यं, देयं, &c, ‘you ought to pay a hundred’.

३३१३ । क्तिचकौ च संज्ञायाम् । ३ । ३ । ३९४ ।

धातोः क्तिचकश्च स्यादाशिषि संज्ञायाम् । ‘तितुत्र-’ (३१६३) इति नेट् । भवताद्भूतिः ।

3313. The affixes ‘ktich’ and ‘kta’ are employed after a root, when benediction is intended, provided that the whole word so formed, is an appellative.

The affixes therefore, give the sense of the agent, with the addition that the action is simply the object of a prayer of some one who wishes that that may be the action of that agent, the sense being simply appellative. Thus तन्निः = तनुतात् ‘a weaver’ (lit. may he weave); सतिः or सतिः = सनुतात् (VI. 4. 45) ‘wealth or gift’; भूतिः = भवतात् ‘success’; सन्निः = सनुतात् ‘respect’. These are examples of words formed by the affix क्तिच् । Of words formed by क्त in this sense, we have देवदत्तः = देवा एनं देयातुः ‘Devadatta (lit. may the Gods give him). Though the affix क्त has already once

been generally ordained, its repetition here is to prevent its being superseded by क्त्विच् । The च् of क्त्विच् is qualifying only, distinguishing it from क्त्विच् &c. and is useful in sūtra VI. 4. 39 below. The affixes do not take इद् augment (See S. 3163).

३३१४ । न क्त्विचि दीर्घश्च । ६ । ४ । ३० ।

अनिटां वनतितनोत्यादीनां च दीर्घानुनासिकलोपी न स्तः क्त्विचि परे । यन्तिः । रन्तिः । वन्तिः । तन्तिः ।

3314. Before the affix क्त्विच्, the above roots neither drop their nasal nor lengthen their root-vowel

The above roots *i. e.* anudâttopadeśa, ending in a nasal, and वन and तनादि, do not lose their nasal before क्त्विच्. Thus यन्तिः, तन्तिः, वन्तिः ॥ The lengthening would have taken place by VI. 4 15, S. 2666 when the nasal was not elided : that also is prohibited.

३३१५ । सनः क्त्विचि लोपश्चास्यान्यतरस्याम् । ६ । ४ । ४५ ।

सनेतिः क्त्विच्यात्वं वा स्यात्सलोपश्च वा । सनुतात् । सातिः । सतिः । सन्तिः । देवा सन् देवासुर्देवदत्तः ।

3315. The long आ is optionally substituted for the final of सच् before the affix क्त्विच्; and there is also elision optionally of the Nasal.

Thus we have three forms सातिः, सन्तिः and सतिः ॥ So also देवदत्तः ।

३३१६ । अलंखल्वोः प्रतिषेधयोः प्राचां क्त्वा । ३ । ४ । १८ ।

प्रतिषेधार्थयोरलंखल्वोरुपपदयोः क्त्वा स्यात् । प्राचां ग्रहणं प्रजार्षच् । 'अनैवाक्ययेन' (१८३) इति नियमान्नेोपपदसमासः । 'दा दहोः' (३०९९) । अलं दत्वा । 'पुनास्या-' (२४६२) । पीत्व खलु । 'अलंखल्वोः' क्त्वा । ना कार्षीत् । 'प्रतिषेधयोः' क्त्वा । अलंकारः ।

3316. According to the opinion of the Eastern Grammarians, the affix 'ktvā' comes after a verb, when there are in combination with it, the words 'alam' and 'khalu', expressing the sense of prohibition.

The anuvṛitti of the words 'in the Vedas &c' does not extend further.

Thus अलं कृत्वा 'do not make'; खलु पीत्वा 'do not drink'. पा changed to पी by S. 2462, अलं बाले इदित्वा do not weep, O girl? So also अलं दत्वा (S. 3077) by which दा changed to दद् ।

Why do we say 'when there are अलं and खलु'? Witness साकार्षीः 'do not make'. Why do we say 'when expressing prohibition'? Observe अलङ्कारः 'decoration'.

The phrase 'in the opinion of the Eastern Grammarians' shows that it is an optional rule. Therefore we have अलंरोदनेन 'do not weep'. Or if rule III 1. 94 be applied, then the use of the word प्राचां is for the sake of merely showing respect (pūjārtha); the rule could have well stood without it. There is no upapada compounding because of the restriction of S. 783.

३३१७ । उदीवां माडो व्यतीहारे । ३ । ४ । १९ ।

व्यतीहारेऽयं माडः क्त्वा स्यात् । अपूर्वकालार्थमिदम् ।

3317. According to the opinion of the Northern Grammarians, the affix 'ktvā' is added to the root 'meñ' (to exchange), when the sense is that of interchange, (though the action denoted by the former word is not prior to the action denoted by the latter word).

३३१८ । नयतेरिदन्यतरस्याम् । ६ । ४ । १० ।

नेङ् हकारोऽन्तादेशः स्याद्वा ह्यपि । अप्नित्य याचते । अपनाय । उदीचांग्रहणाद्यथाप्राप्तमपि । याचित्वा अपनयते ।

3318. इ may optionally be substituted for the आ of ना, (नयति) before ह्यप् ॥

Thus अप्नित्य अपनाय ॥

Thus अप्नित्य याचते 'having offered an exchange, he asks' अप+ने+क्त्वा=अप+ना+ह्यप्=अप+नि+तुक्+य (VI. 1. 45 and 71) =अप+नित्य (VII. 4. 40). This is an optional rule, as the phrase 'according to the northern' indicates. So we have in the alternative, याचित्वाऽपनयते 'having asked he exchanges'; and this is the more general use of *ktvā*; namely, it comes after that verb which is concerned about a time *anterior* to that of the other; see III. 4. 21 S. 3320. The sūtra III. 4. 19. S. 3317 is an exception to III. 4. 21.

The root नेङ् has been exhibited in the sūtra S. 3317 as माङ्, with the vowel आ instead of ए. This indicates the existence of the following Paribhāshā:—

“ A root, which, when destitute of anubandhas, ends in either ए, ओ or ऐ, must not be considered to have ceased to end in either ए, ओ, or ई, when an anubandha has been attached to it.” By this Paribhāsha ऐप् must be regarded as ending in ऐ, and as therefore आ may be substituted for the vowel ऐ (VI. 1. 45), even while प् remains, ऐप् does assume the form दाप् and is consequently, by the prohibition अदाप् in sūtra I. 1. 20 S. 2373, forbidden to be termed डु ।

३३१९ । परावरयोगे च । ३ । ४ । २० ।

परेश पुत्रस्यावरेश परस्य योगे गर्भे धातोः क्त्वा स्यात् । अप्नाप्य नदीं पर्वतः । परनदीयोगेऽत्र पर्वतस्य । अतिक्रम्य पर्वतं स्थिता नदी । अवरपर्वतयोगेऽत्र नद्याः ।

3319. The affix 'ktvā' is added to a root, to denote what is situate on that (para) side or on this (avarā) side of something.

The situation on the पर 'the other' side and अवर 'this' side, is called परावरयोगः । Thus अप्नाप्य नदीं पर्वतः स्थितः 'the mountain is situate without

having reached the river *i. e.* on this side of the river, the river being on the other side. Here the word पर्वत is qualified by the word नदी which is the point from which the situation is taken; and which in this case, is on the other side of the mountain. Similarly अतिक्रम्य तु पर्वतं नदी स्थिता 'the river is situate on the other side of the mountain'. Here the relation between the 'mountain' and the 'river' is of अवर and पर ।

३३२० । समानकर्तृ कथोः पूर्वकाले । ३ । ४ । २१ ।

समानकर्तृ कथोर्धात्वर्थयोः पूर्वकाले विद्यमानाद्दातोः क्त्वा स्यात् । भुक्त्वा वृजति । द्वित्वम-
तन्त्रम् । स्नात्वा भुक्त्वा पीत्वा वृजति । 'अनुदात्त-' (२४२८) इत्यनुनासिकलोपः । विष्णुं नत्वा
स्तौति । स्वरत्यादेः 'अयुक्तः किति' (२३८१) इति नित्यनिष्ठभावः पूर्वाविप्रतिषेधेन । स्मृत्वा ।
श्रुत्वा । धृत्वा ।

3320. When two actions have the same agent, the affix 'kṭvā' comes after that verb which takes place in a time anterior to that of the other (*i. e.* the Absolutive in 'tvā' refers to that action which precedes in time).

Thus भुक्त्वा वृजति 'having eaten he goes'; पीत्वा वृजति 'having drunk, he goes'.

The rule is not confined to the case of *two* verbs: thus, स्नात्वा, पीत्वा, भुक्त्वा, दत्वा वृजति 'having bathed, drunk, eaten and given, he goes'.

Similarly from नम् । विष्णुं नत्वा स्तौति 'He praises Viṣṇu, bowing down'. The nasal is elided by S. 2423. In the case of स्वर &c, there is always the absence of the इट् augment, because of the prohibition of S. 2381 by anticipation. As स्मृत्वा, श्रुत्वा and धृत्वा ।

Why do we say 'having the same agent'? When the agents are different, the gerund cannot be used, but the Locative Absolute construction will have to be used to express the same sense. Thus भुक्तवति ब्राह्मणे गच्छति देवदत्तः the Brāhmaṇa having been fed, Devadatta goes'.

Why do we say 'which denotes *prior* action'? For, if the actions are co-eval, the gerundial construction will not be employed. Thus वृजति च अल्पति च 'he goes and chatters'.

३३२१ । क्त्वि स्कन्दिस्यन्दोः । ६ । ४ । ३१ ।

एतयोर्नलोपो न स्यात्क्त्वि परे । स्कन्त्वा । ऊदित्वादिङ्वा । स्यान्त्वा-स्यन्दित्वा ।

3321. स्कन्द and स्यन्द retain their nasal before the affix kṭvā. Thus स्कन्त्वा, and स्यन्दित्वा or स्यन्त्वा, the इट् being added when स्यन्द is considered as having an indicative ऊ in the dhātupāṭha. When इट् is added, kṭvā is no longer क्त्वि by virtue of I. 2. 18, S. 3322 and elision would not take place, for no rule of elision would apply in that case.

३३२२ । न क्त्वा सेट् । १ । २ । १८ ।

सेट् क्त्वा किन्न स्यात् । शयित्वा । 'सेट्' क्त्वि । कृत्वा ।

3322. The affix *ktvā* when it takes the augment इट् (*i. e.* when it is set) is not *kit*.

Thus शयित्वा । So also स्वेदित्वा, देवित्वा, वर्चित्वा, from स्विद्, दिव् and ष्वत् (to sweat, 'to shine', 'to be', Why do we say सेट्? Observe कृत्वा, no guṇa.

३३२३ । मृडमृद्गुधकुषक्लिशवदवसः क्त्वा । १ । २ । १ ।

एभ्यः सेट् क्त्वा कित् । वृद्धित्वा । 'क्लिशः क्त्वा-' (३०४८) इति सेट् । क्लिशित्वा-क्लिष्ट्वा । उदित्वा । उषित्वा । 'वदविद-' (२६०८) इति कित् । रुदित्वा । विदित्वा । सुषित्वा । वृद्धित्वा ।

3323. The सेट् *ktvā* is however, *kit* after मृिद् 'to be gracious', मृिद् 'to squeeze', गुध 'to warp up', कुष 'to tear', क्लिष 'to suffer', वद 'to speak' and वस 'to dwell'.

All the seven verbs mentioned in this sūtra are सेट् verbs, and take an intermediate इ. The क्त्वा before these verbs would not have been *kit* by virtue of the last sūtra; therefore arose the necessity of this sūtra, to provide in anticipation an exception to that sūtra, in favor of these verbs, where the affix *ktvā* is necessarily *kit*. Thus वृद्धित्वा 'being gracious' वृद्धित्वा 'having squeezed' सुषित्वा 'having wrapped' कुषित्वा 'having torn', क्लिशित्वा 'having suffered' or क्लिष्ट्वा by S. 3049, उदित्वा 'having spoken' उषित्वा 'having dwelt'. The व *v* of वद् and वस् is changed into उ by the rule of Samprasāraṇa (VI. 1. 15 S. 2409). It is कित् after रुद्, विद्, सुष, वद् by S. 2609. As रुदित्वा, विदित्वा, सुषित्वा and वृद्धित्वा (vocalisation by S. 2412, and lengthening by S. 2562).

Moreover in the case of the verbs सुष्, कुष् and क्लिष्, S. 2617 would have made *ktvā* optionally *kit*; the present sūtra makes it necessarily so.

३३२४ । नोपधात्थफान्ताद्वा । १ । २ । २३ ।

सेट् क्त्वा कित्स्याद्वा । अयित्वा-अन्यित्वा । गुफित्वा-गुन्फित्वा । 'नोपधात्' कित् । कोयित्वा । रेफित्वा ।

3324. The set *ktvā* is optionally *kit* after the verbs having a penultimate र् and ending in ष् and फ्.

The result of being *kit* is that the nasal is dropped. In other words the dropping of the nasal is optional in such verbs. Thus from अंष् we have अयित्वा or अन्यित्वा 'having twisted,' गुफित्वा or गुन्फित्वा 'having tied round' अयित्वा or अन्यित्वा.

The word "Nishthā" does not govern this sūtra, and comes to an end with the last Ashtādhyāyī sūtra.

This rule does not apply to verbs that have not a penultimate र् though they may end in ष् or फ्. As कोयित्वा and रेफित्वा 'having reviled' गोफित्वा 'having tied'. Here by S. 3322 the त्वा *tvā* being not-*kit*, the vowels of the root रिष्, and गुष् have been gunated.

A verb may have a penultimate र्, but if it has not final ष् or फ्, the rule does not apply. As खस्+इत्वा+खसित्वा 'having dropped' ध्वसित्वा 'having killed'. Had it been *kit*, the nasal would have been dropped.

३३२५ । वञ्चिलुञ्चयुतश्च । १ । २ । २४ ।

सेट् क्त्वा किद्वा । वञ्चित्वा-वञ्चित्वा । लुञ्चित्वा-लुञ्चित्वा । अतित्वा-अतित्वा ।

3325. The set *ktvâ* is optionally *kit* after the verbs *vanch*, 'to cheat', *lunch* 'to pluck' and *rit* 'to dare or abhor.'

After the above three verbs, the *ktvâ* affix being *set* may or may not be *kit*. As वञ्चित्वा or वञ्चित्वा 'having cheated'. So also लुञ्चित्वा or लुञ्चित्वा 'having plucked' अतित्वा or अतित्वा 'having dared'.

When the verb अत् *rit* takes the affix ईयद् it is not governed by this sūtra. See sūtra III. 1. 29.

When the *ktvâ* is not *set* but *anit*, then there is no option allowed.

As वच + क्त्वा = वक्त्वा.

३३२६ । तृषिमृषिकृशेः काश्यपस्य । १ । २ । २५ ।

सभ्यः सेट् क्त्वा किद्वा । तृषित्वा-तृषित्वा । मृषित्वा-मृषित्वा । कृषित्वा-कृषित्वा । 'रलो व्युपधात्-' (२६१७) इति वा कित्त्वश्च । द्यु तित्वा-द्योतित्वा । लिखित्वा-लेखित्वा । 'रलः' कित् । सेवित्वा । 'व्युपधात्' कित् । वर्तित्वा । 'हलादेः' कित् । षित्वा । 'सेट्' कित् । भुक्त्वा । 'वसतिबुधोरिट्' (३०४६) । उषित्वा । लुषित्वा-लोषित्वा । 'अञ्जेः प्रजायाश्' (३०४७) इति नित्यमिट् । अञ्जित्वा । गतौ तु । अक्त्वत्वपि । लुषित्वा-लोषित्वा । 'लुषो विभोदने' (३०४८) इतीट् । विभोदने तु लुक्त्वा ।

3326. The set *ktvâ* is optionally *kit*, according to the opinion of the Rishi Kâśyapa, after the verbs *trish* 'to be thirsty,' *mriś* 'to sprinkle,' and *kriś* to become lean.

As तृषित्वा or तृषित्वा 'having thirsted,' मृषित्वा or मृषित्वा 'having sprinkled,' कृषित्वा or कृषित्वा 'having become lean.' By sūtra 3322 the *set* *ktvâ* is never *kit*. This sūtra adds another exception to that general rule.

The special mention of Kâśyapa is for the sake of showing respect. The *v* is already understood in this sūtra by Anuvṛitti from sūtra 3324.

३३२६ । क । रलो व्युपधाद् धलादेः संश्च । १ । २ । २६ ।

3326A. A root ending in a letter of रल् pratyâhâra (every consonant except च and व), and beginning with a consonant, and having a penultimate उ or इ optionally gunates its vowel before the सेट् *ktvâ* and *san*.

Thus द्यु तित्वा or द्योतित्वा । लिखित्वा or लेखित्वा । Why 'ending in a consonant other than व or च'? Observe सेवित्वा where सिच् ends in व ।

Why 'having इ or उ as penultimate'? Observe वर्तित्वा from वृत् where the penultimate is अ ।

Why 'beginning with a consonant'? Observe षित्वा from ष् ।

Why do we say 'सेट् *ktvâ*'? Observe भुक्त्वा ।

३३२६ । ख । वसति बुधोरिट् । ७ । २ । ५२ ।

3326B. The affixes *ktvâ* and the *Niṣṭhâ* always get the augment इद् after the roots *vas* and *kṣhudh*.

Thus उचित्वा । लुभित्वा or लोभित्वा ।

३३२६ । ग । अञ्जेः पूजायाम् । ७ । २ । ५३ ।

3326C. The *ktvâ* and the *Niṣṭhâ* affixes get इद् after the root añchu 'to honor'.

Thus अञ्चित्वा । But when añch means to go there is the optional form अकृत्वा also.

३३२६ । घ । लुभो विमोहनेः । ७ । २ । ५४ ।

3326D. The *ktvâ* and the *Niṣṭhâ* take इद् after √lubbh when not meaning to be greedy.

Thus लुभित्वा or लोभित्वा । But लुब्ध्वा 'being greedy'.

३३२७ । जृज्रश्चयोः क्त्वि । ७ । २ । ५५ ।

आभ्यां परस्य क्त्व इद् स्यात् । जरीत्वा-जरीत्वा । वृश्चित्वा ।

3327. The affix *ktvâ* takes the augment इद्, after जृ and वरञ्ज ॥

As जरीत्वा or जरीत्वा, and वृश्चित्वा ॥ जृ was prohibited by VII. 2 11, S. 2381 and वृञ्ज would have been optionally वेद्, as it has an indicatory long ज, by VII. 2. 44. S. 2279 Hence this rule. The special mention of *ktvâ*, stops the anuvṛitti of *ktā* and *ktavatu*.

३३२८ । उदितो वा । ७ । २ । ५६ ।

उदितः परस्य क्त्वा इद्वा । शमित्वा । 'अनुनासिकस्य क्वि-' (३६६६) इति दीर्घः । शान्त्या । दान्त्वा-दमित्वा ।

3328. The इद् is optionally the augment of *ktvâ*, after a root which has an indicatory shortः ॥

As शसु-शमित्वा or शान्त्या the lengthening is by VI 4. 15 S. 2666 तसु-तमित्वा or तान्त्या, दसु-दमित्वा or दान्त्या ॥ So also दृत्वा or दमित्वा ।

३३२९ । क्रमश्च क्त्वि । ६ । ४ । १८ ।

क्रम उपधाया वा दीर्घः स्यात् । क्रमादी क्त्व परे । क्रान्त्या-क्रान्त्या । 'कलि' क्वि । क्रमित्वा । 'प्लुञ्ज' (३०५०) इति वेद् । पवित्वा-पूत्वा ।

3329. The penultimate of क्र् is optionally lengthened, before the affix *ktvâ* when it is jhalâdi, that is, without the augment इद् ॥

Thus क्रान्त्या or क्रान्त्या; but क्रमित्वा only, with इद् augment. The word क्लोः is understood here from VI. 4. 15. S. 2666. But when क्त्वा is replaced by ल्वप्, the rule does not apply: as प्रक्रम्य, उपक्रम्य ॥ This is on the maxim अन्तरङ्गानपि विधीत् बहिरङ्गोऽस्यप् बाधते 'a bahiranga substitution of ल्वप् supersedes even antaranga rule.'

३३२९ । क । पूङ्गश्च । ७ । २ । ५१ ।

3329A. The kṭvā and the Nishthā optionally take इट् after ष् ।

Thus ष्वित्वा (I 2. 22. S. 3051 causes guṇa), or पूत्वा ।

३३३० । जान्तनशां विभाषा । ६ । ४ । ३२ ।

जान्तानां नशेच्च नलोपो वा स्यात्कृत्व परे । भक्त्वा-भङ्क्त्वा । रक्त्वा-रङ्क्त्वा । 'सञ्जि-
नयोः-' (२५१७) इति नुच् । तस्य पक्षे लोपः । नष्ट्वा-नंष्ट्वा । 'रथादिभ्यश्च' (२५१५) इतीट्पक्षे ।
नशित्वा । '* भलादाविति चाच्यस् *' । नेह । अञ्जित्वा । ऊदित्वाङ्गेट् । पक्षे । अक्त्वा-
अङ्क्त्वा । 'जनसन-' (२५०४) इत्याच्यस् । खात्वा-खमित्वा । 'दतिस्वति-' (३०७४) इतीच्यस् ।
दित्वा । सित्वा । मित्वा । स्थित्वा । 'दधातेर्हिः' (३०७६) । हित्वा ।

3330. The nasal may be optionally elided before kṭvā in a root ending in ज् and in नश् ॥

Thus रङ्क्त्वा or रक्त्वा, भङ्क्त्वा or भक्त्वा, नष्ट्वा or नंष्ट्वा ॥ See VII. 1. 60 S. 2517 for the augment नुच् in नश् ॥ When इट् comes, we have नशित्वा ॥ It takes इट् by S. 2515.

Vart.—The elision of च् takes place before the jhalādi kṭvā and not when it takes the augment इट् । Therefore not in अञ्ज्, which forms its gerund as अञ्जित्वा । The root being ऊदित्, the इट् is optional. Therefore before the jhalādi kṭvā, the forms are अक्त्वा, or अङ्क्त्वा । The final of ज् च् &c. are replaced by आ before kṭvā (S. 2504). Thus खात्वा or खमित्वा । The roots दति, स्वति get इ by S. 3074. Thus दित्वा, सित्वा । मित्वा । स्थित्वा ।, The हि replaces घा before kṭvā (S. 3076). As हित्वा ।

३३३१ । जहातेष्व कित्वा । ७ । ४ । ४३ ।

हित्वा । हाङ्स्तु । हात्वा । अदे जग्धिः-' (३०८०) । जग्ध्वा ।

3331. हि is substituted for हा (जहाति) before क्त्वा ॥

As हित्वा राज्यं वनं गतः, हित्वा गच्छति । The rule does not apply to हा जिहीते ॥ There we have हात्वा गतः ॥

The अद् is replaced by जग्ध before kṭvā. As जग्ध्वा ॥ See S. 3080.

३३३२ । समासेऽनञ्पूर्वे क्त्वो ल्यप् । ७ । १ । ३७ ।

अच्ययपूर्वपदेऽनञ्प्रसङ्गे क्त्वो ल्यप्देशः स्यात् । हुञ् । प्रकृत्य । 'अनञ्' कित् । अकृत्वा ।
पयुं दासाश्चवशान्नेह । परमकृत्वा ।

3332. In a compound, the first member of which is an Indeclinable but not नञ्; ल्यप् is substituted for क्त्वा ।

Thus प्रकृत्य, प्रहृत्य ॥ The tvā is added by III. 4. 21, the compounding is by II. 2. 18, and हुञ् by VI. 1. 71. पार्श्वतः कृत्य. The tvā is added by III. 4. 61. and compounding is by II. 2. 22. नानाकृत्य; द्विधाकृत्य. The tvā is added by III. 4. 62. Why do we say 'in a compound'? Observe कृत्वा कृत्वा. Here the counter example is कृत्वा, which is preceded by an Indeclinable कृत्वा, but as it is not compounded, there is no substitution. Why do we

say 'not preceded by नञ्'? Observe अकृत्वा, अहृत्वा । By explaining anañi as a paryudāsa prohibition, we get परमकृत्वा, उत्तमकृत्वा ॥ But if it were a prasajya pratishedha then the forms would be परमकृत्य. The word अनञ् means other than नञ्, and words of the same class as नञ्, *i. e.* Indeclinables: and does not mean words which are not Indeclinables. The compounds like ज्ञात्वाकालक contained in the class of सङ्ख्यव्यंसक &c. (II. 1. 72.), do not take ल्यप् anomalously. Or the word सनासे is in the Locative with the force of specification: and means those compounds which are specifically formed with ktvâ and not any compound in general.

Now by I. 1. 72, ktvâ would denote a form ending with ktvâ; and would include the case of a compound ending in ktvâ. But the general rule is modified by the maxim प्रत्यय ग्रहणे यस्मात् स विहित स्तदादेस्तदन्तस्य ग्रहणम् "an affix denotes, whenever it is employed in grammar, a word-form which begins with that to which that affix has been added and ends with the affix itself." But the affix ktvâ is never ordained after a compound. Therefore, the case of compounds ending in ktvâ, would not be covered by the mere employment of ktvâ. Then comes the maxim कृद् ग्रहणं गति कारकं पूर्वस्यापि ग्रहणं 'a kṛit affix denotes whenever it is employed in grammar, a word-form which begins with that to which that kṛit affix has been added and which ends with the kṛit affix, but moreover should a gati, or a noun such as denotes a case-relation have been prefixed to that word-form, then the kṛit affix must denote the same word-form together with the gati or the noun which may have been prefixed to it." By this a compound also may end in ktvâ. This maxim will cover cases like प्रकृत्य, पार्श्वतः कृत्य but not उच्चैः कृत्य &c. because उच्चैः is neither a gati nor a kâraka. Hence the employment of the word सनासे in the sūtra, and also of the word अनञ्पूर्वे, for नञ् is neither a Gati nor a Kâraka.

३३३३ । षत्वसुकीरसिद्धः । ६ । १ । ८६ । ।

षत्वे तुकि च कर्तव्ये एकादेशशास्त्रसिद्धं स्यात् । कोऽसिचत् । इह षत्वन् । अधीत्य । प्रेत्य । 'ह्रस्वस्य-' (२८५८) इति तुक् ।

3333. The substitution of a single âdeśa is to be considered as to have not taken effect, when otherwise च would have to be changed to ष, or when the augment त् (तुक्) is to be added.

The word असिद्ध means not-accomplished *i. e.* the operation caused by its having taken effect is not produced. The word asiddha always debars operations dependent upon the âdeśa, and gives scope to the operations dependent upon the general rule (असिद्धवचननादेशलक्षणप्रतिषेधार्थानुत्सर्गलक्षणभावाय च ॥)

Thus कोऽसिचत् here च is not changed to ष ॥ The equation is thus exhibited : कत् + असिचत् = कत् + असिचत् (the च changed to र by VIII.

2. 66) = कउ + अशिचत् (उ being substituted for र by VI 1. 113) = को + अशिचत् (अ-उ = ओ VI. 1. 87) = कोऽशिचत् (ओ-अ = ओ VI. 1. 109). Now applies our sūtra. By VIII. 3. 59, च coming after ओ required to be changed into ष, but here the single-substitute ओ is considered to be non-effective for this purpose. Similarly कोऽस्य, योऽस्य, कोऽस्वै योऽस्वै ॥

Similarity in अधीत्य there is the addition of त् by VI. 1. 71 S. 2858 though actually preceded by a long vowel. That vowel had resulted from the ekâdeśa of ई for इ-अ, and this ekâdeśa is considered as if non-effective for the purposes of तुक् augment. Similarly in अ-इ-अ-तुक्-अ-य = अत्य. Here also (अ-अ-इ = अ) is considered asiddha. The तुक् is added by S. 2858.

३३३४ । वा ल्यपि । ६ । ४ । ३८ ।

अनुदात्तोपदेशानां वनतितनोत्यादीनामनुनासिकलोपो वा स्यादल्यपि । व्यवस्थितविभाषयश्च । तेन मान्तानिटां वा नान्तानिटां वनादीनां च नित्यश्च । आगत्य-आगत्य । प्रगत्य-प्रगत्य । प्रहत्य । प्रसृत्य । वितत्य । 'अदो जग्धिः-' (३०८०) । '× अन्तरङ्गानपि विधीन्बहिरङ्गो ल्यश्चाधते ×' । जग्धिबिधौ ल्यङ्ग्रहणात् । तेन हित्वदत्त्वात्वेत्वदीर्घत्वश्रुटिदो ल्यपि न । विधाय । प्रदाय । प्रखन्य । प्रस्थाप्य । प्रकृत्य । आपृष्य । प्रदीव्य ।

3334. The nasal of the roots mentioned in VI. 4. 37 S. 2428 (i. e. anudâtta ending in a nasal, and वनादि and तनादि) is optionally elided before the affix ल्यप् ॥

This is a vyavasthita-vibhâshâ. The option applies to roots ending in च्. In the case of roots ending in other nasals, the elision is compulsory. Thus प्रयत्य or प्रयक्त्य, प्रसृत्य or प्रसृत्य, प्रगत्य or प्रगत्य, आगत्य, आगत्य but no option in आहत्य, प्रसृत्य, वितत्य, वितत्य ॥

By S. 3080, अद् is replaced by जग्ध before ल्यप् । From this we infer the existence of the maxim 'a bahiranga substitution of lyap supersedes, even the antaranga rules'. Because if this maxim did not exist, the substitution of jagdh for अद् before lyap would follow already from the word किति in S. 3080.

In the case of प्रधाय and प्रस्थाप्य this maxim applies :—अन्तरङ्गानपि विधीन् बहिरङ्गो ल्यप् बाधते "a Bahiranga substitution of ल्यप् supersedes even antaranga rule". What are these antaranga rules superseded by the substitute ल्यप् ? (1) हित्वं—the substitution of हि for घा (VII. 4. 42). Thus हित्वा but प्रधाय and not प्रहित्वा ॥ (2) दत्वं—the substitution of दद् for दो (VII. 4. 46)—as दत्वा, but प्रदाय and not प्रदत्वा ॥ (3) आत्वं as required by VI. 4. 42 : as खात्वा, प्रखाय and प्रखन्य ॥ (4) स्तित्वं—as स्थित्वा but प्रस्थाप्य ॥ (5) ईत्वं by VI. 4. 66, as पीत्वा but प्रपाय ॥ (6) दीर्घत्व by VI. 4. 15, as शान्त्वा but प्रशक्त्य ॥ (7) श्रुट् by VI. 4. 19, as वृष्ट्वा but अपृष्य ॥ (8) ऊट्—as दूत्वा ॥ (9) इट् (VII. 2. 56)—देवित्वा but प्रदीव्य ॥

३३३५ । न ल्यपि । ई । ४ । ६९ ।

इत्यपि परे बुसास्थादेरीत्वं न । घट् । प्रधाय । प्रनाय । प्रगाय । प्रपाय । प्रहाय । प्रसाय । 'जीनातिभिनेति-' (३५०८) इत्यात्वस् । प्रनाय । निनाय । उपदाय । 'विभाषा लीयतेः' (३५०९) । विलाय-विलीय । विलोपः । उत्तार्य । विचार्य ।

3335. The ई substitution for आ under VI. 4. 66, S. 2462 does not apply when the absolutive affix ल्यप् follows बु ना, स्था, ना, पा, हा and वा ॥

Thus प्रदाय, प्रधाय, प्रनाय, प्रस्थाय, प्रगाय, प्रपाय, प्रहाय and प्रसाय ॥ The affix ल्यप् as the substitute of व्त्वा, is a क्त्वा affix by I. 1. 56. The आ replaces the vowels of निने and जीनाति by S. 2508. Thus प्रनाय, निनाय and उपदाय । In the case of ली there is option by S. 2508. As विलाय or विलीय । The वि is elided before ल्यप्. As उत्तार्य, विचार्य ।

३३३६ । ल्यपि लघुपूर्वात् । ई । ४ । ५६ ।

लघुपूर्वात्परस्य योरयादेशः स्याल्ल्यपि । विगणय्य । प्रणमय्य । प्रवेभिमय्य । 'लघुपूर्वात्' क्त्वा । संप्रधाय्य ।

3336. अच् is substituted for the इ of णि, before the Absolutive affix ल्यप्, when the vowel preceding the इ is light.

Thus प्रणमय्य गतः, संदमय्य गतः, प्रवेभिमय्य, विगणय्य ॥ Why do we say preceded by the short इ? Observe प्रपाय्य गतः the vowel preceding the इ is long. Here VI 4. 51 applies. The shortening, the elision of च and the elision of अ should not be considered as asiddha, as their place of operation is not the same. Thus गच+क्षिच्=गक्षि; this अच् is shortened by VI. 4. 92, and we have गक्षि ॥ This shortening is not to be considered as asiddha, for if asiddha, there being no laghu pūrva, the present rule would not apply. Similarly वेभिमय्य is the Intensive root, its च is elided by VI 4. 49, this elision is not considered as asiddha, if it were asiddha, the इ of णि would not be laghu. Similarly the elision of अ in गक्षि which is a root which ends in अ, (see Dhātupāṭha Churadi 309), is not considered as asiddha for similar reasons.

३३३७ । विभाषायः । ई । ४ । ५७ ।

आप्तेर्णोरयादेशो वा स्याल्ल्यपि । प्रापय्य-प्राप्य ।

3337. अच् is optionally substituted for the इ of णि before the affix ल्यप्, after the verb आप् ॥

Thus प्रापय्य or प्राप्य गतः ॥ This however does not apply to the आप् substitute for इङ्, as अच्प्राप्य गतः (VI. 1. 48. VII. 3. 86). The maxim of Pratipadokta applies here.

३३३८ । क्षियः । ई । ४ । ५९ ।

क्षियो ल्यपि दीर्घः स्यात् । प्रक्षीय ।

3338. A long is substituted for the इ of वि before ल्यप् ॥

As प्रधीय, उपधीय ॥

३३३८ । ल्यपि च । ६ । १ । ४१ ।

वेजो ल्यपि संप्रसारणं न स्यात् । प्रवाय ।

3339. The semivowel of वे is not vocalised when the Participial affix ल्यप् follows.

Thus प्रवाय, उपवाय ॥

३३४० । ज्यश्च । ६ । १ । ४२ ।

प्रज्याय ।

3340. The semivowel of ज्वा 'to grow old' is not vocalised when the affix ल्यप् follows.

Thus प्रज्वाय, उपज्वाय ॥

३३४१ । व्यश्च । ६ । १ । ४३ ।

उपव्याय ।

3341. The semivowel of व्या (व्ये) 'to cover' is not vocalised when the affix ल्यप् follows.

As प्रव्याय, उपव्याय ॥ The separation of this sūtra from the last is for the sake of the subsequent sūtra, in which the anuvṛitti of व्ये runs.

३३४२ । विभाषा परेः । ६ । १ । ४४ ।

परिवर्जो वा संप्रसारणं स्यादल्पि । तुक्तं बाधित्वा परत्वात् 'हलः' (२५५८) इति दीर्घः । परिबीय-परिच्यय । फथस् सुखं व्यादाय स्वपिति 'नेत्रे निमील्य इत्यति' इति । व्यादानसं-नीलनोत्तरकालेऽपि स्वापहासयोरनुवृत्तेस्तदंशविवक्षया भविष्यति ।

3342. The vocalisation may optionally take place when च्चे preceded by परि takes the affix ल्यप् ॥

Thus परिबीय झुपस् or परिच्यय ॥ The augment तुक् presented by VI. 1. 71 is debarred by VI. 4. 2. S. 2559 which causes the lengthening of the vowel: since VI. 4. 2 is subsequent to VI. 1. 71.

Vart.—The phrase सुखम् व्यादाय स्वपिति नेत्रेनिमील्य इत्यति 'he sleeps, with his mouth open, and laughs with his eyes closed', is vaild, though the affix क्त्वा is not added to the verb denoting prior action. For he sleeps first, and then while so sleeping, he gapes: similarly he laughs first and then closes the eyes. So no ktvā can be properly added under these conditions to verbs denoting subsequent action. There being no ktvā, a fortiori there can be no lyap also. The vartika makes an exception. Though the 'sleeping' and 'laughing' preceded the action of 'gaping' and 'closing of eyes', yet as they *subsist* even after 'gaping' and closing of eyes', they may be said in so far to be *subsequent* to these.

३३४३ । आभीक्ष्यं णमुल्च । ३ । ४ । २२ ।

पौनः पुन्ये द्वीत्ये पूर्वविषये णमुल्स्यात् क्त्वा च । द्वित्वम् । स्मरंस्मरं नमति शिवम् । स्मृत्वास्मृत्वा । पायंपायम् । भोजंभोजम् । आवांआवम् । 'चिण्णमुलोः' (२७६२) इति णमुल्परं शौ वा दीर्घः । गानंगानम्-गसंगम् । 'विभाषा चिण्णमुलोः' (२७६५) इति जुक्त्वा । लम्भंलम्भम्-लाभंलाभम् । व्यवस्थितविभाषयोपसृष्टस्य नित्यं जुक् । प्रलम्भंप्रलम्भम् । 'जाग्रोऽविचिण्ण-' (२४८०) इति गुणः । जागरंजागरम् । ययन्तस्याप्येवम् ।

3343. The affixes 'namul' and 'ktvâ' come after a root, when re-iteration is to be expressed.

The phrases 'when the agent of both the verbs is the same' and 'after the verb whose action occurs first in time' are to be read into this sūtra to complete the sense. The force of च is to introduce the affix क्त्वा into this sūtra. The affixes *ktvâ* and *namul* express 're-iteration' then only when the verb is doubled, and not singly. See rule VIII. i. 4. S 2140. Thus स्मरं स्मरं नमति शिवम् "Constantly remembering he bows to Shiva." So also we may have स्मृत्वा स्मृत्वा नमति शिवम् conveying the same sense. Similarly पायंपायं or भोजं भोजं or आवां आवां &c.

By VI. 4. 93 S. 2762 there is optional lengthening of the penultimate vowel before *namul*, as गानं गानं or गसं गसं । This is of course confined to the causative णिद् roots.

In the case of the root labh, there is optionally the augment जुक् inserted, as लम्भम् लम्भम् or लाभं लाभम् by VII. 1. 69 S. 2765. But we have already explained in that sūtra that the option taught therein is a restricted one (vyavasthita vibhâsâ) and the जुक् is compulsory and not optional after pra &c. Thus प्रलम्भम् प्रलम्भम् only one form. In the case of √jâgri there is guṇa by VII. 3. 85 S. 2480 as जागरम् जागरम्. The same is the case when the root takes the causative णि also.

३३४४ । नयद्यानाकाङ्क्षे । ३ । ४ । २३ ।

यच्छब्द उपपदे पूर्वकाले यत्प्राप्तं तन्न यत् पूर्वोत्तरे क्रिये तद्वाक्यमपरं नाकाङ्क्षते चेत् । यदयं भुङ्क्ते ततः पचति । इह क्त्वाणमुलौ न । 'अनाकाङ्क्षे' किञ्च । यदयं भुक्त्वा वृजति ततोऽधीते ।

2344. The affixes 'ktvâ' and 'namul' are not added to a root, when the word 'yad' is used, in a simple sentence, which does not depend upon another to complete the sense.

The word आकांक्षा means 'inter-dependence' or the inability of a word, phrase or sentence, to indicate the intended sense in the absence of another word, phrase, or sentence. In other words, when there are two actions one prior and another subsequent, and they complete the sense of the sentence, without standing in need of any other verb; in such a case, *ktvâ* and *namul* are not used, when the word *yad* is in composition. This sūtra prohibits the affix *ktvâ* also, though the affix *namul* is in immediate context. Thus यदयं भुङ्क्ते ततः पचति, यदयमधीते ततः श्येते, having eaten, he cooks; having read, he sleeps'.

But when there is inter-dependence or आकांक्षा, we have यद्यं भुक्त्वा व्रजति, अधीत एव ततः परम् । Professor Bothlingk translates it thus : " In connection with यद् the above-mentioned Absolutives will not be applied, unless the two verbs required one more as complement."

३३४५ । विभाषाग्रेप्रथमपूर्वेषु । ३ । ४ । २४ ।

आभीक्ष्य इति नानुवर्तते । एवंपपदेषु समानकर्तृकयोः पूर्वकाले कृत्वाणुलो वा स्तः । अग्रेभोजं व्रजति । अग्रेभुक्त्वा । प्रथमंभोजम्-प्रथमंभुक्त्वा । पूर्वभोजम्-पूर्वभुक्त्वा । पक्षे लडादयः । अग्रे भुङ्क्ते ततो व्रजति । आभीक्ष्ये तु पूर्वधिमतिविधेन नित्यमेव विधिः । अग्रे भोजभोजं व्रजति । भुक्त्वाभुक्त्वा ।

3345. The affixes 'ktvá' and 'namul' come optionally after that verb which denotes the prior action, when both verbs have the same agent, provided that the following words are in composition:—'agre', 'prathama' and 'pūrva'.

This is an *Aprāpta-vibhāshā*. The word 're-iteration' is not understood here. Thus अग्रे, भोजं व्रजति 'having first eaten he goes'. In the same sense we may use also अग्रे भुक्त्वा व्रजति । Similarly प्रथमं भोजं व्रजति or प्रथमं भुक्त्वा व्रजति । Similarly पूर्वं भोजं व्रजति or पूर्वं भुक्त्वा व्रजति ।

By using the word 'optionally' it is indicated, that the regular Tenses, such as the Present &c, may be employed also. Thus अग्रे भुङ्क्ते ततः व्रजति 'he eats first and then goes'. The rule is compulsory when re-iteration (S. 3343) is denoted, for then that rule, though prior, will debar this subsequent rule. As अग्रे भोजं भोजं व्रजति or भुक्त्वा भुक्त्वा ।

३३४६ । कर्मण्ययाक्रोशे कृञः खमुञ् । ३ । ४ । २५ ।

कर्मण्युपपद आक्रोशे गर्भे । चौरकारमाक्रोशति । करोतिस्वकारणे । चौरशब्दमुच्चार्यत्यर्थः ।

3346- The affix 'khamuñ' is added to the verb 'kri' (to utter), when a word in the accusative case is in construction with it, if the sense intended implies 'abuse'.

Of the affix खमुञ्, the efficient portion is अश्; the indicatory ख introduces the augment शुष् (VI. 3. 67 S. 2942). Thus चौरं कारमाक्रोशति 'he reviles him as thief, i. e. calls out in abuse 'thou art a thief, thou art a robber, &c.' The person is not really made a thief, but making him a thief is to express one's indignation. The verb कृ here means 'to utter'.

३३४७ । स्वादुनि यामुल् । ३ । ४ । २६ ।

स्वादुर्गेषु कृञो यामुलस्यादेककर्तृकयोः पूर्वकाले । पूर्वपदस्व नान्वत्त्वं निपात्यते । अस्वादुं स्वादुं कृत्वा भुङ्क्ते स्वादुंकारं भुङ्क्ते । संपन्नकारम् । लवणकारम् । संपन्नलवणशब्दो स्वादुर्मर्यादौ । वासरूपेण कृत्वापि । स्वादुं कृत्वा भुङ्क्ते ।

3347. (When the actions, signified by the verbs 'kri' and another, have the same agent), the affix 'ṇamul' is added to the verb 'kri' (which is concerned about a time anterior to that of the other), provided that a word signifying 'sweet' is in composition.

The words within brackets are to be read into the sūtra by anuvṛitti from III. 4. 21 S. 3320. Thus खादुङ्कारं or खवर्णकारं भुङ्क्ते 'he eats, having made his food sweet or seasoned. So also संपन्नकारं। The words संपन्नं and खवनं are synonyms of स्वादु।

In the sūtra, the word स्वादुच् is used ending with a च्. It is an anomalous form, and indicates that a च् must be added to the upapadas in these cases; the object served by this form being that rule IV. 1. 44 S. 502, by which feminine of words like स्वादु ending in उ is formed by long ई, does not apply here. Thus स्वादुच् कृत्वा यवागूस् भुङ्क्ते = स्वादुङ्कारं यवागूस् भुङ्क्ते। Here though यवागू is feminine, the attribute is still स्वादुं and not स्वादुच्।

By applying III. 1. 94 S. 2830 we have the affix च्वा in the alternative. Thus स्वादुं कृत्वा भुङ्क्ते। All these affixes form abstract nouns (भाव) as they have the sense of the affix तोसुच् (III. 4. 16 S. 3443). In connection with यमुल्, the Instrumental case can not, however, be used, i. e. we cannot use the Passive construction; e. g. स्वादुंकारं यवागूर्भुज्यते देवदत्तेन will be wrong.

३३४८ । अन्यथैवकथमित्थं सु सिद्धाप्रयोगश्चेत् । ३ । ४ । २९ ।

इषु कृजो यमुल्स्यात् । सिद्धोऽप्रयोगोऽस्त्वैवंभूतश्चेत्कृञ् । व्यर्थत्वात्प्रयोगानर्ह इत्यर्थः । अन्यथाकारच् । एवंकारच् । कथंकारच् । इत्थंकारं भुङ्क्ते । इत्थं भुङ्क्ते इत्यर्थः । 'सिद्ध-' इति क्विप् । शिरोऽन्यथा कृत्वा भुङ्क्ते ।

3348. When the words 'anyathâ' (otherwise), 'evam' (so), 'katham' (how) and 'ittham' (thus) are compounded with the verb, then 'ṇamul' comes after 'kri' (to make), if it be such that its omission would be unobjectionable.

When is the non-employment of कृञ् valid? When the same sentence will remain correct by omitting कृ, i. e. when without employing it, the same idea will be expressed. Thus अन्यथाकारं, एवंकारं, कथंकारं or इत्थंकारं भुङ्क्ते 'he eats otherwise, he eats so, how does he eat, or he eats thus'. In fact, the sentence अन्यथाकारं भुङ्क्ते is equivalent to अन्यथा भुङ्क्ते ।

Why do we say 'if the non-employment would be valid? Witness अन्यथा कृत्वा शिरो भुङ्क्ते 'he eats, having turned his head aside'. Here कृञ् could not be spared.

३३४९ । यथातथयोरसूयाप्रतिवचने । ३ । ४ । २८ ।

कृञः सिद्धाप्रयोग इत्येव । असूयया प्रतिवचने । यथाकारमर्ह भोक्ष्ये तथाकारं भोक्ष्ये किं तवानेन ।

3349. The affix 'ṇamul' is added to the root 'kri' (to make), when the words 'yathâ' and 'tathâ' are compounded with

it, and the sentence denotes an angry reply (if the omission of 'kriñ' is unobjectionable).

When one questions or replies in indignation, displeasure or anger, then is this construction valid. Thus तयाकारं भोक्ष्ये, किं तवानेन 'I will eat in that way; what is that to you'? Similarly यथाकारं भोक्ष्ये, किं तवानेन ।

Why do we say 'when an angry reply is made'? Observe यथाकृत्वाऽहं भोक्ष्ये तथा त्वं द्रक्ष्यसि 'in what way I will eat, that thou wilt see'.

Why do we say 'when the omission of कृञ् would be valid'? Witness यथाकृत्वाऽहं शिरो भोक्ष्ये किं तवानेन 'what is that to you, in what way turning my head I will eat'?

३३५० । कर्मणि दृशिविदोः साकल्ये । ३ । ४ । २९ ।

कर्मण्युपपदे णमुल्स्यात् । कन्यादर्शं वरयति । सर्वाः कन्या इत्यर्थः । ब्राह्मणवेदं भोजयति । यं यं ब्राह्मणं जानाति लभते विचारयति वा तं सर्वं भोजयतीत्यर्थः ।

3350. When the object is compounded with it, the verb 'driś' (to see), or 'vid' (to know), takes the affix 'namul', to denote the total number of such objects.

Thus कन्यादर्शं वरयति 'he woos every girl that he sees *i. e.* all the girls seen'. ब्राह्मणवेदं भोजयति 'he feeds as many Brāhmaṇas as he knows, *i. e.* all whom he knows, finds or thinks of".

३३५१ । यावति विन्दजीवोः । ३ । ४ । ३० ।

यावद्भेदं भुङ्क्ते । यावल्लभते तावदित्यर्थः । यावज्जीवमधीते ।

3351 The affix 'namul' comes after the verb 'vid' (to get) and 'jiv', (to live), when the word yâvat, is combined with them.

As यावद्भेदं भुङ्क्ते 'he eats all that he gets'. यावज्जीवमधीते 'he studies as long as he lives, *i. e.* throughout his life'.

३३५२ । चर्मोदरयोः पूरैः । ३ । ४ । ३१ ।

कर्मणीत्येव । चर्मपूरं स्तृणाति । उदरपूरं भुङ्क्ते ।

3352. The affix 'namul' comes after the verb 'pûr' (to fill), when the words 'charman' and 'udar' are compounded with it as object.

Thus उदरपूरं भुङ्क्ते 'he eats so as to fill his belly' ? चर्मपूरं स्तृणाति 'he spreads so as to cover the skin'.

३३५३ । वर्षप्रमाणं कुलोपश्चास्यान्धतरस्याम् । ३ । ४ । ३२ ।

कर्मण्युपपदे पूरैर्णमुल्स्वाद्कारलोपश्च वा रुमुदायेन वर्षप्रमाणे गम्ये । णोऽपपदपूरं वृष्टो देवः । णोऽपपदं वृष्टो देवः । 'अस्य' इति क्त्विच् । उपपदस्य णाम्भुत् । सृष्टिकामिलप्रथम् ।

3353. The affix 'namul' comes after the verb 'pûr' (to fill), when the word so formed expresses a measure of rain-fall; and optionally the long 'û' of this 'pûr' is elided.

Thus गोवपदपूरं or गोवपदमं वृष्टो देवः 'it rained filling up small puddles (lit. the impression made by the foot of the cow on the soil)'. सीतापूरं or सीतामं वृष्टो देवः 'it rained filling up all furrows'.

Why have we used the word अस्य 'of this pūr' in the sūtra? The long ऊ of पूर् is to be elided, and not the long ऊ, if there be any, of the upapada. Thus नृषिकाबिलपूरं or नृषिकाबिलमं वृष्टो देवः । Here the long ऊ of नृ is not shortened.

३३५४ । चेले क्त्नोपेः । ३ । ४ । ३३ ।

चेलार्थेषु कर्त्तव्यपदेषु क्त्नोपेर्णमुत्स्याद्वर्षप्रमाणे । चेलक्त्नोपं वृष्टो देवः । वस्त्रक्त्नोपम् । वसनक्त्नोपम् ।

3354. The affix 'namul' comes after the causative of the root 'knûy' (to wet), when there is compounded with it a noun denoting 'clothing', in the accusative case, as an upapada, if the whole word so formed expresses a measure of the rain-fall.

The verb क्त्नोपि is the causative root formed from the simple root क्न्यु 'to wet'. Thus चेलक्त्नोपं वृष्टो देवः or वस्त्रक्त्नोपं or वसनक्त्नोपं &c. 'it rained so as to wet the clothes'.

३३५५ । निमूलसमूलयोः कषः । ३ । ४ । ३४ ।

कर्त्तव्यीत्येव । कषादिष्वनुप्रयोगं वक्ष्यति । अत्र प्रकरणे पूर्वकाले इति न संबध्यते । निमूलकार्त्तव्यं कषति । समूलकार्त्तव्यं कषति । निमूलं समूलं कषतीत्यर्थः । एकस्यापि घात्वर्थस्य निमूलादिविशेषणसंबन्धाद्भेदः । तेन सामान्यविशेषभावेन विशेषणविशेष्यभावः ।

3355. The affix 'namul' comes after the verb 'kash' to rub, when the words 'nimûla' and 'samûla' are compounded with it in the accusative case.

Thus निमूलकार्त्तव्यं कषति he scrapes-down to the scraping up of the roots; समूलकार्त्तव्यं कषति he scrapes up to the scraping up of the roots. In fact, the gerund of the root and the root itself denote the same thing; the whole sentence निमूलकार्त्तव्यं कषति &c. is equal to निमूलं कषति and समूलं कषति. From this sūtra up to III. 4. 46, S. 3367 the subsequent verb governing the previous word, must be derived from the same root from which the gerund is derived. Though the verb is the same in the antecedent and the subsequent, yet there is a slight difference of meaning: the verbal derivative qualifies the verb and thus intensifies the meaning of the simple root. See III. 4. 46. S. 3367. The word pūrva kâla does not govern this and the subsequent sūtras.

३३५६ । शुष्कचूर्णरूक्षेषु पिषः । ३ । ४ । ३५ ।

एषु कर्त्तव्येषु पिषेर्णमुत् । शुष्कपेषं पिनष्टि । शुष्कं पिनष्टीत्यर्थः । चूर्णपेषम् । रूक्षपेषम् ।

3356. The affix 'namul' comes after the verb 'pish' (to

grind), when the words 'śushka' (dry), 'chūrna' (powder), and 'rūksha' (dry), in the accusative case are compounded with it.

Thus शुष्कपेषं पिनष्टि = शुष्कं पिनष्टि 'he grinds it dry grinding i. e. grinds it dry'; चूर्णपेषं पिनष्टि 'he grinds to powder grinding i. e. grinds till it becomes a powder; रूक्षपेषं पिनष्टि 'he grinds it dry'. Here also an appropriate verb from the same root पिष् must be used to govern the gerund.

३३५७ । समूलाकृतजीवेषु हनकृञग्रहः । ३ । ४ । ३६ ।

कर्मणीत्येव । समूलघातं हन्ति । अकृतकारं करोति । जीवग्राहं गृह्णाति । जीवतीति जीवः । ह्युपघलक्षेणः कः । जीवन्तं गृह्णातीत्यर्थः ।

3357. The affix 'namul' comes after the verbs 'han' (to kill), 'kṛi' (to make) and 'grah' (to seize), when the words, 'samūla', 'akṛita' and 'jīva' in the accusative case are respectively compounded with them.

Thus समूलघातं हन्ति (VIII. 3. 32 and 54) 'he destroys so as to tear up by the roots i. e. he totally extirpates'; अकृतकारं करोति 'he does a thing which was not done before'; तं जीवग्राहं गृह्णाति 'captures him so as to preserve his life, i. e. captures him alive'. Here also appropriate verbs from the same roots are used to govern the gerund. The affix क is added to जीष् because it has a penultimate इक् vowel, and so जीव means 'living' and is equivalent to जीवति ।

३३५८ । करणे हनः । ३ । ४ । ३७ ।

पादघातं हन्ति । पादेन हन्तीत्यर्थः । स्याद्विध्यनुप्रयोगार्थः सन्नित्यसमासार्थोऽयं षोडशः । भिन्नधातुसंबन्धे तु हिंसार्थानां च- (३३६९) इति वक्ष्यते ।

3358. The affix 'namul' comes after the verb 'han', when a word in the Instrumental case is in composition with it.

Thus पाणिघातं वेदिं हन्ति (VII. 3. 32 and 54) = पाणिना वेदिं हन्ति, he strikes the Vēdi with the hand; पादघातं भूमिं हन्ति 'he strikes the ground with the foot'. Reading this sūtra along with III. 4. 48, S. 3369 we find that हन् here does not mean 'to kill', and the further difference between this aphorism and that is, that in the case of this sūtra a cognate verb from the same root (S. 3367) must be used, as the gerund; not so in sūtra III. 4. 48 because III. 4. 46 S. 3367 applies here also, and an appropriate verb from the same root is employed to govern the gerund. Further this sūtra is for the sake of forming *Invariable* compounds with the upapadas, such as पादघातं ।

According to Pātanjali, this affix comes after हन् under this aphorism, even when हन् means 'to injure'; thus counteracting rule III. 4. 48, S. 3369 by anticipation, and in opposition to the general principle of interpretation enunciated in rule I. 4. 2. Thus अस्त्रिघातं हन्ति 'he kills with the sword'; शरघातं हन्ति, 'he kills with arrows'.

३३५९ । स्नेहने पिषः । ३ । ४ । ३८ ।

स्निह्यते येन तस्मिन्करणे पिषेर्णामुल् । उदपेषं पिनष्टि । उदकेन पिनष्टीत्यर्थः ।

3359. The affix *namul*, comes after the verb 'piṣh' (to grind), when a word in the Instrumental case denoting 'liquid' is in composition.

Thus उदपेषं पिनष्टि = उदकेन पिनष्टि (VI. 3. 58 S. 996.) 'he grinds with water'; तैलपेषं पिनष्टि 'he grinds with oil'. Here also III. 4. 46 S. 3367 applies, and an *appropriate* verb from the same root is employed to govern the gerund.

३३६० । हस्ते वर्तिग्रहोः । ३ । ४ । ३९ ।

हस्तार्थं करणे । हस्तवर्तं वर्तयति । करवर्तस् । हस्तेन गुलिकां करोतीत्यर्थः । हस्तग्राहं गृह्णाति करग्राहस् । पाणिग्राहस् ।

3360. The affix '*namul*' comes after the verbs 'varti' (causative of *vṛit*) and 'grah' when a word denoting 'hand' in the Instrumental case, is in composition.

Thus हस्तवर्तं, करवर्तं or पाणिवर्तं वर्तयति = हस्तेन वर्तयति 'he revolves by the hand'. So also, तत् हस्तग्राहस् गृह्णाति 'he takes him by the hand': so पाणिग्राहस्, करग्राहस् &c.

Here also rule III. 4. 46 applies and *appropriate* verbs from the same roots must be employed to govern the gerund &c.

३३६१ । स्वे पुषः । ३ । ४ । ४० ।

करणा इत्येव । स्व इत्यर्थग्रहणस् । तेन स्वकपे पर्याय विशेषे च णामुल् । स्वपोषं पुष्णाति । धनपोषस् । गोपोषस् ।

3361. The affix '*namul*' comes after the verb 'puṣh' (to feed), when a word in the Instrumental case, having the sense of 'sva' is in composition.

The word स्व means 'self', 'kinsmen' and 'property'. Thus स्वपोषं पुष्णाति 'he feeds himself'; आत्मपोषं, गोपोषं, पितृपोषं, मातृपोषं, धनपोषं, रैपोषं &c. See I. 1. 68. Rule 3367 applies here also.

३३६२ । अधिकरणो बन्धः । ३ । ४ । ४१ ।

चक्रबन्धं बध्नाति । चक्रे बध्नातीत्यर्थः ।

3362. The affix '*namul*' comes after the verb 'bandh' (to bind) when a word expressing location is in construction with it.

Of course, III. 4. 46 S. 3367 applies here also, and the gerund must be governed by a verb from the same root as *bandh*. Thus चक्रबन्धं बध्नाति 'he binds to the wheel'; कूटबन्धं बध्नाति 'he binds in a snare'; उष्ट्रिबन्धं बध्नाति 'he binds in the fist'. चोरकथबन्धं बध्नाति = चोरके बध्नाति ।

३३६३ । संज्ञायाम् । ३ । ४ । ४२ ।

बधनातेर्लपुनसंज्ञायाम् । क्रौञ्चबन्धं बद्धः । सयूरिकाबन्धश्च । अट्टालिकाबन्धश्च । बन्धविशेषायां संज्ञा एताः ।

3363. The affix 'namul' comes after the verb 'bandh' (to bind) when the word so formed denotes an appellative.

Thus क्रौञ्चबन्धं बधनाति 'he binds in the manner called *krauncha-bandhana* or 'heron-knot', सयूरिकाबन्धं बधनाति or बद्धः 'he binds or is bound in a 'peacock-knot'. अट्टालिकाबन्धं बद्धः 'bound in a knot called *attālikā-bandhana*'.

All the above, *krauncha-bandhana* &c. are names of various sorts of 'bonds or knots'. The rule III. 4. 46. S. 3367 also applies here.

३३६४ । कर्त्रोर्जीवपुरुषयोर्नशिवहोः । ३ । ४ । ४३ ।

जीवनाशं नश्यति । जीवो नश्यतीत्यर्थः । पुरुषवाहं वहति । पुरुषो वहतीत्यर्थः ।

3364. The affix 'namul' comes after the roots 'naś' (to perish) and 'vah' (to carry), when the words 'jīva' (life) and 'purusha' (person) expressing the agent of these verbs, are respectively in construction with them.

Thus जीवनाशं नश्यति = जीवो नश्यति 'he perishes, so that his life perishes *i. e.* dies away'; पुरुषवाहं वहति 'the man carries, *i. e.* the man becoming a servant, carries another on him = पुरुषः प्रेष्यो भूत्वा वहति ।

३३६५ । ऊर्ध्वे शुषिपूरोः । ३ । ४ । ४४ ।

ऊर्ध्वं कर्तरि । ऊर्ध्वशोषं शुष्यति । वृक्षादिकूर्ध्वं एव तिष्ठन्शुष्यतीत्यर्थः । ऊर्ध्वं पूरं पूर्यते । ऊर्ध्वमुख एव घटादिर्वर्षादिना पूर्णो भवतीत्यर्थः ।

3365. The affix 'namul' comes after the roots 'śuśh' (to dry), and 'pâr' (to fill), when the word 'ûrdhva', denoting an agent, is in composition with them.

Thus ऊर्ध्वशोषं शुष्यति वृक्षः = उर्ध्वं शुष्यति 'the tree is dried up while it is still standing'. Compare वद्वोर्ध्वशोषणवद्विशुष्कः 'or wither like the upheaved grass drying up, (Bhatti, III. 14) ; ऊर्ध्वं पूरं पूर्यते 'the jar is filled full to the brim' such as by rain-water &c, the mouth of the pitcher &c being upwards. Rule III. 4. 46 S. 3367 applies here also.

३३६६ । उपमाने कर्मणि च । ३ । ४ । ४५ ।

चात्कर्तरि । घृतनिधायं निहितं जलम् । घृतमिव सुरक्षितमित्यर्थः । अजकनाशं नष्टः । अजक इव नष्ट इत्यर्थः ।

3366. The affix 'namul' comes after a root, when an object or an agent, denoting similitude, is in composition with it.

The word 'agent' is read into the sūtra, by virtue of the word च 'also'. That with which any thing is compared is called उपमान or 'object of comparison or similitude'. As घृतनिधायम् निहितम् जलम् 'water was kept as as carefully ghee is kept'. सुरक्षानिधायम् निहितः 'was kept as gold'. The force is

that of हव; thus घृतनिधायश्च निहितः = घृतनिव निहितः। So also when the object of comparison is as agent: thus, अजनाय नष्टः 'he perished like a goat'. So also ब्रूकनायश्च, दन्तनायश्च, &c.

३३६७ । कषादिषु यथाविध्यनुप्रयोगः । ३ । ४ । ४६ ।

यस्मात्तदनुप्रयुक्तः स एवानुप्रयोक्तव्य इत्यर्थः । तथैवोदाहृतम् ।

3367. The same verb should be employed after the gerunds formed from the verbs 'kash' &c; as the verb from which the gerund is derived.

From sūtra III. 4. 34 up to sūtra III. 4. 45, a verb from the same root must be employed in the subsequent part, as *anuprayoga*, from which the gerund in *namul* was formed. This rule has been illustrated in the examples under the previous aphorisms.

The present is a restrictive or *niyama* rule. This chapter deals with affixes employed in denoting syntactical relation between two verbs (धातुसम्बन्धे प्रत्ययाः)। See III. 4. 1: so a gerund in *namul*, would, of course, be followed by some verb as *anuprayoga*; the present sūtra declares that the *other* verb must be from the same root as the gerund.

३३६८ । उपदंशस्तृतीयायाम् । ३ । ४ । ४७ ।

इतः प्रभृति पूर्वकाल इति संबध्यते । 'तृतीयाप्रभृतीन्यन्यतरस्याम्' (७८४) इति वा सनासः । मूलकोपदंश्च भुङ्क्ते । मूलकोपदंश्च । दरयमानस्य मूलकस्य भुजिं प्रति करणत्वात्तृतीया । यदाप्युपदंशिनो सह न शाब्दः संबन्धस्तथाप्यर्थोऽस्त्येव कर्मत्वात् । एतावतैव सामर्थ्येन प्रत्ययः सनासश्च । तृतीयायामिति वचनसामर्थ्यात् ।

3368. The affix 'namul' comes after the root 'dans' (to bite) preceded by the preposition 'upa'; when a word ending with the third case-affix is in composition with it.

The *Upapada samāsa* is optional in this case (II. 2. 21 S. 784). Thus मूलकोपदंश्च भुङ्क्ते or मूलकोपदंश्च भुङ्क्ते 'he eats after having relished the food with radish'. Similarly आर्द्रकोपदंश्च or आर्द्रकोपदंश्च 'relished with ginger'.

The words मूलक &c in the above examples are the 'objects' of the verb उपदंश्, and 'instruments' of the verb भुज् । Though there is no syntactical relation between the biter and the radish, yet the sense of the passage connotes such relation because it (radish) is the object of the verb 'to bite'. So even in the absence of verbal concordance, there is logical concordance: and so this gives rise to the affix and the compounding. Moreover the use of the word *tritīyāyam* indicates this.

Note:—The sense is this. The whole sentence when analysed stands thus. 1. मूलकेन भुङ्क्ते 'he eats with the radish'. How does he eat *i. e.* what does he bite when eating? The word "मूलक" is the logical object answering to this question, but it is not present in the sentence. It is by context that we supply this word in the analysis of the sentence मूलकोपदंश्च भुङ्क्ते । The

whole sentence thus is मूलकेन = मूलकमुपदेश्य = भुङ्क्ते । Thus though there is no verbal agreement, there is logical concordance.

If the affix were to be added only then where there was a *verbal* concordance between the word in the instrumental case and the root, then the proper construction of the sūtra ought to have been उपदेश्यः करणे just like इनः करणे (S. 3358). But it is not so. Pāṇini uses the words तृतीयायास्, a bigger word than करणे, implying thereby that the instrumentality of मूलकेन is with relation to another verb than उपदेश्य । The word मूलक is not related to उपदेश्य as an instrument kāraka, but rather as an object kāraka and it is instrumental kāraka, by mediation, to the verb भुङ्क्ते ।

By the rule of वाऽस्वरूप (III. 1. 94) the affix ल्वा (or its substitute ल्यप्) may be optionally used, wherever we may use the affix यमुल् । Thus मूलकेनोपदेश्य भुङ्क्ते ।

३३६९ । हिंसार्थानां च समानकर्मकाणाम् । ३ । ४ । ४८ ।

तृतीयान्त उपपदेश्युपयोगधातुनां । समानकर्मकाङ्घ्रिसार्थानां यमुल्स्यात् । दण्डोपघातं गाः कालयति दण्डेनोपघातस् । दण्डताडस् । 'समानकर्मकाणाम्' इति किस् ? दण्डेन चोरमाहत्य गाः कालयति ।

3369. The affix 'namul' comes after roots having the sense of 'hins' (to strike), when the object of this gerund is the same as the object of the main verb, and when the noun with which it is compounded ends with the third case-affix.

Thus दण्डोपघातस् गाः कालयति 'he collects together cows, beating them with a club'. The compounding is optional (II. 2. 21.) Thus, we have also दण्डेनोपघातस् । Similarly with other verbs having the sense of हिंस thus, दण्डताडस् or दण्डेन ताडस् ।

Why do we say 'when the object of the gerund is the same as the object of the main verb'? When the objects are different, यमुल् will not be employed. Thus चोरस् दण्डेनोपहत्य, गोपालश्चो गाः कालयति having beaten the thief with the club, the cowherd collects together the cows'.

३३७० । समन्थां चोपपीडरुधकर्षः । ३ । ४ । ४९ ।

उपपूर्वाभ्यः पीडादिभ्यः समन्थन्ते तृतीयान्ते चोपपदे यमुल्स्यात् । पाश्वरीपपीडं श्वेते-पाश्वरीयोरुपपीडस्-पाश्वरीभ्यामुपपीडस् । वृजोपरोधं गाः स्थापयति । वृजेन-वृजे उपरोधं वा । पाश्वरुपकर्षं धानाः संयुह्णाति । पाशावुपकर्षस्-पाणिनोपकर्षस् ।

3370. The affix 'namul' comes after the roots 'pid' (to press), 'rudh' (to obstruct), and 'krish' (to draw), when they are preceded by the preposition 'upa', and when they are compounded with nouns ending with the seventh case-affix or the third case-affix.

The phrase 'the 3rd case-affix' must be read into the sūtra by virtue of the word च । Thus पार्श्वोपपीडं येते 'he sleeps pressing on his sides'. The compounding is optional (II. 2. 21); so we have in the alternative, पार्श्वोपपीडम् or पार्श्वोपपीडम् ।

So also वृजोपरोधस् (or वृजे उपरोधस् or वृजेनोपरोधस्) गाः स्थापयति 'he stations the cows so that they are all in the fold'. पारयुपकर्षं (or पाणायुपकर्षम् or पाणिनोपकर्षम्) धानाः संगृह्णाति । It is Bhvādi कृष् here, and not Tudādi.

३३७१ । समासत्तौ । ३ । ४ । ५० ।

दृतीयासप्तम्योर्धातोर्षुहस्यात्संनिकर्षं गम्यमाने । केशग्राहं युध्यन्ते । केशेषु गृहीत्वा । हस्तग्राहस् । हस्तेन गृहीत्वा ।

3371. (The affix 'namul' comes after a root, when a word in the Locative or Instrumental case is in composition with it), and when immediate contiguity is intended i. e. 'to fall together by the ears'.

The word समासत्तः means 'immediate contiguity'. Thus केशग्राहस् (or केशेषु ग्राहस् or केशैर्ग्राहस्) युध्यन्ते 'having closely caught each other, by the hair, they fight'. Similarly हस्तग्राहस् or हस्तेषु ग्राहस् or हस्तैर्ग्राहस्; so also यष्टिग्राहस् 'taking a stick'; स्रोत्रग्राहं &c. See II. 2. 21.

३३७२ । प्रमाणे च । ३ । ४ । ५१ ।

दृतीयासप्तम्योरित्येव । द्व्यङ्गुलौत्कर्षं खण्डिकां छिनत्ति । द्व्यङ्गुलेन द्व्यङ्गुले वीरत्कर्षस् ।

3372. The affix 'namul' comes after a root, when a noun in the Instrumental or Locative case is in composition with it, and when a measure of length is intended.

The word प्रमाणस् means 'length or extension'. Thus द्व्यङ्गुलौत्कर्षं (द्व्यङ्गुले उत्कर्षस् or द्व्यङ्गुलेनोत्कर्षस्) खण्डिकां छिनत्ति 'he cuts pieces of the length of two fingers'. See II. 2. 21.

३३७३ । अपादाने परीप्सायाम् । ३ । ४ । ५२ ।

परीप्सा स्वरा । शय्योत्थायं धावति ।

3373. The affix 'namul' is added to the root, when a noun in the Ablative case is in composition, and when 'haste' is intended.

The word परीप्सा means 'haste, hurry'. Thus शय्योत्थायं (or शय्याया उत्थाय) धावति 'having risen from bed, he runs away'. That is to say, he runs with such a haste that he does not perform even the necessary ablutions &c, but as soon as he rises from the bed, he runs off. Similarly रन्ध्रापकर्षं पयः पिबति 'he drinks milk from a hole in the vessel', he being in such a haste, that he does not care to drink from the proper aperture. भ्राष्ट्रापकर्षं नूपाम् भक्षयति 'he eats cakes hot from the frying pan', not waiting till they are placed on a dish.

Why do we say 'when meaning hurry'? Observe, आसनादुत्थाय गच्छति 'having risen from the seat, he goes'. Here 'haste' not being intended, the affix क्त्वा (ल्यप्) is employed. See II. 2. 21.

३३७४ । द्वितीयायां च । ३ । ४ । ५३ ।

परीक्षायामित्येव । यद्धिं ग्राहं युध्यन्ते । लोष्ट्रग्राहम् ।

3374. The affix 'namul' comes after a verb, when a word in the Accusative case is in composition, and when 'haste' is intended.

Thus यद्धिं ग्राहम् (or यद्धिं ग्राहम्) युध्यन्ते 'they fight, having hastily taken up sticks'. That is, they are in such a haste to fight, that they do not tarry to take up the proper weapons, offensive, and defensive, but engage in fight with anything that is at hand, such as sticks, stones &c. Similarly लोष्ट्रग्रहम् or लोष्ट्रग्रहम् ।

३३७५ । अपगुरो णमुलि । ६ । १ । ५३ ।

'गुरी उदाचने' इत्यस्यैवो वात्स्यायणमुलि । अस्यपगोरं युध्यन्ते । अस्यपगारम् ।

3375. There is optionally the substitution of आ in the room of the diphthong of the root गुर 'to exert' when preceded by the preposition अप and taking the affix णमुल् ॥

The affix णमुल् forming the Absolutive Participle is added by III. 4. 22 and the word formed by it is repeated. Thus अपगारणपगारम् or अपगोरणपगारम् ॥ So also this affix is added by III. 4. 53: as, अस्यपगारं युध्यन्ते or, अस्यपगोरं युध्यन्ते "they are fighting with raised swords'.

३३७६ । स्वाङ्गेऽध्रुवे । ३ । ४ । ५४ ।

द्वितीयायामित्येव । अध्रुवे स्वाङ्गे द्वितीयान्ते धातोर्णमुल् । भ्रूविक्षेपं कथयति । भ्रुवं विक्षेपम् । 'अध्रुवे' क्त्वा । शिर उत्क्षिप्य । येन विना न जीवनं तद्ध्रुवम् ॥

3376. The affix 'namul' comes after a root, when a word in the Accusative case is in composition, signifying the limbs of one's own body, when the limb is such that its loss will not destroy life.

Thus भ्रूविक्षेपं कथयति 'he narrates, throwing his eye-brows (glances) about in all directions'. अक्षिं निकाशम् जल्पति 'he prattles, having closed the eyes'.

The स्वाङ्ग word is "a word denoting a thing which not being liquid or gaseous, and being capable of being perceived by the senses, and not being one produced by a change from the natural state, exists in a living being, or though found elsewhere actually or at any particular time, had previously been known as existing in only a living being, or is found to actually, (not figuratively) the same relation to the being it is in, as a similar thing has to a living being".

The word अघ्रुव means 'non-vital organ', or a limb which even being cut off, does not necessarily destroy life. Therefore, we cannot use the affix णमुल् in the following, as *head* is not an अघ्रुव limb:—उत्तिष्ठप्य शिरः कथयति 'he narrates, having thrown the head on one side'. Compare VI. 2. 177.

३३७७ । परिक्लिश्यमाने च । ३ । ४ । ५५ ।

सर्वतो विवाध्यमाने स्वाङ्गे द्वितीयान्ते णमुल्स्यात् । उरःप्रतिपेषं युध्यन्ते । कृत्स्नसुरः पीडयन्त इत्यर्थः । 'उरो-दि-दारं प्रतिचस्करे नरैः' । ध्रुवार्थनिदम् ।

3377. The affix 'namul' comes after a root, when a word in the Accusative case denoting a limb of one's own body, which is completely afflicted by the action, is in composition.

The word परिक्लिश्यमान means 'completely hurt or affected'. Thus उरः प्रतिपेषं or उरःपेषं युध्यन्ते = कृत्स्नसुरः पीडयन्तः 'they fight so as to afflict their whole bosom'. So also शिरःपेषं or शिरःप्रतिपेषं ।

The difference between this and the last sūtra consists in this, that this sūtra applies even to vital organs, such as 'breast', 'head' &c ; while the last aphorism applies to 'non-vital organs' only.

३३७८ । विशिषतिपदिस्कन्दां व्याप्यमानासेव्यमानयोः । ३ । ४ । ५६ ।

द्वितीयायामित्येव । द्वितीयान्त उपपदे विशयादिभ्यो णमुल्स्याद्व्याप्यमान आसेव्यमाने चार्थे गम्ये । गेहादिद्रव्याणां विशयादिक्रियाभिः साकल्येन संबन्धे व्याप्तिः । क्रियायाः पौनः पुन्यमासेवा । 'नित्यवीरसयोः' (२१४०) इति द्वित्वं तु न भवति । समासेनैव स्वभावतस्तयोः कृतत्वात् । यद्यप्याभीक्षणे णमुलुक्त एव तथापि उपपदसंबन्धार्थमासेवापानिह पुनर्विधिः । गेहानुप्रवेशमास्ते । गेहं गेहमनुप्रवेशम् । गेहमनुप्रवेशमनुप्रवेशम् । एव गेहानुप्रपातम् । गेहानुप्रपादम् । गेहानुस्कन्दम् । आसमासे तु गेहस्य णमुलन्तस्य च प. र्णेषो द्वित्वम् ।

3378. The affix 'namul' comes after the verbs 'vis' (to enter), 'pat' (to fall), 'pad' (to go) and 'skand' (to leap) when a word in the Accusative case is in composition, and when the sense denoted is that of complete pervasion and total absorption.

The word व्याप्ति (or व्याप्यमान) means the full and complete pervasion of the substances with the actions (denoted by the verbs विश्, &c). The word आसेवा means assiduous performance of any action, or absorption into it. In other words, 'frequency' of an action is आसेवा । The word व्याप्ति therefore refers to the noun (in the accusative case) and आसेवा to the verb (such as *vis* &c). These two words have the same significance here as the words नित्य and वीरसा in sūtra VIII. 1. 4. S. 2140 and by the application of that rule, both the noun and the verb require to be repeated. That rule, however, will not apply here, when there is compounding by II. 2. 21. But when there is no compounding, (for rule II. 2. 21, makes composition only optional) then there is repetition of the noun if व्याप्ति 'all' is meant ; and of the verb, if आसेवा 'frequency or assiduous performance' is meant. Thus

गेहानुप्रवेशनास्ते, (or गेहंगेहमनुप्रवेशनास्ते or गेहमनुप्रवेशमनुप्रवेशनास्ते) 'having entered the house, he sits down', meaning either, 'having entered every house in succession, he sits down', or 'having repeatedly entered the house, he sits down'.

Similarly with the roots पत्, we may have three examples as in the last, and so also with the roots पद् and स्कन्द । Thus गेहानुप्रपातनास्ते (or गेहंगेहमनुप्रपातनास्ते or गेहमनुप्रपातमनुप्रपातनास्ते); गेहानुप्रपादनास्ते (or गेहंगेहमनुप्रपादं or गेहमनुप्रपादमनुप्रपादस्); गेहावस्कन्दनास्ते (or गेहंगेहमवस्कन्दं or गेहमवस्कन्दमवस्कन्दस्) ।

Why do we say 'when the sense is that of *all* or *frequency*? Observe गेहमनुप्रविश्व भुङ्क्ते 'having entered the house, he eats'.

Q.—By sūtra III. 4. 22, *namul* would have been valid, when *abhikshna*. was meant; and *abhikshna* and *asevā* mean the same thing *i. e.* frequency. Why then ordain *namul* again, by the present sūtra, in the sense of *aseva*? If you say, "we repeat it, in order to prevent the coming of the affix क्त्वा", that is not so. For क्त्वा would come by वाऽसरूप rule; (see III. 1. 94 and III. 4. 47).

A.—The repetition is for the sake of *Upapada-samāsa* with a word in the accusative case. Under III 4. 22, S. 3343 there was no *upapada*, while in the present case there is an *upapada*.

Professor Bohtlingk translates this sūtra thus:—"विष्, पत्, पद्, and स्कन्द in composition with an accusative, form the absolutive gerund in अच् (namul), when one wishes to express that every object of that name is completely affected by the action, or that the action is constantly repeated in that object."

३३७९ । अस्यतितृषोः क्रियान्तरे कालेषु । ३ । ४ । ५१ ।

क्रियामन्तरयति व्यवधत्त इति क्रियान्तरः । तस्मिन्वात्वर्थे वर्तमानादस्यतेस्तुष्यतेश्च कालवाचिषु द्वितीयान्तेषुपपदेषु णलुङ्स्यात् । द्वयहात्यासं गाः पाययति । द्वयहनत्यासश्च । द्वयहतर्षश्च । द्वयहन्तर्षश्च । अत्यसनेन तर्षणेन च गवां पानक्रिया व्यवधीयते । अत्र पाययित्वा द्वयहनतिक्रम्य पुनः पाययतीत्यर्थः ।

3379. The affix 'namul' comes after the verbs 'as' (to throw) and 'trish' (to thirst), when it is intended to express an intermission of the action denoted by the root, provided that a word in the accusative case denoting time, is in composition.

The word क्रियान्तर means 'the interval between two actions'. Thus द्वयहात्यासं or द्वयहनत्यासश्च गाः पाययति 'he gives drink to the cows, after an interval of two days, *i. e.* every third day'. So also द्वयहतर्षं or द्वयहं तर्षं गाः पाययति 'having kept the cows thirsty for two days, he makes them drink'. That is to say, 'having given them a drink today, he gives them another drink after an interval of two days'; &c.

३३८० । नाम्न्यादिशिग्रहोः । ३ । ४ । ५८ ।

द्वितीयायाभित्येव । नामादेशमाचष्टे । नामग्राहनाह्वयति ।

3380. The affix 'namul' comes after the roots 'âdis' and 'grah', when the word 'nâman' (name) in the Accusative, is in composition.

Thus नामादेशमाचष्टे 'he mentions it, telling his name'. नामग्राहं नामाह्वयति 'he calls me by taking my name (*i. e.* by my name)'.

३३८१ । अव्ययेऽयथाभिप्रेताख्याने कृजः क्त्वाणामुलौ । ३ । ४ । ५९ ।

अव्ययाभिप्रेताख्यानं नाम अप्रियस्योऽर्थैः प्रियस्य च नीचैः कथनम् । उच्चैःकृत्य-उच्चैः कृत्वा उच्चैःकारणप्रियमाचष्टे । नीचैःकृत्य-नीचैःकृत्वा-नीचैःकारं ब्रूते ।

3381. The affixes 'ktvâ and 'namul' come after the root 'kri' (to make), when an Indeclinable word is in composition with it, and the meaning is the communication of anything in a disagreeable or undesired way.

The word अव्ययाभिप्रेताख्यान means literally 'to denote the expression of that which is not really intended' *i. e.* a manner not suited to the proper communication of that news, such as communicating a bad news in a loud voice and good news in a low voice. The compounding being optional, the affix क्त्वा may be replaced by ल्यप्. Thus we have three forms नीचैःकृत्य, नीचैःकृत्वा, or नीचैःकारं. Thus if one had communicated an agreeable news like the birth of a son in a low voice, the other may retort "किं तर्हि वृषल नीचैः कृत्वा, नीचैः कृत्य or नीचैःकारमाचष्टे"; and so, if one had communicated an unpleasant news as ब्राह्मण कन्याते गर्भिणी in a loud voice, the other may reply "किं तर्हि वृषलोच्चैःकृत्वा, उच्चैः कृत्य, or उच्चैःकारमाचष्टे"। (See II. 2. 22 for compounding)

३३८२ । तिर्यक्यपवर्गे । ३ । ४ । ६० ।

तिर्यक्यब्द उपपदे कृजः क्त्वाणामुलौ स्तः समाप्ती गम्यायाच् । तिर्यकृत्य गतः । तिर्यक्कारच् । समाप्य गत इत्यर्थः । 'अपवर्गे' क्विप् । तिर्यक्कृत्वा काष्ठं गतः ।

3382. The affixes 'ktvâ and 'namul' come after the root 'kri', when the word 'tiryak' is in composition, in the sense of 'carrying to the end'.

The word अपवर्ग means 'completing or finishing'. Thus तिर्यक् कृत्य तिर्यक् कृत्वा or तिर्यक्कारं गतः = समाप्य गतः 'having completed, he went away'.

Why do we say 'when meaning completion'? Observe तिर्यक् कृत्वा काष्ठं गतः 'having placed the word *obliquely*, he went away'.

३३८३ । स्वाङ्गे तस्प्रत्यये कृभ्वोः । ३ । ४ । ६१ ।

सुखतःकृत्य गतः । सुखतःकृत्वा । सुखतःकारच् । सुखतोभूय । सुखतोभूत्वा । सुखतोभावच् ।

3383. The affixes 'ktvâ and 'namul' are added to the roots 'kri' (to make) and 'bhû' (to become), in composition

with a word denoting a member of one's own body; when the affix 'tas' is joined thereto.

Thus सुखतःकृत्य गतः or सुखतः कृत्वा गतः or सुखतः कारंगतः । Similarly पृथतः भूय तिष्ठति or पृथतः भूत्वा तिष्ठति or पृथतः भावं तिष्ठति ।

३३८४ । नाधार्यप्रत्यये च्व्यर्थे । ३ । ४ । ६२ ।

नाधार्यप्रत्ययान्ते षड्व्यर्थविषय उपपदे कृभुवोः कृत्वाणसुलो स्तः । अनाना नाना कृत्वा नानाकृत्य नाना कृत्या-नानाकारम् । विनाकृत्य-विना कृत्वा-विनाकारम् । नानाभूय-नाना भूत्वा-नानाभावम् । अनेकं व्रथवनेकं भूत्वा एकधाभूय-एकधा भूत्वा-एकधाभावम् । एकधाकृत्य-एकधा कृत्वा-एकधाकारम् । 'प्रत्ययग्रहण' किम् । हिक्कृत्वा । पृथक्भूत्वा ।

3384. The affixes 'ktvâ' and 'namul' are added to the roots 'kri' and 'bhû', when a word ending in the affix 'nâ' (V. 2. 27) or in an affix having the force of 'dhâ' (V. 3. 42), or having the sense of the affix 'chvi' (to make or to become something what it had not been before, V. 4. 50), is in composition.

The two words, नाना 'various' and विना 'without' are formed by the affix ना (V. 2. 27); affixes having the force of चा are चा, च्यस्, चस् and एच (V. 3. 42 to 46) which are added to numerals in the sense of 'part' or 'fold' &c. The force of *chvi* has already been explained.

Thus अनाना नाना कृत्वा गतः = नाना कृत्य गतः । Similarly नाना कृत्वा or नानाकारं गतः । So also विना कृत्य, विना कृत्वा or विना कारं गतः । So also नाना or विना भूय-भूत्वा or भावं गतः । With words formed by चा and cognate affixes, we have:—द्विधा or द्वैधं कृत्य-कृत्वा-कारं-भूय-भूत्वा or भावं गतः । But not so in हिक् कृत्वा, पृथक् कृत्वा ।

Why do we use the word 'affix (प्रत्यय)' in the sūtra? Without it, the sūtra would have run thus: नाधार्ये च्व्यर्थे, and then any word, having the sense of ना, which has the force of 'except, various' or the sense of चा which means 'part or fold', when in composition with कृ or भू, would have taken the affix णसुल् and कृत्वा. But that is not so. Thus the words हिक् 'except' and पृथक् 'separately' have the sense of ना and चा respectively; as हिक्कृत्वा, or पृथक् कृत्वा ।

Why do we say 'when the upapada has the force of the affix *chvi*'? Observe, नाना कृत्वा काष्ठानि गतः ।

The word अर्थ in नाधार्य qualifies only the term चा, and not ना, for there is no other affix having the sense of ना, which is a single affix taught in V. 2. 27; while, as shown above, there are other affixes having the force of चा । The composition optionally takes place by II. 2. 22.

३३८५ । तूष्णीमि भुवः । ३ । ४ । ६३ ।

तूष्णीमिभुवः कृत्वाणसुलो स्तः । तूष्णीं भूय-तूष्णीं भूत्वा-तूष्णींभावम् ।

3385. The affixes 'ktvá' and 'namul' are added to the root 'bhû', when the word 'tûshñim' (silently) is in composition.

Thus हृष्णीभूय, हृष्णी भूत्वा, or हृष्णीभावस् 'having become silent'. The repetition of हृ in this sūtra shows that the anuvṛitti of कृ does not run into it and altogether ceases.

३३८६ । अन्वचयानुलोम्ये । ३ । ४ । ६४ ।

अन्वकङ्कद उपपदे भुवः क्त्वाणमुलौ स्त आनुकल्पे गन्वमाने । अन्वग्भूय आस्ते । अन्वग्भूत्वा-
अन्वग्भावस् । अग्रतः पार्श्वतः पृष्ठतो वानुकूलौ भूत्वा आस्त इत्यर्थः । 'आनुलोम्ये' किञ् ।
अन्वग्भूत्वा तिष्ठति । पृष्ठतो भूत्वेत्यर्थः ।

3386. The affixes 'ktvá' and 'namul' come after the root 'bhû', when the word 'anvak', in the sense of being favourably disposed, is in composition.

The word आनुलोम्य means 'agreeable, friendly or favourably disposed, or doing according to the wish of another.' Thus अन्वग्भूय—अन्वग्भूत्वा or अन्वग् भावनास्ते 'he is favourably disposed', i. e. he stands in front, or on the flanks or in the rear, ready to help.

Why do we say 'when meaning friendly'? Observe अन्वग् भूत्वा तिष्ठति 'he remains behind'.

इति कृदन्तप्रकरणम् ।

Epilogue

इत्थं लौकिकशब्दानां दिङ्मात्रविह दशितम् ।
विस्तरस्तु यथाशास्त्रं दशितः शब्दकौस्तुभे ॥
भट्टोजिदीक्षितकृतिः सैषा सिद्धान्तकौमुदी ।
प्रीत्यै भूयाद्गणवतोर्भवानीविश्वनाथयोः ॥

इति श्रीभट्टोजिदीक्षितविरचितायां सिद्धान्तकौमुद्यामुत्तरार्धे समाप्तम् ।

Thus a little guidance to the use and formation of the classical words has been shown (in these two volumes). Their full exposition is given, according to proper authorities and text, in the Śabda Kaustubha.

May this Siddhānta-Kaumudī the work of Bhattoji Dikshita be acceptable to the two great Lords——Bhavānī and Viśvanātha.

Here ends the uttarardha.

OF

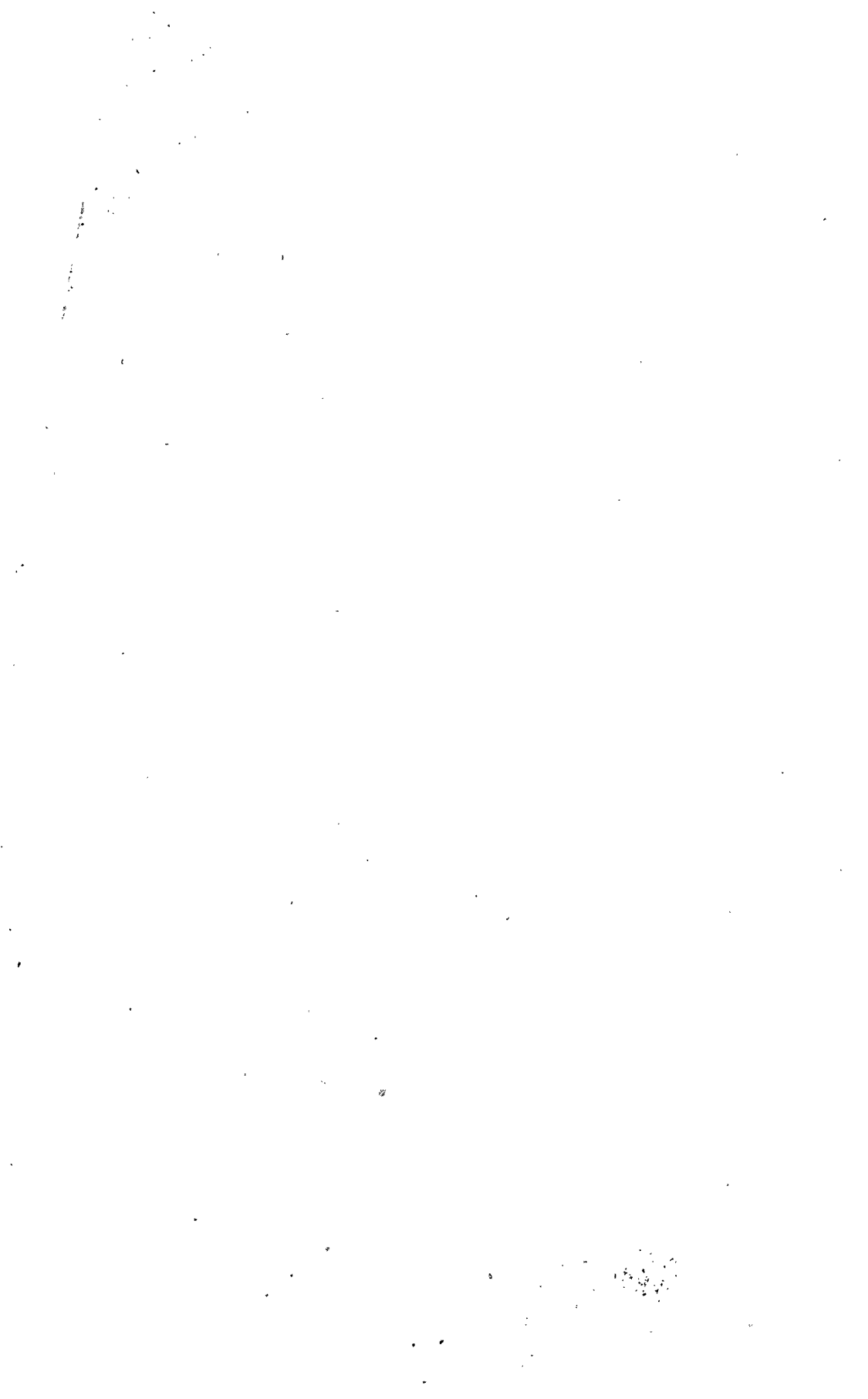
THE SIDDHANTA KAUMUDI.

OF

BHATTOJI DIKSHITA

1-1-07.

9-22-17
Cubic

10-1-17

10-2

Central Archaeological Library,
NEW DELHI.

Call No. *D2 945*

Author— *27195*

Title— *Siddhanta
Kammudi. W. D. K. D.*

"A book that is shut is but a block"

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY
GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI.

Please help us to keep the book
clean and moving.